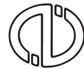
T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2265
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1262

UYGARLIK TARİHİ

Yazarlar
Yrd.Doç.Dr. Handan AYDIN (Ünite 1)
Doç.Dr. Hakan SİVAS (Ünite 2-4)
Öğr.Gör. Ali Fuat YILMAZEL (Ünite 5)
Doç.Dr. Elif UĞURLU ÖZER (Ünite 6)
Doç.Dr. Ahmet Tolga TEK (Ünite 7)
Öğr.Gör.Dr. Nilgün ELAM (Ünite 8,9)
Öğr.Gör.Dr. Hayrettin PINAR (Ünite 10)
Yrd.Doç.Dr. Sema ALTUNAN (Ünite 11,12)
Yrd.Doç.Dr. Sedat BİNGÖL (Ünite 13)
Yrd.Doç.Dr. Zafer KOYLU (Ünite 14)

Editör
Prof.Dr. Taciser SİVAS



ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
"Uzaktan Öğretim" tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2011 by Anadolu University
All rights reserved
No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic, tape or otherwise, without permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör
Prof.Dr. Levend Kılıç

Genel Koordinatör Yardımcısı
Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Öğretim Tasarımcısı
Kadriye Kobak Uzun

Grafik Tasarım Yönetmenleri
Prof. Tevfik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız
Öğr.Gör. Nilgün Salur

Dil Yazım Danışmanı
Okt. Esin Gürrer

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu
Uzm.Öğr.Gör. Dilek Polat

Kitap Koordinasyon Birimi
Yrd.Doç.Dr. Feyyaz Bodur
Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni
Prof. Tevfik Fikret Uçar

Dizgi
Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Uygarlık Tarihi

ISBN
978-975-06-0939-8

1. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 108.300 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Ağustos 2011

İçindekiler

14. ÜNİTE

Önsöz

Uygarlık, en genel anlamıyla tarihi süreç içinde insanların nesilden nesile aktardıkları düşünce, sanat, bilim, teknoloji ürünlerinin tamamını ifade eder. Anadolu Üniversitesi Uzaktan Öğretim kurallarına göre hazırlanan Uygarlık Tarihi kitabı da başlangıçtan bugüne uygarlık sürecini oluşturan temel olay ve olguların ana hatları ile sizlere aktarmayı amaçlamıştır. İnsan topluluklarının yeryüzündeki geniş dağılımı dikkate alındığında normal bir uygarlık tarihi kitabına girmesi beklenen birçok konunun kitap kapsamı dışında bırakıldığını göreceksiniz. Bu kitapta Batı Uygarlığı olarak tanımlanan köklü uygarlığın siyasal ve kültürel panoraması, kronolojik bir düzen içinde ana çizgileriyle sunulmaktadır.

Kitabın ilk yedi ünitesi Batı Uygarlığı'nın temellerinin atıldığı, ağırlıklı olarak Akdeniz çevresindeki Eskiçağ kültürlerini ele almaktadır. Sekizinci ve dokuzuncu üniteler Ortaçağ Avrupa'sı ile ve Geç Roma (Bizans) İmparatorluğu'ndaki siyasi, dini, ekonomik ve kültürel gelişmeleri incelemektedir. Onuncu ünite fetihlerle İran, Kuzey Afrika ve Anadolu'ya doğru genişleyen İslam devletlerinin siyasi ve kültürel yapısını ana hatları ile değerlendirmektedir. Onbirinci ve onikinci üniteler Yeniçağ Avrupa'sına damgasını vuran Rönesans ve Reform hareketlerini, Avrupa ile Osmanlı arasındaki etkileşimi ve Aydınlanma Çağı'nı ele almaktadır. Onüçüncü ünite modern Avrupa'yı hazırlayan Demokrasi Devrimleri ve Sanayi Devrimi'ni, ondördüncü ünite ise 20. yüzyılın en önemli olayları I. ve II. Dünya savaşları ile 21. Yüzyılın güncel kavramı olan küreselleşme konularını içermektedir.

Ondört üniteden oluşan Uygarlık Tarihi ders kitabında, konuların genişliği dikkate alınarak, ayrıntılar yerine temel olabilecek bilgilere yer verilmiştir. Kitabın eki olan **Uygarlık Tarihi Zaman Dizinleri** kitapçığında**,** her bir ünite konusunun önemli ve belirleyici özelliklerini dönemsel bir sıra içinde ele alan ondört zaman dizini tablosu yer almaktadır. Her üniteyi ilgili zaman dizini tablosu eşliğinde çalışırsanız konuları daha iyi kavrayacaksınız. Metin içerisinde sıra sizde başlığı altında, işlenen konu ile doğrudan ilgili sorularla konunun pekiştirilmesi hedeflenmiştir. Ünitelerimizde birçok kavram ve terim geçmektedir. Bu sözcükler, çağlarına göre anlam kazanmaktadır. Her ünitede öğrenilmesi istenen kavram ve terimlerin açıklaması ilgili sayfada yana çıkıntı olarak verilmiştir. Her üniteyi okuduktan sonra ünite sonunda verilen kendimizi sınayalım sorularını çözmelisiniz. Çözüm için gerekli çabayı harcadığınızda başarı sizinle olacaktır.

Elinizdeki kitap, kalabalık bir ekibin özverili çalışmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu ekibin oluşturulması ve çalışmasında her türlü desteği sağlayan Anadolu Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Davut AYDIN'a ve Genel Koordinatör Prof. Dr. Levend KILIÇ'ın şahsında kitabın hazırlanmasında emeği geçen tüm çalışanlara, editör ve yazarlar olarak en içten teşekkürlerimizi sunarız.

Editör
Prof Dr. Taciser SİVAS

UYGARLIK TARİHİ



Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Evren,Dünya ve canlılar nasıl oluşmuştur,
- Tarih öncesi ve erken tarihi çağlar nasıl ve neye göre sınıflandırılır,
- İnsanın atalarının özellikleri ve Paleolitik Çağ'daki gelişmeler nelerdir,
- Avcı-toplayıcı göçebe yaşam biçiminden yerleşik yaşama neden ve nasıl geçilmiştir,
- Tarım ve hayvanların evcilleştirilmesi nerede, nasıl ve ne zaman başlamıştır,
- Köy tipi yerleşimler ilk kent-devletlerine nasıl dönüşmüştür,
- Uygarlığın doğuşunu hazırlayan koşullar nelerdir?

sorularına yanıt verebilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Evrim
- Teknoloji
- Sanat
- Üretim
- Uygarlık

İçindekiler



Dünyanın Oluşumu ve Tarih Öncesi Çağlar

EVREN, DÜNYA VE CANLILARIN OLUŞUMU



Evren, Dünya ve canlıların nasıl oluştuğunu öğreneceksiniz.

Tam olarak bilinmemekle birlikte, evrenin yaşının yaklaşık 15 milyar yıl olduğu tahmin edilmektedir. Evren, oluştuğundan bu yana sürekli büyümekte ve evrendeki yaklaşık 200 milyar galaksi, sürekli olarak birbirlerinden uzaklaşmaktadır. Kanıtlar, evrenin saf enerjiden oluşan küçük, yoğun ve sıcak bir noktadan meydana geldiğini işaret etmektedir. Bu saf enerji, daha sonra evrenin tüm enerjisini, uzayı ve maddeyi oluşturmuştur. Zamanın başlangıcında, yani 15 milyar yıl önce, bu nokta büyümeye başlamıştır. Bu olaya *Big Bang* yani Büyük Patlama adı verilir. *Big Bang,* evrenin nasıl oluştuğunu açıklayan teoriler arasında en çok kabul gören teoridir.

Big Bang, aslında gerçek bir patlama değildir. Bu, daha çok hızla şişen, enerji ve uzaydan oluşan bir balona benzetilebilir. *Big Bang*'in ayrıntıları hâlâ bilimin en karmaşık sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Evren büyüdükçe soğumuş ve enerji yoğunlaşarak maddeye dönüşmüştür. 12 milyar yıl önce, yer çekimi gücünün yoğunlaşan maddeyi dev kümeler oluşturmaya itmesinin bir sonucu olarak galaksiler oluşmuştur. 5 milyar yıl önce, bizim güneş sistemimiz Samanyolu galaksisindeki orta boy bir yıldızın etrafında oluşmuştur.

Güneş'in yörüngesindeki gezegenlerden biri olan Dünya, güneş sistemimizin oluşmasından 500 milyon yıl sonra, yani yaklaşık 4.5 milyar yıl önce, bir gaz ve toz bulutundan meydana gelmiştir. Bu gevşek gaz ve toz bulutu, gittikçe büzülmeye ve küçülmeye başlamış, artan basınç ve radyoaktif elementlerin parçalanması sıcaklığı artırmıştır. Bu ısınmanın sonucunda iç taraf akıcı bir hâl alırken maddeler de ağırlıklarına göre içten dışa doğru dizilmeye başlamıştır. Dış yüzey, zamanla soğumuş ve kabuk bağlamıştır. **Litosfer** adı verilen bu dış yüzeyde, zamanla canlılık için gerekli uygun ortam oluşmuştur. Dış yüzeye çıkan gazlar ve volkanik patlamalar ilksel atmosferi, bu atmosferin içerdiği su buharı ise zamanla soğuyup suya dönüşerek denizleri meydana getirmiştir.

Litosfer: Yer kabuğunun sert üst kısmıdır.

Yaklaşık 4 milyar yıl önce ilk organik moleküller ortaya çıkmıştır. Peki ama Dünya'da canlılık nasıl oluşmuştur? Bilim insanları **inorganik** bileşimlerden oldukça basit bir laboratuar işleminin sonucunda karbon içeriği bakımından zen-

İnorganik: Karbon içermeyen moleküllerdir.

Organik: Canlı organizmaları oluşturan moleküllerdir. Bu moleküller hidrojen, oksijen, karbon ve nitrojen içerir.

Protein: Hücreleri meydana getiren ve yaşamsal işlevler yerine getiren moleküllerdir.

Fosil: Eski canlı formlarının mineralleşmiş kalıntıları veya izleridir.

Evrim: Biyolojik türlerin zaman içerisinde sistematik olarak değişikliğe uğramasıdır.

Laurasia: Bugünkü Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya kıtalarının birleşik bir halidir.

Gondwana: Bugünkü Güney Amerika, Afrika, Hindistan, Avustralya ve Antartika kıtalarının birleşik halidir.

gin **organik** bileşimler üretmeyi başarmışlardır. Bu sonuç bize bu sürecin doğada da gerçekleşmiş olabileceğini göstermektedir. Bu organik bileşimler, **protein** yapı taşları olan aminoasitleri meydana getirebilir. Elbette bir aminoasit, bir canlı formu değildir. Aminoasitlerin canlı formlara dönüşmesi yaklaşık 500 milyon yıl sürmüştür. İlk basit tek hücreli canlılar yaklaşık 3.6 milyar yıl önce ortaya çıkmıştır. Bunu biliyoruz; çünkü bilim insanları Grönland'da, Afrika'nın güneyinde ve Avustralya'da bu zamana ait **fosil** kalıntılar bulmuşlardır. Bu fosiller, tek hücreli organizma yığınlarının kum ve balçıkla kaplanıp zamanla taşlaşmasıyla oluşmuşlardır.

Canlıların ortaya çıkışı, görece hızlı bir biçimde olmuşsa da bundan sonra yaşam formlarının gelişimi daha yavaş olmuştur. Önce tek hücreliler, daha sonra da çok hücreli canlılar meydana gelmiştir. Çok hücreli organizmalar yaklaşık 1.7 milyar yıl önce ortaya çıkmıştır.

Yaklaşık 570 milyon yıl önce *Birinci Zaman'da (Paleozoyik)* karmaşık çok hücreli organizmaların sayısında büyük bir artış olmuştur. Bu ani ve hızlı artış *Kambriyen patlama* olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde omurgalıların da dâhil olduğu çok hücreli hayvanların ata formları ortaya çıkar. Böylece bitkiler ve hayvanlar dünyayı sarmaya başlamışlardır. *İkinci zamanda (Mezozoyik)* dinozorlar 230 milyon yıl önce ve memeliler de 220 milyon yıl önce **evrim**leşmişlerdir. Ancak dönemin sonunda dinozorların soyu, büyük ihtimalle dünyaya düşen bir meteorun neden olduğu iklimsel değişiklikler yüzünden tükenmiştir. *Üçüncü zaman'da (Senoyozik)* dinozorların ortadan kalkmasından sonra, memeli hayvanların sayısı ve tür çeşitliliğinde bir artma olmuştur.

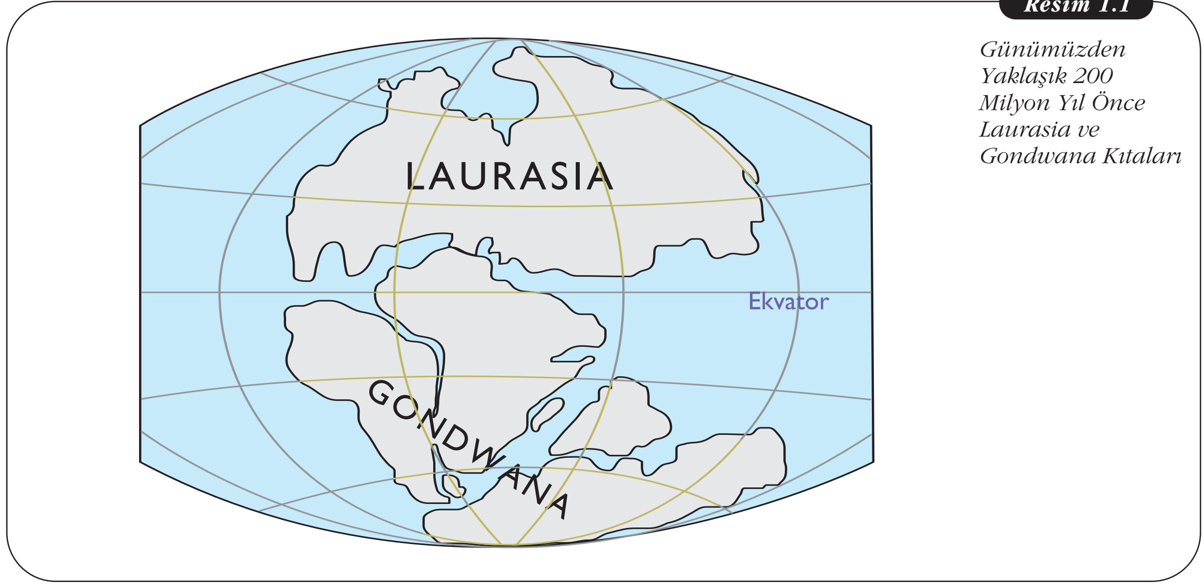
Dördüncü Zaman'ın (Kuvaterner) ilk evresi olan *Pleistosen* dönem, günümüzden 2 milyon yıl öncesinden 10 bin yıl öncesine kadar sürmüştür. Paleolitik Çağ bu döneme rastlar. Pleistosen'in ikinci evresine *Holosen* adı verilir. *Holosen* dönem, günümüzden 10 bin yıl önce, yani Neolitik Çağ ile başlamıştır ve hâlâ devam etmektedir.

Bütün bu zaman boyunca yerkürenin kendisi de değişim geçirmiştir. Dünya, 200 milyon yıl önce bugünkünden çok farklı görünmekteydi. Geçen zaman içerisinde yer hareketleri nedeniyle kıtaların yerleri ve şekilleri oldukça değişmiştir. Bu duruma kıta kayması adı verilmektedir. Dinozorların ve ilk memelilerin ortaya çıktığı dönemde tüm kıtalar birlikte tek parça halinde dev bir kıtaydı. Bu kıtaya bütün yerler anlamına gelen *Pangea* denir. Yaklaşık 200 milyon yıl önce *Pangea* parçalanmaya başlamış ve biri kuzey yarı kürede, diğeri güney yarı kürede yer alan iki büyük kıtaya bölünmüştür. Bunlardan kuzeydekine ***Laurasia*** ve güneydekine de ***Gondwana*** adı verilir. Kıtaların parçalanması ve birbirlerinden ayrılmasıyla kıtalar arasında coğrafi engeller oluşmuş ve bir çevresel çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Bu durum, canlıların evrimi ve çeşitlenmesi bakımından çok önemli bir itici güç olmuştur.

SIRA SİZDE 1


İlk basit tek hücreli canlılar ne zaman ve nasıl ortaya çıkmıştır? İlk canlı formlarına ait kanıtlar var mıdır?

Resim 1.1



Günümüzden Yaklaşık 200 Milyon Yıl Önce Laurasia ve Gondwana Kıtaları

Primatlar ve İlk Homininler

Primatlar, zoolojik sınıflandırmada memeliler sınıfı içerisinde yer alan takımlardan biridir. Primatlar takımının iki alt takımı vardır: **Prosimiyen**ler ve **antropoid**ler. Bugün yaşayan yaklaşık 200 tane primat türü vardır. İnsan da temel biyolojik özellikleri bakımından diğer primatlarla büyük benzerlikler gösterdiği için bu takımın bir üyesi olarak kabul edilmektedir. İnsanla diğer primatlar genetik bakımdan da çok yakındırlar. Bu genetik yakınlığın sebebi, bütün primatların ortak bir kökenden evrimleşmiş olmalarıdır. İlk primatlar, günümüzden yaklaşık 55 milyon yıl önce *Eosen dönemde* ortaya çıkmışlardır. Bu tarihten itibaren geçen milyon yıllar içerisinde pek çok yeni primat türü ortaya çıkmış ve her tür, kendi evrimsel sürecini izlemiştir. Bu türler fiziksel ve genetik benzerliklerine göre bir sistem içerisinde sınıflandırılır.

Prosimiyenler: Maymun benzeri ufak primatlar olan lemurlar, lorisler, galagolar ve tarsierlerden oluşan primat alt takımıdır.

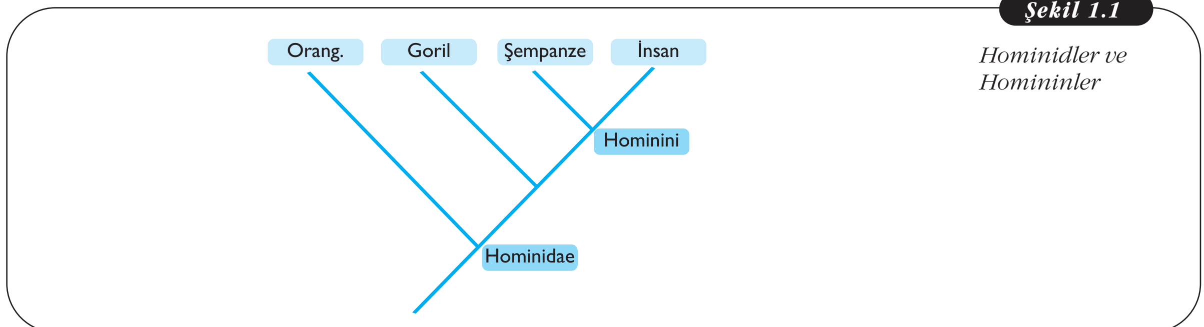
Antropoidler: Eski ve Yeni Dünya maymunları, büyük maymunlar ve insanın üyesi olduğu primat alt takımıdır.

Eosen dönemde yaşamış olan ilk primatlar, bugünkü prosimiyenlere benzemektedir. *Oligosen dönemde* ise bugünkü antropoidlere benzeyen türler ortaya çıkmıştır. Bugünkü büyük maymunlarla benzerlik gösteren en eski fosiller ise yaklaşık 25 milyon yıl öncesine aittir. Fosil kanıtlar, orangutan ve goril gibi büyük maymunların *Miyosen dönemde* evrimsel olarak diğer **hominid**lerle yollarını ayırdıklarını göstermektedir. Moleküler genetik araştırmalar da **hominin**le diğer büyük maymunların evrim çizgisinin en azından 6 milyon yıl önce birbirinden ayrıldığını ve tamamen ayrı yönlerde ilerlediğini göstermektedir.

Hominidler: Primatlar takımı içerisinde bir ailedir. Orangutan, goril, şempanze gibi büyük maymunlar ve insan, bu ailenin üyeleridir.

Homininler (Hominini): Piramitlar takımının, hominidler ailesi içerisinde bir tribustur. İnsanı ve insanın atalarını kapsar.

Şekil 1.1



Hominidler ve Homininler

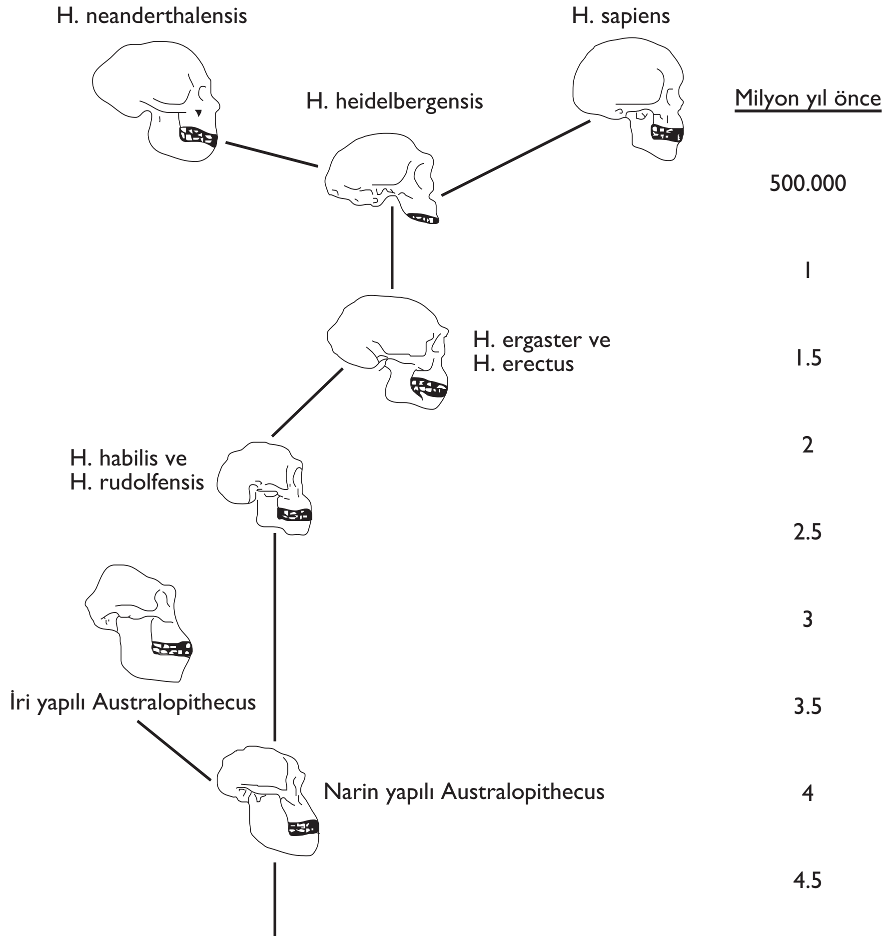
Tribus: Biyolojik sınıflandırma sisteminde bir kategoridir.

Bipedalizm: İki ayak üzerinde dik duruş ve hareket biçimidir.

Moleküler düzeydeki benzerliklere dayanan bir sınıflandırmaya göre insanın ataları ve modern insanlar *Hominini* adı verilen bir **tribus**un üyeleri olup kısaca *homininler* olarak adlandırılmaktadırlar. *Australopithecus, Homo habilis* (ve *Homo rudolfensis*), *Homo erectus* (ve *Homo ergaster*), *Homo heidelbergensis, Homo neanderthalensis* ve *Homo sapiens* türleri hominінleri oluşturur. Hominінleri diğer primatlardan ayıran en önemli özellik **bipedalizm**dir.

Şekil 1.2

Homininler



*Australopithecus*lar insan evrimi açısından çok önemli bir aşamayı temsil etmektedirler. İki ayak üzerinde duruş ve hareket biçimine sahip oldukları tartışma götürmeyen *Australopithecus*lar, en eski homininlerdir. Her ne kadar son yıllarda Afrika'da 7 ila 5 milyon yıl öncesine tarihlendirilen ve hominin benzeri özelliklere sahip bazı fosiller bulunmuş olsa da bu fosillerin nasıl sınıflandırılacakları hâlâ tartışmalıdır. *Australopithecus* fosilleri güney, doğu ve kuzey Afrika'da yapılan kazılarda bulunmuştur. Bu türe ait en eski fosil kalıntılar, günümüzden 4.4 milyon yıl öncesine ve en yeni tarihli olanlarsa yaklaşık 1 milyon yıl öncesine aittir. *Australopithecus*ların **beyin hacim**leri küçük olup modern insanların beyinlerinin ancak üçte biri büyüklüğündedir. Dolayısıyla *Australopithecus*ları evrimsel açıdan diğer primatlardan ayıran şey, beyinleri değildir. *Australopithecus*ları insan evriminin bir

Beyin hacmi: Kafatasında beynin kapladığı alanın ölçülmesi yoluyla hesaplanır.

parçası olarak kabul etmemize neden olan tek şey, *bipedalizm*i işaret eden iskelet yapılarıdır.

*Australopithecus*ların taş aletler yaptıklarını gösteren bir kanıt yoktur. *Australopithecusları*n sadece doğada bulunan taş, ağaç dalı gibi nesneleri alet gibi kullandıkları tahmin edilmektedir. Bu bulgu, bize iki ayak üzerinde duruşun, beynin gelişiminden ve alet yapımının başlamasından önce gerçekleştiğini göstermektedir. Bipedalizmin neden ortaya çıktığı hâlâ tam olarak bilinmemektedir. Ancak belli bir doğal çevrede bir grup primata birtakım yaşamsal avantajlar sağladığı için ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Bunlardan biri, ayaktayken daha uzağı görebilme; böylece hem besin kaynaklarını hem de tehlikeleri daha kolay fark etme avantajı olabilir.



Hominin ne demektir? İlk homininler ne zaman ve nerede evrimleşmişlerdir?

ÜÇ ÇAĞ SİSTEMİ VE TARİH ÖNCESİ ÇAĞLAR



Tarih öncesi ve erken tarihi çağların nasıl ve neye göre sınıflandırıldığını öğreneceksiniz.

Tarih, yazıyla başlatılır. Yazı sayesinde tarihin kaydının tutulmaya başlaması, bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Buna göre yazının keşfinden sonrası tarihî dönemler, yazının keşfinden önceki zamanlarsa tarih öncesi *(prehistorya)* olarak adlandırılır. Bu sınıflandırmadan başka, arkeologlar ve Eskiçağ tarihçileri tarafından kullanılan ve *Üç Çağ Sistemi* denen bir sınıflandırma daha vardır. *Üç Çağ Sistemi,* tarih öncesi ve erken tarihî çağların, araç gereç yapımında kullanılan ham maddeleri esas alarak üç evreye bölünmesidir. Bu üç evre şöyle adlandırılmaktadır: *Taş Çağı, Tunç Çağı, Demir Çağı.*

Danimarkalı arkeolog Christian Jürgen Thomsen, 1819'da Danimarka Ulusal Müzesi'ndeki eserleri sınıflandırırken ilk defa bu Üç Çağ Sistemini kullanmıştır. John Lubbock 1865'te, *Prehistorik Çağlar* adlı kitabında Taş Çağı'nı *Paleolitik (Eskitaş)* ve *Neolitik (Yenitaş)* olarak iki evreye ayırmıştır. Paleolitik Çağ: Alt, Orta ve Üst olarak üç alt evreye bölünmüştür. Daha sonra bu sınıflandırmaya *Mezolitik (Ortataş Çağı)* eklenmiştir. Böylece tarih öncesi ve erken tarihî çağlar, beş evreye bölünmüş olur: Paleolitik, Mezolitik, Neolitik, Tunç ve Demir Çağları. Bazı bölgelerde arkeolojik buluntular Neolitik ve Tunç Çağı arasına *Kalkolitik (Bakır Çağı)* evresinin eklenmesini gerektirmiştir. Paleolitik, Mezolitik, Neolitik ve Kalkolitik Çağlar; tarih öncesi yani yazıdan önceki çağları temsil eder.

Günümüzde teknolojiye ve kullanılan ham maddeye dayalı bu sınıflandırmanın, sadece belli toplumların gelişim evrelerini temsil ettiği ve bunlar dışındaki toplumların kültürel evrelerini tanımlamada yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Dünyanın çoğu yerindeki kültürler, Üç Çağ Sistemi'nin gelişim evrelerine uymamaktadırlar. Örneğin eski Mayalar, matematik ve astronomiyi biliyorlardı; ama taş aletler yapmaya ve kullanmaya devam etmişlerdi.

Tarihleme Yöntemleri

Tarih öncesi çağlara ait tarihler hakkında nasıl bu kadar kesin konuşabiliyoruz? **Prehistorik arkeoloji**de çeşitli tarihleme yöntemlerinden faydalanılmaktadır. Yazının bulunmasından sonraki tarihî çağlar için yazılı kaynaklar önemli bir bilgi kaynağı oluşturmak-

Prehistorik arkeoloji: Tarih öncesi arkeolojisidir. Yazının bulunuşundan önceki toplumlara ait, toprak altında kalmış maddi kültür unsurlarını kazılar yaparak ortaya çıkaran, bu buluntuları inceleyerek eski kültürler hakkında bilgi elde etmeye çalışan bilim dalıdır.

Arkeometri: Fizik, kimya, jeoloji gibi bilim dallarının yöntemleriyle arkeolojik buluntuların ve yerleşimlerin tarihlendirilmesidir.

tadır. Bununla birlikte yazılı kaynaklar her zaman yeterli olmayabilir. Bu yüzden arkeolojik ve **arkeometrik** olarak birbirinden ayırabileceğimiz çeşitli tarihleme yöntemleri geliştirilmiştir. *Tabakalanma* ve *tipoloji* arkeolojik tarihleme yöntemleridir. *Tabakalanma,* bir yerleşim yerinin uzun zaman boyunca iskan edilmesi sonucu üst üste biriken katmanların ait olduğu kültür çağlarının ayırt edilmesidir. *Tipoloji,* pişmiş toprak kapkacaklar gibi maddi kültür ürünlerinin teknik ve üsluplarına bakarak yapıldıkları dönemin belirlenmesidir. *Karbon 14, Potasyum-argon ve Termolüminesans* ise arkeometrik tarihleme yöntemlerinden bazılarıdır. Canlıların bünyelerinde bulunan ve canlının ölümünden sonra belli bir hızla azalmaya başlayan Karbon 14 izotoplarının miktarına bakarak organik kalıntıların tarihlendirilmesine *Karbon 14 (C14)* yöntemi denir. Volkanik kayaçlarda bulunan radyoaktif potasyumun argona dönüşme hızının ölçülmesine ise *Potasyum-argon* yöntemi adı verilir. *Termolüminesans* adı verilen yöntemse maddede biriken radyasyon enerjisinin miktarının ölçülmesine dayanır.



Üç Çağ Sistemi hangi ölçüte dayalı bir sınıflandırmadır ve bu sınıflandırmada evreler nasıl adlandırılır?

PALEOLİTİK ÇAĞ (G.Ö 2.500.000-12.000)



İnsanın atalarının özelliklerini ve Paleolitik Çağ'daki gelişmeleri öğreneceksiniz.

Paleolitik (Eski Taş) Çağ, insan elinden çıkan ilk ürünler olan taş aletlerin yapıldığı çağdır. Bu taş aletler, en eski teknolojiyi temsil eder. Paleolitik Çağ insanlarının teknolojileri, çakmak taşı ve diğer işlenebilir taşlardan, ayrıca hayvan kemikleri ve boynuzlardan yapılan aletlerden ibarettir. Bu aletler arasında el baltaları, taş bıçaklar, kazıyıcılar, ok ve mızrak uçları sayılabilir. Paleolitik Çağ'ın sonuna doğru çok daha ince işçilik gösteren ve pek çok farklı iş için üretilmiş aletler gelişmiştir. Ayrıca yine bu son dönemlerde ilk sanat ürünleri ortaya çıkmıştır. İnsanlar mağara duvarlarına resimler çizmiş, küçük heykelcikler ve takılar yapmışlardır.

Paleolitik Çağ insanları, avcılık ve besin toplayıcılığı ile geçinen göçebe topluluklardır. Bu topluluklar, sadece geçici konak yerlerinde ikamet etmişlerdir. Bu konak yerleri genellikle doğal olarak korunaklı mağaralar ve kaya altı sığınaklarıdır.

Paleolitik Çağ üç evreye ayrılmaktadır: *Alt Paleolitik, Orta Paleolitik* ve *Üst Paleolitik.* Paleolitik Çağ, ilk yerleşimlerin ortaya çıkmaya başladığı Mezolitik veya Epipaleolitik Çağ'ın başlamasıyla sona erer.

Alt Paleolitik Dönem (G.Ö 2.500.000-200.000)

Alt Paleolitik, günümüzden yaklaşık 2.5 milyon yıl ilâ 200 bin yıl öncesini kapsayan dönemdir. Bu dönemde *Homo habilis (ve Homo rudolfensis), Homo erectus (ve Homo ergaster)* ve ilk insanlar yaşamışlardır.

Homo Habilis

Homo genusu: İnsan türlerini kapsayan cinstir.

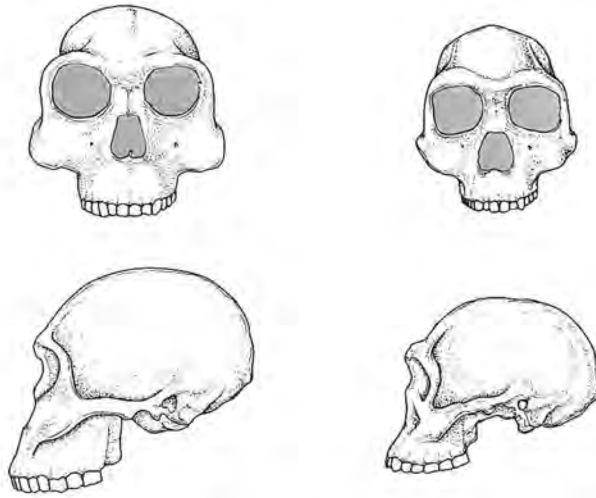
Günümüzden 2.5 ilâ 1.5 milyon yıl öncesinde Güney ve Doğu Afrika'da yaşamış olan **Homo genusu**nun ilk üyesi yani ilk insan türüdür. Bununla beraber *Homo habilis*ler morfolojik özellikleri bakımından insandan çok Australopithecuslara benzerler. *Homo habilis*ler ortalama 1.3 metre boyunda ufak canlılardır, beyin hacimleriyse Australopithecuslarınkinden sadece biraz fazladır (590-650cm^3).

*Homo habilis*ler taş aletler yapmışlardır ve bu nedenle ilk insan türü olarak kabul edilmektedirler. *Homo habilis* "becerikli insan" anlamına gelmektedir. İnsan elinden çıkan en eski taş aletler, diğer bir deyişle insan yaratıcılığının en eski ürünleri, yaklaşık olarak 2.5 milyon yıllıktır. Bu taş aletler Afrika kıtasındaki Tanzanya, Etiyopya, Zaire ve Malawi'de bulunmuştur. *Homo habilis*lerin yaptığı taş aletler, *Oldowan taş alet teknolojisi* olarak adlandırılmaktadır. Bu aletler çakıl taşlarının basit bir yöntemle yontulması esasına dayanır.

2.5 milyon ilâ 1.8 milyon yıl öncesine tarihlendirilen bir grup fosil, bazı araştırmacılar tarafından *Homo rudolfensis* adıyla ayrı bir tür olarak tanımlanmaktadır.

*Homo rudolfensis*ler, Homo habilislerden bazı anatomik özellikleri bakımından, örneğin daha büyük bir beyin ve dişlere sahip olmalarıyla ayrılmakta, ancak bunun dışında *Homo habilis*lere benzemektedirler.

Şekil 1.3



Homo Rudolfensis (solda) ve Homo Habilis. (sağda)

Kaynak: *Lewin, R., R. A. Foley. (2004).* ***Principles of Human Evolution.*** *Blackwell Publishing, Malden. s.295.*

Homo Erectus

Homo erectus, günümüzden 1.9 milyon yıl öncesinden 100 bin yıl öncesine kadar Afrika, Asya ve Avrupa'da yaşamış bir insan türüdür. Fosiller Afrika'da, Çin'de, Endonezya'nın Java Adası'nda, Fransa'da ve İspanya'da bulunmuştur.

1.9 ilâ 1.6 milyon yıl arasına tarihlenen *Homo erectus* fosilleri, genellikle ayrı bir tür olarak tanımlanmakta ve *Homo ergaster* olarak adlandırılmaktadır.

Homo erectusların beyin hacimleri, 950 ve 1100 cm^3 arasındadır. Boyları uzun olup bölgesel farklılıklar göstermekle birlikte ortalama 1.60-1.70 m olduğu söylenebilir.

Homo erectus fosilleri, Afrika kıtası dışında bulunan ilk insan kalıntılarını temsil eder. Gürcistan'da bulunan erken Homo erectus (Homo ergaster) fosilleri 1.8 milyon yıl öncesine tarihlenmektedir. Bu türün önce Afrika'da evrimleştikleri, sonra Asya ve Avrupa'ya doğru yayıldıkları kabul edilmektedir.

Resim 1.2

Afrika Turkana'da Bulunan Uzun Boylu Genç Bir Homo Ergastere Ait Fosil



Homo erectuslar, *Acheulean teknolojisi* adı verilen taş aletler yapmışlardır. Acheulean teknolojisi, günümüzden 1.4 milyon yıl önce başlar ve 500 bin yıl önceye dek varlık gösterir. Bu teknoloji bir baltanın uç kısmını hatırlattığı için el baltası denen, iki yüzü de işlenmiş, simetrik, genellikle damla biçimli aletlerden oluşmaktadır. Çok işlevli olan bu el baltaları kesmek, kazımak, parçalamak gibi pek çok iş için kullanılmıştır.

Resim 1.3

Acheulean El Baltası

Kaynak: *Thomas, H. (1995).* ***The First Humans. The Search for Our Origins.*** *Thames and Hudson Ltd, London. s.79.*



*Homo erectus*ların grup halinde örgütlenerek avcılık yaptıklarını gösteren kanıtlar vardır. Bu sayede bir avcının tek başına avlayamayacağı büyük hayvanları avlamışlardır.

*Homo erectus*un büyük beyni ve gelişmiş alet teknolojisi, ayrıca büyük hayvanları avladıkları örgütlü bir grup avcılığı tekniği geliştirmiş olmaları, bu insanların iletişim becerilerinin gelişmiş olduğunu göstermektedir. Büyük ihtimalle *Homo erectus*lar konuşabiliyorlardı. Ancak konuşma dilinin ne zaman geliştiğini belirlemek çok zor bir iştir. Ayrıca dilin gelişimi, beynin gelişiminde itici bir güç yaratmış olmalıdır.

*Homo erectus*lara özgü çok önemli bir yenilik de ateşin insanlar tarafından bilinçli olarak kullanılmaya başlanmasıdır. *E*n eski ateş izleri, yaklaşık 1.5 milyon yıllıktır ve Afrika'da bulunmuştur.

Homo Heidelbergensis

Günümüzden 500 bin ilâ 200 bin yıl öncesine tarihlendirilen *Homo heidelbergensis* fosilleri Avrupa, Asya ve Afrika'da bulunmuştur. *Homo heidelbergensis*lerin beyin hacimleri oldukça büyüktür. 1100-1400 cm^3 arasındaki beyin hacmi, modern insanınki ile neredeyse aynıdır. Avrupa'da bulunan *Homo heidelbergensis*lerin *Homo neanderthalensis*in atası olduğu kabul edilmektedir.

Resim 1.4



Homo Erectuslar ve Ateş

Kaynak: *Wolf, (1991).* ***Menschen der Urzeit. Die Entwicklung des Lebens auf unserer Erde.*** *Weltbild Verlag. s.71.*

Orta Paleolitik Dönem (G.Ö 200.000-40.000)

Günümüzden yaklaşık 200 bin ilâ 40 bin yıl öncesinde yaşanmıştır. Bu dönemde *Homo neanderthalensis* yaşamıştır.

Homo Neanderthalensis

Homo neanderthalensis veya *neandertal insanı* olarak adlandırılan bu insanların fosilleri, günümüzden 200 bin ilâ 30 bin yıl öncesine tarihlendirilmektedir. *Neandertaller* Avrupa'da, Yakın Doğu'da ve Orta Asya'da yaşamışlardır. Neandertal fosillerinin bulunduğu yerler Almanya, Fransa, Hırvatistan, İtalya, Irak, İsrail ve Özbekistan'dır.

Buzul Çağ'ında yaşamış olan Neandertallerin anatomik yapıları, soğuk iklime uyum sağladıklarını göstermektedir. Örneğin, kısa kalın bir vücut yapısı, kısa kol, bacaklar ve büyük beyin; soğuk iklime uygun fiziksel özelliklerdir. Bu özellikler, kutuplara yakın bölgelerde yaşayan günümüz insanlarında da görülmektedir. Neandertallerin beyin hacimleri modern insanlarınki kadar büyüktür. Boylarıysa ortalama olarak 1.55-1.60 m'dir. Kemiklerindeki kas yapışma yerleri, güçlü kaslara sahip olduklarını göstermektedir. Kafataslarında alın bölgesi basıktır ve kaşların bulunduğu yerdeki kemik çıkıntılı bir yapıya sahiptir.

Resim 1.5



Ölülerini Gömen Neandertalleri Gösteren Bir Betimleme

Kaynak: *Wolf, J. (1991).* ***Menschen der Urzeit. Die Entwicklung des Lebens auf unserer Erde.*** *Weltbild Verlag. s.91.*

Bu dönemin taş alet teknolojisine, ilk bulunduğu yere atfen *Mousterian* adı verilmektedir. *Mousterian teknolojisi,* önceden hazırlanmış bir taştan **yonga** adı verilen parçalar çıkartılması ve bu parçaların tekrar şekillendirilerek alet olarak kullanılmasıdır.

Yonga: Bir taş parçasından başka bir taş yardımıyla kopartılarak elde edilen, boyu eninin iki katından az olan parçadır.

Neandertaller, ilk defa ölülerini gömmüş olan insanlardır. Ölüler, mezara anne karnındaki ceninin duruşuna benzer şekilde, bacakları karına doğru çekilmiş ve elleri çenenin altında birleştirilmiş bir biçimde yerleştirilmiştir. Ölünün yanına taş aletler ve şifalı bitkiler konmuştur. Ölü gömme davranışının gelişmesi, Neandertallerin yaşamı ve ölümü düşündükleri, ölüme bir anlam yükledikleri ve ölen soydaşlarına özen gösterdiklerini göstermektedir. Ölümle kurulan bu bağ, insanlık tarihinde ilk kez Neandertallerle birlikte ortaya çıkmış ve bundan sonra da hep var olmuştur.

Neandertal insanlarının soyu günümüzden yaklaşık 30 bin yıl öncesinde tükenmiştir. Neandertaller gibi yüksek beyin hacimli, gerek alet teknolojileri gerekse manevi dünyaları gelişmiş, Buzul Çağ'ının zor koşullarında hayatta kalmayı başarmış ve oldukça yakın zamana kadar yaşamış olan bu türün neden ortadan kalktığı tam olarak bilinmemektedir. En çok kabul gören açıklamalardan bir tanesi, hem fiziksel özellikleri hem de kültürleri bakımından soğuk iklim koşullarına fazlasıyla uyum sağlamış olan Neandertallerin, Buzul Çağ'ının bitişiyle değişen yeni iklim koşullarına uyum sağlayamamalarıdır. Neandertal fosillerinden elde edilen **DNA'**nın analizi, Homo sapiens ile Neandertal insanlarının iki ayrı tür olduğunu ortaya koymuştur. Neandertaller ortadan kalkarken Homo sapiensler dünyadaki tek insan türü haline gelmişlerdir.

DNA: Genetik kodu taşıyan moleküldür.

Üst Paleolitik Dönem (G.Ö 40.000-12.000)

Günümüzden yaklaşık 40 bin ilâ 12 bin yıl önceki dönemdir. Bu dönemde *Homo sapiens*ler yaşamıştır. Üst Paleolitik dönemde *Aurignacian, Gravettian, Solutrean* ve *Magdalanian* kültürleri ve ilk sanat ürünleri görülür.

Homo Sapiens

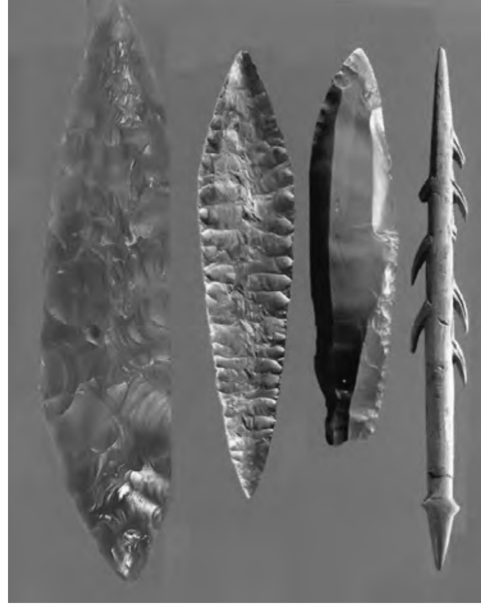
Homo sapiens son insan türü, yani modern insandır. Bugün dünya üzerinde yaşayan bütün insanlar bu türün üyesidirler. Bu nedenle *Homo sapiens*in kökeni en çok merak edilen ve en çok tartışılan bilimsel konulardan biridir. *Homo sapiens*in kökenini açıklayan iki ayrı model bulunmaktadır: Afrika'dan çıkış modeli ve çok merkezli evrim modeli. Afrika'dan çıkış modelini savunan bilim insanlarının başında Chris Stringer gelmektedir. Bu modele göre anatomik açıdan modern insanlar olan *Homo sapiens*ler, yaklaşık 200 ilâ 150 bin yıl önce Afrika'da ortaya çıkmış ve daha sonra Afrika dışına yayılmışlardır. *Homo sapiens*ler, farklı çevresel koşullara gerek anatomik gerekse kültürel özellikleri sayesinde daha iyi uyum sağlayabildikleri için *Homo neanderthalensis*lerin yerini almışlardır. Çok merkezli evrim modeli ise en çok Milford Wolpoff tarafından savunulmaktadır. Bu modele göre *Homo sapiens*lerin kökeni çok daha eskiye, yaklaşık 2 milyon yıl öncesine dayanmaktadır. 2 milyon yıl önce ortaya çıkan *Homo erectus*lar; Afrika, Asya ve Avrupa'ya yayılmışlardır. Bu tarihten itibaren insan grupları, bulundukları bölgelerde yani birçok merkezde bölgesel evrimler geçirmişlerdir. Neandertaller ve Homo sapiensler bu sürecin sonunda evrimleşmişlerdir. Ancak bu insan grupları arasındaki bağ, hiçbir zaman tam olarak kopmamış, gen alışverişi her zaman devam etmiştir.

Bu iki model, iki bilgi kaynağından beslenmektedir: Genetik araştırmalar ve fosil buluntular. Son yıllarda insan DNA'sıyla ilgili araştırmalar, insan evrimiyle ilgili çok önemli bilgiler sağlamıştır. Bütün dünyadaki insan topluluklarının DNA örnekleri incelendiğinde genetik açıdan en büyük çeşitliliğin Afrika kıtasında olduğu anlaşılmıştır. Bilim insanlarına göre bu bilgi, modern insanın en uzun süre Afrika'da yaşadığını yani Afrika'da evrimleştiğini göstermektedir. Evrim, **mutasyon**lar sonucunda oluşan genetik değişimler sayesinde gerçekleşir. İki tür veya aynı tür içeri-

Mutasyon: DNA'da meydana gelen değişimdir.

sindeki iki grup arasındaki genetik farklılıklar, iki tür/grup birbirinden ayrıldıktan sonra kaç mutasyonun gerçekleştiğine bağlıdır. Eğer mutasyonların ne kadar sürede oluştuğunu bilirsek bir türün/grubun diğerinden ne kadar zamandır ayrı olduğunu da anlayabiliriz. Mutasyon hızının hesaplanmasına dayanan bu yönteme **moleküler saat** denmektedir. Genetik çeşitlilik ve mutasyon hızına dayanarak *Homo sapiens*lerin günümüzden yaklaşık 150-200 bin yıl öncesinde Afrika'da evrimleştiği öne sürülmektedir.

Resim 1.6



Üst Paleolitik Dönem'e Ait Taş ve Kemik Alet Türleri

Kaynak: *Thomas, H. (1995).* ***The First Humans. The Search for Our Origins.*** *Thames and Hudson Ltd, London. s.81.*

Afrika'nın çeşitli yerlerinde bulunan en eski *Homo sapiens* fosilleri, yaklaşık olarak günümüzden 130 bin ilâ 100 bin yıl öncesine tarihlendirilmektedir. Bu buluntular Afrika'dan çıkış modelini destekler görünmektedir. Ortadoğu'daki fosil örnekler yaklaşık 90 bin yıl öncesine, Avrupa'dakilerse 40 bin yıl öncesine aittir.

Moleküler saat: Mutasyonların ortaya çıkma ve birikme süresinin hesaplanmasıdır.

*Homo sapiens*leri diğer türlerden ayıran anatomik özellikleri; geniş ve dik bir alın yapısı, yüzde kaşların bulunduğu kısmın çıkık olmaması, yüzün fırlak değil yassı olması, alt çenenin ön kısmında ileri doğru bir çıkıntının bulunması ve dişlerinin de küçük olmasıdır. *Homo sapiens*lerin beyin hacimleri ortalama 1350 cm^3'tür. Boyları uzun, vücut yapıları ise narindir. Sıcak iklimde yaşamaya uygun bir beden yapısına sahiptirler.

Homo sapiens toplulukları sadece Afrika, Asya ve Avrupa'ya değil Avustralya ve Amerika kıtalarına kadar yayılmışlardır. *Homo sapiens*ler yaklaşık 50-60 bin yıl önce Avustralya kıtasına göç etmişlerdir. Amerika kıtasına ulaşmaları ise büyük ihtimalle günümüzden 20 bin ilâ 15 bin yıl öncesinde gerçekleşmiştir. Bu geçişin Asya'nın kuzeyinden Amerika'nın kuzeyine, Sibirya ile Alaska arasındaki Bering Boğazı'nı aşarak gerçekleştiğini gösteren kanıtlar vardır. O dönemde deniz seviyesinin düşük olması bu geçişi kolaylaştırmıştır.

Üst Paleolitik Dönem'de alet çeşitleri artmış; **dilgi**ler, ok ve mızrak uçları, olta ve zıpkınlar, bıçaklar ve iğneler gibi çeşitli aletler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde alet yapımında ham madde olarak taşın yanı sıra kemik ve fil dişinden de yararlanılmıştır. Üst Paleolitik'te özellikle Avrupa'da bölgesel olarak gelişmiş teknolojiler vardır. Bunlar çeşitli taş alet tiplerini ve tekniklerini, hatta kimi zaman sanatsal ürünleri de kapsadıkları için birer teknolojiden çok kültür olarak adlandırılmaktadır.

Dilgi: Boyu eninin iki katından daha uzun olan taş yongadır.

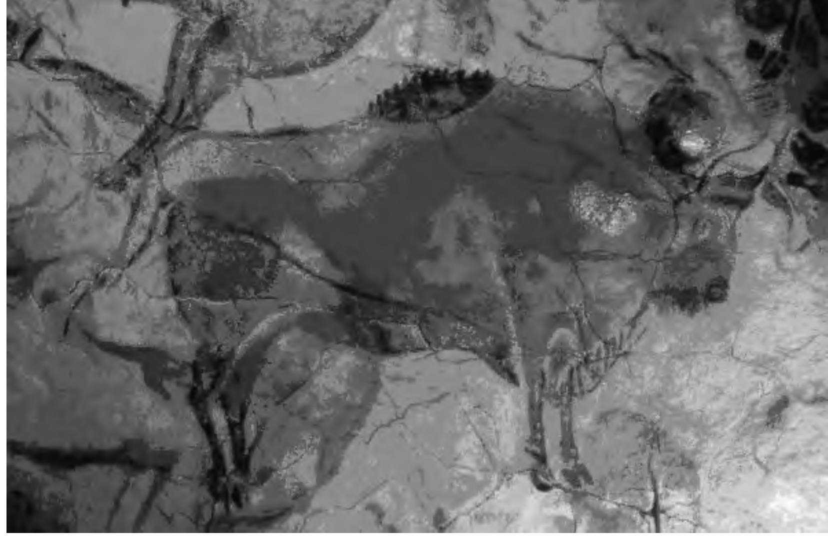
Sanatın Doğuşu

Günümüzden yaklaşık 35 bin yıl öncesinden itibaren Avrupa'da, Afrika'da ve Avustralya'da insanlık tarihinin ilk sanatsal ürünleri ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında güneybatı Fransa ve kuzey İspanya'da bulunan mağara resimleri özel bir öneme sahiptir. Resimlerin bulunduğu mağaralardan bazıları şunlardır: *Lascaux* (Fransa), *Niaux* (Fransa), *Trois Freres* (Fransa) ve *Altamira* (İspanya). Bu mağaraların iç

kısımlarında duvarlara genellikle bizon, mamut, yabani at, geyik, aslan, ayı ve yaban keçisi gibi hayvan figürleri resmedilmiştir. Hayvan betimlemeleri çok doğal ve gerçekçidir. Ayrıca hayvan betimlemeleri dışında sipiraller, zikzaklar, düz paralel çizgiler gibi çeşitli geometrik şekiller de resmedilmiştir. Resimler, oldukça başarılı bir teknikle ve çeşitli doğal boyalar kullanılarak yapılmıştır. Resimlerin mağaraların yaşanan kısımlarında değil de güçlükle ulaşılabilen derin ve karanlık kısımlarında yapılmış olmaları ilginçtir. Mağara resimlerinin ne amaçla yapıldığı ve neyi simgeledikleri uzun yıllardır tartışılmaktadır. Bazı araştırmacılar bu resimlerin bir tür av büyüsü amacıyla yapıldığını öne sürmüştür. Üst Paleolitik Dönem insanlarının ava çıkmadan önce, avın iyi geçmesi amacıyla bu resimlerin bulunduğu yerlerde büyüsel ayinler yaptıkları tahmin edilmektedir. Bazı araştırmacılar bu resimleri yapan insanların düşünce dünyalarına dikkat çekmiş ve resimlerin doğrudan bu hayvanları değil, bu hayvanların çağrıştırdığı düşünceleri temsil ettiğini savunmuştur.

Resim 1.7

Altamira Mağarası'ndan Bir Duvar Resmi



Üst Paleolitik Dönem'de mağara resimleri dışında taştan, fil dişinden ve kilden küçük heykelcikler de yapılmıştır. Bu heykelcikler arasında göğüsleri, kalçaları ve karın kısımları abartılı bir biçimde betimlenmiş; ancak yüzleri işlenmemiş kadın heykelcikleri özel bir öneme sahiptir. *Venüs* adı verilen bu kadın heykelcikleri, günümüzden 32 bin yıl öncesinden itibaren yaygın bir biçimde üretilmiştir. Bu figürünler arasında Almanya'da bulunan *Willendorf Venüsü* ve Çek Cumhuriyeti'nde bulunan *Dolni Vestonice Venüsü* çok ünlüdür. Uzun süre bu figürinlerin ana tanrıçaları veya doğurganlığı simgelediği düşünülmüştür. Bununla birlikte bunlar sadece birer yorumdur ve bu yorumlar konusunda bilim dünyasında bir fikir birliği bulunmamaktadır.



Resim 1.8

Venüs Figürinlerinden Bazı Örnekler

Üst Paleolitik Dönem'de takılar ve süslenme davranışı da ortaya çıkmıştır. Köklerinden delinmiş hayvan dişleri; kemik, geyik boynuzu ve fil dişinden yapılmış dairesel, oval veya uzun delikli boncuklar süslenmek için kullanılmıştır.

SIRA SİZDE 4

Paleolitik Çağ'da hangi önemli gelişmeler yaşanmıştır?

MEZOLİTİK (EPİPALEOLİTİK) ÇAĞ (G.Ö 12.000-10.000)



Avcı-toplayıcı göçebe yaşam biçiminden yerleşik yaşama neden ve nasıl geçildiğini öğreneceksiniz.

Paleolitik ve Neolitik arasında Orta Taş Çağı da denen bir geçiş evresi yaşanmıştır. Avrupa'da yaşanan Orta Taş Çağı'na *Mezolitik,* Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'dekine ise *Epipaleolitik* adı verilir. Buzul Çağları'nın bitişiyle iklimde belirgin bir ısınma olmuş ve bunu diğer ekolojik değişimler izlemiştir. Mezolitik/Epipaleolitik Çağ'da yaşayan insanlar da bu yeni çevresel koşullara uyum sağlamışlardır. Bu çağ, geçici iskân yerlerindeki hayatın sona erdiği ve yerleşik yaşama doğru yönelimin gerçekleştiği bir geçiş evresidir. Bu evrenin süresi, yaşandığı bölgeye göre değişir. Avrupa'da Mezolitik toplumlar yaklaşık İ.Ö. 3000'lere kadar varlık gösterirken Ortadoğu'da 10 bin yıl önce Epipaleolitik kültürler sona ermiş ve Neolitik Çağ başlamıştır.

Mezolitik

Avrupa'da son Buzul Çağ'ının bitişiyle buzullar kuzeye doğru çekilmiş, deniz seviyesi yükselmiş, ağırlıklı olarak iğne yapraklı ormanlar ortaya çıkmış ve sulak alanlar genişlemiştir. İnsanlar, buzulların erimesiyle açılan yeni alanlara doğru yayılmışlar ve avcı-toplayıcılık geçim biçimi olmaya devam etmiştir. Özellikle nehirlerde ve genişleyen sulak alanların kıyılarında balıkçılık gelişmiştir. Besin kaynaklarının bol olduğu su kenarlarında sabit, kalıcı yerleşimler kurulmuştur; böylece bu dönemde yerleşik yaşam başlamıştır. Mezolitik Çağ yerleşimleri, daha çok nehir ve göl kenarlarında bulunan küçük köyler şeklindedir. Bu çağa özgü alet teknolojisine **mikrolit** adı verilir. Bu

Mikrolit: Genellikle 3 cm'den daha ufak boyutlu; üçgen, trapez, dikdörtgen ve kare biçimli olabilen küçük taş aletlerdir.

aletler tahta, kemik ve boynuzların üzerine yerleştirilerek kullanılmıştır. Aletlerin bazıları balıkçılıkta kullanılan olta ve zıpkın işlevi görmüştür.

Epipaleolitik

Günümüzden yaklaşık 12 bin yıl önce, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz çevresinde başlayan bu kültür evresi, bu bölgedeki Neolitik Çağ'a öncülük etmiştir. Buzul Çağları'nın bitişini izleyen dönemde, iklim ve bitki örtüsü Ortadoğu ve Doğu Akdeniz bölgesinde de değişmiş, bu değişiklikler kültüre de yansımıştır. Bu bölgede sıcak ve yağışlı iklim, başta arpa ve buğday olmak üzere birçok yabani tahıl türünün bol miktarda yetişmesini sağlamıştır. Bu yabani tahıllar, insanlar için önemli bir besin kaynağı haline gelmiş, bunların toplanması ve depolanması ise yerleşik hayata geçmeyi zorunlu kılmıştır. İnsanların köylerinin çevresindeki yabani tahılları topladığı ve depoladığı bu yeni yaşam biçimi, tarımın keşfine doğru giden yolda atılan en önemli adım olmuştur.

Epipaleolitik Çağ yerleşmelerinde yapılan kazılarda, yabani tahıl toplayıcılığını gösteren çok sayıda arkeolojik buluntu ele geçmiştir. Bu buluntular arasında orak benzeri kesici aletler, havan elleri ve havan taşları sayılabilir. Bu dönemde avcılığın devam ettiğini gösteren çok sayıda ok ve mızrak ucu da bulunmuştur. Bu dönemin teknolojisini üçgen, trapez, dikdörtgen, kare biçimli mikrolit aletler temsil etmektedir. Bunlar ok uçları olarak veya yabani tahılları kesmek için orak yapımında kullanılmıştır. Alet yapımında kullanılan ham madde genellikle çakmak taşı ve **obsidyen**dir.

Obsidyen: Lav veya cam taşıdır. Siyah renkli volkanik taştır.

Natufyen, Epipaleolitik'in en önemli aşamasıdır. Doğu Akdeniz bölgesinde günümüzden 12 bin ilâ 10 bin yıl öncesinde yaşamış olan topluluklara özgü bir kültürel evredir. Natufyen'in en önemli özelliği, standartlaşmış yapılardan oluşan ilk düzenli köy yerleşimlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu yerleşimlerin nüfusunun yaklaşık 200-300 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bu köylerde evler; 3 ilâ 9 metre çapında, yuvarlak planlı yapılar şeklinde ve yarı yarıya toprağa gömülü olarak inşa edilmiştir. Her evde köşede yer alan bir ocak vardır. Bu kültürde insanlar ölülerini oturdukları evlerin tabanlarına gömmüşlerdir. Bu âdet, evle kurulan duygusal bağın bir işareti olarak yorumlanabilir. Natufyen yerleşimleri arasında Suriye'deki *Mureybet* ve *Abu Hureyra* sayılabilir. Bu yerleşimler daha sonra Neolitik köylere dönüşmüştür.

NEOLİTİK ÇAĞ (İ.Ö. 10.000-5.500)



Tarımın ve hayvanların evcilleştirilmesinin nerede, ne zaman ve nasıl başladığını öğreneceksiniz.

Taş Çağı'nın sonuncusu olan Neolitik Çağ (Yeni Taş Çağı) bazen Cilalı Taş Çağı olarak da adlandırılmaktadır. Ancak Neolitik Çağ'da yaşanan kültürel gelişmeler, taş aletlerdeki yeniliklerden çok daha fazlasıdır. Bu çağda tarım keşfedilmiş ve hayvanlar evcilleştirilmiştir. Neolitik Çağ, aslında başlangıç ve bitişi kesin tarihlerle sınırlanan bir dönem olmaktan çok tarımın başladığı ve hayvanların evcilleştirildiği bir kültür evresi olarak tanımlanabilir. Bu gelişmeler, dünyanın çeşitli yerlerinde farklı tarihlerde yaşanmıştır.

Neolitik Çağ'daki diğer bir yenilik çanak çömlek yapımının başlamasıdır. Çanak çömlek yapımı Neolitik Çağ'ın ortalarında geliştiği için Neolitik Çağ iki evreye ayrılır: Çanak Çömleksiz Neolitik ve Çanak Çömlekli Neolitik.

Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ

Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşimleri, Epipaleolitik Çağ'a ait Natufyen yerleşimlerinin devamıdır. Bu yerleşimlerin bazılarında bu evrede de kısmen yabani tahıl toplayıcılığı ve avcılık devam etmiştir. Bu durum, bir geçiş döneminin yaşandığını göstermektedir.

Tarım

Tarımın geliştiği ilk yer, Orta Doğu'da **verimli hilal** adı verilen bölgedir. Yeni araştırmalar, ilk defa tarıma alınan buğdayın ana vatanının Urfa ve Diyarbakır arasındaki Karacadağ olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber tarım, dünyanın başka yerlerinde, örneğin Amerika kıtasında ve Güneydoğu Asya'da birbirinden bağımsız olarak daha sonra başlamıştır. Tarım, Ortadoğu'da yaklaşık günümüzden 10.000 yıl önce, Güneydoğu Asya'da günümüzden 8000 yıl önce ve Orta Amerika'da ise günümüzden 5000 yıl önce başlamıştır. Ancak bu bölgelerde tarımı yapılmaya başlanan bitki türleri farklıdır. Ortadoğu'da arpa, buğday; Güneydoğu Asya'da pirinç ve Orta Amerika'da ise mısır tarıma alınan ilk bitkilerdir. Tarım bu merkezlerde başladıktan sonra hızla diğer bölgelere de yayılmıştır. Böylece tarımın keşfine dek tüm insan topluluklarının esas geçim biçimi olan avcı-toplayıcılık, giderek azalmış ve marjinal bir hale gelmiştir.

Verimli Hilal: Filistin'den başlayarak Batı ve Kuzey Suriye'yi, Kuzey Mezopotamya'yı, Diyarbakır, Urfa ve Dicle Nehri'nin doğusunda kalan Zagros Dağları'nın batı eteklerini kapsayan bölgedir.

Doğu Akdeniz, Kuzey Suriye, Kuzey Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu'daki yoğun tahıl toplayıcılığına dayalı Epipaleolitik yerleşimler, yavaş yavaş tarımsal üretime geçerek Neolitik yerleşimlerine dönüşmüştür. Filistin'de Jeriko ve Jarmo, Suriye'de Mureybet, Anadolu'da Çayönü (Diyarbakır), Hallan Çemi (Batman), Nevali Çori (Urfa) ve Göbekli Tepe (Urfa) verimli hilal üzerinde bulunan Neolitik köy yerleşimlerinin en önemlileridir.

Yerleşik yaşam, tarımın keşfinden önce başlamıştır. Yabani tahıl toplayıcılığına dayanan geçim biçimi, yerleşik yaşamı zorunlu kılmıştır. Yerleşik yaşamın başlamasından ve ilk köylerin oluşmasından sonra bir nüfus artışı olmuştur. Tahıl toplayıcılığı, köylerde artan nüfusu beslemekte yetersiz kalmış olmalıdır. Böylece insanlar, besin sorununa yeni çözüm yolları aramaya yönelmiş ve yabani bitkileri denetim altına almayı keşfederek tahıllarını artık kendileri üretmeye başlamışlardır. Yabani tahılların bol miktarda bulunması ve insanların bunları topluyor olmaları, tarımın keşfinde en önemli etkendir. Bu sayede insanlar bu tahılların doğal özelliklerini gözlemleyerek bu tahılları denetim altına almanın da yollarını keşfetmiş olmalıdırlar. Buğday ve arpa, Ortadoğu'da tarımı yapılan ilk bitkilerdi. Bu bitkileri mercimek, nohut, bakla ve diğerleri izlemiştir.

Tarımla birlikte doğada bulunan besinlerin tüketilmesine dayanan geçim biçimine alternatif olarak doğanın denetim altına alındığı yeni bir geçim biçimi doğmuştur. Neolitik Çağ, üretici ekonomiye geçişin çağıdır. Gordon Childe, insanlık tarihindeki en önemli gelişmenin, yiyecek üretiminin başlaması olduğunu öne sürmüştür ve bu nedenle tarımın keşfini bir devrim olarak nitelendirmiştir. Bu yüzden bu çağdaki gelişmeler *Neolitik Devrim* olarak da anılır.

Hayvanların Evcilleştirilmesi

Neolitik Çağ'da tarımdan hemen sonra gerçekleşen en önemli yenilik, hayvanların evcilleştirilmesidir. Köpek daha Mezolitik Çağ'da evcilleştirilmiştir. Bu nedenle köpek, evcilleştirilen ilk hayvan olma özelliğine sahiptir. Neolitik Çağ'da ise beslenme amaçlı olarak koyun, keçi, domuz ve sığır evcilleştirilmiştir. İnsanlar, evcilleştirdikleri hayvanların sütünden ve yününden de faydalanmışlardır. Evcilleştirme süreci, daha çok süt, daha kaliteli yün, daha fazla et veren ve kolay evcilleşebilen uysal hayvanların seçilmesi ve üretilmesiyle gerçekleşmiştir. İlk zamanlar evcil hayvan sayısı az olduğu için avcılık da

devam etmiştir. Ancak zamanla evcil hayvanların sayısı artmış ve avcılık giderek azalmıştır. Evcilleştirilen hayvan türü, bölgelere göre farklılık göstermektedir. Örneğin Afrika'da sığır ve keçi, Doğu Asya'da domuz, Güney Amerika'da ise lama evcilleştirilmiştir. At, deve ve kümes hayvanları ise daha geç dönemlerde evcilleştirilebilmiştir.

Diğer Gelişmeler

Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'ın başlarında, üstleri dallarla veya kamışlarla örtülüp çamurla sıvanan yuvarlak kulübeler yapılmıştır. Bu dairesel planlı barınaklar, daha sonra dikdörtgen planlı, gerçek evlere dönüşmüştür. Bu evlerde mutfak ve kiler işlevi gören ayrı odalar vardır. Bu evlerle birlikte, düzenli bir yerleşim modeline sahip köyler ortaya çıkmıştır. Bu yerleşim yerlerinde bazı yapılar, tapınak veya kutsal mekân özelliğine sahiptir.

Bu dönemde ölüler; evlerin tabanlarına, bebeğin ana rahmindeki pozisyonuna benzer şekilde, dizler karına çekili olarak gömülmüşlerdir. Ölülerin yanına renkli taşlardan, deniz kabuklarından, bakırdan, kemikten ve fil dişinden yapılma süs eşyaları ve boncuklar konmuştur. Bazı yerleşimlerde ölüler, etleri çürüyene kadar bekletilip sonra kemikleri toplanarak gömülmüşlerdir. Diyarbakır yakınlarındaki Çayönü yerleşiminde ise ölülerin kafatasları vücutlarından ayrılarak başka bir yere, özel bir yapının içine konmuştur. Bu yapı, *kafataslı yapı* olarak adlandırılmaktadır ve bu yapının muhtemelen inançla ilgili bir anlamı vardır.

Neolitik Çağ'da orak biçimli aletler ve tahılları işlemede kullanılan öğütme taşları, taş havanlar ve dibekler yapılmıştır. Ayrıca yüzeyleri ve kenarları sürtülerek düzeltilmiş ve parlatılmış taş aletler de görülmektedir. En yaygın alet, yassı baltadır. 1-15 cm arasında büyüklüğe sahip üçgen ya da dörtgen biçimli bu aletler, bir sapa geçirilerek kullanılmıştır. Obsidyen, Neolitik dönemde alet yapımında bir ham madde olarak yoğun biçimde kullanılmıştır. Doğal kaynaklarından elde edin obsidyenin geniş bir coğrafyada ticaretinin yapıldığı görülmektedir. Uzun mesafeli ticarete konu olan ilk mal, obsidyendir. Özellikle İç Anadolu ile Doğu Akdeniz ve Güneydoğu Toroslar ile Mezopotamya arasında yoğun biçimde obsidyen ticareti yapılmıştır. Neolitik Çağ'da bakır da kullanılmaya başlanmıştır. Bakır, ısıtılıp dövülerek şekillendirilmiş; takı, küçük iğne, olta gibi aletler yapılmıştır. Neolitik'te obsidyen ve bakırın yanında deniz kabukları, kaliteli çakmak taşı ve değerli renkli taşların da ticareti yapılmıştır.

Çanak Çömlekli Neolitik Çağ

Çanak Çömlekli Neolitik Çağ, sadece çanak çömlek yapımının başlamasından daha fazla şey ifade eder. Çanak Çömleksiz Neolitik, besin üretici yaşam tarzına doğru bir geçiş aşamasıdır. Ancak Çanak Çömlekli Neolitik'te, artık besin üretimine dayalı ekonomi tamamen yerleşmiş, avcılık ve toplayıcılık terkedilmiştir. Bununla beraber bu dönemde yapılan tarım, sadece yağmura bağlı olan kuru tarımdır. Sulama sistemi yoktur ve saban, döven gibi tarım aletleri bilinmemektedir. Tohumlar toprağa delikler açarak ekilmekte, hasat çakmak taşından yapılan oraklarla biçilmekte ve tahıl, taş dibeklerde öğütülmektedir.

Bu dönemde taş temelli, kerpiç duvarlı, gerektiğinde yeni eklemeler yapılabilen evler ortaya çıkmıştır. Bazı yerleşimlerde evler birbirine bitişik olarak yapılmıştır. Evlerde oturma, uyuma ve çalışma için ayrı yerler, kiler alanları, işlikler, mutfaklar ve avlular bulunmaktadır. Jeriko ve Jarmo gibi yerleşimlerin etrafında sur duvarları yapılmıştır. Bu sur duvarları, derin hendeklerle çevrelenmiştir. Buradaki önemli unsur, sur duvarlarının yapımında ortak emek gücünün kullanılması ve ileri düzeyde bir toplumsal örgütlenmenin görülmesidir. Bu dönem yerleşimlerinden bazıları 5 ilâ 10 bin kişilik nüfusa sahiptir. Neolitik Çağ'ın sonuna doğru ölülerin evin tabanına gömülmesi âdeti ortadan kalkmış ve ölüler yerleşim yerinin dışına gömülmeye başlanmıştır.

Çanak Çömlekli Neolitik; Um-Dabagiye evresi, Hassuna evresi ve Samarra evresi olarak üç aşamaya ayrılır. Bunlar, İ.Ö. 6000 ile 5000 arasında Kuzey Mezopotamya bölgesinde ortaya çıkan gelişmiş köy kültürlerini temsil eder.

İ.Ö. 6000'lerde Kuzey Mezopotamya'da görülen Um-Dabagiye kültürü, Hassuna kültürüne öncelik eden bir evreyi temsil eder. Hassuna yerleşimleri ise küçük, yaklaşık 100 ilâ 200 metre çapında, tahminen birkaç yüz kişilik nüfusa sahip tarıma dayalı köylerdir.

Hassuna'dan biraz daha geç ortaya çıkan Samarra yerleşimlerinde, gelişmiş bir mimari ve artan bir toplumsal tabakalaşma görülmektedir. Samarra yerleşimlerinde bulunan mezarlarda turkuaz taşı, bakır, yeşil taş, obsidyen ve deniz kabuğundan kolyeler gibi mezar hediyeleri vardır. Bu bölgede bulunmayan turkuaz ve obsidyen gibi taşlar ticaret yoluyla getirilmiştir.



Tarım ilk defa nerede ve ne zaman başlamıştır?

KALKOLİTİK ÇAĞ (İ.Ö 5500/5000-3500)



Köy tipi yerleşimlerin ilk kent devletlerine nasıl dönüştüğünü öğreneceksiniz.

Kalkolitik Çağ (Bakır Çağı), yaklaşık olarak İ.Ö. 5.500/5.000 yıllarında başlar ve Tunç Çağı'nın başlaması ile birlikte, İ.Ö. 3500'lerde sona erer. *Erken Orta* ve *Son Kalkolitik* olarak üç evreye ayrılmaktadır. Bu evreler Mezopotamya'da *Halaf, Ubeyd* ve *Uruk* kültürleri olarak da adlandırılmaktadır.

Neolitik Çağ'a özgü çiftçiliğe dayalı köy yaşamı, birçok yerde uzun süre devam etse de bazı bölgelerdeki köylerin büyüyüp gelişerek kentlere dönüştükleri görülür. Kalkolitik Çağ'ın en önemli özelliği, bu dönemde köylerin kentlere dönüşmesi ve tarımcı köy toplumlarından **kent devletleri**nin doğmasıdır. Bu dönemde bölgeler arasında sosyo-ekonomik açıdan bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Dünya tarihinde ilk kez **ekonomik çıkar bölgeleri** oluşmuştur. Ekonomik merkez, doğal imkânların zengin olduğu bölgelerden, sulamalı tarım yapma imkânının bulunduğu Dicle ve Fırat arasındaki Mezopotamya bölgesine kaymıştır. Mezopotamya bölgesi, daha kuzeydeki Güneydoğu Anadolu bölgesine göre daha kurak ve doğal besin kaynakları sınırlı bir bölgedir. Ekonomisi tahıl tarımına dayalı toplumlarda kuraklık, büyük bir risk anlamına gelmektedir. Bu nedenle kıtlık riski bulunan bölgelerde **artı ürün** üretmek ve bunları depolamak son derece önemlidir. Bu bölgelerde artı ürüne sahip olan yerleşimler, avantajlı duruma geçerler ve bu onlara önemli bir güç kazandırır. Kuraklık riskinin az olduğu ve doğal besin kaynaklarının bol olduğu bölgelerde ise artı ürün bu kadar büyük bir anlam ifade etmez. Bu yüzden Kalkolik Çağ'da sosyal ve ekonomik gelişmeler, doğal koşulların insanları zorladığı yerlerde gerçekleşmiştir. Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki Mezopotamya bölgesinin kurak olması ve kuru tarımın nüfusu beslemeye yetmemesi, sulamalı tarımı zorunlu kılmıştır. Bu bölge, sulama kanallarının yapılabilmesi ve sulu tarımın başlayabilmesi için uygun koşullara sahiptir. Sulu tarımın başlamasıyla birlikte ürün fazlası yani artı ürün de ortaya çıkmıştır. Bu artı ürün, bölgede büyük değişimlere neden olmuştur. Her şeyden önce bu artı ürünün üretimi için büyük bir organizasyon gerekmiştir. Üretimin planlanması, sulama kanallarının yapılmasında insanların çalıştırılması, elde edilen ürünün bir merkezde toplanarak depolanması ve elbette bu ürünün korunması gerekmiştir. Böylece (Neolitik Çağ'da Güneydoğu Anadolu'da yavaş yavaş oluşmaya başlayan) *tapınak ekonomisi* adı verilen bir

Kent devleti: Etrafındaki daha küçük yerleşimlerin de bağlı olduğu kent tipi idari merkezdir.

Ekonomik çıkar bölgesi: Bir toplumun geçimini sağlayacak genişlikte alanı tanımlar.

Artı ürün: Geçimlik üretimin fazlası olan ve sahip olana ekonomik güç sağlayan üründür.

sistem, Kalkolitik Çağ'da kurumsallaşmıştır. Tapınak ekonomisinde üretilen ürün, dinî merkez olan tapınakta toplanır ve yeniden halka dağıtılır. Tapınağa getirilen ve dağıtılan ürünün kaydını, din adamları yani tapınağın rahipleri tutar. Bu sistemde ekonomi ve din iç içedir. Üretimi tapınaklar ve rahipler kontrol eder. Böylece toplumda net bir tabakalaşma ortaya çıkar. Üretenler ve üretimi kontrol edenler arasındaki ayrım çok belirgindir. Tapınak rahipleri, en üst tabakayı oluşturur. Bütün bu gelişmeler, toplumsal hayata bir çeşitlilik getirmiştir. Yeni bir toplum modeli şekillenmeye başlamıştır. Sulu tarım, artı ürün ve artan sosyal dinamizmle birlikte Mezopotamya'da nüfus da artmıştır. Bu dönemde bakır madenciliği büyük önem kazanmıştır. Özellikle teknoloji için gerekli olan maden, değerli taşlar, dokuma için gerekli yün, yağ bitkileri ve çeşitli besin maddeleri gibi ihtiyaçlar başka bölgelerden, en çok da Güneydoğu Toroslar bölgesinden getirilmekteydi. Bu dönemde deniz ve akarsu yoluyla yapılan ticaret gelişmiştir. Mezopotamya, Anadolu, İran, Hindistan, Pakistan, İndus Vadisi ve Güney Arabistan arasında geniş bir ticaret ağı kurulmuştur.

SIRA SİZDE 6

İlk kent devletleri neden Güney Mezopotamya'da ortaya çıkmıştır?

UYGARLIĞIN DOĞUŞU



Uygarlığın doğuşunu hazırlayan koşulların neler olduğunu öğreneceksiniz.

Sulamalı tarım ve artı ürünün ortaya çıkması, artı ürün üretiminin organize edilmesi, artı ürünün buna sahip olmayan ve potansiyel bir tehlike oluşturan (göçebe hayvancı) topluluklara karşı korunması, üreten ve üretimi kontrol eden ekseninde toplumsal tabakalaşmanın ortaya çıkması, nüfus artışı, yerleşimlerin büyümesi, ticaret ve mesleki uzmanlaşmanın artması bir devlet organizasyonunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sulama kanallarının yapımında insanların kitleler halinde çalıştırılması ve birilerinin bu işi yönetmesi ve planlaması gerekmiştir. Aynı şekilde tapınaklar ve anıtsal binaların inşasında da insanlar çalıştırılmıştır. Bunun için büyük çaplı bir organizasyona ihtiyaç doğmuştur. Bu organizasyonda liderler ve onların yardımcıları olmalıdır. Bu amaçla oluşturulan bütün kurumlar, sonuçta devlet bürokrasisine dönüşmüşlerdir. Toplumsal tabakalaşmanın artması, insanların kaynaklara ulaşımları arasında bazı farklılıklar doğurmuştur. Toplumun en üstündeki yönetici tabaka güç ve zenginliğe sahip olmuştur. Yönetmenin yolu da yine bu güç olduğu için anıtsal mimari aracılığıyla bu güç, özellikle vurgulanmıştır. Karmaşık bir toplumsal yapıya sahip büyük ölçekli kent yerleşimlerinde merkezî bir devlet organizasyonu; ekonomik, siyasal, askerî ve yasal konuların bir sisteme oturtulmasını sağlamıştır. Mezopotamya dışında Mısır, İndus Vadisi, Çin, Orta ve Güney Amerika kültürlerinde de yukarıda sayılan benzer nedenlerle *ilk devletler* ortaya çıkmıştır.

İlk devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte uygarlığın da başladığı kabul edilmektedir. Uygarlık tarihsel olarak devlet, üretim ve iş gücünün denetimi, toplumsal tabakalaşma, mesleki uzmanlaşma, anıtsal yapılar, yazı ve büyük nüfuslu yerleşimler gibi gelişmelerle özdeşleştirilmektedir. Uygarlığın doğuşunu hazırlayan nedenler sırasıyla; yerleşik yaşama geçiş, tarımın özellikle de sulu tarımın başlaması, artı ürünün yaratılması ve kent devletlerinin ortaya çıkışı olarak sayılabilir.

SIRA SİZDE 7

Uygarlığın doğuşunu hazırlayan koşullar nelerdir?

Özet



Evren, Dünya ve canlılar nasıl oluşmuştur?

Evren, yaklaşık 15 milyar yıl önce meydana gelmiştir. Evrenin oluşumu Big Bang (Büyük Patlama) adı verilen bir teoriyle açıklanmaktadır. Dünya ise yaklaşık 4.5 milyar yıl önce, bir gaz ve toz bulutundan meydana gelmiştir. Bundan 500 milyon yıl sonra da ilk organik moleküller gelişmiştir. Sonra ilk basit tek hücreli canlılar ve daha sonra da çok hücreli canlılar evrimleşmiştir. İnsanın üyesi olduğu primatlar takımı ise günümüzden 55 milyon yıl önce ortaya çıkmıştır.



Tarih öncesi ve erken tarihî çağlar nasıl ve neye göre sınıflandırılır?

Tarih öncesi çağlar ve erken tarihî çağlar, Üç Çağ Sistemi denen bir sisteme göre sınıflandırılır. Üç Çağ Sistemi, eski çağların araç gereç yapımında kullanılan ham maddeleri esas alarak Taş Çağı, Tunç Çağı ve Demir Çağı olmak üzere üç ana evreye bölünmesidir. Bu evrelerden Taş Çağı ise Paleolitik (Eski Taş Çağı), Mezolitik (Orta Taş Çağı) ve Neolitik (Yeni Taş Çağı) olarak tekrar üçe ayrılır. Neolitik Çağ ve Tunç Çağı arasına da Kalkolitik Çağ (Bakır Çağı) eklenmiştir.



İnsanın atalarının özellikleri ve Paleolitik Çağ'daki gelişmeler nelerdir?

Günümüzden 2.5 milyon yıl önce ortaya çıkan ve 40 bin yıl öncesine kadar yaşamış olan birçok tür, insanın atalarını oluşturur. Bu insan türlerinin anatomik yapıları ve zihinsel düzeyleri bugünkü insanlardan farklıdır. Modern insan olan Homo sapiens türü ise yaklaşık 200 bin yıl önce ortaya çıkmıştır. İlk taş aletler Alt Paleolitik Dönem'de, ölü gömme davranışı Orta Paleolitik Dönem'de ve ilk simgesel ve sanatsal ürünlerse Üst Paleolitik Dönem'de gelişmiştir.



Avcı-toplayıcı göçebe yaşam biçiminden yerleşik yaşama neden ve nasıl geçilmiştir?

Buzul Çağlarının bitişi, iklimde ısınmaya ve bu ısınma da başka ekolojik değişimlere neden olmuştur. Mezolitik/Epipaleolitik Çağ'da yaşayan insanlar, bu yeni çevresel koşullara uyum sağlamışlardır. Avrupa'da sulak alanların kıyılarında balıkçılıkla geçinen küçük yerleşimler ortaya çıkarken Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de yabani tahıl toplayıcılığıyla geçinen yerleşimler belirmiştir.



Tarım ve hayvanların evcilleştirilmesi nerede, nasıl ve ne zaman başlamıştır?

Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki yabani tahıl toplayıcılığı, zamanla bu yabani tahılların denetim altına alınmasını sağlamış, böylece ilk tarım başlamıştır. Tarımın keşfini, o bölgede bulunan evcilleştirmeye müsait yabani hayvanların evcilleştirilmesi izlemiştir. Besin üretiminin başladığı bu çağa Neolitik Çağ adı verilmektedir.



Köy tipi yerleşimler nasıl ilk kent devletlerine dönüşmüştür?

Mezopotamya'da ekolojik koşullar, sulamalı tarıma geçişe neden olmuştur. Böylece bu bölgede geniş çaplı sulamalı tarım başlamış, bunun sonucunda da artı ürün ortaya çıkmıştır. Bu artı ürün, bölgede büyük değişimlere neden olmuştur. Artı ürünün üretimi, toplanması ve dağıtılması için büyük bir organizasyon gerekmiştir. Bu organizasyon tapınak ekonomisi adı verilen tapınak merkezli bir sistem doğurmuştur. Bu sistem kent devleti modeline evrilmiştir.



Uygarlığın doğuşunu hazırlayan koşullar nelerdir?

Tarihsel anlamda uygarlığın doğuşu; devletin, üretim ve iş gücünün denetiminin, toplumsal tabakalaşmanın, mesleki uzmanlaşmanın, anıtsal yapıların, yazının ve büyük nüfuslu yerleşimlerin ortaya çıkması demektir. Uygarlığın doğuşunu hazırlayan nedenler sırasıyla; yerleşik yaşama geçilmesi, tarımın özellikle de sulu tarımın başlaması, artı ürünün yaratılması ve kent devletlerinin gelişmesidir.

Kendimizi Sınayalım

1. Üç Çağ Sistemine göre arkeologlar, eski çağları hangi ölçüte göre sınıflandırmaktadırlar?

a. Coğrafi
b. Teknolojik
c. Kültürel
d. Toplumsal
e. Yazı

2. Aşağıdakilerden hangisi arkeometrik tarihleme yöntemlerinden biri **değildir?**

a. Tipoloji
b. Karbon 14
c. Ağaç halkaları yöntemi
d. Potasyum-argon
e. Termolüminesans

3. **İlk** taş aletler ne zaman ortaya çıkmıştır?

a. Günümüzden 4.4 milyon yıl önce
b. Günümüzden 2.5 milyon yıl önce
c. Günümüzden 1.8 milyon yıl önce
d. Günümüzden 800 bin yıl önce
e. Günümüzden 200 bin yıl önce

4. Bedensel özellikleriyle, Buzul Çağı koşullarına uyum sağlamış olan insan türü aşağıdakilerden hangisidir?

a. Homo habilis
b. Homo rudolfensis
c. Homo erectus
d. Homo sapiens
e. Homo neanderthalensis

5. Aşağıdakilerden hangisi homo sapiensin kökenini açıklayan modellerden biridir?

a. Asya'dan çıkış modeli
b. Avrasya modeli
c. Evrim zinciri modeli
d. Çok merkezli evrim modeli
e. Avustralya ve Amerika'ya geçiş modeli

6. Aşağıdakilerden hangisi Avrupa'daki Mezolitik Çağ ile Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de yaşanan Epipaleolitik Çağ arasındaki farklılıklardan biridir?

a. Yabani tahıl toplayıcılığına dayalı geçim biçimine geçilmesi
b. İlk yerleşik köylerin ortaya çıkması
c. İklimde ısınmanın ve bitki örtüsünde değişimin meydana gelmesi
d. Mikrolit aletlerin yapılması
e. Avcılık yapılması

7. Ortadoğu'da,tarıma **ilk** alınan tahıllar aşağıdakilerden hangisidir?

a. Pirinç-mısır
b. Mısır-patates
c. Arpa-buğday
d. Mercimek-bakla
e. Pirinç-patates

8. **İlk** evcilleştirilen hayvan aşağıdakilerden hangisidir?

a. Koyun
b. Deve
c. Domuz
d. Köpek
e. At

9. Sulamalı tarım **ilk** defa nerede başlamıştır?

a. Mezopotamya
b. Afrika
c. Anadolu
d. Avrupa
e. Orta Asya

10. Aşağıdakilerdn hangisi uygarlığın doğuşunu hazırlayan koşullardan biri **değildir?**

a. Yerleşik yaşama geçilmesi
b. Sulamalı tarımın başlaması
c. Artı ürünün yaratılması
d. Kent-devletlerinin ortaya çıkması
e. İlk sanat ürünlerinin ortaya çıkması

Okuma Parçası

Kozmik Takvim

Dünya çok yaşlı, insansa çok gençtir. Kişisel yaşamlarımızdaki dikkate değer olaylar; yıllar veya daha küçük sürelerle ölçülür; yaşam süremiz onluk dönemlere sığar; tüm yazılı tarih ise binlerce yılın içindedir. Fakat bizden daha önceleri, geçmişin en uzak dönemlerine uzanan, çok uzun bir zaman geçti ki bunun hakkında pek az şey biliyoruz; çünkü hem yazılı veriler yok hem de o dönemlerin akıl almaz büyüklüğünü kavrayabilme konusunda gerçekten güçlük duyuyoruz. Bununla birlikte, uzak geçmişteki olayları tarihlendirebilme olanağımız var. Jeolojik tabakalaşma sistemi ve radyoaktif metot; arkeolojik, paleontolojik ve jeolojik olaylar hakkında bilgi sağlamaktadır; ayrıca astrofizik kuramı, planetlerin yaşları ve Samanyolu hakkında veriler sağladığı gibi Büyük Patlama denen, tüm madde ve enerjinin şimdiki evrene dönüştüğü olağanüstü patlama olayından bugüne kadar geçmiş olan süreyi de tahmini olarak vermektedir. Büyük patlama ya evrenin başlangıcı ya da evrenin daha eski geçmişine ilişkin tüm bilginin tahrip olduğu bir devamsızlık devresidir. Ama kesin olan şu ki hakkında hiçbir kaydın bulunmadığı en eski olaydır bu.

Bu kozmik kronolojiyi açıklamak için bildiğim en öğretici yol, evrenin on beş milyar yıllık yaşam süresini (ya da en azından Büyük Patlama'dan bu yana sürdürdüğü somut yaşamı) tek bir takvim yılına sıkıştırmaktır. Buna göre dünya tarihinin her bir milyar yılı, kozmik yılın yirmi dört saatine eş ve bu yılın her saniyesi dünyanın güneş etrafındaki 475 dönüşüne karşılık olacaktır. Bu bölümde, kozmik kronolojiyi üç şekilde sunuyorum: Aralık ayı öncesi bazı tarihleri gösteren bir liste, aralık ayı için bir takvim ve yeni yılın son akşamına yakından bir bakış. Bu ölçüye göre tarih kitaplarımızdaki olaylar (kitaplar bunları birbirinden ayırmak için oldukça önemli çabalar göstermekte olsalar bile) o kadar sıkışık durumdadır ki kozmik yılın son anlarını saniye saniye anlatmak gerekmektedir. Böyle bile olsa bizlere geniş aralıklarla ayrıldıkları öğretilmiş bulunan olayların, listede çağdaş olaylar olarak yer almış olduklarını görürüz. Yaşam tarihi boyunca halının tüm dönemler için aynı zenginlikte dokunmuş olması gerekir. Örneğin 6 Nisan veya 16 Eylül sabahı saat 10:02 ve 10:03 dolayları. Ancak detaylı veriler, kozmik yılın yalnızca son anları için mevcuttur.

Büyük Patlama (*Big Bang*)	1 Ocak (yaklaşık 15 milyar yıl önce)
Samanyolu Galaksisi'nin oluşmaya başlaması	1 Mayıs (yaklaşık 10 milyar yıl önce)
Güneş Sistemi'nin oluşumu	9 Eylül (yaklaşık 5 milyar yıl önce)
Dünya'nın Şekillenmesi	14 Eylül (yaklaşık 4.5 milyar yıl önce)
Dünyada ilk yaşam belirtisi	25 Eylül (yaklaşık 4 milyar yıl önce)
En eski fosillerin tarihi	9 Ekim (yaklaşık 3.6 milyar yıl önce)
Fotosentez yapabilen en eski bitki fosillerinin tarihi	12 Kasım (yaklaşık 2.8 milyar yıl önce)
Canlılığın evrimi	Aralık ayı (yaklaşık 570 milyon yıl ile 2 milyon yıl öncesi)
İnsanın evrimi	31 Aralık (yaklaşık 2 milyon yıl öncesinden günümüze kadar)

Bu tür tablo ve takvimler, kaçınılmaz olarak yetersizdir. Böyle bir kozmik yıl içinde, dünyanın yıldızlar arası maddeden sıkışmaya başlamasının ancak eylülün başlarında olduğunu görmek, insanı huzursuz eder; yine dinozorların 24 Aralık'ta ortaya çıkmaları, insanın 31 Aralık gününün gecesi belirmesi de aynı etkiyi yapar. Tüm yazılı tarih, 31 Aralık'ın son on saniyesini içerir. Fakat bu şekilde düzenlemiş olduğum için, ilk kozmik yıl yeni sona ermiştir. Kozmik zaman içinde işgal ettiğimiz sürenin önemsizliğine karşın, ikinci kozmik yılın başlangıcında dünya üzerinde ve yakınında olacak şeylerin çok büyük ölçüde bilimsel bilgeliğine ve insanoğlunun kendine özgü duyarlığına bağlı bulunacağı ortadadır.

Kaynak: Sagan, C. (1983). **Cennetin Ejderleri. İnsan Zekasının Evrimi Üzerine Düşünceler,** (çev. Kayhan Şentin), E Yayınları, İstanbul. s. 23-29.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız yanlış ise "Üç Çağ Sistemi ve Tarih Öncesi Çağlar" konusunu tekrar okuyunuz,
2. a	Yanıtınız yanlış ise "Tarihleme Yöntemleri" konusunu tekrar okuyunuz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise "Alt Paleolitik Dönem" konusunu tekrar okuyunuz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise "Orta Paleolitik Dönem" konusunu tekrar okuyunuz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "Üst Paelolitik Dönem" konusuna tekrar okuyunuz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise "Mezolitik (Epipaleolitik) Çağ" konusunu tekrar okuyunuz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Neolitik Çağ" konusunu tekrar okuyunuz.
8. d	Yanıtınız yanlış ise "Neolitik Çağ" konusunu tekrar okuyunuz.
9. a	Yanıtınız yanlış ise "Kalkolitik Çağ" konusunu tekrar okuyunuz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise "Uygarlığın Doğuşu" konusunu tekrar okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

İlk basit tek hücreli canlılar yaklaşık 3.6 milyar yıl önce ortaya çıkmıştır. Bunlara ait kanıtlar vardır. Bu kanıtlar, Grönland'da, Afrika'nın güneyinde ve Avustralya'da bulunan fosillerdir. Bu tek hücreli canlıların yaklaşık 4 milyar yıl önce ortaya çıkan ilk organik moleküllerden oluştuğu tahmin edilmektedir. Bilim insanları laboratuvarda inorganik bileşimlerden, karbon içeriği bakımından zengin organik bileşimler üretmeyi başarmışlardır. Bu organik bileşimler, protein yapı taşları olan aminoasitleri meydana getirmiştir. Aminoasitlerin canlı formlara dönüşmesi ise yaklaşık 500 milyon yıl sürmüştür.

Sıra Sizde 2

Canlılar sınıflandırmasında insanın ataları ve insanı kapsayan *Hominini* tribusunun üyelerine hominin denir. Homininleri diğer primatlardan ayıran en önemli özellik, bipedalizm yani iki ayak üzerinde duruş ve hareket biçimidir. İlk homininler Afrika'da evrimleşmişlerdir. Tartışmalı fosilleri bir tarafa bırakırsak ilk homininler 4.4 milyon yıl önce evrimleşen *Australopithecus*lardır.

Sıra Sizde 3

Üç çağ sistemine göre tarih öncesi ve erken tarihî çağlar teknolojik ya da daha doğrusu teknolojide kullanılan ham maddeye göre Taş Çağı, Tunç Çağı ve Demir Çağı olarak sınıflandırılır. Üç Çağ Sistemi; Taş Çağı'nın Eski, Orta ve Yeni Taş (Paleolitik, Mezolitik, Neolitik) olarak üç evreye ayrılması ve Bakır Çağı'nın (Kalkolitik) eklenmesiyle geliştirilmiştir.

Sıra Sizde 4

Paleolitik Çağ'da ilk taş aletler ortaya çıkmış ve bu çağ boyunca taş alet teknolojileri ilerlemiştir. Ateş, insanlar tarafından kontrol altına alınmış, avcılık gelişmiş, konuşma dili ortaya çıkmış, ölü gömme davranışı başlamış, ilk simgesel ve sanatsal ürünler verilmiştir.

Sıra Sizde 5

Tarımın geliştiği ilk yer, Orta Doğu'da **verimli hilal** adı verilen bölgedir. Tarım, Ortadoğu'da günümüzden yaklaşık 10.000 yıl önce, Güneydoğu Asya'da günümüzden 8000 yıl önce ve Orta Amerika'da ise günümüzden 5000 yıl önce başlamıştır.

Sıra Sizde 6

İlk kent devletlerinin Mezopotamya'da ortaya çıkmasının nedenleri, büyük ölçüde ekolojiktir. Mezopotamya bölgesinin kurak olması ve kuru tarımın nüfusu beslemeye yetmemesi, sulamalı tarımı zorunlu kılmıştır. Bu bölge, sulama kanallarının yapılabilmesi ve sulu tarımın başlayabilmesi için uygun koşullara sahiptir. Sulu tarımın başlamasıyla birlikte ürün fazlası yani artı ürün de ortaya çıkmıştır. Büyük çaplı sulu tarım, artı ürün ve büyük nüfusun denetimi bir devlet organizasyonu gerektirmiştir.

Sıra Sizde 7

Uygarlığın doğuşunu hazırlayan nedenler sırasıyla; yerleşik yaşama geçiş, sulu tarımın başlaması, sulu tarım sayesinde artı ürünün yaratılması, toplumsal farklılaşmanın gelişmesi ve kent devletlerinin ortaya çıkışı olarak sayılabilir.

Yararlanılan Kaynaklar

Arsebük, G. (1990). **İnsan ve Evrim,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Aydın, S. (2003). "Epipaleolitik Dönem", "Mezolitik Çağ", "Neolitik Çağ", "Üç Çağ Sistemi" maddeleri. **Antropoloji Sözlüğü,** Suavi Aydın ve Kudret Emiroğlu (Ed.). Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Braidwood, R. J. (1995). **Tarih Öncesi İnsan,** (çev. Bilgi Altınok). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Erdal, Y. S. (2003). "Australopitekler", "Homo habilis", "Homo heidelbergensis", "Homo erectus", "Homo ergaster", "Homo rudolfensis", "Homo sapiens", "Neandertal insanı" maddeleri. **Antropoloji Sözlüğü,** Suavi Aydın ve Kudret Emiroğlu (Ed.). Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Feder, K. L. ve M. A. Park. (1997). **Human Antiquity,** Mayfield Publishing Company, California.

Jones, S. M. Robert ve D. Pilbeam (Ed.). (1994). **The Cambridge Encyclopedia of Human Evolution,** Cambridge University Press, Cambridge.

Lewin, R. (1998). **Modern İnsanın Kökeni,** (çev. Nazım Özüaydın). Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara.

Lewin, R. ve R. A. Foley. (2004). **Principles of Human Evolution,** Blackwell Publishing, Malden.

Maisels, Charles Keith. (1999). **Uygarlığın Doğuşu,** (çev. Alâeddin Şenel). İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Özbek, M. (2000). **Dünden Bugüne İnsan,** İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Özdoğan, M. (2002). "Tarihöncesi: Toprağın Dili", "Paleolitik Çağ: İnsanın Zaferi", "Mezolitik Çağ: İlk Köylere Doğru", "Neolitik Çağ: Devrimlerin Atası", "Kalkolitik Çağ: Devletin kökeni". **Arkeoatlas Dergisi,** Sayı 1, s: 22-129.

Thomas, H. (1995). **The First Humans. The Search for Our Origins,** Thames and Hudson Ltd, Londra.

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

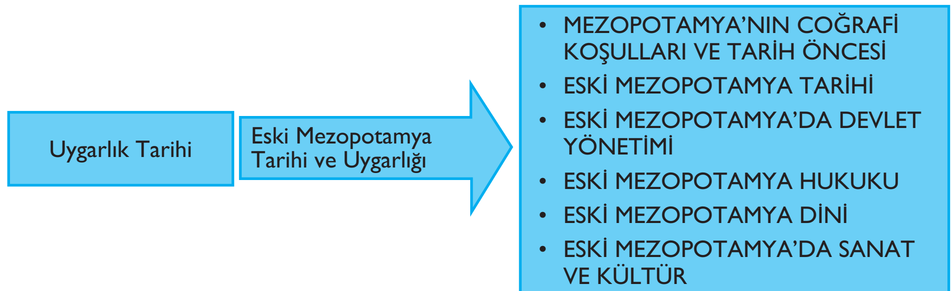
- Eski Mezopotamya'nın coğrafi koşullarını ve tarih öncesi dönemlerinin genel özelliklerini açıklayabilecek,
- Eski Mezopotamya tarihini genel hatlarıyla kavrayacak,
- Eski Mezopotamya'da devlet yönetimini açıklayabilecek,
- Eski Mezopotamya hukukunu tartışabilecek,
- Eski Mezopotamya dinini kavrayacak,
- Eski Mezopotamya sanatı ve kültürünü tanımlayabilecek

bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- *Mezopotamya*
- *Sümerler*
- *Akkadlar*
- *Babilliler*
- *Assurlular*
- *İlk Şehir Devletleri*
- *Yazının İcadı*
- *İlk Kanunlar*
- *İlk Edebî Metinler*
- *Zigguratlar*

İçindekiler



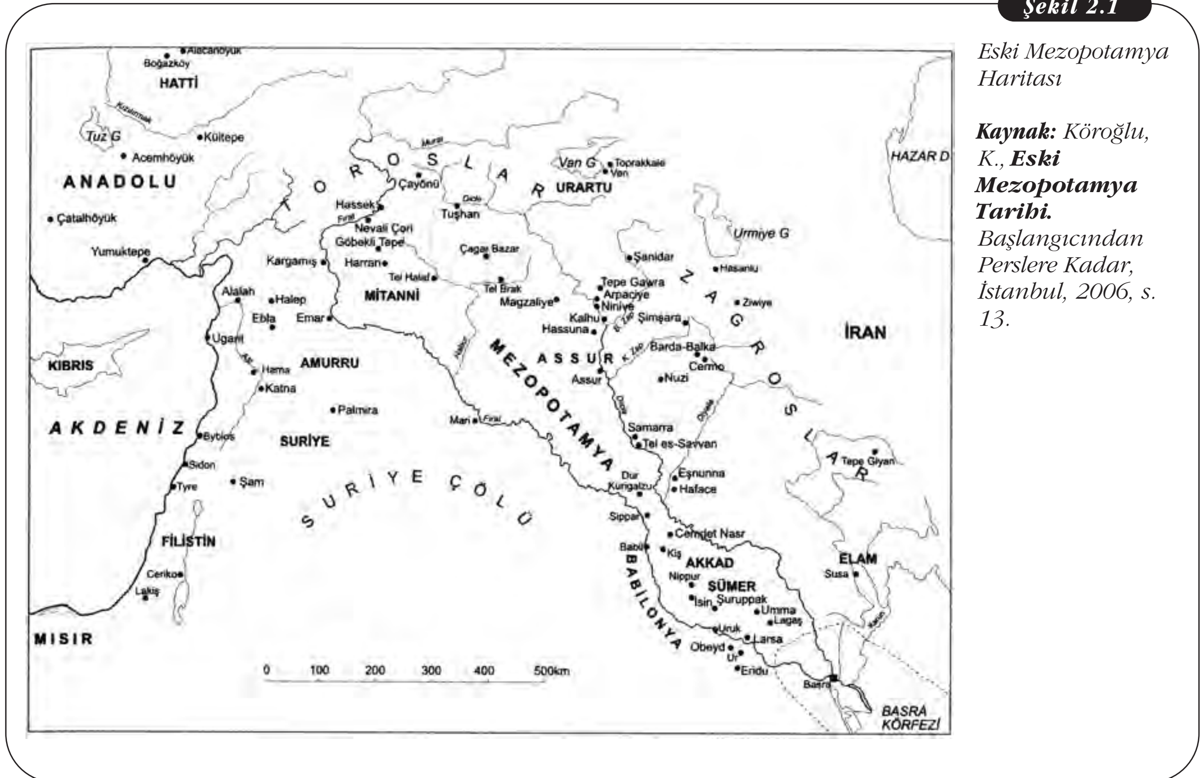
Eski Mezopotamya Tarihi ve Uygarlığı

MEZOPOTAMYA'NIN COĞRAFİ KOŞULLARI VE TARİH ÖNCESİ



Mezopotamya'nın coğrafi koşullarını ve tarih öncesi dönemlerini öğreneceksiniz.

Mezopotamya, Yunanca "mesos"=ara/orta ve "potamos"=ırmak kelimelerinden türetilmiş "iki ırmak arası" anlamında bir coğrafi terimdir. Bu ad kuzeyde Toros Dağları'ndan güneyde Basra Körfezi'ne, doğuda Zagros Dağları'ndan batıda Suriye Çölü'ne kadar uzanan alan için kullanılmaktadır.



Şekil 2.1

Eski Mezopotamya Haritası

Kaynak: *Köroğlu, K.,* ***Eski Mezopotamya Tarihi.*** *Başlangıcından Perslere Kadar, İstanbul, 2006, s. 13.*

Dicle (İdiglat) ve Fırat (Purattu) nehirleri Mezopotamya'ya hayat verir. Fırat Nehri, Doğu Anadolu'dan doğar. İki ana kolu olan Karasu ve Murat Suyu'nun birleşmesinden sonra Toroslar'ı aşarak güneye iner, Balih ve Habur nehirlerini alarak güneye doğru devam eder. Basra Körfezi'ne 145 km kala Dicle Nehri ile birleşir ve Şattülarap Nehri adıyla Basra Körfezi'ne dökülür. Dicle ise Toros Dağlarından doğar. Diyarbakır havzasında Pamukçay ve doğuya doğru Batman, Garzan ve Botan çaylarını alır. Daha sonra Büyük Zap, Küçük Zap, Adhem, Diyala nehirleri ve son olarak Fırat ile birleşip Şattülarap Nehri adıyla Basra Körfezi'ne dökülür. Eskiçağ'da Dicle ve Fırat, bugün denize döküldükleri noktadan 200 km daha içeride birbirlerinden ayrı olarak Basra Körfezi'ne dökülmekteydiler. Nehirlerin getirdiği alüvyon nedeniyle deniz dolmuş, nehirler yatak değiştirip birleşerek Şattülarap Nehri'ni oluşturmuşlardır.

Kuzey Mezopotamya'da Toroslar ve Zagroslar'ın etekleri bol yağış alır. Burası dağlık ve bozkır alanları ile kaplıdır. İyi yağış alması nedeniyle Zagros etekleri Paleolitik Çağ'dan itibaren insanların yaşadığı bir bölge olmuştur. Güney Mezopotamya ise çöldür. Buraya Dicle ve Fırat nehirleri bereket getirir. Sulama kanalları açılarak tarım arazileri sulanabilmiştir.

Mezopotamya'da Paleolitik Çağ'dan (Yontma/Eski Taş Çağı) itibaren insanlar yaşamaya başlamışlardır. Kuzey yarım kürenin büyük bir kısmı buzullarla kaplı olmasına rağmen Mezopotamya bu soğuk iklimden etkilenmemiş ve insanlar için çok uygun bir yaşam alanı olmuştur. Musul yakınlarında Paleolitik Çağ'ın başlarına tarihlenen taş aletler saptanmıştır. Küçük gruplar halinde yaşayan bu ilk insanlar yaşamlarını kök, böğürtlen türü bitkiler, yaprak toplayarak ve bazen de bunlara ek olarak büyük hayvanları avlayarak sağlardı. Kuzey Irak'ta Küçük Zap Bölgesi'nde yer alan ve günümüzden yaklaşık 80.000 yıl öncesine tarihlenen Barda-Balka kamp alanı ve Büyük Zap Nehri Vadisi'nde bulunan Şanidar Mağarası Paleolitik Çağ insanlarının önemli yaşam alanlarıdır. Şanidar Mağarası'nda homo sapiens neanderthalensis türü insana (Neandertal Adam) ait iskeletler ve kullandıkları taş aletler bulunmuştur.

Günümüzden 12.000-11.000 yıl önce buzul iklimi sona ermiş ve günümüzdekine benzer ılıman bir iklim Mezopotamya'ya hakim olmuştur. Bitki ve hayvan türleri çoğalmıştır. İnsanlar hayvanları beslemeyi keşfettiler, yavaş yavaş onları evcilleştirme çalışmaları başladı, artık mağaralarda değil hayvanların ve tarıma alınacak bitkilerin, bir başka deyişle besin kaynaklarının yanında geçici basit barınaklar yapmaya başladılar. Bu çağa Mezolitik ya da Epipaleolitik Çağ adı verilir. Paleolitik Çağ ve Neolitik Çağ arasında yer alan "Ara/Orta Taş Çağı" anlamındadır. Bu çağın özelliklerini gösteren kültürler Doğu Akdeniz kıyısında saptanan Kebara ve Natufyen kültürleridir.

Paleolitik Çağ'ın ekonomisini oluşturan avcılık ve toplayıcılıktan besin üretimi evresine geçiş, insanlık tarihinin en önemli aşamalarından biridir. İ.Ö. 10.000 yıllarında başlayan bu çağa, Neolitik Çağ, Yeni Taş Çağı ya da Cilalı Taş Çağı gibi isimler verilir. İnsanoğlu ilk köyleri kurmaya başladı. Dal ve kamış üzerinin çamur sıvalı ya da taş temelli kerpiç duvarlı ilk kalıcı konutlar yapıldı. Bunu üretim izledi. Buğday, arpa, bezelye ve mercimek tarımı yapıldı, koyun, keçi, sığır, köpek ve domuz gibi hayvanlar evcilleştirildi. Mezopotamya'da bulunmayan obsidyen Doğu Anadolu'dan ticaretle getirtildi. Ticaretle ilgili olarak ilk mühürler Neolitik Çağ'da ortaya çıktı. İ.Ö. 7000'lerde kile elle şekil verilerek ilk kez çanak çömlek yapılmaya ve kullanılmaya başlandı. Bu çağın önemli yerleşmeleri, Kuzey Mezopotamya sınırında Diyarbakır'da Çayönü, Şanlı Urfa'da Nevali Çori, Göbeklitepe ve Kuzey Irak'taki Cermo (Jarmo) dur. Nevali Çori ve Göbeklitepe'de ilk dinsel yapılar, tapınaklar ortaya çıkar. Şehirlerin etrafının surla çevrilmesi yine bu çağda görülmeye başlar.

İ.Ö. 7. binyılın sonlarından İ.Ö. 6. binyılın ilk yarısına kadar yeni çanak çömlek tarzları gelişti ve basit desenlerin yerini daha ince boyanmış bezemeli çanak çömlek kültürleri almaya başladı. Kuzey Mezopotamya'daki yerleşme yerlerinden isimlerini alan boyalı çanak çömlek kültürleri Hassuna Kültürü ve Samarra Kültürü adını taşır. İ.Ö. 5600' de Kuzey Mezopotamya'da Hassuna Kültürü'nün yerini Halaf Kültürü (İ.Ö. 5600-5000) aldı. Bu kültür adını, çanak çömlek örneklerinin ilk buluntu yeri olan Yukarı Habur Bölgesi'ndeki Tel Halaf yerleşmesinden almıştır. Halaf Dönemi'nde insanlar **tholos** adı verilen ev tiplerini kullanmışlardır. Bu tip evlerde anne, baba ve çocuklardan oluşan küçük bir ailenin yaşadığı düşünülmektedir. Halaf Kültürü'nün bir başka özelliği zarif boya bezemeli çanak çömlekleridir. Geometrik bezemeler yanında, insan ve hayvan motifleri de kullanılmıştır. Bu kültür Zagros Dağları ile Akdeniz arasında kalan tüm Kuzey Irak, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'ya yayılmıştır.

Tholos: Çapı 3 ile 7 m arasında değişen yuvarlak planlı, kubbeli bir oda ile bu odaya eklenmiş dikdörtgen planlı bir başka odadan oluşuyordu. Balçık, kerpiç ya da taştan yapılıyorlardı.

Kuzey Mezopotamya'da Halaf kültürüyle eş zamanlı olarak Güney Mezopotamya'da ilk buluntu yerinden dolayı Uheyd olarak adlandırılan bir başka kültür gelişmekteydi. Bu kültür İ.Ö. 6. binyılın sonlarına doğru Kuzey Mezopotamya'ya kadar yayılmış, tholos tipi evler son bulmuş ve Halaf boyalı çanak çömleğinin yerini Uheyd boyalı çanak çömleği almıştır. Uheyd kültürünün (İ.Ö. 5500-4000) kuzeydeki yayılım sınırı Elazığ-Malatya yöresine kadar uzanmaktaydı. Uheyd Dönemi'nin en önemli mimari özelliği Güney Mezopotamya'da Ur, Uruk, Uheyd ve Eridu gibi kentlerin merkezinde bir tapınak inşa edilmesi ve kentlerin bu merkez etrafında gelişmesiydi. Bu yerleşim modeli daha sonraki Sümer şehirlerinde görülenlerin öncüsü niteliğindedir.

Bölgenin bir sonraki evresi Uruk Dönemi (İ.Ö. 4000-İ.Ö. 3100)'dir. Bu dönemde güneydeki kentler büyük oranda gelişmiştir. Nüfusları artmış, sulu tarım ile daha fazla ürün elde edilmeye başlanmış; maden, taş ve kereste gibi ihtiyaçları uzak bölgelerden ticaretle getirtilmiştir. Belli bir iş kolunda uzmanlaşmış zanaatkârlar ortaya çıkmıştır. Çömlekçi atölyelerinin seri üretime geçtikleri ve üretilen malların uzak ülkelere pazarlandığı görülür. Neolitik Çağ'dan beri kullanılan baskı mühür geleneği yerini silindir mühür tipine bırakmıştır. Rahipler tapınaklarında güçlü idiler. Ekonomik kayıtların tutulması gereksinimi sonucunda İ.Ö. 3200'lerde yazı geliştirilmiştir. Geç Uruk Dönemi'ni Güney Mezopotamya'da İ.Ö. 3100'lerde Cemdet Nasr Dönemi izler. Uruk ve Cemdet Nasr devirleri Mezopotamya'nın Protohistorik Dönemi kabul edilir.

Mezopotamya'da Paleolitik Çağ'da insanların yaşadığı önemli merkezler nelerdir?



SIRA SİZDE

ESKİ MEZOPOTAMYA TARİHİ



Eski Mezopotamya tarihinin genel hatlarını öğreneceksiniz.

Sümerler, Erken Hanedanlar Dönemi (İ.Ö. 2900-2350)

Sümerler, İ.Ö. 4. binyılın sonlarına doğru Mezopotamya'da görülmüşlerdir. Kökenleri tam olarak bilinememektedir ancak İndus kültüründe aranmaktadır. Obeyt kültürü ile Sümerlerin yaşam şekilleri arasındaki benzerlikler nedeniyle Mezopotamya'nın yerli halkı olabilecekleri de ileri sürülmektedir. Erken Hanedanlar Dönemi'nde (İ.Ö. 2900-2350) Sümerler, Güney Mezopotamya'da her biri bir kralın yönetimindeki kent devletlerinde yaşadılar. Bunların hepsi merkezî bir tapınak etrafında kurul-

muştu ve etrafları bir sur ile çevrili idi. Çevresinde ise köyler bulunmaktaydı. Eridu, Uruk, Ur, Lagaş, Kiş, Nippur, Umma gibi şehir devletleri arasında Uruk lider durumdaydı. Bazen kentler birbirleri ile toprak ve su anlaşmazlıkları yüzünden çatışıyorlardı. Erken döneme ait yazıtlar daha çok efsanevi bilgiler vermektedir. Çiviyazılı belgelere göre İ.Ö. 3. binyılın ortalarında Kiş Kralı Mesilim, Umma kenti ile Lagaş kenti arasında çıkan sınır anlaşmazlığında arabuluculuk yapmıştır. Ancak Lagaş yöneticisi Ur-Nanşe, Ur ve Umma kentleriyle savaşıp onları yendi. Ur-Nanşe'nin torunu Eannatum, Umma ile çatışmayı sürdürerek Umma'ya karşı zafer kazandı. Bunu kutlamak için *Akbabalar Steli* olarak adlandırılan ünlü kabartmayı yaptırdı.

Şekil2.2

Akbabalar Steli

Kaynak:

babumuth.chaosnet.org/apocrypha 8.html23.02.2011



Urukagina, İ.Ö. 2360'larda ilk yazılı reformları ile tanınır. Erken Sülaleler Dönemi'nin son yıllarında Umma ile Lagaş şehirleri, aralarında yer alan toprakların hakimiyeti için savaşmaya devam ediyorlardı. Bu dönemde Umma şehrinin başına geçen Lugalzaggezi Lagaş'ı yağmaladı, Uruk kralı oldu. Ancak Akkadların gelişi ile Lugalzaggezi Akkadlı Sargon'a İ.Ö. 2334'te yenildi ve Mezopotamya'da üstünlük Akkadlara geçti.

Akkadlar (İ.Ö. 2350-2150)

Akkadlar, Sami kökenli bir topluluktur. Sümerler Dönemi'nde Mezopotamya'ya göçen bu topluluk Sümer kültürünü benimsemiştir. Sümerler sonrasında Mezopotamya'nın lideri konumuna gelmişlerdir. Ayrıca Akkadlar daha sonra Mezopotamya'da güçlü konuma ulaşacak yine Sami kökenli Assur ve Babil halklarına da öncülük etmişlerdir. Akkadlar, Sümerlerden farklı olarak kent devletlerinden ziyade *Evren* veya *Dünya* krallığı kavramını Mezopotamya'ya getirmiştir. Akdeniz'e kadar bütün Mezopotamya'ya hâkim olmuşlar ve ülkeyi merkezî sistem ile yönetmişlerdir.

Akkad Hanedanı'nın kurucusu Kral I. Sargon'dur (İ.Ö. 2334-2279). Agade isimli bir başkent kuran Sargon kayıtlara göre 34 savaş yapmıştır. Doğuda Elam'a, kuzeyde Suriye, Lübnan ve Toroslar'a kadar yaptığı seferler onu ilk dünya hakimi yapmıştır.

I. Sargon'un torunu olan Akkad Kralı Naram-Sin (İ.Ö. 2254-2218) de dedesinin yolundan gitmiş İmparatorluğu Arap Yarımadası'nın kuzey sınırına ve Batı İran içlerine kadar genişletmiştir. Fakat Naram-Sin'den sonra bölgedeki güç dengeleri değişmiş ve başa geçen zayıf hükümdarlarla Akkadlar düşüşe geçmiştir. Kısa bir süre için de Zagros Dağları'ndan inen ve işgale başlayan Gutiler Akkadları yıkmış ve yönetimi ellerine geçirmişlerdir (İ.Ö. 2150).

Guti egemenliğine Uruk Kralı Utu-Hegal (İ.Ö. 2123-2113) son vermiştir. Gutiler, ülkeleri olan Zagros Dağları'na çekilmişler ve Sümer kent devletleri bağımsızlıklarına kavuşmuştur.

Yeni Sümer Dönemi (III. Ur Sülalesi) (İ.Ö. 2112-2000)

Güney Mezopotamya'da Sami kökenli Akkadların Sümer kentleri üzerindeki baskısı ortadan kalkınca birçok Sümer kentinde yönetici sülaleleri egemenliklerini ilan etmişlerdir. Ur-Nammu (İ.Ö. 2112-2095) tarafından kurulan III. Ur Sülalesi ile Ur, Gudea yönetiminde zengin bir ticaret kenti olan Lagaş ve Utu-Hegal yönetimindeki Uruk bu kentlerin başlıcalarıdır. Ur Hanedanı bu dönemde Akkad gibi bir merkezî krallık kurmak ve tüm bölgeyi denetlemek istemiştir. Doğuda Elam, kuzeyde Assur ülkesi üzerinde merkezî yönetim kontrolü sağlanmıştır. Yaklaşık 100 yıl kadar (İ.Ö. 2100-2000) süren bir dönemde Ur kenti Mezopotamya'nın en büyük siyasi gücü olmuştur. Dönemlerinin sonu, yoğun göçler ve çevre toplulukların saldırıları ile gelmiş ve yönetimleri zayıflamıştır. Ur Sülalesinin yönetiminin sonu aynı zamanda Sümerlerin Mezopotamya'daki yönetimlerinin sonu demektir. Daha sonra Mezopotamya'ya Sümer kökenli olmayan kavim ve sülaleler egemen olmuşlardır.

Assurlular ve Babilliler

III. Ur Sülalesi'nin çöküşünden sonra kuzeyde büyük bir siyasi güç olarak Assur, güneyde ise din ve kültür merkezi olarak Babil öne çıkmıştır. Aynı zamanda İ.Ö. 2. binyılın erken dönemlerinde bölgeye gelen Hurri ve Amurrular (veya *Amoritler*) bölgenin gerek nüfus gerekse kültürel yapısını büyük oranda etkilemiş, daha sonraki siyasi olaylara da etki etmişlerdir.

İ.Ö. 2. binyılın başlarında yükselen kavimlerden biri Assurlulardır. Özellikle oluşturdukları geniş ticaret ağı onların Mezopotamya kültürünü farklı bölgelere yaymasına ve farklı kültürleri de Mezopotamya'ya taşımasına neden olmuştur. Anadolu'da İ.Ö. 1950-1750 yılları arasında yaşanan Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Assurlu tüccarlar Anadolu'ya ticaret yapmaya gelmişlerdir. Anadolu'daki ana ticaret merkezi (bugün Kayseri il sınırları içindeki Kültepe ören yerinde bulunan) Kaniş/Neşa kenti idi. Tüccarlar genellikle tunç yapımında kullanılan kalay ve çeşitli kumaşlar satıyorlar, karşılığında da altın ve gümüş alıyorlardı. Anadolu'nun yazı ile tanışması ve tarihî çağlara girmesi de yine Assurlu tüccarlar sayesinde olmuştur. Assurlu tüccarlar Assur kentindeki iş ortakları olan eşleriyle mektuplaşarak ticareti yapılacak malların listesini gönderiyorlar, eşlerinin kervanlarla gönderdikleri malları, Anadolu'nun pek çok yerinde kurulan pazarlarda satıyorlardı. Kültepe ören yerinde yapılan kazılarda Assurlu tüccarların evlerinin bodrum katlarında çok sayıda çiviyazılı tablet bulunmuştur. Anadolu halkı da yazıyı öğrenmiş ve İ.Ö. 2. binyılın başlarında Anadolu tarihî çağlarına girmiştir.

İ.Ö. 2000 yıllarında Arap Yarımadası'ndan çıkan Batı Samileri ya da Amurrular, Mezopotamya'ya sızarak Sümer-Akkad kültürünün etkisi altında kalıp bu kültürü benimsediler. Önceleri çeşitli yeni devletlerin oluştuğu görülür. Güney Mezopotamya'da önce İssin Sülalesi (İ.Ö. 1969-1732), daha sonra da Larsa Sülalesi (İ.Ö. 1961-1700) egemen olmuştur. İ.Ö. 18. yüzyılda ise Babil Sülalesi (İ.Ö. 1830-1595) egemenlik kurmuştur. Babil sülalesinin en önemli kralı Hammurabi'dir. Hammurabi, ülkesinin sınırlarını batıda Akdeniz'e, doğuda İran'a, kuzeyde de Toroslara kadar genişletmiştir. Bu sıralarda Anadolu'da Eski Hitit Devleti fetihlere başlamış ve sonunda Hitit Kralı I. Murşili İ.Ö. 1595 yılında Babil'i alarak Eski Babil Devleti'ne son vermiştir.

Daha sonraki dönemlerde Babil'de Kassitler etkin olmuşlar, Anadolu'da Hititler güçlenmiş, Hurriler, Mitannilerin önderliğinde yeni bir siyasi güç oluşturmuşlardır.

Yaklaşık iki yüzyıl süren Mitanni-Hurri egemenliğinin zayıflaması Assurluların yükselmesine olanak vermiş ve İ.Ö. 13. yüzyılda Assur Kralı I. Salmanassar Hurri-Mitanni Devleti'ni yıkarak, Assur egemenliğini kesin olarak başlatmıştır. Fakat bu Assur egemenliği de yoğun göç dalgaları sebebiyle zayıflamıştır. İ.Ö. 9. yüzyılın başında kuzeyde Assur'un tekrar yükselmesine kadar bölge karışık bir dönem geçirmiştir. Bu zamana kadar Mezopotamya ve çevresinde birçok yeni devlet ve kavim ortaya çıkmıştı. İ.Ö. 10. yüzyıldan yaklaşık İ.Ö. 7. yüzyılın sonlarına kadar süren Assur yönetimine Yeni Assur Krallığı denmiştir. Bu dönemde yoğun bir yayılma politikası benimsenmiştir. Yine de güney Mezopotamya'da Babil, egemenliğini korumuştur. Babil dışında Doğu Anadolu'da Van Gölü ve çevresi merkez olmak üzere güçlü bir krallık kuran Urartular ve İran'daki Medler de bağımsız birer güç durumundaydılar. Bir dönem Assur zayıflasa da III. Tiglatpileser ile tekrar yükselmeye başlamış, Assur'un içinde bulunduğu durumdan faydalanıp Torosların güneyine Kuzey Suriye'ye inmeye çalışan Urartu Kralı II. Sarduri'yi Adıyaman Gölbaşı'nda 743 yılında yenmiştir. II. Sargon ve sonrasında Assur güçlenmiştir. Assur birçok krallığı egemenliği altına aldığı gibi Mısır'a yapılan büyük seferlerle Mısır'ı da yağmalamıştır. Yeni Assur Krallığı'nın en geniş olduğu dönemde Medler ve Babilliler, İskitler ile birleşerek Assur'a savaş açmış ve sonunda Yeni Assur Devleti'nin yıkılmasına neden olmuştur.

Yeni Babil Devleti (İ.Ö. 612-539)

Yeni Assur Krallığı'nın ortadan kalkmasıyla liderlik bir kez daha Babillilerin eline geçmiş ve Yeni Babil Devleti (İ.Ö. 612-539) olarak anılan bir dönem başlamıştır. İ.Ö. 1000 yıllarından sonra Babil'e bir Arami kabilesi olan Kaldeliler gelmişlerdir. Babil halkı Eski Babil Devleti zamanındakinden farklıydı. Bu nedenle bu son siyasi oluşuma "Kalde Devleti" de denilmektedir. Babil, ünlü kral Hammurabi'ye de başkentlik etmesine rağmen esas ününü bu dönemde kazanmıştır. Günümüze kadar ulaşan anıtsal yapıların çoğu bu dönemde Nabopolassar ve Nabukadnezar tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca Babil, Assur'un tüm topraklarına egemen olmuştur. Nabukadnezzar, Babil'i görkemli bir kent hâline getirmiştir. Yeni yıl şenliklerinde kullanılan tören yoluna açılan ünlü *İştar Kapısı, Babil Kulesi* ve dünyanın yedi harikasından biri olan *Asma Bahçeleri* bu dönemde son şeklini almıştır.

Şekil 2.3

Babil İştar Kapısı

Kaynak:

www.wayfaring.info/2008/06/12/the-ishtar-gate/#



İ.Ö. 6. yüzyılın başlarında Medler ve İskitler Doğu Anadolu'da Urartu Devleti'ne son vermişlerdir. İran'daki iktidar değişikliği ile ortaya çıkan Persler İ.Ö. 539 yılında Babil'i ele geçirmiştir.

Mezopotamya, İ.Ö. 539-331 tarihleri arasında Pers Devleti'nin bir parçası olmuştur. Daha sonra bir süre İskender İmparatorluğu'nun, Büyük İskender'in İ.Ö. 323 yılında ölümünden sonra Selevkosların eline geçmiştir. Romalılar Mezopotamya'nın kuzeybatı bölümünü kısa bir süre (İ.S. 115-117) egemenlikleri altına almışlardır. İ.S. 226-640 tarihleri arasında Sasaniler, son olarak da İ.S. 640'larda Araplar Mezopotamya'ya hâkim olmuşlardır.



Assurluların Anadolu ile ticareti hakkında bilgi veriniz.

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA DEVLET YÖNETİMİ



Eski Mezopotamya'da devlet yönetimini öğreneceksiniz.

Erken Sümer'de kent devletlerinde yönetimin ve bürokrasinin nasıl işlediği tam olarak bilinmemektedir. Yönetimle ilgili *En (Bey), Ensi (Vali)* ve *Lugal (Kral)* gibi unvanlar karşımıza çıkmaktadır. Ensi unvanı başlangıçta bağımsız yöneticileri tanımlamak için kullanılmaktaydı. Ensiler yani rahip-krallar, en yüksek yönetici, en yüksek rahip, en yüksek yargıç ve en yüksek komutandı. Akkad egemenliğinde merkezî krallık yönetimi görülür. Sargon ve Naram-Sin gibi güçlü krallar başkentten uzak bölgelere (Kuzey Suriye ve Anadolu gibi) yağma seferleri yaparak topladıkları ganimetlerle başkentin ham madde ihtiyacını karşılamışlardır. Daha sonraları aynı yönetim tarzı ve yağma seferleri yapma geleneği Yeni Assur Devleti krallarında da görülmüştür. Akkadlar, devletlerini merkezî sistemle yöneterek bütün dünyayı yönetme düşüncesini geliştirmişlerdir. Akkad krallarından Naram-Sin *Agade'nin Kralı, Dört Bir Yanın Hükümdarı* ve *Evrenin Kralı* gibi unvanları kullanmıştır. Adının başına tanrıları belirtmek için konulan işareti ekletmiş, kendisini Mezopotamya'da sadece tanrılara özgü olan çift boynuzlu bir başlıkla betimletmiştir. Naram-Sin ile *Tanrı-Kral* düşüncesi ortaya çıkmıştır. Ancak ülkelerine kattıkları toprakları iyi organize olmuş eyaletler şeklinde yönettiklerine dair bir iz yoktur. Daha sonraki Yeni Assur Devleti ve Pers Dönemi kralları da ülkelerini mutlak monarşi sistemiyle yönetmişler, ülkelerinin topraklarını eyaletlere bölerek başlarına valiler atamışlardır. Geç Sümer'de de *Tanrı-Kral* anlayışı korunmuştur. Hammurabi ise *Adaletin Kralı* düşüncesini vurgulamıştır. Assur'da ise kral, Tanrı Assur'un yeryüzündeki vekilidir.

Mezopotamya'da toplum, soylular, sıradan vatandaşlar, yanaşmalar ve kölelerden oluşmaktaydı. Halkın çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla uğraşan çiftçilerdi. Ayrıca yazıcılar, gemiciler, balıkçılar, mimarlar, duvarcılar, marangozlar, çömlekçiler de zanaatkârları oluşturuyordu. Her kentte zengin tüccarlar da vardı. Halk değişik türde toplu işlerde çalıştırılıyor ve zorunlu askerlik yapıyordu. Köleler ise evlerde ve tapınaklarda kullanılıyorlardı.

ESKİ MEZOPOTAMYA HUKUKU



Eski Mezopotamya hukukunu öğreneceksiniz.

Hukuk, toplum düzenini sağlayan ve devlet gücü ile güçlendirilmiş kuralların bütünüdür. Hukukun bu tanımı bize, insanların ancak toplum hâlinde yaşamaya başladıklarından ve en ilkel anlamı ile bir devlet kurduktan sonra hukukun ortaya çıktığını gösterir. Tarihî çağlardan önceki toplumlar, her türlü hukuki işlerini *gelenek* hâline gelmiş kurallara göre yürütüyor olmalıydılar.

Sümerlerde gelenek hukukundan *yazılı hukuka* ilk defa hangi kentte ve ne zaman geçildiği bilinmemektedir. Sümerler her çeşit alımsatım işlerini, değiştokuş, kira, ödünç verme ve faiz gibi ekonomik hayatın işlemlerini kil tabletler üzerine çivi yazısı ile yazdıkları gibi, sosyal hayatın evlenme, boşanma, miras, evlatlık alma gibi olaylarını da belgelemişlerdir.

Adaletin koruyucusu olarak Güneş Tanrısı'nı (UTU) kutlamaktaydılar. Çünkü Güneş, nasıl karanlıkları aydınlatırsa, tanrının faili meçhul gizli işleri de öyle aydınlatacağına inanıyorlardı. Adaletin yeryüzündeki temsilcisi hâkimlerdi. En büyük hâkim, başyargıç ise kraldı. Fakat onun mahkemede bulunamadığı hâllerde, kralın vekilleri olarak *Sukkaller* davalara bakarlardı. Mahkemeler tapınağın veya şehrin kapısında yapılırdı.

Mezopotamya'nın çeşitli kentlerinde bulunan binlerce tablet arasında kanunların yazılı olduğu tabletler veya Hammurabi Kanunları'nda olduğu gibi üzerine kanun maddeleri yazılı steller bulunmuştur. Güney Mezopotamya şehirlerinde Sümerler egemen oldukları sürece bu kanunlar Sümerce yazılmıştır. Fakat Amurru istilasından sonra, Samî dilde yani Akkadca yazılmışlardır.

Mezopotamya'da bugüne kadar bulunan kanunlar yazılış sırasına göre şunlardır:

I. Sümerce Yazılı Kanunlar:
   a) Urukagina Kanunu
   b) Ur-Nammu Kanunu
   c) Ana İttişu Kanunu
   d) Lipit-İstar Kanunu

II. Akkadca Yazılı Kanunlar:
   a) Eşnunna Kanunu
   b) Hammurabi Kanunu
   c) Orta Assur Kanunları

Bütün bu kanunlar standart bir kalıp içinde yazılmıştır. Her kanunun; 1) Ön söz (prolog) 2) Maddeler 3) Netice (epilog) olarak üç bölümden oluşması gerekiyordu. Sümer Kanunları'nda cezalar daha çok maddi, para cezası olduğu hâlde, Sami kavimlerin kanunlarında ağır cezalar vardı. *Talion* denilen *Kısasa kısas* cezası Sümerler tarafından bilinmez, Hammurabi Kanunları'nda ise bu prensibe geniş ölçüde yer verilir.

Sümerlerle başlayan bu kanun formülü, daha sonraları İ.Ö. 2. binyılda Hititler ve hatta 1. binyılda İbraniler tarafından da kullanılmıştır.

Urukagina Kanunu

Urukagina Kanunu, Sümer Kanunları'nın en eskisi olarak kabul edilir. Erken Sülaleler III devri sonlarında (İ.Ö. 2375) Lagaş kentindeki Ur-Nanşe Sülalesi'ni devi-

rerek iktidara geçen Urukagina, tabletlerinde ilkin Lagaş halkının eski yönetim zamanındaki durumunu gözler önüne serer, Lagaş Ensisi ile rahiplerin iş birliği yaparak halkın her türlü sosyal işlerinden ağır vergiler aldıklarını, vergisini veremeyenlerin mallarına rahiplerin nasıl el koyduğunu anlatır. Sonra kendisinin aldığı önlemleri anlatır. Böylece, Urukagina sosyal düzeni yeniden kurmak ve sarsılan adalet otoritesini kurtarmak amacı ile bu reform hareketini yapmıştır. Oval bir tablet üzerine yazılı olan Urukagina Kanunları'nın maddeleri, mülkiyet ve aile hukuku ile ilgili hükümleri içerir.

Ur-Nammu Kanunları

Urukagina'dan üç yüzyıl sonra Ur'da yaşayan III. Ur Sülalesi'nin kurucusu Ur-Nammu, Ur şehri halkı için yeni kanunlar çıkarmıştı. Bunlar yaralama olaylarına verilen küçük para cezalarını kapsar.

Ana-İttişu Kanunu

Ninive (Kuyuncuk)'deki Assurbanipal'in kitaplığında 11 tablet hâlinde bulunan ve Assurlu katiplere Sümerce öğretmek için Sümerce-Akkadca olarak iki dilli yazılan ve çeşitli konular içeren bir seri tablette, ilk kelime olan Ana-İttişu (vadesi gelene kadar) nedeniyle bu adla adlandırılmıştır. Bu kanunların kim tarafından, hangi şehirde ve ne zaman çıkarıldığı bilinmemektedir. Fakat, Ur-Nammu Kanunları karşılaştırılarak Ana-lttişu serisinin de III.Ur Sülalesi zamanında yazıldığı kanısına varılmıştır. Bu kanunlarda aile hukukuna ait maddeler vardır.

Lipit-İştar Kanunu

II. Ur Sülalesi'ni takip eden İsin-Larsa Dönemi'nde Sami Amurru göçleri yüzünden şehirler de çok değişmişti. Bundan dolayı yeni devrin otoriteleri, yeni ihtiyaçlara göre, yeni kanunlar çıkarmışlardı. İsin Sülalesi'nin 5. kralı Lipit-İştar, İsin'de bazı reformların yapılması gereğini görmüş ve yeni kanunlar çıkarmıştı. 7 tablet üzerine yazılan bu kanunlar, Lipit-İştar ve sülalesi Sami oldukları halde Sümerce yazılmıştı. Çünkü son Sümer devleti olan III. Ur Sülalesi yeni çökmüş olduğu için halkın büyük çoğunluğu hâlâ Sümerli olmalıydı.

Lipit-İştar Kanunları'nın maddelerine gelince, ilk üç maddesi, tabletin baş tarafı kırık olduğu için eksiktir. Varolan 37 madde gemi kiralama, gayrimenkul (tarla) mülkiyeti ve kiralaması, köle mülkiyeti, amme hukuku, vergi ihmali suçu, aile hukuku, hayvan kirası gibi konuları içermekteydi.

Eşnunna Kanunları

Dicle'ye katılan Diyala Nehri'nin doğusundaki Eşnunna şehri yanında Tel Harmal kazılarında iki tablet hâlinde bulunan bu kanunların hangi Eşnunna kralı tarafından çıkarıldığı anlaşılamamıştır. Eşnunna Kanunları'ndaki cezalar, Sümer Kanunları gibi nakdî cezalardır. Bu durum, bu kanunların da Sümer Kanunlarından esinlendiğini düşündürür. Ceza hukuku, medeni hukuk, borçlar ve veraset hukuku, nakil vasıtaları ile işçi ve hayvan kiraları tespiti, gıda ve sanayi maddelerinin fiyatları, tarla ve köle mülkiyeti, borçlar hukuku, kira kanunu, yaralama cezaları gibi konular içerir.

Hammurabi Kanunları

Şekil 2.4



Hammurabi Steli

Kaynak:

www.mccc.edu/.../TheAncientNear East508200.htm

Bir stel üzerine çepeçevre yazılmıştır. 282 maddelik Hammurabi Kanunları, eski Sümer kanun yazıcılığına uygun bir şekilde ve Akkadca kaleme alınmıştır. Stel, Louvre Müzesi'ndedir. Hammurabi, kanunlarının ön sözünde kendisinin tanrı Anu ve Enlil tarafından insanları mutluluğa kavuşturmak, adaleti hakim kılmak, huzursuzluğu ve kötülükleri kaldırmak, âcizleri zorbalardan korumak için seçildiğini anlatır. Prolog ve epilog bölümleri eski Babil edebiyatının en mükemmel nesir örneğini verir. Hatta bazılarına göre, eserin edebî değeri yanında hukuki değeri gölgede kalmaktadır.

İlk defa olarak borçlar hukukunu ele alarak halkı korumuştur. Kanunlarında mimarın, hekimlerin ve işçinin gündeliklerini ve ücretlerini tespit etmesinin gerekçesi yine halkın korunması fikrinden kaynaklanır. Borçlular alacaklılara karşı korunur, borcunu veremeyen köylünün malını ve hürriyetini elinden alma hakkı, zengin tüccarların elinden alınır, köylüye faizsiz olarak borcunu gelecek yılda ödeme hakkını tanır.

Sümer Kanunları ile karşılaştırıldığında, bazı maddelerin eski Sümer Kanunları'ndan alındığı, hiç olmazsa eski Sümer Kanunları'nın göz önünde tutulduğu görülür. Hammurabi Kanunları'nda çocuk çalmanın cezası ölümdür: "*Eğer bir kimse, bir başka adamın küçük oğlunu çalarsa, öldürülecektir.*" denilmektedir.

Hammurabi, Amurru bedevilerinin uygar şehirlerde yerleşmiş geleneklere uyabilmeleri için, yeni kanunlar çıkarmak ihtiyacını duymuştu. Bu amaçla, Mezopotamya'daki eski kanunların hepsi gözden geçirilmiş ve ağır cezalar konulmuştur. Tapınaktan bir şey çalmanın cezası ölümdür. Hırsız yakalanırsa, çaldığı mallar katı ile ödetilir, veremezse öldürülecektir. Çalınmış mala yataklık eden, onu satın alan da öldürülecektir. Çocuk çalmanın, yalancı şahitlik yapmanın, iftira atmanın cezası ölümdür. Bunların yanında Hammurabi Kanunlar'ında suçlunun bileğini kesmek, hayvanla sürüklemek, suya atmak gibi ağır öldürme şekilleri görülür. "*Eğer bir adam kendi sınıfından bir adamın dişini kırarsa, onun da dişini kıracaklardır". "Eğer bir adam hür bir adamın gözünü kör ederse, onun da gözü çıkarılır" "Başarısız bir hekim hastasının gözünü kör ederse, hekimin elleri kesilecektir".*

Örneklerde görüldüğü gibi Hammurabi Kanunları'nda "*kısasa kısas*" ya da "*göze göz, dişe diş*" olarak adlandırılabilecek olan ağır cezalar vardır. Bu ceza anlayışı Sami toplumlarında günümüze kadar varlığını korumuştur.

Hammurabi Kanunları'ndaki paragrafların hepsi "eğer" kelimesi ile başlıyordu. İlk defa Sümer Kanunları'nda görülen bu sistem, çeşitli suçlar için düzenlenmiş kalıplardan oluşur.

Eskiçağlarda kanun koyucular kötülük yapan, vicdansız kişilerle savaşmaya çalışmışlardır. Bunun için Eski Doğu kanunlarında fîyat tarifeleri görülür. Ser-

best meslek sahipleri olan hekim, mimar vb. kişilerin ücretleri saptanır, kiralar dondurulurdu.

Toplumdaki insanların birtakım sosyal sınıflara ayrılması nedeniyle, Hammurabi kanunlarında kişiler kanun karşısında eşit değillerdir. Farklı sınıflara farklı cezalar öngörülmekteydi.

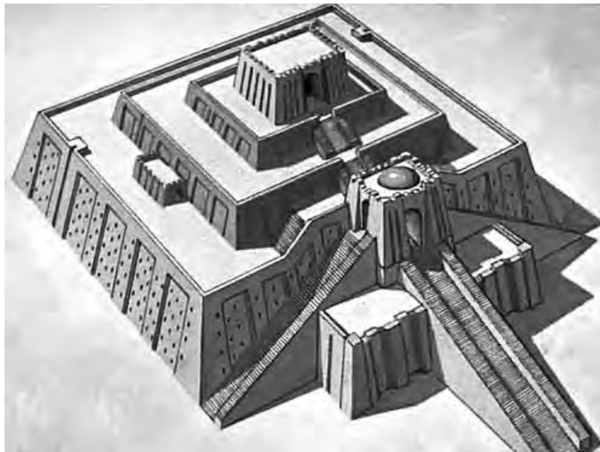
ESKİ MEZOPOTAMYA DİNİ



Eski Mezopotamya dinini öğreneceksiniz.

Mezopotamya'da çok tanrılı bir din anlayışı hakimdi. Sümer, Sami, Hurri, Hitit ve Elam tanrıları birbirinden farklıydı. Ancak Sümer din anlayışı her zaman baskın olmuştur. Antik Mezopotamya dini, kayıtları bilinen en eski dindir. Sümerlerde her şehrin bir tanrısı vardı: Uruk'ta İnanna, Ur'da Nanna, Lagaş'ta Ningirsu, Nippur'da Enlil, Babil'de Marduk ve Assur'da Assur gibi. O şehirde yaşayan insanlar da tanrının hizmetkârları durumundaydılar. Devlet alanları genişledikçe başkentlerin tanrıları, devletin baştanrısı oluyordu. Tanrıların bazıları köken olarak hayvan biçimli olsalar bile tarihsel dönemde insan şeklinde gösterilmişlerdir. Tanrıların sayısını tam olarak saptamak mümkün değildir. 600 yeraltı ve 600 gök tanrısı olduğuna inanılmaktaydı. Bunlardan bazıları: An (Akkadca: Anu) Gök tanrısı, Enki (Akkadca: Ea) Su ve yeraltı tanrısı; Utu (Akkadca: Şamaş) Güneş Tanrısı; İnanna (Akkadca: İştar) Aşk ve bereket tanrıçası; Nanna (Akkadca: Sin) Ay tanrısı ve Sami kökenli fırtına tanrısı Adad. Babil'in tanrısı Marduk yıldızları, burçları ve yılı saptayan tanrıdır; Dumuzi (Tammuz) Doğa tanrısıdır. Tanrıların da insanlar gibi eşleri ve çocuklarından oluşan aileleri vardır.

Tanrıların tapınak-ev anlamına gelen zigguratların altında yaşadığına inanılırdı. Zigguratlar Sümerlerden itibaren belli bir gelişim göstermiştir ve Mezopotamya'nın en önemli mimari eser tiplerinden biridir. Ziggurat, Sümerlerin mimariye kazandırdığı bir yapı tipidir. Birçok kentte, bir dizi platform ve üzerindeki tapınaktan oluşan ziggurat bulunmaktaydı. Platform üzerine yerleştirilmiş tapınak örnekleri, daha İ.Ö. 5000 yıllarında Eridu'da Obeyt Dönemi'nde görülmeye başlamıştır. Tam olarak ziggurat denebilecek yapılar III. Ur Sülalesi'nin ilk kralı Ur-Nammu (İ.Ö. 2112-2095) tarafından Ur, Uruk, Eridu ve Nippur'da yaptırılmıştı. Yapıların planları benzerdir.



Şekil 2.5

Ur Zigguratı Rekonstrüksiyonu

Kaynak: *www.frmartuklu.net/tarihi-bilgiler/181139-zig...*

Taban dikdörtgendir ve yüksek tapınağa dik açıda birleşen üç merdivenle çıkılmaktadır. Ana tapınak odasında tanrı tasvirleri bulunmaktaydı. Tanrının evi, dağın evi, gökle yer arasındaki bağlantı olarak görülüyordu. Başrahibe ayinlerde 30 farklı rütbede rahip ve rahibe yardımcı olmaktaydı. Kurban kesme ve dua etme özel tapınım elemanlarını oluşturuyordu. İnsanlar tapacakları tanrıyı seçmekte özgürdü.

Zigguratlar tanrıların evi olması yanında yazıcı okulu, kütüphane ve arşiv işlevlerini de görmekteydi. En değerli metinler tapınakta saklanırdı. Tapınaklara bağlı okullarda yetişen yazmanların yazdığı ya da kopya ettiği eserlerle arşivler daha da zenginleşmişlerdir.



Zigguratlar nerede ve ne zaman ortaya çıkmıştır?

ESKİ MEZOPOTAMYA'DA SANAT VE KÜLTÜR



Eski Mezopotamya sanatı ve kültürünü öğreneceksiniz.

Mezopotamya'da Yazının Gelişimi

Uruk Dönemi'nin sonlarına doğru İ.Ö. 3200 yıllarında Uruk IV tabakasında en erken yazılı belgeler ortaya çıkar. Bunlar resim şeklindeki (piktografik) işaretlerden oluşmaktadır. Yazıcı avuç içine sığabilecek bir kil tabletin üzerine kareler çizer ve anlatmak istediği şeyi resimlerle anlatmaya çalışırdı. Bu yüzden de erken kil tabletlerde çok fazla işaret bulunmaktaydı. Örneğin Uruk IV tabakasından bir tablet üzerinde 1500'den fazla işaret bulunmaktaydı. Yazı yaygınlaştıkça giderek küçülmüş ve resim özelliğini kaybetmiş ve işaret kümeleri hâline gelmiştir. Bu işaretler de çiviye benzetildiği için bu yazıya *çivi yazısı* denilmiştir.

Çivi işaretlerinin her biri bir sözcüğe değil, bir heceye karşılık geliyor, hecelerin yan yana yazılması ile de sözcükler oluşturuluyordu. Çivi yazısı, gelişimini İ.Ö. 3. binyılın ortalarına doğru tamamladı. İlk yazılan belgeler de Sümerce yazılmıştır. Mezopotamya'da yazının yaygınlaşması sonucunda yazıcı okulları açılmıştır. Okullar başlangıçta tapınaklarda açılırdı. Bu okullara *Tablet Evi* adı verilmekteydi. Okuma yazma öğrenmek isteyen öğrenciler okula gelirler ve kil parçaları üzerine aynı heceleri tekrar tekrar yazarak yazı yazmayı öğrenmeye çalışırlardı. Öğrencilere ait çalışma tabletleri kazı çalışmaları sırasında ele geçirilmiştir.

Çivi yazısını ilk kez bir Alman dilbilim adamı olan filolog G. Friedrich Grotefend (1775-1853) kısmen çözmüştür. Grotefend, İran'ın güneybatısındaki Eski İran başkenti Persepolis'te ele geçen çivi yazılı metinleri okumayı başarmıştı (1802). Mezopotamya çivi yazısını, birlikte çalıştığı bilim adamlarının da katkısıyla çözmeyi başaran ise İngiliz subayı Sir Henry C. Rawlinson (1810-1895) oldu. Rawlinson, 1833'te binbaşı rütbesindeyken şahın ordusunda kimi düzenlemeler yapmak için bir grup İngiliz subayıyla birlikte İran'da bulunuyordu. Hemedan'dan Babil'e giden kervan yolu üzerindeki Behistun'da Pers Kralı I. Darius'a ait yazıt ve kabartmalar ilgisini çekti. Yazıtlar, çivi yazısıyla üç dilde; Pers, Babil ve Elam dillerinde yazılmışlardı. Rawlinson, ulaşılması çok zor olan bir yerdeki yazıtların, önce Persçe ve sonra Babilce olanlarının kopyalarını bin bir güçlükle alabildi. Persçe metni 1846 yılında okumayı başardı. Babil dilinde yazılmış metni de, öteki dilbilim uzmanlarıyla işbirliği yaparak 1857'de çözdü. Elam dilindeki yazıtı ise Danimarkalı Niels Westergaart 1854'te çözmüştü. Özellikle yukarıdaki üç bilim insanının yoğun

ve yorucu çalışmaları sayesinde, Mezopotamya çivi yazısı okunmuş ve dolayısıyla binlerce tabletteki yazılar gün ışığına çıkmıştır.

Çivi yazısı Hellenistik Selevkoslar Dönemi'ne kadar (İ.Ö. 312-64), astronomiyle ilgili metinlerde ise İ.S. 70 yılına kadar kullanılmıştır.

Mezopotamya'da Edebiyat

Sümerler yazıya kavuştuktan sonra, hatıralarındaki bütün hikâyeleri, masalları, gelenekleri, yazıya geçirmeye başlamışlardı. Bugün dünyanın çeşitli müzelerinde korunmakta olan Sümerce belgelerin toplamı 100.000'leri bulmaktadır. Sümerleri, Babilliler ve Assurlular da izlemiş ve yazılı belge bırakma konusunda Sümerlerden aşağı kalmamışlardır.

Sümer eserlerinin isimleri incelendiğinde, büyük bir çeşitliliğe sahip olduğu görülür. Genellikle edebî belgeler konularını, tanrılar dünyası ile yeryüzündeki insanların maddi dünyasından alırlar. Sümer edebî eserleri, o zamanki insanların felsefi düşünceleri, dünya görüşleri, dinî inançları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Bu eserlerde genellikle insan ve onun problemleri, yaşama mücadeleleri dile getirilir.

Eski Yunanlıların İlyada ve Odysseia'yı yazmalarından binlerce yıl önce, birçok mitoslar, destanlar, ilahiler ve kasideleri manzum olarak yazmışlardı. A.Parrot, "*Yazının mucidi olan Sümerler, edebiyatın da yaratıcısı olmuşlardır.*" demiştir. Sümer edebiyatı günümüz edebiyatlarındaki sembolizm ve teşbih gibi sanatları binlerce sene evvel kullanmıştır.

Sümerler konuşan hayvan masalları, çiftçi almanağı gibi daha pek çok fantezi eserler yaratmışlardır. Bu hayalî kahramanların icraatını lirik bir tarzda şiirle anlatıyorlardı. Ancak insanlığın bu uzak geçmişinde her şey din için yapılıyordu. Sanat da edebiyat da dinin emrinde çalışıyordu.

Sümer edebî belgeleri üç grupta incelenmektedir:

I. Liturjik Eserler: Mitoslar (Adapa, Etana), kaside ve ağıtlar.

II. Epik Eserler: Destanlar: l) Yaradılış, 2) Gılgamış 3) Lugalbanda 4) Ninurta

III. Didaktik Eserler: Nesir halinde yazılmış ilmi eserler. Almanak, sözlük vs.

Liturjik Eserler

Bunların başında tanrılara veya tanrılaşmış krallara ölçülü ve kafiyeli olarak yazılmış övgü (kaside)ler gelir. Güneş ve Adalet Tanrısı Şamaş'a ve İsin Sülalesi'nden İşme-Dagan'a yazılmış kasideler örnek olarak verilebilir.

Tanrıların insanlarla olan maceralarını anlatan edebî eserlere mitos denir.

Adapa Mitosu

Bu mitos, büyük dinlerin bile kendini kurtaramadığı bir "miraç"ın (göğe çıkışın) hikâyesidir. Güneyin bataklıkları yanındaki Eridu kentinde yaşayan Adapa, Denizlerin ve aklın tanrısı Ea'nın" koruduğu bir insandır. Babası gibi, o da akıllı bir rahiptir.

Günün birinde Adapa, tanrıların aşını hazırlarken, sevgili tanrısı Ea'ya balık kurbanı vermek ister ve bu amaçla tapınağın kayığına binip denize açılır. Fakat birden bir lodos çıkar ve Adapa'nın kayığını batırır. Denize düşen Adapa, suların içinde rüzgârla boğuştuğu sırada rüzgârın kanadını kırar. 7 gün hiç rüzgâr esmez, Gök tanrı Anu vezirini çağırarak: "Niçin 7 gündür rüzgâr hiç esmiyor?", diye sorar. Vezir de "Efendim, Ea'nın oğlu Adapa rüzgârın kanadını kırdı." cevabını verir. Bunun

üzerine Anu "Hemen onu bana getirin!" emrini verir. Bunu duyan Ea, Adapa'ya gökte verilecek ölüm cezasından onu kurtarmak için bazı tavsiyelerde bulunur ve Adapa'ya bir matem elbisesi giydirir. Gökte seni evvela Tammuz ile Gizzida karşıladığında, sana: "Neden matemlisin?" diye soracaklar, o zaman sen onlara: "Bizim ülkede iki tanrı (Tammuz ile Gizzida) kayboldu da onun için yas tutuyorum." diyeceksin, onlar Anu'nun yanında sana yardım edecekler şeklinde yol gösterdikten sonra, "Sakın onların sana vereceği yemeği yeme, suyu içme!" diye tembih eder. Adapa yukarı, göğe götürülür ve oradaki durum aynı Ea'nın dediği gibi olur. Ea'nın lehinde konuşan Tammuz ve Gizzida'nın yardımı ile huzura kabul edilen Adapa'nın saflığı Anu'nun hoşuna gider ve ona ölümsüzlük ekmeği ve suyundan verilmesini emreder. Fakat Adapa, koruyucu tanrısı Ea'nın sözünü hatırlayarak, verilen yemeğe el sürmez, suyu içmez. Tanrı Anu: "Niçin yemiyorsun?" diye sorduğunda, "Ea yeme dedi", cevabını verir.

Adapa mitosunda, Gılgamış destanında olduğu gibi, insanın ölmeye mahkûm bir yaratık olduğu konusu işlenmektedir.

Epik (Destani) Şiirler

Sümerler edebiyatın her dalında ölmez eserler yaratmışlardır. Destani (epik) şiirin mucidi de Sümerlerdir. Sümer destanları Kahramanlık Çağı (Tufan öncesi) krallarının icraatlarını anlatırlar. Bugüne kadar bu türden Sümerce 7 destan bulunmuştur:

1. Yaradılış Destanı
2. Gılgamış Destanı
3. Lugalbanda Destanı
4. Enmerkar ve Aratta Beyi Destanı
5. Ninurta Destanı
6. Kazma Destanı

Yaradılış Destanı

Hammurabi Devrinin kültürel durumunu, sosyal gelişimini bize en iyi anlatan Yaradılış Destanı'dır, çünkü bu destanın kelime hazinesi ve üslubuna dayanılarak Eski Babil Dönemi'nin bir ürünü olduğu kabul edilmektedir.

Yaradılış Destanı bize Babil tanrılar sistemini ve dünyanın nasıl yaratıldığını gösterir. Sümerlere ev yapmayı, şehir kurmayı vs. birçok şeyi Oannes isminde yarısı insan, yarısı balık şeklindeki bir yaratık denizden gelerek öğretmiş ve sonra yine denize gitmişti. Bu efsanede Sümerlerin güney Mezopotamya'ya deniz yolu ile geldiklerine bir ima vardır.

Gılgamış Destanı

Gılgamış Sümer kral listesinde II. Uruk sülalesinin 5. kralı olarak görülür. O, sevgili arkadaşı yarısı insan, yarısı boğa olan Enkidu'nun bir hastalıktan ölmesinden dehşete kapılır ve günün birinde kendisinin de ölmesinden korkarak "ebedî hayatı" aramak üzere geziye çıkar. Bir tanrıça ona bu gezinin boşuna olduğunu, çünkü şimdiye kadar tanrıların yalnız Tufan kahramanı Utanapiştim'i "ebedî hayat" ile ödüllendirdiklerini, bunun gizini ona ancak tufan kahramanının söyleyebileceğini açıklar. Bunun üzerine Gılgamış, büyük zorluklarla bir nehirden geçerek öteki dünyaya ulaşır. Utanapiştim Tufan olayını bütün ayrıntısıyla ona anlatır ve sonra da ebedî hayatı veren bir bitkiyi kendisine verir. Fakat Gılgamış, dönüşte yorgun ve bitkin bir hâlde nehrin kenarına geldiği zaman, suya girme arzusu duyar, fakat bu sırada bir yılan gelerek ebedî hayat otunu yer.

Görülüyor ki, Sümerli şair, insanlar için hayatın erişilmez olduğunu son derecede güzel bir fantezi ile anlatmaktadır. İnsanlar ölmeye mahkûmdular. O bunu çok iyi biliyordu. Nitekim aynı konu Lugalbanda Destanı'nda da işlenmiştir.

Bilim

En erken metinlerde kullanılan sayı sistemleri altmış tabanlı sistemi içerirdi. 60'ın böleni çok olduğu için sistem, birçok hesaplamayı basitleştirmiştir. Bugün de zaman ve açı ölçümlerinde aynı sistemi kullanmaktayız. Eski Mezopotamyalılar, İ.Ö. 2. binyıldan itibaren çarpım cetvelleri, kare, karekök, küp, 2 ve 16 tabanlarında logaritma cetvelleri ile birinci ve ikinci dereceden denklemlerin çözümleri, çeşitli geometrik şekillerin alan ve hacim hesaplarını yapmışlardır. Babil matematikçileri, π sayısını 3 olarak hesaplamalarına karşın bunun tam değerini 3 1/8 (=3.125) olarak gerçek değere (3.142) çok yakın hesaplamışlardır.

Sümerler, ayın bir hilalden öteki hilale kadar geçen tüm evrelerini kapsayan süre ile tanımlanan ay takvimi kullanmışlardır. Bu süre bazen 29, bazen de 30 güneş günü oluyordu. Yılı 12 aya bölmüşlerdi. On iki ayın beş ayını 29 gün, yedi ayını 30 gün, dolayısıyla bir yılı 355 gün sayıyorlardı. Güneş yılına göre 10 günlük fark nedeniyle, üç yılda bir ay yılını 13 ay yapıyorlardı. Osmanlılar, Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar ay takvimini kullanmışlardır. Araplar hâlâ ay takvimini kullanmaya devam etmektedir.

Sümerler, zamanı altmış dakikalık saatlerde ölçen ilk insanlardı ve 1 hafta yedi gündü. Ayın yedisi, ondördü, yirmi biri ve yirmi sekizi hafta sonu kabul edilmişti. Dolayısıyla ilk hafta sonu tatilini başlatan Sümerler olmuştur. Gün kavramını da ilk kez Sümerler geliştirmiştir. Sümerler ve Babilliler, günü gündüz ve gece olmak üzere ikiye ayırıyor ve 12 çift saate bölüyorlardı. Gün güneşin batmasıyla başlıyordu. Ancak İ.Ö. 300'den sonra müneccim Kidannu'nun önerisiyle gece yarısı başlaması kabul edildi. Bugünkü takvimimizde kullandığımız bazı ay adları Eski Mezopotamya ay adlarından kalmadır. Şubat ve eylül Akkad dilinde Şubatu ve Elulu; nisan ve temmuz Sümer dilinde Nisanu ve Dumuzi/Tammuzdur. Haziran Aramice'den gelmedir. Mart, mayıs ve ağustos aylarının isimleri de Latincedir.

Sümerler ve Babilliler, gündüz saatlerinde saati belirlemek için sabit nesnelerin gölgesinden yararlanarak güneş saatleri yapmışlardır. Ayrıca yine gecenin ve gündüzün bölümlerinin belirlenmesinde su saatleri de kullanılmaktaydı.

İ.Ö. 2. binyıldan itibaren göksel olaylar gözlemlenir ve gelecekle ilgili kehanetlerde bulunulurdu. İ.Ö. 700'lerde buna dayanarak burçlar belirlenmişti. Babilli astronomlar İ.Ö. 500' lerde gün dönümü ve tutulmaların zamanını hesaplayabiliyorlardı. Gök cisimlerinin doğduğu zamanki konumuna göre insanın geleceğini tahmin eden yıldız falı da ilk kez Babil'de bulunmuştur. Ayrıca güneş, ay, yıldız ve gezegenlerin durumları önceden tahmin edilerek yıllıklar yazılmıştır. Astronominin gelişimi din ve mitoloji ile iç içedir çünkü insanlar astronominin bir amacı olduğuna inanıyorlar ve ona bazı dinî veya mistik unsurlar yüklüyorlardı. Örneğin tutulmalar kötüye işaretti.

Eski Mezopotamya'da hakkında en çok bilgi sahibi olunan bir başka bilim dalı da tıptır. Eski Mezopotamyalılara göre hastalıklara kötü ruhlar ve kötü cinler neden olmaktaydı. Kötü ruhları vücuttan kovacak olan ise sihir ve iyileştirici büyüydü.Bazı hekimler ise hastalıkları sihrin yanında iksirler, lapalar, merhemler ve cerrahi müdahaleler ile iyileştirmeye çalışmışlardır. Bitki kökleri, sapları, filizleri, yaprakları, çiçekleri, insan ve hayvan kemikleri, çeşitli hayvan parçaları, dışkıları, organları ile arsenik, demir oksit, güherçile, bakır tozu, cıva, kükürt, kireç, do-

ğal su ile hazırlanan ilaçlar ve masaj da hastalıkların tedavisinde kullanılmaktaydı. Doğaüstü güçlere inanıldığı için tıp bilimi gelişememiştir. “Asu/a-zu” adı verilen hekimler, çeşitli hastalıklar için tedaviler önerirlerdi. Aşipu denilen kişiler ise büyü ile hastalıkları iyileştirmeye çalışırdı. Hekimlik sadece rahiplere mahsus kutsal bir meslekti. Cerrahlık ise bir zanaattı. Cerrahlar, yaraları, çıkık ve kırık gibi hastalıkları iyileştirmekle görevliydi. Hekimler gibi sihirle hastalıkları iyileştirmeye çalışmazlardı.

İnsanlar teknolojik olarak yerleşik yaşama geçmeden önce aletlerini kırıldıklarında keskin kenarlar elde edilen çakmak taşı ve bir tür volkanik, doğal cam olan obsidyenden yapıyorlardı. Bu iş büyük bir beceriyi gerektiriyordu. Yerleşik yaşama geçildikten sonra daha çeşitli teknolojik gelişimler görülmeye başladı. Ulaşım, madenlerin işlenmesi, mimarlık, çömlekçilik, dokumacılık, camcılık, dericilik, çiftçilik, sulama, kanal yapımı, suyun depolanması, kanalizasyon sistemi gibi bugünkü uygar yaşamın temelini oluşturan teknikler Mezopotamya’da geliştirilmiştir.

Ulaşımda genellikle nehirler ve kanallar kullanılmıştır. Gemilerle Basra Körfezi ve Akdeniz’e seferler yapılıyordu. Karadan ulaşımda genellikle katır ve eşek kervanları kullanılırdı. İ.Ö. 2000’lerde at, İ.Ö. 1. binyılda ise develer de kullanılmıştır. Mezopotamya’da tekerlekli araçlar İ.Ö. 3500’lerden itibaren kullanılmaktaydı. Sümerlerin dört tekerlekli ve eşek koşulan savaş arabaları vardı. Ayrıca kısa yolculuklar için de yekpare tekerlekli arabalar kullanılmıştır.

Mezopotamya’da çanak çömlek İ.Ö. 7000 yıllarından itibaren kullanılmaya başlar. Dünya üzerindeki ilk örnekler ise İ.Ö. 11. binyılda Japonya’da yapılmıştır. Mezopotamya’da çanak çömlek yapımı Japonya’dan bağımsız olarak keşfedilmiştir. Başlangıçta elle şekillendirilen kaplar İ.Ö. 4500’lerden itibaren çarkta yapılmaya başlamıştır. Kapların çarkta yapılması hem çanak çömleklerin seri olarak üretilmesini hem de daha düzgün kapların yapılmasını sağlamıştır. İ.Ö. 2000’lerden itibaren de hızlı çark kullanılmıştır.

Neolitik Dönem’de biçimlendirilen en erken heykeller, kabartmalar, mücevher ve küçük el sanatları ile teknolojik gelişmeyi gösteren çömlekçi çarkı, araba tekerleği, saban, yelkenli tekne, yapı kemeri ve tonoz, Mezopotamyalı toplumların uygarlığa yaptıkları katkılardır. Heykeltıraşlık Mezopotamyalılar için önemliydi. En eski insan tasvirleri kireç taşından yapılmıştı. Mezopotamya heykeltıraşlığı Yeni Sümer Dönemi Gudea heykelleri ve Hammurabi başı ile üstün bir noktaya ulaşmıştır. Kabartma sanatı örneklerine de erken dönemden itibaren rastlanmaktadır. Eannatum’un “Akbabalar Steli”, “Naram-Sin Kabartması”, “Hammurabi Kanunları Steli” ve “Yeni Assur Dönemi savaş ve av kabartmaları”, kabartma sanatının en güzel örnekleridir.

Mezopotamya’da Sümerlerle başlayıp Yeni Babil Dönemi’ne kadar görülen Zigguratlar yanında saray yapıları da mimari açıdan güzel eserlerdir. Saraylar İ.Ö. 3. binyılın ortalarından itibaren görülmeye başlar. Kiş Sarayı, avlular, holler, taht salonları, oturma birimleri ve depolar gibi pek çok bölümden oluşur. Bunun yanında Eşnunna Sarayı (İ.Ö. 2000), Marili Zimrilim’in Sarayı (İ.Ö. 1700), Dur-Karigalzu (İ.Ö. 1380), Assur, Ninive ve Babil sarayları dikkat çekicidir.

SIRA SİZDE 4

Eski Mezopotamya’da heykel ve kabartma sanatı hakkında bilgi veriniz.

Özet



Eski Mezopotamya'nın coğrafi koşullarını ve tarih öncesini açıklayınız.

Mezopotamya, Yunanca "mesos"=ara/orta ve "potamos"=ırmak kelimelerinden türetilmiş "iki ırmak arası" anlamında bir coğrafi terimdir. Dicle (İdiglat) ve Fırat (Purattu) nehirleri Mezopotamya'ya hayat verir.

İyi yağış alması nedeniyle Zagros etekleri Paleolitik Çağ'dan itibaren insanların yaşadığı bir bölge olmuştur. Küçük gruplar hâlinde yaşayan bu ilk insanlar yaşamlarını kök, böğürtlen türü bitkiler, yaprak toplayarak ve bazen de bunlara ek olarak büyük hayvanları avlayarak sağlardı. Kuzey Irak'ta Küçük Zap Bölgesi'nde yer alan Barda-Balka kamp alanı ve Büyük Zap Nehri Vadisi'nde bulunan Şanidar Mağarası Paleolitik Çağ insanlarının önemli yaşam alanlarıdır. Günümüzden 12.000-11.000 yıl önceki çağa Mezolitik ya da Epipaleolitik Çağ denir. Bu çağın özelliklerini gösteren kültürler Doğu Akdeniz kıyısında saptanan Kebara ve Natufiyen kültürleridir.

Besin üretimi evresine geçiş, insanlık tarihinin en önemli aşamalarından biridir. İ.Ö. 10.000 yıllarında başlayan Neolitik Çağ'da insanoğlunun ilk köyleri kurulmaya; buğday arpa, bezelye ve mercimek tarımı yapılmaya; koyun, keçi, sığır, köpek ve domuz gibi hayvanlar evcilleştirilmeye; ticaret yapılmaya başlandı. İ.Ö. 7000'lerde ilk defa çanak çömlek yapılmaya ve kullanılmaya başlandı. Hassuna, Samarra, Halaf ve Ubaid bu dönemde önemli kültürlerdir.

Bölgenin bir sonraki evresi Uruk Dönemi (İ.Ö. 4000-3100) dir. İ.Ö. 3200'de rahipler, ekonomik kayıtların tutulması sırasında yazıyı geliştirmişlerdir.



Eski Mezopotamya tarihini genel hatlarıyla açıklayınız.

Mezopotamya tarihi Sümerler ile başlar ve sırasıyla, Erken Hanedanlar Dönemi (İ.Ö. 2900-2350), Akkadlar (İ.Ö. 2350-2150), Yeni Sümer Dönemi (III. Ur Sülalesi) (İ.Ö. 2112-2000), Assurlular ve Babilliler, Kassitler, Assur ve Urartu Krallıklarının yıkılması, Yeni Babil Devleti (İ.Ö. 612-539) birbirini takip eder. Mezopotamya, İ.Ö. 539-331 tarihleri arasında Pers Devleti'nin bir parçası olmuştur. Daha sonra bir süre İskender İmparatorluğu'nun, Büyük İskender'in İ.Ö. 323 yılında ölümünden sonra Selevkosların eline geçmiştir. Romalılar, Mezopotamya'nın kuzeybatı bölümünü kısa bir süre (İ.S. 115-117) egemenlikleri altına almışlardır. İ.S. 226-640 tarihleri arasında Sasaniler, son olarak da İ.S. 640'larda Araplar Mezopotamya'ya hâkim olmuşlardır.



Eski Mezopotamya'da devlet yönetimini açıklayınız.

Erken Sümer'de kent devletlerinde yönetimin ve bürokrasinin nasıl işlediği tam olarak bilinmemektedir. Yönetimle ilgili En (Bey), Ensi (Vali) ve Lugal (Kral) gibi unvanlar karşımıza çıkmaktadır. Akkad egemenliğinde merkezî krallık yönetimi görülür. Akkadlar devletlerini merkezî sistemle yöneterek bütün dünyayı yönetme düşüncesini geliştirmişlerdir. Daha sonraki Yeni Assur Devleti ve Pers Dönemi kralları da ülkelerini mutlak monarşi sistemiyle yönetmişler, ülkelerinin topraklarını eyaletlere bölerek başlarına valiler atamışlardır.



Eski Mezopotamya hukukunu açıklayınız.

Sümerlerde gelenek hukukundan yazılı hukuka ilk defa hangi kentte ve ne zaman geçildiği bilinmemektedir. Adaletin koruyucusu olarak güneş tanrısını (UTU) kutlamaktaydılar. Adaletin yeryüzündeki temsilcisi hâkimlerdi. En büyük hâkim, başyargıç ise kraldı. Fakat onun mahkemede bulunamadığı hâllerde, kralın vekilleri olarak Sukkaller davalara bakarlardı. Mahkemeler tapınağın veya şehrin kapısında yapılırdı.

Mezopotamya'da bugüne kadar bulunan kanunlar yazılış sırasına göre şunlardır:

I. Sümerce Yazılı Kanunlar:
   a) Urukagina Kanunu
   b) Ur-Nammu Kanunu
   c) Ana İttişu Kanunu
   d) Lipit-İştar Kanunu

II. Akkadca Yazılı Kanunlar:
   a) Eşnunna Kanunu
   b) Hammurabi Kanunu
   c) Orta Assur Kanunları



Mezopotamya dinini açıklayınız.

Mezopotamya'da çok tanrılı bir din anlayışı hâkimdi. Sümer, Sami, Hurri, Hitit ve Elam tanrıları birbirinden farklıydı. Ancak Sümer din anlayışı her zaman baskın olmuştur. Antik Mezopotamya

dini, kayıtları bilinen en eski dindir. Sümerlerde her şehrin bir tanrısı vardı. Uruk'ta İnanna, Ur'da Nanna, Lagaş'ta Ningirsu, Nippur'da Enlil, Babil'de Marduk ve Assur'da Assur gibi. Tanrıların tapınak-ev anlamına gelen zigguratların altında yaşadığına inanılırdı. Taban dikdörtgendir ve yüksek tapınağa dik açıda birleşen üç merdivenle çıkılmaktadır. Zigguratlar tanrıların evi olması yanında yazıcı okulu, kütüphane ve arşiv işlevlerini de görmekteydi.



Mezopotamya sanatını ve kültürünü açıklayınız.
Uruk Dönemi'nin sonlarına doğru İ.Ö. 3200 yıllarında Uruk IV tabakasında en erken yazılı belgeler ortaya çıkar. Bunlar resim şeklindeki (piktografik) işaretlerden oluşmaktadır. Yazı yaygınlaştıkça giderek küçülmüş ve resim özelliğini kaybetmiş ve işaret kümeleri hâline gelmiştir. Bu işaretler de çiviye benzetildiği için bu yazıya çivi yazısı denilmiştir.

Sümerler yazıya kavuştuktan sonra, hatıralarındaki bütün hikâyeleri, masalları, gelenekleri, yazıya geçirmeye başlamışlardı. Bugün dünyanın çeşitli müzelerinde korunmakta olan Sümerce belgelerin toplamı 100.000 leri bulmaktadır. Sümerleri, Babilliler ve Assurlular da izlemiş ve yazılı belge bırakma konusunda Sümerlerden aşağı kalmamışlardır. Sümer eserlerinin isimleri incelendiğinde, büyük bir çeşitliliğe sahip olduğu görülür. Genellikle edebî belgeler konularını, tanrılar dünyası ile yeryüzündeki insanların maddi dünyasından alırlar. Sümer edebî eserleri, o zamanki insanların felsefi düşünceleri, dünya görüşleri, dinî inançları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar. Bu eserlerde genellikle insan ve onun problemleri, yaşama mücadeleleri dile getirilir.

Sümer edebî belgeleri üç grupta incelenmektedir:

I. Liturjik Eserler: Mithoslar (Adapa, Etana), kaside ve ağıtlar.

II. Epik Eserler: Destanlar: l) Yaradılış, 2) Gılgamış 3) Lugalbanda 4) Ninurta

III. Didaktik Eserler: Nesir hâlinde yazılmış ilmî eserler: Almanak, sözlük vs.

En erken metinlerde kullanılan sayı sistemleri altmış tabanlı sistemi içerirdi. 60'ın böleni çok olduğu için sistem, birçok hesaplamayı basitleştirmiştir. Bugün de zaman ve açı ölçümlerinde aynı sistemi kullanmaktayız. Eski Mezopotamyalılar, İ.Ö. 2. binyıldan itibaren çarpım cetvelleri, kare, karekök, küp, 2 ve 16 tabanlarında logaritma cetvelleri ile birinci ve ikinci dereceden denklemlerin çözümleri, çeşitli geometrik şekillerin alan ve hacim hesaplarını yapmışlardır. Babil matematikçileri, π sayısını 3 olarak hesaplamalarına karşın bunun tam değerini 3 1/8 (=3.125) olarak gerçek değere (3.142) çok yakın hesaplamışlardır.

Sümerler, bir ay takvimi kullanmışlardır. Bu süre bazen 29, bazen de 30 güneş günü oluyordu. Yılı 12 aya bölmüşlerdir. Sümerler, zamanı altmış dakikalık saatlerde ölçen ilk insanlardı ve 1 hafta yedi gündü. Gün kavramını da ilk kez Sümerler geliştirmiştir. Sümerler ve Babilliler , günü gündüz ve gece olmak üzere ikiye ayırıyor ve 12 çift saate bölüyorlardı. Sümerler ve Babilliler, gündüz saatlerinde saati belirlemek için güneş saatleri yapmışlardır. Ayrıca yine gecenin ve gündüzün bölümlerinin belirlenmesinde su saatleri de kullanılmaktaydılar.

İ.Ö. 2. binyıldan itibaren göksel olaylar gözlemlenir ve gelecekle ilgili kehanetlerde bulunulurdu.

Eski Mezopotamya'da hakkında en çok bilgi sahibi olunan bir başka bilim dalı da tıptır. Eski Mezopotamyalılara göre hastalıklara kötü ruhlar ve kötü cinler neden olmaktaydı.Kötü ruhları vücuttan kovacak olan ise sihir ve iyileştirici büyüydü.Bazı hekimler ise hastalıkları sihrin yanında iksirler, lapalar, merhemler ve cerrahi müdahaleler ile iyileştirmeye çalışmışlardır.

Ulaşımda genellikle nehirler ve kanallar kullanılmıştır. Gemilerle Basra Körfezi ve Akdeniz'e seferler yapılıyordu. Karadan ulaşımda genellikle katır ve eşek kervanları kullanılırdı. İ.Ö. 2000 lerde at, İ.Ö. 1. binyılda ise develer de kullanılmıştır. Mezopotamya'da tekerlekli araçlar İ.Ö. 3500 lerden itibaren kullanılmaktaydı.

Mezopotamya'da çanak çömlek İ.Ö. 7000 yıllarından itibaren kullanılmaya başlar. Başlangıçta elle şekillendirilen kaplar İ.Ö. 4500 lerden itibaren çarkta yapılmaya başlamıştır.

Neolitik Dönemde biçimlendirilen en erken heykeller, kabartmalar, mücevher ve küçük el sanatları ile teknolojik gelişmeyi gösteren çömlekçi çarkı, araba tekerleği, saban, yelkenli tekne, yapı kemeri ve tonoz, Mezopotamyalı toplumların uygarlığa yaptıkları katkılardır.

Mezopotamya'da Sümerlerle başlayıp Yeni Babil Dönemi'ne kadar görülen Zigguratlar yanında saray yapıları da mimari açıdan güzel eserlerdir. Saraylar İ.Ö. 3. binyılın ortalarından itibaren görülmeye başlar. Kiş Sarayı, avlular, holler, taht salonları, oturma birimleri ve depolar gibi pek çok bölümden oluşur. Bunun yanında Eşnunna Sarayı, (İ.Ö. 2000), Marili Zimrilim'in Sarayı (İ.Ö. 1700), Dur-Karigalzu (İ.Ö. 1380), Assur, Ninive ve Babil sarayları dikkat çekicidir.

Kendimizi Sınayalım

1. İnsanoğlunun **ilk köy** yerleşimlerini kurduğu, tarım yapıp, hayvanları evcilleştirdiği Çağ'a ne ad verilir?

a. Paleolitik Çağ
b. Mezolitik Çağ
c. Tunç Çağı
d. Neolitik Çağ
e. Demir Çağı

2. Sümerler'de, **ilk** yazılı reformları ile tanınan Sümer kralı kimdir?

a. Mesilim
b. Ur-Nanşe
c. Urukagina
d. Eannatum
e. Lugalzaggesi

3. Akbabalar Steli, hangi Sümer kralı tarafından yaptırılmıştır?

a. Eannatum
b. Mesilim
c. Ur-Nanşe
d. Urukagina
e. Lugalzaggesi

4. Sümerler'in İ.Ö. 2900-2350 tarihleri arasındaki Erken Hanedanlar Dönemi, Mezopotamya'ya hangi kavmin gelişiyle son bulmuştur?

a. Babilliler
b. Assurlular
c. Hititler
d. Akkadlar
e. Gutiler

5. Assurlular'ın Anadolu'daki ana ticaret merkezi neresiydi?

a. Çatalhöyük
b. Kaniş/Neşa
c. Alacahöyük
d. Hattuşaş
e. Halaf

6. Assurlu tüccarların Anadolu'ya getirerek sattıkları maden aşağıdakilerden hangisidir?

a. Altın
b. Demir
c. Gümüş
d. Bakır
e. Kalay

7. İştar Kapısı, Babil Kulesi ve dünyanın yedi harikasından biri olan Babil'in Asma Bahçeleri hangi krallık zamanında yapılmıştır?

a. Akkadlar
b. Eski Babil Devleti
c. Yeni Babil Devleti
d. Eski Assur Devleti
e. Yeni Assur Devleti

8. Aşağıdaki kanunlardan hangisi Akkadça yazılmıştır?

a. Urukagina Kanunu
b. Ur-Nammu Kanunu
c. Ana İttişu Kanunu
d. Lipit-İştar Kanunu
e. Hammurabi Kanunları

9. Sümerlerde "Su ve Yer Altı tanrısı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Utu
b. Enki
c. Dumuzi
d. İnanna
e. Nanna

10. Mezopotamya'da yazının **ilk** defa ortaya çıktığı kent aşağıdakilerden hangisidir?

a. Eridu
b. Ur
c. Lagaş
d. Uruk
e. Umma

Okuma Parçası

Sümer Okulu

Uygarlık tarihi açısından bakılınca, Sümer'in kazandığı en üstün başarılar, çiviyazısının gelişmesi ve bunun doğrudan uzantısı olan resmi eğitim sistemiydi. İ.Ö üçüncü binyılın başlarında yaşayan isimsiz, uygulamaya eğilimli Sümer bilgeleri ve öğretmenlerinin yaratıcılığı ve azmi olmasaydı, günümüzün entelektüel ve bilimsel başarılarının pek olanaklı olamayacağını söylemek bir abartma değildir. Elbette, ilk Sümer işaretleri olan resimyazısını icat edenler, daha sonraki zamanlarda geliştiği haliyle okul sistemini kolay kolay öngöremezlerdi. Fakat öncelikle üzerlerinde ekonomi ve yönetimle ilgili yazılar bulunan binden fazla resimyazılı küçük tabletten oluşan, bilinen en eski yazıyla yazılmış belgeler arasında bile okuma ve alıştırma yapma amaçlı sözcük listeleri içeren pek çok tablet bulunmaktadır. Bu da, daha İ.Ö 3000'lerde bile bazı yazıcıların öğretme ve öğrenme üzerine düşünmüş olduklarını gösterir. Bunu izleyen yıllardaki ilerleme yavaş oldu. Fakat İ.Ö üçüncü binyılın ortalarından itibaren, bütün Sümer'de yazı yazmanın resmi olarak öğretildiği bazı okullar bulunmuş olmalıdır...

Sümer okulunun başı "okul babası" da denen *ummia'ydı.* Öğrencilere "okul oğlu," mezunlara ise "eski günlerin okul oğlu" deniyordu. Öğretmen yardımcısı "ağabey" olarak adlandırılıyordu ve görevlerinden bazıları öğrencilerin kopyalaması için yeni tabletler yazmak, öğrencilerin kopyalarını gözden geçirmek ve ezberlerini dinlemekti. Diğer öğretim görevlileri arasında, örneğin "çizimden sorumlu kişi" ve "Sümerceden sorumlu kişi" bulunuyordu. Ayrıca öğrencilerin okula devamından sorumlu gözetmenler ve disiplinden sorumlu özel görevliler vardı. Okul müdürüne de "okul babası" denirdi. Sümer okullarındaki öğrenciler büyük olasılıkla yalnızca erkeklerden oluşuyordu.

Kaynak: Kramer, S. N. (2002). **Sümerler. Tarihleri, Kültürleri, Karakterleri**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul. s. 303, 306.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise "Mezopotamya'nın Coğrafi Koşulları ve Tarih Öncesi" konusunu tekrar okuyunuz.
2. c	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mezopotamya Tarihi" konusunu tekrar okuyunuz.
3. a	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mezopotamya Tarihi" konusunu tekrar okuyunuz.
4. d	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mezopotamya Tarihi" konusunu tekrar okuyunuz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mezopotamya Tarihi" konusunu tekrar okuyunuz.
6. e	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mezopotamya Tarihi" konusunu tekrar okuyunuz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mezopotamya Tarihi" konusunu tekrar okuyunuz.
8. e	Yanıtınız yanlış ise "Mezopotamya Hukuku" konusunu tekrar okuyunuz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mezopotamya Dini" konusunu tekrar okuyunuz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise "Mezopotamya'da Sanat ve Kültür" konusunu tekrar okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Mezopotamya'da Paleolitik Çağ'dan (Yontma/Eski Taş Çağı) itibaren insanlar yaşamaya başlamışlardır. Kuzey yarım kürenin büyük bir kısmı buzullarla kaplı olmasına rağmen Mezopotamya bu soğuk iklimden etkilenmemiş ve insanlar için çok uygun bir yaşam alanı olmuştur. Musul yakınlarında Paleolitik Çağ'ın başlarına tarihlenen taş aletler saptanmıştır. Küçük gruplar halinde yaşayan bu ilk insanlar yaşamlarını kök, böğürtlen türü bitkiler, yaprak toplayarak ve bazen de bunlara ek olarak büyük hayvanları avlayarak sağlarlardı. Kuzey Irak'ta Küçük Zap Bölgesi'nde yer alan ve günümüzden yaklaşık 80.000 yıl öncesine tarihlenen Barda-Balka kamp alanı ve Büyük Zap Nehri Vadisi'nde bulunan Şanidar Mağarası Paleolitik Çağ insanlarının önemli yaşam alanlarıdır. Şanidar Mağarası'nda homo sapiens neanderthalensis türü insana (Neandertal Adam) ait iskeletler ve kullandıkları taş aletler bulunmuştur.

Sıra Sizde 2

İ.Ö. 2. binyılın başlarında Anadolu ile ticaret yapmaya başladılar. Oluşturdukları geniş ticaret ağı onların Mezopotamya kültürünü farklı bölgelere yaymasına ve farklı kültürleri de Mezopotamya'ya taşımasına neden olmuştur. Anadolu'da İ.Ö. 1950-1750 yılları arasında yaşanan Assur Ticaret Kolonileri Çağ'ında Assurlu tüccarlar Anadolu'ya ticaret yapmaya gelmişlerdir. Tüccarlar genellikle Anadolu'da ihtiyaç duyulan tunç yapımında kullanılan kalay ve çeşitli kumaşlar satıyorlar, karşılığında da altın ve gümüş alıyorlardı. Anadolu'nun yazı ile tanışması ve tarihî çağlara girmesi de yine Assurlu tüccarlar sayesinde olmuştur. Kültepe ören yerinde yapılan kazılarda Assurlu tüccarların evlerinin bodrum katlarında çok sayıda çiviyazılı tablet bulunmuştur. Anadolu halkı da yazıyı öğrenmiş ve İ.Ö. 2. binyılın başlarında Anadolu tarihi çağlarına girmiştir.

Sıra Sizde 3

Mezopotamya'da tanrıların tapınak-ev anlamına gelen zigguratların altında yaşadığına inanılırdı. Zigguratlar Sümerlerden itibaren belli bir gelişim göstermiştir ve Mezopotamya'nın en önemli mimari eser tiplerinden biridir. Ziggurat, Sümerlerin mimariye kazandırdığı bir yapı tipidir. Birçok kentte, bir dizi platform ve üzerindeki tapınaktan oluşan ziggurat bulunmaktaydı. Platform üzerine yerleştirilmiş tapınak örnekleri, daha İ.Ö. 5000 yıllarında Eridu'da Ubeyd Dönemi'nde görülmeye başlamıştır. Tam olarak Ziggurat denebilecek yapılar III. Ur Sülalesi'nin ilk kralı Ur-Nammu (İ.Ö. 2112-2095) tarafından Ur, Uruk, Eridu ve Nippur'da yaptırılmıştı. Yapıların planları benzerdir.

Taban dikdörtgendir ve yüksek tapınağa dik açıda birleşen üç merdivenle çıkılmaktadır. Ana tapınak odasında tanrı tasvirleri bulunmaktaydı. Tanrının evi, dağın evi, gökle yer arasındaki bağlantı olarak görülüyordu. Başrahibe ayinlerde 30 farklı rütbede rahip ve rahibe yardımcı olmaktaydı. Kurban kesme ve dua etme özel tapınım elemanlarını oluşturuyordu. İnsanlar tapacakları tanrıyı seçmekte özgürdü.

Zigguratlar tanrıların evi olması yanında yazıcı okulu, kütüphane ve arşiv işlevlerini de görmekteydi. En değerli metinler tapınakta saklanırdı. Tapınaklara bağlı okullarda yetişen yazmanların yazdığı ya da kopya ettiği eserlerle arşivler daha da zenginleşmişlerdir.

Sıra Sizde 4

Neolitik Dönem'de biçimlendirilen en erken heykeller, kabartmalar, mücevher ve küçük el sanatları ile teknolojik gelişmeyi gösteren çömlekçi çarkı, araba tekerleği, saban, yelkenli tekne, yapı kemeri ve tonoz Mezopotamyalı toplumların uygarlığa yaptıkları katkılardır. Heykeltıraşlık, Mezopotamyalılar için önemliydi. En eski insan tasvirleri kireç taşından yapılmıştı. Mezopotamya heykeltıraşlığı Yeni Sümer Dönemi Gudea heykelleri ve Hammurabi başı ile üstün bir noktaya ulaşmıştır. Kabartma sanatı örneklerine de erken dönemden itibaren rastlanmaktadır. Eannatum'un "Akbabalar Steli", "Naram-Sin Kabartması", "Hammurabi Kanunları Steli" ve "Yeni Assur Dönemi savaş ve av kabartmaları", kabartma sanatının en güzel örnekleridir.

Yararlanılan Kaynaklar

Bottero, J., M - J. Steve. (2002). **Evvel Zaman İçinde Mezopotamya,** (çev. A. Tatlıer), İstanbul.

Hırçın, S. (1998). **Çivi Yazısı: Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü,** İstanbul.

Hooke, S. H. (2002). **Ortadoğu Mitolojisi Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan Mitosları,** (çev. A. Şenel), Ankara.

Köroğlu, K. (2006). **Eski Mezopotamya Tarihi**, İstanbul.

Kınal, F. (1983). **Eski Mezopotamya Tarihi**, Ankara.

Kramer, S. N. (2002). **Sümerler Tarihleri, Kültürleri, Karakterleri,** Kabalcı Yayınevi, (çev. Ö. Buze), İstanbul.

Kramer, S. N. (1999). **Tarih Sümer'de Başlar,** (çev. H. Koyukan), İstanbul.

Maisels, C. K. (2000). **Uygarlığın Doğuşu, Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma, Kentlere ve Devlete Geçiş,** (çev. A. Şenel), İstanbul.

Nissen, H.J. (2004). **Ana Hatlarıyla Mezopotamya. Yakın Doğu Arkeolojisinin İlk Dönemleri,** İstanbul.

Roaf, M. (1996). **Mezopotamya ve Eski Yakındoğu,** (çev. Z. Kılıç), İstanbul.

Yıldırım, R. (2004). **Uygarlık Tarihine Giriş**, Ankara.

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Eski Mısır tarihinin genel hatlarını ve devlet örgütünün işleyişini açıklayabilecek,
- Eski Mısır'da bilim ve yazı alanında ne gibi çalışmalar yapıldığını kavrayacak,
- Eski Mısır mimarisinin özelliklerini tanımlayacak,
- Eski Mısır dini ve ölü gömme geleneklerini açıklayabilecek

bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Nil Nehri
- Anıtsal Tapınaklar
- Yukarı Mısır
- Hiyeroglif Yazı
- Aşağı Mısır
- Krallar Vadisi
- Firavun
- Takvim
- Piramitler
- Mumyalama

İçindekiler



Eski Mısır Tarihi ve Uygarlığı

ESKİ MISIR TARİHİNİN GENEL HATLARI VE DEVLET ÖRGÜTÜ



Eski Mısır tarihinin genel hatlarını ve devlet örgütünün işleyişini öğreneceksiniz.

Coğrafi Koşullar

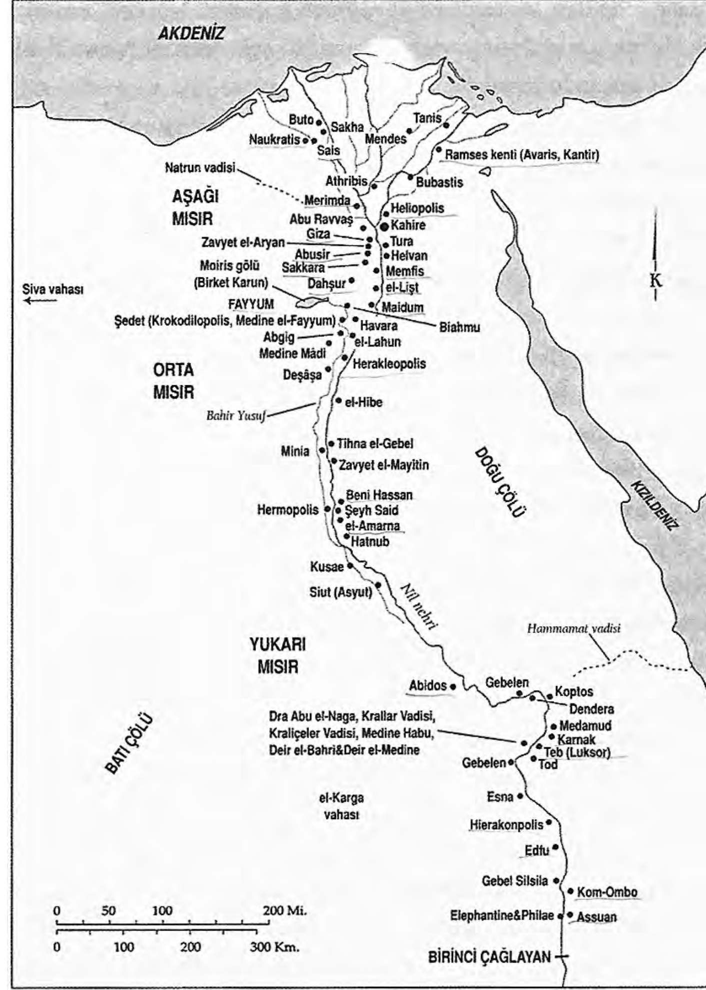
Mısır kültürü, Nil Vadisi'nde gelişmiştir. Dar ve birkaç km genişlikte olan vadi kuzeyde Delta Bölgesi'nden güneyde Assuan'daki birinci çağlayana kadar uzanıyordu. Mısır, kuzeydeki Aşağı Mısır (Nil Deltası) ve güneyde vadi boyunca uzanan Yukarı Mısır olmak üzere iki ayrı bölümden oluşur. Batı ve doğuda çöllerle, doğuda kıyıya paralel uzanan sıradağlarla, güneyi çağlayanlarla kuşatılmıştır. Bu bölgede bulunan kayalıklar geçişi zorlaştırmaktadır. Çağlayanların güneyinde ise Nubya yer almaktaydı. Ülkenin saldırıya en açık bölgesini kuzeyi oluşturmaktadır. Libya, Sina Yarımadası ve Suriye'ye Delta Bölgesi'nden geçitler vardır. Ülkenin bu şekilde dış dünyadan soyutlanmış olması homojen bir Mısır kültürünün oluşmasının ana nedenidir.

İklim hemen hemen yağışsız olduğu için, toprağın verimliliği, tümüyle Nil Nehri'nin taşkınlarına bağlıydı. Dünyanın en uzun nehri olan Nil (6695 km), Viktorya Gölü civarından ortaya çıkar ve kuzeye doğru akar. Uganda ve Sudan'ı geçtikten sonra Mısır'a ulaşır. Akdeniz kıyılarında bir delta oluşturarak denize dökülür. Nehir üzerinde kuzeyden güneye doğru numaralanmış 6 çağlayan vardır. Ekvatoral yağışlar sonucu Nil Nehri mayıs ayında yükselmeye başlardı ve temmuzdan ekime kadar vadi üzerinden akardı. Bu mevsime eski Mısırlılarca "Taşkın" (akhet) denirdi. Kasımın başında sular çekilmeye başlar, nehir yavaş yavaş yatağına gerilerdi. Nehrin getirdiği miller, yatağının iki yanına birikir ve Mısır'ın en verimli tarım topraklarını oluştururdu. Toprağın yeniden ortaya çıktığı bu mevsime "Ekim" (peret) denirdi ve ekim faaliyetleri yapılabilirdi. Bu topraktan normal yağmurla beslenmiş toprağa göre üç dört katı fazla ürün alınabilmiştir. Marttan hazirana kadarki dönem ise "Hasat" (shemu) mevsimiydi. Herodotos, "Mısır Nil'in bir armağanıdır." diyerek bu nehrin Mısır için taşıdığı hayati önemi vurgulamıştır.

Şekil 3.1

Eski Mısır Haritası

Kaynak: *(E. Hornung, Mısır Tarihi, İstanbul, 2004, s. 11)*



SIRA SİZDE 1

Eski Mısır'da Nil Nehri'nin taşkınlarına göre belirlenen kaç mevsim vardı?

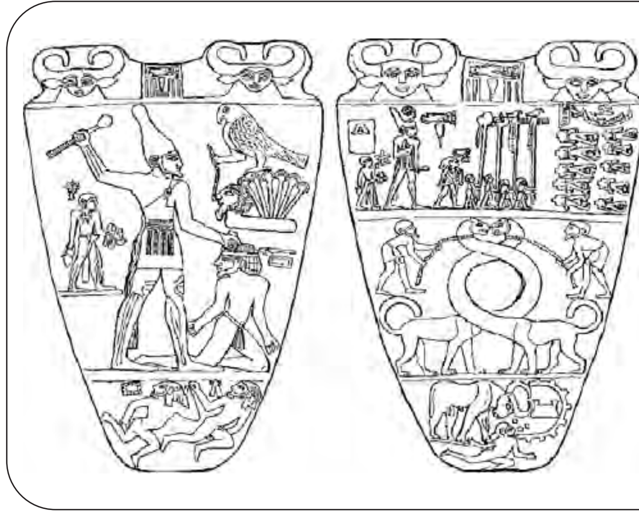
Mısır Tarihi

Mısır'da Paleolitik (Eski Taş Çağı) Çağ'dan beri insanlar yaşamaktaydı. Paleolitik kültürlerin izleri günümüzden 500.000 yıl önceye kadar gitmektedir. Yaşam koşulları günümüzdekinden farklıydı, iklim daha nemli, günümüz ekvatoral iklimine daha yakın bir iklimdi. Bugün vadinin yarısından fazlasını kaplayan Nil Nehri, o dönemde tüm vadiyi kaplıyor ve daha sonraları çöl hâline gelecek olan yerlerde insanlara özgü yerleşim alanlarını çevresinde topluyordu. Günümüzden 12000 yıl önce Sahra'nın kuraklaşması ve çölleşmesi sonucunda bu bölgede avcılık ve toplayıcılıkla geçinen halklar Delta Bölgesi'ne ve Nil Vadisi'ne göç ettiler. Cilalı Taş Çağı da denilen Neolitik Çağ'da insanlar ilk köyleri kurmuşlar, hayvanları evcilleştirmişler, tarım yapmaya başlamışlar ve çanak çömlek üretmişlerdir. Neolitik Çağ'da ve Sülaleler Öncesi Dönemde Aşağı Mısır'da Merimde (İ.Ö. 5. binyıl) ve El-Meadi (İ.Ö. 4. binyıl), Yukarı Mısır'da ise Badari Kültürü (İ.Ö. 4400-3800), ve Nagada (I, II, III) Kültürü (İ.Ö. 4000-3000) önemli kültürlerdir. Köylerin birleşmesiyle kabile

niteliğindeki yönetim birimleri olan **nome**ler oluşmuştur. Her nomenin bir yerel tanrı ya da tanrıçası vardı. İ.Ö. 3400'den sonraki yıllarda nomeler aralarında birleşerek Aşağı Mısır Krallığı ve Yukarı Mısır Krallığı olmak üzere iki krallık oluşturdular. Bu krallıkların başlangıçtaki başkentleri Aşağı Mısır'da Buto, Yukarı Mısır'da Hierakonpolis'ti; daha sonra kuzeyde Sais ve güneyde Tinis ya da Abidos başkent oldu. Bu krallıkların koruyucu tanrıları Yukarı Mısır'da Kötülük Tanrısı Seth (Set), Aşağı Mısır'da Güneş Tanrısı Horus'tu. Aşağı Mısır kralları kırmızı, Yukarı Mısır kralları beyaz bir taç takıyorlardı.

Nome: Eski Yunancada eyalet anlamına gelen "nomos"tan türemiştir. Kabile niteliğindeki yönetim birimleridir.

Yeni Krallık Dönemi'nin başında yerleşmiş bir geleneğe göre İ.Ö. 3000 yıllarında Menes (=Aha) adlı efsanevi bir kral, o zamana kadar ayrı krallıklar olduğu düşünülen Aşağı ve Yukarı Mısır'ı birleştirmeyi başarmıştır. Menes'in gerçekten yaşadığına ilişkin izler kesinlik kazanmamıştır. Ülkenin birleşmesinden önceki döneme ait belgeler vardır. O dönemde Güney Mısırlıların başkenti olduğu sanılan Hierakonpolis'te Kuzey Mısırlılarla savaşırken betimlenmiş "Akrep" adlı bir kralı gösteren anıtlar bulunmuştur. Ülkenin gerçek birleştiricisinin de onun halefi Narmer olduğu sanılmaktadır. Hierokonpolis'te bulunmuş olan, tapınağa adak olarak sunulmuş *Narmer Levhası* adı verilen levhadaki kabartmalarda, Yukarı Mısır'ın tacını giyen Kral Narmer Delta Bölgesi'ni ele geçirip, bir reisi esir alırken betimlenmiştir. Kral, levhanın diğer tarafında da Aşağı Mısır'ın tacını giymiş şekilde resmedilmiştir.



Şekil 3.2

Narmer Levhası

Erken Devir (İ.Ö. 3000-2650) (1-2. Sülaleler)

İlk iki sülalenin yönetime geldiği bu devirde Yukarı Mısır'daki Abidos, Aşağı Mısır'daki Memfis ve Orta Mısır'daki Tinis kentleri sülalelerin oturduğu kentlerdir.

Erken Devir sonlarında Mısır'ın sınırları güneyde Birinci Çağlayan'a kadar uzanmıştı. Bu dönemde Mısır merkezî devlet yönetimi oluşturulmuş ve yüzyıllarca kullanılacak olan krallık modeli geliştirilmiştir. Daha önemli bir gelişme, hiyeroglif yazının geliştirilmiş olmasıdır. Ayrıca Mısır sanatı da klasik biçimlerine kavuşmuştur.

Erken Devirde Eski Mısır'daki önemli gelişmeleri maddeler hâlinde nasıl yazabiliriz?



Eski Krallık (İ.Ö. 2650-2134) (3-8. Sülaleler)

3. Sülale'nin ikinci kralı Coser (İ.Ö. 2630-2611)'in veziri İmhotep tarafından Sakkara'da yapılan basamaklı piramit firavun mezarlarının ilk görkemli örneğidir. İmhotep'in birçok unvanı yanında baş heykeltıraş unvanı da vardı. Büyük saygı gören İmhotep Yunan-Roma Dönemi'nde de şifa dağıtan bir tanrı olarak tanınmıştı. 4. Sülale büyük piramitlerin dönemidir. Bu sülalenin ilk kralı Snefru (İ.Ö. 2575-2551)

Dahşur'da iki, Meidum'da bir piramit yaptırmıştır. Eski Krallık Dönemi'nde inşa edilen ünlü piramitler o çağa *Piramitler Çağı* adının verilmesine neden olmuştur. 4. Sülale firavunları Keops (İ.Ö. 2551-2528), Kefren (İ.Ö. 2520-2494) ve Mikerinos (İ.Ö. 2490-2472)'un Gize'de yaptırdıkları piramitler, Mısır'ın en görkemli anıtları olarak karşımıza çıkarlar. Bu sülalenin diğer firavunlarından Ra'cedef (İ.Ö. 2528-2520) de kendisine piramit mezar yaptırmıştır. Anıtsal mimariye sahip olan piramitler güç ve zenginliğin simgesiydiler ve bugün dünyanın yedi harikasından birini oluştururlar. Bu sülale zamanında heykeltıraşlık, kabartma, yazıt ve mezar hediyelerinde de parlak, üstün bir sanat anlayışı görülür.

4 ve 5. Sülale tarihinin en önemli gelişmelerinden birini, güneş dininin ortaya çıkması oluşturur. Mısır firavunları, "Ra'nın Oğlu (Güneş Tanrısı'nın Oğlu=Horus)", unvanını kullanmaya başlamışlardır.

5. Sülale zamanında piramitlerin boyutları küçülmüştür. Bu sülaleden Userkaf (İ.Ö. 2465-2458) Sakkara'daki basamaklı piramidinin karşısında Güneş Tanrısı Ra için anıtsal bir tapınak yaptırmış ve ondan sonra gelen beş kral da bu tür tapınakları piramit mezarlarının yanına yaptırmaya devam etmişlerdir. Bu hanedanın son kralları zamanında güneş dininin öneminde bir azalma olmuş ve güneş tapınaklarının yapımı sona ermiştir.

Eski Krallık zamanında Mısır toprakları güneyde Aşağı Nubya, Kuzeyde Sina Yarımadası'na kadar uzanıyordu. Ancak 6. Sülale'nin son firavunu II. Pepi Dönemi'nde (İ.Ö. 2246-2152) bir gerileme dönemi yaşanmış 7 ve 8. Sülaleler zamanında (İ.Ö. 2150-2134) başa geçen firavunlar genelde otoriteyi kaybetmişlerdir. Nubya üzerindeki kontrol zayıflamıştır. Eyaletleri yönetmek için merkezden atanan valiler, atandıkları bölgeyi kendi mülkleri gibi görmeye başlamışlar, çıkarları için komşularıyla çatışmışlar ve valilik babadan oğula geçer hâle gelmiştir. Bundan sonra İ.Ö. 2134-2040 yılları arasında 9, 10 ve 11. Sülaleler zamanında *Birinci Ara Dönem* yaşanmıştır. Bu dönemdeki sülaleleri kendilerini kral ilan eden valiler kurmuşlar ve bunlar komşularına da krallıklarını kabul ettirmişlerdir.

SIRA SİZDE 3 

Eski Krallık Dönemi'nde Mısır'da yapılan anıtsal yapı tipleri nelerdir? Bu dönemin sonunda firavunların otoritelerini kaybetmelerinin ne gibi sonuçları olmuştur?

Orta Krallık (İ.Ö. 2040-1640) (11-14. Sülaleler)

11. Sülale'nin son iki kralı ve 12. Sülale zamanında ülkede yeniden birlik oluşturulmuş ve Teb kenti Mısır'ın merkezi hâline gelmiştir. 11. Sülale firavunlarından Tebli II. Mentuhotep (İ.Ö. 2061-2010) yöresel beylerle anlaşmış, onların desteği ile ülkenin birliğini yeniden sağlamıştır. Göçebe saldırılarına karşı ülke sınırlarını güvenlik altına almış, Mısır'ın etkisini Nubya'ya kadar uzatmıştır.

İ.Ö. 1985 civarında I. Amenemhet (İ.Ö. 1991-1962)'in tahta el koyması ile 12. Sülale başlar. Amenemhet, Orta Mısır'daki Lişt kentinde yeni bir başkent kurmuştur. Teb kenti de Yukarı Mısır'ın yönetim merkezi olarak kalmıştır. Amenemhet, firavunun ölümünden yani kendi ölümünden sonra tahtın el değiştirmesini kolaylaştırmak için, oğlunu tahta ortak ederek yeni bir gelenek başlatmıştır. Mısır tarihinin en başarılı firavunları arasında gösterilen bu sülale zamanında merkezî devletin gücü daha da artmış ve yöresel beyler tamamen etkisiz hâle getirilmiştir. Firavun III. Senusret (İ.Ö. 1878-1841) Dönemi'nde Mısır o zamana kadarki en geniş sınırlarına ulaşmış, bugünkü Sudan'ın kuzeyindeki Nubya ele geçirilmiş, Libyalılarla yapılan savaş kazanılmıştır. Ayrıca Girit ve Suriye ile de ticaret ilişkileri içine giril-

miştir. Mentuhoteb ve 12. Sülale firavunları, güçlerini göstermek için Nil'in Birinci ve İkinci Çağlayanları arasına bir dizi kale inşa etmişlerdir.

13. Sülale döneminde başa geçen 70 kadar kral kısa sürelerle tahtta kalabilmişlerdir. Bu firavunlar Mısır'ın sınırlarındaki hâkimiyetlerini yavaş yavaş kaybetmeye başladılar. İ.Ö. 1700'lerden sonra Suriye üzerinden Mısır'a giren bazı göçebe kavimler Doğu Delta Bölgesi'ni işgal ettiler. Mısırlılar, bu göçebeleri "yabancı diyarların şefleri" anlamına gelen *Hiksoslar* olarak adlandırdılar. Hurri kökenli Hiksoslar Delta Bölgesi'ne egemen olmuşlar ve 15. Sülale'yi kurmuşlardır. Memfis'i ele geçirerek, Doğu Deltası'nda Avaris'te kendi başkentlerini kurmuşlardır. 17. yüzyılda Hiksoslar, Nubyalılarla ittifak yapmışlar, Nubya sınırındaki kaleler Mısırlılarca birdenbire terkedilmiş, Orta Krallığın başkenti Lişt de istila edilmiştir. 15 ve 17. Sülaleler arası (İ.Ö. 1640-1550) *İkinci Ara Dönem* olarak adlandırılır. Hiksoslar, Mısır kültürünü hemen benimsediler. Mısır tanrısı Seth'i de tapındıkları diğer tanrıların arasına kattılar. Bunun yanında Mısır'a gelirken beraberlerinde koşumlu atlar ve yeni zırh çeşitleri getirdiler ve bunlar sayesinde Mısırlıları kolayca mağlup ettiler. Ayrıca lir ve lavtayı da Mısırlılara onlar tanıtmışlardır. Hiksoslar Dönemi'nde Mısır bir kültürel zenginlik yaşamasına rağmen izole bir bölgede yaşayan Mısırlılar, dışarıdan gelen bu istilaya alışamamışlar ve Hiksosları hiç benimseyememişlerdi. 1550'lerde Teb kentinden bir bey olan I. Ahmose (İ.Ö. 1550-1525), Hiksoslarla mücadeleye girişti. Önce Nubyalılarla Hiksosların bağlantısını kesti, daha sonra Memfis ve Avaris kentlerini ele geçirdi. Hiksoslara karşı, onlardan öğrendikleri atlı savaş arabalarını kullanarak savaştı ve sonunda onları yenerek Filistin'e sürdü. Nubya üzerinde de Mısır egemenliğini tekrar kurdu.

Firavun Amenemhet krallık sisteminde ne gibi bir yenilik yapmıştır? Orta Krallık Dönemi'nin yıkılmasına hangi kavim neden olmuştur?


SIRA SİZDE 4

Yeni Krallık (İ.Ö. 1550-1070) (18-20. Sülaleler)

Yeni Krallık Dönemi, 18. Sülale'den I. Ahmose'nin Hiksosları yenip Mısır'da siyasal birliği tekrar kurmasıyla başlar. Hiksos istilası ile sarsılan Mısır'ın, Yeni Krallık Dönemi firavunları savaşçıydılar, pek çok ülkeyi fethederek büyük bir imparatorluk kurdular. I. Tutmosis (İ.Ö. 1504-1492), İ.Ö. 1500'lerde kuzeye doğru sefer yapıp Filistin şehirlerini ele geçirdi, Suriye'deki Mitanni Devleti'ni mağlup ederek ülkesinin sınırlarını kuzeyde Fırat Nehri'ne, güneyde ise Dördüncü Şelale'ye kadar genişletti. Hiksos savaş taktiklerini kullanmaya devam eden Mısırlılar Suriye'ye kadar dayanmışlardı. I. Tutmosis'in kızı, firavun II. Tutmosis'in (İ.Ö. 1492-1479) kraliçesi olan Hatşepsut'un oğlu yoktu. Üvey oğlu III. Tutmosis (İ.Ö. 1479-1425) tahta çıktığında çok küçük olduğu için, İ.Ö. 1473'te I. Tutmosis'in gerçek vârisi olduğunu iddia ederek tahtı ele geçirdi. Bir kadın firavun Mısır'ın başına geçiyordu (İ.Ö.1473-1458). Onun zamanında Mısır başarılı ve istikrarlı bir dönem yaşadı ve çok güçlendi. Orta Mısır'ı etkili bir şekilde kontrol etmiş ve orada pek çok tapınak inşa ettirmiştir. Deir el- Bahri'de Hatşepsut'un yaptırdığı mezar tapınağı dönemin en önemli mimari yapılarından biridir.

Hatşepsut'un üvey oğlu olan güçlü firavun III. Tutmosis yeniden tahta geçtiğinde (İ.Ö. 1458-1425), üvey annesinin anıtlar ve dikili taşlar üzerine hiyeroglifle yazılmış olan adını sildirtmiştir. Daha önce I. Tutmosis tarafından mağlup edilen Suriye'deki Mitanni Krallığı Mısır'a meydan okuyor ve Mısır egemenliğinden kurtulmak istiyordu. III. Tutmosis Filistin ve Suriye üzerine en az 17 sefer düzenledi. Fırat'a kadar Suriye ve Filistin'i ele geçirdi. Firavun kazandığı zaferi Karnak'taki Amon Tapınağı'nın duvarlarına yazdırdı. Nubya üzerinde de egemenliğini kabul ettirdi.

Şekil 3.3



Firavun Eknaton (IV. Amenofis), karısı ünlü kraliçe Nefertiti ve çocukları

II. Amenofis Dönemi'nde (İ.Ö. 1427-1401) Mitanni egemenliği kaybedildi. IV. Tutmosis Dönemi'nde (İ.Ö. 1401-1391) Mitanni Krallığı Anadolu'da Hititlerin güçlenmesinden çekindiği için Mısır ile barış yaptı. Filistin Mısırlılarda kaldı, Suriye'de Mitanniler egemen oldu. III. Amenofis (İ.Ö. 1390-1353) Dönemi Yeni Krallığın en parlak dönemidir. III. Amenofis, Kas ve Mitanni prensesleriyle evlenmiş ve barış güçlendirilmiştir. Babil Akkadçası diploması dili olarak kullanılmaya başlanır.

III. Amenofis'in oğlu IV. Amenofis (İ.Ö. 1352-1335), İ.Ö. 1350'lerde Mısır'ın geleneksel tanrıları yerine Güneş (Aton) monoteizmini (tektanrıcılık) yerleştirerek dinde reform yapmak istemiştir. Bu bir güneşe tapma kültüydü. IV. Amenofis olan ismini "Aton'un hizmetkârı" anlamına gelen *Eknaton* olarak değiştirmiştir. Aton için Teb kentinde ilk tapınak yapıldı. Başkent Orta Mısır'da yeni kurulan Akhetaton (bugünkü Tell el-Amarna) kentine taşındı. Burada yapılan Aton Tapınağı'nın üzeri, diğer Mısır tapınaklarının aksine gökyüzüne doğru açık bırakılmıştı. Eknaton'la ilgili resimler ve kabartmalarda firavun genellikle doğrudan doğruya ışınlarını saçan güneşin altında gösterilmiştir.

IV. Amenofis'in güneşi tek tanrı olarak kabul ettirmek istemesi rahiplerin tepkisini çekmiştir. Bu nedenle ülke karışıklığa sürüklenmiştir. Birçok tapınak kapatılmış, toprakların bütün kullanım hakları doğrudan firavuna devredilmiş, ekonomik yapı bozulmuştur. Kısacası yeni din benimsenmemiştir.

İ.Ö. 1335'te Eknaton'un ölümüyle başa geçen Tutankaton (İ.Ö. 1333-1323) küçük yaştaydı. Birkaç ay sonra adı Tutankamon olarak değiştirildi. Eknaton şehri tamamen terkedildi ve başkent Teb şehrine taşındı. Tutankamon, eski Mısır dini olan *Amon* dinini ve politeizmi (çok tanrıcılığı) geri getirmiştir. Firavun, daha 19 yaşında iken hastalanarak ölmüştür. Krallar Vadisi'ndeki mezarı 1922 yılında bulunana kadar bozulmadan kalmıştır ve çok zengin mezar armağanları içermektedir.

Tutankamon öldüğünde Mısır kötü bir durumdaydı. Bir komutan olan Horemheb tahtı ele geçirdi. Mısır'ın idari yapısını düzeltti. Eknaton'un Aton Tapınağı'nı yıktırdı. Karnak Tapınağı'nı onarttı. Kendisini 18. Sülale'nin son kralı olarak tanıttı. Oğlu olmadığı için krallık, arkadaşı ve kendisi gibi bir komutan olan I. Ramses'e geçti.

I. Ramses (İ.Ö. 1307-1306) 19. Sülale'nin kurucusudur. Onun ardıllarından 19. Sülale firavunlarının en güçlüsü olan II. Ramses (İ.Ö. 1290-1224), Mısır ülkesinin kuzey sınırı kabul edilen Suriye egemenliği için Hititlerle mücadele etmiştir. İ.Ö. 1285 yılında Suriye'de Kadeş şehrinde Hitit Kralı Muvatalli ile savaşmıştır. Tarihe *Kadeş Savaşı* olarak geçen bu savaş sonucunda II. Ramses büyük bir zafer kazandığını iddia etmesine rağmen, Hitit kaynaklarına göre yenilgiden şans eseri kurtulmuş ve savaşta başarı sağlayamamıştır. İ.Ö. 1270 yılında II. Ramses ve Hitit Kralı III. Hattuşili arasında yapılan *Kadeş Barış Antlaşması,* tarihte iki devlet arasında yapılan ilk yazılı antlaşmadır. Antlaşmaya göre Kuzey Suriye Hititlerde kalmıştır. II. Ramses aynı zamanda III. Hattuşili'nin iki kızıyla evlenmiş, akrabalık ilişkileri kurulmuştur. II. Ramses ayrıca saltanatı sırasında yaptığı bayındırlık faaliyetleri ile de hatırlanır. Delta Bölgesi'nde Per Ramessu'da görkemli bir başkent kurmuştur. Başkentte sarayı ile başlıca tanrılar olan Amon, Ra ve Set tapınakları vardı. Ayrıca Teb kentinde Nil Nehri'nin batı kıyısında etkileyici bir tapınak mezar olan Ramasseum'u, Yukarı Mısır'da ünlü Abu Simbel Tapınağı'nı da yaptırmıştır.

İ.Ö. 1200'lerde Merneptah (İ.Ö. 1224-1214), Libyalılarla birleşerek Delta Bölgesi'ne saldıran Deniz Kavimleri'ni geri püskürtmüştür. 20. Sülale'nin güçlü firavunlarından olan III. Ramses zamanında (İ.Ö. 1194-1163) İkinci Deniz Kavimleri Göçü, Mısır'ı zorlamış, ancak III. Ramses karadan ve denizden saldıran Deniz Kavimleri'ni püskürtmeyi başarmıştır. III. Ramses Teb şehri yakınlarındaki Medinet Habu Tapınağı'nın duvarlarına yazdırdığı yazıtlarda, Deniz Kavimleri'ne karşı kazandığı zaferi anlatmıştır. Bu başarıya rağmen ülke karışıklık içine girmiş, Suriye ve Filistin elden çıkmıştır. Bu kral zamanında tarihte bilinen ilk grev yaşanmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu karışıklık ortamında, devlet bürokrasisinde yaşanan bir aksaklık sonucunda kral mezarlarının inşasında çalışan ustalara paylarına düşen tahıl ulaşmayınca, ustalar greve gitmişlerdir.

20. Sülale'nin son krallarının hepsi Ramses adını almışlar ve ülkenin kötü gidişini durdurmaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. IV. Ramses (İ.Ö. 1163-1156) zamanında Filistin, Suriye ve Nubya egemenliği kaybedildi. Libyalıların saldırıları durdurulamadı. Kral mezarları ve tapınak depoları halk tarafından soyulmaya başladı. Nubya'dan getirilen askerî birliklerle bu yağmanın önüne geçilmeye çalışıldı. Daha önceki firavunların mezarlarındaki mumyaları 20. Sülale firavunları tarafından alınarak Deir el-Bahri'nin arkasındaki tepelerdeki gizli mezarlara taşındı.

İ.Ö. 1070'de XI. Ramses'in ölümünden sonra Teb rahipleri merkezî otorite karşısında güçlerini artırmışlar ve ayrılıkçı hareketlere girişmişlerdir. İ.Ö. 1070-712 yılları arasında "3. Ara Dönem" yaşanmış ve Mısır küçük yönetim alanlarına parçalanmıştır.

Yeni Krallık Dönemi'nde tahta geçen kadın firavun kimdir? Suriye egemenliği için hangi devletle, hangi savaş yapılmıştır?



SIRA SİZDE 5

Geç Dönem (İ.Ö. 712-332) (25-31. Sülaleler)

Mısır'da firavunların egemenliğinin son bulması sonucunda, İ.Ö. 8. yüzyılın ortalarında Güney Mısır, Nubya kökenli Kuşiler Hanedanı tarafından kontrol edilmeye başlandı. Bu hanedanın kralları kendilerini firavunların halefi olarak görmüşlerdir. İ.Ö. 727 yılında en hırslı kralları, Piankhi, kuzeye doğru ilerledi, Delta Bölgesi'ni eline geçirerek, 25. Mısır Sülalesini kurarak egemenliğini ilan etti.

Mısır, İ.Ö. 671'de Assur Kralı Esarhaddon tarafından ele geçirildi. İ.Ö. 671'de Memfis, İ.Ö. 664-663 yıllarında Teb şehri işgal edildi ve yağmalandı. Kuşiler güneye çekilmek zorunda kaldılar. Assurluların ana vatanları uzaktaydı. Bu nedenle Mısır'ın konrtrolünü yerel bir yönetici ile sağlamak istemişlerdir. Kendilerine Sais kentine bağlı küçük bir Delta krallığından Psammetikos adlı bir yönetici seçtiler. Psammetikos diplomasi ve güç kullanarak tüm Mısır'da hâkimiyetini kabul ettirerek 26. Sülale'yi kurdu. Bu arada kuzeyden gelen Kimmer tehlikesi ile karşı karşıya kalan Assur Mısır'la ilgilenememiştir. Psammetikos (İ.Ö. 664-610) Mısır'ın birliğini tekrar sağlamıştır. Soylular, görkemli mezarlara gömülmüşler, büyük boyutlu tapınaklar inşa edilmiş ve ilk kez büyük bir donanma oluşturulmuştur. Ayrıca Psammetikos, Yunanlı kolonistlerin İ.Ö. 620 yılında Sais şehri yakınlarında Naukratis ticaret kolonisini kurmalarına izin vermiştir.

Firavun Amasis (İ.Ö. 570-526) zamanında ise Mısır son parlak dönemini yaşamıştır. Amasis'in ölümünden hemen sonra Persler, İ.Ö. 525'te Kral III. Psammetikos komutasındaki Mısır ordusunu yenmiş ve Mısır'ı bir Pers eyaleti (satraplık) olarak kendilerine bağlamıştır. Persler 27 ve 31. Sülaleleri kurmuşlardır. İ.Ö. 332 yılında Büyük İskender'in Mısır'ı ele geçirmesiyle Pers egemenliği son bulmuştur. Ülke

İ.Ö. 332-323 tarihleri arasında Büyük İskender İmparatorluğu'na, İskender'in ölümünden sonra komutanlarından I. Ptolemaios tarafından kurulan Ptolemaioslar Devleti'ne bağlanmış, İ.Ö. 30 yılında Ptolemaioslar Devleti'nin Roma tarafından ortadan kaldırılmasından sonra bir Roma eyaleti hâline (Aegyptus) gelmiştir. Bizans Dönemi'nden sonra, İ.S. 640'larda Arapların eline geçmiştir.

Devlet Yönetimi

Mısır, diğer Ön Asya krallıkları gibi mutlak bir krallıktı. Firavun sözcüğü *büyük ev* anlamındadır. Bu sözcüğün kral anlamında kullanılması Yeni Krallık Dönemi'nden itibaren kabul görmüştür. Firavun, tanrıların yanında gösterilir ancak tanrı değildir. Tanrının yeryüzündeki temsilcisidir. Horus'u temsil eder, Güneş Tanrısı "Ra" nın oğludur. Orta Krallık zamanında firavunlar tanrı olarak görülmez, aksine firavunluğunun tanrılar tarafından onaylanması gerekirdi. Yeni Krallık zamanında yaşayan firavunlar ise tanrısallaştırılmıştır. Firavun, tanrının temsilcisi olarak toprakların, malların ve insanların sahibidir. Firavunun insanların hizmetinde besleyici olma, hak hukuk sağlama ve savaşçılık gibi işlevleri olması gerekiyordu. Hükümdar, uyruklarını beslemekle ve ihtiyaçlarına göre donatmak, adaleti sağlamak ve yasaları yapmak ile görevlidir. Aynı zamanda ordunun başkomutanıdır. Tanrıların tapınaklarını inşa etmek, genişletmek, aynı zamanda da kültlerine nezaret etmek zorundadır. Firavunun tanrılardan aldığı meşruiyeti genellikle babadan oğula ya da kardeşten kardeşe geçer. Erkek vâris olmaması durumunda kraliyet ailesinden bir kızla evlenen erkek krallığa sahip olabilirdi.

Firavundan sonra en önemli kişi, firavunun yardımcısı olan vezirdi. Merkezden atanan eyalet valileri, kral adına ülkeyi yöneten vezire karşı sorumluydular. Vezir, aynı zamanda başyargıçlık görevini yürütüyordu, ekonomiden, hazineden ve bütün yapı işlerinin denetiminden sorumluydu. 18. Sülale krallarından II. Amenofis (İ.Ö. 1427-1401) Dönemi'nden başlayarak, yönetim sorumluluğunu ülkenin kuzeyinde ve güneyinde iki vezir paylaşmıştır.

Yeni Krallık Dönemi'nde gelişen ordu, kralın oğlu olabilen bir başkomutan tarafından yönetilmiştir.

Memurlar okuma yazma bilenler arasından seçiliyordu. Tarla sınırı ölçme, vergi toplama, hukuk ve ordu ile ilgili işlere bakarlardı. Mısır, güçlü dönemlerde eyaletlere bölünerek idare edilmekteydi. Her eyaletin başında firavun tarafından tayin edilmiş bir vali bulunurdu. Bir başka sınıf olan rahipler din gücünü ellerinde bulunduruyorlardı. Memurlar ve rahipler devletin gücünü kaybettiği zamanlarda nüfuz mücadelelerine girişmişlerdir.

Memurlar ve rahiplerin altında çok geniş bir çiftçi tabakası vardı. Mülk ve toprak daha Eski Krallık Dönemi'nden itibaren devlet malı sayılıyordu. Çiftçi tabakası çoğunlukla bağımlı durumdaydı. Bunlardan başka zanaatkârlar da başka bir sınıfı oluşturmaktaydı. İ.Ö. 2. binyıldan itibaren köleler de görülmeye başlar. Ancak Mısır'da köleliğin ekonomik bakımdan özel bir önemi olmamıştır.

SIRA SİZDE 6

Eski Mısır'da yönetim şekli neydi? Devlet yönetiminin en üstünde kimler vardı?

ESKİ MISIR'DA BİLİM VE YAZI



Eski Mısır'da bilim ve yazıyı öğreneceksiniz.

Bilim

Mısırlıların matematik bilgisi Mezopotamyalılarınkinden daha düşük düzeyde idi. Matematik, tayınların paylaştırılması gibi idari görevler nedeniyle geliştirilmiştir. Farklı görevler yapan kişilerin, payları da farklıydı. Mısırlılar payı birden büyük olan kesirleri hesaplarken zorluk çekiyorlardı. 7/8'i ifade etmek istediklerinde1/2+1/4+1/8 şeklinde gösterirlerdi. Aritmetik bilgileri de basit düzeyde idi. Ancak geometri konusunda ileri düzeyde bilgiliydiler. Mısır geometrisi bazı problemlerin çözümleriyle alan ve hacim ölçüsü şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle taşkınlardan sonra Nil kenarındaki tarla sınırlarının saptanmasında geometri çok önemliydi. Mısırlılar kenar uzunluklarının oranı 3, 4, 5 olan üçgenin hipotenüsünün karşısındaki açının dik açı olduğunu biliyorlardı. Bazı bilim adamları Mısırlıların Pisagor Teoremi'ni bildiklerini düşünmektedirler. Pi sayısını gerçek değere (3.1416) çok yakın olarak 3,16 olarak hesaplamışlardı. Bir üçgenin alanını da hesaplayabiliyorlardı.

Eski Mısır'da yaşayan insanlar tıp konusunda da bazı bilgilere sahiptiler. Yaşam süresi azdı. Çocukların anne sütünden kesildikleri yaş olan 3 yaşında çocuk ölümlerinin yüzdesi çok yüksekti. Genellikle ortalama ömür 29 yıldı. Parazit hastalıkları, verem, diş eti iltihabı yaygın görülen rahatsızlıklardı. Mısırlı doktorların kırıkları ve açık yaraları iyileştirebildikleri saptanmıştır. Ancak insan vücudunun nasıl çalıştığına ilişkin bilgileri gelişmemiştir. Kalbin vücudun merkezi olduğu, kan yanında salya, idrar ve sperm gibi sıvıların da kalpten çıktığı düşünülmekteydi. Mısırlıların İ.Ö. 3000'lerde geliştirdikleri Mısır takvimi, Dünya Kültür Tarihi açısından önemli olmuştur. Nil Nehri'nin periyodik taşkınlarına dayanan bir takvimdir. Bu takvime göre bir yılda dörder aylık 3 mevsim (Taşkın, Ekin, Hasat) vardı. Buna dayanarak bir yılı 30 günlük 12 aya bölmüşler, buna 5 gün ekleyerek 365 günlük bir güneş yılı geliştirmişlerdir. Ancak 365 güne ilaveten altışar saatten 4 yılda bir oluşan "artık gün" olmadığı için Mısırlıların güneş yılı her dört yılda bir 1 gün geri kalıyordu. Daha sonra Julius Caesar bu takvime her dört yılda bir fazla gün ekleyerek, Mısır takviminin bir yıldaki 6 saatlik hatasını düzeltecektir. İ.S. 1582'de Papa XIII. Gregor tarafından yapılan düzeltme sonucunda, bugün hâlâ kullandığımız **Gregoryen takvimi** ortaya çıkmıştır.

Gregoryen Takvimi: Miladi takvimin yanlış olduğunu düşündüğü yerlerini düzeltmek için Papa XIII. Gregor tarafından yaptırılan takvimdir. 1582 yılında kabul edilmiştir Julien takvimine 10 gün ilave edilmiştir; 5 Ekim günü, 15 Ekim olarak kabul edilmiştir. O gün cumadır ve bu değişmemiştir. Güneş sistemi takvimler içinde yanlışı en az olan takvimdir. Bir senede 24 saniye hata oluşur yani takvim hesaplamasında 1 günlük hatanın ortaya çıkması için 3600 yıl geçmesi gerekir. Jülyen ve Gregoryen takvimlerini birbirine çevirmek için 13 gün ilave etmek ya da çıkarmak gerekir. Bunun nedeni iki takvim arasındaki farkın her 400 yılda 1 gün artmasıdır. 2100 yılından sonra bu fark 14 güne çıkacaktır.

Mısırlılar basit güneş saatleri de yapmışlardır. Üzerlerinde saati gösteren çizgiler vardır ve güneşin gölge uzunluğuna göre saat tespit edilebiliyordu.

Eski Mısır takviminin Dünya Kültür Tarihi açısından önemi nedir?



SIRA SİZDE 7

Yazı

Eski Mısır'da İ.Ö. 3000 yılı civarında yazı ortaya çıkmıştır. Bazı araştırmacılar Mısırlıların yazıyı Mezopotamyalılardan öğrendiklerini düşünmektedirler. Mısırlılar yazıyı Mezopotamya'dan öğrenmiş olsalar bile, taklitçi olmamışlar ve kendilerine özgü bir yazıyı geliştirme başarısını göstermişlerdir. Her iki yazı sistemi arasında büyük farklar olması bunu açıkça kanıtlamaktadır. Yazı Mısır'da da Sümerlerde olduğu gibi eşyanın şeklini çizmekle başlamıştır. Ancak Sümer yazısından farklı olarak Mısır

hiyeroglifi temelde resim biçimindedir. En basit düzeyde hiyeroglif, yazıcının ifade etmek istediği nesnenin resmedilmesi biçiminde oluşmuştur. Buna *piktogram* denir. Bir insan anlatılacaksa insan resmi, balık anlatılacaksa balık resmi çizilirdi. Piktogramın sesi aynı zamanda uzun bir sözcüğün içinde hece olarak da kullanılabilirdi. Piktogramlar, soyut kavramları da temsil edilebilirdi. Örneğin bir papirus rulosu, "yazmak" anlamındadır.

Hiyeratik Yazı: Kutsal yazı. Hiyerogliflerin el yazısı hali olarak düşünülmelidir. Mısır rahipleri ve katipler tarafından kayıt tutmak için kullanılmıştır.

Kopt Yazısı: Hristiyan Mısırlıların (kıpti) Yunan alfabesine yaptıkları 6 harflik ilave ile oluşan yazı.

Hiyeroglif yazı (Eski Yunanca: *hieros*: kutsal, *graphikos*: oyma=*hieroglyphikos*) özellikle kutsal metinlerin taşa kazınmasında kullanılan resmî bir yazıydı. Mısır yazılı belgelerinin büyük bir kısmını oluşturan yönetim ve hukuk metinlerinin yazımında gün geçtikçe en yaygın hiyeroglif işaretleri kısaltılarak kullanılmaya başlandı. Zamanla bu kısaltmalar çoğalınca hiyerogliften tümüyle farklı bir yazı olan **hiyeratik yazı** ortaya çıktı. Hiyeroglif yazıya göre çok daha kısa sürede yazılabiliyordu. Hiyeratik yazı İ.Ö. 200'e kadar kullanılmıştır. İ.Ö. 700'den sonra hiyeratik yazının basitleştirilmiş hâli olan *demotik* (Eski Yunanca: *demotikos:* halkla ilgili) denilen *halk yazısı* ortaya çıkmıştır. Bu yazı halkla ilgili hukuki metinlerde kullanılmıştır. İ.S. 3. yüzyıldan itibaren demotik yazının yerine **kopt yazısı** denilen bir yazı türü kullanılmıştır.

Mısır hiyeroglifleri 1822 yılında Eski Mısır Uzmanı ve Dilbilimci Jean-François Champollion tarafından çözülmüş ve Eski Mısır tarihi ve uygarlığı ile ilgili pek çok güvenilir bilgiye ulaşılmıştır. Mısır yazısının belirgin özelliği, onun her zaman aslına bağlı kalmış olması ve basit işaretlerden oluşmuş olsa bile Fenike, Eski Yunanca ve günümüzün modern dillerinin yazıları gibi alfabetik olmasıdır. Bu yazı, daha sonra oluşan komşu alfabetik yazıları ve Fenike yazı sistemlerini, harf yazısı fikri bakımından etkilemiştir.

Eski Mısır'da yazıcı okulları da vardı. Çünkü çeşitli devlet kurumlarında çalışacak memurların okuma yazma bilmesi gerekmekteydi. Saray, ordu ve tapınaklarda yazıcı okulları açılmaktaydı. Öğretmenler, çoğunlukla rahiplerdi. Küçük köylerde ise yazıcılar ailelerine ve akrabalarına okuma yazma öğretirlerdi. Öğrencilere öncelikle hiyeratik yazı, daha sonra daha karmaşık olan hiyeroglif yazı öğretilirdi. Öğrenme süreci uzundu. Bazı Mısır kaynaklarına göre bu süre 12 yıla kadar çıkıyordu. Öğrenilmesi gereken yüzlerce işaret vardı ve hiyeroglif yazmak başlı başına bir sanat hâline gelmişti. Hiyeroglif yazabilmek büyük bir saygınlık kazanmak anlamına geliyordu ve yöneticilik görevine doğru giden yolu açıyordu. Okuma yazma öğrenen öğrenciler coğrafya, matematik, edebiyat, tarih, ticaret, din ve anatomi dersleri de görüyorlardı.

Mısırlılar yazı yazmak için papirüsleri kullanıyorlardı. *Papirüs*, Nil Nehri'nde yetişen saz türü bir bitkidir. Bitkiyi kâğıt hâline getirmek için, gövdesinden ince şeritler kesilir, düz bir zemine önce yatay daha sonra dikey olarak dizilir ve preslenerek kurutulurdu. Yaklaşık 48x43 cm boyutlarındaki her tabaka uç uca eklenerek 40 m uzunluğa kadar ulaşan papirüs ruloları yapılabilirdi. Yazı, yatay şeritlerin olduğu yüze, siyah mürekkep kullanılarak, kolonlar hâlinde yazılır, önemli sözcüklerin altı kırmızı aşı boyasıyla çizilirdi. Papirüsler yazıldıktan sonra rulo hâlinde saklanırlardı. Pahalı ve nadir bulunan bir malzemeydi. Üzerine yazı yazmak da beceri isteyen bir işti. Bu nedenle okullarda öğrenciler kopya etmeleri için verilen metinleri, ödevlerini çanak çömlek parçaları ya da kireç taşı parçaları üzerine yazıyorlardı. Yeni Krallık zamanında tahta tabletler de kullanılmıştır.

SIRA SİZDE 8

Eski Mısır'da kullanılan yazı tipleri nelerdir?

ESKİ MISIR MİMARİSİNİN ÖZELLİKLERİ

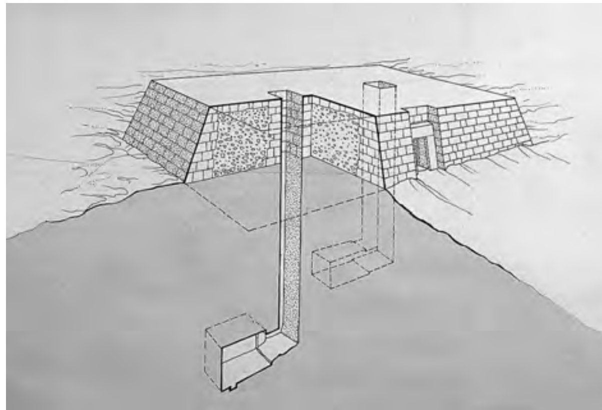


Eski Mısır mimarisinin özelliklerini öğreneceksiniz.

Eski Mısır mimarisi, anıtsal örnekleri olan mezarlar ve tapınak yapılarında yoğunlaşmıştır. Saray yapıları ise günümüze kadar korunamamıştır.

Mezarlar

Mısır kralları İ.Ö. 3000'lerde kerpiçten yapılmış *mastaba* adı verilen mezarlara gömülmüşlerdir. Dik bir kuyu içinde, zemin seviyesinin altında bir mezar odası bulunur. Mezar odasının tam üzerinde zemin seviyesinde dikdörtgen planlı, kerpiç ya da taştan bir yapı yer alır. Yapının doğu yüzüne ölünün ruhunun (Ka) geçebileceğine inanılan sahte kapı yapılırdı. Burası aslında küçük bir odaydı. Kapının üzerinde ölünün unvanı ve adı yazılırdı. 3. Sülale zamanında oda genişletilmiş, 4. Sülale zamanında ise oda içine bir sunak eklenmiştir. Sunak üzerine yiyecek maddelerini sembolize eden maddeler ya da gerçek yiyecekler bırakılırdı. Ayrıca odaya ölünün heykel ve heykelcikleri konulurdu. Eğer ölünün mumyası bozulursa, ruhun bu heykellerden birinin içine gireceğine inanılırdı. Oda duvarları günlük hayattan alınan resimlerle süslenmiştir. Halk tabakası da mastabalara gömülmüştür. Halka ait mastabalarda, oda duvarlarında ekim, hasat, bağ bozumu, hayvancılık, balıkçılık, avcılık, dokumacılık gibi işler baştan sona kadar bir film şeridi gibi her aşaması (ekme, biçme, balyalama) ile resmedilmiştir. Bunların yanında oyunlar, danslar, yelkenliler gibi sahneler de vardır. Bu sahnelerde mezarda yatan kişi, faaliyetleri bizzat yönetir şekilde gösterilmiştir. Daha sonra 6. Sülale zamanında mezar odalarında duvar resimleri yanında ölünün biyografisi de yer almıştır. Mastabalar piramitlerin yakınına inşa edilmişlerdir.



Şekil 3.4

Bir mastabanın kesiti

Kaynak: *www.ajcbs.union.k12.il.us/Dillow,%20A/40mastaba.jpg 23.02.2011*

Mısır'da 3. Sülale'den itibaren krallara büyük mastabalar şeklinde mezarlar yapılmaktaydı. Firavun Coser'in ünlü basamaklı piramidi İ.Ö. 2630'larda yapılmıştır ve kral mezarlarının ilk anıtsal örneğidir. Coser'in veziri olan mimar İmhotep, Sakkara'da, taştan bir mastabanın üzerine bir diğerini inşa ederek basamaklı piramidi yapmıştır. Bu piramitte gömü odası, toprak hizasının altındadır. Mısır firavunları İ.Ö. 2630 ile 1640 yılları arasında kendilerine piramit biçiminde mezarlar yaptırmışlardır. Bu tipte büyük mezar anıtları, firavunların ölümlerinden çok önce yapılmaya başlanmaktaydı. Piramitlerin iki ana türü vardı: Basamaklı piramitler ve Gerçek piramitler. Gerçek piramitler 4. Sülale'den itibaren yapılmaya başlanmıştır. Bunlar basamaklı piramitlerin gelişmesi sonucu ortaya çıkmışlardır. Basamaklı piramitten, gerçek piramit mezar anıtlarına geçiş, 4. Süla-

le'nin ilk firavunu Snefru'nun Memfis'in 50 km kuzeyindeki Meidum'da ve Dahşur'da yaptırdığı piramit mezarlarda görülebilmektedir. Ancak mimarlar henüz tam bir piramit yapmayı başaramıyorlardı. Meidum'daki piramidin üst kısmı eğimi artırılarak bitirilebildiğinden bu piramit eğik olmuş ve *eğri piramit* olarak adlandırılmıştır. 4. Sülale firavunlarından Snefru'nun oğlu olan Keops, Gize platosunda tam bir piramit yaptırmayı başarmıştır. Bugüne kadar yapılmış en büyük piramit olan bu piramidin yanında yer alan oğlu Kefren ve Mikerinos'a ait piramitler daha küçük boyutlardadır. Bu piramit mezarlar taştan inşa edilmişlerdir. Antik dünyanın 7 harikasından biri olan Keops Piramidi'nin kenar uzunluğu 230 m, yüksekliği 146 m'dir. Her üç piramit de Eskiçağ'da soyulmuştur.

Piramitler tek başlarına durmazlar, bir cenaze kompleksinin parçasıdırlar. Örneğin Kefren'in piramit mezarının doğu kenarında cenaze töreninin yapıldığı bir tapınak ve tapınağa ulaşan üzeri kapalı bir koridor bulunmaktadır. Keops'un piramidinin doğusunda ve batısında mastaba mezarlar bulunmaktaydı. Kral ailesinden gelenler doğu kesimindeki mezarlara, yüksek görevliler ise batı kesimdeki mezarlara gömülmüşlerdir.

5. Sülale firavunları piramitleri daha küçük ölçekte yaptırmışlardır. Piramit yapımı Orta Krallık Dönemi'ne kadar devam etmiştir. Piramitlerin her türlü çabaya rağmen kolaylıkla soyulması, piramidin altına ya da içine inşa edilen mezar odalarındaki hediyelerin, mezar soyguncuları tarafından talan edilmesi üzerine, Orta ve Yeni Krallık zamanlarında kaya mezarlarına ağırlık verilmiştir. Orta Krallık zamanında Deir el-Bahri'de yapılan Mentuhotep'in kaya mezarı ve Yeni Krallık zamanında Haçepsut'un Deir el-Bahri'deki kaya tapınak mezarı bunların anıtsal örnekleridir. Yeni Krallık Dönemi'nde mezar soyguncuları nedeniyle kaya mezarları çok gizli yerlere yapılmışlardır. Krallar Vadisi'nde bulunan gizli kaya mezarları koridorlar, gizli geçitler, sahte mezar odaları ve gerçek mezar odasından oluşacak şekilde karmaşık yapıda yapılmaya başlamışlardır.

Geç dönemde ise anıtsal mezarlar yerine büyük lahitler kullanılmıştır.

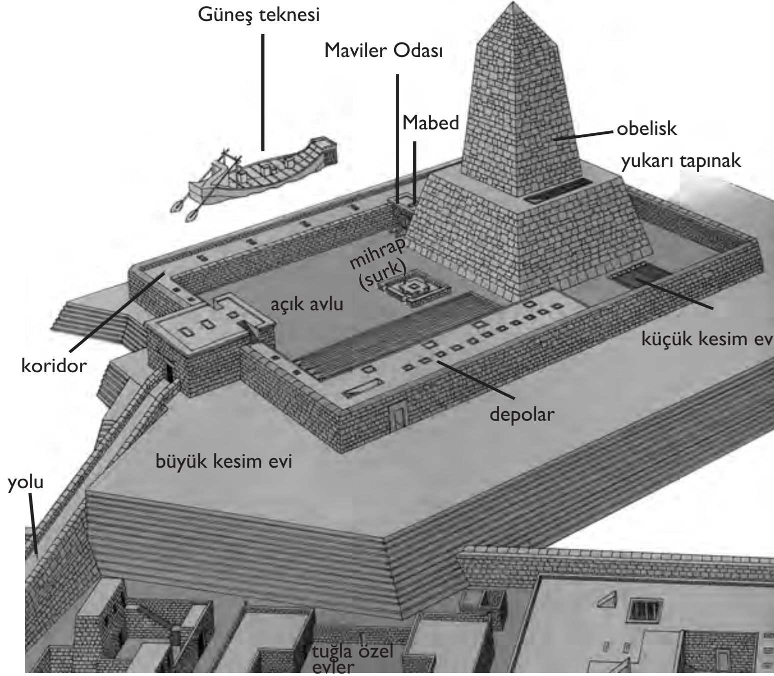
Halk tabakası da kralları gibi Yeni Krallık Dönemi'nde kayalıklar içine oyulan mezar odalarına, geç dönemde de lahitlere gömülmüşlerdir.

Tapınaklar

Erken devirde yapılmış olan tapınaklar konusunda çok az bilgimiz vardır. Hierakonpolis şehrinde yuvarlak planlı bir tapınağa ait izler bulunmuştur. Eski Krallık zamanında yapılmış tapınakların en güzel örnekleri Güneş Tanrısı Ra için yapılanlardır. 5. Sülale krallarından Neuserre tarafından Abu Gurab'da yaptırılan *Güneş Tapınağı* en güzel örneklerden biridir. Tapınağın en belirgin özelliği içinde bir sunağın bulunduğu açık avlu ve güneş tanrısının simgesi olan kalın bir dikili taştır. Tapınak alanını sınırlayan duvarların dışında pişmiş topraktan bir kayık vardır. Eski Mısırlılar, Güneş Tanrısı Ra'nın gece bu kayığa binerek gece yolculuğuna çıktığına inanıyorlardı. 5. Sülale'nin bütün firavunları bu tür güneş tapınaklarını piramitlerinin yanı başına yaptırmışlardır.

Orta Krallık zamanından kalan tapınakların çoğu orijinal planlarını koruyamadan günümüze kadar gelmişlerdir. Bunların bazıları Hiksoslar tarafından tahrip edilmiş, bazıları da 18. Sülale kralları tarafından geliştirilmişlerdir. Deir el- Bahri'de bulunan *Mentuhotep Tapınağı,* Orta Krallık zamanından günümüze kadar bozulmadan gelebilen tapınaklardan biri olarak gösterilmektedir. Kayalık bir dağın yamacına yapılan tapınak, ölen insanlar için yapılan ayinlerde kullanılan bir tapınaktır. Bir başka deyişle tapınak, ölü kültü ile ilgilidir.

Şekil 3.5



Abu Gurab Güneş Tanrısı Tapınağı

Kaynak: *Baines, J.-J. Malek, Eski Mısır, İstanbul, 1986, s. 150.*

Yeni Krallık zamanında tapınaklar, büyük tanrılara adananlar ve ölü kültü ile ilgili mezar tapınakları olmak üzere iki tiptir. Firavun Hatşepsut'un Deir el-Bahri'de Krallar Vadisi'nde bulunan teraslı tapınağı ve II. Ramses'in Ramseseum'u ölü kültü ile ilgili tapınaklardır.

Büyük tanrılara adanan tapınaklar ise Yeni Krallık zamanında çok önem kazanmıştır. Ülke dışına sefere çıkan Mısır kralları yaptıkları savaşlarda başarı kazandıkları zaman tanrılara şükranlarını sunmak için yeni tapınaklar yaptırmışlar ya da eskilerini geliştirmişlerdir. *Karnak* ve *Luksor* tapınakları bu türde tapınakların en güzel örnekleridir.

Şekil 3.6



Luksor Tapınağı

Kaynak: *www.richard-seaman.com/Wallpaper/Travel/Egypt/index.html 23.02.2011*

II. Ramses tarafından büyük tanrılar için kaya tapınakları da yaptırılmıştır. Bunların en güzel örneği Abu Simbel'de bulunan kaya tapınağıdır. Ön cephesinde 20 m yüksekliğinde oturur durumda II. Ramses'in 4 heykeli bulunmaktadır. Tapınağın iç duvarlarına Kadeş Savaşı'nı tasvir eden renkli resimler yapılmıştır.

Saray yapılarının hemen hemen hepsi kerpiçten yapıldıkları için günümüze kadar gelememişlerdir. Özellikle Yeni Krallık Dönemi'nde Teb şehri saray yapıları önemliydi.

ESKİ MISIR DİNİ VE ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ



Eski Mısır dini ve ölü gömme geleneklerini öğreneceksiniz.

Din

Din, Mısır kültürünün tümünü kapsar. Krallar tanrılara karşı dinsel görevlerin yapılmasını sağlar. Tanrılara duydukları hayranlığı, saygıyı dile getirirler, onlara çeşitli sunular yaparlar ve niteliklerini överler. Dinî tapınımlar rahipler tarafından yürütülüyordu. Tanrılar da buna karşılık krala ve ülkenin insanlarına iyilik bahşederlerdi. Önemli kült merkezleri arasında Heliopolis, Memfis, Abidos ve Teb şehirleri sayılabilir.

Sülalelerden önceki dönemde hayvan biçimli tanrılar vardı. Bunlar totem din inanışından kaynaklanmaktaydı. Totemler zamanla nomelerin tanrıları düzeyine yükselmişlerdir. Daha sonra tanrılar insan biçiminde düşünülünce hayvan totemlerinin bazı uzuvları insan vücuduna eklenmiştir. Böylece hayvan başlı insan vücutlu tanrı betimlemeleri ortaya çıkmıştır.

Belli başlı Mısır tanrıları şöyleydi: Gök Tanrıçası Nut; Yer Tanrısı Geb; Hava Tanrısı Şu; Gökyüzü Tanrısı Şahin Başlı Horus, Güneş tanrıları Şahin ya da Şahin Başlı Ra, Amon ve Aton; Ay Tanrısı Hons; Timsah ya da Timsah Başlı Suların Tanrısı Sobek; Apis Boğası; Balıkçıl Kuşu Başlı Yazma ve Sayma Tanrısı Thoth; Yaban Eşeği Başlı, Düzensizliğin, Çöllerin, Fırtınaların ve savaşın tanrısı Set; Mumyalama ile ilgili Nekropolis Tanrısı, Çakal Başlı Anubis; Ölüm ve Öbür Dünya Tanrısı Osiris; Osiris'in Karısı Koruyucu Tanrıça İsis; Aslan ya da Kedi Başlı Savaş Tanrıçası Bastet; Mumya Biçimli İnsan Şeklinde Bereket Tanrısı Min; Aile Tanrısı ve Genç Kızların Koruyucusu Bes; Su Aygırı ve Hamile Kadın Vücudu Karışımı Olan Hamile Kadınların Koruyucusu Taveret, Doğruluk ve Adalet Tanrıçası Ma'at.

IV. Amenofis (Eknaton) *Güneş Tanrısı Aton* dinini önermiş ancak güneşi tek tanrı olarak kabul ettirmeye dayalı bu dini yaymakta başarılı olamamıştır. Onun ölümünden sonra eskiden olduğu gibi Amon dinine geri dönülmüştür.

Ölü Gömme Gelenekleri

Mısır'da yaşam süresi kısa olduğu için yirmili yaşlarına ulaşacak kadar uzun yaşayanlar mezarlarını planlamaya başlarlardı. Ölen kişinin ölümden sonraki yaşamına karar verilen bir duruşma, tanrılar katında yapılırdı. Duruşmaya Osiris başkanlık ederdi. Duruşmada ayrıca ölünün önünde yalvarmak zorunda olduğu kırk iki yargıç bulunurdu.

Anubis ölümlüler ülkesinde gerçekleştirilen kalbi teraziye koyma seromonisine de eşlik ederdi. Ölünün kalbini terazinin bir gözüne koyardı.



Şekil 3.7

Osiris başkanlığında ölüler mahkemesi

Terazinin diğer tarafına da dürüstlüğü ifade eden bir tüy konulurdu. Kalp tüyden daha hafif gelirse kişinin iyi bir hayat geçirdiği kabul edilirdi ve yeni hayatına geçişine izin verilirdi. Kalp tüyden ağır gelirse, günahkâr ölünün kalbi korkunç bir canavar tarafından yutulurdu. Bu sırada bütün olup biteni tanrıların kâtibi tanrı Thoth yazarak not alırdı.

Sülaleler öncesi dönemde ölüler çöl kenarına açılan çukurlara gömülüyor ve sıcak kum cesedin nemini alarak, kurumasına neden oluyordu. Bunu tesadüfen gören Mısırlılarda, öldükten sonra ruhun bedene tekrar girip öbür dünyada yaşamaya devam edebilmesi için, bedenin korunması gerektiği inancı gelişti. Bu nedenle cesetlerin mumyalanması gerekiyordu. Sülalelerin başlangıcından hemen önce cesetler sandukalara konulmaya başlandı ve kum ile temas kesildi. Bu nedenle de cesedi korumak için mumyalama tekniği geliştirildi. Mumyalama işleminin gerçekleştirildiği mekân taşınabilir, ölünün evi yakınına kurulan bir çadır veya tapınaklarla bağlantısı olan özel bir mumyalama yeriydi.

Öncelikle vücut yıkanıyordu. Daha sonra özel bir masaya yatırılıyordu. Burun deliğinden çengele benzeyen bir alet yardımı ile beyin ve iç organlar dışarı çıkarılırdı. Vücut içindeki yumuşak kısımların çıkarılmasının nedeni çürümeyi önlemekti. Göz ve yanakların çökmemesi için bu yumuşak kısımlara keten tamponlar konuluyor, ölünün göz kapakları da kapatılıyordu. Karnın sol alt kısmında küçük bir yarık açılarak mide, karaciğer, akciğer ve bağırsaklar çıkarılıyordu. Kalp vücut içinde bırakılıyordu.

Natron: Karbonat, bikarbonat, klorid ve sodyum sülfat karışımı. Nil Nehri'nin kenarında doğal olarak bulunuyordu.

Bu organlar **natron** ile kurutulduktan sonra *kanopik* adı verilen 4 adet vazo içine konulurdu. Bu vazolar Osiris ve İsis'in oğlu olan Horus'un 4 oğlunun başını temsil eden figürler şeklindeydi. Çakal başlı *Duamutef* mideyi, şahin başlı *Kebehsenuf* bağırsakları, maymun başlı *Hapy* akciğeri, insan başlı olan *İmset* karaciğeri korurdu.

Boşalan yerler hurma şarabı ve bitkilerle yıkanıyordu. Bir çeşit tuz olan natron vücut içine ve dışına konularak 40 gün bekletiliyor ve vücudun nemi alınıyordu.

Vücut bu işlemlerle kurutulduktan sonra, yağlanır, erimiş reçine sürülür ve keten bezlerle sarılırdı.



Şekil 3.8

Mumya ve Ahşap Sanduka.

Kaynak: *Baines, J.-Malek, J. (1986) Eski Mısır, İstanbul s. 216.*

Sargılar arasına muska ve takılar konulurdu. Hazırlanan mumya ahşap bir tabuta, ancak ölen kralsa biri altından diğer ikisi ahşaptan 3 tabut içine konurdu ve bu tabutların hepsi son kez taş bir lahitin içine yerleştirilirdi. Kanopik vazolar da yanına koyulurdu. Mumyalama işlemi toplam 70 gün sürerdi.

Mumyalama sadece insanlara değil kutsal sayılan kedi, boğa, timsah gibi hayvanlara da yapılırdı.

Mumyalama ayinlerine katılan kişi sayısı, o kişinin toplum içindeki statüsünü gösterirdi. Zengin kişiler para ödeyerek ilahi okuyan *Kiten* adlı kadınlar tutarlardı. Kurban edilecek hayvanları taşıyan *Saptis* denilen kişiler de vardı. Üzerine panter veya kaplan postu takan *Sem* adlı rahip ve ölü yakınları, sandala binerek Nil' in diğer tarafındaki mezarlar bölgesine geçerlerdi.

Bu ayinler dizisinin en önemli kısmı özel bir aletle yapılan, mumyanın ağzını açma törenidir. Böylelikle mumya ikinci hayatında yiyip, duyup, görebilecekti. Bu işlemden sonra mezar hazırlanır, kişinin özel eşyaları, günlük kıyafetleri, yemekler, *sabti, şavati* veya *usepti* adı verilen heykelcikler ve papirüse yazılmış *Ölüler Kitabı* konulurdu. Useptiler, ölü öbür dünyada angarya bir iş yapmaya çağırıldığında onun vekili olarak görev yapacak olan işçilerdi. Böylelikle ölü öbür dünyadaki yaşamına uğurlanırdı.

Şekil 3.9

Firavun Tutankamon'un mezarından ağız açma törenini gösteren duvar resmi.

Kaynak: *http://myweb.usf.edu/~ammason/Murder%20Myth.html. 16.05.2011*



Özet



Eski Mısır tarihinin genel hatlarını ve devlet örgütünün işleyişini açıklayınız.

Eski Mısır Kültürü Nil Vadisi'nde gelişmiştir. Dar ve birkaç km genişlikte olan vadi, kuzeyde Delta Bölgesi'nden güneyde Assuan'daki birinci çağlayana kadar uzanıyordu. Mısır, kuzeydeki Aşağı Mısır (Nil Deltası) ve güneyde vadi boyunca uzanan Yukarı Mısır olmak üzere iki ayrı bölümden oluşur. Batı ve doğuda çöllerle çevrilmiş olup doğuda kıyıya paralel uzanan sıradağlarla Kızıldeniz'den ayrılmıştır. Ülkenin güneyi çağlayanlarla kuşatılmıştır. Bu bölgede bulunan kayalıklar geçişi zorlaştırmaktadır. Çağlayanların güneyinde ise Nubya yer almaktaydı. Dünyanın en uzun nehri olan Nil (6695 km), Viktorya Gölü civarından ortaya çıkar ve kuzeye doğru akarak Akdeniz'e dökülür.

Mısır'da Paleolitik Çağ'dan beri (İ.Ö. 500.000) insanlar yaşamaktaydı. Cilalı Taş Çağı da denilen Neolitik Çağ'da insanlar ilk köyleri kurmuşlar, hayvanları evcilleştirmişler ve tarım yapmaya başlamışlardır.

Yeni İmparatorluk Dönemi'nin başında yerleşmiş bir geleneğe göre İ.Ö. 3000 yıllarında Menes adlı efsanevi bir kral, o zamana kadar ayrı krallıklar olduğu düşünülen Aşağı ve Yukarı Mısır'ı birleştirmeyi başarmıştır. Mısır Devleti'nin bu şekilde kuruluşundan Büyük İskender'in İ.Ö. 332 yılında Mısır'a gelişine kadar geçen süredeki Mısır tarihi, Manetho tarafından 31 sülaleye ayrılmıştır. Mısır tarihi Erken Devir (İ.Ö. 3000-2650), Eski Krallık (İ.Ö. 2650-2134), Orta Krallık (İ.Ö. 2040-1640), Yeni Krallık (İ.Ö. 1550-1070=18-20. Sülaleler) ve Geç Dönem (İ.Ö. 712-332) olmak üzere dönemlere ayrılır. Firavunların güçlerini kaybettiği zamanlarda Mısır tarihinde 3 ara devir yaşanmıştır.

Mısır da diğer Ön Asya krallıkları gibi mutlak bir krallıktı. Devletin başında kral-firavun bulunur. Krallık genellikle babadan oğula ya da kardeşten kardeşe geçerdi.

Firavundan sonra en önemli kişi, firavunun yardımcısı olan vezirdi. Vezir kral adına ülkeyi yönetirdi. 18. Sülale krallarından II. Amenofis (İ.Ö. 1427-1401) Döneminden başlayarak yönetim sorumluluğunu ülkenin kuzeyinde ve güneyinde iki vezir paylaşmıştır.

Her eyaletin başında firavun tarafından tayin edilmiş bir vali bulunurdu. Bir başka sınıf olan rahipler din gücünü ellerinde bulunduruyorlardı. Memurlar ve rahiplerin altında çok geniş bir çiftçi tabakası vardı. Bunlardan başka zanaatkârlar vardır ve İ.Ö. 2. binyıldan itibaren köleler de görülmeye başlar.



Eski Mısır'da bilim ve yazıyı açıklayınız.

Mısırlıların matematik bilgisi Mezopotamyalılarınkinden daha düşük düzeyde idi. Eski Mısır'da matematik, tayınların paylaştırılması gibi idari görevler nedeniyle geliştirilmiştir. Aritmetik bilgileri de basit düzeyde idi. Ancak geometri konusunda ileri düzeyde bilgiliydiler. Mısır geometrisi bazı problemlerin çözümleriyle alan ve hacim ölçüsü şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle taşkınlardan sonra Nil kenarındaki tarla sınırlarının saptanmasında geometri çok önemliydi.

Eski Mısır'da yaşayan insanlar tıp konusunda da bazı bilgilere sahiptiler. Parazit hastalıkları, verem, diş eti iltihabı yaygın görülen rahatsızlıklardı. Mısırlı doktorların kırıkları ve açık yaraları iyileştirebildikleri saptanmıştır.

Mısırlıların İ.Ö. 3000'lerde geliştirdikleri Mısır takvimi Dünya Kültür Tarihi açısından önemli olmuştur. Nil Nehri'nin periyodik taşkınlarına dayanan bir takvimdir. Daha sonra önce Julius Caesar, İ.S. 1582'de de Papa XIII. Gregor tarafından yapılan düzeltme sonucunda, bugün hâlâ kullandığımız Gregoryen takvimi ortaya çıkmıştır. Mısırlılar basit güneş saatleri de yapmış ve kullanmışlardır.

Eski Mısır'da yazı İ.Ö. 3000 yılı civarında ortaya çıkmıştır. Bu yazı hiyeroglif yazıydı. Zamanla hiyeroglif işaretlerin kısaltılmasıyla hiyeratik yazı (Kutsal Yazı) ve demotik yazı denilen yazılar kullanılmıştır. Mısır hiyeroglifleri 1822 yılında Eski Mısır Uzmanı ve Dilbilimci Jean-François Champollion tarafından çözülmüştür.



Eski Mısır mimarisinin özelliklerini açıklayınız.

Eski Mısır mimarisi, anıtsal örnekleri olan mezarlar ve tapınak yapılarında yoğunlaşmıştır. Saray yapıları ise günümüze kadar korunamamıştır. Mezarlar; mastabalar, basamaklı piramitler, gerçek piramitler, kaya mezarları ve lahitler olmak üzere çeşitli tiplere sahiptir. Tapınaklarda ise başlangıçta yuvarlak planlı örnekler görülür. Eski Krallık'ta Güneş tapınakları, Orta Krallık'ta ölü kültü ile ilgili kaya tapınakları, Yeni Krallık'ta ise ölü kültü ile ilgili kaya tapınakları ile büyük tanrılar için inşa edilen tapınaklar önemli örneklerdir. En görkemli tapınaklar Yeni Krallık zamanında görülmektedir.



Eski Mısır dini ve ölü gömme geleneklerini açıklayınız.

Din, Mısır kültürünün tümünü kapsar. Krallar tanrılara karşı dinsel görevlerin yapılmasını sağlar. Tanrılara duydukları hayranlığı, saygıyı dile getirirler, onlara çeşitli sunular yaparlar ve niteliklerini överler. Dinî tapınımlar rahipler tarafından yürütülüyordu. Tanrılar da buna karşılık krala ve ülkenin insanlarına iyilik bahşederlerdi. Önemli kült merkezleri arasında Heliopolis, Memfis, Abidos ve Teb şehirleri sayılabilir.

Mısırlılar daha hayattayken mezarlarını planlamaya başlarlardı. İnsanlar öldükten sonra, tanrılar katında ölen kişinin ölümden sonraki yaşamına karar verilen bir duruşma yapılırdı. Duruşmaya Osiris başkanlık ederdi. Ölü gömülmeden önce mumyalanır ve cesedin bozulmaması sağlanırdı. Tarih boyunca en iyi mumyaları Mısırlılar yapmışlardır.



Şekil 3.10 *Gize'de Mikerinos, Kefren ve Keops'un piramitleri.*

Kendimizi Sınayalım

1. Antik Yunan dünyasının 7 harikasından biri olarak kabul edilen piramitlerin en büyüğü hangi Mısır firavunu tarafından yaptırılmıştır?

a. Narmer
b. Snefru
c. Coser
d. Keops
e. Kefren

2. Eski Mısır Tarihi'nin "Piramitler Çağı" olarak da adlandırılan dönemi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Erken Dönem
b. Eski Krallık Dönemi
c. Orta Krallık Dönemi
d. Yeni Krallık Dönemi
e. Geç Dönem

3. Güneş Tanrısı "Ra" için yaptırılan Güneş tapınakları hangi Mısır sülalesi firavunları zamanına aittir?

a. 3. Sülale
b. 4. Sülale
c. 5. Sülale
d. 18. Sülale
e. 20. Sülale

4. I. Firavunların otoritelerini kaybetmesi
II. Eyalet valilerinin bağımsızlık hareketleri
III. Hiksos istilası
IV. Rahiplerin güç kazanmaları

Yukarıdakilerden hangileri, Eski Mısır tarihinde yaşanan üç ara dönemin sebeplerindendir?

a. Yalnız I
b. Yalnız II
c. I ve II
d. III ve IV
e. I, II, III ve IV

5. Eski Mısır tarihindeki kadın firavun aşağıdakilerden hangisidir?

a. Hatşepsut
b. Ahmose
c. Tutmosis
d. Amenofis
e. Amenemhet

6. Eski Mısır'da Güneş'i tek tanrı olarak kabul ettirmek isteyen firavun aşağıdakilerden hangisidir?

a. II. Mentuhotep
b. I. Tutmosis
c. III. Tutmosis
d. Hatşepsut
e. IV. Amenofis

7. Mumyalama ile ilgili tanrı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Anubis
b. Osiris
c. Thoth
d. Ra
e. Horus

8. Ölüler mahkemesine başkanlık eden tanrı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Anubis
b. Osiris
c. Thoth
d. Ra
e. Horus

9. Mumya yapılırken, iç organların konulduğu vazolara ne ad verilir?

a. Habeş
b. Obsidien
c. Kanopik
d. Kiten
e. Ka

10. Mumyalama işlemi sırasında vücut içinde bırakılan iç organ aşağıdakilerden hangisidir?

a. Mide
b. Bağırsaklar
c. Akciğerler
d. Kalp
e. Karaciğer

Okuma Parçası

Deir el-Medine Köylüleri

Eski Mısır'da bir işçi köyü olan Deir el- Medine'de Fransız Doğu Arkeoloji Enstitüsü tarafından yapılan kazılar yoksul Mısırlıların günlük yaşamlarıyla ilgili çok önemli sonuçlar vermiştir. Köy Yeni Krallık Dönemi'nde Firavun I. Tutmosis tarafından 1500 civarında, Teb şehrinin batısındaki Krallar Vadisi yakınlarında kurulmuştur. 500 yıl boyunca kalifiye iş gücünü barındırmış, zanaatkarların sayısı 120'ye kadar çıkmıştır, aileleriyle birlikte köyün toplam nüfusu 1200'ü bulmuştur.

Deir el-Medine kapalı bir topluluktu. Tek amacı çorak Krallar Vadisi'ndeki kral mezarlarının kayalara oyulması ve süslenmesiydi. Köyün işçileri, adeta mezarların sırlarıymışçasına sahiplenilmiş, geri kalan bütün Mısır toplumundan koparılmış, vadide çalışmadıkları zamanlarda ise vadiye çok uzak olmayan duvarlarla çevrilmiş köylerinde tecrit edilmişlerdi. Köy, yerel tapınakların depolarından sağlanan tahıl ve köyün su taşıyıcılarının eşek sırtında getirdikleri suya bağımlıydı. Evlilik topluluk içinde gerçekleşir ve maharetler aile içinde bir nesilden diğerine aktarılırdı.

Deir el-Medine Mısır zanaatkar toplumunun küçük bir evreniydi. İşçileri arasında kalifiye olmayanlarının yanı sıra boyacılar, sıvacılar, ahşap oymacıları, heykeltıraşlar, duvarcılar ve yazı ustaları vardı. Köy, kendi polis gücüne ve çamaşırcılardan, un öğüten köle kadınlardan, kapıcılardan ve habercilerden oluşan bir "yerel kadro"ya sahipti. Köyün ana caddesine açılan evler bir örnek yapılmıştı. Evlerin arka arkaya dizilmiş üç ya da dört odası, bir ön salonu, genelde sütunları ve dam penceresi olan bir ana oturma odası, bir uyku alanı ve arkada açık bir mutfağı vardı. Kilerde ailenin tüm nevalesi saklanırdı, dam ise hem oturmak hem de uyumak için kullanılırdı. Ailelerin ve lohusaların koruyucusu Cüce tanrı Bes; gebeliğin, doğumun ve emzirmenin tanrıçası hamile hipopotam şeklindeki Taveret; hane mutluluğunun ve kadınların koruyucusu Güneş tanrısı Ra'nın kızı Hathor yaygındı. Mobilyalar da güzel yapılmıştı ancak basitti - alçak tabureler, ahşap karyolalar, çömlekler, hasırlar ve sazdan örülmüş sepetler.

İşçilere on günde bir izin verilirdi. Daha sonraları Yeni Krallık'ta iznin iki güne çıkarıldığı görülür. İşçiler genellikle bu hafta sonlarında, kendileri için zanaat ve inşa işleri yaparlardı. Birçoğunun kendi alet takımı vardı. Böylelikle evlerini süslemiş ve genellikle duvarlara isimlerini yazmışlardır. Aynı zamanda kendi aile mezarlıklarında da çalıştılar, bunun sonucunda köyün batısındaki yamaçta bir mezarlık oluştu. Mezarlık çok dikkatli planlanmıştı. Sıradan işçilerin mezarlarının şefleri olan işçinin mezarının etrafında toplanması sağlanmış ve ilerideki vadide inşa edilen kral mezarlarıyla aynı hizada olmaları gözetilmişti. Defin odaları yamaçların içine ya da yeraltına kazılmıştı. Beyaza boyanmış ve genellikle tepesinde küçük bir piramit olan kerpiç tapınaklar, her girişin dışında dururdu.

Deir el-Medine'deki en önemli bulgular arasında, birçoğunun üzerinde günlük hayatın her yönünü kapsayan ve çalakalem tutulmuş notların bulunduğu binlerce kırık çanak çömlek parçası, mektuplar, yapılmış işlerin kayıtları, tartışmaların raporları, ilahiler ve edebi metinlerden kısa alıntılar ve hastalıklara karşı büyülü sözler yer alıyor. Bunlarda köydeki yaşamdan canlı bir resim görülüyor; kocalarıyla birlikte gezen kadınlar, tanrılar ya da sevilen krallar için bayram günlerinde yapılan kutlamalar, akrepler tarafından sokulan işçiler, doğum günlerinde sarhoş olanlar, yitirilen bir dostun yası. Yapay bir yerleşim yeri olan köy, çiftçi-köylü ağırlıklı halkın yaşantısına tipik bir örnek oluşturmamasına rağmen, Mısır Yeni Krallığı'ndaki gündelik hayatın kavranabilmesine dair önemli ipuçları içermektedir.

Kaynak: Freeman, C. (2003). **Mısır, Yunan ve Roma. Antik Akdeniz Uygarlıkları**, Dost Yayınları, Ankara. s. 60-61.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mısır Mimarisinin Özellikleri" konusunu tekrar okuyunuz.
2. b	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mısır Tarihinin Genel Hatları ve Devlet Örgütü" konusunu tekrar okuyunuz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mısır Mimarisinin Özellikleri" konusunu tekrar okuyunuz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mısır Tarihinin Genel Hatları ve Devlet Örgütü" konusunu tekrar okuyunuz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mısır Tarihinin Genel Hatları ve Devlet Örgütü" konusunu tekrar okuyunuz.
6. e	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mısır Tarihinin Genel Hatları ve Devlet Örgütü" konusunu tekrar okuyunuz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mısır Dini ve Ölü Gömme Gelenekleri" konusunu tekrar okuyunuz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mısır Dini ve Ölü Gömme Gelenekleri" konusunu tekrar okuyunuz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mısır Dini ve Ölü Gömme Gelenekleri" konusunu tekrar okuyunuz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise "Eski Mısır Dini ve Ölü Gömme Gelenekleri" konusunu tekrar okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Eski Mısır'da Nil Nehri'nin taşkınlarına göre belirlenen 3 mevsim bulunmaktaydı. Nehrin mayıs ayında yükselmeye başlayıp, temmuzdan ekime kadar vadi üzerinden aktığı mevsime "Taşkın" (akhet) mevsimi denirdi. Kasımın başında suların çekilmesi sonucu, nehrin yavaş yavaş yatağına çekilmesiyle, nehir yatağının iki yanına biriken milli toprakta ekim faaliyetlerinin yapılabildiği mevsime "Ekim" (peret) denirdi. Marttan hazirana kadarki dönem ise "Hasat" (shemu) mevsimiydi.

Sıra Sizde 2

Erken Devir'de Eski Mısır'daki gelişmeler:

1. Aşağı Mısır ve Yukarı Mısır Krallıklarının birleştirilmesi ve merkezî devletin oluşturulması,
2. Mısır'da yüzyıllar boyunca kullanılacak merkezi yönetim sistemi, bir başka deyişle krallık sisteminin oluşturulması,
3. Hiyeroglif yazının geliştirilmesi,

Sıra Sizde 3

4. sülale büyük piramitlerin dönemidir. Bu sülalenin kralları olan Snefru, Keops, Ra'cedef, Kefren ve Mikerinos'un yaptırdıkları piramitler, Mısır'ın en görkemli anıtları olarak karşımıza çıkarlar. Eski Krallık Dönemi'nde inşa edilen piramitler, o çağa "Piramitler Çağı" adının verilmesine neden olmuştur. Bu dönemde Mısır'da yapılan bir diğer anıtsal yapı türü Güneş Tanrısı "Ra" için yapılan güneş tapınaklarıdır.

Eski Krallık Dönemi'nin sonlarında başa geçen firavunların otoriteyi kaybetmesi sonucu Nubya üzerindeki kontrol zayıflamıştır. Nomeleri yönetmek için merkezden atanan valiler atandıkları bölgeyi kendi mülkleri gibi görmeye başlamışlar, çıkarları için komşularıyla çatışmışlar ve valilik babadan oğula geçer hâle gelmiştir. Sonuçta İ.Ö. 2134-2040 yılları arasında "Birinci Ara Dönem" yaşanmıştır. Bu dönemdeki 9-11. Sülaleleri kendilerini kral ilan eden valiler kurmuşlardır.

Sıra Sizde 4

Amenemhet, firavunların ölümünden sonra tahtın el değiştirmesini kolaylaştırmak için, oğlunu tahta ortak ederek yeni bir gelenek başlatmıştır. Doğal olarak firavunun ölümünden sonra yönetime ortak olan oğul görevine kral-firavun olarak devam etmiştir.

Orta Krallık Dönemi Hurri kökenli Hiksosların istila hareketleri sonucunda sona ermiştir.

Sıra Sizde 5

Yeni Krallık Dönemi'nde tahta geçen kadın firavun Haçepsut'tur. Üvey oğlu III. Tutmosis (İ.Ö. 1479-1425) tahta çıktığında çok küçük olduğu için, Kraliçe Hatşepsut, I. Tutmosis'in gerçek vârisi olduğunu iddia ederek tahta geçti (İ.Ö.1473-1458). Onun zamanında Mısır başarılı ve istikrarlı bir dönem yaşadı.

19. Sülale firavunlarının en güçlüsü olan II. Ramses (İ.Ö. 1290-1224) Mısır ülkesinin kuzey sınırı kabul edilen Suriye egemenliği için Hititlerle mücadele etmiştir. İ.Ö. 1285 yılında Suriye'de Kadeş şehrinde Hitit Kralı Muvatalli ile savaşmıştır. Tarihe Kadeş Savaşı olarak geçen bu savaş sonucunda II. Ramses savaşta başarı sağlayamamıştır. İ.Ö. 1270 yılında II. Ramses ve Hitit Kralı III. Hattuşili arasında yapılan Kadeş Barış Antlaşması'na göre de Kuzey Suriye Hititlerde kalmıştır.

Sıra Sizde 6

Eski Mısır'da yönetim şekli mutlak krallıktı. Devlet yönetiminin en üstünde firavun-kral bulunmaktaydı. Kraldan sonra en yetkili görevli vezirdi. Vezir, kral adına ülkenin yönetiminden sorumluydu. Ülke eyaletlere ayrılarak yönetiliyordu. Eyaletlerde merkezden atanan valiler görev yapıyordu.

Sıra Sizde 7

Mısır takviminin Dünya Kültür Tarihi açısından önemi, günümüzde kullandığımız takvimin temelini oluşturmuş olmasıdır. Nil Nehri'nin periyodik taşkınlarına dayanan bir takvimdir. Bu takvime göre bir yılda, dörder aylık 3 mevsim (Taşkın, Ekin, Hasat) vardı. Buna dayanarak Mısırlılar, bir yılı 30 günlük 12 aya bölmüşler, buna 5 gün ekleyerek 365 günlük bir güneş yılı geliştirmişlerdir. Ancak 365 güne ilaveten altışar saatten 4 yılda bir oluşan "artık gün" olmadığı için Mısırlıların güneş yılı her dört yılda bir 1 gün geri kalıyordu. Daha sonra Julius Caesar bu takvime her dört yılda bir fazla gün ekleyerek, Mısır takviminin bir yıldaki 6 saatlik hatasını düzeltecektir. İ.S. 1582'de Papa XIII. Gregorius tarafından yapılan düzeltme sonucunda, bugün hâlâ kullandığımız Gregoryen takvimi ortaya çıkmıştır.

Sıra Sizde 8

Hiyeroglif Yazı, Hiyeratik Yazı, Demotik Yazı ve Kopt Yazısı.

Yararlanılan Kaynaklar

Baines, J. ve J. Malek. (1986). **Eski Mısır,** (çev. Z. Aruoba-O. Aruoba), İletişim Yayınları, İstanbul.

Desplancques, S. (2006). **Antik Mısır,** (çev. İ. Yerbuz), Dost Yayınevi, Ankara.

Freeman, C. (2003). **Mısır, Yunan ve Roma. Antik Akdeniz Uygarlıkları,** (çev. S. K. Angı), Dost Kitabevi, Ankara.

Gündüz, A. (2002). **Mezopotamya ve Eski Mısır. Bilim, Teknıloji, Toplumsal Yapı ve Kültür,** Büke Yayınları, İstanbul.

Hooke, S. H. (1991). **Ortadoğu Mitolojisi,** (çev. A. Şenel), İmge Kitabevi, Ankara.

Hornung, E. (2004). **Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi,** (çev. Z. Akarsu Yılmazer), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

İnan, A. (1987). **Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İplikçioğlu, B. (1994). **Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları,** Bilim Teknik Kitapevi, İstanbul.

Jean, G. (2001). **Yazı. İnsanlığın Belleği,** (çev. N. Başer), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Schulz, R.-M.Seidel (2004). **Egypt. The World of the Pharaohs**, İstanbul.

Vercoutter, J. (2003). **Eski Mısır,** (çev. E. Çaykara), İletişim Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, R. (1996). **Önasya Tarih ve Uygarlıkları,** Meram Yayıncılık, İzmir.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

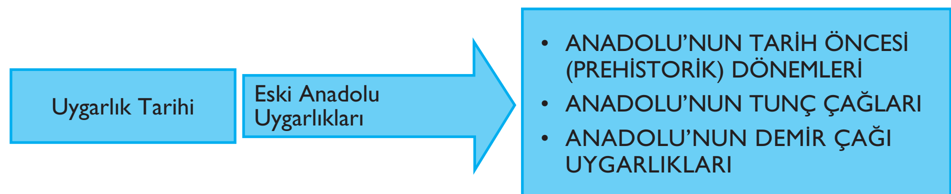
- Anadolu'nun Tarih Öncesi Dönemlerinin özelliklerini ve önemli merkezlerini öğrenerek bu dönemleri kronolojik olarak birbirinden ayırt edebilecek,
- Anadolu'nun Tunç Çağlarının siyasi ve kültürel özelliklerini ve önemli merkezlerini kronolojik bir düzen içinde tanıyacak,
- Anadolu'nun Demir Çağı Uygarlıklarının siyasi ve kültürel yapısını tartışabilecek

bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Tunç
- Tablet
- Karum
- Ortostat
- Hilani
- Tümülüs
- Megaron
- Sikke

İçindekiler



Eski Anadolu Uygarlıkları

ANADOLU'NUN TARİH ÖNCESİ (PREHİSTORİK) DÖNEMLERİ



Anadolu'nun Tarih Öncesi Dönemlerinin özelliklerini ve önemli merkezlerini kronolojik bir düzen içinde öğreneceksiniz.

Coğrafi Mekân Olarak Anadolu

Anadolu, Asya ile Avrupa kıtaları arasında doğal bir köprü gibi uzanan, üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımadadır. Yarımadanın fiziki olarak en dikkat çekici özelliği yüzey şekillerindeki çeşitliliktir. Dağlar, platolar, ovalar ve vadilerden oluşan arızalı bir topoğrafik yapısı vardır. Kuzey ve güney kıyıları, doğu-batı doğrultusunda, denize paralel uzanan sıradağlarla (kuzeyde Kuzey Anadolu Dağları, güneyde Toroslar) çevrilidir. Bu dağlar, İç Anadolu Bölgesi'nde birbirlerinden geniş ve yüksek düzlüklerle ayrılır, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise yaklaşarak sıklaşırlar. Böylelikle doğuya gidildikçe daha yüksek ve engebeli bir görünüm ortaya çıkar. Bununla birlikte yüksek dağlar arasında sulak, yerleşmelere çok elverişli vadiler vardır. Batıda ise denize dik olarak uzanan dağlar ve bu dağların arasında akan nehir vadilerinde verimli ovalar meydana gelmiştir.

Topoğrafik yapısı gereği farklı özelliklerde coğrafi birimlere ayrılan Anadolu, zengin akarsu kaynaklarına ve yerleşmeye son derece uygun iklim koşullarına sahiptir. Ayrıca bu topraklarda ekonomik değeri yüksek olan ham madde kaynakları da vardır.

Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı, Yontma Taş Devri) (G.Ö. 600.000-12.000/11.000)

İnsan denen canlının kültürel bir varlık olarak ortaya çıktığı, insanlık tarihinin başlangıç evresini oluşturan Paleolitik Çağ /Yontma Taş Devri, *Besin Toplayıcılığı Dönemi* olarak da tanımlanmaktadır. Kendi içinde Alt, Orta ve Üst Paleolitik olmak üzere üç evreye ayrılan bu çağın genel özellikeri 1. ünitede ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Anadolu'da Paleolitik Çağ ve onu takip eden Mezolitik (Epipaleolitik Çağ, Orta Taş Devri) ile ilgili araştırmaların başlangıcı 100 yıl öncesine dek gider. J. E. Gauter, E. Pittard, K. Bittel gibi yabancı araştırmacıların Birecik, Adıyaman, Anka-

ra gibi merkezlerde yaptıkları ön araştırmalarda buldukları çakmak taşı aletler ve el baltaları Anadolu'daki prehistorik dönem araştırmalarının başlangıcını oluşturmuştur. Bu araştırmalar 1936 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Antropoloji Enstitüsü'nün kurulmasıyla yoğunluk kazanmıştır. Şevket Aziz Kansu, Kılıç Kökten, Enver Bostancı, Muzaffer Şenyürek gibi öncü araştırmacıların yaptıkları bilimsel araştırmalar Anadolu Uygarlık Tarihi'nin ilk dönemlerine önemli ölçüde açıklık kazandırmıştır. Bu çalışmalar günümüzde Berna Alpagut, Işın Yalçınkaya, Güven Arsebük, Erksin Güleç gibi değerli araştırmacılar tarafından başarı ile yürütülmektedir.

Günümüze kadar yapılan çalışmalar, Anadolu'da Paleolitik Çağ boyunca kalabalık bir nüfusun barındığını ortaya koymuştur. Çoğu Alt ve Orta Paleolitik evreye ait olan mağara ve açık hava türündeki yerleşmelerin başlıcaları bulundukları bölgelere göre şu şekilde gruplandırılabilir:

- *İstanbul Çevresi:* Pendik, Göksu, Yarımburgaz, Haramidere, Ağaçlı, Çatalca
- *Ankara Çevresi:* Keçiören, Çubuksuyu, Etiyokuşu, Uzağıl, Dereköy-Ludumlu
- *Antalya Çevresi:* Karain, Beldibi, Belbaşı, Öküzini, Kızılin, Gavurini, Çarkini Kumbucağı
- *Isparta:* Kapalıin
- *Antakya-Hatay Çevresi:* Mağaracık, Tıkalı Mağara, Altındere, Kanal, Üçağızlı, Merdivenli, Altınözü, Şenköy
- *Gaziantep, Diyarbakır ve Adıyaman Çevresi:* Malaliki, İkizini, Dülük vadisinde Şarklı Mağara, Kartal, Pirun, Şehramuztepe
- *Kars Çevresi:* Camuşlu, Cilavuz
- *Elazığ:* Küllününin, Karataş, Ağın
- *Karadeniz Bölgesi:* Kastamonu-Gölköy, Samsun-Tekeköy

Son yıllarda gerçekleştirilen yüzey araştırmaları, İzmir-Urla, Çanakkale, Bilecik, Balıkesir, Manisa-Marmara Gölü yörelerinin de Paleolitik Çağ'da yerleşmelere sahne olduğunu gösteren buluntular ortaya koymuştur.

Anadolu'da Paleolitik Çağ'ın en eski yerleşmeleri İstanbul'da Küçük Çekmece Gölü'nün 1.5 km kadar kuzeyinde yer alan Yarımburgaz Mağarası ile Antalya'nın 27 km kuzeybatısında, Şam Dağı'nın Akdeniz'e bakan yamaçlarında bulunan Karain Mağarası'dır.

Yarımburgaz Mağarası, dik eğimle yükselen bir sırt üzerindedir.Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, burada Alt Paleolitik'ten başlayıp, Bizans Dönemi'ne kadar süreklilik gösteren yerleşim tabakaları saptanmıştır. Paleolitik Çağ'a ait en erken tabakalarda çok sayıda hayvan kemiği bulunmasına rağmen, insan kemiklerine rastlanmamıştır. İnsanların bu mağarada yaşadıkları, ele geçen aletlerden anlaşılmaktadır. Bunlar, Afrika kökenli *Homo Erectus* türü fosil insanlar olmalıydı. Çok ilkel çakmak taşı ve kuvars yonga aletler, ayıgiller, köpekgiller ve boynuzlugiller gibi memeli hayvanlara ait kemikler bu tabakalarda ele geçen buluntuları oluşturmaktadır. Günümüzden 300-400 bin yıl kadar eskiye giden Alt Paleolitik Dönem'de mağarada uzun bir süre dönüşümlü ve mevsimlere bağlı olarak 20-25 kişilik bir topluluğun barındığı, kış aylarında ise mağaranın ayı türü hayvanlar tarafından in olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Karain Mağarası, denizden 450 m yükseklikte, birbirine dar giriş ve geçitlerle bağlı üst üste 8 büyük boşluktan oluşur. Üç ana giriş bulunan mağarada Alt Paleolitik Çağ'ın sonlarından Roma Dönemi'ne kadar devam eden 8 tabaka saptanmıştır. Buradaki kazılarda Anadolu'nun şimdilik en eski fosil insanlarının kalıntıları ele geçirilmiştir. *Homo sapiens neanderthalensis* türündeki insana ait bu kalıntılardan

başka, antik fil, su aygırı, mağara ayısı, öküz, at, geyik gibi hayvanlara ait kemikler ve çakmak taşından yapılmış el baltaları, kazıyıcılar ve çeşitli uçlar da bulunmuştur. Orta Paleolitik Çağ'a ait ocak ve odun kalıntıları ise insanoğlunun ateşi kullanmaya başladığını, büyük bir olasılıkla yiyecekleri pişirmeyi de öğrendiğini göstermektedir.

Anadolu'da Orta Paleolitik Çağ'a ait buluntular, daha çok Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ele geçirilmiştir. Yongalardan yapılmış çeşitli türdeki kazıyıcı ve uçların yanında kemik aletlerin bulunuşu, taşın yanında kemik ve ahşap gibi başka ham maddelerin de kullanıldığını göstermektedir. Paleolitik Çağ'ın en gelişmiş ancak en kısa evresini oluşturan Üst Paleolitik evreye ait buluntular, Yarımburgaz ve Karain'in yanında Antakya yakınlarındaki Üçağızlı Mağara, Antalya yakınlarında Beldibi, Belbaşı, Öküzini ve Isparta'da Kapalıin'de gerçekleştirilen kazılarda ele geçirilmiştir. *Homo sapiens* türü insanın yapmış olduğu aletlerdeki büyük gelişme ve çeşitlilik bu dönemin en dikkat çekici özelliğidir. Kemik iğne, bız ve delici gibi aletler bu evrenin ürünüdür. Bu evrenin üzerinde durulması gereken bir diğer önemli özelliği, sanatsal etkinliklerdir. Karain ve Öküzini mağaralarının duvarları ile bu mağaralar ve Beldibi Mağarası'nda bulunan yassı çakıl taşları üzerine kazıma, kabartma veya boya ile yapılmış hayvan ve insan figürleri, birçok araştırmacı tarafından av törenleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu resimler, bir av kültürünün ortaya çıkmaya başladığını göstermektedir.

Mezolitik Çağ (Epipaleolitik Çağ, Orta Taş Devri) (G.Ö. 12.000-11.000)

Mezolitik Çağ, Paleolitik Çağ ile yerleşik düzen ve üretim ekonomisinin gerçekleştiği Neolitik Çağ (Cilalı Taş Devri) arasındaki geçişi hazırlayan ara evredir. Bu çağın genel özellikleri 1. ünitede ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Anadolu'da bu çağa ait yerleşme yerleri Toroslar'ın güneyi ile Marmara Bölgesi ve Orta Karadeniz'de saptanmıştır. Bulundukları bölgelere göre bu yerleşmeler şu şekilde gruplandırılabilir:

- *Antalya Çevresi:* Karain, Öküzini, Beldibi, Belbaşı, Kumbucağı
- *Burdur:* Baradız
- *Ankara:* Macunçay
- *Konya:* Derviş'in Hanı
- *Samsun:* Tekeköy
- *Marmara Bölgesi:* Ağaçlı, Büyük ve Küçük Çekmece yöresi
- *Gaziantep ve Şanlıurfa Çevresi:* Şarklı Mağara, Söğüt Tarlası ve Biris Mezarlığı

Yaşam biçimi Paleolitik Çağ'dan büyük bir değişkenlik göstermeyen Mezolitik Çağ'ın en özgün buluntuları, mikrolit olarak tanımlanan yarım ay, üçgen ve yamuk biçimli küçük taş aletlerdir. Çakmak taşı ve obsidyenden yapılmış olan bu aletler içinde, minik saplı kazıyıcılar, kalemler ve deliciler sayılabilir. Ayrıca, bu küçük taş aletler, boynuz, kemik ve ahşap gibi başka malzemeden yapılmış bir sapa takılarak ilk kez bu dönemde birleşik (kompozit) alet olarak da kullanılmıştır. Bu şekilde yapılmış olan oraklar bu dönemin buluşları arasında olup üretimde biçme işleminin ortaya çıktığını göstermektedir.

Antalya'nın 50 km kadar güneybatısında yer alan, birbirine yakın konumdaki Beldibi ve Belbaşı mağaralarında yapılan araştırmalarda çağa özgü mikrolit aletlerin güzel örnekleri ele geçirilmiştir. Öküzini'nde ise dibek ve öğütme taşlarının kullanımı ile ilgili olarak tahıl öğütme sürecine girildiği saptanmıştır.

SIRA SİZDE 1

Paleolitik Çağ ekonomisinin özü nedir? Anadolu'daki en eski Paleolitik Çağ yerleşmesi neredir?

Neolitik Çağ (Cilalı Taş Çağı, Yeni Taş Çağı) (İ.Ö. 10.000- 5.500)

Neolitik Çağ'ın en önemli özelliğini, insanoğlunun sadece avcılık ve toplayıcılıkla sürdürdüğü tüketici yaşamı bırakarak, üretici bir yaşama geçişi olarak tanımlayabiliriz. Var olduğu günden bu yana doğa koşullarına karşı mücadele eden insan, göçebe ve tüketici olarak sürdürdüğü ilkel bir yaşamdan sonra, ilk kez bu çağda doğaya egemen olmaya başlamış, çevresindeki bazı bitki ve hayvan türlerini evcilleştirerek *üretim* aşamasına ulaşmıştır.

Üretime Geçişi, bazı bilim adamları *devrim,* bazıları ise yüz binlerce yıl süren bir aşamadan sonra ulaşılan bir *evrim* olarak nitelendirmiştir. Üretim ile birlikte insanların yaşam şekli de değişerek toprağa bağlı, yerleşik bir hayat başlamış, ilk köyleri, kentlerin kurulması izlemiştir.

Bu çağda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Diyarbakır ve Urfa çevresi ile Tuz Gölü'nün güney kesimlerinde, Isparta ve Burdur yöresindeki Göller Bölgesi'nde kültürel bir gelişme ve hareketlilik başlamıştır. Kendi içinde uzun süreli aşamaları olan bu çağ, *Çanak Çömleksiz (Akeramik) Neolitik, Erken Neolitik* ve *Geç Neolitik* olmak üzere üç evreye ayrılmaktadır.

Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ: Bugüne kadar yapılan çalışmalar Anadolu'nun Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'ın Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu olmak üzere iki büyük kültür grubuna ayrıldığını göstermiştir. İki grup arasında herhangi bir benzerlik yoktur. Yerleşme düzeni, mimari gelenek, beslenme şekli, kullanılan alet ve eşyalar bakımından iki kültür bölgesi arasında en küçük bir ortaklık yoktur. Birinci grup, daha çok Mezopotamya ve Doğu Akdeniz gelenekleriyle ilişki içindedir. İkinci grup ise yerli bir karaktere sahiptir.

Güneydoğu Anadolu'da Çanak Çömleksiz (Akeramik) Neolitik Çağ yerleşmelerinin en önemlilerini Hallan Çemi (Batman), Çayönü (Diyarbakır), Nevali Çori (Urfa) ve Göbekli Tepe (Urfa) yerleşmeleri oluşturmaktadır. Doğuda Tuz Gölü ile batıda Beyşehir Gölü arasında kalan Orta Anadolu topraklarındaki önemli yerleşmeler ise Aşıklı **Höyük** ve Musular (Aksaray), Canhasan III (Karaman), Suberde (Konya) ve Hacılar (Burdur) dır.

Höyük: İnsanoğlunun bin yıllar boyunca aynı yerde üst üste kurmuş olduğu yerleşmelerin yıkıntılarının oluşturduğu yapay tepe.

Batman ili Kozluk ilçesi yakınlarında yer alan Hallan Çemi Höyüğü, Neolitik Çağ'ın hiç bilinmeyen en erken evreleri konusunda yeni bilgiler sağlayan, Anadolu'nun bugüne kadar saptanmış en eski köyüdür. Burada konutlar, 4-6 m çapındaki, toprağa açılmış yuvarlak çukurlar içine inşa edilmiştir. Yapıların duvarları kumtaşı levhalarla örülmüş ve belirli aralıklarla yerleştirilen ahşap dikmelerle desteklenmiştir. Üst yapı ve damın dal-çamur örgü tekniğinde yapıldığı düşünülmektedir. Henüz besin ekonomisine geçmeyen halk, geçimini avcılık ve toplayıcılıkla sağlıyordu. Obsidyen ve çakmak taşı aletlerin yanı sıra ele geçen havan, havan eli ve ezgi taşı örnekleri tahılların öğütülmüş olduğuna işaret etmektedir. Bezemeli taş çanaklar, boncuklar ve kemik olta iğneleri diğer önemli buluntu grubunu oluşturmaktadır. Bu evrenin bir diğer önemli merkezi olan Çayönü, Diyarbakır'ın Ergani ilçesi yakınlarında yer almaktadır. Neolitik Çağ'ın tüm evrelerinin saptandığı bu yerleşmenin sakinleri başlangıcından itibaren tarımı biliyor, buğday ekimi yapıyordu. Kazılarda, çakmak taşından ve obsidyenden, tahıl saplarını kesmek için orak-bıçaklar ve tahılı öğütmek için kullandıkları öğütme taşları bulunmuştur. Çekiçle-

me ile şekillendirilmiş bakırdan iğne, bız ve boncukların varlığı ise Ergani bakır madenine komşu olan Çayönü sakinlerinin bu madenden yararlanmayı bildiğini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Nevali Çori ve Göbekli Tepe yerleşmeleri, kabartma ve yontularla süslü törensel ve dinsel işlevli kutsal yapılarıyla dikkat çekmektedir. Bu eserler, belirli zanaat ve tekniklerde uzmanlaşmanın başladığını göstermektedir.Yöresel farklılıklara rağmen, Güneydoğu Anadolu'daki merkezler arasında bir kültür birliğinin varlığı önemlidir.



Şekil 4.1

Göbeklitepe stel.

Kaynak: *http://www.geocities.com/izkir/gobeklitepe.html, erişim 9.08.2007*

Güneydoğu Anadolu kültür bölgesinden tamamen farklı özellikler sergileyen Orta Anadolu kültür bölgesinin önemli yerleşmelerinin başında, kazısı halen devam etmekte olan Aşıklıhöyük gelmektedir. Aksaray'ın güneydoğusunda yer alan bu yerleşme önceden tasarlanarak kurulmuştur. Konutlar bitişik düzendedir ve avlularla ayrılan mahalleler şeklinde inşa edilmiştir. Tarıma geçmemiş olan Aşıklı sakinleri, ele geçen obsidyen mikrolitlerle yapılmış orak ve taş havanlardan anlaşılacağı üzere hasadı bilmekteydi. Ön evcilleştirme aşamasındaki koyun ve keçi ile yabani domuz ve sığır eti ile besleniyordu.

Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ kültürleri İ.Ö. 7. binyıl civarında yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Birçok yerleşme ya tamamen terk edilmiştir ya da uzun bir süre iskâna sahne olmamıştır. Bu durum, Toroslar'ın güneyinde başlayan kurak iklimle ilişkilendirilmektedir.

Kültürel bir kesintiden sonra, İ.Ö. 7. binyılın başlarında, kilin elle şekillendirilip ateşte pişirilmesiyle elde edilen çanak çömleğin kullanılmaya başlandığı *Erken Neolitik Çağ*'a (Çanak Çömlekli Neolitik Çağ) geçilmiştir.

Erken Neolitik Çağ: Bu döneme ait yerleşmelerin çoğu Anadolu'nun güney kesiminde, Toroslar'ın güney ve kuzey eteklerinde kurulmuştur. Farklı bölgesel özellikler taşıyan bu kültürler, mimari tarz, çanak çömlek yapım ve bezeme tekniği, beslenme alışkanlıkları gibi özellikleriyle birbirinden ayrılmaktadır. Konya Ovası'nda Çatalhöyük-Doğu, Beyşehir yakınlarında Erbaba, Mersin şehir merkezinde Yumuktepe, Niğde'de Köşkhöyük, Burdur yakınlarında Kuruçay, Höyücek, Antalya'da Bademağacı, Çukurova ve Amik Ovası, Edirne yakınlarında Hocaçeşme, Diyarbakır yakınlarında Çayönü, Şanlıurfa-Birecik yakınlarında Mezraa Teleilat Erken

Neolitik Çağ'ın önde gelen yerleşmeleridir. Bunlar içinde en ünlüsü Çatalhöyüktür. Konya'nın 52 km güneydoğusunda, Çumra ilçesi yakınlarındaki höyük, 450 x 275 m boyutlarında, 17 m yüksekliğindedir J. Mellart'ın 1961 yılında başlattığı kazılarla ortaya çıkmaya başlayan yerleşmede, günümüzde. I. Hodder tarafından kazılara devam edilmektedir. Burası, binden fazla konuta sahip, 5-10 bin kişinin yaşadığı hesap edilen Yakın Doğu'nun bilinen en büyük kasabalarından biridir. Çatalhöyük halkı, köy aşamasını geçmiş, bir kent uygarlığı yaratmıştır. Höyüğün bulunduğu bölgede tarım ve hayvancılık için elverişli otlaklar ve sulak arazilerin varlığı, obsidyen yataklarına yakınlık, çevresinin ormanlarla kaplı olması gibi olumlu çevresel koşullar, Çatalhöyük sakinlerinin ileri bir uygarlık yaratmalarında çok etkili olmuştur. Çatalhöyük kazılarında ortaya çıkarılan yerleşme düzeni, tamamen dışa kapalı bir mimari özellik göstermektedir. Mimari sistem, avluların çevresine inşa edilen dikdörtgen planlı konutlardan oluşan mahallelerin birbirlerine eklenmesinden oluşuyordu. Kapısız olan konutlara damlardaki bir açıklıktan ahşap merdivenler ile giriliyordu. Bir savunma düşüncesinden yola çıkılarak yaratılan bu yapı sistemi, bir bütün olarak değerlendirildiğinde tümüyle önceden düşünülmüş bir kent planının varlığını akla getirmektedir.

Konutların dışında, kutsal alan olarak nitelenen özel yapılar da vardır. Bunlar, duvarlarına yapılan av sahneleri, geometrik motifler, dans eden insanlar gibi çeşitli konuların işlendiği duvar resimleri ve kabartmalar, çeşitli heykelcikler, seki altına gömülen ölülere bırakılan zengin armağanlar ile konutlardan ayrılmaktadır. Duvarlardan biri üzerinde olasılıkla lav püskürten Hasandağı volkanı önündeki Çatalhöyük kasabasını betimleyen pano son derece önemlidir. Burada, dünyada ilk kez bir yerleşme yerinin planı ile karşılaşılmaktadır.

Şekil 4.2

Çatalhöyük duvar resmi



Konutlar ve kutsal alanlarda ele geçen heykelcikler arasında yer alan kutsal hayvanları iki leopar arasındaki tahtında oturan Ana Tanrıça heykelcikleri, elde şekillendirilmiş pişmiş toprak çanak çömlekler, bakır ve kurşundan boncuk, yüzük gibi takılar, bitki lifi ve hayvan kılından yapılmış dokumalar, Çatalhöyük sakinlerinin bu dönemde ulaştıkları yüksek uygarlık seviyesini gözler önüne sermektedir.

Geç Neolitik Çağ: Bu dönemde Anadolu'nun gerçek üretimci köylü toplumları ortaya çıkmıştır. Ekonomide avcılık, önemini giderek yitirirken hayvan besiciliği ve özellikle tarım gelişmiştir. Çanak çömlek yapımı iyice yaygınlaşmıştır. Değişen yaşam şekli, etkisini sanatta da göstermiştir. Önemini yitiren av sahnelerinin yerini, toprağın bereketini kadının doğurganlığı ile özdeşleştirilen Toprak Ana / Ana Tanrıça almıştır.

Bu çağın en iyi temsil edildiği merkezlerin başında Burdur'un güneybatısında yer alan Hacılar Höyüğü gelmektedir. Aynı bölgede yer alan Kuruçay, Mersin'in içinde Yumuktepe, Kuzeybatı Anadolu ve Trakya'da Fikirtepe, Pendik ve Ilıpınar diğer önemli Geç Neolitik Çağ yerleşmeleridir.

Bu çağın sonunda Konya Ovası ve Göller Yöresi'ndeki yerleşme yerleri nedenleri bilinmeyen birtakım gelişmeler sonucunda ya terk edilmiş ya da uzun bir süre iskâna uğramamıştır.



Şekil 4.3

Çatalhöyük Ana Tanrıça heykelciği



Neolitik Çağ'ın en önemli özelliği nedir? Anadolu'da bu çağdaki ilk hareketlenme nerede başlamıştır?

Kalkolitik Çağ (Bakır Taş Çağı) İ.Ö. 5500-3200/3000

Taş Devri'nden Maden Devri'ne geçiş dönemi olarak tanımlanan Kalkolitik Çağ'ın en belirgin özelliği, taş aletlerin giderek azalması ve madenciliğin gelişmesidir. Ergitme ısısının düşük ve çıkarılışının kolay olması nedeniyle ilk kullanılan maden bakır olmuştur. Bu çağ insanlarının yaşamında tarım, avcılığa oranla çok önemli bir yer kaplamaya başlamış, tamamen tarımcı topluluklar ortaya çıkmıştır. Neolitik kültüre oranla daha geniş bir alana yayılan Kalkolitik Çağ kültürü, Anadolu'nun topoğrafik yapısı gereği kendi içinde farklı kültür bölgelerine ayrılmıştır. Bu bölgeler batıdan doğuya doğru Trakya ve Kuzeybatı Anadolu, Göller Bölgesi, Konya Ovası, Çukurova, Doğu ve Güneydoğu Anadolu olarak sıralanabilir. Uygarlık tarihi açısından *İleri Üretimci Topluluklar Dönemi* ya da *Gelişkin Köy Dönemi* şeklinde de tanımlanan bu çağ, Erken ve Geç olmak üzere iki ana evrede incelenmektedir.

Erken Kalkolitik Çağ: Bu dönemin en önemli özelliği taş aletlerin yanında Neolitik Çağ'da başlayan bakır teknolojisinin gelişimini artırarak bakır kullanımının yaygınlaşmasıdır. Diğer önemli bir özellik ise özgün boya bezemeli çanak çömlek geleneğinin ortaya çıkmasıdır.

Anadolu'da bu dönemde nüfus artışıyla birlikte yerleşim yerlerinde de bir artış görülmektedir. Önemli yerleşim merkezleri arasında Trakya ve Kuzeybatı Anadolu'da Hocaçeşme, Aşağıpınar, Yarımburgaz, Ilıpınar ve Eskişehir Orman Fidanlığı; Göller Bölgesi'nde Hacılar, Kuruçay, Höyücek; Konya Ovası'nda Can Hasan I, Köşkhöyük; Çukurova'da Yumuktepe; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Tilkitepe, Tülintepe, Norşuntepe, Korucutepe, Değirmentepe sayılabilir.

Geç Kalkolitik Çağ: İ.Ö. 4500 yıllarına doğru Anadolu'ya olasılıkla kuzeybatıdan, Balkanlar ve Boğazlar üzerinden birtakım göçler olmuştur. Buna bağlı olarak nüfus artmış, Anadolu'nun büyük bir bölümü basit köy topluluklarınca paylaşılmıştır. Bu nedenle Anadolu'nun bütününde homojen bir kültürden söz edilemez. Göçlerle gelen etkiler sonucu yeni çanak çömlek gelenekleri ortaya çıkmıştır. Daha önceki gerçekçi Ana Tanrıça heykelciklerinin aksine daha soyut, Ana Tanrıça'yı simgeleyen, mermerden yapılmış idoller yaygınlaşmıştır. Maden kullanımıyla ilgili

olarak ticaret oldukça yaygınlaşmıştır. Bu dönemde Batı ve Kuzeybatı Anadolu'da Beşik-Sivritepe, Kumtepe, Beycesultan; Göller Bölgesi'nde Kuruçay; Orta ve Kuzey Anadolu'da Küllüoba, Alacahöyük, Büyük Güllücek, İkiztepe; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Aslantepe, Altınova'da Norşuntepe, Korucutepe, Hassekhöyük önemli yerleşim merkezlerini oluşturmaktadır.

SIRA SİZDE 3



Kalkolitik Çağ'ın belirleyici özellikleri nelerdir? Bu çağda oluşan kültür bölgeleri nelerdir?

ANADOLU'NUN TUNÇ ÇAĞLARI



Anadolu'nun Tunç Çağları'nın siyasi ve kültürel özelliklerini ve önemli merkezlerini kronolojik bir düzen içinde tanıyacaksınız.

Üretim ekonomisinin gelişmesinde madencilik en önemli aşamalardan biridir. İnsan yaşamında madenin önemli yerini alması, Kalkolitik Çağ'da başlayıp Tunç Çağlarının ilk evresinden itibaren giderek yaygınlaşmasıyla kendini gösterir. Çağa adını veren tunç, önceleri bakır ve arsenik, sonra da bakır ve kalayın belirli oranlarda birbirine karıştırılmasıyla elde edilen bir alaşımdır. Bakıra göre oldukça sert olan bu alaşım, dövülerek ya da ergitilip kalıplara dökülerek istenilen biçimlere sokuluyordu. Bu çağda yaşayan insanların, tuncun yanı sıra, aralarında altın ve gümüş gibi değerli madenlerin de bulunduğu hemen tüm madenleri, dökme ve dövme tekniğiyle istedikleri biçimi vererek kullandıkları görülmektedir.

Madenciliğin gelişmesi, iş bölümüne dayalı kent yaşamının başlamasını sağlamış, bu oluşum Anadolu'da sosyal sınıfların giderek daha belirginleştiği, yönetici sınıfın görkemli bir yaşam düzeyine ulaştığı ilk bağımsız beyliklerin, siyasal örgütlenmelerin ve merkezî yönetime bağlı devletlerin ortaya çıkışını hazırlamıştır. Tunç Çağı, İlk, Orta ve Son Tunç olarak üç ana bölüme ayrılır. Orta Tunç'tan itibaren yazının Anadolu'da kullanılmasıyla birlikte Anadolu, tarihî çağlarına girer.

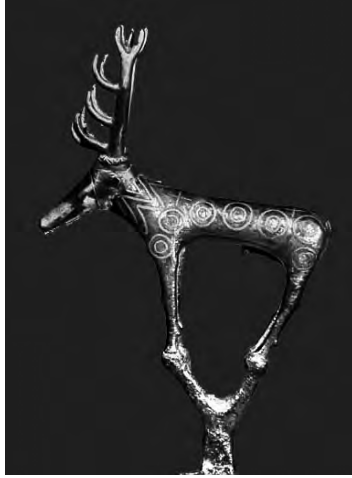
İlk Tunç Çağı (İ.Ö. 3200/3000-2000)

İlk Tunç Çağı, Geç Kalkolitik Dönem'inin sonlarından Anadolu'da yazının kullanımına kadar olan çok uzun bir süreyi kapsamaktadır. Kendi içinde üç ana evreye ayrılan (İlk Tunç Çağı I-III) bu dönemin ilk evrelerinde daha çok, Kalkolitik Dönem'in tarıma dayalı köy kültürü sürdürülmektedir. Özellikle verimli ovalarda kurulmuş olan yerleşmeler, yine birtakım kültür bölgelerine ayrılmıştır. Doğu, Güneydoğu, Orta Anadolu ve Batı Anadolu olmak üzere doğal sınırlarla belirlenmiş olan bu kültür bölgelerinden Doğu Anadolu kendine özgü ayrı bir kimlik taşır. Güneydoğu Anadolu ise büyük ölçüde Mezopotamya'nın etkisi altındadır.

Toplumların daha iyi örgütlenebildiği bu çağda yöneticiler güçlü bir sınıf olarak ortaya çıkmıştır ve Anadolu bu yöneticilerin önderliğinde feodal sistemin egemen olduğu irili ufaklı birçok beylik arasında paylaşılmıştır. Tapınak, saray ve idari binalara sahip, çevresi surlarla tahkim edilmiş anıtsal girişli yerleşmeler bu çağ için karakteristiktir. Çanakkale yakınlarında Hisartepe'de kurulmuş olan Troya I-V, Malatya Aslantepe, Antalya-Elmalı Karataş Semayük, Elazığ-Altınova Norşuntepe bu tip yerleşmelerin en etkileyici örnekleridir.

Bu yerleşmelerde ortaya çıkarılan saray yapıları ise toplumun giderek hiyerarşik bir düzenin en üst kademelerine doğru ulaşmakta olduğunun açık göstergeleridir. Bu durum Alacahöyük'teki zengin madenî buluntular ihtiva eden mezarlardan da anlaşılmaktadır.

Dönemin sonlarında Orta Anadolu'da etkin bir beyliğin merkezi gibi görünen Alacahöyük'ün en önemli özelliği *Kral Mezarları* olarak adlandırılan 13 gömüdür. Yerleşme alanı yamaçlarında bulunan bu mezarlıktaki gömülerin dönemin beyleri ve eşlerine ait olduğu düşünülmektedir. Gömülerin kimileri 3-8 m uzunluğunda, 2-5 m genişliğinde ve 1 m kadar derinliğinde dikdörtgen planlı çukurlara yapılmıştır. Çevresi ağaç ve taşlarla sınırlandırılan mezar çukurlarına, ayakları karına çekik durumdaki ceset, zengin armağanlarla birlikte yerleştirilmiş, sonra üzeri ağaç, çamur ve toprakla örtülmüştür. Gömü işlemi bitirildikten sonra mezar üzerinde bir ölü yemeği yenmiş; yemekten geri kalan öküz kafaları ve bacak kemikleri de sıralar hâlinde bırakılmıştır. Bu mezarlarda ele geçen çok sayıdaki armağanlar, Troya II yerleşmesinde ele geçen Troya hazinesi olarak tanımlanan buluntular ile çağdaş olup benzer nitelikte altın, gümüş, elektron, tunç ve demirdendir. Bu mezar hediyelerinin en ilginçlerini geyik ve boğa figürlü, son derece karmaşık ve gelişmiş dökme ve dövme teknikleriyle yapılmış tunç diskler oluşturmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, önceki çağların tarım, dokumacılık, çömlekçilik gibi buluşlarına, daha etkili silah ve aletlerin, daha zarif takıların yapılmasını sağlayan, çağa adını veren tuncun eklenmesi dönemin en belirgin özelliğidir. Dönem içinde gelişen madencilik teknikleri çerçevesinde Anadolu'da biri Troya yöresinde, diğeriyse Orta Anadolu ve Karadeniz bölgeleri arasında yer alan iki yerel madencilik okulunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Troya, Alacahöyük, Hasanoğlan, Mahmatlar, Horoztepe, Eskiyapar, İkiztepe ve Aslantepe kazılarından çıkan maden buluntuları, bugün Anadolu Uygarlıkları'nın en seçkin örneklerini oluşturmaktadır. Bu döneme özgü bir diğer önemli teknolojik gelişme, ilk kez İlk Tunç Çağı II evresinden itibaren Anadolu'da çömlekçi çarkının kullanılmaya başlamış olmasıdır. Troya IIb tabakasında ortaya çıkan çömlekçi çarkının, Mezopotamya'dan deniz yolu ile Troya'ya geldiği düşünülmektedir. Bir başka teknolojik buluş ise kağnı biçimindeki dört tekerlekli arabadır. Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan en önemli İlk Tunç Çağı yerleşmeleri arasında Batı Anadolu'da Troya, Beycesultan, Demircihöyük, Karataş Semayük, Bademağacı; Orta ve Kuzey Anadolu'da Alişar, Alacahöyük, Büyük Güllücek, Ahlatlıbel, Etiyokuşu, Polatlı, Karaoğlan, Kültepe, İkiztepe, Maşat, Horoztepe; Çukurova ve Güneydoğu Anadolu'da Tarsus Gözlükule, Gedikli, Amik Ovası; Doğu Anadolu'da Norşuntepe, Tepecik, Aslantepe, İmikuşağı, Köşkerbaba, Değirmentepe, Pulur-Sakyol ve Karaz sayılabilir.



Şekil 4.4

Alacahöyük mezar buluntusu

İlk Tunç Çağı'nda zengin bir uygarlık yaratan Anadolu toprakları özellikle Mezopotamya'daki güç odaklarının ilgisini çekmiştir. Akkad İmparatorluğu'nun kurucusu I. Sargon ve Naram-Sin'e ait yazılı belgelerde adının geçmesiyle birlikte Anadolu Ön Tarih / **Protohistorik Çağı'**na girmiştir (İ.Ö. 3 binyılın ikinci yarısı). Bu yazılı belgelerde Anadolu toprakları için *Hatti Ülkesi* adı kullanılmıştır. Bu isim Anadolu'nun bugün için bilinen en eski ismidir ve Assur yıllıklarında görüldüğü üzere İ.Ö. 7. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etmiştir. Ülkeye adını veren Hattiler, İ.Ö. 3. binyılın ortalarından itibaren Orta Anadolu Bölgesi'nde Kızılırmak yayı içinde küçük beylikler hâlinde yaşayan bir topluluktur ve daha sonra bu bölgede kurulan Hitit Devleti'nde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturmuşlardır. Dilleri, bilinen dil ailelerinden hiçbirine dahil değildir.

Protohistorik Çağ: Bir toplum henüz kendisi ile ilgili dolaysız bilgi sağlayan belge yaratma aşamasına gelmemişse fakat çevresinde bulunan ve yazıyı kullanmasını bilen başka toplumların belgeleri o toplumla ilgili bilgi veriyorsa, söz konusu insan topluluğu protohistorik bir çağ yaşıyor demektir.

Anadolu'nun zenginliğini fark eden Assurlu tüccarlar, Anadolu'nun altın ve gümüşünü elde edebilmek için Mezopotamya ile Anadolu arasında yoğun bir ticaret ağı kurmuştur. Bu ticaretin Anadolu'ya sağladığı en büyük kazanç Assurlu tüccarlardan yazıyı öğrenmeleri olmuştur (İ.Ö. 2000/1900). Yazının Anadolu'ya girmesiyle Anadolu Uygarlık Tarihi'nin ikinci evresi, yani Anadolu'nun Tarihî Çağları başlamıştır.

SIRA SİZDE 4



Alacahöyük Kral Mezarları'na kimler gömülmüştür? Mezar mimarisinin özellikleri nelerdir?

Orta Tunç Çağı (İ.Ö. 2000/1900 -1500/1450)

Mezopotamya ile başlayan örgütlenmiş, güçlü ticari ilişkiler ve yazının ortaya çıkması bu döneme damga vuran en önemli gelişmelerdir. Anadolu'da Tarihî Çağların başlangıcını belirleyen üzeri çivi yazılı kil levhacıklar ya da diğer bir tanımla tabletler Çorum'da Boğazköy (Hattuşa) ile Ortaköy (Şapinuva), Yozgat yakınlarında Alişar (Ankuva), Tokat'ta Maşathöyük (Tapigga), Kayseri'de Kültepe (Neşa) yerleşmelerinde ele geçmiştir. Bu tabletlerin yazılmış olduğu dil, Mezopotamya'da uzun bir zaman kesiti içinde konuşulmuş olan ve günümüzdeki Arapça ve İbranice ile aynı dil ailesine giren Akkadçanın Eski Assur lehçesidir. Tabletlerde kullanılan yazı ise İ.Ö. 4. binde Sümerler tarafından resim yazısı olarak icat edilen ve zaman içinde resim biçimlerini kaybederek, görünüş bakımından çiviye benzedikleri için günümüzde çivi yazısı olarak tanımlanan, hece işaretlerinden kurulu bir yazı sistemidir. Çivi yazısının 19. yüzyılın başlarında ilk kez çözülerek okunmasından 80 yıl sonra (1881) Anadolu'da bu yazı ve Akkadça yazılan tabletler ortaya çıkmıştır. Bu tabletler Anadolu halkları ile Assurlu tüccarlar arasındaki ticari anlaşmalar, mahkeme kararları, evlat edinme, evlenme, boşanma, köle ticareti, miras ve tüccarların özel yaşamlarına ilişkin konuları içermektedir.

Sayıları Kültepe'de 20.000'e yaklaşan tabletlerden öğrenildiğine göre, yönetim merkezî Mezopotamya'da Assur kenti olan Assur Devleti vatandaşı tüccarlar, İ.Ö. 19. ve 18. yüzyıllarda Kültepe'deki gibi, Anadolu'nun farklı yerlerinde ticaret kolonileri kurarak iyi örgütlenmiş bir ticaret ağı geliştirmişlerdir. Kabaca İ.Ö. 1950-1750 yılları arasında devam eden bu örgütlü ticaret dönemine *Eski Assur Ticaret Kolonileri Çağı* adı verilmiştir. Bu yeni ticaret düzeninde iki tip ticaret merkezi kurulmuştur: Bunlardan ilki ve önemli olanı Anadolu'da bu dönemin siyasi erkleri olan beyliklerin yakınlarında kurulmuş olan Assurca **karum** denen büyük pazar yerleridir. Diğer merkez ise Assurca **vabartum** denen yerleşmelerdi. Bu ticaret kolonileri hem Assurlu tüccarlara hem de koruması altına girdikleri Anadolu'daki beylere karşılıklı çıkarlar sağlayan uluslararası bir yapıya sahip ticaret sisteminin parçalarıydı. Tabletlerden öğrenildiğine göre, burada Assurlu tüccarların yanında yerli Anadolu halkına ait kişilerin de ticaret şirketleri bulunmaktaydı. Ayrıca Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya kökenli tüccarlar da vardı.

Karum: Liman ve rıhtım anlamına gelen yerleşmelerdir. Bu yerleşmelerde Assurlu tüccarlar belirli bir serbesti içinde yaşayıp ticaret yapmaktaydılar.

Vabartum: Konuk anlamına gelen, tüccarların ana merkezler arasında konakladıkları, belki mallarını geçici olarak depoladıkları bir çeşit kervansaraydır.

En çok yazılı belge veren ve en iyi tanınan karum, 1948 yılından itibaren sistemli bir şekilde kazılan, Kayseri'nin 20 km kuzeydoğusunda, Karahöyük köyünün güneyinde yer alan Kültepe'deki Kaniş (Neşa)'tir. Burası hem tüm karumların merkezi durumundaydı hem de güçlü bir Hatti beyliğinin merkeziydi. Burada beyler, daha yüksek eski bir höyük üzerindeki saraylarda, Assurlu tüccarlar ile yerli halk ise bu tepenin eteğindeki aşağı kentte, ayrı mahallelerde yaşıyorlardı. Orta Anadolu'da sonradan Hititlerin başkenti olan Boğazköy'deki Hattuş, o dönemdeki ismi bilinmeyen Yozgat'taki Alişar, Aksaray yakınlarındaki Acemhöyük, Konya'da Karahöyük'te de karumlar kurulmuştur.

Assur ile Anadolu arasındaki ticaretin temelinde Assur'dan Anadolu'ya kalay ve dokuma ürünleri dış satımı, karşılığında da Anadolu'dan genellikle gümüş, altın ve değerli taş alımı bulunmaktaydı. Tunç silah, alet ve süs eşyalarının yapımı için gerekli olan kalay, Anadolu'da fazla bulunmamaktaydı. Assurlu tüccarlar Uzak Doğu, Pakistan ve Afganistan'dan bu madeni sağlayarak eşek kervanları ile Anadolu'ya getirmekteydi. Ticaret ağının başlangıcı Assur, bitiş noktası ise Karum Kaniş idi. İki ay kadar süren 700-800 km'lik yolculuk için kervanlar Musul yakınlarındaki Assur kentinden yola çıkıp Dicle boyunca kuzey yönde ilerleyerek Güneydoğu Anadolu'dan Kahramanmaraş-Elbistan ovası üzerinden ya da Ergani-Maden Geçidi ile Toroslar'ı, Malatya yakınlarında da Fırat Nehri'ni aşıp Kültepe'ye ulaşmaktaydı.

Assurlu tüccarlar, yerli Anadolu türünde dikdörtgen planlı, avlulu tek ya da iki katlı konutlarda yaşıyorlar; yerli halk ile aynı tip eşyaları kullanıyorlardı. Bununla birlikte dilleri, ölü gömme gelenekleri ve silindir mühür biçimleri farklıydı.

Assur Ticaret Kolonileri'nin neden ortadan kalktıkları kesin olarak bilinmemektedir. Kazılar, İ.Ö. 1750 yılında Karum Kaniş (Neşa) başta olmak üzere Orta Anadolu'nun birçok yerleşmesinin büyük bir yangınla yıkıldığını göstermektedir. Yerli beyler arasındaki bir çatışmaya bağlanan bu olaydan sonra Anadolu'nun ilk merkezî devleti olan Hitit Devleti ortaya çıkmaya başlar.


SIRA SİZDE 5

"Karum" ve "vabartum" kelimeleri ne anlama gelmektedir?

Eski Hitit Devleti

Hitit Devleti'nin kuruluş aşamasında Anadolu'da beylikler hâlinde yaşayan, farklı diller konuşan birçok halk bulunmaktaydı. Bunlar içinde Hattiler, **Luviler, Palalar** ve **Hurriler** en önemlilerini oluşturmaktadır. Hattiler ile hemen hemen aynı bölgede Hititler yaşamaktaydı. Hint Avrupa kökenli dil konuşan ve kendilerini Neşalılar, kullandıkları dili de Neşa dili olarak tanımlayan Hititlerin kökeni, Anadolu'ya nereden geldikleri konusu tartışmalı olup bu konuda farklı görüşler vardır. İ.Ö. 2000 dolaylarında doğudan Kafkasya Derbent kapılarından girmiş oldukları genellikle benimsenen varsayımdır. Son yıllarda ileri sürülen bir görüşe göre ise Hititler Orta Anadolu kökenli yerli Anadolulu bir topluluktur.

Luviler: Hint Avrupalı bir topluluktur. Anadolu'nun batı, güneybatı ve güney bölgelerine yayılmışlardır. İ.Ö. 2300 yıllarına doğru Balkanlar üzerinden Anadolu'ya girdikleri kabul edilir. Ancak bu göç hareketi tartışmalıdır.

Palalar: Karadeniz Bölgesi'nde Kastamonu ve Safranbolu çevresinde yaşayan ve Hint Avrupa kökenli Pala dili konuşan topluluktur.

Hurriler: İ.Ö. 3. bin yılın sonlarında çivi yazılı belgelerde isimlerine rastlanan ve Doğu Anadolu'ya İlk Tunç Çağı kültürünü getiren Kura-Aras Bölgesi halkları. Hint Avrupa ve Sami gruplarından farklı, kendine özgü bir dil olan Hurca konuşmaktadırlar. Bu dil, kuzeydoğu Kafkas dilleri ile akrabadır.

Farklı etnik kökenli, farklı dillerin konuşulduğu Anadolu'da ilk siyasal birlik kurma çalışmasının başında, kökeni Orta Anadolu'da Kuşşara kentine dayanan Pithana oğlu Anitta (İ.Ö. 1750) yer almaktadır. Anitta, Neşa (Kültepe), Zalpa ve Hattuş (Boğazköy)'u ele geçirdikten sonra Büyük Kral unvanını almıştır. Anitta, Neşa kentini kendine başkent yapmıştır. Kültepe (Neşa)'de bir sarayda bulunan tunç mızrak ucu üzerinde Kral Anitta'nın sarayı yazılıdır. Anitta, bölgede giderek güçlenip, Anadolu beyliklerini birer birer denetim altına alarak merkezî Hitit Devleti'nin temellerini atmıştır. Anitta'dan yaklaşık yüz yıl sonra, aynı soydan gelen Kuşşaralı Labarna, Hattuş kentini başkent yapıp, kente Hattuşa, kendine de Hattuşili (Hattuşalı) adını verdi (İ.Ö. 1650-1620). Böylece feodal ve teokratik Hitit Devleti kuruldu. I. Hattuşili ve torunu I. Murşili (İ.Ö. 1620-1590) döneminde Eski Hitit Devleti hızlı bir şekilde gelişir, Kuzey Suriye bölgesi ele geçirilir. Halep, Hitit Devleti'nin sınırları içine alınır, Babil fethedilir. Batı Anadolu'da Arzava ülkesi zapt edilir. Kısa süre içinde Hititler Yakın Doğu'nun etkin siyasi güçlerinden biri hâline gelmiştir. I. Murşili'nin ölümünden Telepinu (İ.Ö. 1525-1500)'nun başa geçişine kadar olan dönem Hitit Devleti'nin kargaşa dönemidir. Telepinu tahta geçtiğinde devlet zayıflamış, birçok bölge elden çıkmış, Hititler ilk kuruldukları bölgeye çekilmiştir. Telepinu yeni düzenlemeler ile bu karışık duruma son vermiştir.

I. Hattuşili ile birlikte Eski Hitit kültürü de gelişmeye başlamıştır. Bu kültürün kökleri Eski Assur Koloni Çağı'nın son dönemlerine kadar geri gitmekle birlikte özünde kendinden önceki bütün Anadolu uygarlıklarının bir sentezi olarak yorumlanabilir. Ayrıca siyasi genişlemeyle paralel olarak özellikle din ve ikonografide Suriye ve Mezopotamya etkileri de kendini hissettirir. Eski Hitit kültürünü iyi bir şekilde temsil eden yerleşmeler arasında Boğazköy, Alişar, Alacahöyük, Eskiyapar, İnandıktepe, Afyon Yanarlar, Konya Karahöyük ve İmikuşağı sayılabilir.

Eski Hitit Devleti'nin gelişmeye başladığı dönemde Hitit etki alanının dışında kalan bölgelerde yerel krallıklar ya da beylikler de etkinliklerini sürdürmekteydi. Hititler bunlarla bazen savaşarak bazen de antlaşmalar yaparak bölgedeki dengeyi sağlamaya ve güçlenmeye çalışmaktaydı. Bu krallıklar arasında büyük ölçüde Çukurova bölgesini kapsayan Kizzuvatna Krallığı; Fırat'ın doğusunda Elazığ yöresinde İşuva Krallığı; Yukarı Fırat ile Habur Nehri arasında kalan topraklarda kurulan Mitanni Krallığı sayılabilir. Batı Anadolu'da ise bu dönemde güç kazanan çeşitli beylikler vardır. Çoğunluğunu Luvilerin oluşturduğu bu beylikler zaman zaman Arzava ve Assuva gibi adlar altında konfederasyonlar oluşturmaktaydı.

Son Tunç Çağı (İ.Ö.1500/1450-1200)

Telepinu'dan sonra Hitit tarihinde başlayan Hitit İmparatorluk Çağı ya da Yeni Hitit Devleti olarak tanımlanan yeni evre ile birlikte Tunç Çağları da sona erer. Bu dönemde Hitit Krallığı II. Tudhaliya (İ.Ö. 1450-1420) ve I. Şuppiluliuma (İ.Ö. 1380-1340)'nın yönetiminde büyük bir güç olarak yeniden kurulur. I. Şuppiluliuma Dönemi'nde ülke sınırları Kuzey Suriye'ye, etki alanı ise Kuzey Mezopotamya'ya kadar genişlemiştir. I. Şuppiluliuma veba salgınında ölünce yerine kısa süre tahtta kalan oğlu II. Arnuvanda (İ.Ö. 1340-1339) geçmiş, onu da kardeşi II. Murşili (İ.Ö. 1339-1306) izlemiştir. II. Murşili Dönemi'nde Batı Anadolu toprakları denetim altına alınmış, imparatorluğun sınırları güneyde Lübnan'dan, kuzeyde Karadeniz Dağları'na, batıda Ege Denizi'nden doğuda Bingöl Dağları'na kadar genişlemiştir. II. Murşili'den sonra tahta geçen oğlu II. Muvatalli Dönemi'nde (İ.Ö. 1306-1282), Mısır tahtına da II. Ramses oturmuştur. Ramses'in Suriye toprakları üzerinde hak iddia etmesi üzerine Hitit-Mısır ilişkileri gerginleşmiş ve Suriye egemenliği için iki güç arasında Kadeş (Tel Nebimend) kenti yakınlarında savaş yapılmıştır (İ.Ö. 1285). Savaşı kimin kazandığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte savaştan yıllar sonra İ.Ö. 1270 yılında, dünyanın iki süper gücü Hitit ve Mısır devletleri arasında II. Ramses ile Hitit tahtına çıkan III. Hattuşili (İ.Ö. 1275-1250), tarihin bilinen ilk büyük antlaşması olan **Kadeş Antlaşması'nı** imzalamışlardır. Bu antlaşmada III. Hattuşili'nin yanında karısı Puduhepa'nın da mührü bulunmaktadır. Bu durum kraliçenin ülkenin dış siyasetinde söz sahibi olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Bu antlaşmaya göre Mısır ve Hitit ülkeleri arasında iyi barış ve iyi kardeşlik sonsuz olacaktır. Mısır ülkesinin kralı, Hatti ülkesine sonsuza kadar hiç saldırmayacak; Hatti ülkesinin kralı, Mısır ülkesine sonsuza değin saldırmayacaktır.

Kadeş Antlaşması: Tarihin bilinen ilk büyük antlaşmasıdır. Hitit ile Mısır devletleri arasında İ.Ö. 1270 yılında imzalanmıştır. Antlaşma metni o zamanın diplomatik yazı dili olan Akad ve Mısır dillerinde hazırlanmıştır. Mısır'dan Hattuşa'ya yollanan ve gümüş bir tablet üzerine kazınmış olan Akadca özgün nüsha bulunabilmiş değildir. Aynı metnin kil tablet üzerine yazılmış olan kopyası Boğazköy arşivlerinde ele geçmiştir.

III. Hattuşili'den sonra yerine geçen oğlu IV. Tudhaliya (İ.Ö. 1250- 1220), babasından aldığı güçlü imparatorluğu sürdürmeye devam etmiş; ancak onun ölümünden sonraki yıllarda imparatorluk hızla çöküşe geçmiştir. Son imparator II. Şuppiluliuma (İ.Ö. 1215-1200) döneminin sonlarında başkent Hattuşa ağır bir yangınla tahrip olmuştur. Günümüzde çeşitli varsayımlar ileri sürülüyorsa da Hitit İmparatorluğu'nun sonunu getiren olaylar hakkında ayrıntılı bilgiler yoktur. Böyle bir sonu hazırlayan etkenlerin en önemlisi olarak kuzeyde dağlık Karadeniz bölgesinde yaşayan savaşçı Kaşkaların bölgeye yaptıkları yağma seferleri gösterilmektedir.

Bu topluluk son kez bölgeye inerek Hattuşa'yı yağmalamış ve yakmış, geri dönmeyerek aynı bölgede kalmıştır. Hitit İmparatorluğu'nun sonunu getiren diğer olaylar arasında Mısır firavunu III. Ramses'e ait hiyeroglif yazıtta anlatılan Deniz Kavimleri Göçü ve İ.Ö. 1200 yıllarında Balkanlardan Anadolu'ya ulaşan büyük göç dalgaları da sayılmaktadır. İ.Ö. 2. binyılın son yüzyıllarında Anadolu'yu olumsuz yönde etkileyen bu göçler ve istilalar nedeniyle yaşanan siyasi bunalım sonucunda Hitit İmparatorluğu da yıkılmıştır. Ancak, Hititler tamamen tarih sahnesinden çekilmemiş, kral ailesi ve yöneticiler güneye doğru çekilerek sülalelerini bir süre daha devam ettirmişlerdir.

Hitit Uygarlığı

Devlet Yönetimi ve Toplum Yapısı

Hitit Devleti feodal ve teokratik bir yapıya sahiptir. Devletin başında *Tabarna* denilen egemen bir kral, *Tavananna* (egemen kraliçe) unvanını taşıyan büyük kraliçe yer almaktadır. Eski Hitit Devleti kurulduğunda devletin yasama gücünde kralın yanında **Panku(ş)** adı verilen bir soylular meclisi bulunmaktaydı. Bu meclis kralın tek başına karar verme yetkisini sınırlamaktaydı. Kral soyundan birine verilen ölüm cezası ile kralın seçeceği veliahdın bu meclisin onayından geçmesi gerekiyordu. Ancak, imparatorluk döneminde devletin giderek güçlenmesi ile yönetim şekli mutlakiyete dönüşmüş ve Panku(ş) ortadan kalkmıştır.

Panku(ş): Eski Hitit Devleti Dönemi'nde kralın yanında geniş yetkilere sahip meclistir. Bu meclis yüksek askerî ve idari görevlerde bulunan ve genellikle kral ailesinin yakınları olan yaşlılardan oluşmaktaydı

Hitit kralları, tanrıların yeryüzündeki temsilcileriydi. Ancak, Mısır ve Mezopotamya krallarından farklı olarak Hitit kralları hiçbir zaman Tanrı-Kral olmamışlardır. Onların öldükten sonra tanrı olduklarına inanılmaktaydı. Görevlerinin başında başrahiplik, başkumandanlık ve başyargıçlık en önde gelmektedir. Veraset yoluyla geçen krallık makamında kral yerine geçecek veliahdı kendisi hayatta iken belirliyordu. Sarayda kraldan sonra en önemli şahsiyet kraliçe idi. Hitit kraliçeleri, saraylardaki resmi kabullerde, tapınaklarda yapılan dini törenlerde kralla birlikte bulunur, devletin resmî evrakları ve antlaşmalar üzerine kralla beraber mührünü basardı.

Devlet, feodal bir yapıya sahipti. Küçük feodal krallıklar, devlete her yıl belli bir miktar vergi ödemek, savaş zamanlarında da asker, at ve savaş arabası yardımında bulunmakla yükümlüydüler. Devletin doğrudan kendisine bağlı olan toprakları da birtakım yönetim bölgelerine ayrılmıştı. Buralarda saraya mensup prensler vali olarak görev yapmaktaydı.

Hitit toplumunda halkın çoğunu vergi vermekle yükümlü hür insanlar oluşturmaktaydı. Bunlar arasında soylular, tüccarlar, zanaatkârlar ve köylüler yer almaktadır. Sosyal tabakalaşmanın en alt grubunu köleler oluşturmaktaydı. Bunlar, alınıp satılabiliyor, kiralanabiliyorlar veya veraset yoluyla başkalarına geçebiliyorlardı. Buna karşılık mülkiyet haklarına sahiptiler ve kimi hakları yasalar ile güvence altına alınmıştı. Bunların yanında savaşta ele geçirilen ülkelerden sürülerek Hitit ülkesine getirilen insanlardan oluşan bir başka grup daha vardı. Sümerce NAM.RA (yarı hür) olarak tanımlanan bu insanlar, ucuz iş gücü olarak yeni kurulan ekonomik merkezlerde toprağa bağlanarak oturmaya zorunlu kılınmaktaydılar. Tapınağa bağlı tarlası ve evi olan NAM.RAlar yer değiştiremezlerdi.

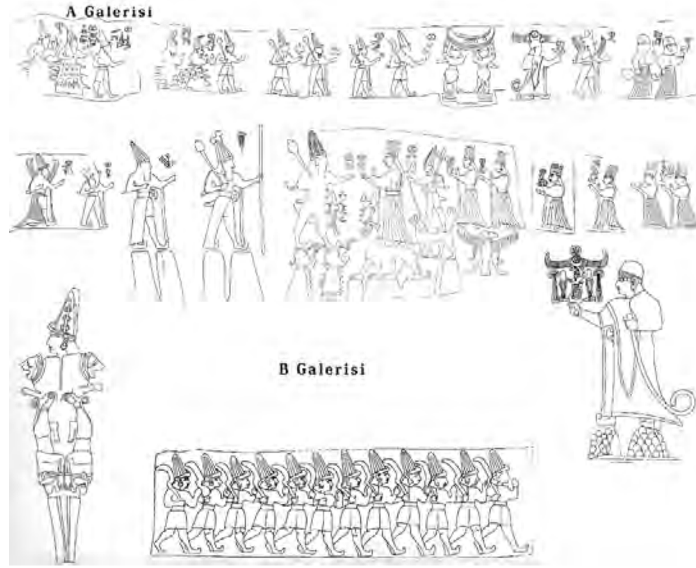
Hitit toplumunun en küçük birimini aile oluşturmaktaydı ve aile reisi erkekti. Aile yapısını ilgilendiren evlenme, boşanma, evlat edinme ve miras gibi konular yasaların denetimi altındaydı.

Din ve Ölü Gömme Gelenekleri

Hitit dini, bütün Eskiçağ toplumlarında görüldüğü gibi çok tanrılı bir dindi. Çivi yazılı bir belgede bu kalabalık tanrılar topluluğu *Hatti ülkesinin bin tanrısı* biçiminde tanımlanmıştır. Bu tanrılar, Hitit Devleti'nin bünyesinde yer alan farklı etnik gruplar gibi değişik kökenliydiler. Bunlar; Hurri, Hatti, Hint-Avrupa, Luvi, Kuzey Mezopotamya, Kuzey Suriye hatta İndo Ari ırktan olan tanrılardan oluşmaktaydı. Burada Hitit egemenlik sahası içindeki tüm halkların tanrıları panteona dahil edilerek farklı kültürlere mensup halk tek bir din çatısı altında birleştirilmiştir.

Şekil 4.5

Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı Kabartmaları



Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı: Boğazköy'ün 1.5 km kuzeydoğusunda, doğal bir kayalık alanda yer alan kutsal alandır. İki galeriden oluşmaktadır. Üzeri açık doğal kaya odalarının duvarları tanrı, tanrıça ve başrahip olan kralın kabartmaları ile bezenmiştir. Girişteki A Galerisi'nin duvarlarında Hurri kökenli tanrı ve tanrıçaların baştanrı Teşup ve eşi Hepat'ın önderliğinde Yeni Yıl Bayramı kutlamaları için bir araya gelmeleri gösterilmiştir. Buradaki tanrı ve tanrıçaların sayısı 71'dir. B Galerisi'nde hızla koşan 12 yeraltı tanrısı ve Kılıç tanrı kabartmalarıyla IV. Tudhaliya ve koruyucu tanrısı Şarruma panosu yer almaktadır.

Devletin resmî tanrıları, Boğazköy yakınlarındaki **Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'**ndaki kaya kabartmalarında betimlenmiştir. Bu tanrıların başında Hurri kökenli *Gökyüzü ve Fırtına tanrısı Teşup* bulunmaktadır. Karısı Arinna kentinin *güneş tanrıçası Hepat* ve oğlu *Şarruma* da tanrılar pantheonunun başında yer almaktadır. *Güneş ve Ay tanrısı,* dağ tanrıları, nehir tanrıları, yeraltı dünyasının tanrı ve tanrıçaları, çeşitli hastalıkların tanrı ve tanrıçaları da pantheonda yer almaktaydı. Hitit inancına göre tanrı ve tanrıçalar insan biçiminde düşünülmekteydi. Tanrıların heykelleri ve kabartmaları onların yerlerini tutardı. Bazı durumlarda tanrıların kutsal hayvanları ya da onlara ait eşyalar da tanrıyı temsil etmekteydi. Tanrılara kurbanlar kesmek, yiyecek, içecek vermek, adaklar sunmak dinin gerektirdiği gündelik işlemlerdi. Bayramlar ise bunun daha yüksek düzeyde, kral ve kraliçenin de katıldığı kalabalık bir halk topluluğuyla birlikte yapılan resmî karakterli törenlerdi. Bu bayramların en önemlilerinden biri **Yeni Yıl Bayramı'**ydı.

Hititlerde ölü gömme geleneği iki türlüdür: Kremasyon gömülerde ceset yakıldıktan sonra külleri *urne* olarak tanımlanan pişmiş toprak bir kap içinde toprağa gömülmekteydi. *İnhumasyon* gömülerde ise çoğunlukla ölü, *pithos* denilen büyük bir kabın içine ya da taşlardan örülen sandık tipindeki mezarlara yerleştirilerek toprağa gömülüyordu. Mezarlarda ölü armağanları da bulunmaktaydı. Farklı gömü ge-

leneklerinin aynı mezarlıkta uygulanması, ayrı dini inançlara ve farklı öbür dünya görüşüne sahip insanların birlikte yaşadıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Mimari ve Sanat

Mimari

Hititlerin Eski Anadolu mimarisine kazandırdığı en önemli yeniliklerin başında anıtsal mimari örnekleri gelmektedir. Kültepe'de ve Acemhöyük'te bulunan 50-60 odalı saray yapıları Eski Hitit evresine tarihlenen iki anıtsal yapıdır. Mimarideki anıtsallık Hitit İmparatorluk Çağı'nda daha da büyük boyutlara ulaşarak görkemli kentlerin doğmasına neden olmuştur. Bu kentlerin en güzel örneğini Çorum'un Boğazkale ilçesinde yer alan başkent Hattuşa (Boğazköy) oluşturmaktadır.

Engebeli bir arazide kurulmuş olan kentte Eski Hitit evresine ait yerleşme, Büyükkale olarak tanımlanan kayalık alan ve kuzeybatısındaki Aşağı Şehir diye adlandırılan bölgeye yayılmıştır. Büyükkale, çevresi ayrı bir sur ile çevrelenmiş, içinde ülkenin yönetim birimlerinin yer aldığı, hepsi anıtsal yapılardan oluşan resmî karakterli bir yerleşim alanıdır. Kale görünümündeki bu alanda kralın sarayı, toplantı salonları, devlet arşivi ve çeşitli yönetim yapıları bulunmaktadır. Aşağı Şehir'i de güçlü bir sur çevrelemektedir. Bu surun altında birçok **potern** vardır. Burası dinsel işlevi ağırlıklı bir alandır. Hattuşa'nın en büyük tapınağı burada bulunmaktadır. Büyük Tapınak olarak adlandırılan ve seksenden fazla odaya sahip bu yapı, Hitit baştanrısı *Fırtına Tanrısı* Teşup ile Arinna kentinin *Güneş tanrıçası* Hepat'a adanmıştır.

Hitit İmparatorluk Dönemi'nde şehir, gerçek bir imparatorluk başkenti konumuna yükselmiştir. Çevresi 7 km uzunluğunda çift sıra sur ile kuşatılmıştır. Kentin daha yüksekteki güney kesiminde I. Şuppiluliuma'dan sonra inşa edilmeye başlanan Yukarı Şehir yer almaktadır. Bu kesime kabartmalarla bezenmiş törensel üç anıtsal kapıdan geçilerek ulaşılmaktadır. Bu kapılar kabartmalarına göre Aslanlı Kapı, Kral Kapısı ve Sfenksli Kapı olarak isimlendirilmiştir. Aslanlı ve Sfenksli Kapı'da, kapıları ve kenti kötülüklerden koruduğuna inanılan anıtsal ölçekli iki aslan ve **sfenks** kabartması yer almaktadır. Kral Kapısı'nda ise daha çok tanrı olduğu benimsenen ölmüş bir Hitit kralı betimlenmiştir. Sfenksli Kapı'nın altında kentin dışına açılan bir potern bulunmaktadır.

Yukarı Şehir, oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Burada otuzu aşkın tapınak ile kentin su ihtiyacını karşılayan büyük havuzlar ortaya çıkarılmıştır. Farklı boyutlardaki tapınaklar, plan bakımından birbirlerine benzemektedir. Bu plan bazen revaklı bir orta avlunun çevresine yerleştirilmiş olan odalardan oluşmaktadır. Tapınaklar, hem tanrı evi olarak bir kült merkezi hem de birer ekonomik merkezdi. Bunlar, kendilerine ait atölyeleri, ekip biçtikleri arazileri, ormanları olan ve kendi gereksinimlerini karşılayan özerk kurumlardı.

Kentin kuzeydoğu ucunda Büyükkaya olarak tanımlanan alan, İ.Ö. 13. yüzyılın sonlarında sur ile çevrelenerek bir kaleye dönüştürülmüştür. Burada çok büyük boyutlu tahıl siloları yer almaktadır.

Boğazköy'ün yanında anıtsal ölçekli mimarisi ile öne çıkan diğer önemli Hitit kentleri arasında Boğazkale yakınlarında bir kült merkezi olan Alacahöyük, Tokat-Zile'de bir sınır beyinin yaşadığı Maşathöyük (Tapigga) ve Sivas yakınlarındaki Kuşaklı (Sarissa) sayılabilir. Yozgat yakınlarındaki Alişar, Çorum'da Ortaköy (Sapinuva) güneyde Tarsus Gözlükule (Tarzi), Mersin -Yumuktepe ve Mut yakınlarındaki Kilisetepe önde gelen diğer Hitit merkezleridir.

Yeni Yıl Bayramı: Tüm Yakın Doğu kültürlerinde görülen, baharın gelişi ile birlikte kutlanan bayramdır. Bu bayramda pantheondaki bütün tanrıların, baştanrı Teşup ve baştanrıça Hepat önünde toplandığına inanılmaktaydı. Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'nın duvarlarında betimlenen bu törende bir resmigeçit yapılıyor ve tanrılara sunularda bulunuluyor, böylece yeni gelen yılın bereketli olması sağlanıyordu. Yüzlerce tapınak görevlisinin düzenlediği törenlerde kral da başrahip olarak görev alıyordu.

Potern: Yeraltı geçidi. Taş temelli, kerpiç bedenli surların altında açılan, bir tehlike anında veya ana kapının açılmaması gerektiği durumlarda, gizlice şehrin dışına çıkmayı sağlamak amacıyla kullanılan gizli geçitlerdir.

Sfenks: Genellikle kadın başlı, aslan gövdeli karışık bir mitolojik yaratık. Betimleri Eski Mısır sanatından Antik Yunan ve Roma'ya geçmiştir.

Sanat

Hitit sanatı, tek bir halkın değil, devleti oluşturan farklı etnik grupların ve devletin yakın ilişki kurduğu çevre kültürlerin etkisi altında oluşmuş bir bileşimdir. Yapılan çalışmalara göre Hitit sanatı, Hatti, Hurri, Luvi, Mezopotamya ve Mısır sanatının bir sentezi olarak yorumlanabilir.

Hitit mimarisine damgasını vuran anıtsallık, Hitit sanatında büyük plastik ve kaya kabartmalarında kendini göstermektedir. Hitit yazılı belgelerinde büyük boy heykellerden söz edilmektedir. Boğazköy ve Alacahöyük'teki sfenks heykelleri bunlara ait güzel örneklerdir. Doğal geçitler ya da tatlı su kaynaklarının yakınına yapılmış olan kaya anıtları, Hitit sanatının günümüze ulaşan en çarpıcı örnekleri olup Hitit İmparatorluğu'nun egemen gücünü simgelemektedir. Bu anıtların en tanınmışları Beyşehir yakınlarındaki Eflatunpınar ve Fasıllar, Adana yakınlarında Ceyhan Irmağı kıyısında Sirkeli, Kayseri yakınlarında Taşçı, Hemite, Gezbel, Fraktin, İmamkulu, Konya'da Hatip, Ankara yakınlarında Gavurkale ve İzmir yakınlarında Karabel'dir.

Kilden yapılmış plastik eserler ise Hitit sanatının dikkat çeken küçük el sanatları örnekleridir. Bunların en ünlülerini Boğazköy'de bulunmuş olan Fırtına tanrısının kutsal boğaları oluşturmaktadır. Hitit çanak çömleğinin en önemli buluntuları arasında *bibru* olarak tanımlanan hayvanın tümü ya da yalnızca başı biçimindeki içki kapları da önemlidir. Hitit sanatında mühürlerin de önemli bir yeri vardır. Kullanılan mühür biçimlerinde Anadolu ve Mezopotamya'nın ustaca bileşimini görmek mümkündür. Anadolu'da yaygın olarak kullanılan damga mühürler, Mezopotamya'da ve Kuzey Suriye'de görülen silindir mühürler ayrı ayrı ele geçtiği gibi, bazen iki mühür tipinin aynı mühürde birleştirildiği de görülmektedir.

Yazı ve Edebiyat

Hititler, çivi ve resim yazısı (hiyeroglif) olmak üzere iki tür yazı kullanmışlardır. Mezopotamya'dan alınmış çivi yazısı kil tabletler ve mühürler üzerine, yerli Anadolu resim yazısı ise anıtlar ve mühürler üzerine yazılmıştır. Bunun yanında Palaca, Luvice, Hurrice ve Hattice gibi diller de bulunuyordu.

Hitit belgelerinin büyük bir bölümü Boğazköy arşivinde ele geçmiştir. Burası 25.000'i aşkın tabletle bir devlet arşivi niteliğindedir. Ayrıca son yıllarda Ortaköy'de de büyük bir arşiv gün ışığına çıkarılmıştır.

Hitit edebiyatı da din ve sanat gibi farklı kültürlerin bir bileşimidir. Tarih yazıcılığı, dualar, mitos ve destan türünden eserler Hitit edebiyatını oluşturmaktadır. Çoğu Hatti ve Hurri kökenli olan mitos ve destanlar içinde Kaybolan Tanrı, İlluyankas Mitosu, Telepinu Efsanesi ve Kumarbi Efsanesi en tanınmış eserlerdir ve çok daha sonraları yaratılan Eski Yunan mitolojisini de etkilemişlerdir. Sümerler'den Hurri, Hitit ve Fenikelilere, oradan da batı dünyasına aktarılmış olan bu efsane ve destanlar Eski Ön Asya uygarlıklarının birbirlerinden soyutlanamayacaklarını, hepsinin karşılıklı etkileşim içinde olduklarını göstermektedir.

SIRA SİZDE 6

Tarihin bilinen ilk yazılı antlaşması ne zaman ve kimler arasında yapılmıştır? Sonuç ne olmuştur?

ANADOLU'NUN DEMİR ÇAĞI UYGARLIKLARI (İ.Ö. 1200-547/546)



Anadolu'daki Demir Çağı uygarlıklarının siyasi ve kültürel yapısını öğreneceksiniz.

İ.Ö. 12. yüzyılın başlarında merkezî Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte Anadolu toprakları büyük bir kargaşa ve çöküntü sürecine girmiştir. Bu süreçte bölgeye çeşitli yönlerden farklı etnik kökenli göçebe topluklar girmeye başlamıştır. Bu topluluklardan Muşkiler, Kafkasya üzerinden gelip Doğu Anadolu'nun batı kesimine; Balkanlar üzerinden boğazlar yoluyla gelen Trak kökenli göçmenler Batı Anadolu'nun kuzey kesimine; Arap çöllerinden gelen Sami kökenli Aramiler ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yerleşmişlerdir. İ.Ö. III. binyılın sonları ve II. binyılın başlarında olduğu gibi Anadolu bir kez daha çok sayıda büyüklü küçüklü güçler arasında paylaşılmıştır. Bu dönemde demir madeninin kullanımı yaygınlaşmış, çoğu aletler özellikle de silahlar daha etkili ve dayanıklı olan demirden yapılmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Anadolu'nun Tunç Çağları sona ermiş ve yeni bir dönem olan Demir Çağı başlamıştır.

Anadolu'da Demir Çağı'nda ortaya çıkan yeni siyasi oluşumda Geç Hitit Kent Devletleri, Urartu Krallığı, Frig Krallığı ve Lidya Krallığı en önemli rolleri oynamıştır.



Şekil 4.6

Demir Çağı'nda Anadolu

Kaynak: *SEVİN, V. Eski Anadolu ve Trakya, İstanbul, 2003,s.180*

Geç Hitit Kent Devletleri

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından hayatta kalmayı başarabilen kral ailesinin soyluları, bir zamanlar egemenlikleri altındaki Güney ve Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye' yi içine alan bölgeye kaçarak burada yaşayan halklarla kaynaşıp, birbirlerinden bağımsız küçük kent devletleri kurarak bir süre daha varlıklarını sürdürmüşlerdir. Hitit, Luvi, Arami ve bir kısım Hurri kökenli halklarca kurulmuş olan Geç Hitit Kent Devletleri ya da Suriye-Hitit Beylikleri olarak tanımlanan bu devletler şunlardır: Malatya çevresinde Milidia; Adıyaman yöresinde Kummuh; Kahramanmaraş ve Gaziantep yöresinde Gurgum ve Kargamış; İslahiye dolaylarında Sam'al; Çukurova bölgesinde Que ve Hilakku; Amik Ovası dolaylarında Pattin; Adana-Kadirli yöresinde Asitavanda; Kayseri, Niğde ve Nevşehir civarında Tabal.

Orta Anadolu'dan Fırat Nehri kıyılarına kadar uzanan geniş bir sahada ortaya çıkan ve etnik bir birlik göstermeyen kent devletleri ayrı ayrı hanedanların yönetimi altında, Büyük Kral, Ülke Beyi gibi ünvanlar taşıyan bir kral tarafından idare edilmekteydi. Çoğu Luvice konuşan ve yazı olarak resim yazısını kullanan bu devletler, İ.Ö. 9. yüzyılın ortalarından başlayarak önce kültürel sonra da siyasi bakımdan Yeni Assur İmparatorluğu'nun etkisi altına girmişler; İ.Ö.8. yüzyılın sonlarında ise hepsi teker teker Assur'un eyalet sistemine dahil edilmişlerdir.

Geç Hitit Kent Devletlerine ait önemli yerleşmelerin başında Kargamış, Zincirli, Malatya, Sakçagözü ve Karatepe yerleşmeleri gelir. Bu merkezlerde yapılan arkeolojik kazılarda bu devletlerin mimarisini ve sanatını aydınlatan, dikkat çekici buluntular ele geçmiştir. Çift sur sistemi ile kuşatılmış olan şehirlerde, gelişmiş bir mimari anlayış vardır. Sarayların, caddelerin, anıtsal merdivenlerin, meydanların düzenli konumu, önceden bir bütün olarak düşünülmüş şehir planlarının varlığını akla getirmektedir. Aşağı ve Yukarı Şehir olmak üzere iki kısımdan oluşan kentlerde saraylar, yönetim binaları ve dinî yapılar, bir iç sur ile çevrelenmiş daha yüksekteki Yukarı Şehir içinde yer almaktadır. **Hilani tip**indeki saraylara kabartma bezemeli altlıklar üzerinde yükselen sütunlar arasından geçilerek girilmekteydi. Bunun gerisinde, enlemesine yerleştirilmiş büyük bir salon ve yan odalar bulunmaktaydı. Yan odalardan birinde yer alan merdiven ile üst kata çıkılıyordu.

Hilani: Ön cephesinde sütünlarla taşınan revağı olan Kuzey Suriye mimarisine özgü, dikdörtgen planlı, girişi uzun duvar üzerinde bulunan çok katlı yapı.

Ortostat: Duvarların alt kısımlarında kullanılan, dikine yerleştirilmiş, bazıları kabartmalarla bezeli taş levha ya da bloklar.

Surlara açılmış olan anıtsal kapılar, sarayların dış cepheleri **ortostat** olarak tanımlanan kabartmalı taş bloklarla süslenmiştir. Bazen girişlere tanrı ve kralların anıtsal ölçekli tam plastik yontuları da yerleştirilmekteydi. Geç Hitit sanatı ve kültürü en iyi şekilde kendisini mimarinin bütünleyicisi olarak yapılmış kabartma sanatında yansıtır. Av, savaş, saray hayatından kesitler, karışık yaratıklar ve çeşitli hayvan figürlerinden oluşan kabartmalar stil yönünden Geç Hitit I, Geç Hitit II ve Geç Hitit IIIa-b olmak üzere üç ana evrede incelenir. İlk iki grupta eski Hitit ögeleri, üçüncü grupta ise güçlü bir Assur etkisi vardır.

Şekil 4.7

Kargamış'tan Kabartmalı Ortostat



Fil dişi ve özellikle büyük tunç kazanların yer aldığı madenî eşyalar da Geç Hitit sanatında özel bir yere sahiptir. Tabal ülkesi, tunç işçiliğinin önde gelen merkezlerindendir. Kuzey Suriye kökenli fil dişi eserler ise haraç ve ganimet olarak As-

sur'a götürülmüştür. Gerek fil dişi, gerek madenî eserler Yunanistan'a da gitmiş, orada taklitleri de üretilmiştir. Bu eserler, bir yandan Ön Asya ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin yoğunluğunu göstermekte diğer yandan Eski Yunan uygarlığının yaratılmasında Geç Hitit Kent Devletlerinin de çok önemli bir aracı rolü oynadığını kanıtlamaktadır.

Urartu Krallığı

Orta Anadolu Bölgesi'nde güçlü Hitit İmparatorluğu varlığını sürdürürken İ.Ö. 13. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Hurri kökenli halkların oluşturduğu, henüz merkezî bir yönetim altında birleşmemiş feodal beylikler bulunmaktaydı. İlk kez Assur Kralı I. Salmanassar (İ.Ö. 1274-1245) dağlık bölgedeki bu ülkeden Uruatri olarak söz etmiş ve 8 kabilenin ismini sayarak, bu ülkenin birtakım krallar tarafından yönetildiğini bildirmiştir. Daha sonraki Assur kayıtlarında bu kralların sayısı 60'a kadar çıkmıştır. Bu dönemde Doğu Anadolu'nun sahip olduğu demir ve bakır gibi ham madde kaynakları, bunlardan işlenmiş mal stokları, toprak ürünleri ve hayvan sürüleri İ.Ö. 13. yüzyıldan itibaren Ön Asya'da büyük bir imparatorluk kurma uğraşı veren Assur'un askerî seferlerini bu topraklar üzerine yoğunlaştırmasına neden olmuştur. Assur'un amacı, bu bölgede devamlı ve kalıcı bir egemenlik kurmak yerine, bölgedeki zengin kaynakları belirli sürelerde düzenleyeceği yağma seferleriyle ele geçirmek, bu topraklarda yaşayan toplumları baskı altında tutarak vergiler yoluyla sömürmek, böylece ekonomisi için sürekli bir kaynak oluşturmaktı. Güneyden gelen Assur tehlikesi ve baskısı, birbirlerine komşu ve akraba olan feodal beylikleri aralarında Assur'a karşı güç birliği yapmaya yöneltmiştir. Etnik birliğin de sağladığı büyük avantajla kısa sürede beylikler arasında birleşme sağlanmış, önce *Uruatri* daha sonra *Nairi* feodal beylikler konfederasyonu oluşturularak Assur'a karşı büyük bir mücadele başlamış, sonuçta İ.Ö. 9. yüzyılın ortalarında başkent Tuşpa (Van Kalesi ve Eski Van şehri) olmak üzere Van ovasında merkezî Urartu Krallığı kurulmuştur.

Urartu Krallığı, birbirini izleyen baba-oğul krallar I. Sarduri (İ.Ö. 840-830), İşpuini (İ.Ö. 830-820), Minua (İ.Ö. 810-785/780), I. Argişti (İ.Ö. 785/780-760) ve II. Sarduri (İ.Ö. 760-730) dönemlerinde büyüyüp güçlenmiş ve tüm kurumlarıyla gerçek anlamda merkezî, bürokratik bir devlet hâline ulaşmıştır. Bu dönemde krallığın sınırları kuzeyde Ermenistan ve Güney Gürcistan'a, kuzeybatıda Erzincan'a, güneydoğuda Urmiye Gölü'nün güney kıyılarına, batıda Fırat Nehri'nden doğuda Hazar Denizi kıyılarına kadar genişlemiştir. Urartu topraklarına katılan bölgelerde askerî ve ekonomik amaçlı çoğu Urartu krallarının adını taşıyan birçok kale ile tarımı güçlendirmek üzere baraj, gölet, sulama kanalları inşa ettirilmiştir. Bölgede kazısı yapılmış başlıca Urartu merkezleri arasında Van Kalesi (Tuşpa), Çavuştepe (Sardurihinili), Ayanis (Rusahinili), Adilcevaz, Toprakkale (Rusahinili), Anzaf, Erzincan-Altıntepe, Karmir-Blur (Teişebani), Armavir (Argiştihinili) sayılabilir.

İ.Ö. 743 yılında Adıyaman Gölbaşı yakınlarında Assur orduları karşısında Urartu ordularının uğradığı yenilgi ile birlikte Urartu Krallığı'nın yükselişi sona ermiştir. Bu mağlubiyeti İ.Ö. 714'te önce Transkafkasya üzerinden dalgalar hâlinde inen Kimmerler, sonra da Assur Kralı II. Sargon karşısında alınan yenilgiler izlemiştir. Sınırları giderek daralan Urartu Krallığı II. Rusa Dönemi'nde (İ.Ö. 675'ler) yeni bir kalkınma hamlesi yapmıştır. Ancak sonuçsuz kalan bu çabalardan sonra İ.Ö. 640 yıllarında Urartu Krallığı yok olmaya başlamıştır. Son kral IV. Sarduri'nin iktidar dönemi hakkında hemen hemen hiçbir bilgi olmadığı için krallığın hangi tarihte kesin olarak ortadan kalktığı bilinmemektedir. Bununla birlikte Urartu Krallığı'nın

İ.Ö. 7. yüzyılın sonlarına doğru Assur İmparatorluğu'na son veren olaylarla birlikte tarihten silindiği kabul edilir. Doğu Anadolu yeniden sonun başlangıcına dönerek göçebe aşiretlerin arasında paylaşılmıştır.

Merkezî ve teokratik bir sistemle yönetilen Urartu Krallığı'nda devletin başında, tüm ülkeyi yöneten güçlü ve mutlak hakim olarak kral bulunmaktadır. Tam anlamı ile monarşik bir düzen mevcuttur. Krallık aynı hanedan içinde babadan oğula geçmektedir. Kral, aynı zamanda tanrıların en büyük başrahibidir ve onların koruması altındadır. Halk soylular, savaşçılar, köylüler ve köleler olmak üzere farklı sınıflara ayrılmıştır. Devletin egemen olduğu bütün topraklar stratejik önemine, üretim durumuna ve diğer benzer özelliklere göre daha küçük birimlere bölünmüş, bu birimler de belirli eyalet merkezlerine bağlanmıştır. Bu merkezlere de kral tarafından valiler atanmıştır. Gücünü savaşçı bir toplum olmasına borçlu olan Urartular çok iyi organize olmuş bir orduya sahipti. Süvari, piyade ve arabalılar gibi farklı sınıflara ayrılan orduda askerler zırh, miğfer, kalkan, kılıç, mızrak, balta, ok, yay gibi silahlarla donatılmıştı.

Urartu Devleti'nin resmî dili Urartuca idi. Bu dilin temel özelliği Türkçenin de dahil olduğu bütün Asianik diller gibi bitişken oluşudur. Tek akrabası Hurricedir ve her iki dil de Kuzeydoğu Kafkasya dil ailesindendir. Ön Asya'daki diğer halklar gibi Urartular da çivi yazısı kullanmışlardır. Ayrıca mühürler ve kap kacak üzerinde resim yazısı da kullanılmıştı.

Urartu dini, çok tanrılıydı. Krallığın kuruluşundan kısa bir süre sonra oluşturulan devlet dini, Urartu Devleti'nin egemen olduğu topraklarda yaşayan Hurri-Urartu akraba halklar ve yabancı etnik toplumlar tarafından kutsanmakta olan bütün tanrıları ve inançları içine alan çok geniş tabanlı bir panteona sahipti. Buna göre Urartu devlet dinini; Urartu ülkesini, fethedilen toprakları ve iskân ettirilen yeni toplumları birbirine bağlayan birleştirici bir din olarak tanımlayabiliriz. Bu panteon hakkında en ayrıntılı bilgiyi, Van ovasındaki Meherkapı Yazıtı vermektedir. Kayalara oyulmuş dikdörtgen biçimli bir tapınak kapısını temsil eden bu anıtın arka duvarındaki yazıtta Urartu Devleti'nin resmî tanrıları ve tanrıçalarının isimleri ile bunlara kurban edilecek hayvanların cins ve sayıları verilmiştir. Tanrı listesinin başında Haldi, Teişeba ve Şivini üçlüsü yer almaktadır. Tanrı Haldi, bütün yerli ve yabancı tanrıların üzerinde, bunları birleştiren, kralla birlikte devleti koruyan *Baştanrı ve savaş tanrısı*dır. Büyük bir mızrak ile simgelenen bu tanrının savaşta daima ordunun önünde gittiğine inanılıyor, adak olarak çeşitli silahlar sunuluyordu. İkinci sıradaki *Fırtına ve Gök Gürültüsü tanrısı Teişeba,* Hurri kökenliydi. Üçüncü sıradaki Şivini de Hurri kökenliydi ve *Güneş tanrısı*ydı. Meherkapı Yazıtı'nda bu üç tanrının yanında 60 tanrı ve 16 tanrıçanın daha adı geçmektedir. Ancak bunların çoğu hakkında yeterli bilgi yoktur. Tunç eserler, taş kabartmalar ve duvar resimleri üzerinde insan şeklinde betimlenen tanrıların başlarında boynuzlu başlık vardır ve çoğu kez kutsal hayvanları üzerinde ayakta durmaktadırlar.

Urartuların tanrıları için inşa ettikleri tapınaklar, tören salonları, revaklı avluları, depoları ve sunaklarıyla birlikte bir külliye oluşturmaktadır. Tanrı yontusunun bulunduğu en kutsal kesim (cella) kare planlı yüksek bir kule biçimindeydi. Bunların dış cephelerine adak olarak sunulmuş tunç kalkanlar asılmaktaydı. Bu tip tapınaklara ait örnekler çok iyi korunmamış olmakla birlikte Yukarı Anzaf, Toprakkale, Çavuştepe, Ayanis, Kayalıdere, Altıntepe gibi Urartu merkezlerinde gün ışığına çıkartılmıştır. Bunların yanı sıra Urartuların niş ve stellerin (dikilitaş) yer aldığı yarı açık hava kutsal alanları da vardır. Van Kalesi'ndeki Analı Kız kutsal alanı, Yeşilalıç ve Altıntepe kutsal alanı bunların güzel örnekleridir.

Arkeolojik çalışmalar Urartu'da kremasyon ve inhumasyon olmak üzere temelde iki ölü gömme geleneğinin uygulandığını göstermiştir. Mezar mimarisi olarak kalelerin kayalık yamaçlarına oyulmuş kral ve soylulara ait çok odalı anıtsal oda mezarlar en önemli grubu oluşturur. Bu tip mezarların en etkileyici örnekleri Van Kalesi kayalığının güney yamaçlarındaki Urartu krallarına ait mezarlardır. Ayrıca, toprak altındaki yumuşak kayalara açılmış ya da taşlarla inşa edilmiş giriş koridoru olan (dromos) oda mezarlar da vardır. Bunun yanında ölülerin doğrudan gömüldüğü tek kişilik basit toprak ya da taş sandık mezarlar ile yakılıp küllerinin yerleştirildiği özel kül kapları (urne) da bulunmaktadır.



Şekil 4.8

Adilcevaz Kef kalesi tanrı Haldi'nin betimlendiği bazalt paye.

Kaynak: *SEVİN, V., Eski Anadolu ve Trakya, İstanbul, 2003, s.200.*

Urartu Krallığı'nın kurulduğu bölge topoğrafik ve coğrafi koşullar bakımından oldukça güç bir bölgedir. Burada çetin doğa koşullarının olumsuz etkilerini zayıflatmadan güçlü bir merkezî devlet kurmak olanak dışı idi. Bu nedenle Urartular doğaya karşı giriştikleri mücadelede özellikle bayındırlık alanında o dönemde mühendislik harikası olarak tanımlanabilecek birçok uygulamaya imza atmıştır.

Yerleşim alanı olarak, savunma kolaylığı sağladığı için sarp kayalıkları, yüksek tepeleri seçen Urartular, bu alanları ana kayaya oydukları temel yuvalarına oturttukları güçlü surlarla çevirip birer kale yerleşmesine dönüştürmüşlerdir. Çeşitli amaçlara yönelik olan bu kalelerden yönetim merkezi olanlarda daima yönetici sarayı, bir ya da birkaç tapınak, depo binaları ve atölyeler bulunmaktadır. Bu tip kalelerden günümüze en iyi durumda kalmış olanları Çavuştepe ve Ayanis kaleleridir. Kimi kaleler ise sadece askerî amaçlıydı. Nispeten küçük boyutlu olan bu türdeki tesislerde surların içinde önemli bir yapılaşmaya gidilmemiştir. Çiftçilikle uğraşan halk ise tarlaların yakınlarında savunmasız yerleşmelerde oturmaktaydı.

Ülke içinde en uzak sınır noktalarıyla bağlantı sağlayan karayolları, kısa ve yağışsız geçen yaz aylarında yapılacak sulu tarım için büyük önem taşıyan su kanalları, barajlar ve göletler bayındırlık alanında Urartulardan günümüze kadar ulaşmış en önemli tesislerdir. Modern Van şehrinin çevresindeki arazilerin sulanmasında hâlâ Urartu Kralı Minua'nın yaptırttığı 54 km uzunluğundaki Minua(Şamram) kanalı ile II. Rusa'nın Erek Dağı'nın tepesine inşa ettirmiş olduğu yapay baraj gölünün (Keşiş gölü) sularından yararlanılmaktadır. Bugüne kadar saptanan ve sayıları

100'e yaklaşan sulama tesisleri Doğu Anadolu'yu bir barajlar bölgesi durumuna getirmiştir. Başka bir yerde saptanmayan bu yoğunluk nedeniyle Urartu Krallığı *Hidrolik Uygarlık* olarak da nitelendirilmektedir.

Zengin demir, gümüş ve bakır yataklarına sahip olan Urartular, maden işleme sanatında ileri bir toplumdu. Doğu Anadolu'nun ilk kuyumcuları da Urartulardı. Urartu kuyumcularının altın, gümüş ve tunçtan yapmış oldukları küpe, gerdanlık, elbise ve saç iğnesi, düğme, bilezik gibi mücevherat günümüzde bile büyük bir beğeni ile izlenmektedir. Tunçtan dövme ve döküm tekniğinde yapılan hayvan heykelcikleri, üç ayaklı şamdanlar, çeşitli büyüklükte ve formda kaplar, kalkanlar, kemerler, sadaklar, miğferler, ok uçları, kama ve kılıçlar, at koşum takımları ise maden sanatının özgün örneklerini oluşturmaktadır.

Urartularda gelişmiş ahşap, kemik ve boynuz oymacılığı ve kakmacılığı, kendilerine özgü mühürcülük de vardır. Ayrıca çanak çömlekçilik de önemli bir endüstri koludur. Daha çok madenciliğin etkisinde gelişmiş olan çanak çömlek sanatında kalelerdeki resmî çömlekçi atölyelerinde kırmızı renkli ve parlak görünümlü mallar üretiliyordu.

Urartu sanatı farklı kaynaklardan köklenen, Suriye, Anadolu ve Assur etkileriyle beslenen birleşik bir kültürdür. Bununla birlikte ait olduğu bölgenin coğrafi ve topoğrafik koşulları sanatın gelişmesinde etkili olmuş, yaratılan bütün eserlerde Urartulu kimliği kendini belli etmiştir.

Şekil 4.9

Bronz Urartu aslanı



SIRA SİZDE 7

Urartu Krallığı'nın bayındırlık alanında en dikkat çekici ve önemli faaliyetleri hangi alanda olmuştur örneklerle açıklayınız.

Frig Krallığı

Antik batı kaynaklarındaki bilgilere göre Avrupa'da oturdukları sırada *Brygler* ya da *Brigler* adını taşıyan Frigler, Makedonya ve Trakya'dan Boğazlar yolu ile Anadolu'ya göç eden Trak boylarından biridir. Bilim adamlarının çoğu, Friglerin Trak kökenli bir halk olduğu görüşünde birleşirler. Arkeolojik veriler, Trak kökenli göç hareketinin tek bir dalga hâlinde olmayıp, İ.Ö. 1200'lerden başlayarak İ.Ö. 8. yüzyıla kadar dalgalar hâlinde devam ettiğine işaret etmektedir. Friglerin göçleri ve

Anadolu'daki ilk yüzyılları arkeolojik açıdan hâlâ büyük oranda karanlıktır. Bununla birlikte, Eskiçağ yazarlarının verdikleri bilgilerden onların, başlangıçta Troya ve çevresini ele geçirdikleri, zaman içinde Askania Gölü (İznik Gölü) kıyıları ile Sangarios (Sakarya) Nehri Vadisi'ne doğru yayıldıkları anlaşılmaktadır. Frigler, buradan güney ve doğu yönde genişleyerek Anadolu içlerine yayılmaya devam etmişler, İ.Ö. 11. yüzyıla doğru Polatlı yakınlarındaki daha sonra başkentleri olacak olan Gordion (Yassıhöyük)'a ulaşmışlardır.

Yassıhöyük'te köy düzeyinde, yerleşik bir düzeni benimseyen Friglerin göçebe ve köy düzeyindeki yaşam biçiminden siyasal örgütlü bir devlet düzenine nasıl geçtiği ve bu geçişteki aşamalar bugün için bilinmemektedir. Bununla birlikte, ilk aşamada, merkeze bağlı tek bir krallıktan çok, birçok beyliğin varlığını düşünmek daha gerçekçi olacaktır. Buna bağlı olarak, Gordion'un önceleri bir beylik merkezi olduğu ileri sürülebilir. Nitekim, arkeolojik kazılar Yassıhöyük'ün daha İ.Ö. erken 9. yüzyılda kabartmalı ortostatlarla bezeli binalara sahip, çevresi sur ile tahkim edilmiş bir yerleşme olduğunu ortaya çıkartmıştır.

Gordion'daki bu imar faaliyetleri, gelişimini sürdürerek İ.Ö. 8. yüzyılın başında Orta Anadolu'da kendi dönemi için eşi olmayan anıtsal planlı krali bir yerleşmeye dönüşmüştür. Güneydoğudaki ana kale kapısının hemen içerisinde, üstü açık iki büyük avlunun çevresinde dizili dikdörtgen planlı **megaronlar** saray alanını oluşturmaktadır. Megaronların en büyüğünde bulunan ince dokumalar ve fil dişi kakmalı ahşap mobilya gibi lüks eşyalar, bu yapının kral ya da yöneticinin kabul salonu olduğunu düşündürmektedir. Bu alandaki yapılardan birinde ele geçen renkli çakıl taşlarından yapılmış taban döşemesi ise bu tip zemin döşemesinin Eskiçağ'daki en eski örneğini oluşturmaktadır. Güneybatıdaki teras üzerinde ise yan yana dizili megaronlardan oluşan saraya ait işlikler, mutfak ve depolar yer almaktadır. Ele geçen çok miktardaki çanak çömlek ve demir eşyalar, Friglerde bu dönemde gelişmiş bir seramik ve maden endüstrisinin varlığına işaret etmektedir. Suriye ve Filistin bölgelerinden ithal edilmiş lüks eşyalar ise Friglerin İ.Ö. 800 civarında dış ticaret ilişkileri hakkında ipucu vermektedir. Bu yerleşme, İ.Ö. 800 civarında kent sakinlerinin bütün mallarını bırakarak yalnızca canlarını kurtarabildikleri büyük bir yangınla tahrip olmuştur.

Megaron: Batı Anadolu ve Ege dünyasında İ.Ö.3. binyıldan itibaren kullanılan, önde, dar kısa taraflarında bir giriş holü ve arkada ocaklı büyük bir salondan oluşan dikdörtgen planlı yapılardır.

Gordion kazıları, bu felaketin ardından krali yerleşmenin eski plan üzerine daha gelişmiş bir teknikle yeniden inşa edildiğini göstermiştir. İ.Ö. 8.yüzyılın sonuna doğru tamamlanan kent, Anadolu kervan yollarının doğu-batı ticaretinde giderek önem kazandığı bu dönemde Friglerin başkenti konumuna yükselmiştir. Frig Devleti'nin bilinen ilk kralı, başkent Gordion'a adını vermiş olan Gordios'tur. Bu kralın tarihî kişiliği ve yaşadığı dönemin siyasi olayları hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Gordios'un başa geçtiği dönemde Frigler arasında bir kargaşanın yaşandığı anlaşılmaktadır. Gordios'un, oğlu kral Midas'ın tahta geçiş yılı (İ.Ö. 742 veya 738) dikkate alındığında, İ.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısında kral olması gerekir. Kral Gordios'tan sonra, Frig tahtına oğlu Midas geçmiştir. Antik batı kaynaklarında daha çok efsanevi kişiliğinden söz edilen kral Midas, İ.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında Frig tahtında egemen olmuştur. Midas Dönemi'nde Frig Devleti'nin yayılım alanının sınırları kesin olarak saptanamamakla birlikte Kızılırmak Nehri'nin doğusunda Çorum, Tokat ve Kırşehir; kuzeyde Samsun; güneyde Niğde ve Konya; güneybatıda Burdur ve Elmalı Ovası; batıda Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya; kuzeybatıda Bandırma yörelerine kadar etki alanlarını genişlettikleri anlaşılmaktadır. Kızılırmak'ın batısında Ankara, Polatlı yakınlarında Hacıtuğrul-Yenidoğan Höyüğü, Eskişehir yakınlarında Pessinus (Ballıhisar) ve Dorylaion (Şarhöyük); doğuda eski Hi-

tit başkenti Hattuşa, Çorum'un kuzeyinde Pazarlı, Yozgat yakınlarında Alişar ve Kerkenes, Kırşehir yakınlarında Kaman Kale höyük önemli Frig merkezleridir. Bununla birlikte Friglerin siyasi ve kültürel olarak en güçlü oldukları kesim, Yukarı Sakarya vadisinde Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya illeri arasındaki Dağlık Frigya olarak tanımlanan bölgedeki Frig Vadileri'dir. Frig Vadileri'ndeki özgün Frig yerleşmeleri, yüksek, kayalık platolar üzerine kurulmuş olan kale tipi yerleşmelerden oluşmaktadır. Kalelerde olasılıkla yönetici sınıf oturmaktaydı. Halk ise kalelerin eteklerinde köy niteliğindeki yerleşmelerde yaşıyor olmalıydı. Frig kaleleri, hem bulundukları vadiye hem de vadiye ulaşan yollara hâkim stratejik noktalarda konumlanmıştır. Sarp kayalardan oluşan doğal savunma sistemi bu yerleşmeleri çevreler. Rampalı bir yol ya da ana kayaya oyulmuş merdivenler yardımıyla ulaşılan yerleşmelerde, ana kayadan oyulmuş mekânlar, anıtsal ölçekli sarnıçlar, silolar, merdivenli geçitler, önlerinde dinî törenlerin yapıldığı kült anıtları ve oda mezarlar bulunmaktadır. Eskişehir'in güneyinde Yazılıkaya-Midas Vadisi ve Kümbet Vadisi'nde Yazılıkaya-Midas Kenti, Pişmiş Kale, Kümbet Asar Kale, Frig kalelerinin en özgün örneklerini oluşturur.

Midas hakkında bilgi veren antik batı kaynakları, onun egemenliğinden bir kaç yüzyıl sonrasına aittir. Bu kaynaklardan öğrenildiğine göre kral Midas, Orta Yunanistan'daki Delphoi kehanet merkezine armağanlar yollayarak Kıta Yunanistan ile iyi ilişkiler kurmuş ; Batı anadolu'da bir Aiol kenti olan Kyme (Nemrut Kale)'nin prensesi ile evlenerek Batı Anadolu sahillerindeki Yunanlı yöneticilerin güvenini kazanmıştır. Gerek antik batı kaynakları, gerekse arkeolojik buluntular, Frig-Batı ilişkisinin İ.Ö. 8. yüzyılın sonlarında yoğunluk kazandığını açıkça göstermektedir. Buna göre kral Midas, bir yandan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Urartu, Kuzey Suriye ve Assur ile diğer yandan batıda Batı Anadolu sahilleri ve Kıta Yunanistan ile ilişkiye giren Anadolu'nun ilk Demir Çağ kralı olarak haklı bir üne sahip olmuştur.

İ.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya üzerinden gelen göçebe Kimmerler Anadolu'yu kasıp kavurmuştur. Frig başkenti Gordion'un da bu felaketten etkilendiği, antik batı kaynaklarında kral Midas'ın, Kimmerli istilacılara karşı aldığı yenilgiye dayanamayıp boğa kanı içerek intihar ettiği bildirilmektedir.

En görkemli çağını yaşadığı sırada uğradığı Kimmer baskını ve kral Midas'ın ani ölümü karşısında Frig Krallığı'nın politik gücü sona ermiştir. Ancak, bu olay geniş anlamda ele alındığında Frig egemenliğinin sonu, Friglerin tamamen tarih sahnesinden çekilmesi demek değildir. Ancak, Gordion artık güçlü bir devletin başkenti olmayıp, yalnızca bölgesel bir merkez durumundadır. Frig beyleri, bu topraklarda İ.Ö. 590 yılındaki Lidya Kralı Alyattes (İ.Ö. 610-560)'in Kızılırmak seferine değin bağımsızca; bu tarihten İ.Ö. 547/46 yılındaki Pers istilasına kadar da Lidya Krallığı'na bağımlı prenslikler halinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Lidya Krallığı'nın yıkılışından sonra Frigya, iki yüz yılı aşkın bir süre Pers İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur. Askerî ve idari planda kalan Pers egemenliği boyunca yerli halk, büyük ölçüde geleneksel yaşam biçimi ve kültürlerini sürdürmeye devam etmiş, eski Frig dili ve yazısı en azından İ.Ö. 4. yüzyıla, hatta 3. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Pers egemenliğini takip eden Hellenistik Çağ'da Anadolu'da Yunan kültürü, Yunan tarzı yaşam biçimi yayılmış, yerli diller, gelenekler yerini bu akıma bırakmıştır. Bununla birlikte köklü Frig kültürünün etkileri, bölgede Roma Dönemi'nin sonlarına kadar devam etmiştir.

Antik çağ yazarlarından Homeros ve Herodotos Friglerden savaşçı bir ulus olarak söz etmiştir. Çok daha sonraki kaynaklarda ise Frigler için müzik ve dansta ünlü, fakat cesaret ve enerjiden yoksun, köle ruhlu bir halk tanımı yapılmıştır. Orta

Anadolu Bölgesi, günümüzde olduğu gibi geçmişte de Anadolu'nun tahıl deposuydu. Bu nedenle Frig ekonomisinin temeli öncelikli olarak tarıma ve hayvancılığa dayanıyordu ve nüfusun büyük bir bölümü köy niteliğindeki yerleşmelerde yaşıyor olmalıydı. Bu noktada merkeze bağlı soylu beylerin etrafında toplanmış, birbirinden ayrı bölgelerde hüküm süren, feodal yapılı bir Frig devlet yönetiminden söz edilebilir. Çiftçilikle geçinen köylü sınıfının yanında madencilik, ahşap işçiliği, dokumacılık gibi farklı endüstri kollarında çalışan zanaatkârlar, tüccarlar, merkezî yönetimden sorumlu bürokratlar ve rahiplerden oluşan, kent niteliğinde büyük yerleşmelerde yaşayan aydın bir Frig halk tabakasının varlığı da açıktır.

Friglerin Hint-Avrupa karakterli, Trak ve Eski Yunanca ile ilişkili dilleri ve Fenike alfabesinden alınmış bir alfabeleri vardır. 20 kadar harften oluşan Frig alfabesi ile yazılmış en erken Frig yazılı belgeleri İ.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında görülür. Bunlar kaya anıtları, nişler, sunaklar ve çanak çömlekler üzerine kazınmış, kısa yazıtlar ve kelimelerden oluşur. Aynı sözcük ya da sözcük gruplarının tekrarlanmış olması nedeniyle Frig yazısı bugün okunabilmekle birlikte henüz çözülememiş bir dildir.

Frig yazıtları ve sanat eserleri, birbirini onaylar şekilde Friglerce *Matar* yani *Ana* olarak tanımlanan tanrıçanın, Frig halkının *Ana Tanrıçası* olduğunu ortaya koymuştur. Matar Kubileya ya da Matar Areyastin gibi sıfatlar taşıyan bu tanrıçaya Hitit-Luviler Kubaba, Yunanlılar Meter Megale ya da Kybele, Romalılar ise Manga Mater (Büyük Ana) derlerdi.

İkonografik olarak temsil edilen tek tanrıça olması, Frig dininde *Matar*'ın tartışmasız en büyük ilahe, tek tanrı olarak saygı gördüğünü gösterir. O, insanoğlunun yaşam kaynağı, doğanın, doğurganlığın, bereketin kendisidir. Kutsal hayvanları doğan ya da atmaca gibi yırtıcı bir kuş ve aslandı. Bir doğa tanrıçası olarak Matar'ın kutsal alanları, kent dışında, su kaynakları ve verimli tarlaların yakınlarındaki kayalık yerlerde kurulmuştur. Otantik Frig dini tapınımlarının somut tanıklarını oluşturan bu yapılar, ana kayaya oyulmuş *fasadlar, basamaklı sunaklar* ve *nişlerden* oluşmaktadır. Hepsi birer açık hava tapınağı olan bu anıtlar Frig Vadileri'nde yoğundur. Fasadlar, kendilerine özgü mimari karakterleri ile Frig kaya mimarlığının en özgün ve en etkileyici anıt grubunu oluşturmaktadır. Bu anıtlar, akroterli, üçgen alınlıklı, beşik çatılı Frig megaronlarının kayalara oyulmuş ön cephesini temsil etmektedirler. Bu cephenin en önemli bölümü, içinde tanrıça heykelinin ya da kabartmasının bulunduğu kapı biçimindeki merkezî kaya nişidir.



Şekil 4.10

Yazılıkaya-Midas Anıtı

Üçgen alınlık ve cephe, geometrik ve bitkisel motiflerle bezenmiştir. Yazılıkaya-Midas Şehri'nde yer alan Midas Anıtı, Frig fasadlarının en büyüğü ve görkemlisidir. Ayrıca, Yazılıkaya-Midas Vadisi'nde, Areyastis Anıtı, Kümbet Vadisi'nde Bahşayiş Anıtı; Köhnüş Vadisi'nde Aslankaya Anıtı Frigler'in en önemli kült anıtlarını oluşturur.

İşlevini kısaca tanrıya dua edilen, kurbanlar kesilen, adaklar sunulan kült yapıları olarak tanımlayabileceğimiz sunaklar, alçak kaya kütlelerinden yontulmuş üç boyutlu kaya yapılarıdır. Ön taraflarındaki basamaklarla tanrıçayı simgeleyen yuvarlak başlı, dörtgen gövdeli gizemli tanrıça idollerine ulaşılır. Bunlara ait en güzel örnekler Yazılıkaya-Midas Şehri'nde, bulunmaktadır. Frig kült anıtlarının üçüncü grubunu oluşturan nişler, genellikle kayaların dik yüzlerinde, ancak kolaylıkla ulaşılabilen yüksekliklerdeki oval veya dikdörtgen sığ oyuklarıdır. Arka duvarlarında tanrıça heykelciğinin ya da idolünün yerleştirildiği yuvalar yer alır.

Frigler, Matar için kutsal kentler de kurmuşlardır. Eskişehir'in güneyindeki Yazılıkaya-Midas Kenti ve Sivrihisar yakınlarındaki Pessinus bu kentlerin en tanınmışlarıdır. Gerek kült anıtlarının sayısal yoğunluğu, gerekse en anıtsal örneklerin Midas Kenti'nde bulunması, bu şehrin âdeta bölgenin dinî metropolü olduğunu göstermektedir.

Tümülüs: Kral ve soylu kişiler için yapılmış, çoğu kez altında ahşap ya da taştan bir mezar odası bulunan yığma toprak ya da taştan mezar anıtı

Friglerde inhumasyon ve kremasyon olmak üzere iki tip ölü gömme geleneği uygulanmıştır. Frig soyluları, ya **tümülüs** mezarlara ya da kayalara oyulmuş oda mezarlara gömülmekteydi. Tümülüs mezarlar, Anadolu'da daha önce görülmediği için, bu uygulamanın Frigler tarafından Avrupa'daki memleketlerinden getirildiği düşünülmektedir. Bu tip mezarlar, Doğu Avrupa ile Karadeniz'in kuzey ve doğusundaki topraklarda en azından İ.Ö. 2. binyıldan beri ortak bir özellik olarak bilinmektedir. Tek kişilik ve bir defa kullanılan tümülüs mezarlarda mezar odası ahşaptan bazen de basit bir çukur şeklinde yapılmıştır. Ölü ve mezar hediyeleri oda içine yerleştirildikten sonra odanın tavanı örtülüp üzerine toprak, nadir olarak da küçük taş yığılmıştır. Tümülüs mezarlar en yoğun başkent Gordion'da bulunmuştur. Bunlar içinde en görkemlisi son yıllarda ilk kral Gordios'a ait olduğu düşünülen, 300 m çapında 53 m yüksekliğindeki Büyük Tümülüs'tür.

Kaya mezarları, çoğunlukla Frig kalelerinin ya da yakın çevresindeki kayaların yerden ulaşılması güç ve dik yüzeylerine oyulmuştur. Aile mezarı olarak kullanılan bu mezarlarda genellikle odaların içi aynen ahşap bir mimariyi andırır şekilde işlenmiştir. Bunlardan bazılarında cephe anıtsal ölçekli kabartmalarla süslenmiştir. Bu tip mezarların en anıtsal örneğini Köhnüş Vadisi'nde bulunan Aslantaş Mezarı oluşturmaktadır.

Orman bakımından zengin bir bölgede yaşayan Friglerin en özgün sanat dalı mobilyacılıktır. Metal çivi kullanılmaksızın, ağaç çiviler ve geçmelerle birbirine tutturulmuş masalar, tabureler ve servis sehpalarına ait çok güzel örnekler Gordion tümülüslerinde bulunmuştur. Bunlar Frig bezeme sanatına özgü geometrik bezekli oyma ve kakmalarla süslenmiştir.

Fibula: Tunç, altın ya da gümüşten yapılmış, giysi uçlarını tutturmaya yarayan veya süs amaçlı kullanılan bir tür çengelli iğne.

Friglerde maden endüstrisi de çok gelişmiştir. Kazma, balta gibi demir aletlerin yanında tunçtan döküm ve dövme tekniğinde yapılmış makaraya benzeyen kulpları olan kâseler, günümüz hamam taslarının atası olan ortası göbekli taslar, büyük kazanlar, kepçeler, kemerler ve **fibulalar** Frig maden sanatının özgün örneklerini oluşturmaktadır. Ege dünyasında İ.Ö. 2. binyıldan beri bilinen fibulalar, tümülüs mezarlar gibi Anadolu'da ilk kez Frigler tarafından kullanılmıştır.

Hayvancılığa bağlı olarak Friglerde gelişmiş bir dokumacılık da vardır. Gordion kazılarında yün ve moherin yanında bitki liflerinden yapılmış dokuma örnekleri

ele geçirilmiştir. Tümülüslerde ise duvarlara asılmış halılar ile yerlere serilmiş keçe ve kumaşlara ait izler saptanmıştır.

Daha çok madenciliğin etkisinde gelişmiş olan Frig çanak çömlekçiliğinde Kızılırmak'ın batısında ve doğusunda farklı teknikte üretimde bulunan atölyeler bulunmaktaydı. Batıda Gordion, Ankara ve Midas Kenti gibi merkezlerde daha çok metalik parlaklıkta gri ve siyah renkli kaplar üretilmiştir. Doğuda Boğazköy, Alişar, Pazarlı gibi merkezlerde ise çok renkli bir bezeme anlayışı egemendir. Geometrik motiflerin ağırlıklı olduğu bezemelerde stilize geyik figürleri, konturları belirlenmiş, içleri noktalar ya da tarama çizgiler ile doldurulmuş aslan, dağ keçisi, kartal ve boğa figürleri yaygın olarak kullanılmıştır. En belirgin motif ise kap yüzeylerindeki boş alanları dolduran pergelle çizilmiş tek merkezli dairelerdir. Testiler, maşrapalar, süzgeçli akıtacağı olan bira kapları, hayvan biçimli özel kaplar, madenî kapları taklit eden makara kulplu testiler Frig çömlekçiliğinin belirgin kap formlarıdır.

Şekil 4.11



Tunçtan Frig Göbekli Kâse ve Fibulaları

Anadolu'ya dışarıdan gelen Frig kültürü kendinden önce bu topraklarda yaşamış olan Hitit-Luvi ve Hurrilerinkinden birçok yönden farklı özelliklere sahiptir. Ancak, zamanla eski Anadolu geleneklerini benimseyerek giderek yerli bir karaktere bürünmüştür. Bu durum en açık şekliyle Friglerin geleneksel yaşam biçimi olan çiftçilikle özdeşleşen ve Anadolu'da Erken Neolitik Çağ'dan beri tapınım gören Ana Tanrıça kültünde kendini gösterir.

Lidya Krallığı

Anadolu'nun güçlü Demir Çağ krallıklarından biri olan Lidya Krallığı, tarihteki yerini zengin maden yatakları, verimli toprakları ve Kroisos gibi ünlü kralları ile almıştır. Lidya ülkesi, İç Ege bölgesinde dağlık bir alan ve aralarında Gediz ve Küçük Menderes nehirlerinin aktığı vadiler içerisinde konumlanmıştır. Bakırçay ve Büyük Menderes nehirleri Lidya bölgesinin kuzey ve güney sınırını oluşturmaktadır. Bölgenin en yüksek ve uzun sıradağları Bozdağ ve Bey Dağı'dır. Lidya halkının kökeni tam olarak bilinmemektedir. Antik çağ yazarlarına göre güney komşuları Karyalılar, kuzey komşuları Mysialılar ve doğu komşuları Friglerle akrabadırlar. İ.Ö. 2. binyıldan beri bölgede yaşadıkları düşünülmektedir. Lidya'da Atyadlar, Heraklid ya da Tylonidler ve Mermnadlar olmak üzere üç kral sülalesi egemen olmuştur. İlk iki sülale ile ilgili yeterli bilgi yoktur. Bu erken dönemlerde Homeros Lidyalılardan *Maionlar,* Bozdağ'ın eteğindeki başkentlerinden de *Hyde* olarak bahsetmektedir.

Gyges'ten itibaren ülkeye Lidya, başkente de Sardis denilmeye başlanmıştır. İ.Ö. 687-547 yılları arasında hüküm süren Mermnad Sülalesi zamanında Lidya, güçlü bir krallık hâline gelmiş ve Anadolu'nun Kızılırmak Nehri'nin batısında kalan kısmına hâkim olmuştur. Bu sülalenin kralları Gyges, Ardys, Sadyattes, Alyattes ve Kroisos, Paktalos (Sart Çayı) Çayı'nın alüvyonlarından Sardis'te elde ettikleri elektron ve altın sayesinde güçlenmişler, başkent Sardis, antik dünyanın en güçlü ve en zengin başkenti olarak ün kazanmıştır.

Mermnad Sülalesi'nin ilk kralı Gyges (İ.Ö. 687-645)'tir. Daha önceki sülaleler zamanında siyasi bir güç olarak adını duyuramayan Lidya Krallığı, Gyges ile parlak bir dönem yaşamaya ve istilacı bir siyaset izlemeye başlamıştır. Gyges, ülkesinin topraklarını genişletme çabası içine girmiş, kuzeydeki Troas Bölgesi'ne ve Manyas Gölü çevresine kadar ilerlemişti. Bu sırada Frig Krallığı'nı yıkan göçebe Kimmerler ve içlerinde Trerlerin de bulunduğu Trak kabileleri tehlike oluşturmaya başlamışlardı. Gyges, Kimmerlere karşı Assur Kralı Assurbanipal (İ.Ö. 668-627) ile diplomatik ilişkiler kurdu. İ.Ö. 657'de Kimmerlere karşı bir zafer kazandı. Bu arada Mısır'da Assur boyunduruğundan kurtulmak için mücadele eden I. Psammetikhos'a İyonyalı ve Karyalı ücretli askerler gönderdi. İ.Ö. 645 yılında çok güçlü bir Kimmer dalgası Sardis kapılarına dayandı. Kimmerlerin başında Lygdamis/Dugdammi adında bir reis bulunuyordu. Gyges Kimmerlerle yapılan savaşta öldü, Sardis yakılıp yıkıldı (İ.Ö. 645). Gyges, krallığı çok güçlü bir konuma getirmişti. Lidya, Mısır, Assur ve Babil ile aynı düzeyde bir krallık olarak kabul gördü. Kral öldüğünde Sardis yakınındaki Bintepe mezarlığında bir tümülüse gömüldü.

Gyges'in oğlu Ardys, ülkesini Kimmer saldırılarından korumak için Assur kralı Assurbanipal'den yardım istedi. Ancak İ.Ö. 639 yılında Kimmerler ve Trerler birleşerek başkent Sardis'i bir kez daha istila ettiler ve yağmaladılar. Sardis'te Aşağı Kent yakılıp yıkıldı. Kral Sülalesi hayatta kalmayı başardı. Kimmerler, daha sonra batıdaki İyonya'ya doğru ilerlediler. Menderes Magnesiası, Priene, Melia ve Miletos gibi kentleri yıkıma uğrattılar. Kimmerlerin bir kısmı İ.Ö. 630 yılında esas yerleşme yerleri olan Kapadokya'ya geri döndüler, bir kısmı ise batıda kalarak Edremit yöresine yerleştiler.

Ardys'ten sonra başa geçen Sadyattes hakkında yeterli bilgi yoktur. Sadyattes'in oğlu Alyattes (İ.Ö. 611-561), Lidya'nın en yetenekli kralıydı. Miletos ile saldırmazlık anlaşması yaptı. Smyrna, Klazomenai, Kolophon ve Priene gibi İon kentlerine seferler yaptı ve kısmen başarılı oldu. Lidya'nın kuzeyinde Edremit yöresinde yerleşmiş olan Kimmer boyları üzerine yürüdü ve onları Kapadokya Bölgesi'ne sürdü (İ.Ö. 595). Ülkesinin sınırlarını doğuda Kızılırmak Nehrine kadar genişletti. Frig başkenti Gordion ele geçirildi ve buraya bir Lidya garnizonu yerleştirildi.

Bu sırada İran'daki Medler İ.Ö. 612 yılında İskitler ve Babillilerle birleşerek Assur İmparatorluğunu yıktılar. İ.Ö. 6. yüzyılın başlarında Med ve İskit akınları sonucu Urartu Devleti de yıkıldı. Medler daha sonra batıya doğru devam ederek Kızılırmak kavsine kadar ilerlediler. Böylece Kyaksares (İ.Ö. 625-585) önderliğindeki Med Devleti ile Alyattes önderliğindeki Lidya Devleti karşı karşıya geliyordu. Bu iki devlet o dönemin iki süper gücüydü. İ.Ö. 590 yılında iki ordu Kızılırmak kavsi içinde savaşmaya başladılar. İki ordu birbirine üstünlük sağlayamadı ve savaş 5 yıl sürdü. Çünkü Eskiçağ'da yalnızca ilkbahar ve yaz aylarında savaşılıyordu. Savaşın 5. yılında 28 Mayıs 585 günü bir güneş tutulması meydana geldi. İki ordu gün ortasında birdenbire karanlık çökmesini, tanrıların barış çağrısı şeklinde yorumlayarak barış anlaşması imzaladılar. Anlaşmaya göre Kızılırmak iki devlet arasında sınır olarak kabul edildi. Kroisos, kızlarından birini Ephesos Tiranı Melas ile diğerini ise Med Kralı Kyaksares'in oğlu Astyages ile evlendirdi. Herodotos'un 57 yıl saltanat

sürdüğünü belirttiği Alyattes öldüğünde Lidya halkı, kendilerine parlak bir dönem yaşatan krallarına büyük bir tümülüs yapmışlardır.

İ.Ö. 560 yılında tahta çıkan Alyattes'in oğlu Kroisos (İ.Ö. 560-547) Mermnad Sülalesi'nin beşinci ve son kralıdır. Yunanlılar, Kroisos'u zengin, cömert ve güçlü bir kral olarak tanımışlardır. Kroisos'un zenginliği zamanla günümüzde de kullanılan bir deyim hâline gelmiştir. Eskiçağ'da çok zengin kişilere *"Kroisos gibi zengin"* denilmiştir. Kralın zenginliği doğu dünyasını da etkilemiş ve *"Karun kadar zengin"* deyimiyle Kroisos'un zenginliği ifade edilmiştir. Kroisos'un servetinin kaynağını, krallığa bağlı bölgelerden alınan vergiler, ticaret gelirleri ve ülkenin doğal zenginlikleri oluşturuyordu. Ancak en önemli gelir kaynağı Sardis'teki altın arıtma atölyeleri idi. Paktalos Çayı'ndan çıkan elektron, altın arıtma atölyelerinde ayrıştırılarak, altın ve gümüş elde ediliyordu. Kroisos döneminin sonlarında Ön Asya Dünyası Med, Lidya, Babil ve Kilikya devletleri arasında paylaşılmıştı. İ.Ö. 559 yılında İran'da Med Sülalesi, Pers Sülalesi'ne yenildi ve egemenlik Perslere geçti. Persler, kralları Kyros yönetiminde "Büyük Pers İmparatorluğu" nu kurdular. Pers ordusu Kızılırmak'a doğru ilerledi. Kroisos da Pers tehlikesini hissederek Kızılırmak yöresine geldi. İki ordu İ.Ö. 547 yılı ilkbaharında Kızılırmak kavsi içinde karşı karşıya geldi. Yaz aylarında üç ay süren savaşta iki taraf da birbirini yenmeyi başaramadı. Sonbahara doğru Kroisos Eskiçağ'daki savaş geleneklerine uygun olarak, yaklaşan kış nedeniyle, ertesi yıl aynı yerde savaşa devam etmek üzere geri çekilmeye başladı. Ancak Kyros ülkesine dönmek yerine gizlice Kroisos'u takip ederek Sardis yakınlarına geldi. 14 günlük bir kuşatmanın ardından başkent Sardis Persler tarafından ele geçirildi. Böylelikle Kyros, İ.Ö. 547 yılında Lidya Devleti'ne son vermiş oldu. Bundan sonra Persler tüm Anadolu'ya hâkim oldular.

Lidya Krallığı merkezî sistemle yönetilmekteydi. Devletin başında kral bulunurdu. Krallık bir sülaleye bağlı olarak babadan oğula geçerdi. Ülke eyaletlere ayrılmıştı ve eyaletlere güvenilir kişiler oldukları için bazen veliahtlar da vali olarak gönderilmişlerdi.

Başkent Sardis, Bozdağ'ın kuzey eteğindeki kayalıkta yer almaktadır. Çevresi güçlü surlarla çevriliydi. İçinde saray ve resmî binalar vardı. Aşağı kent yukarı kentin kuzey ve batı eteklerinde geniş bir alana kurulmuştur. Kentin etrafı Kimmer saldırılarına maruz kalınca İ.Ö. 7 yüzyılın ikinci yarısında etrafı güçlü bir surla çevrilmişti. Kent içinde bazı resmî binalar bulunuyordu. Altın arıtma atölyeleri, dükkânlar ve pazar yeri batı kesimde yer almaktadır. Halka ait konutlar sadedir. Taş temel üzerine kerpiç duvarlı, tek odadan oluşan, dikdörtgen planlı konutlardır. Evlerde iç bölmeler halı ve kilimler ile yapılmıştır.

Lidyalılar süvari olarak ünlüydüler. Herodotos onları *"Asya'da yiğitlikte kimsenin bileğini bükemeyeceği savaşçılar"* olarak tanımlar. Ancak Pers istilasından sonra onlar da Frigler gibi müziğe, zevk ve sefaya düşkün bir halk olarak tanınmaya başlamışlardır.

Lidyalıların insanlık tarihine ve uygarlığa yaptıkları katkılardan en önemlisi İ.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısında parayı icat etmiş olmalarıdır. Arkeolojide *"sikke"* olarak adlandırılan madenî paranın icat edilmesinin nedeninin, paralı askerlerin alacaklarının ödenmesi ile ilgili olduğu sanılmaktadır. Sikkenin icadı ile ticarette değiş tokuşun yerini para ekonomisi almıştır. Herodotos ilk defa altın sikke basanların Lidyalılar olduğunu yazmaktadır. Buradaki altın elektron olmalıdır. Çünkü ilk sikkeler altın ve gümüş karışımı bir madde olan elektrondan basılmıştır ve bakla şeklindedirler. Ön yüzleri önce düz, sonra çizgili, daha sonra ise resimli olan sikkelerin, arka yüzlerinde bir, iki ya da üç adet derin dikdörtgen ya da üçgen çukurluklar bulunmaktadır. Resimli sikkelerde ön yüzde Lidya Krallığı'nın arması olan aslan başı,

pençesi ya da karşılıklı iki aslanın ön bölümleri yer alır. Kroisos Dönemi'nde altın ve gümüş sikkeler de basılmaya başlamıştır. Bu sikkelerin ön yüzlerinde sırt sırta ya da yüz yüze bakan aslan ve boğa betimleri vardır. Sikke basmayı Lidyalılardan öğrenen İyonya kentleri bu pratik ödeme aracını hemen benimsemişler ve ticaret faaliyetlerinde yoğun olarak kullanmışlardır.

Şekil 4.12

Lydia Altın Sikkesi



Lidyalılar çok tanrılı bir dine sahipti. Tanrıları içinde en büyük saygıyı "Kuvava" adıyla anılan Ana Tanrıça Kybele görmekteydi. Sardis'te İ.Ö. 6. yüzyılın ortalarında tanrıçanın büyük bir tapınağı vardı. Bugüne kadar yeri bulunamayan bu tapınağa ait bir sunak üzerinde Ana Tanrıça'yı tapınak önünde ayakta dururken gösteren bir kabartma bulunmaktadır. Ana Tanrıça'yı oturur durumda gösteren bir başka kabartma, Manisa yakınlarındaki Spylos Dağı'nın kuzeydoğu eteklerindeki kayalığa oyulmuştur. Sardis'te Lidyalıların "Artimu" dedikleri Artemi (Artemis Sardiene) adındaki bir başka tanrıçaya daha tapınılıyordu. Bu tanrıçaların yanı sıra Tanrı Dionysos, Levs, (Zeus), Santas, Lametrus (Demeter?) ve Marvida gibi tanrı ve tanrıçalara da tapınılmaktaydı. Lidya kralları ayrıca Delphoi ve Didyma Apollon tapınakları ile Ephesos Artemis'ine de zengin hediyeler gönderiyorlardı.

Lidya kralları ve aileleri ölülerini tümülüs mezarlara gömüyorlardı. Krallar ve kral ailesi üyeleri, Sardis'in 8 km kuzeyindeki Marmara Gölü'nün kıyısındaki Bintepe mezarlığına gömülüyorlardı. Mezarlıktaki 100 kadar tümülüsün üç tanesinin krallara ait olduğu sanılmaktadır. Bu tümülüslerden en büyüğü 355 m çapında ve 61 m boyutlarıyla Anadolu'nun en büyük tümülüsü olan Alyattes Tümülüsü'dür. Bu tümülüsün kral Alyattes'e ait olduğunu Herodotos bildirmektedir. Tümülüsün mezar odası kireç taşı bloklardan 3.32x2.37x2.30 boyutlarında yapılmıştır. Mezar odası defineciler tarafından yağmalandığından günümüze çok az buluntu kalabilmiştir.

Lidyalılar, Friglerinkinden farklı şekilde tümülüs mezarlar yapıyorlardı. Mezar odaları Friglerde ahşap, Lidyalılarda taştan inşa ediliyordu. Frig mezarlarında giriş ya da kapı yokken, Lidya mezar odalarına bir giriş koridoru(dromos) ve kapı eklenmişti. Ölü, mezar odasına gömüldükten sonra tümülüslerin üzerine yığılabildiği kadar toprak yığılırdı. Yığılan toprağın yüksekliği mezardaki kişinin önemine göre artıyordu. Tümülüslerin üzerine dökülen toprağın kenarlardan kaymaması için tepenin çevresi *krepis* adı verilen bir duvarla çevrilirdi. Frig tümülüslerinde ise krepis bulunmamaktadır. Lidya mezarlarında ölüler taş sedirler (kline) üzerine yatırılmıştır. Bazı küçük tümülüslerde mezar odası yerine taş sandık türünde mezar teknesi oluş-

turulmuştur. Ceset önce ahşap bir sandukaya, ahşap sanduka ise taş tekneye yerleştirilirdi. Sardis'te yaşayan orta ve aşağı seviyedeki halk, Sart Çayı Vadisi'nin batı yakasındaki yamaçlardaki kayalara oyulmuş kaya mezarlarına gömülmüştür.



Şekil 4.13

Alyattes Tümülüsü

Lidyalıların dilleri Hint-Avrupa kökenlidir. Likçe ve Luviceye benzer. Tam olarak çözümlenememiştir. Alfabeleri 26 harflidir ve bu harflerden bazıları Frigce ve Yunancadaki harflerle benzerdir.

Lidya'da kuyumculuk, dokumacılık, fil dişi ve kemik oymacılığı gelişmişti.

Çanak çömlekçilikte İyonya'dan etkilenilerek Yunanlılara özgü protogeometrik ve geometrik türde çanak çömlek örnekleri kullanılmıştır. Ayrıca yöreye özgü gri renkli ve kırmızı üzerine siyah bezemeli çanak çömlekler de bulunmaktaydı. İ.Ö. 7. yüzyılda doğu ile yapılan ticaret ve kültürel etkileşim sonucunda yeni bir bezeme türü gelişmiştir. Açık renk zemin üzerine kırmızı boya ile yapılmış yaban domuzu, aslan, yaban keçileri, sfenks ve kuş gibi figürlerle bezenmiş kaplar görülmüştür. İ.Ö. 6. yüzyılda özgür çalışan çömlekçi ustaları ördek ve kayık şeklinde çanak çömlekler üretmişlerdir. Lidya'nın ünlü kremleri ve *Bakkaris* adı verilen parfümleri, Lydion adı verilen küçük vazolar içinde satışa sunuluyordu. Ayrıca yine İ.Ö. 6. yüzyılda sarı, beyaz ya da turuncu astar üzerine fırça oyunları ile damarlı mermer görünümlü kaplar yapılmaya başlamıştır.

Lidya Devleti'nin ortadan kalkmasından sonra Persler 200 yıl boyunca Anadolu'ya hâkim oldular.Pers egemenliğinde Lidya'nın zenginliği devam etmiştir. Bu durum İ.Ö. geç 6. yüzyıla tarihlenen çok zengin buluntulara sahip Uşak-Güre tümülüslerinden anlaşılmaktadır. Buluntular arasında çok kaliteli bir işçilik gösteren gümüş, altın ve elektron kaplar ve mücevherat dikkat çekmektedir. Bu eserler bugün halk arasında Karun Hazinesi olarak adlandırılan eserler olup Uşak Arkeoloji müzesinde sergilenmektedir. Anadolu'da Pers hâkimiyeti İ.Ö. 333 yılına kadar sürdü. Bu yıllarda Anadolu'da yerli kültürlerin yerine Yunan kültürü yayılmış ve özgün Anadolu Uygarlıkları sona ermiştir.

Tümülüs nedir? Frig ve Lidya tümülüsleri arasında ne gibi farklar vardır



SIRA SİZDE 8

Özet



Anadolu'nun Tarih Öncesi Dönemlerinin özelliklerini ve önemli merkezlerini kronolojik bir düzen içinde öğreneceksiniz.

Topoğrafik yapısı gereği farklı özelliklerde coğrafi birimlere ayrılan Anadolu, zengin akarsu kaynaklarına ve yerleşmeye son derece uygun iklim koşullarına sahiptir. Ayrıca bu topraklarda ekonomik değeri yüksek olan ham madde kaynakları da vardır. İnsan denen canlının kültürel bir varlık olarak ortaya çıktığı, insanlık tarihinin başlangıç evresini oluşturan Paleolitik Çağ /Yontma Taş Devri (G.Ö. 600.000-11.000/12.000), Besin Toplayıcılığı Dönemi olarak da tanımlanmaktadır.

Anadolu'da Paleolitik Çağ ve onu takip eden Mezolitik (Epipaleolitik Çağ, Orta Taş Devri) Çağ ile ilgili araştırmaların başlangıcı 100 yıl öncesine dek gider. Günümüze kadar yapılan çalışmalar, Anadolu'da Paleolitik Çağ boyunca kalabalık bir nüfusun barındığını ortaya koymuş, çoğu Alt ve Orta Paleolitik evreye ait olan mağara ve açık hava türündeki yerleşmeler bulunmuştur. Anadolu'da Paleolitik Çağ'ın en eski yerleşmeleri İstanbul'da Küçük Çekmece Gölü'nün 1.5 km kadar kuzeyinde yer alan Yarımburgaz Mağarası ile Antalya'nın 27 km kuzeybatısında, Şam Dağı'nın Akdeniz'e bakan yamaçlarında bulunan Karain Mağarası'dır.

Mezolitik Çağ (G.Ö. 11.000-12.000), Paleolitik Çağ ile yerleşik düzen ve üretim ekonomisinin gerçekleştiği Neolitik Çağ (Cilalı Taş Devri) arasındaki geçişi hazırlayan ara evredir. Anadolu'da bu çağa ait yerleşme yerleri Toroslar'ın güneyi ile Marmara Bölgesi ve Orta Karadeniz'de saptanmıştır. Bu çağda mikrolit olarak tanımlanan yarım ay, üçgen ve yamuk biçimli küçük taş aletler ortaya çıkmış, en azından öğütme ve biçme faaliyetleri başlamıştır.

Neolitik Çağ (İ.Ö. 10.000- 5.500)'da insanoğlu, sadece avcılık ve toplayıcılıkla sürdürdüğü tüketici yaşamı bırakarak, üretici bir yaşama geçmiştir. İlk köyler kurulmuş, tarım yapılmaya, hayvanlar evcilleştirilmeye başlanmıştır. İlk ticari faaliyetler ve mühürler de bu çağda ortaya çıkar. Batman ili Kozluk ilçesi yakınlarında yer alan Hallan Çemi Höyüğü, Neolitik Çağ'da Anadolu'nun bugüne kadar saptanmış en eski köyüdür.

Taş Devrinden Maden Devrine geçiş dönemi olarak tanımlanan Kalkolitik Çağ (İ.Ö. 5500-3200/3000)'ın en belirgin özelliği, taş aletlerin giderek azalması ve madenciliğin gelişmesidir. Ergitme ısısının düşük ve çıkarılışının kolay olması nedeniyle ilk kullanılan maden bakır olmuştur. Bu çağ insanlarının yaşamında tarım, avcılığa oranla çok önemli bir yer kaplamaya başlamış, tamamen tarımcı topluluklar ortaya çıkmıştır.



Anadolu'nun Tunç Çağları'nın siyasi ve kültürel özelliklerini ve önemli merkezlerini kronolojik bir düzen içinde tanıyacaksınız.

Üretim ekonomisinin gelişmesinde madencilik en önemli aşamalardan biridir. İnsan yaşamında madenin önemli yerini alması, Kalkolitik Çağ'da başlayıp Tunç Çağlarının ilk evresinden itibaren giderek yaygınlaşmasıyla kendini gösterir. Çağa adını veren tunç, önceleri bakır ve arsenik, sonra da bakır ve kalayın belirli oranlarda birbirine karıştırılmasıyla elde edilen bir alaşımdır. Bakıra göre oldukça sert olan bu alaşım, dövülerek ya da ergitilip kalıplara dökülerek istenilen biçimlere sokuluyordu. Bu çağda yaşayan insanların, tuncun yanı sıra, aralarında altın ve gümüş gibi değerli madenlerin de bulunduğu hemen tüm madenleri, dökme ve dövme tekniğiyle istedikleri biçimi vererek kullandıkları görülmektedir.

Madenciliğin gelişmesi, iş bölümüne dayalı kent yaşamının başlamasını sağlamış, bu oluşum Anadolu'da sosyal sınıfların giderek daha belirginleştiği, yönetici sınıfın görkemli bir yaşam düzeyine ulaştığı ilk bağımsız beyliklerin, siyasal örgütlenmelerin ve merkezî yönetime bağlı devletlerin ortaya çıkışını hazırlamıştır. Tunç Çağı, İlk, Orta ve Son Tunç olarak üç ana bölüme ayrılır. Orta Tunç'tan itibaren yazının Anadolu'da kullanılmasıyla birlikte Anadolu, tarihî çağlarına girer.

İlk Tunç Çağı (İ.Ö. 3200/3000-2000), Geç Kalkolitik Dönem'in sonlarından Anadolu'da yazının kullanımına kadar olan çok uzun bir süreyi kapsamaktadır. Kendi içinde üç ana evreye ayrılan (İlk Tunç Çağı I-III) bu dönemin ilk evrelerinde daha çok, Kalkolitik Dönem'in tarıma dayalı köy kültürü sürdürülmektedir. Toplumların daha iyi örgütlenebildiği bu çağda yöneticiler güçlü bir sınıf olarak ortaya çıkmıştır ve Anadolu bu yöne-

ticilerin önderliğinde feodal sistemin egemen olduğu irili ufaklı birçok beylik arasında paylaşılmıştır. Troia I-V, Malatya Aslantepe, Antalya-Elmalı Karataş Semayük, Elazığ-Altınova Norşuntepe bu tip yerleşmelerin en etkileyici örnekleridir. Bu yerleşmelerde ortaya çıkarılan saray yapıları ise toplumun giderek hiyerarşik bir düzenin en üst kademelerine doğru ulaşmakta olduğunun açık göstergeleridir. Bu durum Alacahöyük'teki zengin madenî buluntular ihtiva eden mezarlardan da anlaşılmaktadır. Bu mezarlarda ele geçen çok sayıdaki armağanlar, Troya II yerleşmesinde ele geçen Troya hazinesi olarak tanımlanan buluntular ile çağdaş olup benzer nitelikte altın, gümüş, elektron, tunç ve demirdendir.

Orta Tunç Çağı (İ.Ö. 2000/1900 -1500/1450)'nda, Assurlu tüccarlar Anadolu'da tunç yapımı için ihtiyaç duyulan kalayı Anadolu'ya getirip satarak ticaret yapmaya başlamışlardır. Bu ticaretin Anadolu'ya sağladığı en büyük kazanç Assurlu tüccarlardan yazının öğrenilmesi olmuştur (İ.Ö. 2000/1900). Yazının Anadolu'ya girmesiyle Anadolu Uygarlık Tarihi'nin ikinci evresi, yani Anadolu'nun Tarihi Çağları başlamıştır.

Assur Ticaret Kolonileri'nin neden ortadan kalktıkları kesin olarak bilinmemektedir. Kazılar, İ.Ö. 1750 yılında Karum Kaniş (Neşa) başta olmak üzere Orta Anadolu'nun birçok yerleşmesinin büyük bir yangınla yıkıldığını göstermektedir. Yerli beyler arasındaki bir çatışmaya bağlanan bu olaydan sonra Anadolu'nun ilk merkezî devleti olan Hitit Devleti ortaya çıkmaya başlar. Kökeni Orta Anadolu'da Kuşşara kentine dayanan Pithana oğlu Anitta (İ.Ö. 1750), Neşa (Kültepe), Zalpa ve Hattuş (Boğazköy)'u ele geçirdikten sonra Büyük Kral ünvanını almış, Neşa kentini kendine başkent yapmıştır. Anitta, bölgede giderek güçlenip, Anadolu beyliklerini birer birer denetim altına alarak merkezî Hitit Devleti'nin temellerini atmıştır. Anitta'dan yaklaşık yüz yıl sonra, aynı soydan gelen Kuşşaralı Labarna, Hattuş kentini başkent yapıp, kente Hattuşa, kendine de Hattuşili (Hattuşalı) adını verdi (İ.Ö. 1650-1620). Böylece feodal ve teokratik Hitit Devleti kuruldu.

Son Tunç Çağı (İ.Ö. 1500/1450-1200)'nda, Hitit İmparatorluk Çağı ya da Yeni Hitit Devleti görülür. İ.Ö. 2. binyılın son yüzyıllarında Anadolu'yu olumsuz yönde etkileyen bu göçler ve istilalar nedeniyle yaşanan siyasi bunalım sonucunda Hitit İmparatorluğu da yıkılmıştır. Ancak, Hititler tamamen tarih sahnesinden çekilmemiş, kral ailesi ve yöneticiler güneye doğru çekilerek sülalelerini bir süre daha devam ettirmişlerdir.



Anadolu'daki Demir Çağı Uygarlıklarının siyasi ve kültürel yapısını öğreneceksiniz.

İ.Ö. 12. yüzyılın başlarında merkezî Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte İ.Ö. III. binyılın sonları ve II. binyılın başlarında olduğu gibi Anadolu bir kez daha çok sayıda büyüklü küçüklü güçler arasında paylaşılmıştır. Bu dönemde demir madeninin kullanımı yaygınlaşmış, çoğu aletler özellikle de silahlar daha etkili ve dayanıklı olan demirden yapılmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Anadolu'nun Tunç Çağları sona ermiş ve yeni bir dönem olan Demir Çağı başlamıştır. Anadolu'da Demir Çağı'nda Geç Hitit Kent Devletleri, Urartu Krallığı, Frig Krallığı ve Lidya Krallığı en önemli siyasi güçler olarak karşımıza çıkarlar.

Geç Hitit Kent Devletleri

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından hayatta kalmayı başarabilen kral ailesinin soyluları, bir zamanlar egemenlikleri altındaki Güney ve Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye'yi içine alan bölgeye kaçarak burada yaşayan halklarla kaynaşıp, birbirlerinden bağımsız küçük kent devletleri kurarak bir süre daha varlıklarını sürdürmüşlerdir. Hitit, Luvi, Arami ve bir kısım Hurri kökenli halklarca kurulmuş olan Geç Hitit Kent Devletleri ya da Suriye-Hitit Beylikleri olarak tanımlanan bu devletler şunlardır: Malatya çevresinde Milidia; Adıyaman yöresinde Kummuh; Kahramanmaraş ve Gaziantep yöresinde Gurgum ve Kargamış; İslâhiye dolaylarında Sam'al; Çukurova bölgesinde Que ve Hilakku; Amik ovası dolaylarında Pattin; Adana-Kadirli yöresinde Asitavanda; Kayseri, Niğde ve Nevşehir civarında Tabal. Çoğu Luvice konuşan ve yazı olarak resim yazısını kullanan bu devletler, İ.Ö. 9. yüzyılın ortalarından başlayarak önce kültürel sonra da siyasi bakımdan Yeni Assur İmparatorluğu'nun etkisi altına girmişler; İ.Ö. 8. yüzyılın sonlarında ise hepsi teker teker Assur'un eyalet sistemine dahil edilmişlerdir.

Urartu Krallığı

Orta Anadolu Bölgesi'nde güçlü Hitit İmparatorluğu varlığını sürdürürken İ.Ö. 13. yüzyılın başlarında Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Hurri kökenli halkların oluşturduğu, henüz merkezî bir yönetim altında birleşmemiş feodal beylikler bulunmaktaydı. Bu dönemde Doğu Anadolu'nun sahip olduğu demir ve bakır gibi ham madde kaynakları, bunlardan işlenmiş mal stokları, toprak ürünleri ve hayvan sürüleri İ.Ö. 13. yüzyıldan itibaren Ön Asya'da büyük bir imparatorluk kurma uğraşı veren Assur'un askerî seferlerini bu topraklar üzerine yoğunlaştırmasına neden olmuştur. Güneyden gelen Assur tehlikesi ve baskısı, birbirlerine komşu ve akraba olan feodal beylikleri aralarında Assur'a karşı güç birliği yapmaya yöneltmiştir. Etnik birliğin de sağladığı büyük avantajla kısa sürede beylikler arasında birleşme sağlanmış, önce Uruatri daha sonra Nairi feodal beylikler konfederasyonu oluşturularak Assur'a karşı büyük bir mücadele başlamış, sonuçta İ.Ö. 9. yüzyılın ortalarında başkent Tuşpa (Van Kalesi ve Eski Van şehri) olmak üzere Van ovasında merkezî Urartu Krallığı kurulmuştur.

Urartu Krallığı, birbirini izleyen baba-oğul krallar I. Sarduri (İ.Ö. 840-830), İşpuini (İ.Ö. 830-820), Minua (İ.Ö. 810-785/780), I. Argişti (İ.Ö. 785/780-760) ve II. Sarduri (İ.Ö. 760-730) dönemleri'nde büyüyüp güçlenmiş ve tüm kurumlarıyla gerçek anlamda merkezî, bürokratik bir devlet hâline ulaşmıştır. Bu dönemde krallığın sınırları kuzeyde Ermenistan ve Güney Gürcistan'a, kuzeybatıda Erzincan'a, güneydoğuda Urmiye Gölü'nün güney kıyılarına, batıda Fırat Nehri'nden doğuda Hazar Denizi kıyılarına kadar genişlemiştir. Krallık, İ.Ö. 7. yüzyılın sonlarına doğru tarih sahnesinden silinmiştir.

Frig Krallığı

Antik batı kaynaklarındaki bilgilere göre Frigler, Makedonya ve Trakya'dan Boğazlar yolu ile Anadolu'ya göç eden Trak boylarından biridir. Bilim adamlarının çoğu, Friglerin Trak kökenli bir halk oldukları görüşünde birleşirler. Arkeleojik veriler, Trak kökenli göç hareketinin tek bir dalga hâlinde olmayıp, İ.Ö. 1200'lerden başlayarak İ.Ö. 8. yüzyıla kadar dalgalar hâlinde devam ettiğine işaret etmektedir. Frigler, İ.Ö. 11. yüzyıla doğru Polatlı yakınlarındaki daha sonra başkentleri olacak olan Gordion (Yassıhöyük)'a ulaşmışlardır. Yassıhöyük'te köy düzeyinde, yerleşik bir düzeni benimseyen Friglerin göçebe ve köy düzeyindeki yaşam biçiminden siyasal örgütlü bir devlet düzenine nasıl geçtiği ve bu geçişteki aşamalar bugün için bilinmemektedir. Bununla birlikte, ilk aşamada, merkeze bağlı tek bir krallıktan çok, birçok beyliğin varlığını düşünmek daha gerçekçi olacaktır. Gordion'un önceleri bir beylik merkezi olduğu ileri sürülebilir. Gordion, İ.Ö. 8. yüzyılın başında Orta Anadolu'da kendi dönemi için eşi olmayan anıtsal planlı krali bir yerleşmeye dönüşmüştür.

Frig Devleti'nin bilinen ilk kralı, başkent Gordion'a adını vermiş olan Gordios'tur. Kral Gordios'tan sonra, Frig tahtına oğlu Midas geçmiştir. Kral Midas, İ.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısında Frig tahtında egemen olmuştur. Midas Dönemi'nde Frig Devleti'nin yayılım alanının sınırları kesin olarak saptanamamakla birlikte Kızılırmak Nehri'nin doğusunda Çorum, Tokat ve Kırşehir; kuzeyde Samsun; güneyde Niğde ve Konya; güneybatıda Burdur ve Elmalı Ovası; batıda Eskişehir, Afyonkarahisar ve Kütahya; kuzeybatıda Bandırma yörelerine kadar etki alanlarını genişlettikleri anlaşılmaktadır. İ.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya üzerinden gelen göçebe Kimmerler, Anadolu'yu kasıp kavurmuştur. Frig başkenti Gordion'un da bu felaketten etkilendiği, antik batı kaynaklarında kral Midas'ın, Kimmerli istilacılara karşı aldığı yenilgiye dayanamayıp boğa kanı içerek intihar ettiği bildirilmektedir.

En görkemli çağını yaşadığı sırada uğradığı Kimmer baskını ve kral Midas'ın ani ölümü karşısında Frig Kralığı'nın politik gücü sona ermiştir. Gordion artık güçlü bir devletin başkenti olmayıp, yalnızca bölgesel bir merkez durumundadır.

Frig beyleri, bu topraklarda İ.Ö. 590 yılındaki Lidya Kralı Alyattes (İ.Ö. 610-560)'in Kızılırmak seferine değin bağımsızca; bu tarihten İ.Ö. 547/46 yılındaki Pers istilasına kadar da Lidya Krallığı'na bağımlı prenslikler hâlinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Lidya Krallığı'nın yıkılışından sonra Frigya, iki yüz yılı aşkın bir süre Pers İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur.

Lidya Krallığı

Lidya Krallığı, tarihteki yerini zengin maden yatakları, verimli toprakları ve Kroisos gibi ünlü kralları ile almıştır. Lidya ülkesi, İç Ege bölgesinde dağlık bir alan ve aralarında Gediz ve Küçük

Menderes nehirlerinin aktığı vadiler içerisinde konumlanmıştır. Lidya halkının kökeni tam olarak bilinmemektedir. Antik çağ yazarlarına göre güney komşuları Karialılar, kuzey komşuları Mysialılar ve doğu komşuları Friglerle akrabadırlar. Lidya'da Atyadlar, Heraklid ya da Tylonidler ve Mermnadlar olmak üzere üç kral sülalesi egemen olmuştur. İlk iki sülale ile ilgili yeterli bilgi yoktur. Mermnad Sülalesi'ne mensup Gyges'ten itibaren ülkeye Lidya, başkente de Sardis denilmeye başlanmıştır. İ.Ö. 687-547 yılları arasında hüküm süren Mermnad Sülalesi zamanında Lidya, güçlü bir krallık hâline gelmiş ve Anadolu'nun Kızılırmak Nehri'nin batısında kalan kısmına hâkim olmuştur. Bu sülalenin kralları, Paktalos (Sart) Çayı'nın alüvyonlarından Sardis'te elde ettikleri elektron ve altın sayesinde güçlenmişler, başkent Sardis, antik dünyanın en güçlü ve en zengin başkenti olarak ün kazanmıştır. İ.Ö. 560 yılında tahta çıkan Alyattes'in oğlu Kroisos (İ.Ö. 560-547) Mermnad Sülalesi'nin beşinci ve son kralıdır. Yunanlılar, Kroisos'u zengin, cömert ve güçlü bir kral olarak tanımışlardır. Kroisos Dönemi'nin sonlarında Ön Asya Dünyası Med, Lidya, Babil ve Kilikya devletleri arasında paylaşılmıştı. İ.Ö. 559 yılında İran'da Med Sülalesi, Pers Sülalesi'ne yenildi ve egemenlik Perslere geçti. Persler, kralları Kyros yönetiminde "Büyük Pers İmparatorluğu" nu kurdular. Pers ordusu Kızılırmak'a doğru ilerledi. Kroisos da Pers tehlikesini hissederek Kızılırmak yöresine geldi. İki ordu İ.Ö. 547 yılı ilkbaharında Kızılırmak kavsi içinde karşı karşıya geldiler. Yaz aylarında üç ay süren savaşta iki taraf da birbirini yenmeyi başaramadı. Sonbahara doğru Kroisos Eskiçağ'daki savaş geleneklerine uygun olarak, yaklaşan kış nedeniyle, ertesi yıl aynı yerde savaşa devam etmek üzere geri çekilmeye başladı. Ancak Kyros ülkesine dönmek yerine gizlice Kroisos'u takip ederek Sardis yakınlarına geldi. 14 günlük bir kuşatmanın ardından başkent Sardis Persler tarafından ele geçirildi. Böylelikle Kyros, İ.Ö. 547 yılında Lidya Devleti'ne son vermiş oldu. Bundan sonra Persler tüm Anadolu'ya hâkim oldular.



Şekil 4.14 *Aslantaş Frig Kaya Mezarı. Afyonkarahisar Köhmüş Vadisi'nde*

Kendimizi Sınayalım

1. Neolitik Çağ'ın en erken evreleri konusunda yeni bilgiler sağlayan, Anadolu'nun bugüne kadar saptanmış en eski yerleşmesi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Çayönü
b. Çatalhöyük
c. Yarımburgaz
d. Hallan Çemi
e. Aşıklıhöyük

2. Anadolu'da çömlekçi çarkı **ilk kez** hangi dönemde ve nerede kullanılmıştır?

a. Erken Tunç Çağı II evresinde, Troya IIb tabakasında
b. Orta Tunç Çağı'nda, Kültepe'de
c. Geç Neolitik Dönem'de, Çatalhöyük'te
d. Mezolitik Çağ'da, Beldibi mağarasında
e. Erken Kalkolitik Dönem'de, Kuruçay'da

3. Anadolu'nun Kalkolitik Çağı hangi tarihler arasındadır?

a. G.Ö. 12.000-11.000
b. İ.Ö. 10.000- 5.500
c. İ.Ö. 3200/3000-2000
d. İ.Ö. 5500-3200/3000
e. İ.Ö. 1200-547/546

4. Assur Koloni Çağı'nda Assur ile Anadolu arasındaki ticaretle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

a. Assur'dan fildişi ve kalay dışsatımı, karşılığında da Anadolu'dan genellikle gümüş, altın ve değerli taş alımı yapılırdı.
b. Assur'dan hububat dışsatımı, karşılığında da Anadolu'dan kalay ve dokuma ürünleri alımı yapılırdı.
c. Assur'dan gümüş, altın ve değerli taş dışsatımı, karşılığında da Anadolu'dan kalay ve dokuma ürünleri alımı yapılırdı.
d. Assur'dan Anadolu'ya çanak çömlek dışsatımı, karşılığında da Anadolu'dan obsidyen alımı yapılırdı.
e. Assur'dan Anadolu'ya kalay ve dokuma ürünleri dışsatımı, karşılığında da Anadolu'dan genellikle gümüş, altın ve değerli taş alımı yapılırdı.

5. Hitit kralları ve kraliçeleri aşağıdaki unvanlardan hangilerini kullanmışlardır?

a. Rubaum ve Rubatum
b. Basileus ve Tavananna
c. Tabarna ve Tavananna
d. Rubaum ve Tavananna
e. Tavananna ve Rubatum

6. Urartu ve Frigler'in başkentleri sırasıyla aşağıdakilerin hangisinde doğru olarak verilmiştir?

a. Hattuşa-Sardis
b. Tuşpa-Sardis
c. Gordion-Hattuşa
d. Gordion-Kaneş
e. Tuşpa-Gordion

7. Fibula nedir?

a. Frig mezarlarına konulan ahşap masalara verilen isimdir.
b. Tunçtan yapılan göbekli kasedir.
c. Tunçtan yapılan yonca ağızlı büyük testidir.
d. Tunç, altın ya da gümüşten yapılmış, giysi uçlarını tutturmaya yarayan veya süs amaçlı kullanılan bir tür çengelli iğnedir.
e. Tunçtan yapılan Frig kemeridir.

8. **İlk** sikke/para kimler tarafından icat edilmiştir?

a. Hititler
b. Lidyalılar
c. Frigler
d. Urartular
e. İonlar

9. Anadolu'nun **en büyük** tümülüsü hangi krala aittir?

a. Lidya kralı Gyges
b. Urartu kralı II. Sarduri
c. Lidya kralı Alyattes
d. Frig kralı Midas
e. Lidya kralı Sadyattes

10. Anadolu'da kurulan **ilk** devlet aşağıdakilerden hangisidir?

a. Assur Devleti
b. Frig Devleti
c. Urartu Devleti
d. Lidya Devleti
e. Hitit Devleti

Okuma Parçası

Kayıplara Karışan Tanrı (Bir Hitit Mitosu)

Kayıplara Karışan Tanrının Efsanesiyle ilgili olarak birbirinden farklı çeşitli efsaneler vardır. Her birindeki tanrı adları ve hikâyenin detayı farklıdır. Bu farklılığın sebebi, olasılıkla efsanenin bir âyinle bağlantılı olduğu ve bundan böyle, klasik bir edebî destan olarak düşünülmediğidir. Diğer kültürlerdeki kahramanların aksine, Hitit efsanelerindeki tanrı veya kral ölmez, sadece kaybolur.

Verimlilik tanrısının kayboluşu ile yeryüzünün çıplaklık ve kuraklığı arasındaki bağlantıyı Babilonya'nın Tammuz, Suriye'nin Adonis, ve Yunanistan'ın Persefon hikâyelerinde de görüldüğü gibi, eski insanların efsanelerinde de görüyoruz. Bu âyinlere dayalı efsanelerde görüldüğü üzere, Telipinu kaybolduğu zaman, ağlama festivali sırasında, onun kayboluş hikâyesinin sözlü tekrarı ile matemi tutuldu. Bu tür törenlerde, yeni ziraat mevsiminde toprağı yeniden hayata kavuşturmak için kötü ruhlar [cinler] dualarla kovuldu. Aynı şekilde, İbraniler 'in Yom Kippur festivali-rahiplerin, insanların ve tapınakların temizlendiği bu festival günah keçisi'nin (scapegoat) kovulmasıyle kutlandı (Levililer 16). Bu fikir günümüzde Yeni Yıl'ın İlk Günü festivallerinde ve sembolik bir yolla da, evlerin bahar temizliğinde yaşıyor.

Hemen hemen bütün eski edebiyatlardaki bir diğer başlıca motif, arı motifidir. Hitit hikâyesinde güneş tanrısının, kaybolan Telepinu'yu araması için gönderdiği arı, iğnesi ile Telepinu 'yu uyandırır ve mumu ile de onu temizler [saflaştırır]. Arının iğnesinin bazı hastalıkları iyileştirdiği ve mumunun da temizleyici bir vasıta olduğu inancı, gerçekte, ortak bir gelenektir. Yusuf'un Karısı Asenat'ın Hayatı ve İtirafları (Eski Ahid'de Pseudepigrapha) adlı eserde balla temizlenen Mısır prensesi, yine balla ölümsüzlüğe kavuşturulur.

Tanrı Telipinu, yeryüzündeki kötülükten ötürü kendini dehşetli bir öfkeye kaptırmıştı. Öylesine bir kızgınlık içindeydi ki, sol ayağının sandalını sağ ayağına, sağ ayağının sandalını da sol ayağına geçirdi. Sonra da kırlara doğru yürüdü ve kayboldu.

Böylece yeryüzünün her tarafı kuraklaştı. Nehirler kurudu; artık meyva, sebze, ve hububat yoktu; ağaçlar ve otlar sarardı; sığırlar doğurmadılar.

Yeryüzünün bir viraneliğe döndüğünü gören güneş tanrısı, bütün tanrı ve tanrıçaları huzuruna çağırarak Telipinu'nun kaçtığını ve onun kayboluşu ile yeryüzündeki her iyi şeyin de yok olduğunu anlattı.

Tanrılar, Telipinu'yu aramaya koyuldular. Her tarafa baktılarsa da bulamadılar. Güneş tanrısı bir kartal çağırarak Telipinu'yu, yüksek dağlarda, derin vadilerde ve nehirlerde aramasını söyledi. Kartal söyleneni yaptı, ama o da bulamadan döndü.

Durum, artık tehlikeli olmaya başlamıştı, çünkü yemsizlikten sığırlar ölüyordu. Mutlaka bir şey yapılmalıydı. Rüzgârlar kralı, Telipinu'yu arama işini yüklendi. Gerçi diğerlerinden daha geniş bir sahada Telipinu'yu aradı ise de, o da bulamadı. Telipinu'nun yaşadığı şehire baktı; tanrı, orada da yoktu.

Nihayet, gökyüzünün kraliçesi söz istedi. Bu akıllı kraliçe, rüzgârlar tanrısının ve öteki tanrıların yapamayacaklarını yapabilecek bir yaratığın varlığını biliyordu. Dedi ki: "Telipinu'yu bulması için bir arı göndermemiz gerekiyor."

Onun bu teklifi ile alay eden krallar dediler ki: "Sen herhalde şaka söylüyorsun. Büyük tanrılar Telipinu'yu bulamazlarken, küçücük bir arının minicik kanatlarıyla mı bulacağını sanıyorsun?" Tanrılara bir şey söylemeyen kraliçe, bir arı çağırdı ve ona şu talimatı verdi: "Git, Telipinu'yu bul ve, onu bulduğun zaman da, eğer uykuda ise uyandırmak için iğneni ona sok ve daha sonra mumunla da onu temizle."

Arı hemen uçtu, gitti, dağları ve vadileri, nehirleri ve çölleri dolaştı. Yorgunluktan artık uçamayacak bir hâle gelmek üzere idi ki, Telipinu'yu Lihzina köyünde buldu. Telipinu derin bir uykuda idi. Hemen iğnesini tanrıya bastırdı. Gözlerini açan Telipinu öfke içindeydi. "Dinlenirken beni hangi cesaretle rahatsız ediyorsun?" diye haykırdı. Tanrı, gerçekte, önceki kızgınlığından da fazla kızgındı. Derhal ayağa kalkarak gördüğü her şeyi parçalamaya, yıkmaya başladı. Nehirlerin akışını, kaynakların fışkırışını durdurdu. Evleri parçaladı, insanları ve sığırları öldürdü.

Arı, acele kraliçenin yanına giderek, "Telipinu'yu buldum," dedi, "ama onu buraya getirmesi için bir kartala ihtiyacım var." Kraliçe derhal bir kartal buldu. Arı ve kartal, Telipinu'nun üzerine uçtukları zaman tanrı, öfkesini hâlâ yenememiş, hâlâ sağa sola saldırıyordu. Kartal, kendisini hemen havaya kaldırdı ve arı ile birlikte kraliçenin yanına uçtu.

Bu arada kraliçe de, bir büyü ile Telipinu'nun içindeki cinleri kovmaya hazırlanıyordu. Genç kızlar nektar [balözü], bal, susam ve merhemler getirdiler. Sihir tanrıçası Kamrusepa, Telipinu'ya yaklaştı ve iyileştirme âyinini tekrarladı: "Ey Telipinu, bu krem senin tavırlarını yu-

muşatsın. Bu yağ, senin vücudunu temizlesin. Bu merhem senin ruhunu rahatlaştırsın ve seni dünyanın insanları ve tanrıları ile ahenk içine getirsin. Bu yiyecek ve içecekler, sana eski kuvvetini kazandırsın ve senin önceki zarafet ve âlicenaplığını geri getirsin." Şarkı, bütün tanrılarca tekrarlandı.
Telipinu'nun şiddet ve öfkesi, artık vücudunu terketmişti; o şimdi, yeniden gayet sakin ve nazikti. Tanrılar, onun çevresinde toplandı ve Telipinu'nun yeniden aklını ve ruhunu kazanmasını kutladılar.
Yeryüzü yeniden hayata kavuştu; nehirler ülke içinde akmaya başladılar; ağaçlar canlandı; otlar yeşillendi; hububat ve meyva bollaştı; puslu hava kayboldu; güneş yeryüzünü ısıttı; sığırlar çayırlarda otladı. Evlerini temizleyen halk yeni yıl için hazırlık yaptı. Yeni hayatı ve refahı kutlamak için tapınağın avlusundaki bir direğe bir koyun postu asıldı.

Kaynak: Gladstone Bratton, F. (2000). **Yakın Doğu Efsaneleri. Sümer-Akad, Mısır, Ugarit-Kenan, Hitit Efsaneleri,** (çev. N. Muallimoğlu), İstanbul. s.154-157.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise "Neolitik Çağ" konusunu tekrar okuyunuz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise "Erken Tunç Çağı" konusunu tekrar okuyunuz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "Kalkolitik Çağ" konusunu tekrar okuyunuz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise "Orta Tunç Çağı" konusunu tekrar okuyunuz.
5. c	Yanıtınız yanlış ise "Hitit Uygarlığı" konusunu tekrar okuyunuz.
6. e	Yanıtınız yanlış ise "Urartu ve Frig Krallığı" konularını tekrar okuyunuz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise "Frig Krallığı " konusunu tekrar okuyunuz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Lidya Krallığı " konusunu tekrar okuyunuz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise "Lidya Krallığı " konusunu tekrar okuyunuz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise "Orta Tunç Çağı" konusunu tekrar okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1
Paleolitik Çağ ekonomisinin özü avcılık ve toplayıcılıktır. Anadolu'da Paleolitik Çağ'ın en eski yerleşmeleri İstanbul'da Küçük Çekmece Gölü'nün 1.5 km kadar kuzeyinde yer alan Yarımburgaz Mağarası ile Antalya'nın 27 km kuzeybatısında, Şam Dağı'nın Akdeniz'e bakan yamaçlarında bulunan Karain Mağarası'dır.

Sıra Sizde 2
Neolitik Çağ'ın en önemli özelliği, insanoğlunun sadece avcılık ve toplayıcılıkla sürdürdüğü tüketici yaşamı bırakarak, üretici bir yaşama geçişidir. Bu çağda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Diyarbakır ve Urfa çevresi ile Tuz Gölü'nün güney kesimlerinde, Isparta ve Burdur yöresindeki Göller Bölgesi'nde kültürel bir gelişme ve hareketlilik başlamıştır.

Sıra Sizde 3
Kalkolitik Çağ'ın en belirgin özelliği, taş aletlerin giderek azalması ve madenciliğin gelişmesidir. Bu çağ insanlarının yaşamında tarım, avcılığa oranla çok önemli bir yer kaplamaya başlamış, tamamen tarımcı topluluklar ortaya çıkmıştır. Kalkolitik çağ kültürü, Anadolu'nun topoğrafik yapısı gereği kendi içinde farklı kültür bölgelerine ayrılmıştır. Bu bölgeler batıdan doğuya doğru Trakya ve Kuzeybatı Anadolu, Göller Bölgesi, Konya Ovası, Çukurova, Doğu ve Güneydoğu Anadolu olarak sıralanabilir.

Sıra Sizde 4
Alacahöyük Mezarları'nın İlk Tunç Çağı'nın sonlarında Alacahöyük'te yaşayan bey ve ailelerine ait olduğu düşünülmektedir. Mezarlar, 3-8 m uzunluğunda, 2-5 m genişliğinde ve 1 m kadar derinliğinde dikdörtgen planlı çukurlardan oluşmaktadır. Çevresi ağaç ve taşlarla sınırlandırılan mezar çukurlarına, ayakları karına çekik durumdaki ceset, zengin armağanlarla birlikte yerleştirilmiş, sonra mezar çukurunun üzeri ağaç, çamur ve toprakla örtülmüştür.

Sıra Sizde 5
Karum, Assurca liman ve rıhtım anlamına gelen, pazar yerlerine verilen isimdir. Bu yerleşmelerde Assurlu tüccarlar belirli bir serbesti içinde yaşayıp ticaret yapmaktaydılar. Vabartum, Assurca konukevi anlamına gelmektedir. Assurlu tüccarların ana merkezler arasında konakladıkları, belki mallarını geçici olarak depoladıkları bir çeşit kervansaraylardır.

Sıra Sizde 6

Mısır Firavunu II. Ramses'in, Hitit Kralı II. Muvatalli Dönemi'nde Suriye toprakları üzerinde hak iddia etmesi üzerine Hitit-Mısır ilişkileri gerginleşmiş ve Suriye egemenliği için iki güç arasında Kadeş (Tel Nebimend) kenti yakınlarında savaş yapılmıştır (İ.Ö. 1285). Savaşı kimin kazandığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte savaştan yıllar sonra İ.Ö. 1270 yılında, Hitit ve Mısır devletleri arasında II. Ramses ile Hitit tahtına çıkan III. Hattuşili (İ.Ö. 1275-1250), tarihin bilinen ilk büyük antlaşması olan Kadeş Antlaşması'nı imzalamışlardır. Bu antlaşmada III. Hattuşili'nin yanında karısı Puduhepa'nın da mührü bulunmaktadır. Antlaşmaya göre Mısır ve Hitit ülkeleri arasında iyi barış ve iyi kardeşlik sonsuz olacaktır. Mısır ülkesinin kralı, Hatti ülkesine sonsuza kadar hiç saldırmayacak, Hatti ülkesinin kralı Mısır ülkesine sonsuza değin saldırmayacaktır.

Sıra Sizde 7

Ülke içinde en uzak sınır noktalarıyla bağlantı sağlayan karayolları, kısa ve yağışsız geçen yaz aylarında yapılacak sulu tarım için büyük önem taşıyan su kanalları, barajlar ve göletler bayındırlık alanında Urartulardan günümüze kadar ulaşmış en önemli tesislerdir. Modern Van şehrinin çevresindeki arazilerin sulanmasında hâlâ kullanılan Urartu Kralı Minua'nın yaptırttığı 54 km uzunluğundaki Minua (Şamram) Kanalı ile II. Rusa'nın Erek dağının tepesine inşa ettirmiş olduğu yapay baraj gölü (Keşiş Gölü) en iyi bilinen örneklerdir. Bugüne kadar saptanan ve sayıları 100'e yaklaşan sulama tesisleri Doğu Anadolu'yu bir barajlar bölgesi durumuna getirmiştir. Başka bir yerde saptanmayan bu yoğunluk nedeniyle Urartu Krallığı *Hidrolik Uygarlık* olarak da nitelendirilmektedir.

Sıra Sizde 8

Tümülüs, kral ve soylu kişiler için yapılmış, çoğu kez altında ahşap ya da taştan bir mezar odası bulunan yığma toprak ya da taştan mezar anıtıdır. Tümülüs mezarlar, Anadolu'da Friglerden önce görülmediği için, bu uygulamanın Frigler tarafından Avrupa'daki memleketlerinden getirildiği düşünülmektedir. Bu tip mezarlar, Doğu Avrupa ile Karadeniz'in kuzey ve doğusundaki topraklarda en azından İ.Ö. 2. binyıldan beri ortak bir özellik olarak bilinmektedir. Tümülüs mezar odaları Friglerde ahşap, Lidyalılarda taştan inşa ediliyordu. Frig tümülüslerinde mezar odalarına giriş ya da kapı yokken, Lidya mezar odalarına bir giriş koridoru(dromos) ve kapı eklenmiştir. Ölü, mezar odasına gömüldükten sonra Lidya tümülüslerinin üzerine dökülen toprağın kenarlardan kaymaması için tepenin çevresi "krepis" adı verilen bir duvarla çevrilirdi. Frig tümülüslerinde ise krepis bulunmamaktadır.

Yararlanılan Kaynaklar

Akurgal E. (1993). **Anadolu Uygarlıkları,** Net Yayınları, İstanbul.

Akurgal, E. (1998). **Anadolu Kültür Tarihi,** TÜBİTAK Yayınları, Ankara.

Anonim (2002). "Anadolu'nun Tarih Öncesi", **Arkeo Atlas,** sayı: 1, İstanbul.

Anonim (2003). "Tunç Bakışlar. Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı", **Arkeo Atlas,** sayı: 2, İstanbul.

Anonim (2004). "Anadolu'da İlk İmparatorluk. Hititler", **Arkeo Atlas,** sayı: 3, İstanbul.

Anonim (2005). "Doğu'nun Demir Çağı. Kralların Coğrafyası", **Arkeo Atlas,** sayı: 4, İstanbul.

Anonim (2006). "Demir Kayalar. Phrygia ve Lydia", **Arkeo Atlas,** sayı: 5, İstanbul.

Belli, O. (1982). "Urartular", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi,** Cilt.1, Görsel Yayınları, İstanbul. s. 140-207.

Çilingiroğlu, A. (1997). **Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı,** Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir.

Bilgi, Ö. (2001). **Orta Karadeniz Bölgesi Madencileri,** İstanbul.

Darga, M.(1992). **Hitit Sanatı,** Akbank Yayınları, İstanbul.

Gladstone Bratton, F. (2000). **Yakın Doğu Efsaneleri. Sümer-Akad, Mısır, Ugarit-Kenan, Hitit Efsaneleri,** (çev. N. Muallimoğlu), İstanbul.

Harmankaya, S. ve O. Tanındı (1996). **Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1. Klasör: Paleolitik-Epipaleolitik,** İstanbul.

Harmankaya, S. ve O. Tanındı ve M. Özbaşaran (1997). **Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-2. Klasör: Neolitik,** İstanbul.

Harmankaya, S., O. Tanındı ve M. Özbaşaran (1998). **Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-3. Klasör: Kalkolitik,** İstanbul.

Harmankaya, S. ve B. Erdoğdu (2002). **Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-.4. Klasör: İlk Tunç,** İstanbul.

Kınal, F.(1998), **Eski Anadolu Tarihi,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Naumann, R. (1973). **Eski Anadolu Mimarlığı** (çev. B. Madra), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Sevin, V. (1999). **Anadolu Arkeolojisi,** Der Yayınları İstanbul.

Sevin, V. (2001). **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Sevin, V. (2003). **Eski Anadolu ve Trakya,** İletişim Yayınları, İstanbul.

Tarhan, M. T. (1986). "Urartu Devleti'nin Yapısal Karakteri", **IX. Türk Tarih Kongresi,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 285-302.

Tüfekçi Sivas, T. (1999). **Eskişehir-Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları,** Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Yıldırım, R. (1996). **Eskiçağ'da Anadolu,** İzmir.

Yıldırım, R. (2004). **Uygarlık Tarihine Giriş,** Asil Yayın, Ankara.



Şekil 4.15 *Yazılıkaya Midas Şehri'nden Bir Frig Kaya Mezarının İçten Görünüşü*

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Orta Asya'nın coğrafi sınırlarını tanımlayabilecek,
- Hunlardan önceki Orta Asya kültür merkezlerini tanıyacak,
- Asya Hun Devleti'nin kuruluş, gelişim ve yıkılış sürecini tartışabilecek,
- Hunlardan sonraki dönemde Orta Asya'nın siyasi yapısını değerlendirebilecek,
- Asya Hun İmparatorluğu'nun kültür ve uygarlığına ait temel kavramları açıklayabilecek,
- İran'ın coğrafi sınırlarını, Elam, Med ve Pers dönemlerindeki siyasi ve kültürel gelişmeleri değerlendirebilecek,

bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Toy
- Kağan
- Göçebelik
- Könilik
- Şamanizm
- Satrap
- Medler
- Persler
- Ahuramazda
- Kral Yolu

İçindekiler



Orta Asya ve İran Tarihi ve Uygarlıkları

HUNLARDAN ÖNCEKİ ORTA ASYA TARİHİ VE UYGARLIĞI



Orta Asya'nın coğrafi sınırlarını öğreneceksiniz.

Dünyanın en büyük kıtası olma özelliği taşıyan Asya, üzerinde kurulan önemli uygarlıklara ait tarihsel ve kültürel birikimi ile de oldukça ilgi çekicidir.

Bu büyük kıta beş büyük coğrafya ve uygarlık bölümüne ayrılır. Bunlardan Kuzey Asya aşağı yukarı bugünkü Sibirya topraklarını kapsarken Doğu Asya olarak adlandırılan bölüm başlıca, Japonya, Japon Adaları, Kore ve Mançurya' yı içine alır. Hindistan, Çin Hindi ve Doğu Hint Adaları Güney Asya'da yer alırken, İran, Afganistan, Ermenistan, Arabistan, Suriye ve Mezopotamya ise Ön Asya bloğunu oluşturur.

Bu beş coğrafyanın sonuncusu bazen iç Asya olarak da adlandırılan- Orta Asya'dır. Orta Asya'nın sınırları, çoğunlukla kuzeyde Ural Dağları'ndan başlayıp Altay Dağları'nı geçerek Kingan Dağları'na kadar uzanır. Güneyde Himalayalar ve Pamir'e kadar devam eden bu hat, nihayet Hazar Denizi'nin doğu kıyısında sona erer.

Genellikle çöller ve bozkırlarla kaplı Orta Asya'nın coğrafi anlamda farklı iki yüzünü Altay Dağları'nın doğu ve batısına düşen bölgeler oluşturmaktadır. Doğudaki Moğolistan'dan batıdaki *Tarım havzası* ile *Kırgız Stepleri* oldukça farklı özellikler taşımaktadır.

Türklerin en eski yurdu olan Orta Asya'da yapılan son arkeolojik araştırmalar bölgenin, tarihsel geçmiş ve kültür ürünleri bakımından çok zengin bir birikime sahip olduğunu göstermiştir.

Bu birikim hiç şüphesiz başlıca Hint Avrupalılar (Aryan) ve Altaylıların etkisiyle ortaya çıkmıştır. Yaklaşık İ.Ö. 4. ve 5. binyıllardan beri Güney Rusya'da olduğu gibi Sibirya'nın batısında da özgün bir *Bozkır Uygarlığı* varlığını sürdürmekteydi. Henüz yazıyı kullanmayan bu uygarlık aynı zamanda atlara koşum takan ilk uygarlık olmuş, tahta, deri gibi dayanıksız ürünleri işlemesini bilmiş, daha sonra metali işleyerek tarım yapmasını öğrenmiştir. Avrupalı araştırmacılar tarafından Orta Asya'ya dışarıdan ilk gelenlerin yukarıda bahsedilen Aryanlar olduğu kabul edilmektedir. İ.Ö. 2300 - 1900 yıllarında Anadolu ve Kafkasya yoluyla başlayan Aryanların

Asya'yı işgali, bu topluluğun bir süre Hazar Denizi ve çevresinde kaldıktan sonra İ.Ö. 1700 -1500' lerde Hindistan'a gelip yerleşmeleri ile son bulmuştur.

Orta Asya'daki Kültür Merkezleri ve Bölgenin Kültürel Yapısı



Hunlardan önceki Orta Asya kültür merkezlerini öğreneceksiniz.

Orta Asya'daki ilk yerleşmelerin İ.Ö. 2500' lerde olduğu tahmin edilmektedir. Orta Asya'daki arkeolojik araştırmalara göre Minusinsk Bölgesi'ndeki *Afenesyevo Kültürü* (İ.Ö. 2500 - 1700) ile aynı bölgedeki *Andronovo Kültürü* (İ.Ö. 1700 - 1200)'nün temsilcilerinin Türk soyunun prototipini (ön tipi) oluşturan insanlar olduğu anlaşılmıştır.

Ön Türkler diye adlandırılan bu insanların bir görüşe göre bu bölgede (Altaylar- Sayan Dağları'nın güneybatı bölgesi) Neolitik Dönem'den beri yaşadığı kabul edilmektedir.

Andronovo Kültürü'nden sonra ortaya çıkan *Karasuk Kültürü* (İ.Ö. 1200 - 700) ile özellikle *Tagar Kültürü* (İ.Ö. 700 - 300) döneminde artık bölgenin adından dolayı burada yaşayan insanlara Altaylılar denmeye başlanmıştır. Bu arada kendinden önceki tüm kültür dönemlerinin bir sentezi niteliği taşıyan *Tagar Kültürü,* İskit ve Hun sanatında derin etkiler meydana getirmesi bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

Altay bölgesinde yerleşimler devam ederken, bir taraftan da Çin topraklarına kalabalık gruplar hâlinde göçler yaşanmıştır. Hatta İ.Ö. 1050 - 256 yılları arasında Çin'de kurulan *Chou* devletinin kurucularının Türk kökenli olduğuna ilişkin görüşler vardır. *Chouların* ekonomik yapılarının, inançlarının, yönetim ve sanat anlayışlarının Türklere olan benzerliği bu görüşü desteklemektedir.

Orta Asya'nın doğusunda bu gelişmeler yaşanırken, batısında İ.Ö. 800-700 yıllarında -Herodotos'a göre Masagetlerin baskısıyla bulundukları bölgeden daha batıya göç ederek Hazar Denizi'nin kuzeyinden, Güney Rusya'ya geçen ve burada bulunan Kimmerleri Kafkasların güneyine doğru iten-iskitler, tarih sahnesinde yer almaya başlamışlardı. İskitlerin kökeni hakkında farklı görüşler vardır. Slav ya da İran kökenli olduklarına yönelik yorumlar olmakla birlikte son dönemlerdeki araştırmalar Ural-Altay kökenli olduklarına işaret etmektedir.

İ.Ö.700 - 500 yıllarında İskitlerin, burada Kimmerler ile birlikte, İranlı bir kavim olan Medler ve Mezopotamya'da güçlü bir krallık kurmuş olan Assurlar ile mücadeleleri söz konusudur. İran' da Medler yıkılınca, bu kez de onların yerine kurulan Persler ile savaşlar başlayacaktır. İ.Ö. 529'da Perslerin Aral havzasını işgale yönelik faaliyetlerine Tomris Hatun önderliğindeki İskitler karşı koymuştur. Bir süre bu coğrafyada etkinliklerini sürdüren İskitler, İ.Ö. 3. yüzyılda (270'ler) Sarmatların baskısı ile Volga Nehri'nin batısına kadar çekilmişlerdir. Aynı dönemde Orta Asya'nın doğusunda, Çin'de yaklaşık 750 yıldan beri iktidarda olan Chou Hanedanı'nın yerini *Chi* Hanedanı almıştır.

İskitlerin Orta Asya tarihine ilişkin en önemli yönleri bu bölgeye ait kültür değerlerini daha batıya taşımalarıdır. Örneğin Güney Rusya'da bulunan arkeolojik malzemelerin Orta Asya'da bulunanlarla benzerlikler taşıması Orta Asya'nın diğer coğrafi alanlarla etkileşim hâlinde olduğunu göstermektedir.

Hunlardan Önce Orta Asya'nın Kültürel Yapısı

Devlet kurmadan önceki Orta Asya Türk topluluklarına bakıldığında başlıca üç aşamadan geçtikleri görülür. Bunlar *toplayıcılık, hayvancılık* ve *tarım* aşamalarıdır.

Toplayıcılık

Diğer pekçok toplum gibi Türkler de başlangıçta toplayıcı yaşam biçimi içinde yer almışlardır. Başlangıçta nüfusun az ve kaynakların bol olması Türklerin hayatını devam ettirmelerine uygun bir ortam sağlamıştır. Zamanla, şartların olumsuz hâle gelmesi, buradaki insanları avcılık ve yağmacılık gibi farklı faaliyetlere yönlendirmiştir. Daha az verimli bölgelerde oturan kabilelerin, daha verimli bölgelerde oturan ve ürünlerini depolamış olan diğer kabileler üzerine saldırarak ürünlerine el koyması suretiyle gerçekleşen yağmacılık daha sonraki dönemlerde de etkisini devam ettirmiştir.

Hayvancılık

Türklerin toplayıcılık dönemi aynı zamanda hayvancılığa elverişli şartları da hazırlamıştır. Hayvancılık beraberinde göçebe yaşam tarzını getirmiş, göçebe yaşam tarzı üzerinde ise coğrafi koşullar son dercee etkili olmuştur.

Otlakların yürüyerek ulaşılamayacak kadar uzak olması, o döneme kadar eti ve derisi içi kullanılan atın, evcilleştirilip gücünden yararlanılması gereksinimini doğurmuştur. Bu atlar gösterişli olmadıkları gibi tam tersi küçük ve kaba ama bir o kadar da güçlü idi. Dayanıklı olan bu hayvan, göçebenin en değerli varlığıydı. Atı olmayan bir kişi göçebe sayılamazdı. Hiçbir şey attan daha hızlı değildi. Savaşmalarına, yerleşiklerin ülkelerine saldırmalarına olanak veren attı. Göç sırasında atlara duyulan saygıdan dolayı, onlara hiçbir eşya yüklenmezdi. Atın evcilleştirilmesi arabanın da kullanılmasına neden olmuştur. **Terek** ya da **Kaoche** denilen bu arabalar bir bakıma Türkler için gezici birer ev niteliği taşımıştır.

Terek (Kaoche) denilen arabaların yüksekliği yüzünden yabancı toplumlar Türklere "yüksek arabalı kavim" adını vermişlerdir.

Türkler at ile birlikte sığır, deve, ren geyiği ve küçükbaş hayvanları da evcilleştirmişlerdir.

Küçükbaş hayvan sürülerine *yoz* adı verilirdi. Beslenmelerinde hayvansal ürünlerin önemi, Türklerin, yoğurt, ayran gibi yeni ürünleri, kurutma ve tuzlama gibi yeni saklama teknikleri bulma ve geliştirmelerine neden olmuştur. Türklerin halı, kilim, keçe ve deri eşyaların üretimine yönelik ilerlemeleri yine bu hayvancılık dönemine rastlamıştır. Özellikle küçükbaş hayvanların yününden imal edilen ve *batik* adı verilen kumaşlar, temeli Asya'ya dayanan ve daha sonra Avrupa tarafından kullanılan bir kumaş baskı tekniğiyle süslenmiştir.

Tarım

Son aşama olan tarımcılık ise, başlangıçta evcilleştirilen hayvanların beslenmesi için uygulanmaktayken bir süre sonra bir geçim kaynağına dönüşmüştür. Türkler tarım yaptıkları araziye tarıglak diyorlardı. Tarıglaklarda yetiştirdikleri ilk ürün, hayvanlar için kullanmış oldukları yonca idi. Türklerin ilk ürettikleri gıda ise darı olmuştur. Arkeolojik araştırmalar sonucu ortaya çıkan su kanalları, Türklerin sulama tekniğini de bildiklerini de gösteren önemli belgelerdir.

Orta Asya'da Hunlardan önceki kültür dönemleri sırasıyla nelerdir?

SIRA SİZDE 1

ASYA HUN İMPARATORLUĞU KÜLTÜR VE UYGARLIĞI



Asya Hun Devleti'nin kuruluş, gelişim ve yıkılış sürecini öğreneceksiniz.

İskitler ve Sarmatlar Güney Rusya ve Orta Asya'nın batısında etkinlik gösterirken, bölgenin doğusu ise Türk - Moğol topluluklarının egemenliği altına girmiştir. Bu topluluk, Romalıların *Huni, Hintlilerin Huna* diye adlandırdıkları ama çoğunlukla Çin kaynaklarında geçen adlarıyla *Hsing- nu* ya da *Hiung- nu* olarak bilinen *Hunlar* idi.

Türk göçlerinin doğuya doğru devam ettiği dönemlerde Çin'de kurulan *Chou* Devleti'nin (İ.Ö. 1050 - 256) Türklerle ilgisi üzerine dikkat çekilmiş, hükümdar sülalesinde Gök Tanrı dini, güneş ve yıldızların kutsal sayılması, askerî alanda savaş arabalarının kullanılması gibi özelliklerin daha çok Türk nüfusun yoğunlukla yaşadığı yerlerde görülmesi, bu hanedanın aslen Türk olabileceğine ilişkin düşüncelerin doğmasına sebep olmuştur. Ancak bu durum kesinlik kazanıncaya kadar Asya Türk tarihinin *Hunlarla* başlatılması doğru olacaktır.

Çin kaynaklarında İ.Ö. 4. yüzyıldan itibaren Türklerle birlikte Moğol ve Tunguz soyundan bazı grupların başındaki *Kuzey Barbarları Hanedanı*'nı belirtmek için kullanılan *Hiung-nu* diye adlandırılan kitlenin kökeninin tam olarak nereye dayandığı konusunda kesinleşmiş bir bilgi henüz yoktur. Ancak, Çin kaynaklarında daha sonra Orta Asya'da etkinlik gösterecek olan *Göktürk* ve *Uygurlar*ın ataları olarak bu topluluğun gösteriliyor olması, *Hun* ya da *Hiung-nu*ların uzun süre Orta Asya'nın kaderine yön verdiklerini kanıtlamaktadır.

Hunların İ.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısında birleşerek önemli bir güç haline geldiğini belirten Çin kaynakları, bu yüzyılda Çinlilerin çekindikleri tek gücün Hunlar olduğunda birleşmektedir.

Asya Hun İmparatorluğu'nun Siyasi Tarihi

Hunlar'ın ilk yerleşim yeri, *Sarı Nehrin* hemen kuzeyidir. Daha sonra *Orhun-Selenga* ırmakları ile Türklerin kutlu saydıkları *Ötügen* bölgesi merkez olmak üzere geniş bir alana yayılmışlardır.

Henüz bir devlet olma aşamasına gelmemiş olmalarına rağmen, İ.Ö. 318'de Çinliler, Hunlar ile tarihin bilinen ilk *Türk-Çin* antlaşmasını yapmışlardır. Tamamen siyasal koşullar taşıyan bu anlaşmanın, Çin üzerine yapılan Hun akınlarının durdurulmasına yönelik bir anlam taşıdığı bilinmektedir. İ.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısında ise siyasallaşma aşamasını tamamlayan Hunlar artık herhangi bir topluluk olarak değil, bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çin Seddi: Çin'in kuzeybatısı boyunca uzanan dünyanın en uzun savunma duvarıdır. Kalıntıları Po Hay Körfezi'nde deniz kıyısında başlar. Pekin'in kuzeyinden geçerek batıya yönelir ve Huang-Ho Nehrini ikiye bölerek güneybatıya uzanır. Gobi Çölü'nün güneyinden batıya yönelerek devam eder. Seddin yıkılmış olan kısımlarıyla birlikte uzunluğu 10.000 kilometreyi bulur. Bugün ayakta duran kısım Ming Hanedanı devrinden kalan 3.000 kilometrelik settir. Ancak asıl inşaat, İ.Ö.221 ile İ.S.608 yılları arasında yapılmıştır.

Teoman-Mete-Kiok Dönemleri

Bilinen ilk Hun hükümdarı *Tu-man (Teoman)*'dır. Çince Göğün Yüce Oğlu anlamına gelen bir ünvanı taşıyan Teoman, Hun Devleti'nin kurucusu kabul edilir.

İ.Ö. 220'lerde Hun Devleti'nin kurulduğu tarihlerde Çin'de, yaklaşık İ.Ö. 256 yılından beri *Shih* sülalesi etkindi. Sülalenin başında, aynı zamanda Çinlilerin gerçek anlamda ilk imparatoru olarak kabul edilen *Shih Huang Ti* bulunmaktaydı.Bu imparator, İ.Ö. 214'lerde Hun akınlarını engellemek ve Çin imparatorluk sınırlarını belirlemek amacıyla **Çin Seddi'**ni yaptırmıştır.

Kuruluş döneminde Hunların çevresinde Çin'in dışında iki önemli güç daha vardı. Bunlar *Moğol Tunguzlar* ve *Yüeçiler* idi. Üç önemli topluluk arasında gelişmeyi, büyümeyi sağlayacak güçlü bir lidere ihtiyacı olan Hunlar, bu lideri Teoman'ın oğlu *Mete'nin (Mao-dun)* şahsında bulmuştur.

Babasını öldürerek İ.Ö. 209'da tahta çıkan Mete, Hun dilinde *imparator* anlamına gelen *sonsuzluk, genişlik, ululuk, yücelik* ifade eden *Tan-Hu* (şanyü) unvanını almıştır. Cesareti, teşkilatçılığı sayesinde kısa sürede önemli başarılar elde eden Mete, Hunlardan toprak talep eden Tunguzları yenmiş, Tanrı Dağları ve Kansu bölgesindeki Yüeçilere önemli darbeler indirmiştir (İ.Ö. 203).

Bu arada İ.Ö. 206'da Çin' e egemen olan *Han* sülalesi üzerine yapılan akınlar, İ.Ö. 201 - 199 tarihleri arasında devam eden savaşlar, Hunları Çin karşısında üstün duruma getirmiştir. Ayrıca, Çin ile Hunlar arasında imzalanan İ.Ö. 201 tarihli *Pai-Teng* Antlaşması Doğu Asya tarihinde iki büyük devlet arasında yapılan ilk antlaşma olma özelliği taşımıştır. Bu antlaşma Hunlar ile Çin arasında uzun bir süre devam edecek dostluk döneminin de başlangıcı olmuştur. Ancak, aynı tarihlerde Mete'nin Çinli bir prensesle evlenmesi, Hun sarayında yavaş yavaş bir Çin etkisinin doğması sonucunu da getirmiştir.



Resim 5.1

Çin Seddi

İ.Ö. 2. yüzyılın ilk yarısında Mete'nin faaliyetleri sonucunda devletin sınırları, doğuda Kore, kuzeyde Baykal Gölü, güneyde Çin'de Wei Irmağı, Tibet Yaylası, Karakurum Dağları, batıda Kuzey Türkistan'ın içine kadar uzanmıştır. İ.Ö. 176'da Çin'e yazdığı bir mektupta Hunlar'a bağlı 26 topluluğun olduğunu ve tüm bu yay geren insanların Hun çatısı altında tek bir aile gibi birleştirildiğini söylemiştir. Bu topluluklar içerisinde Uygurların, Göktürklerin, Kırgızların, Karlukların ataları da yer almıştır. Mete öldükten sonra yerine oğlu *Ki-ok* geçmiştir (İ.Ö. 174 - 160). Babası Mete'den devraldığı devleti güçlü tutabilmek, sınırları korumak için yoğun bir çabaya giren Ki-ok, Çin'e yapmış olduğu bir sefer sonunda Çin İmparatorluk sarayını yakmış ancak bir Çinli prenses ile evlenerek Çin-Hun dostluk ilişkilerini yeniden canlandırmak istemiştir. Mete devrinde olduğu gibi bu gelişme de Hunlar'a

olumsuz sonuçlar getirmiş, kısa süre içerisinde Çin etkisi Hun Devleti içerisinde gözle görülür bir hâle gelmiştir. Ancak bu devirde devletin güçlü olması, söz konusu etkiyi azaltmıştır.

Ki-ok'tan Sonra Asya Hun Devleti'nin Sonu

Başa geçen *Chün-Chen* devrinde (İ.Ö.160 - 126) Çin etkisi artık yoğun bir biçimde hissedilmiştir. Bu dönemde Hunlarla, kendi taktikleri ile başa çıkamayacaklarını anlayan Çinliler artık Hun tarzında teşkilatlanmışlar ve bu değişiklik Çin'in Hunlar üzerinde üstünlük sağlamalarının anahtarı olmuştur. Çin imparatorları içerisinde önemli bir yere sahip olan Wu-ti (İ.Ö. 141 - 87) zamanında Hunların karşısında önemli başarılar elde eden Çinliler, Hunların tekrar güçlü imparatorluk hâline gelme ümitlerini de ortadan kaldırmışlardır. Zaman zaman Çin karşısında başarılı olan Hunlar, İ.Ö. 123 ve İ.Ö. 99-97'lerde Çin ordusunu yenmiş ve bazı önemli Çinli generalleri esir almışlardır. Ancak, bu başarılar kalıcı olmamış, İ.Ö. 80'lerden itibaren Hun topraklarında baş gösteren açlık, kıtlık, iklim değişiklikleri ve buna bağlı ortaya çıkan iç çatışmalar devletin sonunu getirmiştir. Bu olumsuz koşulları atlatabilmek için İ.Ö. 53'te Hunların başında bulunan *Ho-han-yeh* Çin'e bağlılığını bildirmiştir. Ancak bu bağlılık fikrine karşı çıkan kardeşi *Çi-çi,* Hun Devleti'nin batısında egemenliğini ilan ederek harekete geçmiştir. Böylelikle Hun Devleti fiilen doğu ve batı olarak ikiye ayrılmıştır. Batıda oldukça önemli başarılar elde eden Çi-çi'ye karşı Çin ile ittifak yapan Ho-han-yeh nihayet, Çinlilerin desteği ile İ.Ö. 36'da Çi-çi'yi ortadan kaldırmış, böylece Hun Devleti'nin tamamı Çin etkisi altına girmiştir.

Hun siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktası İ.S. 48 tarihinde Hunların bir daha birleşmemek üzere ikiye ayrılmalarıdır. Çin egemenliği altına girdikten sonra sürekli huzursuzluklar yaşayan Hunlar nihayet İ.S. 48 yılından itibaren *Kuzey ve Güney Hunları* olarak siyasi yaşamlarına devam etmişlerdir. Bölünmüş olan Hunlar bu tarihten sonra sürekli Çin saldırıları ile uğraşmak zorunda kalmışlardır. Çoğunlukla Çinlilerin birer kuklası olarak Hun yönetimine gelen *Tanhular,* bir daha devleti toparlayamamışlardır. Tanhulara karşı İ.S. 94, 124 ve 140 yıllarında ayaklanan Hun kabilelerinin bu girişimleri bastırılmış, daha sonra İ.S. 153 ve 158 yıllarında isyanlar tekrar patlak vermiştir. İ.S. 188 yılında Çin'e tamamen teslim olma düşüncesinde olan Tanhu'nun öldürülmesi ve yerine seçilen kişinin kabul edilmemesi Hunları başsız bırakmış ve sonunda Çin'in son Tanhu'yu hapsederek, Hun ülkesini 5 eyalete ayırması ve bunların da Çinli valilerin yönetimine bırakılması ile İ.S. 216'da Güney Hun Devleti son bulmuştur.

Hunlar bu olaydan sonra dağılarak, bir bölümü Çin içlerine yerleşmiştir. Siyasi yaşamlarına bir süre burada devam eden Hunlar çeşitli isimler altında 16 devletin bünyesinde yer almışlar, dört tanesinin bizzat kurucusu olmuşlardır.

Avrupa Hunları

Asya Hun İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra, Asya'nın batı kesiminde oturan Hunlar, İ.S. 4. yüzyılda Hazar Denizi ile Aral Gölü arasındaki topraklarda yaşayan Hint-Avrupalı bir kavim olan Alanların ülkesini ele geçirerek Avrupa içlerine doğru ilerleyişlerinin ilk adımını atmışlardır. Bu dönemde Karadeniz'in Kuzeyinde ve Doğu Avrupa'da Germen kabileleri olan Gotlar, Vizigotlar, Vandallar, İran ve Slav kabileleri yaşamaktaydı. Hunların batıya ilerleyerek Karadeniz'in kuzeyinde gözükmeleriyle bölgede bir göç hareketi başlamış, hızla yayılan Hun istilası karşısında önce Gotlar, daha sonra diğer kabileler Hun egemenliği altına girmişlerdir. Hunla-

rın Avrupa içinde hızla yayılması, bölgenin etnik yapısını değiştiren bir kavimler göçünün başlangıcı olmuş, Avrupa'nın en büyük gücü Roma İmparatorluğu bu göçler karşısında sarsıntılı günler geçirmiştir. İ.S. 422'lerde Avrupa Hunlarının Roma İmparatorluğu üzerindeki askerî ve siyasi baskıları giderek artmıştır. Atilla'nın Avrupa Hunlarının başına geçmesinden sonra, önce Doğu Roma yani Bizans, Hun egemenliğine girmiş, İ.S. 452 yılında da Batı Roma, Hun hâkimiyetini tanımıştır. Atilla'nın İ.S. 453 yılında ölümünden sonra Avrupa Hunları gücünü yitirerek yavaş yavaş eski yurtları olan Karadeniz'in kuzey bölgelerine çekilmişlerdir.

Asya Hun Devleti'nin ilk hükümdarı kimdir? Mete'nin faaliyetleri hakkında bilgi veriniz.



HUNLARDAN SONRAKİ DÖNEMDE ORTA ASYA



Hunlar'dan sonraki dönemde Orta Asya'nın siyasi yapısını öğreneceksiniz.

Gök-Türklere Kadar Olan Dönem

Asya Hun İmparatorluğu'nun dağılmaya başladığı İ.S 1.yüzyılın sonu ile 2.yüzyılın ortalarına kadar devam eden dönemde Orta Asya, Moğol kökenli bir topluluk olan *Sien- Pi ler*in akınlarına sahne olmuştur. Sien-Piler İ.S 48 yılından itibaren iki ayrı devlet haline gelen *Kuzey* ve *Güney Hunları* üzerine yaptıkları baskılarla kuzeydekileri batıya, güneydeki grupları ise Çin'e göç etmeye zorlamıştır. Bu göçlerin sonucunda batıya gidenler *Akhun Devleti* ve *Avrupa (Batı) Hun İmparatorluğu* gibi oldukça güçlü devletler kurarken Çin'e gidenler, tarihte *16 Krallık Dönemi* diye adlandırılan bir süreci başlatmışlardır. Yaklaşık olarak 4. ve 5. yüzyıllarda aralarında Hunların da bulunduğu bir çok farklı kavim, bölgede irili ufaklı yönetimler oluşturmuşlar, ancak hiçbiri uzun süreli bir egemenlik elde edememişlerdir.

Çin topraklarında bu gelişmeler yaşanırken Orta Asya 'da Sien-Pi egemenliğini sarsacak bir gelişme ortaya çıkmıştır.Kaynaklarda adına ilk kez İ.S. 225 yıllarında rastlanılan *Tabgaçlar (Topa)* çok kısa bir süre içerisinde Sien-Pilere üstünlüklerini kabul ettirmişlerdir. Özellikle 386-409 yılları arasında hükümdar *Topa Kueyi* zamanında Tabgaçlar, Orta Asya'nın belki de en önemli gücü haline gelmişlerdir.

Tabgaçların Orta Asya'ya hakim olmalarının ardından, yeni bir tehdit ortaya çıkmış ve bu kez *Juan Juanlar* istikrarı tehdit etmeye başlamışlardır. Juan Juanlar (Cücen-Apar ya da Avarlar) 5.yüzyıl boyunca Tabgaçları meşgul etmeyi başarmışlardır. Başlangıçta Tabgaçlar Juan Juanlar üzerinde mutlak bir hakimiyet sağlamış olsalar bile, zamanla Tabgaçların ardından Orta Asya'ya hakim olan kavim Juan Juanlar olmuştur. Uzun süre Orta Asya bozkırlarında yağmacılıkları ile ünlenen Juan Juanlar, özellikle 6. yüzyılda elde ettikleri devlet kimliği ile bir çok topluluk üzerinde siyasi egemenliklerini kabul ettirmişlerdir. Görülen o ki; Hunların İ.S. 3. yüzyılda yıkılmasının ardından, Orta Asya'ya egemen olan hiçbir devlet, bu bölgede tam bir istikrar sağlayamamıştır. Ancak Juan Juanlara son veren Gök-Türkler yüzlerce yıldan beri süregelen bu istikrarsızlığı kısa süreli de olsa ortadan kaldıracaktır.

I. Gök-Türk Devleti

Gök-Türklerin tarih sahnesine çıkışlarının ilk kez Altay Dağları'nın doğu eteklerinde gerçekleştiği kabul edilmektedir. Burada Juan Juan federasyonu içinde yer alıyorlar ve demircilikle uğraşıyorlardı.

Gök-Türklerin başında bulunan *Bumin* 546 yılında Juan Juanlara karşı başlatılan *Töles* ayaklanmasını bastırmış, bu başarısına karşılık olarak da Juan Juan hakanının kızını eş olarak istemiştir. Bu istek Hakanın aşırı tepkisi ve aşağılamalarıyla

karşılanınca Bumin Juan Juanlara karşı Çin'in de desteğini alarak bağımsızlık hareketine girişmiştir. 552 yılında Juan Juanları büyük bir yenilgiye uğratan Bumin için bağımsız devletini kurma konusunda artık hiç bir engel kalmamıştır.

552 yılında devletin kurulmasından hemen sonra Bumin Kağan, tıpkı Hunlarda olduğu gibi ülkenin batısını kardeşi *İstemi Yabgu*'nun yönetimine bırakmıştır. İkili Teşkilat uygulamasının Gök-Tükler'in teşkilatlanmada Hun modelini benimsedikleri fikrini desteklediği savunulabilir.

Bumin Kağan 552 de öldükten sonra oğlu Ko-lo, arkasından da diğer oğlu Mukan Kağan tahta çıkmıştır. İktidarı boyunca hemen her alanda devleti üst düzeye taşıyan bu kağan Juan Juanlara son darbeyi indirmiş, Kitanlar ve Çin üzerinde de egemenlik kurmuştur. Bu dönemde Çin'deki bazı önemli hanedanların Mu-kan Kağan ile ittifak yapabilmek için yoğun bir çaba içerisinde oldukları kaynaklardan anlaşılmaktadır. Gök-Türk Hakanlığı'nın Batı kanadında ise İstemi Yabgu bulunmaktaydı ki bu kişi devletin sınırlarını Altaylar'ın batısından Issık Göl ve Tanrı Dağları'na kadar genişletmişti. İpek Yolu egemenliği için Akhunlara karşı Sasani hükümdarı Anuşirvan ile anlaşarak bu devletin yıkılmasını sağlamış, ancak Akhun topraklarının paylaşımı konusunda ortaya çıkan anlaşmazlık bu sefer de Gök-Türkleri Sasaniler ile karşı karşıya getirmiştir. Bu durum, Gök-Türklerin Bizans ile yakınlaşma politikası izlemesine neden olmuştur. Bizans ile yapılan anlaşmanın ardından başlayan Bizans-Sasani savaşları (571-590) sonunda Sasaniler çok yıpranmış ve 642 yılında Sasanilere Hz. Ömer son vermiştir.

Doğu'da Mu-kan Kağan'dan sonra Ta-po Kağan başa geçmiştir. Bu döneme ait bir mektupta Ta-po'nun Çin hükümdarına "evladım'' şeklindeki hitabı, Çin'e karşı bir üstünlük unsuru olarak ifadelendirilebilir. *Ta-po Kağan* döneminin dikkat çekici bir olayı Çin'den Budist rahip istenmesidir. Ancak gelen rahipler her ne kadar Kağan tarafından ikramlarla karşılansa da halkın tepkisi üzerine kısa süre sonra geri gönderilmişlerdir. Gök-Türk yönetimindeki Çin hayranlığı ve bazı yanlış uygulamalar Kağan'ın gözden düşmesine neden olmuştur.

Gök-Türklerin İkiye Ayrılması ve Yıkılması

Ta-po Kağan yerini *İşbara*'ya bırakınca bu durumdan hoşnut olmayan ve bağımsızlık eğilimindeki *Tardu* (İstemi Yabgu'nun oğlu) İşbara'nın kağanlığını tanımamış ve bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu gelişmede Çin'in Tardu'yu İşbara'ya karşı kışkırtmasının büyük etkisi olmalıdır. Böylelikle 582 yılında Gök-Türkler *Doğu* ve *Batı Gök-Türkleri* olarak iki ayrı devlet haline gelmiştir.

609-619 yılları arasında Doğu'nun başında bulunan *Shih-Pi* Kağan, Gök-Türkler'in son büyük kağanı olarak anılmaktadır. Devletini Çin karşısında siyasi ve askeri anlamda tekrar güçlendiren bu kağandan sonra başa geçen yöneticiler O'nun başarısını devam ettirememişler iç ve dış etkenler devleti sürekli yıpratmıştır. 620-630 yılları arasında görülen *Tarduş, Bayırku* ve *Uygur* ayaklanmalarının yarattığı yıkım Çin için bir fırsat olmuş ve devlet 630 yılında Çin tarafından yıkılmıştır.

II. Gök-Türk Devleti

630-680 yılları arası Orta Asya tarihinde *Çin Esareti Dönemi* olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde Gök-Türklerin Çin'e karşı girişmiş oldukları bağımsızlık isyanları başarısız olmuştur. Ancak 681 yılındaki *Kutluğ* ayaklanması öncekilerden farklı olarak başarıya ulaşmıştır. Aşina ailesinden gelen Kutluğ ve ünlü komutanı Tonyukuk, bu başarının hemen sonrasında Çin'in kuzeyinde bulunan Türkleri birleştirme faaliyetine girişmişler ve bunda da başarılı olup merkezi *Ötüken* olan *II.Gök-*

Türk (Kutluk) Devleti'ni kurmuşlardır. Böyle bir düzenlemeyi başardığı için Kutluğ'a *İlteriş Kağan (Devleti derleyip toparlayan)* unvanı verilmiştir.

Ölümünden sonra çocukları *Bilge* ve *Kül-Tegin*'in küçük yaşta olması nedeniyle yerine kardeşi Kapgan Kağan (692-716) geçmiştir. Gök-Türkler O'nun döneminde Orta Asya'da çok önemli bir güç haline gelmiştir. Bir sefer dönüşünde *Bayırkular* tarafından zehirlenen Kapgan Kağan'ın 716 tarihinde ölümünün ardından oğlu *İnal*, kağan seçilse de başarısızlığı nedeniyle tahttan indirilmiştir.

Tonyukuk'un tekrar vezir olması, Bilge'nin kağanlık, Kül-Tegin'in ordu komutanlığını üstlenmesiyle Gök-Türkler için yeni bir süreç başlamıştır. Ancak 726 da Tonyukuk, 731 de Kül-Tegin'in ölümleri bu başarılı süreci sarsmıştır. En son 734' de Bilge Kağan'ın, bakanlarından biri olan *Buyruk Çor* tarafından zehirlenmesinden sonra devletin iç karışıklıklar içine girmesini fırsat bilen *Uygur, Basmil* ve *Karluklar* harekete geçerek II.Gök-Türk Devletini yıkmışlardır.

Uygurlar

Gök-Türklere bağlı olarak *Orhun* ve *Selenga* bölgesinde dağınık halde yaşayan Uygurlar, Basmil ve Karluklar ile birlikte Gök-Türkleri yıktıktan sonra kurulan *Basmil Kağanlığı*'nın Doğu kanadında (yabguluk) yer almışlardı. Ardından 744 yılında Basmil kağanını mağlup eden Uygur yabgusu *Kutluk Bilge Kül Kağan* unvanını alarak merkezi *Karabalgasun* olan bağımsız *Uygur Devleti*'ni kurmuştur.

Kutluk Bilge Kül Kağan'ın ölümü üzerine *Moyen-Chour* kağan olduğunda devlet içte ve dışta önemli bir güç haline gelmiştir. Hatta Moyen-Chour döneminde Çin vergiye bağlanmış, Çin hükümdarı öz kızını Kağan'a eş olarak göndermiştir. Devletin içinde bulunduğu bu durum Moyen-Chour'un oğlu *Bögü Kağan* zamanında da devam etmiştir. Çin'de imparatora karşı bir isyan hareketinin bastırılmasında etkin rol oynayan Bögü Kağan'a yıllık vergi ödenmeye devam edilmiştir. Bununla birlikte Bögü Kağan döneminin en dikkat çekici gelişmesi Uygurların **Mani dini** ile karşılaşmasıdır. Tibet isyanını bastırmak üzere Çin'e yardım amaçlı çıkılan seferden dönerken Kağan beraberinde dört Mani rahibini ülkesine götürmüş, bu sayede Mani dini Uygurlar arasında hızla yayılmaya başlamıştır. Mani dini Uygurlar üzerinde o kadar etkili olacaktır ki askeri yapıdan sanata, hukuktan ekonomiye kadar birçok alanda köklü değişimler ortaya çıkacaktır.

Mani Dini: Pers İmparatorluğu içinde kurulan ve kısa sürede hızla büyük bir coğrafyaya yayılan bir dindir. En parlak dönemini 8. yüzyılda Uygur Devleti'nin milli dini olarak ilan edilmesiyle yaşamıştır. *Mani* kelimesi Çağatay Türkçesi'nde "Tanrı" demektir. Mani dininde tanrısal aydınlık ile karanlık iki rakip olarak karşı karşıya durur. Bu ikisinin birbirleriyle mücadelesinde aydınlığın bir kısmı karanlığın içinde (dünyanın içinde) tutsak kalmıştır. İnanca göre dünyanın sonunda ışık ile karanlık ebediyen ayrılacaktır.

Uygurların Yükselişi ve Düşüşü

779-821 yılları arası Uygurların Çin üzerindeki etkilerinin daha da arttığı dönemdir. Bu tarihlerde kağanlık yapan, *Alp Bilge Kül Kağan* (Tun Baga Tarkan) *To-lo-ss, Feng-Cheng* kağanların başarısı 795 yılında tahta çıkan *Ay Tengride Ülüg Bulmış Alp Ulug Bilge Kağan* ile zirveye ulaşmıştır. Ancak 821 tarihinden sonra Uygur sarayında başlayan kaotik gelişmeler devleti zayıflama ve sonrasında da yıkılma sürecine sokmuştur. Nitekim Kırgızlar, Uygur komutanlarından *Külüg Baga* ile bir ittifak yaparak kanlı bir katliamın ardından Uygur Devleti'ne son vermiştir (840).

Sarı Uygurlar

Siyasi egemenlikleri sona erdikten sonra Uygurlar bulundukları bölgelerden başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlar, teşkilatçı özellikleri sayesinde gittikleri yerlerde yeni siyasi oluşumlar gerçekleştirmişlerdir. Bunlardan ilki Çin'in kuzeyine göç eden Sarı *(Kan-Chou) Uygurlari*'dır. Çin ile iyi ilişkiler geliştiren bu devletin, yaklaşık yüz yıllık bir dönemin ardından siyasi ömrünü tamamladığı düşünülmek-

tedir ki, Çin kaynaklarında 939 tarihinden sonra hiç bir kağan ismine rastlanmaması bu varsayımı güçlendirmektedir.

Sarı Uygurlar 940'dan sonra *Hıtaylar*a, 1028 den sonra *Tangutlar*'a, 1226 dan sonra ise *Cengizhan İmparatorluğu*'na bağlı kaldıkları ve onların ardıllarının bugün hala Kuzeybatı Çin'de yaşamaya devam ettikleri kabul edilmektedir.

Turfan Uygurları

840 yılında Kırgız katliamının ardından dağılan Uygurların kurdukları diğer bir devlet ise *Turfan, Hoça* ve *Kaşgar*'ı da içine alan *Turfan Uygur Devleti*'dir. Çin tarafından tanınmış olan bu devlet aslında Tibet'e karşı bir denge unsuru olarak görülmekteydi. Ticaret yolları üzerinde bulunması sebebiyle çok zenginleşen Turfan Uygurları bu zenginliği kültür ve sanat alanında da göstermişlerdir.

13.yüzyıl başlarından itibaren önce *Karahıtaylar*, ardından *Cengizhan İmparatorluğu*'na bağlanarak bağımsızlıklarını yitiren Turfan Uygurları 1368 yılına kadar Moğol hakimiyeti altında bulunmuşlardır. Bugün de Çin'e bağlı Doğu Türkistan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadırlar.

Asya Hun İmparatorluğu'nun Kültür ve Uygarlığı



Asya Hun İmparatorluğu'nun kültür ve uygarlığına ait temel kavramlarını öğreneceksiniz.

Sosyal Yapı

Hunlar, yalnızca göçebe grupların bir araya geldiği düzensiz bir topluluk olmayıp aksine en küçük birim olan ailede bile düzenin ve örgütlenmenin göze çarptığı bir sosyal yapıya sahiptir. Aile bu sosyal düzenin çekirdeği durumundaydı. Temel esas kan akrabalığına dayanıyordu. Türklerin dünyanın dört bir yanına dağılmış oldukları hâlde kimliklerini korumuş olmaları Hunlardan bu yana aile yapısına verdikleri önemden kaynaklanmaktadır. Bu durumun en iyi kanıtı ise Türk dilindeki akrabalık ifadelerinin çokluğudur.

Sanıldığının aksine geniş aile tipinde değil, çekirdek aile tipinde bir örgütlenme söz konusudur. Dışarıdan evlenme (exogami)nin esas olduğu ve evlenen oğulların hisselerini alıp yeni aile kurmak üzere baba evinden çıktıkları, baba evinin ise en küçük oğula kaldığı bir yapı bulunmaktadır.

Esas olarak toplumda kadın ile erkek arasında eşit kuralların uygulandığı, ancak zamanla ve belli bir ölçüde tabakalaşmanın ortaya çıktığı görülmüştür. Ancak bu durumun yalnızca yönetim gücünün kullanılmasıyla ilişkili olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu durum topluluğun eşitlikçi, ortak, dayanışmacı ve hoşgörülü bir yaşam tarzı bulunduğunu göstermektedir. Asya Hunlarında, ata binen, ok atan, spor faaliyetlerine ve savaşlarına katılabilen özgür bir kadın tipi bulunmaktadır.

Ailelerin ve *urugların* (sülale) bir araya gelmesiyle *oymaklar* oluşurdu. Daha sonra oymakların birleşmesiyle siyasi içerikli *boylar* meydana gelirdi. Boy beyleri, ekonomik, siyasi güçleri ve doğrulukları ile tanınmış kimseler arasından seçimle iş başına gelirlerdi. Bu durum *kurultay*ların (Toy) küçük çaptaki ilk örnekleri olarak görünmektedir. Boylar birliğine ise *budun* deniyordu. Bunların başında *yabgu, şad* veya *ilteber* gibi bazı unvanlar taşıyan idareciler bulunuyordu. Budunlar ise bir araya gelerek başında *hakan, kağan* ya da *şanyü* unvanlarını taşıyan bir hükümdarın bulunduğu *İl* (devlet)i meydana getirirlerdi.

Göçebelikten aşamalı olarak yarı göçebeliğe geçen ve yaşam düzeyi yükselen Hunlarda yerleşik tarım kültüründeki gibi köleci sosyal anlayış bulunmamaktadır. Hunlar, yoğun çaba gerektiren işlerde, at başta olmak üzere hayvan gücünden yararlanıyordu. Kar altında bile yiyecek ot bulabilen, dayanıklı ve hızlı olan at, Hun sosyal yaşamında oldukça özel bir yere sahiptir. Hunların ve diğer Türk devletlerinin, duydukları saygıdan ötürü atlarına eşya yükletmemeleri de bu duruma bir kanıt oluşturmaktadır. Taşıma işlerinde ise develer, arabalar ya da kışın buz tutan zeminde kızaklar kullanılıyordu.

Otlakları ve suyu takip ederek göç eden Hunlar, iskeleti keçeyle kaplı, birbirine eklenebilir, esnek tahtalardan yapılan ve adeta bir çan şeklini andıran, tepesinde *gök penceresi* adını verdikleri bir kapağın bulunduğu çadırlarda yaşarlardı. Bu çadırların kapıları ise güneşin doğduğu yöne yani doğuya açılırdı.

Hunlarda toprağa bağlı kölecilik anlayışı olmadığı gibi yönetim alanı hariç, sosyal sınıf ayrımı da söz konusu değildir. Örneğin, Hunlarda *askerlik* ve *din adamlığı* ayrıcalıklı bir sosyal sınıfı ifade etmiyordu

Hunlarda sosyal yaşamı düzenleyen, hukuki-sosyal bir değer kazanmış çevresel koşullara bağlı olarak değiştirilebilen, uyulması mecburi kurallar bütününe ise **töre** adı verilmekteydi.

Töre: Yazısız hukuk kurallarıdır. Zamanın koşullarına göre kağan tarafından,ancak Toy'dan alınan onay ile değiştirilebilirdi.

Şenlikler ve yuğ adı verilen cenaze törenleri de sosyal yaşamın önemli bir parçasıydı.

Ekonomi

Hunlar temel geçim kaynağı olarak hayvancılıkla beraber tarım, avcılık, balıkçılık, madencilik, dericilik ve ticaretle de ciddi anlamda uğraşmışlardır. Savaşçı özellikleri düşünüldüğünde yağmanın ve ganimetin de önemli bir kaynak olduğu söylenebilir. Madencilik konusunda demiri, altını ve gümüşü çıkarıp işleyebilmişlerdir. Başta Çin olmak üzere yerleşik krallıkların halklarına kürk, at, et, deri, silah satmışlar, karşılığında ise ipek, çay ve şarap almışlardır. Güçlü oldukları dönemlerde ise ipek yolunun uluslararası ticaretine katılmışlar ya da bu yolu kontrol altına almışlardır.

Madencilik, ekonomik bir faaliyet olmanın yanı sıra, dönemin savaş sanayiinde de Hunların üstün olmalarını sağlıyordu. Hunlar aynı zamanda her biri sanat eseri değerinde olan kalkan, zırh, kılıç, mızrak, madenî tabak, heykel, kazan, ibrik, eyer ve koşum takımları üretmişlerdir. Orta Asya'daki **kurganlarda** yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda ortaya çıkan bu belgeler, aslında Türk bozkır topluluğunda ne kadar kalabalık bir esnaf ve zanaatkâr kitlesinin de bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Kurgan: Eski Türk mezarları. Genelde devlet yöneticileri için yapılan bu mezarlar, bazen taş bazen tahtalarla çevrili mezar odasının üzerine toprak yığılması ile oluşturulurdu.

Devlet Yönetimi

Türk devletlerinde hükümdarlar çeşitli unvanlar taşımışlardır. Bunlar; *şanyü, tanhu, han, yabgu, ilteber, erkin ve kağan*dır. Bunlar arasında *kağan*, Türk tarihinde en yaygın olarak kullanılan unvandı.

Hunlardan itibaren Türklerde bazı hükümdarlık sembolleri de görülmektedir: Bunlar taht, davul, otağ, **kotuz** ve yay idi. Bunların yanı sıra, kağanların tahta çıkışlarında onun keçeden yapılma bir halıya oturtularak havaya kaldırılması resmî tören gereğiydi.

Kotuz: Sorguç da denilen, hükümdarlık sembolü olarak başlığa takılan bir tutam yabani sığır ya da at kılı.

Hun hükümdarlarına devleti idare etme yetkisi olan Kutun *Gök Tanrı* tarafından verildiğine inanılırdı. Bu durumla bağlantılı olarak ilk bilgilerimiz Mao-dun (Metehan) dönemiyle ilgilidir. Mao-dun Çin İmparatoru'na İ.Ö. 174 yılında gönderdiği

Kut: Gök Tanrı tarafından kağana verildiğine inanılan, şans, baht açıklığı talih, devleti yönetme yetkisi olup kan yoluyla, kağanın çocuklarına geçtiği düşünülürdü.

İkili teşkilat: Eski Türklerde devletin, yönetimi konusunda kolaylık sağlasın diye çoğunlukla doğu ve batı olarak ayrılması idi. Kağan doğuda otururken, batının yönetimi hükümdar ailesinden önde gelen bir kişiye -genelde kağanın kardeşi- bırakılırdı.

Toy (Kurultay): Boy beylerinden oluşan bir meclis idi. Yılda genellikle üç kez toplanır, bu toplantılarda devlet işleri görüşülürdü. Yeni kağanın belirlenmesinde söz sahibi olması, Toy'un önemini daha da arttırmaktaydı.

mektupta *Gök Tanrı tarafından tahta çıkartılmış Hunların büyük Şanyüsü* ifadesini kullanmıştır. Hükümdarlar törenle devletin başına geçerler ve hükümdarın eşi de *katun* (hatun) unvanını alırdı. Hatunlar da devlet işlerinde söz sahibi idiler.

Hunlar, Orta Asya'daki tüm Türk boylarını ilk defa siyasal bir birlik etrafında toplamışlardır. Yönetim esası anlamında ise tüm boyların birleşiminden oluşan federatif bir yapılanma ve de ikili bir yönetim anlayışı söz konusuydu. Hunlarda ve diğer Türk devletlerinde de görülen bu ikili teşkilat bazı araştırmacıların Hunlarda çifte kralın olduğu tezini ortaya atmalarına yol açmıştır. Fakat bu tezi savunanların belirttiği gibi egemenlik anlayışında bir eşitlik değil mutlaka bir tarafın üstünlüğü söz konusudur.

Hunlarda bir çeşit seçkinler meclisi diyebileceğimiz **Toy** (Kurultay) adı verilen, tüm boy beylerinin katılımıyla oluşan bir meclis bulunmaktaydı. Boy beylerinin bu meclise katılımı sadakat işareti sayılıyor aksi bir durum söz konusu olduğunda bu bir isyan olarak algılanıyordu. Mao-dun'un ilk şanyülük yılında komşularıyla olan siyasi ilişkilerini bu mecliste görüştüğü kabul edilmektedir. İ.Ö. 55 yılında ise Hohan-yeh ile kardeşi Çi-çi taraftarları arasında şiddetli tartışmalara yol açan ve Hun birliğinin bölünmesiyle sonuçlanan görüşmelerin de bu mecliste gerçekleştiği kesin olarak bilinmektedir.

Belirli yer ve tarihlerde hükümdarın açılış konuşmasının ardından kurbanların kesilmesi gibi dinî-millî törenlerle başlayan Toy, devlet ve millet sorunlarını uzun uzun tartışarak karara bağlardı. Türk Şanyüsü Toy'un doğal başkanıydı. O olmadığı zamanlarda *Aygucı* adı verilen (bugünkü başbakan) yetkili Toy'a başkanlık ederdi.

Türk devlet teşkilatında Toy, siyasi, kültürel ve ekonomik konularda genel kararlar alan en yüksek kuruluş idi. Fakat Toy'un her zaman toplanması, boy beylerinin hızla bir araya getirilmesi mümkün değildi. Bu yüzden Toy kararlarının uygulanmasını sağlamak ve takip etmek için ayrı bir kuruma gereksinim vardı. Bu kurum bir çeşit hükümettir. Çin kaynaklarında da Hunlardan beri Türk devletlerinde görülen bu hükümetten sıkça bahsedilmiştir. Görüldüğü gibi Hun devlet teşkilatında, devlet başkanlığı, yasama kurumu (Toy) ve hükümet birbirlerinden ayrı kurumlardı. Fakat halktan ve yönetimden birinci derecede sorumlu olan *Şanyü* idi. Toyu toplantıya çağırma, töre değişikliğini teklif etme, başbakanları tayin etme, yargıya başkanlık etme görevleri *Şanyü*'ye aitti. Çünkü Gök Tanrı'nın siyasal iktidar (Kut) ile donattığı kişi oydu.

Hunlarda sistemli bir veraset anlayışı olmamakla birlikte hükümdarın kardeşleri değil oğulları taht için ön planda tutulmuşlardı. Fakat hangi oğlun tahta geçeceğine dair net kuralların olmaması da Türk devletlerinin kısa sürede dağılmalarına yol açmıştır.

Ordu

Börü: Süvari ağırlıklı Türk ordusu.

Hunların ordu teşkilatlanmaları da tam bir bozkır devleti özelliği taşımaktadır. Hunlarda eli silah tutan hemen herkes savaşa hazır durumda olduğundan askerliğe özel bir meslek olarak bakılmazdı. *Sû* ya da **börü** denilen Hun ordusu ile diğer yerleşik toplumların orduları arasında üç temel fark görülmektedir: Bunlardan birincisi, ordunun ücretli askerlerden oluşmaması; ikincisi, ordunun sürekli olmasıydı. Kadın, erkek, genç, yaşlı hemen herkes her an savaşa hazır durumdaydı. Öyle ki yapılan eğlenceler, sporlar ve avlanmalar bile askerî bir egzersiz olarak görülürdü. Üçüncüsü ise ordunun tamamına yakın bir kısmının süvarilerden oluşmasıydı.

Orduda en büyük askerî birlik 10.000 kişiden oluşan ve adına *tümen* denilen kuvvetti. Tümenler, binlere, yüzlere ve onlara ayrılmış ve başlarına ayrı ayrı komu-

tanlar atanmıştı. **Onluk Teşkilat** olarak adlandırılan bu sistemi ise ilk olarak, Asya Hun İmparatoru Mao-dun (Mete) ortaya koymuştur.

Onluk Teşkilat: Türklerin dünya askerî tarihine katmış oldukları en önemli kavramdır. Günümüzde orduların hemen tamamı bu sistem ile düzenlenmektedir.

Bütün yerleşik devletlerde görülen ağır donanımlı ve hareket şansı kısıtlı orduların aksine, bozkırlı Türk orduları hafif silahlı olan ve hızlı hücum yapabilen süvarilerden oluşuyordu. Hunlar başta olmak üzere Türklerin eskiden beri uyguladıkları savaş stratejisi iki temele dayanıyordu: *Keşif Seferleri ve Yıpratma Savaşları.* Fethedilmesi düşünülen bir ülkeye öncelikle keşif için akıncılar gönderilir, daha sonra kalabalık veya seri hareket edebilen güçlerle düşmanın yığınak merkezlerine, yol kavşaklarına, yiyecek ve malzeme depolarına imha hareketleri düzenlenirdi.

Hukuk

Hunlarda kamu hukukunun temelini, kaynağını geleneklerden alan sözlü hukuk kuralları diyebileceğimiz *töre* oluştururdu. Suçlular şiddetli şekilde cezalandırılırdı. Adam öldürmenin, hırsızlığın ve zinanın cezası idamdı. Hayvan çalmak kesinlikle yasaktı. Ordudan kaçan ve vatana ihanet edenlerin cezası da ölümdü. Hafif suçlular ise kısa bir süre hapsedilirdi. Hukuk sisteminin başında kağan adına yasaları uygulanmakla görevli olan *yarganlar* (yargucı) bulunmaktaydı. Adalet, **Könilik** denilen bir teşkilatlanma ile sağlanmıştı.

Könilik: Adaletin karşılığı olarak kullanılır. Hükümdarın ve dolayısıyla devletin adil olması, adalet dağıtması şarttır.

Sanat

Hunların edebî kültür anlamında bilinen en önemli eseri, bir sözlü halk edebiyatı ürünü olan **Oğuz Kağan Destanı**'dır. Türk devlet gelenekleri ve sosyal yaşamını yansıtan destanda, bozkurt, göksel bir ışık ve geyik bir arada görülmektedir.

Oğuz Kağan Destanı: Türk destanlarından, Hun-Oğuz destanları grubundadır. Oğuz Kağan Destanı'nın beş ayrı yazması vardır. Çağatayca, Farsça ve Uygurca yazmalardaki Oğuz Kağan Destanı; Oğuz boyları, Türk dili, edebiyatı, folkloru, tarihi ve kültürü hakkında bilgi verir. Günümüz Türkçesine Reşid Rahmeti Arat tarafından çevrilerek 1936 yılında yayınlanmıştır.

Türkçe, Hunlardan itibaren aralıksız belki iki bin yıl boyunca kuzeybatı Çin'den Avrupa ortalarına kadar uzanan alanda konuşulan bir dünya dili konumundaydı. Bizanslı tarihçi Priskos (İ.S. 5. yüzyıl), Attilla'nın verdiği bir ziyafette Hun müzisyenleri tarafından Hun halk türkülerinin söylendiğini yazmaktadır. Çin kaynakları ise, 28 çeşit Hun halk türküsünün olduğundan ve bunların telli, nefesli ve vurmalı çalgılar ile çalınıp söylendiğinden bahsetmektedir. Asya Hunlarından itibaren Türklerde en çok kullanılan müzik aletinin ise *kopuz* olduğu bilinmektedir. Eski Türklerde müzik aynı zamanda hem askerî mızıkada hem de dinsel törenlerde kullanılmıştır. Yas törenlerinin lirik matem şiirleri olan *sagular* da yine Türk halk edebiyatının önemli bir koludur. Çin yıllıklarında Asya Hunlarına ait iki mısralık bir Türkçe şiir bulunmuş olsa da, Hunların kendilerine ait bir yazıları olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Kendilerine ait yazıları olduğunu kesinlikle bildiğimiz ilk Türk topluluğu ise Göktürklerdir. **Orhun - Yenisey kitabeleri** Göktürkler tarafından Türklerin bilinen ilk alfabesi olan *Orhun abecesi* ile yazılmış ilk yazıtları oluşturmaktadır.

Resim 5.2



Kül-Tegin Yazıtı. Moğolistan. Bilge Kağan tarafından kardeşi Kül-Tegin için 732'de dikilmiştir

II. Gök-Türk Devleti'nin ünlü hükümdarı Bilge Kağan devrinden kalma altı adet yazılı dikili taştır. Moğolistan'ın kuzeyinde, Baykal Gölü'nün güneyinde, Orhun Irmağı vadisindeki Koşo Saydam Gölü yakınlarında yer almaktadırlar. 8. yüzyıla aittirler. 18. yüzyılda Strahlenberger adlı bir İsveçli subay tarafından bulunmuş, 19. yüzyılın sonlarında Danimarkalı Thomsen tarafından okunmuştur.

Resim 5.3

Taş Balbal



Eski Türklerde zamanın hesaplanması işi de doğal olarak bozkır kültürünün izlerini taşımaktadır. Eski Türk takvimi, güneş yılını esas olarak almış olup, her biri bir hayvan adıyla anılan 12 yıllık devreden oluşmaktaydı.

Bozkır kültüründeki sanat anlayışı da yaşam şartlarına uygun olarak hayvan motifleri ile geliştirilmiştir. Kemer tokaları, kılıç, hançer kabzası, koşum takımları vb. gibi pek çok eşyaya çeşitli hayvan motifleri işlenmiştir. Renkli taş ve gümüş kakmacılık, kuyumculuk, halı ve kilim dokumacılığı, gergef işçiliği de oldukça ileri düzeye erişmiştir. Ayrıca ölenin yeri belli olsun diye kurganlar inşa ederler ve üzerine de **balballar** dikerlerdi.

Balbal: Ölen savaşçıların kurgan denilen mezarlarının etrafına dikilmiş, savaşçının öldürdüğü düşmanları simgeleyen, genellikle bir taş parçasının üzerine yontulmuş bir elinde kılıç, diğer elinde şarap kadehi tutan savaşçı figürlerinden oluşan heykellere verilen ad. Eski Türklerde kişinin anılması için mezarının veya bazı kurganların etrafına dikilen taş.

İnanç

Eski Türklerde totemciliğin olduğu ileri sürülmüş, kanıt olarak da kurdun ata olarak tanınması, kartal ve kurt gibi hayvanlara saygı duyulması ve put-fetişlerin varlığı gösterilmiştir. Fakat **totemcilik** yalnızca bir hayvanı ata saymaktan ve ona saygı duymaktan ibaret değildir. Bir inanç sistemi olarak onun sosyal ve hukuki yanları da vardır. Totemcilikte *anaerkil* bir yapı, Türklerde *ataerkil* bir aile tipi bulunmaktadır. Bir klan dini olan totemcilikte ortak mülkiyet olduğu hâlde, Türklerde özel mülkiyete de yer verilmiştir. Totemcilikte aynı toteme bağlı olanlar akraba sayılırken, Türklerde kan akrabalığı söz konusudur. Totemci toplumlar daha çok tüketici yapıya sahipken Türkler üretici özelliklere de sahip olmuşlardır. Türklerde kurt ve kartal gibi hayvanların saygı görmelerini, sürülerini otlattığı bozkırların en korkulan hayvanları olmalarından kaynaklandığı düşünülebilir. Totemci toplumlar totemlerine taptıkları halde Türkler kurda veya kartala tapınmazlardı.

Din konusunda Türkler ile bağlantı kurulan diğer bir inanç ise **Şamanizm**'dir. Yakut ve Altaylıların bu inanca bağlılıkları bilinmekle beraber, Hunların bu inanca bağlı olup olmadıkları açık değildir. Hunlardaki kam ile **şamanın** aynı olmadığı da araştırmalarla ortaya çıkartılmıştır. Hunların inançları ile Şamanlık arasında bazı benzerlikler bulunmakla birlikte, Hunlar esas olarak üç inanç tipini benimsemişlerdir. Bunlar; *doğa güçlerine inanma, atalar kültü ve Gök Tanrı inancıdır. Tüm bu inançların temelinde ise Gök Tanrı* inancı yer almaktadır.

Hunlardan itibaren Türkler **Tengri**'yi evrenin yaratıcısı olarak görmüşler ve kağanlarının da Gök Tengri tarafından kendilerine yönetici olarak gönderildiğine inanmışlardır. Türklerde tanrı düşüncesinin, maddi gökyüzünden ibaret değil, dünyadaki her türlü olayın ahenkle oluşmasını sağlayan güç olarak değerlendirilmesi dikkati çekmektedir.

İlahî dinlerde Allah ile beraber, meleklere, peygamberlere, kitaplara ve azizlere de iman edilmesi gibi Hunlarda da güneş, ay ve yıldızlar gibi ikincil derecede yan varlıklara inanma görülmüştür. Aynı zamanda Türkler, dağ, tepe, kaya, su, ır-

Totemcilik: Bir kabilenin atası olarak kabul edilen bir hayvana ya da bir bitkiye tapınma, onu kutsal sayma biçiminde beliren ilkel inançtır.

Şamanizm: İlkel kavimlerde görülen, ruhlarla insanlar arasında aracılık yaptığı ve hastaları iyileştirme gücüne sahip olduğu kabul edilen şamanlar çevresinde yoğunlaşan inanç sistemi.

Şaman / Kam: Şaman, ruhlarla insanlar arasında iletişimi transa geçerek sağlayan kişi, bir başka deyişle büyücü rahip demektir. Şamanizm'de şaman, babadan oğula geçmek suretiyle din adamı olur. Mesleği ile ilgili bilgileri, yaşlı şamandan ders almak suretiyle elde eder. Şamanlar, genellikle gelecekten haber vermek, büyü=efsûn yapmak, ruhlara kurban sunmak gibi işler yaparlar. İlk olarak 13. yüzyılda kullanılmış olan *şaman* sözcüğü eski Türkler tarafından kullanılmamıştır. Eski Çin kaynaklarından öğrenildiğine göre Eski Türkler'de şaman sözcüğü yerine *Kam* sözcüğü kullanılmıştır ve dinî törenleri yöneten kişiye Kam denilmektedir.

mak, ağaç, deniz gibi doğa kuvvetlerine de inanıyor ve her birinin içinde iyi ve kötü ruhlar olduğunu düşünüyorlardı.

Bunlardan başka Türklerde ölmüş büyüklere saygı yani *Atalar Kültü* de önemli bir yer almaktadır. Asya Hunları ve daha sonraki diğer Türk devletleri kutsal mağaralar önünde atalarının ruhlarına kurbanlar sunmuşlardır. Orta Asya kurganlarında yapılan kazılarda bol miktarda at iskeletinin bulunmuş olması Türklerin atalarına en değer verdikleri hayvanlarını kurban ettiklerinin bir göstergesidir.

Tengri: Eski Türkçede "gök" veya "gök tanrısı" anlamlarına gelmektedir.



Asya Hun Devleti'nin kültür ve uygarlığına ilişkin temel kavramlar nelerdir?

İRAN TARİHİ



İran'ın coğrafi sınırlarını Elam, Med ve Pers dönemlerindeki siyasi ve kültürel gelişmeleri öğreneceksiniz.

İran Coğrafyası

İran, Dicle Irmağı'nın doğusundaki dağlardan Afganistan'a kadar uzanan, kuzeyde Hazar Gölü ve Harezm Bölgesi, güneyde Umman Denizi, güneybatıda ise Basra Körfezi ile çevrili olan alanda yer almaktadır. Genel anlamda çorak, bitki türleri bakımından zayıf ve oldukça yüksek bir platoda yer alan İran'ın kuzeyi daima karlarla kaplı Elburz Dağları, batısı ise Zagros Dağları ile çevirilidir. İran'ın iç taraflarına gidildikçe tamamıyla bir çöl ile karşılaşılmaktadır. Yerleşime uygun yöreler, öncelikle batı ve kuzeydeki dağların iç kenarları ile yaylalardır. Mezopotamya'ya yakın olan güneybatı kısım da iklim olarak yerleşik hayat için elverişlidir.

İran platosunda Baktaran Vadisi ve Batı İran'da Zagros Dağları'nda yapılan arkeolojik çalışmalar, bölge tarihinin Paleolitik Çağ'a (G.Ö. 800.000-10.000) kadar geri gittiğini göstermiştir. Tepe Guran, Hacı Firuz, Tepe Sarab, Tepe Ali Koş gibi yerleşmeler ise İ.Ö. 8000-5500 arasına tarihlenen en önemli Neolitik Çağ yerleşmeleridir. Yapılan kazılar, köy niteliğindeki bu yerleşmelerde 50-100 kişiden oluşan küçük halk topluluklarının kerpiç evlerde yaşadıklarını, hayvanları evcilleştirmeyi, arpa, buğday gibi tahıl ürünlerini ekip biçmeyi bildiklerini, kilden çanak çömlekler yaptıklarını ortaya koymuştur.

İ.Ö. 4. binyılın ortalarından itibaren Batı İran düzlüklerinde ilk kent merkezleri ortaya çıkmaya başlar. Sonradan Elam Devleti'nin ünlü başkenti olacak Susa, bu dönemde önemli bir merkez durumundadır. Savunma duvarları, idari binalar ve endüstri alanları bu yerleşmelerin kent karakterini vurgulamaktadır. İ.Ö. 3200 yıllarından itibaren Güneybatı İran bölgesinde Elamlılar güçlenerek iki bin yılı aşkın bir süre bölgede egemen güç olmuşlardır.

Elamlılar

Elam adı verilen bölge, İran platosunun Dicle Nehri'ne yakın olan güneybatı kısmıdır. Akkadlar buraya yüksek bölge anlamına gelen *Elamtu* adını vermişler, sonradan İbraniler bu adı Elam'a çevirmiş ve burada yaşayanlara da Elamlılar demişlerdir. Elam kronolojisi, Proto Elam Dönemi'ni (İ.Ö. 3200-2700) takiben Eski Elam Dönemi (İ.Ö. 2700-1600), Orta Elam Dönemi (İ.Ö. 1500-1100) ve Yeni Elam Dönemi (İ.Ö. 1100-539) olmak üzere üç ana devreye ayrılmaktadır.

Elam yerleşmelerinin en önemlisi İran platosunun güneybatı eteğinde ve Kerha Irmağı'nın sol kıyısındaki tepede kurulmuş olan *Susa* şehridir.

Susa'da yapılan arkeolojik kazılar, bu bölgenin tarih öncesi hakkında önemli ipuçları vermektedir.

İ.Ö. 3. binyılın başlarında Elam Bölgesi'nde çeşitli prensliklerin kurulduğu görülmektedir. Bu dönemde Susa'nın askerî, siyasi ve ekonomik açılardan ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Bu prensliklerin her birinin başında aynı zamanda hem prens hem de başrahip rolünü üstlenen bir hükümdar bulunuyordu. Elam'da ilk kez İ.Ö. 2700'de tüm prenslikleri birleştirerek siyasi bütünlüğü sağlayanlar Avanlar olmuştur. Kurulan Elam Devleti'nin başkenti Susa şehri olmuştur. Bu dönemde Elamlıların kültürel, askerî ve siyasi açıdan en fazla ilişki ve mücadele içinde bulundukları halk ise Sümerler olmuştur. Fakat her iki ülke arasındaki bu mücadelelerin yanı sıra barış içerisinde yaşadıkları ve birbirlerini kültürel anlamda etkiledikleri dönemin daha fazla olduğu belirtilmelidir. Öyle ki, Susa'daki din anlayışı ve kültür eserleriyle Sümer halkının din ve uygarlık anlayışları arasında çok büyük benzerlik bulunmaktadır.

Akkadlar Mezopotamya'da güçlü bir devlet kurdukları dönemde Elam'da kurucu Peli sülalesi hüküm sürmekteydi. Akkad Kralı Sargon, Sümer üzerinde egemenliğini kurduktan sonra Elamlılar üzerine sefere çıkmış, yapılan savaşta Elam kralı ölmüş ve Akkadlar Zagros Dağı'nın batı eteklerine kadar olan bölgeyi, Susa dahil, ele geçirmişlerdir. Elam halkı ise yabancı bir devlete bağlı kalarak şehirlerinde oturmak yerine dağlara çekilmeyi tercih etmişlerdir. Bu dönemle ilgili kaynaklar başarısızlıkla sonuçlanan bir Elam ayaklanmasından da bahsetmektedirler.

Kısa bir süre sonra Akkadlar, tüm Elam'ı kesin olarak egemenlikleri altına almayı başarmışlar ve başta Susa olmak üzere tüm Elam coğrafyasını Akkadlaştırmışlardır.

Akkad Kralı Naram-Sin'in ölümünden sonra Elamlılar birleşerek Akkadlara karşı başarılı olmuşlar ve bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

İ.Ö. 1750 tarihlerine doğru Zagros dağlarından inen Kaslar, Elam'daki son hanedan olan Silhaha Hanedanı'na son vermişlerdir.

İ.Ö. 1310 tarihlerinde Assur Kralı'nın Kaslar'ı ağır bir şekilde yenilgiye uğratmasından Elamlılar yararlanmışlar ve bağımsız bir devlet kurmayı başarmışlardır. Tabletlerde "Susa ve Anzan Kralı" unvanını taşıyan Hubenimena zamanında güçlerini artırmışlardır. Bu başarılarından dolayı da Hubenimena'ya *İmparatorluğun Yükselticisi* lakabının verildiği görülmektedir. Bu dönemle ilgili elde edilen buluntulardan ülkenin fetihlerle genişlediği, güvenlik ve refah içerisinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde her türlü yazıtta Elam dilinin kullanılması da Elam kültürünün gelişimi bakımından oldukça önemlidir. Yine bu dönemde Elamlıların birçok sanat eserini başkentleri Susa'ya taşıdıkları görülmektedir.

İ.Ö. 12. yüzyılda Elam'da bazı iç karışıklıklar yaşandığı dönemde, Babil'de I. Nabukadnezar gibi güçlü bir kralın ortaya çıkması Elam için bir şanssızlık olmuştur. İ.Ö. 1140 yılında Babil'in güçlü kralı Elam'ı tamamen ele geçirmiş ve Elam için üç yüzyıldan fazla sürecek bir karanlık dönem başlamıştır. Bu karanlık dönemde bazı küçük Elam beyliklerinin dağlara çekilip yaşadıkları ve İ.Ö. 8. yüzyılın ortalarında yeniden beliren Susa Krallığı'nın çekirdeğini oluşturdukları söylenebilir.

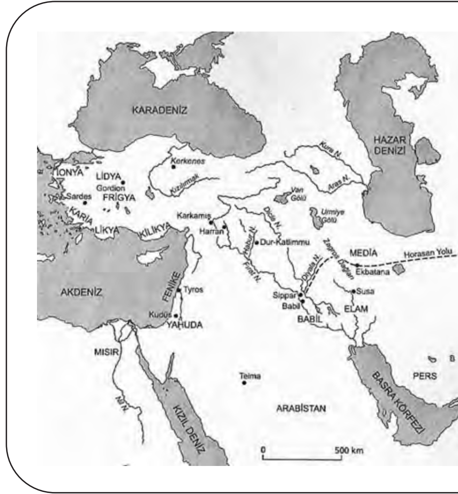
İ.Ö. 8. yüzyılın ilk yarısında, ileride Ahamenid Devleti'ni kuracak olan Parsua kabilelerinin kuzeyden Elam'ın güneydoğusu boyunca yayılmaları, Elamlıların beyliklerinin birleşerek tekrar siyasal bir birlik kurmalarına ortam hazırlamıştır.

Fakat Assurlular, İ.Ö. 745 - 727 yılları arasında Suriye ve Güneydoğu Anadolu'yu fethettikten sonra yüzlerini Elam'a çevirmişlerdir. II. Sargon, yaptığı seferlerle Elamlıları nüfuzu altına alarak küçük beyliklere bölmüştür. Assurbanipal ise İ.Ö. 653 yılındaki savaşta Elamlıları tamamen egemenlik altına almayı başarmıştır.

Medler

Medler İran'ın batı, kuzey ve kuzeybatısında bugünkü Tahran, Hemedan, Isfahan'ın kuzeyi ve Zencan çevresinde yaşamış eski bir İran halkıdır. Bu bölge eski Yunancada *Media* olarak tanımlanmıştır. Medlerin tarihi ve kökeni çok belirsizdir.

Bugünkü Hemedan'ın kuzeyinde Ekbatana'da Elamlıların *Madapi* dedikleri, ileride kurulacak olan Med Krallığı'nın çekirdeği olan *Madalar* yaşıyorlardı. Herodotos'un ırk, âdet ve kıyafetçe Perslerden ayırt ettiği Madalar, ahlaki esaslara bağlılıkları ve din duygularının güçlü olması bakımından kendilerini Ariler yani asiller diye Perslerden ayırıyorlar ve onları sığıntı olarak görüyorlardı. Fakat buradan da anlaşılacağı gibi Medler daha sonra Ön Asya tarihinde oldukça önemli bir rol oynayacak olan Perslerle etnolojik ve kültürel bakımlardan akrabaydılar. Medlere ilk kez Yeni Assur Kralı III. Salmanassar'ın yazıtlarında rastlanmaktadır (İ.Ö. 835). Assur Kralı V. Samsi-Adad (İ.Ö. 823-811)'a ait bir yazıtta ise Medlerle olan askerî anlaşmazlıklardan ve ilk kez Hanasiruka adında tarihî bir kişilikten söz edilir. Yazıta göre Hanasiruka, Sagbita adında bir kral şehrinde oturmaktadır ve 1200'den fazla şehre hükmetmektedir. Bu kısa tanımdan Medlerin yerleşik bir topluluk olduğu, göçebe olmadıkları anlaşılmaktadır. Son yıllarda ağırlık kazanan görüş Medlerin Assur Krallığı'nın çöküşüne kadar bölgede bir krallıktan ziyade, çok sayıda küçük bölümlü yönetim birimleri ve derebeylikleri şeklinde bir idari yapılanma sergiledikleridir.Buna göre Medler, Zagros Dağları'ndan Hazar Denizi'ne uzanan geniş bir idari bölgede, krallar tarafından değil, *Şehir Derebeyleri* tarafından yönetilmektedir. Medlerin yaşadığı bölge Assur Krallığı'nın yıkılmasına kadar daima Assur krallarının ilgi odağında olmuştur. Başlangıçta Assur, çeşitli kereler düzenlediği askerî seferler ile bölgenin doğal zenginliklerini -özellikle atlarele geçirirken, İ.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eyaletler kurarak bölgeyi sürekli olarak kontrol altında tutmaya çalışmıştır.



Resim 5.4

İ.Ö. 6. yüzyılda Yakın Doğu

Kaynak: *Mieroop, M.van de (2006).* ***Antik Yakındoğu'nun Tarihi İ.Ö. 3000-323,*** *(çev. S. Gül) Dost Kitapevi, Ankara. s. 311, harita 14.1*

İ.Ö. 7. yüzyılın son çeyreğinde Yeni Assur Krallığı'nın çöküşünde Medler etkin bir rol oynamıştır. Bu dönemin politik olayları ile ilgili önemli bilgiler veren Ninive Kroniği olarak adlandırılan yazılı kaynaktan öğrenildiğine göre, İ.Ö. 615 yılında Medler ve Babilliler Assur'a karşı birlikte hareket etmeye başlamıştır. İ.Ö. 614'te Medler, tek başlarına Kyaksares (Umakistar) önderliğinde en önemli Assur yönetim merkezi olan Assur'u feth etmişlerdir. İ.Ö. 612 yılında ise *Şehir Derebeyi* yerine *Kral* olarak hitap edilen Kyaksares önderliğindeki Med orduları ile Babil orduları birleşerek Assur başkenti Ninive'yi ele geçirmiş ve Yeni Assur Krallığı'nı yıkmışlardır.

Mevcut yazılı kaynakların ayrıntılı incelenmesi, Medlerin Ön Asya tarihinde sadece Yeni Assur Krallığı'nın yıkılışı sırasında politik açıdan etkili bir güç olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak kazanılan başarılara ve siyasi güce rağmen Medler sağlam yönetim yapısına sahip bir imparatorluğa dönüşmemiştir. Güçlü bir bürokrasileri de oluşmamıştır.Kyaksares'in yönetimi, kısa bir süre için Batı İran'daki halk topluluğunu egemenlik altına alan bir tür konfederasyon şeklinde tanımlanabilir.Bu

konfederasyonun devamlılığı birlikte yapılan yağma seferleriyle sağlanmıştır. Assur Krallığı'nın topraklarının büyük bir bölümü Babil'e kalırken Medler Orta ve Doğu Anadolu topraklarında etkili olmuştur.

Kyaksares, Kızılırmak'a kadar Anadolu topraklarını egemenliği altına almıştır. Lidya Kralı Alyattes de kendisini Anadolu'nun tek hâkimi olarak gördüğünden Kızılırmak'a kadar gelen Med kralı ile aralarında 5 yıl sürecek bir savaş başlar. Bu savaşta her iki taraf da kesin bir başarı elde edemez. Savaşın 6. yılında gerçekleşen tam güneş tutulması ile birdenbire gündüzün gece olması her iki tarafı da şaşkınlık içerisinde bırak. (28 Mayıs 585). Bu durumu tanrıların savaştan hoşnut olmadığına dair bir işaret sayan taraflar Kızılırmak'ı sınır olarak kabul eden bir antlaşma imzalayarak savaşı bitirdiler ve Alyattes'in kızı ile Kyaksares'in oğlu Astyages evlendirilir (İ.Ö. 585). Fakat aynı yıl içinde Kyaksares ölür ve yerine oğlu Astyages geçer. Astyages, kızından doğacak bir çocuğun kendi egemenliğine son vereceğinden endişe ederek, kızı Mendane'yi rakip olabilecek bir Med prensi yerine, Medlerin aşağı gördükleri Perslerin prensi Kambyses ile evlendirir. Bu evlilikten İran tarihinin en önemli karakterlerinden olan II. Kyros doğar.

II. Kyros'un İ.Ö. 559 tarihinde yaptırdığı anıtlar üzerindeki kabartmalarda kendisini "Büyük Akamenid Kralı" unvanıyla anmış olması, Medlere olan bağlılığını kopardığını ve bağımsız bir hükümdar olarak hareket ettiğini göstermektedir. Kısa bir süre sonra II. Kyros Babillerle iş birliği yaparak Med başkenti Ekbatana'yı ve bütün Med egemenlik alanlarını ele geçir. Böylece Medler, kendileriyle kültür ve dil akrabalığı olan Perslere İ.Ö. 550 yılında boyun eğmek zorunda kalıyordu. Artık köle Persler efendi, egemen Medler ise bağımlı duruma düşmüşlerdi. Bu tarihten sonra Medler yavaş yavaş Persleştirildi. Mada dili yerine Pers dili yerleşmeye başladı. Fakat bütün bunlara rağmen İran Uygarlığı'nın eski Elam ve Med Kültürü üzerine şekillendiği göz ardı edilmemelidir. Persopolis Sarayı'na Ekbatana Sarayı'ndan, Pers dinine ise Med dininden pek çok unsur girmiştir. Perslerin bölgede ön plana geçmesiyle, ülkenin *Aryanam* (Arilerin ülkesi, Farsça'da İran) adını aldığını görmekteyiz.

Persler

Farklı dillerde Parsalar, Furslar veya Persler olarak adlandırılan *Parsualar*, Pasargad boyunun Akamenid kolundan gelmektedir. İ.Ö.2. binyılda Hazar Gölü'nün doğusundan güneye doğru akan göç hareketiyle İran'a gelmişlerdir. Ana yerleşme yerleri İran yüksek yaylasının güneybatısında *Parsa* adını taşıyan ve günümüzde Fars eyaletine kaşılık gelen bölgedir.

Başlangıçta Assur'a bağlı ve ayrı ayrı reislerin idaresi altında kabile hayatı yaşayan Parsualar, daha sonra doğudan gelen baskılar sonucunda Susa şehrinin kuzeydoğusuna yerleşip, Assur baskısından kurtulmuş da olsalar çok geçmeden Medlerin egemenliğini kabul etmişlerdir.

Satraplık: Perslerde eyalet sistemini ifade etmektedir. Eyaletin başında bulunan satraplar, merkezden gönderilen denetleyici memurlar tarafından kontrol altında tutulurdu.

İ.Ö. 700 yıllarında Parsuaların başında Akamenid Hanedanı'na ismini veren *Akamenes* adında bir prens bulunuyordu. Pers İmparatorluğu kurulduktan sonra bile hükümdarlar Ahamenes'i hanedanlarının atası olarak anmışlardır.

Pers İmparatorluğu'nun kurucusu olan kişi II. Kyros (İ.Ö. 559-530)'tur. II. Kyros, Pasargad'da babası Pers Prensi Kambyses'in yerine geçip Anşan prensi ilan edildi. Bu dönemde Yakın Doğu üç büyük güç arasında bölünmüş durumdaydı. Bunlar Med, Babil ve Lidya devletleriydi.

II. Kyros'un başa geçtiği sırada anne tarafından dedesi olan Med Kralı Astyages halkın ve ordunun kendisine olan bağlılığını yitirmişti. Bu durumdan yararlanan II.

Kyros Astyages'in veziri ve Babil hükümdarı ile anlaştıktan sonra Medlerle yaptığı savaşı kazandı. Böylece İran'da Med Hanedanlığı'na son vererek Pers Hanedanlığı'nı kuran kişi oldu. Başarılı bir komutan, ileri görüşlü, enerjik bir devlet adamı olan Kyros, kısa süre içinde geniş toprakları fethetmeye girişti ve sonunda tek bir kralın hâkimiyeti altında, çeşitli halkların oluşturduğu ve günümüzde tarihin ilk dünya imparatorluğu olarak tanımladığımız hükümdarlığı kurdu.

Kyros, yalnızca Med egemenlik alanını ele geçirmekle kalmamış, İ.Ö. 546 yılında Lidya'yı ve General Harpagos aracılığıyla da Anadolu'nun Ege kıyılarındaki Yunan şehirlerini ele geçirmiştir. İ.Ö. 539 yılında ise Ön Asya'nın son büyük devleti olan Babil'i almıştır. Bu zaferler II. Kyros'u tarihte örneğine pek az rastladığımız bir adalet anlayışına yöneltmiştir. Kyros Assurlular tarafından zulüm görmüş, yurtlarından çıkartılmış tüm kavimlerin, yurtlarına dönmelerine izin vermiştir. Bu kavimlerin başında Assurluların ve Babillerin Kudüs'ten ve Filistin'den sürgün ettikleri Yahudiler bulunuyordu.

II. Kyros öldüğünde doğuda Seyhun Irmağı, batıda Akdeniz, güneyde Basra Körfezi ve güneybatıda ise Mısır'a kadar uzanan bir imparatorluk bırakmıştı. Vasiyeti gereği yerine büyük oğlu II. Kambyses (İ.Ö. 530-522) geçti. II.Kambyses'in asıl hedefi, tarımsal üretimin ve ticaret gelirlerinin fazlalığıyla ünlü olan Mısır'dı. İ.Ö. 525 yılında II. Kambyses Mısır'ı Pers İmparatorluğu'na kazandırdı. Lidyalılar da vergi göndererek bağlılıklarını bildirdiler.

Fakat çok sayıda ırkın bir arada bulunduğu bu geniş coğrafyayı tek bir bayrak altında uzun süre yaşatabilmek oldukça zordu. Pers (Ahamenid) İmparatorluğu ne kadar hızla kurulduysa, bir o kadar da hızla dağılacaktır.

Bu durumu dikkate alan II. Kambyses, Mısır'ın yerel âdetlerine, protokolüne, dinine ve tanrılarına saygı gösterdi. Kartacayı da fethetmek istediyse de başarısız oldu.

II. Kambyses İ.Ö. 522 yılında ölünce I.Darius tahta çıktı. I. Darius'un hükümdarlığı (İ.Ö. 522-486) özellikle elde edilen yerlerin güvenlik altında tutulmasına ve devletin iç örgütlenmesine yönelik olmuştur. Elde edilen yerlerin korunması konusunda İskitlere karşı başarısız bir sefer yapılmış, Ege Denizi'nin Trakya ve Makedonya kıyıları ele geçirilmiş, Batı Anadolu'da özellikle Milet ve Efes'te Perslere karşı çıkan isyanlar şiddetle bastırılmış ve Hindistan üzerine sefer düzenlenerek İndus bölgesi egemenlik altına alınmıştır.

Devletin iç örgütlenmesi konusunda ise, ülke 23 **satraplığa** ayrılmış, yollar geliştirilmiş, Nil Irmağı'ndan Kızıldeniz'e açılan kanal tamamlanmış, vergi sistemi ve maliye düzenlenmiş, tek bir para sistemi kurulmuş ve sanat teşvik edilmiştir.

Satraplık: Perslerde eyalet sistemini ifade etmektedir. Eyaletin başında bulunan satraplar, merkezden gönderilen denetleyici memurlar tarafından kontrol altında tutulurdu.

Darius'un kendinden sonraki krallara da miras bırakacağı batıyı fethetme isteği belki de imparatorluğun sonunu hazırlayan en önemli faktörlerden biri olmuştur. Bu bağlamda gerçekleşen en önemli olaylardan biri İ.Ö. 490 yılındaki Maraton Savaşı'dır. Pers ordusu bu savaşta sayıca kendinden oldukça az olan Atinalılara yenilmiş ve bu yenilginin etkisi tüm imparatorlukta hissedilmiştir.

Darius'un ölümünden kısa bir süre önce Mısır'da isyan patlak vermiş ve bu isyan dört yıl uğraşılarak oğlu Kserkses zamanında zorlukla bastırılabilmiştir (İ.Ö. 484).

Kserkses (İ.Ö. 486-465), isyanları bastırdıktan hemen sonra İ.Ö. 481 yılında ülkenin dört bir yanından askerleri Kapadokya'da toplayarak Eski Yunan Tarihine *Pers Savaşları* olarak geçen Yunanistan'a sefer hazırlığı yapmaya başlamıştır. Toplanan bu ordunun tarihin o döneme kadar gördüğü en büyük ordu olduğu bilinmektedir. Ordu Çanakkale'ye geldiğinde gemilerden bir köprü oluşturularak askerler karşıya geçirilmiştir. Termopilai ve Salamis savaşlarından sonra Plataya galibiyeti ile Yunanistan Pers istilasından kesin olarak kurtulur (İ.Ö. 479).

Kserkses halefine, Avrupa'dan umudunu kesmiş, dünya imparatorluğu kurma planları başarısız olmuş, dışarıda ve içeride eski gücü kalmamış olan bir imparatorluk bırakmıştı.

Kserkses'in yerine geçen I. Artakserkses (İ.Ö. 466-424/423), döneminde İ.Ö. 449 yılında yapılan *Kallias Anlaşması* ile Batı Anadolu'daki kentler Perslere karşı bağımsızlıklarını kazandılar.

II. Darius (İ.Ö. 423- 405/404) ve II. Artakserkses (İ.Ö. 404-359) dönemlerinde diplomasi ve büyük parasal olanaklar sayesinde Pers Devleti'nin Yunan dünyasındaki koşullar üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Bu sırada Yunanlıları ikiye ayıran ve uzun zaman uğraştıran Peleponnes Savaşları adı verilen bir iç savaş başlamış olmasaydı, Pers İmparatorluğu satrapların birbirini takip eden isyanlarıyla daha bu dönemde parçalanabilirdi.

Pers hükümdarları, giderek artan bir dizi isyanla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Pers Devleti'nin batısının bütününde II. Darius'a karşı satraplar isyanı; Genç Kyros'un II. Artakserkses'e karşı giriştiği devlet yönetimini ele geçirme girişimi; III.Artekserkses (İ.Ö. 359-338)'e karşı Anadolu ve Fenike bölgelerinde girişilen büyük isyanlar devleti temellerinden sarstı.

Ayrıca Pers sülalesinin de kendi içinde giderek zayıfladığı görülüyordu. III. Darius (İ.Ö. 336-330), Batı Anadolu'da bazı başarılar kazandıysa da, Pers Devleti'ne karşı büyük bir fetih hareketine girişen Büyük İskender'e karşı Granikos (İ.Ö. 334), İssos (İ.Ö. 333) ve Gaugamela (İ.Ö. 331)'da yenilmiş ve İ.Ö. 330 yılında öldürülmüştür. Pers İmparatorluğu bunun üzerine tamamıyla Büyük İskender'in eline geçmiştir.

Bununla birlikte bu devletin yönetim mekanizmasını, dış politikada sert fakat içte toleranslı ve hiçbir şekilde totaliter olmayan sistemi Büyük İskender de benimsemiştir. Bu durum Pers sisteminin önemini göstermektedir. Tüm Ön Asya ve Mısır'ı kapsayan çok geniş bir alanın uygarlık açısından birleştirilmesi, bu alan içindeki ilişkilerin geliştirilmesi, bireylere ve topluluklara verilen özgürlük daha sonraki Hellenistik sistem için uygun ortamı hazırlayan Pers Dönemi koşulları olmuştur.

İRAN UYGARLIKLARI

Arkeoloji ve tarih araştırmalarının bugünkü verilerine göre Avrupa henüz Paleolitik Çağ'ı yaşarken İran, bakırı kullanmasını, hayvanları evcilleştirmesini, topraktan faydalanmasını biliyordu.

Elam Uygarlığı

İran'daki ilk devlet olarak bahsettiğimiz Elamlılarda *uygarlık* Mezopotamya ile paralel olarak gelişmiştir.

Elamlılar, Akkadlarla ilişkilerinin arttığı dönemde bile Sami ırkın özelliklerini çok fazla benimsememişlerdir. Samiler kadına herhangi bir hak tanımadıkları hâlde, Elamlılar kadını erkek kadar ve hatta ondan üstün haklara sahip olarak görmüşlerdir.

İ.Ö. 2. binyılın başında Elam ülkesinde Silhaha Hanedanı feodalite temeline dayalı bir devlet şekli kurmuştur. Buna göre hanedanın en büyük kişisi kral olarak tanınıyor, diğer merkezlerin başında da yine bu hanedana bağlı prensler bulunuyordu. Baş kral *Sukkalmah* unvanıyla anılıyor, diğer prenslere ise *Sukkal* unvanı veriliyordu. Elam'da kutsallık bireylere değil hanedana ait sayılıyordu. Krallar ve prensler hem din adamı hem de yönetici olarak kabul ediliyordu ve krallara tanrının vekili gözüyle bakılıyordu.

Elam'da askerî ve mülki idare birbirinden ayrıydı. Ama kral her iki idarenin de başı durumundaydı. Kralın yanında *Dörtler Kurulu* adı verilen bir danışma meclisi vardı. Önemli devlet işleri görüşülürken kral da bu kuruma başkanlık ederdi.

Elamlılarda hanedan kutsal sayıldığından tahta vâris olabilmek için baba gibi annenin de hanedandan olması gerekiyordu. Bu nedenle tahta çıkacak prensler, birbirleriyle evlenen iki kardeşin çocukları oluyordu. Elamlılarda kadın erkek eşit pozisyondaydı ve sosyal yaşamları evle sınırlandırılmamıştı. Ortaklık yapar, antlaşmalar, sözleşmeler yapar, hâkimlik eder, köle ve cariye satın alabilirlerdi. En eski Elam belgelerinde hükümdarın adıyla birlikte, annelerinin, kızlarının ve kız kardeşlerinin adları da görülmektedir.

Resim 5.5



Elamlılara Ait Gümüş Kap

Düşüncelerin ve duyguların birtakım işaretlerle belirtilmesi Elam'da oldukça erken bir dönemde başlamıştır. Elam ve Sümer yazılarının aynı kökenden çıktığı sanılmakla birlikte farklı şekillerde geliştiği bilinmektedir. Sonraları Elamlılar Sümer yazısını benimsediklerinden, doğal olarak kendi yazıları çok fazla gelişememiştir. Proto-Elamit yazıtlarının incelenmesiyle ortaya çıkan verilere göre Elam dili bitişken bir dildi ve bu açıdan Hint-Avrupa dillerinden ayrılıyordu.

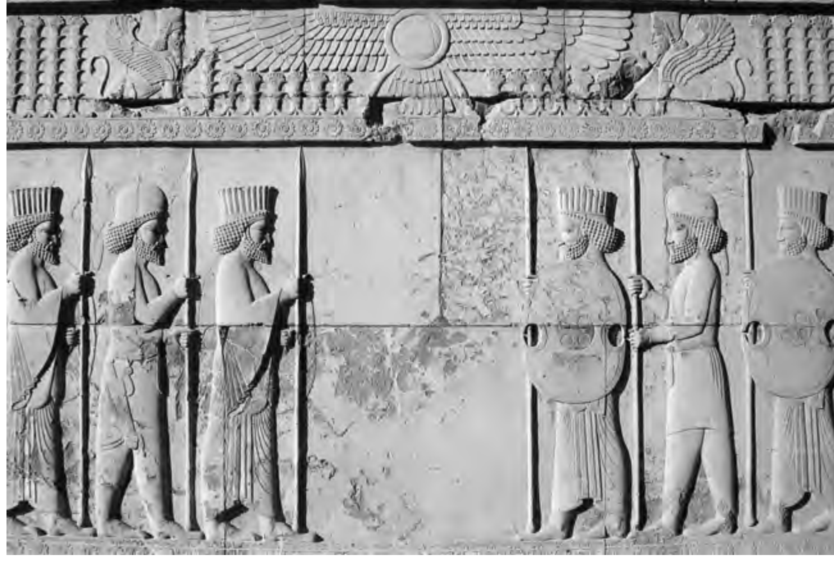
Elam'da olduğu gibi İran'ın farklı yerlerinde yapılan kazılarda ortaya çıkan buluntulara göre, bazı ağaçların, bitkilerin ve hayvanların kutsal sayıldığı ve bunlardan başka aya, güneşe ve yıldızlara da tanrı gözüyle bakıldığı kabul edilmektedir. *Natürizm* olarak adlandırılan bu aşama İran'daki dinsel düşünüşün ilk aşamasıdır. İran'daki dinsel düşünüşün ikinci aşaması olarak karşımıza yarı insan yarı hayvan şeklinde betimlenen tanrılar çıkmaktadır. Özellikle insan başlı aslan vücutlu tanrılar buna örnek gösterilebilir.Üçüncü aşamada ise, tanrılar artık insan şeklinde düşünülmeye ve onlara özelliklerine, rollerine göre isimler verilmeye başlanmıştır.

Çok tanrılı dinsel inanca sahip olan Elamlılarda en üstün durumda olan iki tanrı vardı. Bunlar, *Humban* ve *İnşuşinak*'tı. Bir de Ana Tanrıça olarak kabul edilen *Kiririşa* adlı bir tanrıça bulunmaktaydı. Kiririşa, Babil büyük tanrısı Marduk'la bir tutulan tanrı *Humban*'ın karısıydı. Elamlıların aynı zamanda Sümerlerin tanrılarına da saygı gösterip, tapındıkları bilinmektedir. Elamlılar her tanrının adına büyüklü küçüklü pek çok tapınak inşa etmişler ve krallar da bunu en önemli görevleri saymışlardır.

Elam coğrafyasında yapılan kazılarda ortaya çıkan buluntular, bize Elamlıların sanat ve ticarette ne kadar ileri gittiklerini de göstermektedir. Altından, gümüşten, kurşundan yapılmış gerdanlıklar, heykeller, bilezikler, tunç iğneler, madalyonlar, sanattaki ilerlemenin göstergeleridir. Fil dişi eşyaların varlığı o tarihlerde Hindistan ile olan ticaretin gelişmiş olduğunu, sedeften eşyalar Basra Körfezi çevresiyle ilişkilerin ilerlemiş olduğunu, kabartmalar ise sanatkârlığın geldiği düzeyi göstermektedir. Susa kazılarının ortaya çıkardığı bu sanat eserlerinin yanı sıra, tanrılar için yapılan tapınaklar ise mimarlıktaki ilerlemeyi belirtmektedir.

Resim 5.6

Persepolis Sarayı Kabartmaları



Pers Uygarlığı

Devlet Örgütlenmesi

Pers İmparatorluğu'nun ömrü kısa olmakla beraber, geniş bir alanda, çok sayıda halkı yönetmek için otoriter ama adaletli bir yönetim sistemi kurdukları bilinmektedir. Başkent Persepolis'te bulunan binlerce tablet, Pers İmparatorluğu'nun çok ayrıntılı bürokratik ve merkezî bir yapılanmaya sahip olduğunu gösterir. Eskiçağ dünyasının o güne kadar gördüğü en düzenli ve büyük imparatorluğunu kurup çeşitli ırkları, dinleri ve dilleri bir arada toplayabilmelerinde, ortaya koymuş oldukları yönetim tarzının oldukça büyük etkisi olduğu açıktır.

Persler her ulusu kendi içinde serbest bırakarak bir konfederasyon yaratmışlardır. Konfederasyonda tüm imparatorluk tek bir temele dayanıyordu. Bu temel, başında tanrı *Ahuramazda*'nın vekili olan büyük bir krala ve hanedanına duyulan bağlılıktı. Pers kralı, Mısır firavunları gibi yeryüzündeki bir tanrı değildi. Fakat Ahuramazda'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak mutlak otoriteye sahip bir hükümdardı.

Başta satraplar, komutanlar ve tüm memurlar olmak üzere imparatorluğun tüm halkı, kralın kuluydular. Pers Hanedanı'nda krallık babadan büyük oğula geçiyordu. Ama büyük oğlun annesinin asil olmasına ve çocuğun babasının krallığı döneminde doğmuş olmasına dikkat ediliyordu. Kralın yetkileri sınırsız olmakla birlikte, devlet işlerinde söz sahibi olan yedi büyük Pers ailesinin reislerinden oluşan bir danışma kurulu bulunmaktaydı. Gerekli görülen durumlarda bu kurula satraplar da çağırılıyordu. Kral, eyaletlere bölünen imparatorluğu, tayin ettiği genel valilerle yönetiyordu. Sürekli olarak kontrol etmek şartıyla, eyaletlerdeki yönetimi *satrap* adı verilen bu kişilere bırakmış olan kral, başkentte (Persepolis) bulunmaktaydı. Adalet işlerinin yürütülmesiyle ilgilenmek ve para basmak gibi yetkiler de kralın elindeydi. Bağlı olan krallar da Pers kralı adına para bastırıyorlardı.

Ahuramazda'nın adaletini uygulamakla görevli olduğundan en yüksek hâkim konumunda yine kral bulunuyordu. Devlet ve kendisine karşı işlenen suçlara o bakar, geri kalan davalara bakmaları için ise seçtiği yargıçları görevlendirirdi. Eyaletlerde ise bu konuda kralı satraplar temsil eder fakat o bölgenin yerel gelenekleri-

ne de önem verirlerdi. Satraplar aynı zamanda o bölgenin güvenliğini sağlama ve yıllık vergileri toplama işlemini de yürütüyorlardı.

Yönetim ve adalet teşkilatının başı olan kral, orduların da başkomutanıydı. Savaşlarda ordunun merkezinde bulunur ve bu görevi fiilen yerine getirirdi. Fakat devletin gerilemeye başladığı dönemde krallar bu görevi generallerine bırakmaya başlamışlardır.

Medlerin saray teşkilatlarını Assur ve Babilden, Perslerin de Medlerden aldıkları kabul edilmektedir. Dolayısıyla Persepolis Sarayı, Nineve, Babilonya ve Ekbatana saraylarına oldukça benzerlik göstermektedir. Fakat Pers saraylarının büyüklük ve ihtişam bakımından daha üstün olduğu araştırmalarla ortaya çıkarılmıştır. Pers sarayında kralın hizmetinde birçok memur bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri, muhafız kıtalarının komutanı ve hadım ağası idi. Bunlardan sonra gelen saray memurları, başkâtip, sofracıbaşı, şerbettar, kapıcıbaşı gibi kralların özel hizmetlerini yapan görevlilerdir. Görüldüğü üzere Persler, pek çok konuda olduğu gibi saray teşkilatında da başta Türk-İslam dünyası olmak üzere dünyanın çeşitli devletlerini etkileyeceklerdir.

İmparatorluk sınırları içindeki halk, üç sınıfa ayrılıyordu. Bunlar; egemen olan halk, fethedilen ülkelerdeki halk ve sınır boylarındaki halktı. Egemen halk, kendilerini tüm kavimlerin efendisi olarak görüyor ve idare organizasyonunu da ellerinde tutuyordu. Medlerin vârisi olan Persler ilk başlarda onları örnek almışlarsa da imparatorluk sınırları genişledikten sonra daha düzenli ve geniş bir idare organizasyonu oluşturmuşlardır. Satraplık sisteminin Büyük Kyros Dönemi'ndeki durumu konusunda fazla bir şey bilinmemektedir. I. Darius döneminde imparatorluk, satraplıklara göre yirmi mali bölgeye ayrılmış, her birine yerel güçlerine göre vergi konulmuştur. Yalnız, Perslerin yaşadığı bölgeler ve özellikle yedi büyük Pers ailesi vergiden muaf tutulmuşlardı. Alışverişte ve vergilerin toplanmasında para birimine duyulan gereksinim ilk başlarda buğday, arpa taneleri veya altın, bakır, gümüş gibi maden külçeleri ile karşılanmıştır. Lidya Kralı Kroisos'un ilk kez kendi adına madenî para bastırmasını Darius da örnek alarak, kendi adına *dareikos* adı verilen altın paralar, *siglos medikos* denen gümüş paralar bastırmış ve bütün imparatorluğa yaymıştır.

Resim 5.7



Altın Dareikos

Darius, satraplıkları da yeniden düzenlemiştir. Bu düzenlemede satrapların zamanla bağımsızlığa yönelmeleri olasılığını önlemek amacıyla mülki idare ile askerî komutanlık tek kişinin yetkisinden alınmıştır. Buna göre her satraplıkta birbirinden bağımsız, her biri saraydan atanan ve genellikle Pers ya da Med soyluları arasından seçilen 3 büyük memur bulunuyordu. Satrapların yanında bir genel yazman, *karanos* adı verilen bir komutan ve her yıl satraplıkları denetleyerek rapor veren memur bulunmaktaydı. Satrapların en önemli görevlerinin başında vergileri zamanında toplamak gelmektedir. İç düzenin korunması, güvenli bir ulaşımın sağlanması, tarımın korunması ve güçlendirilmesi de satrapların görevleri arasındadır.

Ordu

En üst kademesinde başkomutanlık sıfatıyla kralın bulunduğu güçlü Pers ordusunun temelini Persler, Medler ve Susalılardan oluşan muhafız ordusu oluşturmaktaydı. Bu ordu 2000 süvari, 2000 piyade ve 10.000 seçkin askerden oluşuyordu. Bunlardan başka satrapların da kendi eyaletlerinde ayrı birer orduları bulunuyordu.

İranlılar denizci bir kavim değildirler. Fakat Persler, tüm Anadolu'ya, Mezopotamya'ya ve Mısır'a egemen olunca güçlü bir donanmaya gereksinim duymuşlardır. Persler ilk deniz güçlerini Fenike bölgesini fethettiklerinde elde etmişlerdir. Daha sonra Mısır'ın da fethedilmesiyle Perslerin donanma gücü daha da artmıştır. Persler, Egelilerden ve Yunanlılardan yetenekli bazı denizcileri hizmetlerine alarak, Boğazlar, Karya ve İyonya tersanelerinde gemiler yaptırmışlardır.

Persler askerî bir devlet olduklarından yollara çok büyük önem vermişlerdir. Bu yollardan en uzunu ve önemlisi Herodotos'un *Kral Yolu* adını verdiği, Batı Anadolu içlerinden İran' a kadar uzanan yoldu. I. Darius tarafından kurulan yol, Lidya başkenti Sardis'ten başlayarak Frigya üzerinden Kızılırmak'a, oradan Tokat, Sivas ve Malatya yoluyla Fırat'a oradan da İran'a doğru uzanmaktaydı. Herodotos'un verdiği ölçülere göre Kral Yolu yaklaşık 2.500 km uzunluğunda olup 90 günlük bir yolculukla alınabilmekteydi. Yol boyunca kervansaray niteliğinde konaklama yerleri bulunmaktaydı. Bu yol ticaret yaşamını canlandırmış ve Anadolu karayolu ticareti önem kazanmıştır. Kara ve deniz ticareti imparatorlukta oldukça önemli bir yere sahipti. Kafkasya bölgesi köle ve cariye deposu görevi görmekteydi. Babil ve Assur bölgelerine kumaş, silah, halı, kilim, altın ve gümüş eşyalar ihraç ettikleri gibi İyonya ve Lidya'dan demir aletler, Fenike'den boya, Mısır'dan keten, Habeşistan'dan fil dişi, Arabistan'dan ise baharat ithal ediliyordu. Mezopotamya, Mısır ve Anadolu ise imparatorluğun tahıl ambarlarıydılar.

Resim 5.8

Persepolis Sarayı Tanrı Ahuramazda Kabartması



Din

Pers kralları, egemen oldukları toplumların dinine büyük bir tolerans tanımış, her ulus kendi dininde ve ibadetinde serbest bırakılmıştır. Bununla birlikte Perslerin esas dinsel inanışları konusu pek iyi bilinmemektedir. I. Darius ile başlayan Pers dini ile ilgili kayıtlara göre, Perslerin devletlerine verdikleri yeni düzen Zoroaster ya da *Zerdüşt* adını taşıyan bir düşünürün etkisi altında bulunmaktadır. *Zerdüşt dini* de denen bu dinde *Ahuramazda* tek tanrıdır. İsmi tam olarak çevrildiğinde Ahuramazda, *bilgeliğin hükümdarı* anlamına gelmektedir. Olasılıkla İ.Ö. 6. yüzyılda ortaya çıkan bu din, herkesi yalana karşı savaşmaya çağırıyordu. Persler, gözle görülmeyen bir varlık olan Ahuramazda için tapınak ya da heykeller yapmamışlardır. Tapınım bir rahibin yönetiminde yüksek dağ başlarındaki ateş sunakları önünde gerçekleştirilirdi. Bu dinde ateş temizliğin temsilcisi idi. Ateş kültü, Pers etkisi ile Anadolu'ya da girmiştir. Pers dininde Ahuramazda'nın yanında iki tanrı daha onurlandırılmaktadır: *Anahita* (Anaitis) ve *Mithra*. *Anahita*, aşk, doğurganlık ve bereket tanrıçasıdır ve Anadolu Ana Tanrıçası ile akraba sayılır. *Mithra* ise her şeyden önce ışık tanrısıdır, ayrıca bereket tanrısı ve savaş tanrısı olarak da önemli bir etkiye sahiptir. Seferleri korur ve krallık anlaşmalarına kefil olurdu.

Dil ve Yazı

Akamenidler Dönemi'ndeki dil, bugün eski Pers dili denilen lehçedir. Bu lehçenin Sanskrit yani Rid-veda ve Auseta dilleriyle beraber *proarien* denilen ortak bir kaynağa bağlı olduğu ileri sürülmektedir. Bu dilin yalnızca resmî yazı dilinde kullanıldığı, halk arasında kullanılan dilin daha sade olduğu kabul edilmektedir. Persler Ön Asya'da çivi yazısını kullanan ulusların sonuncusudur. Pers çivi yazısı, Babil, Assur ve Elam yazılarından alınmış olan 41 hece işaretinden oluşur.

Mimari ve Sanat

Geniş bir hâkimiyet alanına sahip olan Pers İmparatorluğu'nda beş resmî başkent vardı. Bunlardan üçü, Büyük Kyros tarafından fethedilen, daha önceki kralların himayesindeki kentlerdi. Bunlar Med Krallığı kral kenti *Ekbatana*, Elam Krallığı başkenti *Susa* ve Babil İmparatorluğu başkenti *Babil*'di. Diğer başkentler ise *Pasargad* ve *Persopoli*s idi. Pers kralları bu şehirlere çok önem vermiş ve büyük çaplı imar faaliyetleri gerçekleştirerek her birini imparatorluğa yakışır ihtişamlı yerleşim merkezlerine dönüştürmüşlerdir. Özellikle Pers dininde tapınak olmaması, şehirlerde mimari gelişimi saray yapımına yöneltmiştir. İmparatorluğun zenginliği, Perslerin yönettiği dünyanın her köşesinden getirilen malzemeler ile yapılan heybetli ve gösterişli saraylardan da anlaşılır. Bu saraylar, anıtsal ölçekli birkaç girişi olan, geniş iç avluları ve apadana olarak tanımlanan içten ve dıştan sütunlarla çevrili resmî kabul salonlarına sahip büyük komplekslerdi. Girişler, avlular ve kabul salonları anıtsal ölçekli kabartma ve heykeller ile süslenmekteydi. Bu süslemelerde koruyucu yarı tanrısal figürlerin yanı sıra kralın kendi simgeleri de kullanılmıştır. Kralların mezarları da bu resmî saray alanlarına yapılmaktaydı. Pers mimarisinin Mısır'dan yoğun bir şekilde etkilendiği ve onların tapınaklarda uyguladıkları sütunlu mimariyi saraylarında uyguladıkları bilinmektedir. Pers sanatının orijinal yanı, yabancı sanatlardan alınan unsurların birleştirilerek ahenkli bir şekilde uygulanması ve eserlerin olağanüstü büyük olmasıdır.

Pers dinindeki başlıca tanrılar kimlerdir ve özellikleri nelerdir?



SIRA SİZDE 4

Özet



Orta Asya'nın coğrafi sınırlarını tanımlayınız.
Kuzey'de Ural Dağlarından başlayıp Altay Dağları'nı geçerek, Kingan Dağları'na kadar uzanan hat ile, güneyde Himalayalar ve Pamir Yaylası üzerinde Hazar Denizi'ne ulaşan hat arasında kalan bölge Orta Asya'nın sınırlarını oluşturmaktadır.



Hunlar'dan önceki Orta Asya kültür merkezlerini açıklayınız.
Afenesyevo-Andronovo-Karasuk ve Tagar ilk Orta Asya kültür merkezleri olarak kabul edilmektedir.



Asya Hun Devleti'nin kuruluş, gelişim ve yıkılış sürecini açıklayınız.
Asya Hun Devleti, Teoman tarafından kurulmuş; ancak gerçek devlet kimliğine Mete Han zamanında ulaşmıştır. Mete'nin oğlu Ki-ok zamanında güçlü devlet imajını korumuş; ancak İ.Ö. 51'de Çi-Çi ve Ho-han-yeh kardeşler zamanında bölünme tehlikesi geçirmiş, bu olumsuz gidiş İ.S. 48'de resmî bölünmeyle ve İ.S. 216'da devletin yıkılması ile sonuçlanmıştır.



Hunlardan sonraki dönemde Orta Asya'nın siyasi yapısını değerlendiriniz.
Hunların İ.Ö. 3 yüzyılda yıkılmasından sonra, Orta Asya'ya egemen olan hiçbir devlet bu bölge de tam bir istikrar sağlayamamıştır. 552'de Gök-Türk Devleti kurulduktan sonra kısa süreli de olsa bölgedeki istikrarsızlığı ortadan kaldırmıştır. 582 yılında Gök-Türkler Doğu ve batı Gök-Türkleri olarak iki ayrı devlet haline gelmiştir.
630-680 yılları "Çin Esareti Dönemi" olarak adlandırılır. 681 yılında II. Gök-Türk devleti kurulmuştur. Kapgan Kağan (692-716) döneminde Gök-Türkler Orta Asya'da çok önemli bir güç haline gelmiştir. 744 yılında Uygur Devleti kurulmuştur ve bölgede önemli bir güç haline gelmiştir. 821 tarihinden sonra Uygur Devleti zayıflayarak yıkılma sürecine girmiştir.



Asya Hun İmparatorluğu'nun kültür ve uygarlığına ait temel kavramları açıklayınız.
Orta Asya'da toplumsal temel aileye dayanmaktaydı. Ailelerin birleşmesiyle uruglar, bunların birleşmesi ile de boylar oluşurdu. Boyların başında boy beyleri bulunurdu. Boyların bir araya gelmesi budunu oluştururdu ki bunların da başında Şad, Yabgu ve İlteber gibi unvanlara sahip yöneticiler görev alırdı. En son aşamayı ise başında Kağan, Han ya da Hakan unvanı taşıyan hükümdarların bulunduğu il (devlet) oluştururdu. Asya Hun Devleti temel geçim kaynağı olarak hayvancılığı benimsemiş olmasına rağmen aynı zamanda tarım, avcılık,balıkçılık,madencilik ve dericilik ile ticaret alanında da ekonomik faaliyetlerde bulunulmuştur. Büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiren Türkler, madencilik konusunda da özellikle demir işlemeciliğinde ileri düzeye ulaşmışlardır.Devlet yönetiminde, egemenliğin kaynağını Gök Tanrı oluşturmaktaydı ve onun Kut verdiğine inanılan kişi kağan olurdu. Yanında Hatun ve Toy Meclisi ile devlet yönetimini sağlardı. Ordu genellikle atlılardan oluşurdu. Sürekli ordu bulunduran Hunlarda paralı askerlik görülmezdi. Asya Hun Devleti'nde üç tip inanç benimsenmiştir. Bunlar, Doğa güçlerine inanma, Atalar kültü ve diğer ikisinde temel oluşturan Gök Tanrı inancıdır.



İran'ın coğrafi sınırlarını Elam, Med ve Pers dönemlerindeki siyasi ve kültürel gelişmeleri öğreneceksiniz.
İran, Dicle Irmağı'nın doğusundaki dağlardan Afganistan'a kadar uzanan, kuzeyde Hazar Gölü ve Harezm Bölgesi, güneyde Umman Denizi, güney batıda Basra Körfezi ile çevrili bir coğrafya üzerinde yer almıştır. İran topraklarında tarih boyunca, Elamlar, Medler ve Persler egemenlik kurmuştur. Perslere son veren Büyük İskender'in bir süre egemenliğinde kalan İran'da daha sonra Hellenistik krallıklardan Selevkos Krallığı kurulmuştur. Elamların özellikle İ.Ö. 3. binyılda Avar adıyla kurulan yerleşmeden itibaren siyasal bir birlik meydana getirmeye başladıkları görülmektedir. Sonraki devirlerde Akkadlarla siyasal mücadeleye girişmişler, bir süre Akkad egemenliğinde kalıp daha son-

ra bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Ancak İ.Ö. 653'te Assurlular Elamlıları yıkmışlardır.

Medler bugünkü ve Tahran, Hemedan, Isfahan'ın kuzeyi, Zencan çevresinde yaşamış eski bir İran halkıdır. Özellikle Assurlular ile yaptıkları mücadeleler, onların uzun süre bağımsız bir devlet olmasını engellemiştir. Assurlulara karşı üstünlük kuran Medler, bu devleti yıktıktan sonra genişleme alanı olarak kendisine Anadolu'yu seçmiş, İ.Ö. 591-585 yılları arasında Lidyalılar ile savaşmıştır. Ancak İ.Ö. 550' de İran'da egemenlik Perslere geçmiştir. Persler, Pasargad boyunun Akamenid kolundan gelmektedir. Başlangıçta Elam - Assur savaşlarında Elamlıların yanında olan Persler, daha sonra Elamlılar ile siyasi mücadeleye girmişlerdir. Bir süre Med hâkimiyeti altında yaşadıklarını bildiğimiz Persler, imparatorluğun gerçek kurucusu kabul edilen II. Kyros ile yükselişe geçmiştir. Med Hanedanı'na son veren II. Kyros aynı zamanda Anadolu'da Ege kıyılarına kadar ulaşarak imparatorluğun sınırlarını genişletmiştir. II. Kambyses zamanında Mısır, I. Darius zamanında Makedonya kıyıları ele geçirilmiş, Hindistan'a sefer düzenlenmiştir. Ancak III. Darius Dönemi'nde, Büyük İskender ile yapılan üç savaş Pers İmparatorluğu'nun sonu olmuştur.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi, Asya Hun Devleti öncesi Orta Asya kültür merkezleri içerisinde **yer almaz?**

a. Karasuk
b. Tagar
c. Afenesyevo
d. Tel-Amarna
e. Andronovo

2. Aşağıdakilerden hangisi Orta Asya'da ekonomik faaliyetlerin şekillenmesinde diğerlerine göre **daha etkili** olmuştur?

a. Hukuk
b. Coğrafya
c. Din
d. Siyasal Yapı
e. Sınıflı Toplum Anlayışı

3. Aşağıdakilerden hangisi Hunlardan önceki Orta Asya tarihi ve kültürüne ait **değildir?**

a. Terek
b. Kaoche
c. Batik
d. Tarıglak
e. Kümbet

4. Aşağıdakilerden hangisi, Türk Devletlerinde hükümdarların kullandıkları ünvanlar arasında **yer almaz?**

a. Yabgu
b. İlteber
c. Ilımga
d. Şanyü
e. Kağan

5. 630-680 yılları arası Orta Asya tarihinde ne dönemi olarak adlandırılmıştır?

a. Çin Esareti Dönemi
b. I. Gök-Türk Devleti Dönemi
c. Uygur Dönemi
d. II. Gök-Türk Devleti Dönemi
e. Sarı Uygurlar Dönemi

6. I. Kağan başkanlığında toplanan, boy beylerinden oluşan meclistir.
II. Göktanrı tarafından Kağana verildiğine inanılan, devleti yönetme yetkisidir.
III. Asya Hunlarında ordu ile eş anlamda kullanılan kavramdır.
IV. Kağan adına yasalar uygulamakla görevli memurdur.

Orta Asya kültür tarihine ilişkin, yukarıda tanımları verilen kavramlar içerisinde aşağıdakilerden hangisi yer **almaz?**

a. Börü
b. Kut
c. Yuğ
d. Yargan
e. Toy

7. İ.Ö. 6. yüzyılda Medlerin Anadolu'da egemenlik kurmak için, Kızılırmak Savaşı'nı yaptığı devlet aşağıdakilerden hangisidir?

a. Hititler
b. Lidya
c. İyonya
d. Frigya
e. Urartu

8. Aşağıdakilerden hangisi Elamlılara ait bir özellik **değildir?**

a. Zühre yıldızının hareketine göre bir takvim düzenlemiş olması
b. İran'da tarih çağlarını başlatan toplum olması
c. Kral ile birlikte "dörtler kurulu" denilen danışma meclislerinin olması
d. Kadın ile erkek ayrımının kesin çizgilerle belirlenmiş olması
e. Huban ve İnşuşinak'ın en büyük tanrıları olması

9. I. İssos
II. Granikos
III. Gaugamela

Yukarıdaki savaşların kronolojik sıralaması aşağıdakilerin hangisinde doğru olarak verilmiştir?

a. I-II-III
b. I-III-II
c. II-I-III
d. II-III-I
e. III-II-I

10. Elam, Med ve Pers uygarlıklarının oluşumunda aşağıdakilerden hangisinin katkısı **yoktur?**

a. Lidya
b. Assur
c. Yunan
d. Sümer
e. Asya Hun Devleti

Okuma Parçası

Oğuz Kağan Destanı'ndan Bir Kesit

Ay Kağan'ın yüzü gök, ağzı ateş, gözleri elâ, saçları ve kaşları kara perilerden daha güzel bir oğlu oldu. Bu çocuk annesinden ilk sütü emdikten sonra konuştu ve çiğ et, çorba ve şarap istedi. Kırk gün sonra büyüdü ve yürüdü.

Ayakları öküz ayağı, beli kurt beli, omuzları samur omzu, göğsü ayı göğsü gibiydi. Vücudu baştan aşağı tüylüydü. At sürüleri güder ve avlanırdı. Oğuz'un yaşadığı yerde çok büyük bir orman vardı. Bu ormanda çok büyük ve güçlü bir gergedan yaşıyordu. Bir canavar gibi olan bu gergedan at sürülerini ve insanları yiyordu. Oğuz cesur bir adamdı.

Günlerden bir gün bu gergedanı avlamağa karar verdi. Kargı, yay, ok, kılıç ve kalkanını aldı ve ormana gitti. Bir geyik avladı ve onu söğüt dalı ile ağaca bağladı ve gitti. Tan ağarırken geldiğinde gergedanın geyiği almış olduğunu gördü. Daha sonra Oğuz, avladığı bir ayıyı altın kuşağı ile ağaca bağladı ve gitti. Tan ağarırken geldiğinde gergedanın ayıyı da aldığını gördü. Bu sefer kendisi ağacın altında bekledi. Gergedan geldi ve başı ile Oğuz'un kalkanına vurdu. Oğuz kargı ile gergedanı öldürdü. Kılıcı ile başını kesti. Gergedanın barsaklarını yiyen ala doğanı da oku ile öldürdü ve başını kesti.

Günlerden bir gün Oğuz Kağan Tanrıya yalvarırken karanlık bastı. Gökten bir gök ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Bu ışığın içinde alnında kutup yıldızı gibi parlak bir ben bulunan çok güzel bir kız duruyordu. Bu kız gülünce gök tanrı da gülüyor, kız ağlayınca gök tanrı da ağlıyordu. Oğuz bu kızı sevdi ve bu kızla evlendi.

Günler ve gecelerden sonra bu kız üç oğlan çocuk doğurdu. Çocuklara Gün, Ay ve Yıldız isimlerini verdiler. Oğuz ormanda ava çıktığı günlerden birinde göl ortasında bir ağaç gördü. Ağacın kovuğunda gözü gökten daha gök, saçı ırmak gibi dalgalı, inci gibi dişli bir kız oturuyordu. Yeryüzü halkı bu kızın güzelliğini görse dayanamaz ölüyoruz derlerdi. Oğuz bu kızı sevdi ve onunla evlendi. Günlerden gecelerden sonra Oğuz'un bu kızdan da üç oğlu oldu. Bu çocuklara Gök, Dağ ve Deniz isimlerini koydular.

Oğuz Kağan büyük bir toy (şenlik) verdi. Kırk masa ve kırk sıra yaptırdı. Çeşit çeşit yemekler, şaraplar, tatlılar, kımızlar yediler ve içtiler. Toydan sonra beylere ve halka Oğuz Kağan şunları söyledi:

Ben sizlere kağan oldum
Alalım yay ile kalkan
Nişan olsun bize buyan
Bozkurt olsun bize uran
Av yerinde yürüsün kulan
Daha deniz, daha müren
Güneş bayrak gök kurıkan

Oğuz Kağan bu toydan sonra dünyanın dört bir tarafına elçilerle şu mektubu gönderdi:" Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olmam gerekir. Sizden itaat dilerim. Kim benim emirlerime baş eğerse, hediyelerini kabul eder ve onu dost edinirim. Kim baş eğmezse, gazaba gelirim. Onu düşman sayarım. Onunla savaşır ve yok ettiririm".

Kaynak: www.ekitap.kulturturizm.gov.tr

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise, "Orta Asya'daki Kültür Merkezleri ve Bölgenin Kültürel Yapısı" konusunu tekrar okuyunuz.
2. b	Yanıtınız yanlış ise, "Hunlardan Önce Orta Asya'nın Kültürel Yapısı" konusunu tekrar okuyunuz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise, "Hunlardan Önce Orta Asya'nın Kültürel Yapısı" konusunu tekrar okuyunuz.
4. c	Yanıtınız yanlış ise, "Asya Hun İmparatorluğu'nun Kültür ve Uygarlığı" konusunu tekrar okuyunuz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise, "Hunlardan Sonraki Dönemde Orta Asya" konusunu tekrar okuyunuz.
6. c	Yanıtınız yanlış ise, "Asya Hun İmparatorluğu'nun Kültür ve Uygarlığı" konusunu tekrar okuyunuz.
7. b	Yanıtınız yanlış ise, "Medler" konusunu tekrar okuyunuz.
8. d	Yanıtınız yanlış ise, "Elamlılar" konusunu tekrar okuyunuz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise, "Persler" konusunu tekrar okuyunuz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise, "Persler" konusunu tekrar okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Orta Asya'da ilk yerleşimin İ.Ö. 2500'lerde olduğu tahmin edilmektedir. İ.Ö. 2500-1700 Afenesyevo, İ.Ö. 1700-1200 Andronovo, İ.Ö. 1200-700 Karasuk, İ.Ö. 700-300 Tagar kültürleri, Orta Asya'nın en eski kültür dönemleri olarak kabul edilmektedir.

Sıra Sizde 2

Asya Hun Devleti'nin bilinen ilk hükümdarı Teoman'dır. İ.Ö. 220'lerde devleti kuran Teoman, Çin ile birlikte Tunguz ve Yueçiler ile mücadele etmiştir. Ancak gerçek kurucu, devleti çok daha güçlü bir yere taşıyan Mete olmuştur. Mete Han babasını öldürerek tahta çıkmış, Tunguzları ve Yueçileri yenmiştir. İ.Ö. 201'de Çinlilerle Pei Tang Anlaşması'nı imzalayarak Çin'i vergiye bağlamıştır. Mete'nin dünya tarihindeki büyük önemi, askerî teşkilatlanmada onlu sistemi getirmiş olmasıdır.

Sıra Sizde 3

Asya Hunlarında toplumsal temeli oluşturan unsur ailedir. Aileler uruğu, uruğlar oymağı, oymaklar boyları, onlar da budunu meydana getirirdi; son aşama devletti. Devletin başında Kağan, yanında boy beylerinden oluşan Toy ve eşi olan hatun bulunurdu.

Hukukun temeli töreye dayanır, yazısız olan bu kurallar kağan da dahil olmak üzere herkesi bağlar. Değişen koşullara bağlı olarak törenin kuralları toplumsal kabul şartıyla değişebilir.

Devleti yöneten kağandır, Göktanrıdan kut alan kağan ile birlikte eşi olan hatun ve toy yönetimde söz sahibidir. Kut kan yoluyla hanedan üyelerine geçer, kutu kesilen kağan, toy kararı ile tahttan indirilebilirdi.

İnanç hayatında temel Gök Tanrı inanışıdır. Gök Tanrı inanışının dışında doğadaki kutsal ruhlara inanan Türkler için atalar kültü de çok önemlidir.

Sanat anlayışı bozkır yaşamına uygun bir gelişim göstermiştir. Taşınabilir sanat eserleri meydana getiren Türkler, özelikle dokumacılık ve madencilik (demir) alanında önemli eserler vermişlerdir. Eserlerinde kullanılan motifler ise genellikle hayvansal figürler olmuştur. Toprağa bağlı bir yaşamın olmaması Türklerde köle sınıfının doğuşunu engellemiş, toprak sahibi zengin bir sınıf yerine, sürü sahibi kişiler ön plana çıkmıştır.

Sıra Sizde 4

Pers dini ile ilgili kayıtlara göre, Perslerin devletlerine verdikleri yeni düzen Zoroaster ya da Zerdüşt adını taşıyan bir düşünürün etkisi altında bulunmaktadır. Zerdüşt dini de denen bu dinde Ahuramazda (bilgeliğin hükümdarı) tek tanrıdır. Olasılıkla İ.Ö. 6. yüzyılda ortaya çıkan bu din, herkesi yalana karşı savaşmaya çağırıyordu. Tapınım bir rahibin yönetiminde yüksek dağ başlarındaki ateş sunakları önünde gerçekleştirilirdi. Bu dinde ateş temizliğin temsilcisi idi. Ahuramazda'nın yanında iki tanrı daha onurlandırılmaktadır: Anahita (Anaitis) ve Mithra. Anahita, aşk, doğurganlık ve bereket tanrıçasıdır ve Anadolu Ana Tanrıçası ile akraba sayılır. Mithra ise her şeyden önce ışık tanrısıdır, ayrıca bereket tanrısı ve savaş tanrısı olarak da önemli bir etkiye sahiptir. Seferleri korur ve krallık anlaşmalarına kefil olurdu.

Yararlanılan Kaynaklar

Anonim (1997). **Türkiye Tarihi I,** (ed. S. Akşin), Cem Yayınları, İstanbul.

Anonim (2007). "Perslerin Dönüşü", **ArkeoAtlas,** sayı: 6, İstanbul.

Grausset, R. (1996). **Bozkır İmparatorluğu,** (çev. Reşat Uzmen), Ötüken Yayınları, İstanbul.

Günaltay, Ş. (1948). **İran Tarihi,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

İplikçioğlu, B. (1994). **Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları,** (2. baskı), Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.

Kafesoğlu, İ. (1988). **Türk Milli Kültürü,** Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Komisyon (1995). **Tarih 1,** Milli Eğitim Bakanlığı Ders Kitabı, Ülke Yayınları, İstanbul.

Mieroop, M. van de (2004). **Antik Yakındoğu'nun Tarihi,** (çev. S. Gül), Dost Kitabevi, İstanbul.

Roux, J.P. (2001). **Orta Asya Kültür ve Uygarlığı,** (çev. Lale Arslan), Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Sevin, V. (1982). "Anadolu'da Pers Egemenliği", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi,** c. 2, Görsel Yayınları, İstanbul, s. 268-277.

Tarhan, T. (1976). "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi", **VIII. Türk Tarih Kongresi,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 355-369.

Wiesehöfer, J. (2003). **Antik Pers Tarihi,** (çev. M. Ali İnci), Telos Yayıncılık, İstanbul.

6

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Minos Uygarlığı'nı genel hatlarıyla tanıyacak,
- Miken Uygarlığı'nın karakteristik özelliklerini açıklayabilecek,
- Geometrik Çağ'da Yunanistan'daki siyasi ve toplumsal yaşamı, sanattaki değişikler ile Yunan tanrılar dünyasını kavrayacak,
- Arkaik Çağ'da Yunan dünyasındaki siyasi ve sosyal değişimleri, sanattaki büyük gelişmeleri değerlendirebilecek,
- Klasik Çağ'da Yunan dünyasındaki siyasi ve sosyal yaşamı, felsefe ve sanattaki büyük ilerlemeleri açıklayabilecek,
- Hellenistik Çağ'ın kozmopolit yapısını ve sanatını değerlendirebilecek,
- Antik Yunan dünyasının günlük yaşamını ve ölü gömme geleneklerini, tanıyacak bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Minos
- Miken
- Karanlık Çağ (Geometrik Çağ)
- Arkaik Çağ
- Tyranlık
- Demokrasi
- Solon Kanunları
- Klasik Çağ
- Perikles
- Hellenistik Çağ
- Büyük İskender

İçindekiler



Sayfa Tasarım: Ersin

Eski Yunan Tarihi ve Uygarlığı

MİNOS UYGARLIĞI



Minos Uygarlığı'nı genel hatları ile öğreneceksiniz.

Adını Girit'in efsanevi kralı Minos'tan alan Minos Uygarlığı'nın merkezi Girit Adası'dır. Efsaneye göre, Europa ve Zeus'un oğlu Minos, Knossos şehrinin ve Kiklad Adalarının kralıdır. Minos, tanrı Poseidon'a kurban sunmayı unuttuğu için Poseidon onu cezalandırmış ve bir boğayı başına musallat etmiştir. Ancak karısı Pasiphae boğaya âşık olmuş ve bu ilişkiden başı boğa, vücudu insan biçiminde olan Minatauros adında bir yaratık dünyaya gelmiştir. Minos, *Minatauros* için dönemin büyük sanatçısı Daidalos'a *Labiranthos* adı verilen ve günümüzdeki labirent kelimesinin de buradan türediği bir yapı inşa ettirerek hapsetmiştir. Girit, Yunanlıların baş tanrısı Zeus'un da doğum yeri olarak bilindiği için Yunanlıların tüm tarihi boyunca önemli olmuştur. Efsaneye göre, Zeus Girit'teki İda Dağı'nda doğmuş ve burada *Nymphe* adı verilen su perileri tarafından büyütülmüştür.

Eski Yunan Uygarlığı'nın öncüsü niteliğindeki Minos Uygarlığı, İngiliz Arkeolog Sir Arthur Evans'ın 1900 yılında Knossos Sarayı'nı keşfetmesiyle tüm dünyanın ilgisini çekmiştir.

İ.Ö. 2600'lerde Girit Adası'nda gelişmeye başlayan Minos Uygarlığı, özellikle İ.Ö. 2.binde sanat ve kültür düzeyi yüksek, barış ve refah içinde bir dönemi simgeler. Sona erdiği dönem İ.Ö. 1450 civarıdır; ancak İ.Ö. 1000 yılına kadar etkileri devam etmiştir. Minoslular esas olarak deniz ticareti ile uğraşan bir ticaret toplumudur. Uygarlığın çöküşüyle ilgili iki sebep öne sürülmüştür: Birincisi, Thera (bugünkü Santorini Adası) yanardağının patlaması; ikincisi İ.Ö. 1380 civarında Yunanistan'da Miken Uygarlığı'nın giderek yükselmesi ve Minos Uygarlığı'na son vermesidir.

Resim 6.1



Girit-Knossos Sarayı'ndan Zambaklar İle Bir Prensin Tasvir Edildiği Fresko

Minos Uygarlığı'nın sanatında ahşap ve tekstil ürünleri çok popülerdir. Bununla birlikte seramiği, duvarları freskolar ile süslü sarayları, taş işçiliği ve mühürleri de dikkat çekicidir. Bu eserler dönemin resim sanatını anlatan ve üslubun zirveye çıktığı örnekleridir.

Arkeologlar, seramiklerini inceleyerek Minos Uygarlığı'nın kronolojisini üç evreye ayırmışlardır:

Tablo 6.1
Minos Uygarlığı'nın, Seramiklerine Göre Kronolojisi

Erken Minos Dönemi	İ.Ö. 3000-2200
Orta Minos Dönemi	İ.Ö. 2200-1500
Geç Minos Dönemi	İ.Ö. 1500-1000

Erken Minos Dönemi seramikleri spiraller, üçgenler, dalgalı çizgiler, balık kılçığı gibi motiflerle karakterize edilebilir. Orta Minos döneminde balık, kuş, mürekkep balığı ve leylaklar popülerdir. Geç Minos Dönemi'nde ise çiçekler, hayvanlar hâlâ devam eder ama çeşitleri artmıştır. Saray üslubu denen stil hâkimdir. Natüralist motifler sadeleştirilmiş ve geometrik formlar başlamıştır. Geç Minos Dönemi'nde Miken sanatı ile benzerlikler artmıştır.

Resim 6.2



Phaistos Diski (İ.Ö. 1850-1400)

Minosluların yazı dili *Linear A* olarak bilinmektedir; ancak tam çözülememiştir. Kazılarda yaklaşık 3000 tablet ortaya çıkarılmıştır. Akaların Girit'i zapt etmesinden sonra ise *Linear B* yazısı kullanılmıştır. *Linear B* yazısı, Michael Ventris tarafından 1950'li yıllarda çözülmüştür.

Hiyeroglif karakteri ile bir kısmı *Linear A*, bir kısmı *Linear B*'ye yakın olan *Phaistos Diski*, arkeoloji dünyasının gizemini koruyan en önemli eserlerindendir.

Teokrasi: Yunanca *Teo* tanrı demektir, *Kratia/Krasia* ise yönetme anlamına gelir. Yani yönetimin tanrının temsilcileri olduklarına inanılan din adamlarının elinde bulunduğu, dinî kökenli toplumsal, siyasi düzen demektir.

Girit halkı, kral ve soylular tarafından yönetilmiştir ve bu insanlar din, ticaret ve sanat olmak üzere her konuda egemen sınıfı temsil etmiştir. Yönetim biçimi **teokratiktir**. Minos freskolarında erkek ve kadınlar bir arada aynı sporu yaparken betimlenmiştir. Buna dayanarak bazı arkeologlar erkek ve kadının eşit sosyal statülere sahip olduğunu ve hatta anaerkil sistem olduğunu önermiştir. Minos sanatında kadın daha baskındır ve erkeklerden daha sık tasvir edilmiştir. Bazı erkek tanrıların betimleri olmasına rağmen, tanrıça betimleri daha çoktur: Doğurganlığın Ana Tanrıçası, Hayvanların Sahibesi, Şehirlerin Koruyucusu, Evin Koruyucu Tanrıçası, Ormanın Tanrıçası ve Yeraltının Tanrıçası. Bu tanrıçalar genelde yılanlar ve kuşlarla bir arada gösterilmiştir. Tanrı ve tanrıçalara düzenlenen kült törenleri doğadaki kutsal alanlarda, mağaralarda, dağ doruklarında,ev ve saray şapellerinde gerçekleştirilmiştir.

Minos kültürünün karakteristik objelerinden biri olan taş mühürlerde merkezde hep tanrıça ve ona hizmet eden figürler bulunur. Kutsal semboller ise, boğa ve onun takdis boynuzları, çift yüzlü balta, yılan, güneş diski ve ağaçtır.

Homeros, Girit halkının pek çok kabileden oluştuğunu söyleyerek bunlardan beş tanesinin adını vermiştir. Yine Homeros'ta 90 şehir adı verilmekle birlikte en önemli şehir merkezi *Knossos* olarak geçmektedir. Knossos dışında Phaistos, Kydonia, Gortyna da önemli yerleşmeler arasındadır. Kefala Tepesi'nin üstünde kurulan Knossos şehrinde Knossos Sarayı, Minoslular Evi, Küçük Saray, Kral Villası, Diony-

sos Villası, Güney Kral Tapınağı ve mezarı bulunur. Sarayda 1500'ün üzerinde oda vardır. Merkez avlu doğu ve batı olmak üzere ikiye bölünmüştür. Batı kanadına dinî ve resmî devlet odaları yapılmıştır. Doğu kanadına özel odalar ve atölyeler inşa edilmiştir. Gelişmiş bir kanalizasyon sistemi tespit edilmiştir. Knossos Sarayı 22.000 metrekarelik bir alanı kaplamıştır.

Minoslular bakır, kalay, altın ve gümüşten lüks tüketim ürünleri ve seramik ticaretiyle uğramıştır. Yunanistan, Kıbrıs, Suriye, Anadolu, Mısır, Mezopotamya ve İspanya ile ticaret yapmışlardır.

Girit Adası'ndaki Minos Uygarlığı ne zaman kurulmuş ve hangi sebeplerden ötürü çökmüştür?


SIRA SİZDE 1

MİKEN UYGARLIĞI


AMAÇ 2

Miken Uygarlığı'nın karakteristik özelliklerini öğreneceksiniz.

İ.Ö. 1600-1100 yılları arasındaki dönemde Yunanistan'da *Aka / Miken Uygarlığı* ile karşılaşırız. Akalar'ın yarattığı uygarlık, en önemli Aka merkezlerinin başında gelen *Mikenai* kentine göre yaygın şekliyle Miken Uygarlığı olarak adlandırılmıştır.

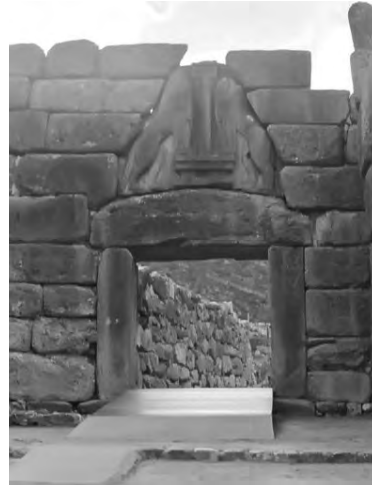
Linear B yazısını kullanan Aka/Miken Uygarlığı'nın kronolojisi, Minos Uygarlığı'ndaki gibi, seramiklerin gelişimine göre yapılmıştır ve dört evreye ayrılmıştır:

Tablo 6.2 *Miken Uygarlığı'nın, Seramiklere Göre Kronolojisi*

Erken Miken	İ.Ö. 1675-1470
Orta Miken	İ.Ö. 1470-1370
Geç Miken	İ.Ö. 1370-1200
Sub-Miken	İ.Ö. 1200-1050

Minos Uygarlığı'nın çöküşü ile Akalar özellikle deniz ticaret yollarına hâkim olmaya başlamış; Kıbrıs, Mısır ve Anadolu ile ticareti ilerletmiştir. Ticaret malları; parfüm yağları, zeytinyağı, şarap, baharat, seramik, bronz objeler, altın, bakır, kalay, fildişi ve boyadır. Ticaretin canlanması ile Atina, Tebai, Mikenai, Tyrins gibi şehirler giderek gelişmiş ve etrafları görkemli surlarla çevrilmiştir. Bu şehirlerde krallıklar biçiminde ve feodal sisteme dayalı bir yönetim biçimi vardır. Akaların en önemli kenti olan Mikenai'de yerleşimin kurulduğu tepeninin en üstüne kralın sarayı inşa edilmiştir. Saraya *Aslanlı Kapı* olarak bilinen büyük ve anıtsal bir kapıdan girilir.

Miken mimarisinin en karakteristik yapılarından biri Tholos mezarlardır. Bu mezarların, yer altında gömü odası ve dromos denilen bir girişi bulunur. Mikenai kentinde İ.Ö. 1525-1275 arasına tarihlendirilen 9 adet Tholos mezar ortaya çıkarılmıştır. Bu mezarlara Mikenai kentinin efsanevi yöneticileri ile ailelerinin adı verilmiştir. Miken kralı *Agamemnon'un maskı* adı verilen altından yapılmış olan bir mask, Miken Uygarlığı'nın en güzel eserlerinden biridir.



Resim 6.3 *Mikenai Sarayı'nın Aslanlı Kapısı*

Homeros: İ.Ö. 8. yüzyılda yaşamıştır. İyonya bölgesinde ve büyük olasılıkla Smyrna (İzmir)'da doğmuştur. Homeros hakkındaki bilgilerimiz çok azdır. Eserlerinde söz ettiklerinin büyük bölümü ise kazısı yapılan yerleşmelerdeki arkeolojik buluntularla doğrulanmaktadır.

Miken Uygarlığı'nın efsanevi kral ve kahramanları, ünlü ozan **Homeros**'un *İlyada* ve *Odysseus* isimli eserlerinde anlatılmıştır. İlyada'nın konusu Tunç Çağı'nın sonlarında Akalar ile Troyalılar arasında geçen ve 9 yıl süren büyük savaştır.

Savaş, Troyalı Paris'in Mikenai kralı Agamennon'un kardeşi Sparta kralı Menelaos'un karısı ve dünyanın en güzel kadını Helena'ya âşık olup, onu Troya'ya kaçırması yüzünden çıkmıştır. Bunun üzerine Menelaos ve Akaların baş kralı olan Agamemnon ile diğer Akalar Troya'ya sefere çıkarlar. Savaş bir türlü sonuçlanmayınca Akalar bir hileye başvururlar. Büyük tahta bir at hazırlayıp, içine askerlerini yerleştirir ve Troyalılara, savaştan geri çekildiklerini bildirerek bu hediyeyi kabul etmelerini rica ederler. Kale kapısını açarak tahta atı kabul eden Troyalıları gece kötü bir sürpriz beklemektedir. Tahta attan çıkan Akalı askerler tüm kenti yerle bir eder, erkekleri öldürür ve kadınları esir alırlar. Bu, savaşın mitolojik hikâyesidir. İşin gerçeğini, Boğazları geçerek Karadeniz'deki maden yataklarına ve buradaki ticarete egemen olmak isteyen Akalar ile Boğaz'a hâkim Troya arasında ticaret yüzünden çıkan bir savaşta aramak daha doğru olacaktır. Odysseus ise adeta fantastik bir roman formatında olup, Odysseus isimli Akalı kahramanın Troya Savaşı'nın ardından eve dönüşte başından geçen maceraları anlatılmıştır.

Resim 6.4



Mikenai Tholos Mezarlarından Birinde Bulunan Altın Mask. Agamemnon'un Maskı

Miken Uygarlığı İ.Ö. 1100 civarında çökmüştür. Bu çöküşün en büyük sebebi olarak krallıklar arasında çıkan iç savaşlar gösterilmiştir. Bu çöküşten sonra Yunanistan'da *Karanlık Çağ* adı verilen dönem başlamıştır. Miken Uygarlığı'nın çöküşüyle birlikte Ege dünyasında ekonomik ve kültürel açıdan sıkıntılı bir dönem baş göstermiştir. İ.Ö. yaklaşık 1100-1050 yılları arasındaki bu dönem Miken Uygarlığı'nda *Sub-Miken* adı ile bilinmektedir.

SIRA SİZDE 2



Miken Uygarlığı'nın en önemli şehri hangisidir ve Troya Savaşı'nın mitolojik çıkış sebebi nedir?

KARANLIK ÇAĞ / GEOMETRİK ÇAĞ (İ.Ö. 1100-800)

AMAÇ 3

Geometrik Çağ boyunca Yunanistan'daki siyasi ve toplumsal yaşamı, sanattaki değişiklikleri ve Yunan tanrılar dünyasını öğreneceksiniz.

Peloponnes: Yunanistan'ın güney ucu, günümüzde Mora Yarımadası olarak bilinen yerin antik çağdaki ismidir.

Miken Uygarlığı'nın çöküşü çok hızlı ve çeşitli nedenlere bağlı olarak gerçekleşmiştir. *Dorlar* olarak adlandırılan topluluk, Demir Çağı'nın başladığı bu dönemde kuzeyden gelerek İ.Ö. 1200-1100 yıllarında Yunanistan'ı işgal etmiştir. Dorlar, Kuzeybatı Yunanistan, Makedonya ve Epirus'tan gelmiş, buralardan Yunanistan'ın merkezine doğru kayarak sonra, **Peloponnes** ile güneydeki Ege adalarına geçmiştir. *Yunanistan'ın Karanlık Çağı* olarak bilinen bu dönem, İ.Ö. 800 civarında sona ermiştir. Karanlık Çağ süresince daha önceden bilinen pek çok kültürel öge kaybolmuş, Yunanistan'ın Anadolu, Yakın Doğu ve Mısır ile olan ticari ilişkileri sona ermiştir. Çanak çömleklerin üstündeki geometrik bezemelerden ötürü bu tarihsel sürece *Geometrik Çağ* adı da verilmiştir.

Dorların Yunanistan'ı işgali ile başlayan bu dönemde en büyük gelişme, **polis** adı verilen kent devletlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu şehir devletlerinin en önemlileri Atina, Sparta, Thebai, Megara ve Korinthos'dur. Daha önceki dönemlerde kabileye dayalı, bir *basileus* (kral) yönetiminde kent devletleri vardı. Bu dönemde, günden güne ilerleyen sosyal ve siyasal yaşam sonucunda kral, yanına kendisine yardım edecek memurlar almak zorunda kalmıştır. Bu memurlara örnek olarak Atina'da *tesmotet*ler (hukuk koruyucular), Sparta'da *eforos*lar (denetçiler) gösterilebilir. Diğer taraftan kralın hak ve yetkileri birtakım danışma meclisleri tarafından daraltılmıştır. Bu meclislere başlangıçta yalnız kral tarafından seçilen tecrübe sahibi ihtiyarlar seçilirken zaman içinde yaş sınırlaması ortadan kaldırılmıştır. Kralın gücünün sürekli olarak azalmasına karşılık memurların, danışma ve denetleme kurullarının gücü artmıştır. Bunun sonucunda da krallık babadan oğula geçen bir makam olmaktan çıkarak krallar belirli bir süre için seçilmeye başlanmış, sonunda da güç ve yetkilerini aristokratik yönetimlere bırakmak zorunda kalmıştır.

Polis: Antik Yunan'da polis hem şehir hem şehir devleti demektir. Şehir ve devlet birbiri içine girmiş bir kavramdı. Polis, çevre köyleri içine alan ve genellikle doğal sınırlara dayanan siyasi bir topluluktur.

Dorların bölgeyi işgali sonrasında bazı topluluklar İ.Ö. 11. yüzyılda Batı Anadolu kıyılarına göç etmeye başlamıştır. İlk göçler Kuzey Yunanistan'dan gelmiş olan ve Yunancanın farklı bir lehçesini konuşan *Aioller* tarafından gerçekleştirilmiştir. Aioller, Lesbos (Midilli) Adası'na, Troas (Biga Yarımadası) bölgesi ile İzmir Körfezi arasındaki bölgeye yerleşmişlerdir. Bu bölge *Aiolya* bölgesi olarak bilinmektedir. Aiollerin ardından İ.Ö. 11. yüzyılın sonları, İ.Ö. 10. yüzyılın başlarında Orta Yunanistan'dan göç eden *İyonlar*, Kios (Sakız) ve Samos (Sisam) adaları ile Ege kıyılarında İzmir Körfezi'nin güneyi ile Büyük Menderes ırmağı arasına yerleşmişlerdir. Bu bölge *İyonya* olarak adlandırılmıştır. İ.Ö. 800 civarında İyonya bölgesinde *Panionion Birliği* kurulmuş ve 12 büyük İyon kenti birliğe katılmıştır. Birliğin dinsel toplanma merkezi Priene (Güllübahçe) topraklarında bulunan *Panionion*'dur. Bu 12 büyük kent ise: Miletos (Milet), Myus (Avşar Kalesi), Priene (Güllübahçe), Ephesos (Efes), Kolophon (Değirmendere), Lebedos (Kısık Yarımadası), Teos (Seferhisar/Sığacık), Klazomenai (Urla), Erythrai (Ildırı), Phokaia (Foça), Samos (Sisam) ve Kios (Sakız) Adası'dır.

Günümüz Batı Uygarlığı'nın temelinde yer alan *İyonya Uygarlığı* bu topraklarda kurulmuştur. Bununla birlikte, söz konusu bölgelerde yaşayan çok daha eski Anadolu toplumları bulunmaktaydı. Bu bağlamda Yunan Uygarlığı'nın kökenini sadece antik Yunanistan'a dayandırmak yerine, en erken dönemlerden başlayarak antik Çağ boyunca Anadolu ve Yunanistan arasında devam eden karşılıklı bir etkileşimin varlığını kabul etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. İ.Ö. 6. yüzyıldan itibaren İyonyalılar felsefe, tarih yazımı, biyoloji ve mimari olmak üzere pek çok alanda kendini geliştirmiş ve Yunanistan'ı etkilemiştir. İyonya bölgesinde büyük bir uygarlık gelişmiştir.

İ.Ö. 900 yıllarına doğru Peloponnes Yarımadası'nda oturan Dorlar, adalar ve Güneybatı Anadolu kıyılarına kollar halinde göçmeye başlamıştır. Dorlar, Girit'i işgal ettikten sonra Kythera, Thera ve Melos'u ele geçirmişlerdir. Buradan doğu yönüne ilerleyerek Rodos ve Kos (İstanköy) adalarına ve bu adaların karşısında Datça ve Bodrum yarımadalarına yerleşmişlerdir.

Tüm Yunanlılar Hellen isimli bir atadan geldiklerine inanır ve kendilerini *Hellen*, Yunanistan'ı da *Hellas* olarak adlandırırlar. Konuştukları dil aynı olmakla birlikte diyalekt farkları vardır. Geometrik Çağ boyunca Yunanistan'da ekonominin temelinde tarım ve hayvancılık önemli bir rol oynamış, dönem içinde nüfus giderek artmış ve şehir hayatı yeniden ortaya çıkmıştır. Zaman içinde gelişen kültür hayatı, iş bölümü yapılmasını zorunlu kılmış, bazı meslek gruplarının belirmesine, usta ve

Hesiodos: Boiotialı bir çiftçi olup, evrenin oluşumu ve tanrıların soy ağacıyla ilgili görüşlerini mitolojik kavrayışta gösteren bir eser yazmıştır.

Mitoloji: Yunanca mitos (*mythos*) masal, efsane; *logos* söz ve bilgi anlamına gelip, çok tanrılı dinlerde tanrıların yaşantısı ile onların insanlar ve diğer efsanevi yaratıklarla ilişkileri hakkındaki öyküleri kapsayan efsaneler bilgisi demektir.

Ambrosia: Eski Yunanlılara göre Olympos Tanrılarının yiyeceği. Mitolojiye göre, baldan tatlı ve güzel kokulu olan bu gıdadan yiyenler ölümsüzlük kazanıyorlardı.

Nektar: Tanrıların içkisi. Onlara ölümsüzlük kazandırır. Homeros'a göre nektar kırmızı şarabı andırır. Tatlı bir tadı ve hoş kokusu vardır.

işçi gibi ücret karşılığı çalışanların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu zanaatkârlar arasında bakır ve demir ustaları, marangozlar, çömlekçiler, dülgerler sayılabilir. Dönem içinde ulaşımın ilerlemesine bağlı olarak çeşitli bölgeler arasında ilişkiler artmış ve ticaret gelişmiştir. Özellikle kürekli gemiler ile deniz ticaretinde söz sahibi olan Yunanlılar, Fenikeliler ile sıkı ticaret ilişkilerine girmişlerdir. Bu durum Yunan kültürünün gelişmesinde büyük bir rol oynamış, Miken Uygarlığı'nın çöküşüyle kaybolan yazı dilini Yunanlılar Fenikelilerden öğrenmişlerdir. Bu yazı Yunanistan'a İ.Ö. 8. yüzyılın başlarından itibaren girmiştir. Yunanlılar, Doğu alfabesindeki kendi dillerine uymayan bazı sessiz harflere ses değerleri vermek suretiyle 24 harften oluşan bir alfabe oluşturmuşlardır. Yazı, ilk zamanlar ticari alanda kullanılmış, daha sonraları ise günlük yaşama ve devlet işlerine geçirilmiştir.

İ.Ö. 8. yüzyılda yaşayan **Hesiodos** Yunanlılar için bir *Teogonia* (Tanrılar Sistemi) yaratmış, tanrılara adlar vermiş, bunların görev ve yetkilerini belirlemiştir. Bu tanrıların bir kısmı Ege bölgesinde eskiden beri kendilerine tapınılan tanrılardır. Bazı tanrılar ise Dorlar tarafından Yunanistan'a getirilmiştir. Yunan **mitolojisi**, İ.Ö. 700 civarında tam olarak gelişmiştir. Yunan tanrıları hem görünüş hem karakter olarak insanlar gibidir. İnsanlardan farkları ölümsüz olmaları, **ambrosia** ve **nektar**la beslenmeleridir. Yunanlılar, tanrılarının Yunanistan'ın en yüksek dağı olan *Olympos Dağı*'nın zirvesinde yaşadığına inanmışlardır. Esas olarak 12 Yunan tanrısı vardır. Bunların yanı sıra ikincil derecede önemli daha pek çok tanrı bulunur.

Tablo 6.3
12 Yunan Tanrısının İsimleri, Sembolleri ve Roma Çağı'ndaki Adları

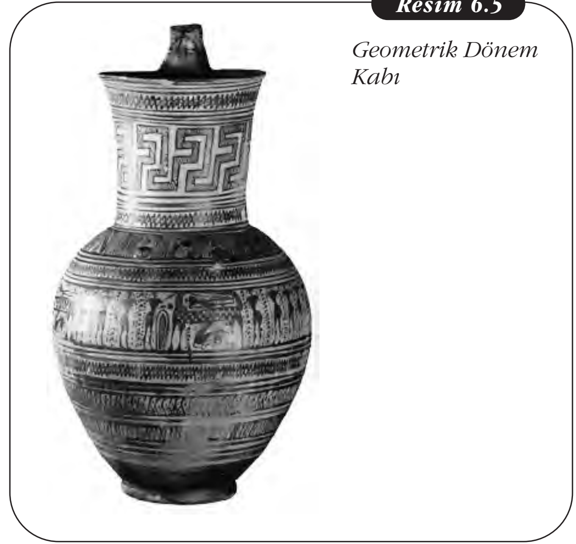
12 YUNAN TANRISI			
Yunanca Adı	**Temsil ettiği doğal güç ve düşünceler**	**Sembolleri**	**Latince Adı**
Zeus	Tüm tanrıların başı ve gök tanrısı	Kartal, asa ve şimşek	Jüpiter
Hera	Evlilik ve doğum tanrıçası	Tavus kuşu, zambak ve nar	Juno
Athena	Akıl, bilgelik ve savaş tanrıçası	Zeytin dalı, baykuş ve kalkandır	Minerva
Apollon	Müzik, şiir ve ışık tanrısı	Ok, yay ve Lir	Phoibus
Artemis	Avcılık, namus ve ay tanrıçası	Ok, yay, geyik ve hilal	Diana
Ares	Savaş tanrısı	Miğfer, mızrak	Mars
Poseidon	Deniz tanrısı	Üççatallı asa	Neptün
Hephaistos	Ateş ve zanaatkârların tanrısı	Çekiç, örs	Volkanus
Aphrodite	Aşk ve güzellik tanrıçası	Güvercin	Venüs
Hestia	Aile ocağının koruyucu tanrıçası	Kutsal ateş	Vesta
Hermes	Haber tanrısı	Kerykaion, kanatlı sandaletler	Merkür
Demeter	Bereket tanrıçası	Bereket boynuzu, buğday demeti, orak	Ceres

Tanrıların insan şeklinde düşünülmeye ve tanımlanmaya başlaması bunların heykellerini içine alabilecek ve koruyabilecek tapınakların yapılmasını sağlamıştır. *Naos* olarak tanımlanan ve tanrının heykelinden başka kutsal eşyalarını da koruyan ilk tapınaklar *megaron* şeklindedir. Daha sonraları megaronların çevresi bir sütun sırası ile çevrilerek daha görkemli bir görünüm kazandırılmıştır. Dini törenler tapınakların önündeki sunağın önünde yapılırdı. Törenleri yönetmek, tanrının heykeline ve kutsal eşyalarına bakmak halk tarafından seçilerek göreve getirilen

rahiplerin işiydi. Rahiplerin yanında gelecekten haber veren, tanrıların isteklerini öğrenen kâhinler yer almaktaydı.

Geometrik Dönem'i en iyi seramiklerde izleyebilmekteyiz. Çömlekler dama tahtası, iç içe daireler, **meander**, gamalı haç gibi geometrik motiflerle süslenmiştir. İnsan ve hayvan figürleri de kullanılmış; ancak bunlar köşeli ve geometrik formlar biçiminde, siluet hâlinde yapılıp, yatay bantlardan oluşan panellerin arasına yerleştirilmiştir. İ.Ö. 8. yüzyıldan başlayarak Yunan mitolojisindeki hikâyeler geometrik üsluptaki vazolarda betimlenmiştir.

Resim 6.5



Geometrik Dönem Kabı

Geometrik Dönem heykeltıraşlığında tunç, pişmiş toprak ve çeşitli taşlardan yapılmış küçük ebatlı heykelciklerle karşılaşırız. Bu heykelcikler çeşitli tanrı, tanrıça ve kahramanları betimlediği gibi ölümlüler de tasvir edilmiştir.

İ.Ö. 8. yüzyılda Yunanistan yeni bir döneme girer ve pek çok şehir devleti Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz kıyılarında koloniler kurmaya başlar. İ.Ö. 6. yüzyılın ortalarına kadar devam eden kolonizasyon hareketinin en önemli nedeni tarıma elverişli toprakların yetersizliğidir. Gelişen ticaret ve sanayi, Yunanlılar için bir ham madde sorunu ortaya çıkarmış, aynı zamanda, üretilen mallara pazar bulma kaygısını doğurmuştur. Sadece Yunanistan değil, İyonya bölgesindeki bazı kentler de bu koloni hareketine katılmıştır. İtalya'nın güneyi ve güneybatısı ile Sicilya'da kurulan koloniler *Magna Graecia* (Büyük Yunanistan) adıyla tanınmıştır. Neapolis (Napoli), Taras (Toronto), Fransa'nın güneyinde Massilia (Marsilya), Anadolu'da Çanakkale Boğazı'nın çevresinde Abydos (Aydos), Ainos (Enez), İstanbul Boğazı'nda Byzantion (İstanbul), Karadeniz kıyılarında Sinope (Sinop), Amisos (Samsun), Trapezus (Trabzon), Akdeniz sahilinde Side, Aspendos (Belkıs), Kuzey Suriye'de Al-Mina, Mısır'da Naukratis önemli koloni kentleridir.

Meander: Kelimenin kökeni Menderes nehrine dayanır. Geometrik kıvrımlar yapan şerit biçiminde bir bezeme motifidir. Mimari süslemeler ve seramik sanatında uygulanmıştır.

Demokrasi: Yunanca *demos* "halk", *kratein/krasia* ise "yönetmek" anlamına gelir. Halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimidir.

Bu dönemde Doğu Akdeniz kıyılarındaki toplumlarla daha yakın ticari ilişkiler başlamış ve bu ülkelerle her açıdan büyük bir etkileşim olmuştur. Doğu ile etkileşimin izleri kısa süre içinde kendini Yunan sanatında da göstermiştir. Özellikle vazo sanatında daha sert ve keskin geometrik hatların yerini, doğu sanatına özgü daha yumuşak hatlı oryantalizan motif ve figürler almıştır. Aslan, panter, grifon, sfenks gibi doğudan alınan çeşitli hayvan ve yaratıklar kullanılmaya başlamıştır.



Yunanistan'da Karanlık Çağ adı verilen dönemi başlatan sebep nedir?

ARKAİK ÇAĞ (İ.Ö. 800-500)



Arkaik Çağ'da Yunan dünyasındaki siyasi ve sosyal değişimleri, sanattaki büyük gelişmeleri öğreneceksiniz.

İ.Ö. 8-6. yüzyıllar Yunanistan'da *Arkaik Çağ* adı ile bilinmektedir. **Demokrasi**nin gelişimi Arkaik Çağ'da olmuştur. Atinalılar, İ.Ö. 594'te aristokratlar ile alt tabaka arasında arabuluculuk yapması ve yönetim biçimini düzenlemesi için Solon'a sınırsız yetki vererek iktidarın başına getirmiştir. **Solon,** pek çok konuda âdeta devrim niteliğinde olan yenilikler yapmıştır. Köylülerin tüm borçlarını bağışlamış, buğday

Solon: İ.Ö. 638-558 yılları arasında yaşamış Atinalı ünlü bir kanun yapıcı, aynı zamanda bir şair.

ihracını yasaklamış ve yeni bir sosyal düzen yaratmıştır. Kişileri mal, mülk ve gelirlerine göre dört sınıfa ayırmış ve ait oldukları sınıfa göre siyasal hak ile askerlik görevlerini tespit etmiştir. Oy verme hakkı fakir vatandaşlara da verilmiştir. *Nomos* adı verilen Solon Kanunları'nın tam metni döner tahta levhalara ve özetleri konik taş steller üstüne yazılarak her yere dağıtılmıştır. Bu dönemde aristokratik rejimle demokratik rejim arasında bir yönetim biçimi olan **tyranlık** karşımıza çıkar. İ.Ö. 6. yüzyılın ikinci yarısında hüküm süren *Tyran Peisistratos* Dönemi'nde Atina'da özellikle köylüler altın çağını yaşamıştır. Ancak oğulları *Hippias* ve *Hipparkhos* babalarının başarılı yönetimini sürdürememişlerdir. Hipparkhos'un iki aristokrat tarafından öldürülmesi ile tyranlığa son verilmiştir. Sonrasında Atinalılar bu iki kişiyi tyranlığı yıktıkları için kahraman ilan etmiş ve heykellerini yaptırmıştır. Bunlar dikilen ilk kamu heykelleri olması bakımından son derece önemlidir ve *Tyran Öldürenler* adı verilmiştir.

Tyran: Bazen halk bazen aristokrat kesimin desteğini alarak bir darbeyle iktidara gelen kişi.

Resim 6.6

Tyran Öldürenler Heykel Grubu



Tyranlıktan sonra kurulan yeni yönetim biçimine İ.Ö. 508/507 yılında halkın desteği ile iktidara gelen *Kleisthenes*'in reformları yön vermiştir. En küçük ayrıntısına kadar düşünülmüş olan bu reform hareketinin temelinde aristokratik teşkilatın gücünü tamamen ortadan kaldırmak, tam anlamıyla düzenli bir hükümet şekli kurmak ve tüm yurttaşların yönetime katılmasını sağlamak amacı yatıyordu.

Eski Yunan Uygarlığı'nın yaratıcı dönemleri Arkaik Çağ ile başlamış ve bilim alanında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu dönemde İyonya'daki Miletos kenti felsefenin beşiği olmuştur. 2006 yılında bir kez daha gördüğümüz güneş tutulmasını ilk hesaplayan kişi Miletoslu **Thales**'dir. Bu çağın bir diğer önemli kişisi, matematiği bir bilim hâline getiren **Pythagoras**'tır.

Thales: Antik dünyanın 7 bilgesinden biri olan filozof, İ.Ö. 624-548 yılları arasında yaşamıştır. Lidyalılar ile Persler arasındaki Kızılırmak Savaşı esnasında; İ.Ö. 28 Mayıs 585'deki güneş tutulmasını önceden hesaplamıştır. Taraflara, savaşırlarsa günün kararacağını söyleyerek kazandığı saygınlık sayesinde savaşı durdurduğu söylenir.

Pythagoras/Pisagor: İ.Ö. yaklaşık 582-500 yıllarında yaşamıştır. Samos (Sisam) Adası'nda doğmuştur. Pythagoras öğretisinde, evrende her şeyin bir sayı ile (özellikle tam sayı) özleştiği öne sürülmüştür. Örneğin: 5 rengin, 6 soğuğun, 7 sağlığın, 8 aşkın nedenidir.

Akropolis: Yukarı şehir. Antik Yunan'da şehrin en yüksek ve savunmaya en müsait yerine kurulan iç kale. Genellikle sarp bir tepe üzerine inşa edilmiştir.

Arkaik Çağ'da Yunanistan'ın en önemli şehir devleti Atina'dır. Yerleşme, **Akropolis** olarak bilinen kayalık bir tepe üstüne kurulmuş ve zamanla kent güneye doğru genişlemiştir. İ.Ö. 600'den itibaren Atina Akropolis'inin her yeri yapılar ve heykellerle donatılmıştır. Kentin gelişmesi İ.Ö. 480 yılına kadar devam etmiş ancak, bu tarihte Perslerin Akropolis'e kadar girerek kenti tahrip etmesiyle bu parlak dönem bitmiştir. Arkaik Çağ'da Yunan sanatında ilk kez doğal ölçülerde heykeller yapılmaya başlamıştır. Heykel sanatının başlıca temaları **Kuros** ve **Kore** heykelleridir.

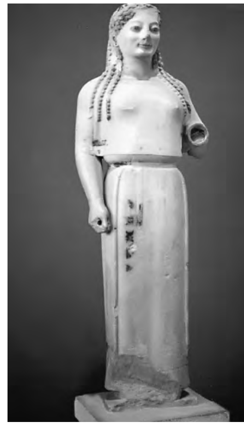
Resim 6.7

Naxos Kurosu



Resim 6.8

Peploslu Kore



Heykeltıraşlar, Kuros heykellerinde insan anatomisini etüt etmiş, Korelerde ise giysi ve giysi kıvrımlarının veriliş biçimini incelemiştir. İlk heykellerde kullanılan malzeme kireç taşı olup, İ.Ö. 6. yüzyılın ortalarından itibaren mermer ön plana çıkmıştır. Özellikle Ege'deki Paros ve Naksos adalarının mermeri popülerdir.

Bu dönemde Yunan sanatının gelişmesindeki başlıca faktörler, gelişen ticaret hayatı ve ekonominin giderek güçlenmesidir. Heykel sanatında izlenen bu büyük değişiklikler kendini mimaride de göstermekte geç kalmamış, tanrılar için kerpiç, ahşap ve en önemlisi taştan tapınaklar inşa edilmiştir. Sadece tapınaklarda değil, diğer kamu yapılarında da taş kullanılmıştır.

Bir Yunan kentini, şehir yapan başlıca alanlardan biri akropolis ise, diğeri **agora**dır. Arkaik Çağ'dan itibaren agoranın önemi giderek artmıştır. Önemli dinî yapılar ve kamu yapıları agoranın çevresinde inşa edilmiştir. Bir Yunan polisinde bulunan ya da bulunması gereken diğer bir önemli yapı türü tapınaklardır. Bu tapınakların içine tanrının, insan biçiminde yapılmış ve kült heykeli denilen kutsal heykeli yerleştirilmiştir. Ebatları oldukça büyük tutulan heykellerin yapımında altın, fil dişi, mermer gibi değerli malzemeler kullanılmış ve ünlü heykeltıraşlar çalışmıştır. Devasa ölçüleri ile tanrısallıkları vurgulanmak istenen bu kült heykelleri arasında en meşhuru, **Antik Çağ'da dünyanın yedi harikasından** biri kabul edilen ve ünlü heykeltıraş *Phedias*'a yaptırılan Olympia Zeus Tapınağı'nın *Zeus heykelidir*. Bu eserin yüksekliği yaklaşık 13 metredir.

Basamaklı bir podyum üstünde yükselen tapınakların ön kısmında sütunlu bir giriş bulunur. Tapınak mimarisinde *Dor düzeni* adı verilen düzenleme ilk kez İ.Ö. 6. yüzyılda başlamıştır. Sütun gövdeleri genelde kasnakların üst üste konmasıyla meydana getirilmiştir. Sütunlar kaide üstüne oturmaz. **Ekhinos** ve **abakus**tan oluşan sütun başlığı tek cephelidir.

Kuros: Çıplak, genç erkek heykellerine verilen isimdir. Giysili Kuros heykelleri çok azdır. Bu heykellerin başlangıçta tanrı Apollon'u betimlediği düşünülmüş ancak, sonra sadece Apollon değil, diğer tanrı ve kahramanları ayrıca insanları da tasvir ettiği anlaşılmıştır.

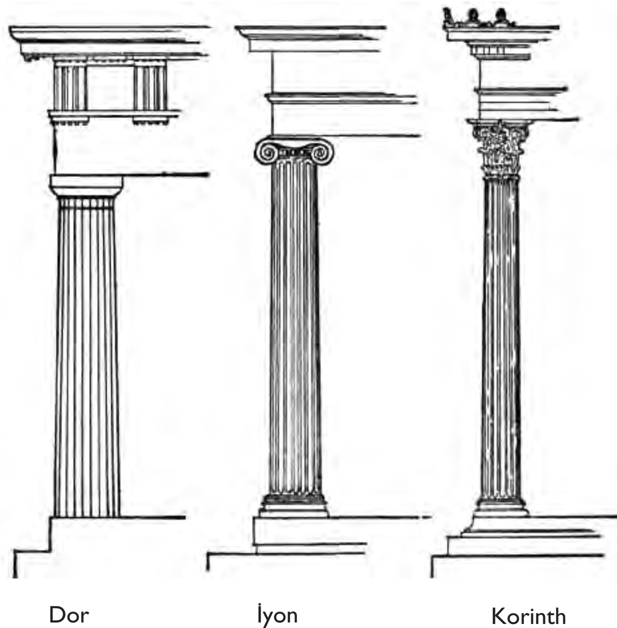
Kore: Giysili genç kız heykellerine verilen isimdir.

Agora: Ticari, resmî, adli ve dinî fonksiyonları olan alan ve en basit tanımıyla "pazar yeri" demektir.

Antik Çağ'da Dünyanın 7 Harikası: Büyük Gize Piramidi, Babil'in Asma Bahçeleri, Olympia'daki Zeus Heykeli, Ephesos'taki Artemis Tapınağı, Halikarnassos'taki Mauosoleum, Rodos Heykeli, İskenderiye Feneri.

Ekhinos: Dor düzeninde abakusun altında kalan dış bükey kesitli silme.

Abakus: Sütun başlıklarının en üstünde yer alan taş levha.



Resim 6.9

Dor, İyon ve Korinth Düzeni

Arkaik Çağ'da başlamış olan diğer bir önemli düzen *İyon düzenidir.* İlk olarak İyonya bölgesinde ortaya çıkmış daha sonra tüm Yunan dünyasına yayılmıştır. İyon düzeninde inşa edilmiş bir tapınak çok basamaklı podyum üstünde yükselir. Sütunlar bir kaide üstüne yerleştirilmiştir. Sütun gövdeleri derin yivler biçiminde oyulmuştur. En dikkat çekici ögesi sütun başlığıdır. Sütun başlığının her iki yanından volütler sarkar ve iki cephelidir. Dor tapınağı yalın ve sert erkek güzelliğine, İyon düzeni ise saçları omuzlarına dökülmüş zarif, ince bir genç kızın güzelliğine benzetilmiştir.

Üçüncü mimari düzen, Klasik Çağ'da başlayıp esas olarak İ.Ö. 4. yüzyılda gelişen *Korinth düzenidir.* Pek çok açıdan İyon düzeni ile benzerlik göstermekle birlikte sütun başlığı farklıdır. Sepet biçiminde yukarı doğru yükselen bir başlık olup, etrafından kenger yaprakları çıkarılmıştır.

Yunan polislerinde kent planlamacılığı Arkaik Çağ'ın sonlarında (İ.Ö. 6.yy.) gelişmiş ve Klasik Çağ'da tam olarak kendini bulmuştur. Şehir planlamacılığının ilk tohumlarının atıldığı yer ise İyonya bölgesidir. Dik açı ile kesişen düzgün sokaklarıyla *ızgara planı* denilen çok basit bir plan yapılmış ve ilerleyen dönemlerde bu plan tipi geliştirilmiştir. Izgara planın tasarımcısı ve esas şekline sokan kişi Miletoslu *Hippodamos*'tur ve tasarımcısının adıyla yani *Hippodamik* plan tipi olarak bilinmektedir.

Resim 6.10



Kırmızı Figür Üslubunda Boyanmış Kap

Arkaik Çağ'da vazo resim sanatında da yeniliklerle karşılaşırız. Doğu'nun etkisiyle üretilen vazolar ve bezeme ögeleri değişerek yerini *siyah figür* adı verilen seramik sanatına bırakmıştır. Bu teknikte yapılmış vazolarda süslemeler kırmızı renkli hamur üstüne siyah gölge olarak işlenmiş ve kazıma çizgilerle detaylandırılmıştır. Konular ise mitolojiden seçilmiştir. Arkaik Çağ'ın sonlarına doğru İ.Ö. 530 civarında siyah figürlü vazoların yerine *kırmızı figürlü* vazolar geçmiştir. Bunlarda siyah bir zemin üzerinde kırmızı renkte figürler yer almaktadır. Figürlerin iç ayrıntıları ise fırça ile yapılmış çizgilerle belirtilmiştir.





Solon, yönetim biçimine ne tür yenilikler getirmiştir ve yaptığı kanunların adı nedir?

KLASİK ÇAĞ (İ.Ö. 500-400)

AMAÇ 5

Klasik Çağ'da Yunan dünyasındaki siyasi ve sosyal yaşamı, felsefe, bilim ve sanattaki büyük ilerlemeleri öğreneceksiniz.

İ.Ö. 5.- 4. yüzyılları kapsayan dönem Yunan Klasik Çağı olarak bilinmektedir. Klasik Çağ'ın başları (İ.Ö. 490-479) siyasi anlamda çalkantılı bir dönem olup Yunanlılar ile Persler arasındaki savaşlarla geçmiştir.

Persler önce Anadolu'yu işgal etmiş (İ.Ö. 547/546), sonra Yunanistan'a gelerek pek çok yeri tahrip etmiştir. Yunanlılar ile Persler arasında yapılan ve Yunanlıların lehine sonuçlanan en önemli savaş Yunanistan'da *Maraton Ovası*'nda olmuştur. Persler'in karşısında az sayıdaki askerî güçlerine rağmen savaşı Yunanlılar kazanmıştır. Maraton zaferi (İ.Ö. 490), Yunan sanatını da etkilemiş ve özellikle heykeltı-

raşlık alanında bu savaşa sembolik göndermeler yapılarak zafer ölümsüzleştirilmek istenmiştir. Maraton Ovası'ndan, Atina'ya 42 kilometrelik mesafeyi koşarak gelip, zaferi haber veren meçhul Yunanlı gencin anısını sonsuza kadar taşımak için, olimpiyatlara 42 km'lik *maraton koşusu* eklenmiştir. Bu savaşın anısına yapılmış ve günümüze kadar gelmiş ünlü bir eser *Yaslı Athena Steli*'dir. Burada tanrıça dikdörtgen bir stele mızrağıyla yaslanmış ve üzgün şekilde betimlenmiştir. Pek çok araştırmacıya göre bu stel savaşta ölen askerlerin anısına dikilmiştir ve Atina kentinin koruyucu tanrıçası onlar için yas tutmaktadır. Yunanlılar için Maraton Savaşı büyük bir öneme sahiptir ve her fırsatta sanatta bunu vurgulamak istemişlerdir.

İ.Ö. 480 yılında Persler Atina Akropolisi'ne kadar girmiş ve Yunanlıların tapınaklarını, kutsal heykellerini tahrip etmiş, beğendiklerini ganimet olarak kendi ülkelerine taşımışlardır. İ.Ö. 479'da Yunanistan'da *Plataya* ve Anadolu'nun Ege kıyılarında Ephesos'un güneyinde *Mykale* (Samsun) burnu üzerinde Yunanlıların Pers ordularını geri püskürtmesi ile Pers tehlikesi Yunanistan'dan uzaklaştırılmıştır. Bununla birlikte adalar ve Anadolu'daki kentler için Pers tehlikesi hâlen mevcuttur.

İ.Ö. 478/477'de Sparta dışındaki Yunan şehir devletleri Atina'nın liderliğinde *Attika-Delos Deniz Birliği* adı verilen askerî ve siyasi bir birlik kurmuştur. Pers tehlikesini ortadan kaldırmak ve onların Yunanistan'da yaptıkları tahribatın öcünü almak için kurulan birliğin merkezi olarak Ege Denizi'ndeki Delos Adası seçilmiştir. Sayıları 300'ü bulan birlik üyesi kentler, ekonomik güçlerine göre birliğe para, gemi ve askerî güç vermek zorundadır. Toplanan yıllık aidatlar birlik hazinesinin bulunduğu Apollon Tapınağı'nda korunmuştur. Delos'taki Apollon Tapınağı, tapınakların dinsel fonksiyonunun yanı sıra bu tür fonksiyonlara da sahip olduğunun önemli bir göstergesidir.

İ.Ö. 461 yılında *Perikles*, Atina kentinin yöneticisi ve başkumandanı olmuş, onunla birlikte Atina ve tüm Yunan dünyası altın çağını yaşamıştır. Perikles, İ.Ö. 449 yılında Perslerle *Kallias Barışı*'nı imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Pers donanmasının Antalya'dan daha batıya geçmesi önlendiği gibi Batı Anadolu'da da Pers ordularının sahile üç günlük uzaklıkta bulunmaları garanti altına alınmış oluyordu. Sonuçta Batı Anadolu kıyılarındaki kentler de Perslere karşı bağımsızlıklarına kavuşuyorlardı.

Perikles önderliğinde Yunan dünyasının lideri olan Atina, İ.Ö. 431 yılında *Peloponnes Savaşları'nın* başlamasıyla üstünlüğünü giderek kaybetmiştir. Atina ile Sparta arasında İ.Ö. 431-404 yılları arasında, 27 yıl süren savaşın çıkış sebebi ekonomik nedenlerdir. Savaşı Atina kaybetmiştir. Bu savaştan sonra Atina asla eski siyasi gücünü kazanamamıştır.

Klasik Çağ, yaşanan büyük savaşlar ve mücadelelere rağmen kültür ve uygarlıkta en büyük gelişmelerin gerçekleştirildiği bir çağdır. Bu dönemde mimari, heykeltıraşlık ve resim sanatı en yüksek düzeyine ulaşmış; felsefe, tıp ve edebiyat alanında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. *Klasik Uygarlık* adını taşıyan İ.Ö. 5. yüzyıl Yunan Uygarlığı esas olarak Atina'da merkezlenmiştir. Atina, İ.Ö. 5. yüzyılın sonlarına doğru tüm Yunanistan'ı, İ.Ö. 4. yüzyılda ise Yunanistan sınırlarını aşarak batıda İtalya ve İspanya'ya, kuzeyde Makedonya ve Trakya'ya, doğuda Anadolu, Kıbrıs, Mısır ve İran'a kadar etkisini genişleterek uluslararası bir nitelik kazanmıştır.

Perikles, birlik üyelerine sormadan Attik-Delos Deniz Birliği'nin hazinesi ile Pers savaşlarında tahrip olan Atina Akropolisi'ni yeni baştan inşa etmiştir. Kent yeni tapınak, kamu yapıları ve heykellerle donatılmıştır. Atina kentinin koruyucu tanrısı Athena'dır. Bu dönemde Akropolis'te ünlü Athena Parthenos Tapınağı inşa edilmiştir. Tapınak, Yunan heykel sanatına damgasını vurmuş ve ilerleyen dönem-

lerde de etkisini hissettirmiştir. Tapınağın alınlıklarında Athena'nın babası Zeus'un başından zanaatkârların tanrısı Hephaistos'un yardımı ile doğumu ve Athena ile Poseidon'un mücadelesi gösterilmiştir. Frizlerde, daha erken dönem tapınaklarında sürekli mitolojiden hikâyeler bulunurken, bu sefer yaşamdan bir tema seçilmiş ve Athena için dört yılda bir düzenlenen *Panathenai Festivali* işlenmiştir. Tapınağın heykeltıraşı, Perikles'in yakın arkadaşı *Phedias*'tır.

Klasik Çağ'ın diğer ünlü heykeltıraşları *Myron ve Polykleitos*'tur. Myron özellikle *Diskobolos* (disk atan atlet) heykeli ile ünlüdür.

Bu heykelin ne yazık ki orijinali elimize geçmemiş ama Roma Dönemi'nde kopyaları yapılmıştır. Polykleitos ise, özellikle insan anatomisi üzerine çalışmış ve gymnasiumlara giderek idman yapan atletleri etüt etmiştir. En ünlü eseri *Doryphoros* (mızrak taşıyan atlet)'tur. Sanatçı bu eserde 1/8 oranını kullanmış ve diğer heykeltıraşlar da bu oranı kullanmaya başlamıştır. Roma'nın ilk imparatoru Agustus tarafından bu heykel çok sevilmiş ve bu şekilde bir heykelini yaptırmıştır.

Yunanlı gençlerin düşünsel ve bedensel yönden eğitilip, öğrenim gördükleri ve spor etkinliklerinde bulundukları önemli bir sosyalleşme mekânı *gymnasium*dur. İçinde hamam, giyinme odaları, derslikler ve benzeri mekânlar bulunur. *Paleastra* ise genelde gymnasiuma bağlı ve güreşlerin yapıldığı alandır.

Stadyum, sporla bağlantı bir diğer önemli mekândır. 183 metrelik bir uzunluk birimine ve bu uzunlukta koşu yapılan yere stadyum denir. Yunan toplum yaşamında son derece önemli rolü olan yapılardan bir diğeri *tiyatrodur*. Mimari olarak *orkestra, theatron* (oturma sıraları) ve *skene* (sahne)'den oluşur. Yunan tiyatrosu yamaca inşa edilmiş ve oturma sıraları yamacın eğimine oturtulmuştur. Günümüzde herhangi bir antik tiyatroyu gezen kişi genelde yanlış olarak yapıya *amfitiyatro* demektedir. Oysa amfitiyatrolarda oturma sıraları tam bir daire oluşturacak biçimde orkestrayı çevreler. Anadolu'daki tiyatroların büyük bölümünde oturma sıraları yarım daire biçimindeki alana yerleştirilmiştir.

Yunanlıların siyaset yaşamında önemli rolü olan ve günümüzdeki meclis binalarıyla aynı işleve sahip kamu yapısına *Bouleuterion* adı verilir. *Boule* ise, Danışma Meclisi görevinin yanı sıra parasal konularla, savaş ve dış siyaset sorunlarıyla uğraşan, halk meclisinde görüşülecek maddeleri hazırlayan etkin bir hükümet organıdır. Priene (Güllübahçe) ve Termessos (Antalya Korkuteli yakınlarında) antik kentlerindeki Bouleuterionlar günümüze kadar büyük bölümü sağlam kalmış iyi örneklerdir.

Klasik Çağ'da Yunan dünyasında mitolojiden ya da çok tanrılı dinden kopuş ve doğal olayların yine doğal nedenlerle açıklanması gerektiği inancı hâkim olmaya başlamıştır. Bu dönemde bilimle felsefe hep bir arada olmuş, başlangıçta doğa felsefesi ön plandayken, sonlara doğru pratik felsefe ağırlık kazanmıştır. Bu felsefe sistemlerinde tanrı, insan ve doğa, bir düşünce bağlantısı içinde kavranmaya başlamıştır. İnanca ve sezgiye değil, akla dayalı bir sistem ortaya çıkmıştır. Klasik Çağ'da yaşamış ve döneme damgasını vurmuş en ünlü filozof, Perikles'in de yakın arkadaşı olan *Sokrates* (İ.Ö. 469-399)'tir. Atinalı bir heykeltıraşın oğlu olan Sokrates'in yazılı hiçbir eseri yoktur. Kendisi ve felsefesi hakkındaki tüm bilgileri öğrencileri olan *Platon* ile *Ksenophon*'dan öğreniriz. Sokrates daima gerçek hakikati aramanın peşinde gitmiştir, ünlü sözü; *"Tek bildiğim hiçbir şey bilmediğimdir."*, onun felsefesini özetler. Sokrates'in en büyük düşmanı dönemin ünlü komedya yazarı *Aristophanes*'tir. Eserlerinde Sokrates'i sürekli yermiştir. Aristophanes (İ.Ö. 448-380) oyunlarında, Sokrates dışındaki diğer filozofların ve politikacıların yanlış ve saçma bulduğu yanlarını da göstermeye çalışmıştır. *Kuşlar, Kadınların Savaşı, Bu-*

lutlar en önemli eserleridir. Sokrates'in en ünlü öğrencisi *Platon* (İ.Ö. 427-347)'dur. Kurduğu okula *Akademia* adını vermiştir. Bu kurum günümüzdeki üniversitelerin temelini oluşturur. Felsefesinin temelini *İdealar Kuramı* ve *insan ruhunun ölümsüzlüğü* üzerine kurmuştur. Devlet yönetim şekillerinin değişmesi gerekliliğini savunmuş ve ideal bir devleti anlatan *Politeia (Devlet)* isimli kitabı yazmıştır. Klasik Çağ'da yaşamış Ephesoslu *Herakleitos* (İ.Ö. 535?-475) ise felsefe tarihinde dinamik bir felsefi sistemi ortaya koyan ilk kişidir ve doğadaki her şeyin sürekli değişim içinde olduğunu öne sürmüştür. Dönemin en ünlü doğa bilimcisi ise *Anaksagoras* (İ.Ö. 500-420)'tır. Astronomiye büyük katkıları olmuştur. Tıp alanında da bu dönemde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. *Hipokrat* (İ.Ö. 460-377), klinik gözlemi başlatan ilk kişidir ve bugün modern tıbbın kurucusu olarak bilinir. Babası bir hekim olan Hipokrat'ın ölümünden sonra Kos Adası'nda (İstanköy) bir hekimlik okulu kurulmuş ve buluşları geliştirilerek sürdürülmüştür. *Corpus Hippocraticum* (Hipokrat Yazıları) isimli kitabında batıl inançları ve büyü ile iyileştirme metotlarını reddetmiştir. Hekimlerin mesleğe başlarken insanlık yararına çalışacakları konusunda ettikleri yemin yani *Hipokrat Yemini* onun kurallarına dayanır. Yine Klasik Çağ'da yaşamış *Herodotos* (İ.Ö. 485-425) ise modern tarihin babası olarak kabul edilir. Anadolu topraklarında Halikarnasos (Bodrum)'ta doğmuştur. *Historiai* (Herodot Tarihi) isimli eseri dokuz bölümden oluşmuş ve bunlara şiir ve müziğin ilham perileri olan 9 Müz'ün adını vermiştir.

İ.Ö. 5. yüzyılın sonlarına doğru Yunanlılar *sofizm* akımıyla meşgul olmaya başlamıştır. İnsanların halk meclislerinde, mahkemelerde haklarını savunması için güzel sözler söylemesi ve karşısındakini kandırabilecek kadar düzgün konuşması gerekirdi. Sonuçta, bu eğitim tarzının yayıcısı olan güzel söz söyleme ustaları, şehirleri gezerek, gençlere para karşılığında ders vermeye başlarlar. Bu insanlara *sofist* (bilgi ustaları) ve bu akıma *sofizm* denilmiştir. Sofistlerden özellikle *Protogoras* ünlüdür. Devletleri, toplumların kökenlerini incelemiştir. Onun için, insanın dışında bir şeyin var olup olmamasının önemi yoktur, her şey insanın gördüğü, kavradığına göredir. Kesin bir gerçek yoktur. İnsanlara göre değişen nispi gerçekler vardır.

Perikles'in Atina'ya en büyük katkısı ne olmuştur?



HELLENİSTİK ÇAĞ (İ.Ö. 330-30)



Hellenistik Çağ'ın kozmopolit yapısını ve sanatın özelliklerini öğreneceksiniz.

İ.Ö. 330-30 yılları arasını kapsayan üç yüz yıllık dönemi araştırmacılar Hellenistik Çağ olarak adlandırmıştır. Makedonya Kralı Büyük İskender ile başlayan bu dönem, onun İ.Ö. 323 yılında ölümünden sonra komutanları tarafından kurulan krallıklar ile İ.Ö. 31 yılına kadar devam etmiştir.

İ.Ö. 4. yüzyılın başlarında Yunan şehir devletlerinin arasındaki çekişmeler, Makedonya Kralı II. Philippos (İ.Ö. 359-336)'un, İ.Ö. 338'de kurulan *Hellen Birliği*'nin lideri olmasını sağladı. Siyasi ve askerî nitelikli bu birlik, toplantının yapıldığı yere göre *Korinthos Birliği* olarak anılmaktadır. Bu toplantıda II. Philippos ve oğlu III. Aleksandros (Büyük İskender) Perslere karşı büyük bir sefer yapılacağını ilan ederler. Ancak II. Philippos'un İ.Ö. 336 yılında öldürülmesi sonucunda oğlu Büyük İskender tahta çıkar. Büyük İskender, Hellen Birliği'nin lideri ve Pers seferinin

de komutanı seçilerek önce Anadolu'yu (İ.Ö. 334/333), buradan da bütün Pers İmparatorluğu'nun topraklarını fethederek (İ.Ö. 330), Asya Kıtası'nda Hindistan'ın Pencap havzasına kadar ilerlemiştir (İ.Ö. 334-327).

Yunanlılar, kalabalık kitleler halinde Doğu ülkelerine girerek bir yandan kendi kültür ve uygarlıklarını bu ülkelere yayarken diğer yandan Doğu'nun yüksek kültüründen etkilenmişlerdir. Böylece, Yunan kültürü ile Anadolu, Mısır, Pers ve diğer kültürlerin geçmişten itibaren var olan ilişkileri iyice birbiriyle kaynaşarak kozmopolit bir kültür ortaya çıkmıştır. Yunan dili diğer toplumlarda da yayılmış ve ortak resmî bir dil olmuştur. Bununla birlikte yerli halklar kendi dillerini kullanmaya devam etmiştir. Yunan tanrılarıyla Doğu'nun gizemli tanrıları birbirinden etkilenmiş, pek çok farklı inanç doğmuştur. Büyük İskender de Doğu'nun gizemli dinlerinden etkilenmiş ve Mısır'da Amon-Ra rahipleri tarafından tanrı-kral ilan edilmiştir. Yunan kültürünün Doğu kültürü ile karışıp kaynaşmasından oluşan bu yeni kültüre **Hellenizm** denmiştir.

Hellenizm: Büyük İskender'in Asya seferi ile Yunan kültürünün Yunanistan sınırlarından çıkarak Doğu Akdeniz ve Ön Asya'nın eski ve köklü kültürleri ile karışması ve kaynaşması sonucunda oluşan evrensel kültür.

Büyük İskender'in İ.Ö. 323 yılında Babil'de vâris bırakmadan ani ölümü, kurduğu imparatorluğun kısa zamanda parçalanmasına neden olmuştur. İskender'in *Diadokhlar* (halefler) olarak tarihe geçen, kendisine yakın komutanları, imparatorluğun başına geçmek ya da belirli bölgelerde yönetimi ele alabilmek için İ.Ö. 323-281 yılları arasında kanlı savaşlar yapmışlardır. Bu savaşlar ve karışıklıklar sonunda imparatorluk toprakları üzerinde Mısır'da Ptolemaioslar Krallığı (İ.Ö. 321-30); Trakya ve Batı Anadolu'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş topraklarda Selevkoslar Krallığı (İ.Ö. 312-64); Makedonya'da da Antigonoslar Krallığı (İ.Ö. 276-168) kurulmuştur. Bunlardan sadece Makedonya ulus devletti. Mısır ve Selevkos toprakları üzerinde ırk ve gelenek bakımından farklı birçok ulus yaşamaktaydı. Selevkos'un ölümü (İ.Ö. 280) ile bu krallığın toprakları üzerinde Anadolu'da Bergama (Pergamon), Bitinya (Bithynia), Pontus ve Kapadokya (Kappadokia), Hindistan'da Baktria gibi birçok bağımsız krallık kurulmuştur. Bu krallıklar da varlıklarını sürdürebilmek için aynı mücadele ortamı içine girmişlerdir. İ.Ö. 215 yıllından itibaren Romalılar ile mücadeleye başlayan Makedonyalılar, hemen sonra Selevkoslar ve Pontuslular Roma karşısında başarılı olamazlar. Roma güçleri İ.Ö. 146'da Makedonya, İ.Ö. 133'de Bergama, İ.Ö. 74'te Bitinya, İ.Ö. 64'te Pontus ve Selevkoslar ve son olarak İ.Ö. 31 yılında Aktium Savaşı'nda Ptolemaioslar Krallığı'nın topraklarını ele geçirmişlerdir.

Hellenistik Çağ'da Yunan kültürü ile birlikte Yunan mimarisi ve sanatı da Ege hatta Akdeniz ülkelerinin dışına çıkarak çok geniş bir alana yayılmıştır. Bunun sonucunda Yunan ve Doğu elemanlarının karışması ve kaynaşmasıyla meydana gelen karma bir sanat ortaya çıkmıştır. Hellenistik Çağ mimarisi genel karakteri bakımından klasik Yunan mimarlığının devamı şeklindedir. Dor, İyon ve Korinth düzenleri bu dönemde de kullanılmıştır. Bununla birlikte bazı yenilikler de kendini göstermiştir. Bu dönemde sütunlar daha yüksek ve ince, başlıklar daha küçük yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca cephe bezemesinde taşta ışık gölge oyunları uygulanarak gözde hareketli, hoş bir etki bırakması sağlanmıştır. Bu çağın en ünlü mimarı Anadolulu *Hermogenes*'dir. İ.Ö. 2. yüzyılda yaşamış olan Hermogenes, İyon mimarisinde çok önemli bir uygulama olan **pseudodipteros** tapınak planının yaratıcısıdır. Mimarın en ünlü yapıtları Menderes Magnesiası (Ortaklar-Tekke köy)'ndaki *Artemis Leukophryene Tapınağı* ve Teos (Sığacık)'taki *Dionysos Tapınağı*'dır.

Pseudodipteros: İki sütun ekseni genişliğinde bir sütun çemberi ile çevrelenmiş tapınak planı.

Heykel sanatında ise, konularda çeşitlilik başlamıştır. Klasik Çağ sanatında gerek tanrılar gerek ölümlüler ideal güzellik anlayışına göre tasvir edilmiştir. Asla çirkin, yaşlı, özürlü insanlar konu edilmemiştir. Tanrılar dingin ve ağır duruşlu

gösterilmiştir. İ.Ö. 4. yüzyıldan itibaren heykeltıraş *Praksiteles* ile beraber tanrılar Olympos Dağı'ndan inerek insanların arasına karışmış ve tıpkı insanlar gibi günlük işleriyle uğraşırken betimlenmiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri sanatçının Knidos kenti için yaptığı Aphrodite heykelidir.

Güzellik ve aşk tanrıçası ilk kez bu dönemde tamamen çıplak biçimde gösterilmiştir. Yaşlılar, gençler, çirkinler, cüceler, çocuklar, köleler, işçiler yani her sınıftan insan sanatın konusu olmuştur.

Bergama'da yaşayan Attaloslar sülalesi de sanatı politik bir araç gibi kullanarak kendi güçlerini göstermek istemiş ve son derece güzel anıtlar yaptırmıştır. Bergama'da çok ünlü bir heykeltıraşlık okulu vardır. Bu okul hem Bergama hem diğer kentlere heykel üretmiştir.

Bunun en iyi örneği bugün Berlin'de bulunan Zeus **Sunak/Altarı**'dır. İ.Ö. 2. yüzyılda yapılmıştır. Alt kısmındaki uzun frizde tanrılar ve gigantların (devlerin) savaşı tasvir edilmiştir.

Resim 6.11



Knidoslu Afrodite Heykeli.

Resim 6.12



Bergama Zeus Altarı.

İç kısmındaki frizde ise, Bergama kentinin efsanevi kurucusu Telephos'un doğumundan ölümüne kadar tüm hayat hikâyesi konu edilmiştir. Telephos, Yunanlılar'ın başkahramanı **Herakles**'in oğludur. Mimaride yukarıda söz ettiğimiz mimar Hermogenes'in uyguladığı ışık-gölge oyunları burada da yoğun şekilde kullanılmıştır. Kabartmalar barok bir üslupla yapılmıştır. Acı çekme, abartılı hatlar, açık gözler ve ağızlar taşta çok güzel ifade edilmiştir.

İ.Ö. 3. yüzyılda Avrupa'nın batı kısımlarında yaşayan Galat boyları Yunanistan'ı geçerek Anadolu'ya gelmiş ve Sakarya ile Kızılırmak arasındaki bölgeye yerleşmiştir. Attaloslar, Galatlar ile savaşmış ve zaferlerini yaptırdıkları Zeus Altarı ve Galatları betimleyen heykel grupları ile tüm dünyaya göstermek istemişlerdir. Altardaki tanrılar ve gigantların (devlerin) savaş tasvirinde aslında gigantlar Galatlardır. Sembolik bir anlatıma başvurulmuştur.

Sunak/Altar: Üzerinde kurban kesilen ve tanrıya sunu yapılan, masaya benzer, yüksekçe, genellikle taştan, yuvarlak veya dörtgen şeklinde yapılan ve kurban kanlarının akması için bir deliği bulunan mimari öge. Genelde tapınaklarda veya yakınında bulunur. Tapınak dışında, tiyatroların orkestrası içine ve agoralara yerleştirilmiştir. Bazen Pergamon Altarı gibi süslü ve anıtsal bir yapı biçiminde yapılmıştır.

Herakles: Babası Zeus, annesi ölümlü olan Herakles, Yunan mitolojisinin en güçlü kahramanıdır. Roma Dönemi'ndeki adı Herküldür.

Bu çağda Arkaik ve Klasik Çağ'da kullanılan siyah ve kırmızı figür vazo sanatının yerine başka teknikler moda olmuştur. Sanatçılar genelde boya ile yapılan motifleri terk etmiş ve kabartmalar hâlinde yapılan süslemeleri tercih etmiştir. Metal sanatının etkisiyle metal vazoların taklidi olan pişmiş toprak kaplar da bu çağda çok fazla yapılmıştır. Kapların yüzeyleri siyah astarla kaplanarak parlak bir görünüm kazandırılmıştır.

Siyasi ve kültürel gelişmeler bakımından çok hareketli bir dönemi temsil eden Hellenistik Çağ'da tarihçilik, bilim ve felsefe alanlarında da büyük gelişmeler olmuştur. Bu dönemin siyasi olayları kralların yanında bizzat sefere katılan tarihçiler tarafından kaleme alınmıştır. Bu tarihçilerden en tanınmışları arasında *Kallisthenes*, Mısır Kralı *I. Ptolemaios ve Aristobulos* sayılabilir. Büyük İskender'in seferleri ile sınırları genişleyen antik dünyada, bu seferlere katılan birçok bilim adamının başlattığı araştırmalar, Hellenistik Çağ kralları tarafından da büyük destek görmüş, kralların bilim adamlarını, sanatkârları korumaları sonucunda sürekli bilimsel araştırma yapan kurumlar ortaya çıkmıştır. Aleksandria (İskenderiye), Pergamon (Bergama) ve Ephesos (Efes)'ta kurulan akademilerde, kütüphanelerde coğrafya, tıp, botanik, zooloji, matematik ve astronomi alanında önemli çalışmalar ortaya konmuştur. Felsefe alanında İ.Ö. 4. yüzyılın en büyük filozoflarından biri olan, Büyük İskender'e de hocalık yapan *Aristoteles* bu çağa kadar felsefe ile iç içe olan bilimlerin felsefeden ayrılmasını sağlamıştır. Hellenistik Çağ'da başlayan ve uzun süre varlığını koruyan iki önemli görüş vardır: Samoslu (Sisam) *Epikuros* (İ.Ö. 342-270) tarafından kurulan *Epikürcü felsefede* amaç, kişinin mutluluğunu ve iç huzurunu sağlamaktır. Mutluluk, Epikürcü felsefeye göre bilimle, laik aydınlanma ile elde edilir. Kader, kısmet ve ölümsüzlük gibi kavramlar bu felsefenin dışındadır. Kıbrıslı *Zenon* (İ.Ö. 330-260) tarafından kurulan *Stoa felsefesinde* ise, ideal bir dünya devleti ve bu devlet içinde insanların düşmanlıktan uzak olarak kardeşlik içinde yaşaması gerektiğine inanılmıştır. Stoa felsefesine göre: Tüm evren birbirine katı kurallar ve kanunlarla bağlı bir makineye benzer, tanrı evrenin tümüdür, yaşamın amacı maddi zevk değil, erdem ve aklın verdiği manevi tatmindir. Kısaca stoa felsefesi determinist, kaderci ve uyumcu bir nitelik taşımaktadır. Her iki görüş de Hellenistik Çağ boyunca çok taraftar bulmuş ve fikirleri Roma Çağı'nda da güncelliğini korumuştur.

ESKİ YUNAN DÜNYASINDA GÜNLÜK YAŞAM VE ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ



Eski Yunan dünyasının günlük yaşamını ve ölü gömme geleneklerini öğreneceksiniz.

Günlük Yaşam

Yunanlılar Antik Çağda tıpkı günümüzde olduğu gibi güne kahvaltı ile başlamıştır. Kahvaltıda incir, üzüm gibi meyveler yenmiştir. Esas öğün ikindi vaktidir. İkisinin arasında ikinci bir kahvaltı yapılmıştır. Esas yemekte et, balık ve kabuklu deniz ürünleri ile sebze (lahana, fasulye, mercimek) tercih edilmiştir. Kahvaltıdan sonra alt tabakalara mensup kişiler günlük işleriyle uğraşmaya başlarken, diğerleri gymnasium ve agoraya gitmiştir. Akşamları evin erkeği ile oğlunun evde misafirlerini ağırladığı *symposiumlar* (şölen) düzenlenmiştir.

Khiton: Dikdörtgen bir kumaşın karşılıklı iki kenarının birbirine dikilmesi ya da iğnelerle tutturulmasıyla yapılan ve âdeta alt kısmı olmayan bir çuval gibi görünen hem erkek hem kadınların giydiği bir giysidir.

Hymation: Kadınlar ve erkeklerin kullandığı uzun ve pelerine benzeyen bir elbisedir.

Evin kadınlarının ise symposiumlara katılması yasaktır. Yunanlılar günlük yaşamlarında **khiton** ve **hymation** adı verilen elbiseler giyinmiştir. Kadınlar hyma-

tionu, khitonun üstüne giyerken erkekler vücuda sararak kullanmıştır. Giysiler keten ya da yünden yapılmıştır. Bu giysiler evin sahibesi, varsa kızları ve kadın köleler tarafından dikilmiştir. *Petasos* adı verilen geniş kenarlı şapkalar ise özellikle yolculuklarda güneşten korunmak için takılmıştır.



Resim 6.13
Khiton ve Hymation Giymiş Yunanlı Bir Kadın

Dans, Yunan toplum hayatında önemli bir role sahiptir. Dansın hem ruh hem fiziksel sağlık yapısını koruduğuna inanmışlardır. Çok nadir olarak erkek ve kadınlar bir arada dans etmiştir. Komik danslar, savaş dansları, dinsel ritüellere bağlı danslar, evlilik, cenaze ve festivallerde yapılan 200 civarında Yunan dansı vardır.

Evlilik töreni eski Yunan dünyasında karanlık çöktükten sonra başlamıştır. Gelinin başı örtülüdür ve kendi evinden alınarak damadın evine arabayla götürülür. Ailesi, ellerinde hediyelerle arabayı yürüyerek takip eder. Gelin ve damadın arkadaşları meşaleler ile yolu aydınlatır ve kötü ruhları korkutup kaçırmak için müzik çalar. Törende geline bir elma ya da bir meyve parçası yedirilir. Çifte, sepet ve sandıkların içlerinde takılar, aynalar ve parfümler hediye edilir.

İ.Ö. 7. yüzyıldan itibaren kolonizasyon hareketi ile köleler de Yunan toplum yaşamında hayli kalabalık bir nüfus olarak yer edinmiştir. Yunanca *doulos*, Roma'da *servus* adı verilen köle, eski Yunan dünyasında istenildiğinde alınıp satılan ve ömrünün sonuna kadar hizmet vermek zorunda olan bir mal gibi görülmüştür.

Kölelerin hiçbir politik hakları yoktur. Büyük İskender'in hocası olan Aristoteles, Politika adlı kitabında köleliği zorunlu bir kurum olarak tanımlamış ve onların birer alet olduğunu söylemiştir.


SIRA SİZDE 6

Eski Yunan'da hem kadın hem erkeklerin giydiği giysinin adı nedir?

Ölü Gömme Gelenekleri

Antik Yunan dünyasında ölümden sonra yaşamın devam edeceği inancı vardır. Ölenlerin yeraltı dünyasının baştanrısı olan **Hades**'in yanına gideceğine inanılmıştır. Ruhlar, Hades'e gitmek için *Styks Nehri*'ni geçmek zorundadır. Ruhları bu nehre kadar getiren tanrı, *Hermes Psykhepompos* (ruhları taşıyan Hermes)'tur. Ölüler, nehirde bekleyen kayıkçı *Kharon*'a bir **obol** vermek zorundadır. Bu ücret verilmezse ruhlar sonsuza kadar orada bekleyecektir. Ölümün ardından, o evde yas olduğunun işaretlerinden biri olarak sokak kapısının önüne su dolu bir testi konulur ve ölüm sessizce ilan edilir.

Hades: Yeraltı tanrısıdır. Aynı zamanda antik Yunan dünyasında ölümden sonra gidilen yeraltı dünyasına bu isim verilmiştir.

Obol: Sikkenin en küçük birimidir.

Mezar tipleri çeşitlilik gösterir: En basit mezar tipi toprağa açılmış basit dikdörtgen çukurdur. Bu çukura ölü yerleştirilip üstü toprakla örtüldükten sonra üzerine *stel* denilen dikdörtgen, kare bir taş ya da bazen bir kap yerleştirilmiş ve mezar sahibinin kimlik bilgileri ile onun günlük yaşamını gösteren sahneler bunun üstüne işlenmiştir.

Yunanca adı *sarkophagus* olan lahit bir diğer mezar tipidir. Sarkophagus, kelime anlamı olarak et yiyici demektir. Anadolu'da son derece güzel lahitler üretilmiş ve antik çağ dünyasının her yerine ihraç edilmiştir. Afyon yakınlarındaki Do-

Resim 6.14



Halikarnassos Mauosoleumu Modeli

kimeion (İscehisar) kenti, mermer ocağı ve lahit imalatı ile antik çağda çok ünlüdür. Bugün Antalya ile Fethiye arasında kalan ve antik çağda Likya bölgesi olarak bilinen bölgenin lahitleri de kendine özgü semerdam biçimli kapakları ile değişik bir mezar tipini sergilemektedir.

Antik Yunan dünyasının 7 harikasından biri kabul edilen ve günümüzde de anıt mezarlara adını veren *Mauosoleum* (günümüzde Mozole olarak geçmektedir) Halikarnasos (Bodrum) kentinin yöneticisi Mausolos için, karısı Artemisia tarafından yaptırılmış bir anıt mezardır.

Antik Yunan'da, ölenin öbür dünyada yaşamına devam edeceğine inanıldığı için yaşarken sevdiği özel eşyaları, yiyecek ve içecekler kaplar içinde mezara yerleştirilmiştir. Gömü tipi olarak *inhumasyon* ve *kremasyon* uygulanmıştır.

Özet



Minos Uygarlığ'nı genel hatlarıyla açıklayınız.

Merkezi Girit Adası ve başkenti Knossos şehri olan Minoslular İ.Ö. yaklaşık olarak 3000-1300 arasında yaşamıştır. Yönetim biçimi teokratik olup, krallar ve soylular tarafından yönetilmişlerdir. *"Linear A"* adı verilen yazıyı kullanmış, Akalar'ın Girit'i zapt etmesinden sonra *"Linear B"* yazısına geçmişlerdir. Minos'ta ahşap ve tekstil ürünleri çok popüler olmakla birlikte seramik, freskolar ile kaplı saraylar, taş işçiliği ve mühürler de dikkat çekicidir. Minoslular bakır, seramik, kalay, altın ve gümüş gibi lüks tüketim ürünlerinin ticaretiyle uğramış ve Yunanistan, Kıbrıs, Suriye Anadolu, Mısır, Mezopotamya, batıda İspanya ile ticaret yapmışlardır. Minos kültürünün kutsal sembolleri boğa, takdis boynuzları, çift yüzlü balta, yılan, güneş diski ve ağaçtır.



Miken Uygarlığı'nın karakteristik özelliklerini açıklayınız.

Mikenler İ.Ö. 1600-1100 yılları arasında Yunanistan'da yaşamıştır. Homeros'un İlyada'sında anlatılan Yunanlılar aslında bu çağda yaşamış Akalardır. Yönetim biçimi krallıklar biçiminde olup, feodal sisteme dayanır. *"Linear B"* yazısını kullanmışlardır. Minos Uygarlığı'nın çökmesinden sonra Mikenler ticaret yollarına hâkim olmuş, Kıbrıs, Mısır ve Anadolu ile ticareti ilerletmişlerdir. Başlıca ticaret malları; parfüm yağları, zeytinyağı, şarap, fil dişi plakalar, seramik, bronz objeler, altın, bakır, kalay, baharat, fil dişi ve boyadır. En önemli kentleri Mikenai, Tebai, Tyrins, Pilos ve Atina'dır. Bu şehirler giderek gelişmiş ve etrafları bugün hâlâ bazıları görülebilen Kiklop duvarları adı verilen görkemli surlarla çevrilmiştir. Miken Uygarlığı'nın ilk izlerinin ortaya çıkışı Mikenai yerleşiminde 1876 yılında Alman H. Schilemann'ın yaptığı kazı sayesinde olmuştur. Miken Uygarlığı'nın çöküşü İ.Ö. 1100 civarında olup, çöküşün en büyük sebebi olarak kendi krallıkları arasında çıkan iç savaşlar gösterilmektedir.



Karanlık Çağ/Geometrik Çağ'ın genel özelliklerini açıklayınız.

Karanlık Çağ/Geometrik Çağ İ.Ö. 1100-900 yılları arasında Yunanistan'a kuzeyden gelen Dor istilası ile başlamış, toplumsal ve sanat yaşamında büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Dorlar İ.Ö. 1200-1100 yıllarında Yunanistan'ı işgal etmiştir. Karanlık Çağ süresince daha önceden bilinen pek çok kültürel öge kaybolmuş, Yunanistan'ın Anadolu, Orta Doğu ve Mısır ile olan ticari ilişkileri sona ermiştir. Daha erken çağa ait çömleklerin doğal ve canlı motifleri yerine keskin, geometrik desenler tercih edilmeye başlamıştır. Geometrik bezemelerden ötürü bu tarihsel sürece Geometrik Çağ adı da verilmektedir. Yunanlılar bu çağın sonlarına doğru hem doğu hem batıda koloni şehirler kurmuş ve ticari ilişkileri arttırmıştır.



Arkaik Çağ'da Yunan dünyasındaki siyasi ve sosyal değişimleri, sanattaki büyük gelişmeleri açıklayınız.

Yunan uygarlık tarihinin yaratıcı dönemleri Arkaik Çağ (İ.Ö. 650-490/480) ile başlamış ve her alanda büyük ilerlemeler olmuştur. Bu çağda *tyranlık* yani aristokratik rejimle demokratik rejim arasında bir yönetim biçimiyle karşılaşırız. Atinalılar, İ.Ö. 594'te aristokratlar ile alt tabaka arasında arabuluculuk yapması ve yönetim biçimini düzenlemesi için Solon'a sınırsız yetki vererek iktidarın başına getirmiştir. İyonya'daki Miletos kenti felsefenin odağı olmuştur. İ.Ö. 600'den itibaren Yunanistan hızla gelişmiş ve Atina Akropolis'inin her yeri yapılar ve heykellerle donatılmıştır. Kentin bu parlak dönemi İ.Ö. 480 yılına kadar devam etmiş; ancak bu tarihte Perslerin kenti tahrip etmesiyle bu parlak dönem bitmiştir. Arkaik Çağ'da Yunan sanatında ilk kez doğal ölçülerde heykeller yapılmıştır. Doğu toplumları ile daha yakın ticari ve kültürel ilişkilere girilmiştir. Yunanlılar onların sanatından etkilenmiş ancak kendilerine uygun biçimde adapte etmişlerdir. Arkaik Çağ'da vazo resim sanatında da yeniliklerle karşılaşırız. Doğu'nun etkisiyle üretilen vazolar ve bezeme ögeleri değişerek yerini siyah figür ve kırmızı figür uslubu adı verilen seramik sanatına bırakmıştır.



Klasik Çağ'da Yunan dünyasındaki siyasi ve sosyal yaşamı, felsefe, bilim ve sanattaki büyük ilerlemeleri açıklayınız.

İ.Ö. 5. ve 4. yüzyılları kapsayan dönem Klasik Çağ adı ile bilinmektedir. Klasik Çağ'ın başında Yunanlılar ve Persler arasında savaşlar olmuş ve Persler önce Anadolu'yu işgal ederek ardından Yunanistan'a gelmiş ve pek çok yeri tahrip etmiştir. Yunanlılar ve Persler arasında yapılan ve Yunanlılar'ın lehine sonuçlanan en önemli savaş Maraton Savaşı'dır (İ.Ö. 490). İ.Ö. 478'de Sparta dışındaki Yunan şehir devletleri Atina'nın liderliğinde, Perslere karşı kendilerini korumak için, Attika-Delos Deniz Birliği adı verilen askerî ve siyasi bir birlik kurmuştur. İ.Ö. 461'de Perikles, Atina'nın yöneticisi ve başkumandanı olmuş, onunla birlikte Atina ve tüm Yunan dünyası altın çağını yaşamıştır. Perikles, Atina'da büyük bir imar faaliyetine girişmiş ve kent baştan aşağı yeni tapınak, kamu yapıları ve heykellerle donatılmıştır. Bu dönemde Akropolis'te ünlü Athena Parthenos Tapınağı inşa edilmiştir. Tapınağın heykeltıraşı, Phedias'tır. Çağın diğer ünlü heykeltıraşları Myron ve Polykleitos'tur. Klasik Çağ'da yaşamış ve döneme damgasını vurmuş en ünlü filozof Sokrates (İ.Ö. 469-399)'tir. Halikarnassos (Bodrum)'lu Herodotos (İ.Ö. 485-425) da bu çağda yaşamış ve modern tarihin babası olarak tarihe geçmiştir.



Hellenistik Çağ'ın kozmopolit yapısını ve sanatın özelliklerini açıklayınız.

İ.Ö. 330-30 arasını kapsayan dönem Hellenistik Çağ olarak bilinmektedir. Makedonya Kralı Büyük İskender ile başlayan Hellenistik Çağ, onun ölümünden sonra komutanları tarafından kurulan krallıklar ile İ.Ö. 31'e kadar devam etmiştir. Hellenistik Çağ'da Yunan kültürü ile Anadolu, Mısır, Pers ve diğer kültürlerin geçmişten itibaren var olan ilişkileri iyice birbiriyle kaynaşarak kozmopolit bir kültür ortaya çıkmıştır. Yunan tanrılarıyla Doğu'nun gizemli tanrıları birbirinden etkilenmiştir. Büyük İskender'in generalleri arasında çekişmeler olmuş ve Mısır'da Ptolemaioslar, Anadolu'nun güneyinde Seleukoslar, Makedonya'da Antigonas sülalesi krallıklar kurmuştur. Bu çağda mimari ve heykel sanatında da yenilikler olmuştur. Anadolulu mimar Hermogenes, Menderes Magnesia kentindeki Artemis Tapınağı'nı inşa etmiş ve iç mekân sorunlarının çözümüne çalışmıştır. Hellenistik Çağ mimarisinin dikkat çekici özelliklerden biri, taşta ışık-gölge oyunlarının uygulanarak gözde hoş, hareketli bir etki bırakmasıdır. Heykel sanatında konularda çeşitlilik başlamıştır. İ.Ö. 4. yüzyıldan itibaren heykeltıraş Praksiteles ile beraber tanrılar tıpkı insanlar gibi günlük işleri içinde tasvir edilmiştir. Geç Klasik Çağ'da başlayan bu yenilik Hellenistik Çağ'da iyice kendini göstermiş ve her sınıftan insan sanata konu edilmiştir.



Eski Yunan dünyasının günlük yaşamını ve ölü gömme geleneklerini açıklayınız.

Eski Yunan dünyasında günlük yaşam günümüz ile bazı bakımlardan benzerlikler gösterir. Yunanlılar günümüzdeki gibi güne kahvaltı ile başlamıştır. Kahvaltıdan sonra alt tabakalara mensup kişiler günlük işleriyle uğraşmaya başlarken, diğerleri gymnasium ve agoraya gitmiştir. Akşamları evin erkeği ile oğlunun evde misafirlerini ağırladığı symposiumlar (şölen) düzenlenmiştir. Evlilik töreni, eski Yunan dünyasında karanlık çöktükten sonra başlamıştır. Gelinin başı örtülüdür ve kendi evinden alınarak damadın evine arabayla götürülmüştür. Ailesi, ellerinde hediyelerle arabayı yürüyerek takip etmiştir. Çifte, sepet ve sandıkların içlerinde takılar, aynalar ve parfümler hediye edilir. Eski Yunan dünyasında ölümden sonra yaşamın devam edeceğine inanılmıştır. Ölenler yeraltı dünyasının baştanrısı Hades'in yanına giderler. Çeşitli mezar tipleri vardır: En basit mezar tipi toprağa açılmış, yaklaşık 2 metre ebatlarındaki dikdörtgen çukurdur. Üstü toprakla örtüldükten sonra stel denilen dikdörtgen, kare bir taş ya da bazen bir kap dikilmiş ve mezar sahibinin kimlik bilgileri ile günlük yaşamından sahneler taşın üstüne işlenmiştir. Öbür dünyada yaşamın devam edeceğine inanıldığı için ölen kişinin yaşarken sevdiği özel eşyaları, yiyecek ve içecekler kaplar içinde mezara yerleştirilmiştir. Gömü tipi olarak inhumasyon ve kremasyon uygulanmıştır.

Kendimizi Sınayalım

1. Minos Uygarlığı'nın merkezi, başkenti ve dönemi aşağıdakilerin hangisinde sırasıyla ve doğru olarak **verilmiştir?**

a. Girit Adası, Phaistos, İ.Ö. 3000-1450/1100
b. Girit Adası, Knossos, İ.Ö. 3000-1450/1100
c. Knossos Bölgesi, Atina, Karanlık Çağ
d. Yunanistan, Miletos, İ.Ö. 5. ve 4. yüzyıl
e. İyonya Bölgesi, Priene, İ.Ö. 330-30

2. Yunanistan'da yaşanan Kolonizasyon hareketi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden **hangisi** doğrudur?

a. Klasik Çağ'da, toprakların yetersizliği, daha fazla köle temini ve Karadeniz'deki maden yataklarına sahip olmak için başlamıştır.
b. Miken Dönemi'nde, Mısır ile artan ilişkiler, Minoslular ile sürekli savaş ve ticari nedenlerden ötürü başlamıştır.
c. İ.Ö. 3. yüzyılda, Büyük İskender Dönemi'nde Yunanistan'daki toprakların yetersizliği ve sikkenin Lidyalılar tarafından icadı ile başlamıştır.
d. İ.Ö. 8. yüzyılda, Yunanistan'da tarıma elverişli toprakların yetersiz olması, ayrıca ticari ve ekonomik sebeplerden ötürü başlamıştır.
e. İ.Ö. 6. yüzyılda, Atina tarafından yönetime Solon'un getirilmesi ve Solon'un, halkı mal, mülk ve gelirlerine göre dört sınıfa ayırmasıyla başlamıştır.

3. Minos Uygarlığı'nın çöküş sebepleri aşağıdakilerden **hangisidir?**

a. Dorlar'ın Peloponnes bölgesine gelerek buradaki halkı İyonya bölgesine göçe zorlaması ve Naksos Adası'ndaki volkanik patlama
b. Mısır ile Minoslular arasında çıkan Peloponnes Savaşı ve büyük veba salgını
c. İ.Ö. 1380 civarında Miken Uygarlığı'nın giderek yükselmesi ve Thera (bugünkü Santorini Adası) yanardağının patlaması
d. Troya Savaşı ve Akaların zafer kazanması
e. İyonya Uygarlığı'nın yükselişi ve Dorların Yunanistan'ı işgal etmesi

4. Antik Yunan dünyasının 7 harikasından biri kabul edilen ve günümüzde de anıt mezarlara adını veren Mausoleum ile ilgili aşağıdaki ifadelerden **hangisi** doğrudur?

a. Halikarnassos (Bodrum) kentinin yöneticisi Mausolos için, İ.Ö. 350 yılında karısı Artemisia tarafından Halikarnassos (Bodrum)'da yaptırılmıştır.
b. Priene (Güllübahçe) kentinin yöneticisi olan Mausolos için İ.Ö. 550 yılında karısı Arsinoe tarafından Priene'de yaptırılmıştır.
c. Atina kentinin yöneticisi Perikles için İ.Ö. 429 yılında sevgilisi Aspasia için Atina'da yaptırılmıştır.
d. Büyük İskender için İ.Ö. 336 yılında generalleri tarafından Persepolis'te yaptırılmıştır.
e. Solon için, İ.Ö. 650 yılında Atinalılar tarafından Atina'da yaptırılmıştır.

5. Hellenistik Çağ'da nasıl bir kültür **ortaya çıkmıştır?**

a. Mısır, Mezopotamya ve Pers kültürlerinin iç içe geçmesiyle Doğu özelliklerinin hâkim olduğu bir kültür ortaya çıkmıştır.
b. Yunan ve Anadolu kültürlerinin geçmişten itibaren zaten var olan ilişkileri artmış ve Anadolu etkisinin ağır bastığı bir kültür ortaya çıkmıştır.
c. Anadolu, Sümer, Yunan ve Pers kültürlerinin ilişkileri giderek artmış ve sonucunda kozmopolit bir kültür ortaya çıkmıştır.
d. Yunan kültürü ile Anadolu, Mısır, Pers ve diğer kültürlerin geçmişten itibaren var olan ilişkileri iyice birbiriyle kaynaşarak kozmopolit bir kültür ortaya çıkmıştır.
e. Makedonya ve Yunan kültürünün geçmişten itibaren var olan ilişkileri artmış ve saf Yunan ağırlıklı bir kültür ortaya çıkmıştır.

6. Miken Uygarlığı ne zaman ve **nerede** kurulmuştur?

a. İ.Ö. 1600-1100 arasındaki dönemde Yunanistan'da kurulmuştur.
b. İ.Ö. 2500-1800 arasındaki dönemde İyonya'da kurulmuştur.
c. İ.Ö. 8. yüzyılda Atina'da kurulmuştur.
d. İ.Ö. 1100-950 arasındaki dönemde Troya'da kurulmuştur.
e. İ.Ö. 1300-850 arasındaki dönemde Yunanistan'da kurulmuştur.

7. Khiton **nedir?**

a. Sikkenin en küçük birimidir.
b. Evin erkeği ile oğlunun evde misafirlerini ağırladığı symposizyumlara (şölen) verilen isimdir.
c. İ.Ö. 384-322 yılları arasında yaşamış ve Büyük İskender'e hocalık yapmış olan Aristo/Aristoteles'in ünlü kitabının ismidir.
d. Yakarak gömme demektir. Kişi yakıldıktan sonra küller ve kemikleri genelde bir çömlek içine yerleştirilerek ve ağzı ölenin ruhunun çıkmaması için bir taş ya da küçük bir kapla kapatılarak mezara konmuştur.
e. Dikdörtgen bir kumaşın karşılıklı iki kenarının birbirine dikilmesi ya da iğnelerle tutturulmasıyla yapılan ve âdeta alt kısmı olmayan bir çuval gibi görünen hem erkek hem kadınların giydiği bir giysidir.

8. Hellenistik Çağ hangi zaman dilimini **kapsar?**

a. İ.Ö. 1100-800
b. İ.Ö. 800-500
c. İ.Ö. 330-30
d. İ.Ö. 400-330
e. İ.Ö. 500-400

9. Olimpiyatlara 42 km. Maraton koşusunun eklenmesine vesile olan ünlü Maraton Savaşı hangi tarihte, nerede ve kimler arasında **yapılmıştır?**

a. İ.Ö. 330 yılında Anadolu'da Ephesos antik kentinde Akalılar ve Persliler arasında yapılmıştır.
b. İ.Ö. 1100 yılında Anadolu'da Troya yerleşiminde Troyalılar ile Akalılar arasında yapılmıştır.
c. İ.Ö. 490 yılında Yunanistan'da Maraton Ovası'nda Yunanlılar ve Persliler arasında yapılmıştır.
d. İ.Ö. 31 yılında İssos'ta Büyük İskender ve Persliler arasında yapılmıştır.
e. İ.Ö. 600 yılında Atina'da Tyran Peisistratos ve köylüler arasında yapılmıştır.

10. Antik dünyanın 7 bilgesinden biri olan Miletoslu Thales hangi çağda yaşamıştır ve bilime yaptığı **en önemli katkı nedir?**

a. Arkaik Çağ'da, İ.Ö. 624-548 yılları arasında yaşamıştır. İ.Ö. 28 Mayıs 585'teki güneş tutulmasını önceden hesaplamıştır.
b. Klasik Çağ'da, İ.Ö. 500-420 yılları arasında yaşamıştır. Sikkeyi icat etmiştir.
c. Arkaik Çağ'da, İ.Ö. 638-558 yılları arasında yaşamıştır. *Nomos* adı verilen kanunlar çıkartmış ve bunların tam metnini döner tahta levhalara yazdırmıştır. Ayrıca özetlerini konik taş steller üstüne yazdırarak her yere dağıttırmıştır.
d. Arkaik Çağ'da, İ.Ö. yaklaşık 582-500 yılları arasında yaşamıştır. Matematiği bir bilim haline getirmiştir.
e. Klasik Çağ'da, İ.Ö. 427-347 yılları arasında yaşamıştır. Hocası olan Sokrates'in teorilerini yazdığı kitapta anlatarak bilime büyük katkıda bulunmuştur.

Okuma Parçası

Büyük İskender'in Hayatından Bir Kesit
VII

İskender'in çetin, azimli, sarsılmaz bir yaradılışı vardı. Hiçbir şeyde zorlanmaya gelemez, hiçbir şeyi başkasının emri üzerine yapmak istemezdi. Yalnız, ödevi, görevi neyse, onun kendi aklı, mantığı ile idrak eder, o zaman seve seve yapardı.
Babası bunu çok iyi anlamıştı. Onun için oğluna emir buyurmaktan kaçınır, ona bir şeyi ancak ikna yolu ile yaptırabileceğini bilirdi.
Öte yandan, oğlunun çok akıllı, zeki, yetenekli olduğunu da görüyordu. Bunun için, yalnız güzel sanatlar, bilim dalları üzerine ders veren öğretmenlerle yetinemeyeceğini anlamıştı. Bu delikanlının yetiştirilmesi öyle pek basit bir iş değildi. Sophokles'in deyimiyle,
Aşırı gidişi önlemek, doğru yola yöneltmek isterdi.
Philippos, bu düşünceyle, oğlunu yetiştirmesi için, filozofların en ünlüsünü, en bilginini Aristoteles'i çağırdı. Ona büyük paye verdi, el üstünde tuttu. Bu arada büyük filozofun doğduğu yer olan Stagira şehrini yeniden kurdurdu. Philippos bu şehri bir savaşta yakıp, yıkmış, taş, taş üstünde bırakmamıştı. Stagira yeniden kurulduktan sonra oraya kaçaklar, köleler yerleştirdi.
Kral oğluyla öğretmenine çalışma merkezi olarak Stagira yakınlarında Nymphaion'u ayırmıştı. Filozofla öğrencisi orada bir sarayda kalıyorlar, açık havada dolaşarak ders görüyorlardı. Aristoteles'le İskender'in oturdukları taş sıraları, filozofun gezine gezine ders verdiği üstü kapalı gezi yerlerini bugün bile gösterirler.
Anlaşıldığına göre, İskender öğretmeninden yalnız ahlak, politika dersleri almakla kalmamıştı. Bilginlerin, kitaplara bağlı kalmadan ağızdan anlattıkları bazı bilgiler, sırlar da vardı ki bu bilgiler gizli kalır, çok kişiye öğretilmezdi. İşte, Aristoteles İskender'e bunları da öğretmişti.
Bunu, İskender'in Asya'ya geçtikten sonra filozofa yazdığı bir mektuptan anlıyoruz. Şöyle diyor:
İskender'den Aristoteles'e selam!
Bana ağızdan öğrettiklerini yayınlamakla iyi yapmadın. Çünkü bizim edindiğimiz bilgiler herkesin malı olursa başkalarından ne farkımız kalır? Gücümden çok yüksek bilgimle üstün gelmek isterim.
Allahaısmarladık.
Aristoteles, verdiği karşılıkta, bir yandan ihtirası tedirgin olmuş bu delikanlıyı avutmak, öte yandan kendini savunmak için, o bilgileri "açıklamış olmakla birlikte hiç de açığa vurmamış" olduğunu belirtmiştir. Gerçekten, yazdığı metafizik kitabının hiçbir öğretici, bilgi verici yanı yoktu; esas bakımından, ancak bilgili kimselerin işine yarayacak, onların bildiklerini hatırlatmaktan ileriye gitmeyecek bir eserdi.

Kaynak: Plutarkhos. (1980). **Büyük İskender (Hayatı ve Savaşları),** (çev. Vahdet Gültekin), Rado Yayınları, İstanbul.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız yanlış ise "Minos Uygarlığı" konusunu tekrar okuyunuz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise "Karanlık Çağ" konusunu tekrar okuyunuz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise "Minos Uygarlığı" konusunu tekrar okuyunuz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "Ölü Gömme Gelenekleri" konusunu tekrar okuyunuz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "Hellenistik Çağ" konusunu tekrar okuyunuz.
6. a	Yanıtınız yanlış ise "Miken Uygarlığı" konusunu tekrar okuyunuz.
7. e	Yanıtınız yanlış ise "Günlük Yaşam" konusunu tekrar okuyunuz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise "Miken Uygarlığı" konusunu tekrar okuyunuz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise "Klasik Çağ" konusunu tekrar okuyunuz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise "Arkaik Çağ" konusunu tekrar okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Minos Uygarlığıİ.Ö. 2600'lerde başlamış ve İ.Ö. 1450 civarında sona ermiştir. Ancak, İ.Ö. 1000 yılına kadar etkileri devam etmiştir. Uygarlığın çöküşüyle ilgili iki sebep öne sürülmüştür: Birincisi, Thera (bugünkü Santorini Adası) yanardağının patlaması; ikincisi İ.Ö. 1380 civarında Miken Uygarlığı'nın giderek yükselmesi ve Minos Uygarlığı'na son vermesidir.

Sıra Sizde 2

Miken Uygarlığı'nın en önemli şehri Mikenai'dir. Yerleşimin kurulduğu tepeninin en üstüne kralın sarayı inşa edilmiştir. Troya Savaşı'nın mitolojik hikâyesine göre savaş, Troyalı Paris'in Akalı Menelaos'un karısı ve dünyanın en güzel kadını Helena'ya âşık olup, onu Troya'ya kaçırması yüzünden çıkmıştır.

Sıra Sizde 3

Dorlar olarak adlandırılan topluluğun Demir Çağı'nın başladığı bu dönemde kuzeyden gelerek İ.Ö. 1200-1100 yıllarında Yunanistan'ı işgal etmesiyle Karanlık Çağ adı verilen dönem başlamıştır.

Sıra Sizde 4

Solon, pek çok konuda âdeta devrim niteliğinde olan yenilikler yapmıştır. Köylülerin tüm borçlarını bağışlamış, buğday ihracını yasaklamış ve yeni bir sosyal düzen yaratmıştır. Kişileri mal, mülk ve gelirlerine göre dört sınıfa ayırmış ve ait oldukları sınıfa göre siyasal hak ile askerlik görevlerini tespit etmiştir. Oy verme hakkı fakir vatandaşlara da verilmiştir. Nomos adı verilen Solon kanunlarının tam metni döner tahta levhalara ve özetleri konik taş steller üstüne yazılarak her yere dağıtılmıştır.

Sıra Sizde 5

İ.Ö. 461 yılında Perikles, Atina kentinin yöneticisi ve başkumandanı olmuş, onunla birlikte Atina ve tüm Yunan dünyası altın çağını yaşamıştır. Perikles, Atina'da büyük bir imar faaliyetine girişmiş, kenti baştan aşağı yeni tapınak, kamu yapıları ve heykellerle donatmıştır.

Sıra Sizde 6

Antik Yunan'da hem kadın hem erkeklerin giydiği giysinin adı klitondur. Dikdörtgen bir kumaşın karşılıklı iki kenarının birbirine dikilmesi ya da iğneler ile tutturulmasıyla yapılan ve âdeta alt kısmı olmayan bir çuval gibi görünen giysidir.

Yararlanılan Kaynaklar

Alexiou, S. (1991). **Minos Uygarlığı,** (çev: E. Tül Tulunay), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Blunt, A. W. F. (1979). **Batı Uygarlığı'nın Temelleri,** (çev. Müzehher Erim), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Boysal, Y. (1967). **Grek Klasik Devir Heykeltıraşlığı,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Boysal, Y. (1979). **Arkaik Devir Heykeltıraşlığı,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Gökaçtı, M.A. (2001). **Geographika, Yeniden Keşfedilen Yunanistan,** İletişim Yayınları, İstanbul.

Llyod, S. (1997). **Türkiye'nin Tarihi, Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları,** (çev: E. Varinlioğlu), Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara.

Malay, H. (1990). **Çağlar Boyu Kölelik,** Gündoğan Yayınları, Ankara.

Mansel, A. M. (1988). **Ege ve Yunan Tarihi,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Plutarkhos (1980). **Büyük İskender (Hayatı ve Savaşları),** (çev. V. Gültekin), Rado Yayınları, İstanbul.

Saltuk, S. (1989). **Arkeoloji Sözlüğü,** İnkılap Kitapevi, İstanbul.

Swaddling, J. (1999). **Antik Olimpiyat Oyunları,** (çev: B. Gürün), Homer Kitabevi, İstanbul.

Tekin, O. (1995). **Eski Yunan Tarihi,** İletişim Yayınları, İstanbul.

Wicherley, R.E. (1993). **Antik Çağ'da Kentler Nasıl Kuruldu?,** (çev: N.Nirven- N. Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

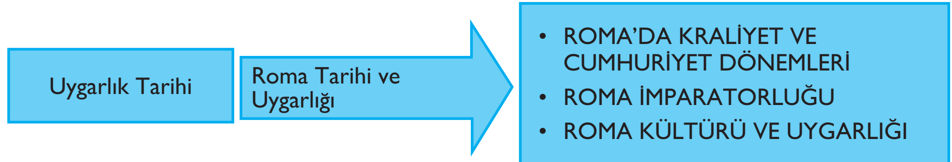
- Roma kentinin kuruluşunu, Roma'nın Kraliyet ve Cumhuriyet dönemlerini ve bütün Akdeniz ile yakın çevresini ele geçirmesini değerlendirebilecek,
- Roma'nın önemli bir imparatorluğa dönüşüm sürecini kavrayacak,
- Romalıların kurduğu uygarlığın özelliklerini ve günümüze etkilerini tartışabilecek

bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Plep
- Patricius
- Diktatör
- İmparator
- Tetrarşi
- Sebasteion
- Basilika
- Aquadukt

İçindekiler



Roma Tarihi ve Uygarlığı

ROMA'DA KRALİYET VE CUMHURİYET DÖNEMLERİ



Roma kentinin kuruluşunu, Roma'nın Kraliyet ve Cumhuriyet dönemlerini, bütün Akdeniz ile yakın çevresini nasıl ele geçirdiğini öğreneceksiniz.

Aeneas: Batı Anadolu'daki Troya Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra, yıkımdan kurtulabilen Troyalı kahramandır. Efsanesi Romalı yazar Vergilius tarafından Aeneas adıyla kaleme alınmıştır. Bu efsanede Troya Savaşı'ndan kurtulanları yöneten Aeneas, pek çok maceradan sonra İtalya'ya ulaşmıştır.

Romalılar cumhuriyet yönetimi altında önce Anadolu'nun batısını; İmparatorluk Dönemi'nde ise Trakya ve Anadolu'nun doğusunu ele geçirmişlerdir. Roma İmparatorluğu'nun doğudaki geleneksel sınırı Euphrates (Fırat) Irmağı'dır. İ.S. 330 yılında Constantinopolis (Sarayburnu/İstanbul) kentinin kurulmasıyla, Roma İmparatorluğu'nun başkenti de doğuya taşınmıştır. İ.S. 5. yy.da Roma İmparatorluğu, batı yarısı kavimler göçü baskısı ile yıkılmış, doğusunda ise halk ve devlet yönetimi Hristiyanlaşıp Bizans İmparatorluğu'na dönüşerek varlığını sürdürmüştür.

Resim 7.1



Bir Julius Caesar Dönem'i Roma Sikkesi Üzerinde Aeneas'ın Omzunda Babasını Taşıyarak Troya'dan Kaçışı

Roma Kentinin Kuruluşu

Efsanelere göre Roma kenti, Troyalı **Aeneas**'ın soyundan gelen torunları Romulus ve Remus tarafından İ.Ö. 753 yılında kurulmuştur.

Ancak arkeolojik buluntular şehrin İ.Ö. 1000 yıllarından itibaren iskân edildiğini göstermektedir. Roma kenti halkı ağırlıklı olarak **Latinler**den oluşmuşsa da, burası **Etrüsk** egemenliği altındaydı ve Etrüsk kökenli krallar tarafından yönetilen bir şehir devletiydi. İ.Ö. 509 yılında Latinler, Etrüsk idaresine isyan ederek kraliyet ailesini Roma şehrinden kovmuş ve Roma Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır.

Resim 7.2



Roma İmparatorluk Çağı'nda Pisidia Antiokhiası (Yalvaç, Isparta) Kenti Tarafından Bastırılan Bir Sikke Üzerinde Remus ve Romulus'u Emziren Dişi Kurt

Romalıların Kraliyet Dönemi hakkında bilinenler daha sonra yaşamış Romalı tarihçilerin anlattıkları efsanelerle karışmış bilgilere dayanır. Arkeolojik veriler Roma şehrinin bu dönemdeki görünümünün büyük ölçüde İtalya'daki diğer Et-

Latinler: İtalya'nın kuzeyindeki Latium bölgesinin yerli halkıdır.

Etrüskler: Kuzey İtalya'da Demir Çağı"nda kurulan bir kültür. Etrüsklerin muhtemelen Anadolu kökenli olduğu da öne sürülmüştür.

Roma Koloni Kentleri: Yeni ele geçirilen topraklarda stratejik noktalarda yeni bir kent kurarak veya nüfusu yabancı olan mevcut kentlere Roma vatandaşları yerleştirilerek, bölgenin etnik açıdan Romalılaştırılması ve idare altına alınması amaçlı kentlerdir.

rüsk şehirlerine benzediğini göstermektedir. Romalıların özellikle mimari, el sanatları ve din konusunda Etrüsk kültüründen pek çok ögeyi kendilerine kattıkları açıktır.

Roma Cumhuriyeti'nin İtalya'da Millî Birliği Sağlaması

Roma Cumhuriyeti kurulur kurulmaz Romalılar, hâlen çevrelerinde sürmekte olan Etrüsk egemenliğine karşı, İ.Ö. 5. yy. boyunca yakın komşuları olan Latin kentleriyle ortak askerî ittifaklar yapmaya başladılar. Böylelikle iyice zayıflamaya başlamış olan Etrüsk şehir devletleri birer birer ele geçirilir. Ele geçirilen veya askerî ittifaklarla sıkı ilişki kurulan kentlerde yaşayanlara vatandaşlık hakları tanıyan Romalılar bölgede millî bir birlik oluşturmaya başladılar. Ayrıca bu bölgelerde **Roma koloni kentleri** kurularak birlik pekiştirilir.

Romalılar, İ.Ö. 275 yıllarına gelindiğinde müttefiklerini ve arazilerini güney İtalya'daki Yunan kentlerine de yaymaya başladılar. Sadece Tarentum kenti bu ittifaka katılmayarak artan Roma baskısına karşı savaştı. Ancak sonuçta Tarentum kenti de Romalılara teslim oldu. Böylece Roma Cumhuriyeti İtalya Yarımadası'nın tamamını ele geçirmiş oldu.

Roma Cumhuriyeti'nin Batı Akdeniz'de ve Anadolu'da Egemenliği Ele Geçirmesi

İ.Ö. 264 yılından itibaren Romalılar Batı Akdeniz'deki en önemli güç olan Kartacalılarla karşı karşıya geldiler. Pön savaşları olarak bilinen ve birbirini takip eden 3 savaşta Romalılar galip gelerek Batı Akdeniz'de geniş toprakları ele geçirmişlerdir.

Kartaca Devleti: Fenikeli kolonistlerce Kuzey Afrika'da kurulmuştu. Başkenti bugünkü Tunus'ta bulunan Kartaca Devleti, Kuzey Afrika'nın batısına, İspanya ve Fransa'nın deniz kıyısı bölgelerine ve adalara sahip güçlü bir devletti.

Romalılar 1. Pön Savaşı'nda (İ.Ö. 264-241) ilk defa düzenli bir donanma kurarak, gücünü deniz hakimiyetinden alan **Kartaca Devleti'**nin donanmasını yendiler. 17 yıl süren savaş sonunda Kartaca barış istemek zorunda kaldı ve Sicilya Adası'nı Romalılara bıraktı. Romalılar ele geçirilen bu yeni bölgeyi, Roma Devleti'ne vergi ödeyen ve bir vali tarafından yönetilen bir *provincia* (eyalet) hâline getirdiler. Bundan sonra Roma Devleti'ne bağlanacak bütün denizaşırı topraklar bu yöntemle yönetilecektir.

Kısa bir zaman sonra Kartaca Devleti'nde çıkan iç karışıklıklardan faydalanan Romalılar, bu krizi bahane ederek Sardinya Adasındaki Kartaca varlığına son verdiler. Kuzeye doğru da saldırgan bir siyaset izleyen Romalılar, Cisalpine Galyası (Po vadisi)'nın tamamını ele geçirdiler ve İllyria (Adriyatik denizinin doğusu) 'ya doğru yayıldılar.

Romalıların yayılmacı politikası, Kartacalıları, İ.Ö. 219 yılında başlayan 2. Pön Savaşı (İ.Ö. 219-201) ile tekrar Romalılarla karşı karşıya getirdi. Bu savaşta Kartaca Generali Hannibal, savaş sanatının en ünlü taktik hamlelerinden birini gerçekleştirdi. Filleri de içeren büyük bir orduyla İspanya'dan Fransa'ya geçip, Alp Dağları'nı aşarak İtalya'ya girdi. İ.Ö. 216'da gerçekleşen *Cannae Meydan Savaşı'*nda, Roma ordusunu yendi. Hannibal bu zaferle İtalya'da Romalılarla ittifak yapan kentlerin teslim olmasını amaçlıyordu. Ancak ikmal yolları kesilen ve iyi savunulan şehirler karşısında başarılı olamayan Hannibal, Güney İtalya üzerinden Kartaca'ya dönmek zorunda kaldı. Bu olağanüstü kriz boyunca **diktatör** seçilen Roma Generali Scipio İ.Ö. 210 yılında İspanya'daki Kartaca topraklarını ele geçirdi ve Hannibal'in ordusunun arkasından Kuzey Afrika'ya geçerek burada Hannibal'i yendi. İ.Ö. 202'de barış istemek zorunda kalan Kartaca, bütün denizaşırı topraklarını Roma'ya terk ederek, yüklü bir savaş tazminatı ödemiş ve donanmasını feshetmişti. Böylece Kartaca önemli bir güç olmaktan çıktı. Hannibal, Kartaca'dan kaçmak zo-

Diktatör: Olağanüstü durumlarda, kriz sonuçlanana kadar senato tarafından bütün yetkilerin devredildiği ve kararlarının sorgulanamadığı, genellikle o senenin konsülü olan lider.

runda kalarak, kendisine yeni müttefikler bulmak üzere Anadolu'ya geçti. Bu amacında başarılı olamayan Hannibal, Nikomedia (İzmit) kenti yakınındaki Dakibyza (Gebze) yakınlarında ölmüştür ve mezarı buradadır. İ.Ö. 149'da çıkan 3. Pön Savaşı sonunda Kartaca Devleti tamamen yıkılmıştır ve toprakları Roma Cumhuriyeti'ne *Afrika Eyaleti* adıyla katılmıştır.

2. Pön Savaşı sırasında *Makedonya Krallığı* da Romalılara karşı savaş açtı. Sürmekte olan savaşa Seleukos Kralı III. Antiokhos Makedonların yanında katıldı. Varlıkları Doğu Akdeniz'deki iki önemli krallığın müttefik olmasıyla tehlikeye düşen **Rodos Cumhuriyeti, Pergamon (Bergama) Krallığı** gibi küçük devletler Romalıları yardıma çağırdılar. Yunanistan'a geçen Roma orduları İ.Ö. 197'de Kynoskephalai Savaşı'nda Makedonyalıları yendiler. Makedonya Kralı V. Philippos, Yunanistan ve Ege Denizi ile Anadolu'daki bütün kolonilerini terk ediyor, haklarından vazgeçiyordu. Böylece Makedonya Krallığı da önemli bir devlet olmaktan çıktı. Romalılar bütün Yunanistan'ın şehir devletleri hâlinde bağımsızlığını ilan ettiler, ancak bu kent devletleri bundan böyle kalıcı olarak Roma hegemonyası altına giriyorlardı. İ.Ö. 168 yılında Makedonya Krallığı'nın tekrar savaş hazırlığında olduğunu iddia eden Romalılar bu krallığa tamamen son verdiler. İ.Ö. 147 yılında Makedonya bir Roma eyaleti olarak Roma topraklarına katıldı. Böylece Roma Devleti Balkanlarda büyük bir bölgeye sahip oldu.

Bu arada Anadolu'nun batısını büyük ölçüde ele geçiren ve Yunanistan'a geçmiş olan Seleukos Kralı III. Antiokhos burada Romalılara yenilerek Anadolu'ya çekilmek zorunda kaldı. Onu izleyen Roma orduları, İ.Ö. 190 yılında Magnesia (Manisa) Savaşı'nda III. Antiokhos'un ordusunu yenerek **Seleukos Krallığı**'nı da yüksek bir tazminat ödemek ve Toros Dağları kuzeyindeki bütün topraklarından vazgeçmek zorunda bıraktılar. Bu topraklar Roma'nın müttefikleri Pergamon Krallığı ve **Rodos Cumhuriyeti** arasında bölüşüldü. Böylece Romalılar Anadolu'da toprak almasalar da, kendilerine bağlı devletler aracılığı ile etki alanlarını genişletmiş oldular. Artık Roma Cumhuriyeti, Doğu Akdeniz'de de kalıcı bir şekilde, önemli bir güç olarak ortaya çıkmış oluyordu.

İ.Ö. 133 yılında Pergamon Krallığı'nın son kralı III. Attalos öldüğünde, krallığını vasiyet yoluyla Roma Devleti'ne bıraktı. Böylece Batı Anadolu'yu ele geçiren Romalılar burada da *Asia (Asya) Eyaletini* kurdular. Bütün bu gelişmeler sonucunda İspanya'dan Doğu Akdeniz'e uzanan geniş bir alan Roma Devleti'ne bağlandı, bir kısmı ise gene Roma'nın müttefikleri olan küçük devletlerin kontrolüne geçti.

Makedonya Krallığı: Balkanların kuzeyinde, bugünkü Yunanistan'ın kuzeyi ile Bulgaristan'ı kapsayan Hellenistik dönem krallığı.

Pergamon (Bergama) Krallığı: Batı Anadolu'da kurulan ve başkentinden ismini alan Hellenistik krallık.

Seleukos Krallığı: Anadolu'nun güneyi ve modern Suriye toprakları ile çevresini yöneten başkenti Antiokhia (Antakya) olan Hellenistik Krallık.

Rodos Cumhuriyeti: Rodos Adası ve Anadolu'nun güneybatı sahil şeridinde bazı yerleri yöneten Hellenistik dönem devleti.



Roma kenti halkı kimlerden oluşmaktadır ve Roma'da Cumhuriyet Dönemi ne zaman başlamıştır?

Roma Cumhuriyeti'nde Sosyal Yapı ve Devlet Yönetimi

Roma kentinde kraliyet yönetimi yıkıldıktan sonra yeni kurulan devlet yönetim sistemi bir cumhuriyetti. Bu cumhuriyetin en önemli kurumu, üyeleri **patricius**lar tarafından oluşturulan **Comitia Curiata** idi. Bu meclis bütün devlet görevlilerinin atamalarını yapmakta ve kanunlar çıkarmaktaydı. Devlet yönetimi meclis içinden seçilen 2 adet **konsüle** bırakılmıştı. Bu konsüller *imperiuma* (en yüksek yetki) sahip olmakla beraber, aslında görevleri paylaşmaktaydılar. İki adet seçilmelerinin herhangi birinin tek başına güçlenerek bir krala dönüşmesini engelleyeceği düşünülmüştü. Ayrıca meclisin sıkı denetimi altındaydılar. Aldıkları kararları meclisin onaylaması gerekiyordu. Ancak kentin geçirdiği önemli tehlike anlarında bu konsüllerden bir tanesi meclis tarafından *diktatör* seçilirdi. Diktatör bütün devlet yö-

Patricius, (çoğulu Patricii): Roma kentinin yerel aristokrasisi.

Comitia Curiata: Üyelerini patriciusların oluşturduğu meclis.

Konsül: Devleti yönetmek için Comitia Curiata üyeleri arasından her yıl seçilen iki üye.

Senatus (Senato): Üyeleri patriciuslar arasından konsüller tarafından seçilen meclis.

Plep: Köken olarak aşağı tabakadan gelen veya sonradan Roma vatandaşlığına alınan yurttaşlar.

Comitia Tributa: Delegelerin Roma kenti çevresindeki yerleşim birimlerinden seçilerek gelmelerini esas alan ve plepler tarafından kurulan meclis.

Proletaria: Şehirlerde yaşayan yersiz, yurtsuz ve çoğu zaman işsiz insan kitlelerinden oluşan sınıf.

Optimatlar: Kan bağı, memuriyet veya büyük toprak sahipliği vasıflarıyla, güç ve sonrasında asalet unvanları kazanan eski patricius ve plepler ile memurlardan oluşan sınıf.

Atlılar (Equestrii): Para zenginliği ile asil unvanı kazanan sınıf.

Prokonsül veya Propraetor: Bir provinciayı yönetmek için gönderilen vali.

netimini ve ordu yönetimini tek elde toplayan ve meclis kontrolünde olmayan bir makamdı; ama bu olağanüstü yetkiler tehlike geçtikten sonra tekrar meclise devredilirdi. Ayrıca ikinci bir meclis olan **Senatus** da devlet yönetiminde bulunmaktaydı. Görevi sadece hükümete, yani konsüllere tavsiyeler vermekti, kararları kanun hükmü taşımıyordu.

Roma Cumhuriyeti'nin tarihi patriciuslar ve **plepler** arasında süren sınıf mücadeleleri ile doludur. Plepler ilk başta devlet memurluklarına alınmadıklarından, devlet yönetiminin herhangi bir kademesinde söz sahibi olamıyorlardı. Bu nedenle kendi meclisleri olan **Comitia Tributa**'yı kurdular. Bu meclisin ilk görevi plepleri, patricilerin haksız muamelesine karşı korumaktı. Bununla beraber, Roma kanunlarının yazılı hâle gelmesini sağlamakta anahtar rol oynamıştır. İ.Ö. 450 yılında pleplerin baskısıyla *12 levha kanunu* çıkartılmış ve Roma hukukunun temel taşı olacak aile, borç, ceza ve miras hukukları düzenlemiştir.

İ.Ö. 3. yy. boyunca süren savaşlar, Romalıların İtalya'da yaşayan köylüleri silah altına almasına neden olmuştu. Yeni ele geçirilen toprakların vergi olarak Roma'ya tahıl göndermeye başlamaları, bu köylülerin terhis edildikten sonra ürünlerini eskisi kadar kârla satamamalarına ve giderek artan borçlar altına girmelerine neden oldu. Böylece küçük arazi sahipleri, topraklarını giderek zenginleşen büyük toprak sahiplerine ucuza satarak daha iyi imkânlar bulabileceklerini umdukları şehirlere göç etmeye başladılar. Emekli edilen askerlere yeni eyaletlerde toprak dağıtılması veya koloni şehirleri kurulmaya başlaması bu sorunu çözmeye yetmedi. Şehirlerde **proletaria** adı verilen yeni bir sosyal sınıf ortaya çıkmaya başladı. Daha zengin bir sınıfı oluşturan **optimatlar** ile proletaria arasında artan huzursuzluklar zaman zaman iç savaşlara dönüşebiliyordu.

İ.Ö. 133'te politikada aktif olan *Gracchus kardeşlerin* yeni toprak reformu bu sorunu çözmek için kabul edildi. Buna göre aşırı toprak sahibi olan zenginler bu toprakları devlete iade edecek ve elde edilen araziler küçük meblağlar karşılığı, köylülere, tekrar satılamayacak eşit parseller şeklinde dağıtılacaktı. Uygulama bir anlamda başarılsa da, Gracchus kardeşlerin optimatlar tarafından siyasi suikastlarla öldürülmesi sonrası, dağıtılan bu toprakların tekrar satılamaması kaidesi kaldırıldı. Böylece bu araziler yeniden büyük toprak sahiplerinin eline geçmeye başladı.

Ancak bu arada proletaria elindeki politik gücü anlamaya başlamıştı. **Atlılar** sınıfı ile birleşerek bu sınıftan General Marius'u Halkçı Partinin başına ve seçimle konsül pozisyonuna getirdiler. Marius, (İ.Ö. 105-101), Fransa, İspanya, Galya ve Germen kabileleri ile savaşarak askerî nüfusunu genişletti ve orduda reform yaparak her sınıftan kişinin orduya alınabilmesini sağladı. Böylece proleteria kökenli kişiler de ordu kariyeri sonrası devlet memurluklarına ulaşabilmeye başladılar.

Romalılar yeni ele geçirdikleri denizaşırı topraklarda *eyaletler (Provincia)* kurmuşlarıdır. Bu eyaletlerin hukuksal statüsü savaşla ele geçirilen bir ülkenin hukuken Roma Devleti'nin malı olduğu temeline dayalıdır. Dolayısıyla bu yerlerde yaşayan yerli halk, Roma vatandaşlık hakkı olmadan yaşamına devam etmekle beraber, Roma Devleti'ne vergi ödemek zorundadır. Roma tarafından gönderilen **prokonsül veya propraetorlar** bu topraklarda sivil ve askerî idareyi elinde toplamaktadır. Bu nedenle eyaletler aslında bu görevlilerin insafına kalmıştı ve Romalı valiler tarafından çabuk zenginleşmek ve politik nüfuz elde etmek için sömürülen bölgelere dönüşmüşlerdi. Bu durum ancak Roma İmparatorluk Çağı'nda düzelecektir.

Roma Cumhuriyeti'nde İç Karışıklık ve Cumhuriyet'in Çöküşü

Daha az vergi ödeme ve devlet tarafından ücretsiz buğday dağıtımından pay alma gibi avantajlar içeren Roma vatandaşlık hakkından mahrum kalan İtalya'daki Roma ittifakı üye kentleri, İ.Ö. 90'da isyan ettiler. Bu isyan ancak İtalya'da yaşayan her hür kişiye Roma vatandaşlık hakkının verilmesi ile durdurulabildi. Böylece İtalya'da millî bir birlik tamamıyla sağlanmış oldu.

Roma'daki bu iç karışıklıklar, **Pontus Krallığı**'nın, Roma'nın Anadolu'daki müttefiklerinin topraklarını ele geçirebilmesine imkân tanıdı. İ.Ö. 88 yılında Roma Devleti'ne savaş açan Pontus Kralı VI. Mithridates, bu sırada ağır vergiler ve valilerin baskısıyla iyice ezilmiş olan Batı Anadolu'daki kentlerin de desteğiyle *Asia eyaletini* tamamen ele geçirdi. VI. Mithridates Anadolu'da yaşayan bütün Roma vatandaşlarını idam ettirdi (yaklaşık 80.000 kişi), ardından Yunanistan'a geçerek buradaki Roma etki alanını kırmaya başladı.

Pontus Krallığı: Anadolu'nun Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerinde kurulan Hellenistik dönem krallığı.

Bu gelişmeler iç savaşın eşiğinde bulunan İtalya'da büyük bir paniğe yol açtı. Mithridates'e karşı sefere gönderilmek istenen Halkçı Parti lideri Marius tam sefer hazırlıklarına başlarken, aristokrasi taraftarı General Sulla, ordusu ile Roma'ya yürüyerek Marius hükümetini devirdi. Sulla, senatoya aristokratlar ağırlıklı yeni senatörler seçtirerek, proleteria lehine alınmış bütün kararları aristokratlar lehine çevirtti. Daha sonra Yunanistan'da ve Anadolu'da kral VI. Mithridates'le savaşarak Asia eyaletini tekrar ele geçirdi. Ancak kesin çözüm sağlamadan Pontus Kralı ile (İ.Ö. 85/84) barış yaparak İtalya'ya döndü. Bu arada senatoya tekrar girmeye çalışan Marius taraftarları isyan ettiler. Sulla tekrar Roma'ya orduyla yürüyerek idareyi ele geçirdi ve kendisini süresiz olarak diktatör ilan etti. Böylece iktidarı iyice güçlenen Sulla ve aristokratlar bir dizi kanunla Halkçı Partinin tekrar güçlenmesine engel olacak önlemler aldılar.

İ.Ö. 79 yılında Sulla'nın ölümü, Marius taraftarlarının tekrar ayaklanmasına neden oldu. Hatta İspanya'yı Roma Devleti'nden kopararak burada yeni bir devlet kurdular. Sulla'nın yerine geçen ve kendisini diktatör ilan eden General Pompeius İ.Ö. 72'de bu isyanı bastırdı ve İspanya'yı geri kazandı. Bu arada İtalya'da ayaklanan köleleri de yenerek kahraman olarak Roma'ya geri döndü. Ancak İ.Ö. 70 yılında Pompeius tekrar güçlenmeye başlayan Halkçı Partinin tarafına geçti ve senatoda Sulla Dönemi'nde geçmiş olan kanunları yürürlükten kaldırdı.

Bu arada Roma donanmasına önem verilmemesi, İtalya'daki karışıklıklar ve Doğu Akdeniz'de kıyıları kontrol altında tutabilecek Seleukos Krallığı gibi devletlerin zayıflamış olması bu bölgede korsanlığın hızla yayılmasına neden oldu. Korsanlık İtalya'ya tahıl sevkiyatını engeller hâle geldi. İlk olarak İ.Ö. 79 yılında Anadolu'ya gönderilen ordu ve donanma, korsanlara karşı birtakım başarılar gösterdi. Likya'da korsanların eline geçmiş Olympos (Antalya, Kumluca, Deliktaş-Çıralı Köyleri) gibi kentler tahrip edilerek korsanlık kısmen zayıflatıldı. Korsanlık buna rağmen İ.Ö. 67'de Pompeius'un Anadolu'ya yeni bir sefer düzenlemesine kadar devam etti. Bu arada Pontus Krallığı tekrar Roma'ya savaş açtı. Pompeius, Pontus Kralı VI. Mithridates'i de yendi (İ.Ö. 64). Ardından Anadolu'da iyice zayıflamış Seleukos Krallığı gibi küçük devletleri de ortadan kaldırarak geniş bir bölgeyi Roma topraklarına kattı. Böylece Marmara Denizi güneyinde *Bithynia Eyaleti*, Karadeniz'de *Pontus Eyaleti*, Çukurova'da *Kilikia Eyaleti* ve daha güneyde *Suriye Eyaleti* kurularak Anadolu'nun ve yakın çevresinin büyük bir kısmı Roma devletine katılmış oldu.

Triumvirlik: Devlet yönetimin üç kişi arasında paylaşılması.

Cicero: Yazdığı pek çok kitabı günümüze ulaşmış ünlü Romalı hatip, avukat ve devlet adamı.

Pompeius, Roma'ya döndükten sonra, artan iç savaş tehlikesine karşı, kendisini kral ilan etmesinden korkan rakiplerini yatıştırmak için, ordusunu terhis etti ve yetkilerini senatoya devretti. Ancak askerlerine verdiği ücretsiz toprak dağıtma sözü ve Anadolu'da kurduğu yeni eyalet sistemi, çoğunluğu aristokratlardan oluşan senato tarafından onaylanmadı. Bu arada Marius'un yeğeni olan Julius Caesar, Halkçı Partinin başına geçmişti. Preoleteria temsilcisi Crassus, Caesar ve Pompeius güçlerini birleştirerek devlet yönetimini ele geçirdiler. Bu kurulan ittifaka **triumvirlik** adını verdiler. Triumvirler senatoya kendi taraftarlarını yerleştirerek **Cicero** gibi aristokratları sürgüne gönderdiler.

Daha sonra askerî ve siyasal konumlarını güçlendirmek için, Crassus Suriye Valiliğine, Pompeius ise İspanya Valiliğine geçtiler. Caesar ise güçlü bir ordunun başında Galya bölgesini (yaklaşık bugünkü Fransa) ele geçirerek (İ.Ö. 58) burada valililiğe başladı.

Crassus'un doğuda İran'daki Part Krallığı'na karşı savaşırken ölmesi, Caesar ile Pompeius'un birbirlerinden kuşkulanmaya başlamaları üzerine triumvirlik dağıldı. Pompeius'un konsül olarak İtalya'ya dönmesi ile onun etkisine giren senato, Caesar'a, iç savaş riskini azaltmak için ordularını terhis etmesini ve Roma'ya dönmesini emretti. Bu karara uymayan Caesar, ordusuyla İ.Ö. 49'da Roma'ya yürüdü. Bunun üzerine yeni bir iç savaş başladı.

Caesar'ı yenemeyen Pompeius İtalya'dan Balkanlara çekilmek zorunda kaldı. Caesar önce Pompeius taraftarlarının bulunduğu İspanya'yı ele geçirdi. Sonra Pompeius'u Yunanistan'da Pharsalus Savaşı'nda (İ.Ö. 48) yendi. Pompeius, Mısır'a kaçtı ve burada öldürüldü. Mısır'a kadar Pompeius'u kovalayan Caesar, burada tahta Kraliçe VII. Kleopatra'yı geçirdi. Anadolu'ya geçerek Pontus ordusunu Zela (Tokat/Zile)'da yendi. Ünlü *"veni, vidi, vici"* (geldim, gördüm, yendim) sözünü bu savaştan sonra söylemiştir. İ.Ö. 45'te Pompeius taraftarlarının en sonuncularını da Afrika'da ve İspanya'da yenerek Roma'nın mutlak hâkimi olarak İtalya'ya döndü.

Kendisini süresiz diktatör seçtiren Caesar, ordusunu terhis etmeyerek başkomutanlık görevini de sürdürmeye devam etti ve senatonun yetkilerini kısarak bütün önemli kararların kendi onayından geçmesini sağlayacak yeni düzenlemeler yaptı. Bu sayede bir yandan denizaşırı topraklarda emekli edilen askerleri ve akrabalarını yerleştirdiği koloniler kurmak, vergi indirimleri sağlamak, aristokrasiyi oluşturan büyük toprak sahiplerinin İtalya'daki etkisini kırmak, diğer yandan eyaletlerde valilerin yetkilerini kısmak ve yerli halklara yeni haklar tanımak gibi bir dizi reformlar yaparak, hem İtalya'daki iç sorunları azaltmış, hem de Akdeniz çevresinde Roma egemenliğini pekiştirmiştir. Ancak hem senatodan dışlanan hem de yeni reformlar sonrası maddi kayıplara uğrayan aristokrasi, Roma'nın yavaş yavaş bir tek kişinin kontrolü altında bir imparatorluğa dönüştüğünü sezinledi. Bunun üzerine aristokratlar diktatörden Roma'yı kurtararak cumhuriyeti yeniden kurmayı amaçlayanlarla bir araya gelerek Caesar'a suikast düzenledi. Julius Caesar, İ.Ö. 44 yılında Brutus ve Cassius'un başını çektiği bir grup tarafından Roma senatosunda öldürüldü.

Her ne kadar suikastçiler ve destekçileri, yeni bir cumhuriyet kurmak için hazırlık yapmış olsalar da, Caesar'ın yardımcısı ve o sırada konsül makamında bulunan Marcus Antonius ordu desteği ile Roma'da yönetimi ele geçirdi. Julius Caesar'ın yeğeni Octavianus ve Caesar'ın diğer bir yardımcısı General Lepidus güçlerini birleştirerek İ.Ö. 43'te *II. Triumvirliği* kurdular. Caesar suikastine karışmış kişilerden başlayarak, cumhuriyet yönetimini savunan bütün senatörlerin ve atlı sınıfının yasal haklarını ve mülklerini ele geçirdiler. Cicero gibi ünlü kişiler de dahil

olmak üzere muhaliflerini idam ettirerek, hapsederek veya sürgüne göndererek dağıttılar. İtalya'dan kaçmış bulunan Brutus ve Crassus'un Anadolu dahil olmak üzere doğudan topladıkları orduları İ.Ö. 42'de Trakya'daki Philippi (Kavala yakınları)'de yenerek, cumhuriyeti savunan son güçleri de yok ettiler.

Savaş sonunda triumvirler Roma topraklarının yönetimini paylaştılar: Lepidus İspanya ve Afrika'daki, Octavianus, İtalya ve Avrupa'nın geri kalan kısmındaki ve Marcus Antonius doğudaki eyaletleri yönetmeye başladı. Octavianus, politik bir hamle ile, Lepidus'un İ.Ö. 33'te yetkilerine el koyarak, onun topraklarının da yönetimini ele geçirdi. Bu sırada Marcus Antonius, Mısır Kraliçesi VII. Kleopatra ile evlenmiş ve Doğu'yu bir kral gibi yönetmeye başlamıştı. Octavianus, Roma'nın doğu eyaletlerini Kleopatra'ya vereceğini bahane ederek Antonius'a savaş açtı. İ.Ö. 31'de Yunanistan'ın güneybatısında Aktium Körfezi'nde yapılan deniz savaşını kazandı. Octavianus, Antonius ve Kleopatra'yı sığındıkları Mısır'a kadar kovalayarak, bu bölgeyi ele geçirdi. Zaferi kesinleşince Antonius ve Kleopatra intihar etti. Böylece Octavianus, Roma topraklarının tek hâkimi oldu.



Roma kentinde kraliyet yıkıldıktan sonra yeni kurulan devlet yönetimi nedir ? Bu yönetimin en önemli kurumu ve görevleri nelerdir?

ROMA İMPARATORLUĞU



Roma'nın önemli bir imparatorluğa dönüşüm sürecini öğreneceksiniz.

Julius-Claudiuslar Dönemi (İ.Ö. 27-İ.S. 68)

Octavianus'a, İ.Ö. 27 yılında senato tarafından *Augustus* (yüce) unvanı verildi ve bu tarihten itibaren bu unvanla anılmaya başladı. Aynı yıl kendisine gene senato tarafından prokonsül yetkilerinin en geniş şekli (*imperium*) ve Roma ordularının başkumandanlığı verildi. Bundan böyle bu yetkilerini de ifade etmek için imparator unvanını da kullanmaya başladı.

Roma İmparatorluğu, Augustus'un *imparator* unvanını kullanması ile İ.Ö. 27 yılından itibaren başlatılır. Bu dönemde senato tavsiye kararları vermekle beraber asıl yetki başta bulunan imparatordadır. Senato hâlâ İtalya'yı ve içinde ordu bulunmayan eyaletleri yönetmek için memurlar tayin etmektedir; ancak Augustus'un reformları ile başta Mısır olmak üzere çok sayıda zengin eyalet doğrudan imparatorun şahsına bağlıdır. Ayrıca imparatorun emir ve kararları doğrudan kanun yetkisi taşımaktadır. Augustus, İtalya ve eyaletlerde nüfus ve servet kayıtlarını yenileyen sayımlar yaptırarak vergi sistemini yeniledi ve vergilerin doğrudan Roma imparatorluk memurları tarafından toplanmasını sağladı.

Augustus, iç savaşlar nedeniyle çok yıpranmış Roma topraklarını reformlarla tekrar düzene sokarken, askerî anlamda da büyük ölçüde barışçıl

Resim 7.3



Roma İmparatoru Augustus'un Vatikan'da Sergilenmekte Olan Mermer Heykeli

bir siyaset izlemiştir. İmparatorluk sınırlarını Ren, Tuna, Fırat Irmaklarına genişleterek muhafaza etmiştir. Augustus, bütün icraatlarını en sağlam kopyası Ankyra(Ankara)'daki Augustus Tapınağı'nın duvarlarında korunmuş olarak günümüze gelen vasiyetnamesinde anlatmaktadır.

Augustus'tan sonra tahta kendi ailesinden gelen imparatorlar geçmeye başlamıştı. Bunlardan bazıları Augustus'un barışçıl siyasetini sürdürse de İmparator Claudius (İ.S. 41-54), Britanya'nın güneyi, Trakya, Mouretania (Fas ve Cezayir'in bir kısmı) gibi bölgeleri de Roma İmparatorluğu'na bağlayarak Roma topraklarını biraz daha genişletmiştir. İmparator Caligula (İ.S. 37-41) ve İmparator Nero (İ.S. 54-68) ise zorba davranışları ve dikkatsiz harcamaları ile halkı isyana yöneltmişlerdir. İlki öldürülmüş, diğeri ise intihara zorlanmıştır. Bunlardan sonra yeni seçilecek imparatorun saptanmasında Praetoria söz sahibi olmuş, bundan böyle ordunun imparator seçiminde doğrudan müdahaleleri sıkça görülmeye başlanmıştır.

Julius-Claudiuslar Dönemi, olumsuz bazı olaylara karşın, Roma imparatorluk tarihi ve uygarlığı için altın bir çağdır. Roma edebiyatından, mimarisine pek çok konuda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Özellikle eyaletler, örneğin Anadolu'da bulunan bölgeler ve kentler, barış ortamı sayesinde artan bir refah seviyesine kavuşmuşlardır. Özellikle şehirlerde yaşayan zengin kesim, Roma ordusundan terhis olan eyalet kökenli askerler kanun yolu ile Roma vatandaşlık hakları kazanmaya başlamış ve daha üst seviyelerde görevlere gelerek Roma devletinin idaresinde rol oynamışlardır. Gerek artan refah, gerekse Roma İmparatorluğu'nda yükselen eyalet kökenlilerin geldikleri şehirlere yaptıkları yardımlar Ephesus (Efes), Aphrodisias (Geyre), Perge (Aksu) gibi Anadolu kentlerinde ve diğer yerlerde gözlemlenebilecek M.S. 1. yy. ile artan mimari faaliyetlerde kendisini göstermektedir.

Flaviuslar Dönemi (İ.S. 69-96)

İmparator Nero'nun ölümü üzerine sınırlardaki orduların pek çoğu kendi generallerini imparator yapmak istediği için iç savaş başladı. Vespasianus, doğu ordularının desteği ile diğerlerini yenerek imparator oldu. Vespasianus ve ondan sonra tahta geçen oğulları döneminde Roma vatandaşlığı eyaletlerde iyice yayılmıştır. Özellikle atlılar sınıfına katılarak Roma İmparatorluğu'nun asil kesimine katılan ve memuriyetlerde yükselen bu kişiler arasından imparatorluk makamına bile ulaşanlar olacaktır. Flaviuslar Dönemi'nde Anadolu kentlerinde refahsal yükselişi devam etmiştir.

Resim 7.4



Roma Kentinin Antik Çağ'daki Hâlini Gösteren Bir Maket. Ön planda Flaviuslar Döneminde Tamamlanan Colosseum (amfitiyatro) görülmektedir

Antoninuslar Dönemi (İ.S. 98-193)

Flavius'lar Hanedanı'nın son üyesi İmparator Domitianus (İ.S. 81-96)'un öldürülmesinden sonra, saygın bir senatör olan Nerva (İ.S. 96-98) tahta geçti. Nerva, kendisine veliaht olarak o sıralar Roma İmparatorluğu'nun en güçlü kişilerinden birisi

olan General Traianus'u gösterdi. Böylelikle iç savaşlara engel olmak için devlet yönetimine en uygun kişinin, akrabalık ilişkileri olmasa da, bir önceki imparator tarafından veliaht ilan edilmesi geleneği başlamış oldu.

Traianus (İ.S. 98-117) imparator olunca tekrar fetih politikası izledi. Bu dönemde Dakia (bugünkü Romanya) bölgesi ele geçirilerek yeni bir eyalet yapılmıştır. Traianus'un diğer askerî harekâtları doğuda gerçekleşmiştir. Özellikle iç karışıklıklarla boğuşan Parthia üzerine düzenlenen seferlerle Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmı ele geçirilmiş, Fırat ve Dicle Irmakları arasındaki bölgeden Basra Körfezi'ne kadar olan kesim ile Arabistan'ın, muhtelif bölgeleri de Roma İmparatorluğu'na katılmıştır. Ancak Traianus'un İ.S. 117 yılında Selinus (Gazipaşa)'da ölmesi nedeniyle bu fetihler kalıcı olmamış; sonraki İmparator Hadrianus (İ.S. 117-138) zamanında sınır tekrar Fırat Irmağı'na geri çekilmiştir.

Hadrianus Dönemi Roma İmparatorluğu'nun her tarafı için en görkemli dönemdir. Hadrianus, yönetimi sırasında uzun gezilere çıkarak pek çok sorunu yerinde incelemiş ve çözmüştür. Bu gezilerin iki tanesi Anadolu içlerine kadar uzanır. Bu sayede pek çok Anadolu kenti gerek imparatoru karşılamak, gerekse belli imtiyazlar sağlamak sayesinde büyük imar hareketlerine girişmiştir. Hadrianus kendisi de bu faaliyetlere katkılarda bulunmuştur; örneğin Karadeniz'in dalgaları ile boğuşan Trapezos (Trabzon)'a bir dalgakıran yaptırmış, yakın zamanda deprem geçirmiş Nikaia (İznik) ve Nikomedia (İzmit) gibi kentlerin tekrar imarı için büyük miktarlarda para bağışlamıştır.

Hadrianus'un evlat edinerek yerine veliaht gösterdiği Antonius Pius (İ.S. 138-161) Dönemi'nde özellikle batı sınırlarında Germen kabileleri ile savaşlar yapılmıştır. Aynı dönemde Anadolu'da meydana gelen iki ayrı deprem Bithynia ve Karia-Lykia kentlerine zarar vermiş, imparator yıkılan kentlere para yardımlarında bulunmuştur. Sonraki imparator Marcus Aurelius (İ.S. 161-180) ise bir filozoftu. Özellikle onun zamanında memurların asalete göre değil, yaptıkları işin değerine göre değerlendirilmesine önem vermiştir. Ancak ölümünden sonra tahta kendi oğlu Commodus (İ.S. 180-193)'un geçmesi ile devlet yönetimindeki becerikli evlatlıklarla imparatorların getirdiği Altın Çağ sona ermiştir. Commodus'un bir suikast ile öldürülmesi ile Antoninuslar devri sona ermiştir.

Antoninuslar devri imparatorlarının büyük kısmı eyaletlerden gelen ve Roma vatandaşlık hakkını sonradan elde etmiş ailelerden gelmekteydi. Belki de bu dönemde Romalı olma fikri, Latin kökenli eski ailelerin soyundan gelmekten öte, köken önemsenmeden bir devlete ait vatandaş olmaya doğru dönüşmüş; artan sayılarda halk kitleleri Roma vatandaşlık hakkı kazanmışlardır. Özellikle memuriyetlerde yükselen ve çoğu yoksul veya eyalet kökenli ailelerden gelen bu yeni zümre sayesinde yetenekli olanlar üst makamlara ulaşabilmiştir. Bu sayede Roma İmparatorluğu edebiyat, hukuk, bilim, mimari, sanat gibi dallarda da en üst seviyesine ulaşmıştır.

Resim 7.5



Roma İmparatoru Marcus Aurelius'un Mermer büstü. İstanbul Arkeoloji Müzeleri (Foto: Ahmet Tolga Tek)

Severuslar Dönemi (İ.S. 193-235)

İmparator Commodus'un öldürülmesinden sonra gene tahta kendi adaylarını geçirmek üzere hareket eden farklı askerî birlikler arasında başlayan iç savaş, Pannonia Valisi iken kendisini imparator ilan eden Septimius Severus (İ.S. 193-211)'un zaferi ile sonuçlanarak bu imparatordan ismini alan *Severuslar Hanedanı* başa geçmiştir.

Severuslar Dönemi'nin en önemli icraatı, Caracalla (İ.S. 211-217) Dönemi'nde kaleme alınan bir emirname ile Roma İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan herkesin Roma vatandaşı yapılmasıdır. Böylece Romalı ve vatandaşlık hakkı olmayan eyaletli arasındaki farklar ortadan kaldırılmıştır. Severuslar Hanedanı'ndan gelen son imparator olan Severus Alexander (İ.S. 222-235)'in öldürülmesi ile Severuslar Hanedanı sona ermiştir.

Asker İmparatorlar Dönemi (İ.S. 235-284)

Lejyon: Roma ordusundaki ana birlik. Her lejyona bir numara, kartel şeklinde bir standart ve bir şeref ünvanı verilirdi.

Limes: Sınır boyunda kurulan kaleler ve surlardan oluşan savunma sistemi.

Bu dönem bütün Roma İmparatorluğu'nun karışıklıklara boğulduğu bir süreçtir. İmparatorların seçilmesinde Roma'daki Praetoria birliği ile eyaletlerdeki **lejyon**ların pek çoğu söz sahibi olmaya çalışmış ve ülke sürekli iç savaş durumunda kalmıştır. Bu durum sınırların güvenliğini de azaltarak imparatorluğu yıkılma noktasına getirmiştir. Yaklaşık 50 yıl süren bu süreçte 40'a yakın kişi imparator ilan edilmiş, kimi zaman farklı yerlerde kendilerini imparator ilan eden 4-5 general arasında savaşlar sürmüştür.

İ.S. 2.yy.ın ortasından başlayarak Tuna ve Ren Irmakları civarında yaşayan barbar kabileleri, doğudan gelen göçlerle yerlerinden edilerek, Roma topraklarına geçmeye başlamışlardır. Çoğu zaman **limesler** sayesinde püskürtülen bu akınların bazıları iç bölgelere sızmakta başarılı olmuş, ancak Romalılar her seferinde üstün gelmeyi başarmışlardır. Ancak Severuslar Dönemi'nden başlayarak bazı kuzeyli kabilelerin barışçıl yöntemlerle Roma topraklarına geçmesine izin verilmiştir. Özellikle tarımsal bölgelere yerleştirilen bu göçmenler aynı zamanda askerî birliklere katılıyorlardı, dolayısıyla İ.S. 3. yy.da Roma lejyonlarında etnik köken olarak Roma toprakları dışına ait olan çok sayıda asker bulunmaktaydı.

İ.S. 3. yy.ın ortasında Roma İmparatorluğu'ndaki iç karışıklıklar sınır güvenliğini azaltınca Got kabileleri ve diğer Germen kökenli halklar Tuna ve Ren Irmaklarını büyük kitleler hâlinde aşarak Roma topraklarını yağmalamaya başladılar. Önceleri sınırlarda etkili olan bu akınlar, İ.S. 250-260'lı yıllara gelindiğinde gittikçe iç bölgelere ulaşmaya başlamıştır. Got kabileleri Anadolu'ya da geçmiş, Ephesus, Nikomedia, Nikaia gibi Batı Anadolu'nun önemli kentlerini ele geçirerek yağmalamışlardır. Got akınları Side (Selimiye)'ye kadar ulaşmıştır. İmparator II. Claudius (M.S. 268-270) tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmaları ile Got tehdidi büyük ölçüde giderilse de, özellikle tarım arazilerinin savaşla tahrip olduğu bölgelerde Roma topraklarına esirler kalabalık gruplar hâlinde yerleştirilmiştir. Bu halk toplulukları ileride Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasında etkili olacaklardır.

İran'da Part Hanedanı'nı yıkarak güçlü bir devlet kuran Sasaniler de Romalıların zayıflaması ile Roma topraklarını ele geçirmeye başlamışlardır. Özellikle 240'lı yıllardan başlayarak Fırat Irmağı'nı defalarca aşan Sasani birlikleri bazı savaşlarda geri püskürtüldüyse de, İ.S. 260 yılında Edessa (Urfa) yakınlarında yapılan bir savaşta İmparator Valerianus (İ.S. 253-260) esir edilmiştir. Sasaniler, Tarsus ve Caesaria (Kayseri) gibi önemli kentleri ele geçirerek yağmalamışlardır. Roma'ya bağlı vasal bir devlet olan Palmyra Krallığı (bugünkü Ürdün), Sasanileri yenerek geri püskürttüyse de, bu krallığın kendisi, Kraliçe Zenobia Dönemi'nde Mısır, Suriye ve

Ankyra (Ankara)'ya kadar Anadolu'daki Roma topraklarını ele geçirmiştir. Bu tehdit ancak İmparator Aurelianus (İ.S. 270-275) zamanında sona erdirilebilmiştir.

Hiç kuşkusuz Roma İmparatorluğu'nu bu dönemde en çok etkileyen diğer bir olay büyük veba salgınıdır. Got göçleri ile Roma topraklarına ulaşan bu salgın özellikle metropollerde yaşayan halkı etkilemişti. İmparator II. Claudius'un kendisi de dahil olmak üzere Roma İmparatorluğu'nda yaşayan nüfusun neredeyse 1/4'ü veba salgını sonucu hayatlarını kaybetmiştir.

Kendisini imparator ilan eden generaller arasında süren iç savaşlar, barbar kabilelerin ve Roma'nın komşularının ülke içine akınları, yerel ölçekli isyanlar, eşkıyalık, korsanlık ve büyük veba salgını bütün Roma İmparatorluğu'nda sosyal yapıyı ve şehirlerin görünümünü değiştirmiştir. Örneğin uzun bir süredir refah ve barış içinde yaşayan Anadolu kentleri tekrar sur inşaatlarına başlamışlardır. Bunun için kimi zaman şehirlerdeki kamu yapıları sökülerek acil inşa edilmesi gereken surlara taş sağlanmıştır. Artık pek çok yerde süslü kamu yapılarının yapımı durmuş, şehirlerdeki mevcut kamu yapıları da bakımları yapılamaz ve işletilemez hâle gelmeye başlamıştır.

Savaş ve saldırılar özellikle korunmasız köylere zarar vermiştir. Bu dönemde tarımsal üretimin düşmesi nedeniyle sürekli kıtlıklar yaşanmaya başlanmıştır. Ticaretin durma noktasına gelmesi, şehirlerin ihtiyaçlarını karşılayamaz hâle gelmesine neden olmuşur. Vergi toplanmasının zaman zaman imkânsız hâle gelmesi nedeniyle, merkezî hazine boşalmış, parada maden ayarlarının azaltılması zorunlu bir hâle gelmiştir. Bu da yüksek bir enflasyona neden olmuş, meta fiyatları hızla yükselişe geçmiştir.

Roma İmparatoluğu yıkılmak üzereyken, İmparator II. Claudius ve Aurelianus'un askerî zaferleri ile dış tehditler ve iç isyanlar sona erdirilmiştir. Askerî alanda yaptıkları yenilikler Geç Roma dünyasını şekillendirecektir. Öncelikle her iki imparator da şehirlerin savunulması için sur inşaatlarına destek vererek, savunmayı artık birer kale görünümü almış geniş coğrafi alanlara yaymışlardır. Hantal kalan ve sınırları aşan barbar kabilelerine karşı koyamayan lejyonlar yavaş yavaş yerlerini ağır zırhlı süvari birliklerine bırakmaya başlamışlardır. Bu birlikler hızlı bir şekilde, sınırlardan içeri sızan saldırganlara ulaşarak, tehditleri engellemeye başlamışlardır. Savunmalı kentler ve onları koruyan süvari birlikleri Ortaçağ dünyasının temellerini atmaya başlayacaktır.

Tetrarşi Dönemi (İ.S. 284-324)

İmparator Diocletianus (İ.S. 284-305) yönetimi ele aldıktan sonra temelleri kendisinden önce atılmaya başlanmış yapısal reformlara önem vermiştir. Diocletianus artık doğal sınırlarına ulaşmış ve çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Roma İmparatorluğu'nun tek bir kişi tarafından, tek bir merkezden idare edilemeyeceğini kavramış durumdaydı. Bu nedenle Antoninuslar devrindeki gibi, yetenekli bir kumandan olan Maximianus'u *Caesar* ilan ederek kendisine veliaht yaptı. Sonra *Augustus* payesi vererek kendisi ile ortak imparator ilan etti. Böylece Maximianus kuzey sınırına müdahale edebileceği Mediolanum (Milano, İtalya)'dan Batı Roma topraklarını, Diocletianus ise Balkanlar ve Doğu Anadolu'ya rahatça ulaşabileceği Nikomedia (İzmit)'dan Doğu Roma topraklarını yönetecekti. Böylece Roma İmparatorluğu resmî olarak ikiye bölünmese de, idari anlamda *Doğu* ve *Batı* olarak bölünmüş oluyordu.

Resim 7.6



Roma İmparatoru Diocletianus'un Mermer Bir Büstü. İstanbul Arkeoloji Müzeleri (Foto: Ahmet Tolga Tek)

İ.S. 293 yılında sınır güvenliği için bu yönetim tarzı biraz daha geliştirilerek iki yeni Caesar tayin edilmiştir. Konstantius, Galya ve Britanya'yı, Galerius ise Suriye ve Mısır'ı idare etmekle görevlendirildiler. Böylece 4'lü yönetim tarzı, yani *tetrarşi* kurulmuş oldu.

İdari reformun en önemli özelliklerinden biri, Diocletianus tahta geçtiğinde 48 adet olan eyaletlerin tamamının bölünerek, daha küçük yeni eyaletler oluşturulması ve sayılarının 104'ü geçmiş olmasıdır. Burada amaç zengin eyaletlerde güçlenerek imparator olmak üzere isyan edecek valilerin önünün kesilmesidir. Ayrıca senato ve imparator eyaletleri arasındaki farklılıklar kaldırılmış; bütün eyaletler 12 adet **dioecesis** altında gruplandırılmıştır. Böylece idare rahatlatılarak belirgin bir düzen içine sokulmuştur. Ayrıca askerî ve sivil yönetim tamamen birbirinden ayrılmıştır.

Dioecesis: Eyaletlerin toplandığı büyük idari bölge.

Enflasyona karşı mali reformlar da yapılmıştır. Örneğin; Aizanoi (Çavdarhisar/Kütahya), Aphrodisias ve diğer kopyalarından tanınan ve İ.S. 301 yılında kaleme alınan *Narh Emirnamesi* ile imparatorluk çapında varolan her türlü meta ve hizmet için ödenecek en yüksek fiyatların sabitlenmesi denenmiş; yeni tip ve birimlerde sikkeler basılarak paraya duyulan güvensizlik sona erdirilmeye çalışılmıştır. Mali durumdaki reformlar başarılı olamamış, enflasyon ve paradaki bozulma Geç Roma Dönemi'nde de devam etmiştir.

Diocletianus ve Maximianus İ.S. 305 yılında kendilerini emekli ederek yerlerini Konstantius ve Galerius'a bırakmışlardır. Her iki imparator da kendilerine yeni Caesarlar atayarak olaysız bir şekilde başa geçseler de, Constantius'un ölümü ile tekrar iç savaşlar patlak vermiştir. Constantius'un oğlu olan ve batı ordularının desteğini alan I. Constantinus (İ.S. 306-337)'un, son rakibi Licinius'u, İ.S. 324'te önce Hadrianopolis (Edirne), sonra da Krysopolis (Üsküdar, İstanbul)'te yenerek ortadan kaldırması ile Roma İmparatorluğu tekrar tek bir kişinin yönetimi altına girmiştir.

Constantinuslar Dönemi (İ.S. 324-363)

I. Constantinus, Diocletianus'un başlattığı reformları sürdürmüştür. En önemli icraatı, imparatorluğun tek bir başkentten idare edilmesinin mümkün olmaması nedeniyle yeni bir başkent kurması olmuştur. Bu amaçla, coğrafi bakımdan oldukça elverişli bir yerde olan küçük Byzantion (İstanbul/Sarayburnu) kenti yeni imar faaliyetleri ile genişletilerek İ.S. 330'da *Constantinopolis* adıyla Roma İmparatorluğu'nun ikinci başkenti ilan edildi. Roma kentinden pek çok kamu kurumu ve memurlar buraya taşındı, kısa sürede yeni başkent, eskisini gölgede bırakacak kadar önem kazandı.

I. Constantinus diğer yandan iç savaş sırasında, Roma İmparatorluğu'nda iyice yayılmış olan Hristiyanlara karşı toleranslı davranarak onların desteğini aldı. Yönetimi süresince, özellikle din konusunda farklı dinlere inananların kişisel tercihlerinde hür oldukları ve birbirlerine saygılı davranmaları gerektiğini bildiren pek çok emirname yayınladı. Böylece imparatorlukta artmakta olan **pagan dinleri** ve Hristiyanlık arasındaki çekişmelerin yarattığı gerilimi azaltmayı amaçlıyordu.

Pagan: Hristiyanlık dini Roma İmparatorluğunun resmi dini olarak kabul edildikten sonra Yunan ve Roma tanrılarına ve kültlerine tapınmayı sürdürenler, Roma devleti tarafından dinsiz olarak görülüp pagan olarak bilindiler.

I. Constantinus, Roma İmparatorluğu'nun idaresini Caesar ilan ettiği üç oğlu ve iki yeğeni arasında bölmüştür. Ölümünden sonra, bunlar arasında tekrar çatışma-

lar meydana gelmiş, diğer yeğenleri ve kardeşlerini yenen Constans (İ.S. 337-350) öldürülene kadar Batı Roma'nın, II. Constantius (İ.S. 337-361) ise Doğu Roma'nın hükümdarı olmuştur. II. Constantius kardeşinin öldürülmesi üzerine Batı Roma topraklarını da ele geçirmiş, ailesinden fertleri Caesar ilan ederek idareyi çok elden sürdürmeye çalışmıştır. I. Constantinus'un oğulları vaftiz olarak Hristiyan olduklarını açıkça ilan etmişler ve kilise idaresini desteklemişlerdir. Bu dönemde Hristiyanlık hızla gelişmiştir. Constantinus sülalesinin son imparatoru Julianus (İ.S. 361-363) ise *pagan* idi ve tapınaklara eski onurlarını iade etmek için çaba göstermişti. Ancak Sasanilerle yapılan bir savaşta ölmesi üzerine Roma İmparatorluğu'nda pagan gelenek kendisi ile son bulmuştur.

Roma İmparatorluğu ne zaman kurulmuştur? İlk imparator hanedanı hangisidir ve bu hanedanın dönemi neden önemlidir?


SIRA SİZDE 3

Diğer Geç Roma İmparatorları

Julianus'un ölümü üzerine ordunun müdahaleleri ile bir dizi general imparator olmuştur. Ancak bu dönemde Hunların batıya doğru ilerlemesi ile Orta Avrupa'daki kavimler yerlerinden edilerek Roma sınırlarına yüklenmeye başlamıştır. İmparator I. Valentinianus, Tuna Irmağı'nı aşan kabilelere karşı başarılı bir dizi savaş yapsa da, sefer sırasında M.S. 375 yılında ölmüştür. Oğlu Valens, Visigot ve Ostrogotlarla Trakya'da karşılaşmış, ancak M.S. 378 yılında Hadrianopolis (Edirne) yakınlarındaki savaşta yenilerek öldürülmüştür. Ordunun isteği ile Augustus ilan edilen I. Theodosius, bu artan tehditlere karşı başarılı savaşlar yaparak imparatorluğun kurtarıcısı olmuştur. Theodosius İ.S. 395 yılında Roma İmparatorluğu'nu Batı ve Doğu olarak kalıcı bir şekilde oğulları arasında bölmüştür.

Batı Roma İmparatorluğu, halkı ağırlıklı olarak Latince konuşan bölgelerde kurulmuştu. Ancak kavimler göçünün etkisi ile Germen kabileleri İ.S. 2.yy. ortalarından başlayarak bu bölgelere yerleşmeye başlamıştır. Bu bölgenin idari olarak ayrılması İ.S. 286 yılında Diocletianus tarafından gerçekleştirilmişti. Bölgenin ayrılması İ.S. 395 yılındaki bölünme ile kesinleşmiştir. Başkenti Roma'dan daha korunaklı ve kuzey sınırına daha yakın bulunan Mediolanum (Milano) idi ama İ.S. 402'de başkent Ravenna'ya taşınmıştır. Batı Roma İmparatorluğu İ.S. 476 yılında son imparatoru Romulus Augustus'un tahtı Visigot Kralı Odoacer'e terk etmesi ile yıkılmıştır. Bu tarihten itibaren Germen kabileleri kendi devletlerini kurarak modern Avrupa devletlerinin temellerini atmışlardır.

Doğu Roma İmparatorluğu ise başkenti Constantinopolis olmak üzere, imparatorluğun Yunanca konuşulan bölgelerinde kurulmuştur. Latince, hukuk ve kanun metinlerinde resmî dil olarak kullanılmaya devam etse de, İ.S. 6. yüzyılda resmî dokümanlardan çıkarak yerini tamamen Yunancaya bırakmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu varlığını, İstanbul'un 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesine kadar sürdürmüştür. Bu devlete verilen *Bizans* adı, tarihçiler tarafından eski Roma İmparatorluğu ile karıştırılmaması için bir ayrım meydana getirmek amacı ile takılmış modern bir yakıştırmadır. Bizans imparatorları ve halkı devletin yıkılışına dek kendilerini Romalı olarak görmüşlerdir. Dilimize de geçen *Rum* kelimesi aslında Romalı demektir.

Roma İmparatorluğu hangi imparator tarafından ve ne zaman ikiye bölünmüştür?


SIRA SİZDE 4

ROMA KÜLTÜRÜ VE UYGARLIĞI



AMAÇ 3

Romalıların kurduğu uygarlığın özelliklerini ve günümüze yansıyan etkilerini öğreneceksiniz.

Roma Toplumunda Din

Romalılar çok tanrılı yani paganistikti. Romalıların ilk kültleri Etrüsk etkileri taşımayan Latium bölgesinin yerel tanrılarıydı. Her aile kendi koruyucu kültüne özel önem vermekle beraber diğer tanrılara da tapıyordu. Latin tanrıları görünüşleriyle Yunan tanrılarını andırmaktaydılar. Fakat Yunan mitlerinin Roma mitlerine dönüşmesi ancak İmparatorluk Dönemi'ne doğru gerçekleşecektir. Erken Roma dininin bir özelliği, savaş veya diğer resmîi işlerde mutlaka öncesinde tanrılar tarafından bu işin kutsanıp kutsanmadığını ölçmek için kehanetlerde bulunulmasıdır. Bu amaçla kesilen kurban hayvanlarının iç organları incelenmekte, gökyüzündeki kuşların uçuşları yorumlanmaktaydı.

İmparatorluk Dönemi'nde Roma imparatorlarının bazıları yaşarken, bazıları ise öldükten sonra tanrılaştırılmıştır. Bu kült Tanrıça Roma kültüyle birleştirilmiş ve özellikle eyaletlerde gelişimi teşvik edilmişti. Örneğin Ephesos'da (Efes) dört ayrı imparator adına **Sebasteionlar** inşa edilmişti. Ankyra (Ankara)'daki Augustus Tapınağı da bu amaçla yapılan bir yapıdır.

Sebasteion: Tanrıça Roma ve tanrılaşmış Roma imparatoruna tapmak için inşa edilen tapınak.

Romalılar, kendi inançlarıyla çelişkiye düşmediği ve toplumsal sorunlara yol açmadığı sürece ele geçirdikleri yeni bölgelerdeki yerel dinlere karşı toleranslı davranmışlardır. Dolayısıyla eyaletlerdeki mevcut kültler gelişerek ve başkent Roma veya diğer metropollere de yayılarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Örneğin Anadolu'da Tunç Çağı'ndaki kökenlerini hâlen koruyan pek çok yerel kült Roma Dönemi'nde mevcut olmayı sürdürüyordu. Ancak örneğin Galya'da Romalılara karşı politik örgütlenmeyi sağlayan Kelt dinleri sert bir biçimde yok edilmiştir. Aynı şekilde tek tanrı inancını savunan, dolayısıyla Roma'nın kendi kültlerini tanımayan Yahudilik ve daha sonrasında Hristiyanlık şiddetli bir biçimde cezalandırılmaya ve bastırılmaya çalışılmıştır. Örneğin Kudüs kenti, Hz. Süleyman tarafından inşa ettirilen Yahudilerin kutsal tapınağının bir sebasteiona dönüştürülmesini, içine tapınılmak üzere bir Roma imparator heykeli yerleştirilmesini Yahudilerin kabul etmemesi üzerine çıkan isyan sonrasında (İ.S. 70) Romalılar tarafından yıkılmıştır. Yağmalanan ve yıkılan yapılardan bir tanesi tapınağın kendisidir. Bugün bu yapıdan geriye kalan tek parça *Ağlama Duvarıdır* ve bu geleneğin de doğma sebebi bu olaydır.

Resim 7.7



Kütahya'dan Ele Geçen Roma Dönemi'ne Ait Mermer Bir Stel Üzerinde Frigya Bölgesinin Yerel Tanrıları İstanbul Arkeoloji Müzeleri (Foto: A. Tolga Tek)

İ.Ö. 2. yüzyıldan başlayarak Romalıların kendi tanrıları ile yabancı tanrılar arasındaki fark ortadan kalkmaya başlamıştır. Özellikle Doğu dinleri ve Yunan tanrıları Roma pantheonunda yerleşmiştir. Örneğin Anadolu'daki Frigya bölgesinin önemli kültü Kybele de Roma'da "Magna Mater" (Büyük Ana) adıyla tapınım görmeye başlamıştır. Tanrıçanın Pessinus (Ballıhisar, Eskişehir)'da bulunan tapınağında yer alan kült imgesi (siyah bir meteor taşı) Roma'ya taşınarak buradaki yeni tapınağa yerleştirilmiştir.

Özellikle İ.S. 2 ve 3. yüzyıllardaki veba salgınları, politik ve ekonomik sorunlar ve savaşlar, halk topluluklarının dünya üzerindeki hayatın niteliklerini aşağı görmelerine yol açmıştır. İnsanın kendi zekâ ve çabasıyla iyi bir hayat sürebileceğini savunan klasik dönem düşünce tarzı terk edilmeye bunun yerine ancak bir ilahın yardımı ile başka bir dünyada daha iyi bir hayatın onları beklediği düşüncesi yayılmaya başlamıştır. Özellikle parlak törenleri ve gizemli karakterleri ile insanlara çekici gelen Doğu dinleri, ölümden sonra başka bir dünyada ikinci bir hayat müjdeledikleri için oldukça popüler olmuşlardır. Bu sorunlara cevap veremeyen klasik tanrılar ise yavaş yavaş terk edilmiştir. Bu nedenle klasik pagan kültleri de değişime giderek, **synkretik** tanrılar oluşturmuşlardı. Böylece bu kültlerin mistik özellikleri güçlendirilerek diğer kültlerle rekabet etmeleri amaçlanıyordu.

Synkretik: Pek çok değişik pagan tanrısının kültleri ve dolayısıyla özelliklerinin birleştirilmesi ile ortaya çıkan karışık kültler.

Mısır'dan gelen *İsis* ve *Serapis* kültü, veya İran ve Doğu Anadolu üzerinden gelen *Mithraizm* ve *Hristiyanlık* İ.S. 2 ve 3. yüzyıllarda oldukça yayılmışlardır. Mithraizm Roma ordusunda popüler olarak Ren ve Tuna Irmakları çevresi, İngiltere gibi bölgelerde gelişmiştir. Mısır kültleri Doğu Akdeniz ve özellikle Anadolu'da yaygınca tapınım görmüşlerdir.

Hristiyanlık, İmparator Augustus zamanında Hz. İsa tarafından kurulmuştur. İ.S. 1. ve 2. yüzyıllarda özellikle fakir halk arasında gizlice bütün Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde hızla yayılmıştır. Ancak Hristiyanlar Roma'nın diğer kültlerine ve özellikle tanrılaştırılmış Roma imparatorlarına inanmadıkları için Roma devletinin düşmanı sayılarak şiddetli bir baskı altına alınmışlardır. Buna rağmen bu dinin popülerliği sonucu İ.S. 4. yüzyılda I. Constantinus zamanında Hristiyanlık önce serbest bırakıldı, sonra da Roma İmparatorluğu'nun resmî dini oldu. Hatta İ.S. 4. yüzyıl sonu - İ.S. 5. yüzyıl başında paganizm yasaklanmış, pagan tapınakları ve diğer mülkleri kiliseye devredilmiştir. Bu nedenle pek çok antik tapınak kiliseye dönüştürülmüştür. Örneğin Ankyra (Ankara)'daki *Augustus Tapınağı* ve Pergamon (Bergama)'daki Mısır kültlerine tapınılan *Kızıl Avlu* kiliseye dönüştürülen Anadolu'daki Roma tapınaklarının güzel örnekleridir.

Roma Mimarlığı

Roma mimarlığının ana hatları Yunan ve Etrüsk mimari temellerini alarak gelişmiştir. Mimarlar genellikle kamu hizmetine veya orduya alınıyor, böylelikle Roma mimarlığının özellikleri başkent Roma dışında, eyaletlerdeki diğer kamu projelerinde de uygulanabiliyordu. Özellikle Britanya (İngiltere) gibi daha önce barbar olan bölgelerde yeni ele geçirilen eyaletlerde Roma ordusu yollar inşa etmiş, şehirleşmenin başlamasını teşvik etmiştir. Londinium (Londra), Colonia Agrippina (Köln) gibi pek çok Avrupa kenti Roma Dönemi'nde kurulmuş ve gelişmiştir. Anadolu'da ise şehircilik Roma öncesi dönemde başladığı için zaten bu tarz yerleşimler mevcuttu, ancak Romalılar çeşitli bölgelerde mevcut kentleri geliştirerek yeni metropoller yaratmışlardır. Ankyra (Ankara) ve Caesaria (Kayseri) bunlara örnek olarak sayılabilir. Romalılar mevcut kentlerin yeni yapı tipleri ile gelişmesini sağlamışlardır. Bugün Türkiye'deki antik kentlerde görülen anıtsal mimari eserlerinin büyük kısmı Roma Dönemi'ne aittir: Örneğin Side, Perge, Aspendos (üçü de Antalya ilinde), Ephesos (Efes), Pergamon (Bergama)'dakiler gibi.

Roma Dönemi'nde yeni kurulan kentlerin birçoğunda Yunanlılar tarafından keşfedilen ızgara tipi planlama kullanılmıştır. Modern şehirciliğin atası olan bu uygulamanın Roma Dönemi'nden kalan güzel bir örneği Nikaia (İznik) kentinde hâlâ görülebilir.

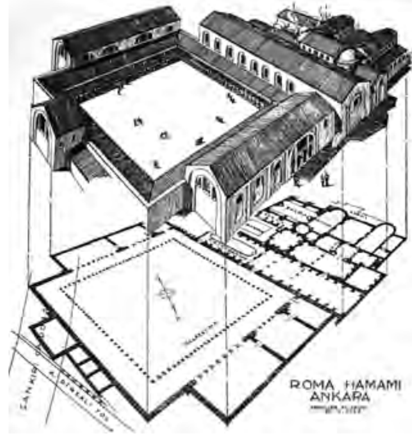
Zafer Takı: Bir zaferi kutlamak için inşa edilen anıtsal kapı.

Roma Hamamları: Sadece yıkanma amacıyla sınırlı kalmayan, eğitim, spor ve kültürel faaliyetler için de kullanılan çok mekânlı ve çok amaçlı büyük yapılar.

Anıtsal yapılarda Romalılar özellikle yüksek yapı formlarını uygulamışlardır. Dolayısıyla Yunan veya Etrüsk tarzı yekpare taştan yapılar hâlâ yapılmakla beraber, tuğla ve çimento gibi malzemeler daha yoğun kullanılmış, kemer, tonoz ve kubbe gibi mimari formlar yaygınlaşmıştır. Pergamon (Bergama)'daki Kızıl Avlu tamamı tuğladan yapılan bir Roma tapınağıdır. Tuğlaların üzerleri ince mermer levhalarla kaplanarak, taştan anıtsal mimari izlenimi verilmiştir. Roma'daki Pantheon yapısının kubbesi, inşa edilmiş ilk kubbeler arasındadır ve çimento kullanılarak inşa edilmiştir.

Romalılar özellikle Roma kentinde **zafer takları** inşa etmişlerdir. Anadolu'da bu form, zafer amaçlı olmayan anıtsal kapılar için kullanılmıştır. Zafer taklarının geç dönemden bir örneği ise Constantinopolis (İstanbul, Sarayburnu)'de inşa edilen Theodosius Takı'dır. Beyazıt'ta İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi önünde temelleri bulunmaktadır, bir savaşı tasvir eden kabartmaları ise Beyazıt Hamamı'nın dış cephesinde görülebilir. Aphrodisias'ta (Geyre) bulunan Tetrapylon ise, alınlığı kemerler üzerinde taşınan bir yapıdır. Bu şehirdeki Aphrodite Tapınağı'nın kutsal alanının giriş kapısı olarak inşa edilmiştir.

Resim 7.8



Ankyra (Ankara)'da Bulunan Roma Hamamı'nın Planı ve Canlandırma Çizimi

Romalıların mimariye soktukları yeni yapı tipleri arasında en önemlisi **hamamlardır.** Tonozlar kullanılarak inşa edilen bu yüksek yapılar pek çok antik kentin en büyük yapılarıydı. Ankyra ve Ephesos'taki hamam yapıları bu türe iyi örneklerdir.

Diğer bir yeni yapı tipi **basilika**dır. Kalabalık insan kitlelerini içerisine alabilen bu yapı tipinin mimari formu Geç Roma Dönemi'nden itibaren ilk Hristiyan kiliseleri için de model olarak kullanılmıştır.

Basilika: Mahkeme ve borsa binası.

Amfitiyatro: Planı tam daire şeklinde olan tiyatro yapısı, Türkiye'de bu form nadir olarak kullanılmıştır, yarım daire planlı tiyatroların bu kelime ile adlandırılması yanlıştır.

Romalılar Yunan tarzı at nalı biçimindeki tiyatro yapısının plan tipini değiştirerek yarım daire hâle getirmişler ve sahne binasını taştan inşa etmeye başlamışlardır. Aspendos (Belkıs, Antalya) tiyatrosu bütün Akdeniz'de bu türün en iyi örneğidir. Daha çok batı eyaletlerinde yaygın olan **amfitiyatro** ise tam daire veya elips planlıdır. En önemli örneği Roma'daki Colloseum'dur.

Aquadukt: Suyun arazideki eğimleri ve çukur yerleri aşması için inşa edilen kemerler üzerinde yükselen su köprüleri.

Önemli bir başka yapı tipi **aquadukt**tür. Suyun şehirlere uzak mesafelerden taşınabilmesi için kaynaktan gelen su çok düşük bir eğimle su yollarına verilmiş, ova ve vadi gibi derin noktaları bu su yollarının aşabilmesi için su kemerleri inşa edilmiştir. Bu kemerlerin güzel bir örneği Aspendos'ta ve Geç Roma Dönemi'nden bir örneği ise İstanbul'da Valens Aquadukt'ünde (Bozdoğan Kemeri) görülebilir. Suyun şehir içinde çeşme ve evlere taksimatı veya yüksek noktalara çıkartılabilmesi için su kuleleri inşa edilmiş; bunlara su, sifon yöntemi kullanılarak sevk edilmiştir.

Atriumlu ev: Odaları merkezi ve tepesi açık bir avlunun etrafında yer alan ev planı tipi.

Özel konutlarda Romalılar Akdeniz etrafında ele geçirdikleri bölgelerin yerel mimarisini devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla örneğin Orta Anadolu'da bulunan höyüklerde kerpiç konut mimarisi veya Likya'da taş temelli ahşap yapılar devam etmiştir. **Atriumlu evler** en yaygın konut türleri arasındadır. Ephesos'taki *Yamaç Evler* bu türün güzel örnekleri arasındadır. Roma gibi büyük kentlerde ise tuğla

kullanılarak inşa edilen apartmanlar özellikle daha fakir insanların konutlarını oluşturmaktadır. Roma konutlarının duvarları, sahiplerinin gelir düzeylerine göre değişen kalitede boya ile yapılmış duvar resimleri, zeminleri ise küçük taş taneleri ile yapılmış mozaiklerle kaplanıyordu. Örneğin Zeugma'dan bulunan ve Gaziantep Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen mozaikler ve duvar resimleri bu tarz konutların süslemeleridir.

Resim 7.9



Roma'nın liman kenti Ostia'da bulunan çok katlı bir apartmanın maketi.
Bina tuğla, çimento, kemer ve tonoz kullanılarak inşa edilmiştir.

Roma Heykel Sanatı

Romalılar Yunan heykeltıraşlığını temel olarak alıp geliştirmişlerdir. Buna karşılık özellikle mitolojik konularda kullanılan modeller Yunan başyapıtlarıdır. Roma kentleri ve resmî yapıları bunların kopyaları ile süslenmiştir. Gerçek Roma heykeltıraşlığının özellikleri portre heykellerinde görülebilir. Oldukça realist bir üslup izleyen bu sanatta sadece önemli kişiler değil, normal halk da tasvir edilmiştir.

Roma anıtları Romalıların zaferlerini vurgulayabilecekleri önemli kamusal alanları oluşturuyordu; bu nedenle politik propaganda amaçlı pek çok anıt dikilmiştir. Örneğin Roma kentinde Traianus Forumunu süsleyen anıtsal sütun, İmparator Traianus'un Dacia (bugünkü Romanya) bölgesine yaptığı seferin tasvirleriyle süslüdür. Her Roma şehrinde bulunan çok sayıdaki imparator heykelleri gene bu kategoride ele alınabilir.

Anadolu'da Roma İmparatorluk Çağı'nda pek çok heykel atölyesi kurulmuştur. Özellikle Aphrodisias veya Pamphylia heykeltıraşlık okulları bunlar arasında sayılabilir.

Roma rölyef sanatının çok güzel örnekleri lahitler üzerinde de görülmektedir. Anadolu'da üretilen kabartmalı lahitler Roma İmparatorluğu'nun her tarafına satılmıştır. Örneğin Dokimaion (İşçehisar, Afyonkarahisar); Prokonnessos (Marmara Adası) ve Aphrodisias mermer yataklarından elde edilen kaliteli mermer hem mimari bezemeli parçalar hem de heykel ve lahitlerin üretiminde kullanılmıştır.

Resim 7.10



Roma İmparatorluk Dönemi'nden Mermer Bir Lahit. İstanbul Arkeoloji Müzeleri (Foto. A. Tolga Tek)

Roma Ordusu

Roma Ordusu Cumhuriyet Dönemi'nde Yunan modeli (phalanks) terk edilerek tekrar düzenlendi. *Lejyon* adı verilen düzenli birlikler oluşturuldu.

İlk Roma orduları tamamen patriciuslardan oluşmaktaydı. Fakat zamanla plepler de orduya alınmışlardır. Buna rağmen Roma Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarına kadar ordu etnik köken olarak Romalılardan oluşan millî bir karakterdeydi. Ancak Cumhuriyet Dönemi'nin sonundan itibaren asker ihtiyacını karşılamak için yaban-

cılar da lejyonlara alınmaya ve belirli sürelerle orduda hizmet vererek Roma vatandaşlık hakkı kazanmaya başlamışlardır. Bu nedenle Roma ordusu, Romalı olma fikrinin ele geçirilen topraklarda yayılması için anahtar bir rol üstlenmiştir.

Roma ordusu sadece askerî birliklerden oluşmaz. Roma lejyonlarında mühendisler, mimarlar, doktorlar, zanaatkârlar ve diğer mesleklerde uzmanlaşmış kişiler de bulunmaktaydı. Bu nedenle Roma ordusu görev yaptığı bölgelerde yol, köprü, su kemerleri gibi kamu inşaatlarını gerçekleştirmiş, bu bölgelerin ekonomik olarak kalkınmasında önemli rol oynamıştır. Ordu aynı zamanda madencilik ve maden işleme yöntemleri, seramik ve cam üretimi gibi zanaatların yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde yiyecek ve erzak ihtiyacı için pek çok ürünün de en büyük alıcısı olarak ordu önemli bir ekonomik pazar yaratıyordu.

Roma ordusu aynı zamanda yollar üzerinde istasyonlar kurarak posta hizmetlerini gerçekleştirmiştir. Çeşitli kentlere yerleştirilen küçük askerî birlikler, vergilerin toplanması ve polislik görevlerini de yerine getirmiştir. Roma Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarından itibaren emekli askerlerin devlet tarafından toprak verilerek yeni kurulan kolonilere yerleştirilmesi sayesinde, emekli olduktan sonra da problemli bölgelerde huzurun korunmasında anahtar rol oynamışlardır. Anadolu'da da örneğin Pisidia (Isparta-Burdur illeri ve civarı) bölgesinin dağlık alanlarını kontrol altında tutmak için bu bölgede kurulan ve emekli askerlerden oluşan koloniler, bu bölgenin huzurunun sağlanmasında önemli olmuşlardır.

Roma ordusu Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren siyasette önemli rol oynamıştır. Roma tarihi, bazen iki veya daha fazla generalin devlet yönetimini ele geçirmek için savaşmalarıyla çıkan iç savaşlarla doludur. Özellikle İ.S. 3. yüzyılda yoğunlaşan bu gelişme nedeniyle, orduda disiplin azalmış, askerler imparatorları istedikleri gibi yönlendirmeye, seçmeye veya tahtan indirmeye başlamışlardır.

İ.S. 2 ve 3. yüzyıllarda giderek artan sayıda yabancı, Roma ordularına alınmaya başlandı. Böylece Roma sınırlarının korunması Romalı olmayan unsurların orduda yükselmeleri ile onların eline geçti. Özellikle İ.S. 3. yüzyılda Roma askerleri evlenme hakkı kazanarak, kendilerine ekonomik zorluklar nedeniyle ödenemeyen maaşlarına karşılık olarak henüz emekli olmadan önce dağıtılan topraklara yerleşmeye başladılar. Bu durum işlenemeyen geniş arazilerin tarıma açılmasını sağlamakla ve Ortaçağ'ın tımar sistemini oluşturmakla beraber, Roma ordusunun hareket kabiliyetini azaltmış; özellikle süvari birlikleriyle Roma sınırlarına geçmeye başlayan kabilelerin zapt edilmesini imkânsız hâle getirmiştir.

Roma Hukuku

İlk Roma kanunları krallık döneminde ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde Roma hukukunun temel taşı olarak aile, borç, ceza, miras hukuklarını düzenleyen ve İ.Ö. 450 yılında çıkartılan *12 levha kanunu* ile yazılı hâle gelmeye başlayan Roma kanunları, Roma Cumhuriyeti'nin son yıllarında farklı kategorilerde konulara cevap verebilecek geniş bir hâle ulaşmıştır. Bu dönemde kanun koyma yetkisi senatoda idi. Konsül yardımcısı olan praetorlar yargıçlık görevini üstlenerek kanunlarda belirtilen hukukun yorumlanmasını ve uygulanmasını sağlamışlardır. Zanlıların kendilerini savunabilmesi için avukatlık mesleği ortaya çıkmıştır. Ünlü hatip Cicero, devlette çeşitli kademelerde hizmet vermiş olsa da ana mesleği avukatlıktı. Çeşitli davalarda yaptığı savunma konuşmaları günümüze ulaşmıştır.

İmparatorluk Dönemi'nde senato kanun çıkartmaya devam etmiştir. Ancak imparator emirleri (*Constitutio*) de kanun hükmünde sayılmıştır. İmparator Diocletianus döneminden itibaren bütün kanun yapma yetkisi imparatorda toplanmıştır. İm-

paratorların emirnameleri Geç Roma Dönemi'nde bir araya getirilerek *kodexler* hâlinde yayınlanmıştır. Bugün Batılı devletler ve Türkiye'nin kullandığı kanunlar, eski Roma hukukunun günümüz şartlarına göre uyarlanması ile kaleme alınmıştır.

Roma Ekonomisi

Roma Cumhuriyet Dönemi'nde *patricius* kesiminin İtalya ve eyaletlerde büyük toprakları ele geçirmesi, kırsal alanlardan şehirlere göç eden, topraksız, işsiz ve vasıfsız *proleteria* sınıfını oluşturmuştu. İmparatorluk Dönemi'nde özellikle Augustus'un reformları bu sosyal rahatsızlık yaratan durumun çözümünü hedeflemiştir. Yeni kurulan koloni kentleri ile emekli askerler ve topraksız vatandaşların eyaletlere yerleştirilmesi teşvik edilmiş, borçların affedilmesi ile zor durumdaki fakir halk rahatlatılmış, yeni iş sahaları açılarak bunlara iş bulma yolları denenmiştir.

Diocletianus'un reformlarına kadar olan süreçte, içerisinde asker bulunan eyaletler ve Mısır gibi zengin bazı bölgelerin vergileri imparator hazinesine gidiyordu. İtalya ve asker bulunmayan eyaletlerin gelirleri ise senato kasasında toplanmaktaydı. İmparator gelirleri ayrıca tahıl satışlarından alınan yüzdeler ve madencilik haklarının açık artırmayla verilmesi gibi yöntemlerle geliştirilmişti. İmparatorluk kasası öncelikle ordunun gereksinimlerini karşılamakta, ama diğer yandan pek çok kamu harcamasının finansmanında da kullanılmaktaydı. Örneğin çeşitli depremlerde zarar gören Anadolu kentlerinin tekrar inşası için imparatorluk kasasından bağışlarda bulunulmuştur. Senato kasası ise memur maaşlarının ödenmesi ve senato eyaletlerindeki kamu harcamalarının finansmanı için kullanılmaktaydı. Zaman içinde bütün maaşlar imparatorluk kasasından ödenmeye başlanmıştır.

Roma İmparatorluğu'nun tüccarları, ağırlıklı olarak Akdeniz ve Batı Avrupa'daki Roma topraklarında oluşan barış ortamından faydalanarak uzun mesafeli ticaret yapar duruma gelmişlerdir. Arkeolojik kazılarda aynı üretimhanelerde üretilmiş benzer metaların birbirlerinden binlerce kilometre uzaklıktaki noktalarda ele geçmeleri hiç şaşırtıcı değildir. Ancak ticaretin diğer bir yönü sınırlar dışına uzanmaktadır. Baltık Denizi kıyısında üretilen amber ve kürkler imparatorluğa taşınmış, bunlar karşılığında cam, metal ve para ödenmiştir. Aynı şekilde kervan yolları yardımı ile doğunun ipeği ve baharatı batıya taşınmıştır. Bugün bu ticaretin izlerini Çin gibi yerlerde ele geçen Roma sikkelerinde görebilmekteyiz. Asya ticareti Kızıldeniz'den başlayarak deniz üzerinden de sürdürülmüştür. Hindistan kıyılarında Romalıların kurduğu pek çok ticaret istasyonu saptanmıştır. Mısır üzerinden ve kıyılardan köle, egzotik hayvan ve değerli eşya ticareti için Afrika içlerine kadar uzanan ticaret rotaları kurulmuştur.

Roma Dönemi'nde paranın düzenli ve kaliteli basılması, vergilerin toplanabilmesi, imparatorluğa gelir getiren sektörlere yatırımlar yapılması sayesinde, cumhuriyetin zenginleşmesi ile İ.Ö. 2. yy.da artan fiyatlar, İ.S. 3. yy. ortası krizine kadar hemen hemen sabit kalmıştır. İ.S. 3. yy.da yaşanan siyasal kriz ve ekonomik sonuçları, paranın maden ayarlarının düşürülmesi gibi nedenler yüksek bir enflasyona neden olmuştur. Geç Roma Dönemi boyunca bu buhran sürmüştür.

Resim 7.11



Roma Dönemi'ne Ait Bir Kaptanın Mezar Steli İstanbul Arkeoloji Müzeleri (Foto. Ahmet Tolga Tek)

Romalılar açık artırmalar, hisse senetleri, bonolar ve bankalar, devlet güvenceli krediler, ipotek gibi günümüz ekonomisinde yer alan faaliyetlerin hepsini kullanmışlardır. Bunların hepsi daha önceki devirlerde ortaya çıkmakla beraber, Roma Dönemi'nde her yerde yaygınca kullanılan sistemlerdir.

Roma Dönemi'nde büyük teknolojik icatlar yapılmamış olsa da mevcut bilgilerin endüstriyel uygulaması yaygınlaşmıştır. Örneğin Geç Hellenistik Dönem'de Lübnan kıyılarında keşfedilen camın üflenerek hızlı üretimi tekniği, Augustus zamanında hızla bütün Roma topraklarına yayılmış ve kolaylaşan üretim sayesinde cam yaygın ve ucuz bir meta hâline gelmiştir. Roma Dönemi'nde ortaya çıkan pencere camlarının mimariye etkisi bile bu tek daldaki üretim kolaylaşmasının göstergesidir. Bir başka örneğe bakacak olursak, Klasik Dönem'den beri varlığı bilinen sifonların Roma Dönemi'nde yaygın kullanımı sayesinde, yüksek noktalara su taşımak kolaylaşmıştır. Sifonlar maden işletmelerinde su tahliyesini kolaylaştırmış ve daha derin madencilik yapılması mümkün hâle gelmiştir.

Her ne kadar asıl amaç askerî olsa da, Romalılar her gittikleri yerde yollar inşa etmişlerdir. Bu yollar askerî birliklerin ve teçhizatlarının sevkiyatını kolaylaştırmakta, aynı zamanda bölgedeki yerleşimlerin ekonomik olarak Roma topraklarındaki diğer yerlere bağlanmasını da sağlamakta idi. Yollar üzerinde kurulan hanlar ve polis karakolları sayesinde uzun mesafelerde güvenli yolculuklar mümkün olmuştur. Romalıların gene bu yolları kullanarak işlettiği oldukça düzgün bir posta sistemleri de bulunmakta idi.

Roma Kültürünün Günümüze Etkileri

Romalıların günümüze etkisi pek çok alanda hissedilebilir. Özellikle Batı kültürü temellerini Roma Dönemi'ne bağlamaktadır. Bunda ana neden kuşkusuz coğrafi olarak Romalılarla aynı toprakları paylaşmaktan çok, İngilizce, Fransızca, Almanca gibi pek çok Avrupa dilinin Latinceden gelişmiş olmasıdır. Latince, Batı'da Orta Çağlarda din, edebiyat, kültür ve bilim dili olarak kullanılmaya devam etmiş, bu nedenle Roma Dönemi'nden kalan pek çok yazılı eser muhafaza edilerek, çağdaş bilim ve Batı Edebiyatı bu temeller üzerinde şekillenmiştir.

Romalılar bilim tarihinde önemli keşiflere imza atmamış olsalar da, mevcut bilginin, özellikle kendilerinden önceki Yunan kültürünün keşiflerinin pratiğe geçirilmesi ve yayılmasında büyük rol oynamışlardır. Bu nedenle günümüzde özellikle fen bilimlerinde pek çok bilimsel terim hâlâ Latincedir. Örneğin tıp gibi dallarda Roma Dönemi'nin bilimsel eserlerinin İslam dünyasına da büyük etkileri olmuş, bazı Roma Dönemi yazılı eserleri sadece Arapça çevirileri ile günümüze ulaşabilmiş, Arapça nüshalar sonradan Avrupa dillerine çevrilmiştir.

Pek çok Ortaçağ devleti kendisini Roma'nın devamı ilan etmiştir. Bu nedenle Roma kanunları, Roma Dönemi'nde temelleri bulunan devlet kurumları ve devlet yönetim modelleri, Avrupa tarihinde pek çok kere denenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti de, Batılı devlet yönetim şeklini esas aldığı için bizim kanunlarımız ve devlet kurumlarımız da Roma modelinde inşa edilmiştir.

Roma sanatının önemli eserleri, Roma Dönemi kentleri, günümüze pek çok örneği ile ulaşmıştır. Bu eserler, günümüze ulaşan edebiyat ürünleri ile beraber Rönesans gibi fikir ve sanat akımlarının doğmasına neden olmuşlardır. Örneğin Roma Dönemi'nden kalan resim ve heykel örnekleri, İtalya'daki Rönesans sanatçıları için modeller olmuşlardır. Rahatlıkla denilebilir ki Batı sanatı Roma Dönemi mirasını temel alarak, bunun üzerine inşa edilmiştir.

Mimaride pek çok form Roma Dönemi temellerinden gelişmiştir. Örneğin malzeme olarak çimento ve tuğla daha önceden bilinse de, bunların yaygın kullanımı ilk kez Roma Dönemi'nde denenmiş ve günümüzde de devam etmektedir. Dolayısıyla çok katlı yapıların yaygınlaşması Roma Dönemi'nde başlamış ve sürmüştür. Vitrivius gibi Roma Dönemi mimarlarının yazılı eserleri ve Pantheon gibi günümüze ulaşan Roma Dönemi binalarının kendileri Ortaçağlar'da ve günümüzde mimariye ilham vermiştir.

Resim 7.12



Roma Kentindeki Pantheon'un İç Kısmını ve Kubbesini Gösteren Yağlıboya Tablo. G. P. Panini tarafından 1734 yılı civarında yapılmıştır ve Washington'da Ulusal Sanat Galerisinde (National Gallery of Art) sergilenmektedir.

Görüldüğü gibi Romalıların etkisi günümüzde sadece geriye bıraktıkları arkeolojik kalıntılar ve müzeleri süsleyen eserler ile değil, aynı zamanda kültürel ve bilimsel etkileri ve devlet yönetimi ve kurumları vasıtasıyla da sürmektedir.



SIRA SİZDE 5

Romalıların mimariye kazandırdıkları yeni yapı tipleri ve işlevleri nelerdir?

Özet



Roma kentinin kuruluşunu, Roma'nın Kraliyet ve Cumhuriyet dönemlerini ve bütün Akdeniz ile yakın çevresini ele geçirmesini öğreneceksiniz.

Roma kenti efsanelere göre Remus ve Romulus tarafından kurulmuştur. Halkı İtalya'daki Latium Bölgesi'nin yerli halkı olan Latinlerdir. Ancak kent bir süre sonra Etrüsklülerin kontrolüne geçerek Etrüsk kökenli kralların yönettiği küçük bir kraliyetin merkezi olmuştur. Romalılar İ.Ö. 509'da Roma Cumhuriyeti'ni kurdular. Roma Cumhuriyeti çevredeki kentlerde ittifaklar yaparak kısa bir sürede İtalya'nın tamamını ele geçirdi. Sonra Kartacalıları yenerek Batı Akdeniz ve Kuzey Afrika'da geniş bölgelere hakim oldu. Aynı zamanda Balkanlarda da topraklarını genişletti. İ.Ö. 1. yüzyıla kadar olan süreçte Romalılar Doğu Akdeniz'de de topraklar elde ettiler. Roma Cumhuriyeti politik çekişmeler sonucunda çıkan iç savaşlar nedeniyle yıkıldığında Akdeniz'in neredeyse tamamına hâkimdi.



Roma'nın önemli bir imparatorluğa dönüşüm sürecini öğreneceksiniz.

İç savaşlardan galip çıkan Octavianus, Augustus adıyla ilk Roma imparatoru olmuştur. Roma imparatorları senato ve halkın politik gücünü kısıtlayarak mutlak bir yönetime geçtiler. Genellikle ordunun etkisiyle veya ordu içerisinden seçilen Roma imparatorlarının hâkimiyetinde, İ.S. 1 ve 2. yüzyıllarda Romalılar egemenliklerini Avrupa içlerine ve Akdeniz'e komşu geri kalan yerlere yayarak Roma İmparatorluğu'nun en geniş sınırlarına ulaştılar. Kimin imparator olacağının saptanması için zaman zaman çıkan kısa süreli iç savaşlara rağmen ülke içinde genel bir barış havası hakimdi. Bu nedenle bu dönemde imparatorluk genelinde yaşanan ekonomik refah sayesinde şehirler gelişti, görkemli eserlerle donatıldı.

İ.S. 3.yy.dan başlayarak imparatorların tayininde ordunun farklı birimlerinin söz sahibi olmak istemesi Roma İmparatorluğu'ndaki huzuru bozdu. Tekrar yoğun iç savaşlar yaşanmaya başladı, imparatorluk aynı anda hüküm süren farklı imparatorların elinde bölünmeye başladı. Bununla birlikte Kavimler Göçü'nün baskıları Roma sınırlarında hissedilmeye başladı. Sınırları aşan kabileler ve diğer düşmanlar iç savaş nedeniyle zayıflamış Romalılara karşı başarılı olmaya başladılar. İ.S. 3. yüzyılın sonunda yapılan idari reformlarla ülke içindeki karışıklık azaltıldı. Buna karşılık Roma imparatorlarının mutlak gücü iyice pekişti.

İ.S. 4 ve 5. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu ülke içinde büyük sosyal değişiklikler yaşadı. Hristiyanlık hızla yaygınlaşarak devlet dini haline dönüştü. Ancak Kavimler Göçü özellikle imparatorluğun Batı yarısında iyice yayıldı. Giderek Germen kökenli halklarla mevcut Latince konuşan halk topluluklarından oluşan imparatorluğun Batı yarısı ile, ağırlıklı olarak Yunan kökenli ve Yunanca konuşan Doğu yarısı arasındaki farklar çoğalmaya başladı. Önce Constantinopolis'in ikinci bir başkent ilan edilmesi ile, İ.S. 395'te de kesin olarak İmparatorluğun ikiye bölünmesi ile bu farklılıklar keskinleşti. Artık devlet dini olan Hristiyanlıktaki mezhep ayrılıkları bu politik ve coğrafi bölünmeyi izledi. Batı Roma İmparatorluğu İ.S. 476'da yıkıldı. Doğu Roma İmparatorluğu ise Ortaçağlar'da varlığını sürdürdü. Bu devlet, tarihçiler tarafından Bizans adıyla adlandırılmıştır.



Romalıların kurduğu uygarlığın özelliklerini ve günümüze yansıyan etkilerini öğreneceksiniz.

Din: Romalılar çok tanrılı dinlere tapıyorlardı. Buna karşılık ele geçirdikleri topraklarda Roma politikasıyla çelişmediği sürece yerli halkın dinsel tercihlerine karışmamışlardır. Roma İmparatorluk Çağı'nın başında ortaya çıkan Hristiyanlık ilk başlarda yadırganmış ve zaman zaman yasaklanmıştır. Ancak halk arasında hızla yayılan bu din, Geç Roma Dönemi'nde devletin resmî dini olmuş, gene aynı dönemde çok tanrılı dinlere tapınmanın yasaklanmasıyla Roma İmparatorluğu'nda izin verilen tek din haline dönüşmüştür.

Mimarlık: Romalılar yönettikleri yerlerde yollar ve ticaret rotaları oluşturarak şehirlerin gelişmesini sağlamışlardır. Askerî veya ekonomik anlamda stratejik yerlerde yeni şehirler de kurmuşlardır. Özellikle tuğla, çimento gibi ucuz ve hafif yapı malzemelerini, kemer, tonoz gibi taşıyıcı yöntemlerle beraber kullanarak çok katlı

yüksek yapılar yapabilmişlerdir. Özellikle imparatorluğun refahının yüksek olduğu dönemlerde kamu harcamalarının dikkatli kontrolü ve doğru planlanmasıyla Roma İmparatorluğu'nun bütün şehirleri görkemli, anıtsal kamu yapılarına kavuşmuşlardır.

Heykel: Romalılar Dönemi'nde Yunan heykeltıraşlığının baş yapıtlarının kopyaları pek çok yerde üretilmiş olsa da, özellikle portre heykelciliğinde Romalılar çok üstün yapıtlar meydana getirmişlerdir. Heykeltıraşlık ve diğer sanatlar zaman zaman imparatorluk politikalarına uygun olarak, politik mesajlar veren eserler de üretmişlerdir.

Ordu: Lejyonlar şeklinde örgütlenen Roma orduları, disiplin ve iyi bir eğitime sahip olarak ilk başlarda girdikleri hemen hemen bütün savaşları kazanmışlardır. Barış zamanlarında ordu, vergilerin toplanması, yollar ve kamu yapılarının inşaatları gibi kamu projelerinde çalıştırılarak Roma uygarlığının hızla yayılmasında ana araç olmuştur. Diğer yandan Roma ordusu Cumhuriyet'in sonunda ve İmparatorluk Dönemi boyunca politikaya karışmış; zaman zaman Roma İmparatorlarını belirler veya kendi içerisinden çıkartır hâle gelmiş ve bu nedenle iç savaşların çıkmasına neden olmuştur. Geç Roma Dönemi'nde orduya alınan askerlerin ağırlıklı olarak yabancı kökenli olmaya başlamaları ve süvari saldırılarına karşı Roma askerî birliklerinin hantal kalması nedeniyle Kavimler Göçü sırasında çok sayıda kabile Roma topraklarına göç ederek kendi devletlerini kurmuşlar ve Batı Roma İmparatorluğu'nu ele geçirmişlerdir.

Hukuk: Cumhuriyet Dönemi'nde senato kararları ve İmparatorluk Dönemi'nde imparator emirleri kanun olarak sayılmış ve yazılı hâle geçirilmiştir. Bu kanunlar günümüzde Batılı devletlerin kullandığı kanunların temelini oluşturmaktadırlar.

Ekonomi: Roma Cumhuriyet Dönemi, savaşların maliyeti ve toplumsal çekişmeler nedeniyle ekonomik anlamda çalkantılı geçmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'nin başlarında sağlanan barış ortamı ve yollar ile ticaret rotalarına verilen önem sayesinde ekonomi hızla gelişmiş, serbest ticaret ortamı, şehirlerin ve diğer yerleşimlerin refah içinde yaşamasını sağlamıştır. Geç Roma Dönemi'nin siyasal ve askerî sorunları ekonominin ciddi sıkıntılar içine düşmesine neden olmuş, para değer kaybederek enflasyon ortaya çıkmıştır. Roma İmparatorluğu'nun son dönemindeki askerî düzenlemeler, Ortaçağ'ların feodal ekonomik sistemine geçilmesine neden olmuştur.

Roma kültürünün günümüze etkileri: Görsel sanatlar, mimari, edebiyat, bilim ve diğer pek çok dalda Roma Dönemi'nden kalan eserler günümüz uygarlığının temellerini oluşturmakta ve etkileri sürmektedir. Devlet yönetimi, idare, kanunlar, ekonomi ve diğer konularda da Roma temelleri üzerine inşa edilmiş sistemler bugün varlıklarını sürdürmektedirler.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi, Roma Cumhuriyeti'nin İtalya'daki egemenliği ele geçirirken kullandığı yöntemlerden biri **değildir?**

a. Komşu kentlerle ittifaklar oluşturmak
b. Ele geçirilen kentlerde yaşayanlara vatandaşlık hakları tanımak
c. Stratejik noktalara, emekli askerler ve Roma vatandaşlarını yerleştirek koloniler kurmak
d. Düzenli ordu ve askeri seferlerle toprak ele geçirmek
e. Komşu devletlerden parayla toprak satın almak

2. Aşağıdakilerden hangisi Pön Savaşları sırasında Romalılar tarafından Kartacalı'lardan alınan topraklar arasında **yer almaz?**

a. Sicilya
b. Sardinya
c. İspanya
d. İngiltere
e. Kuzey Afrika

3. Aşağıdakilerden hangisi Romalıların günümüze olan etkilerinden biri **değildir?**

a. Batılı kanunların temellerinin atılması
b. Kadın erkek eşitliğinin sağlanması
c. Tek tanrılı dinlere geçiş
d. Roma Dönemi sanatının günümüzdeki etkileri
e. Mimaride tuğla, çimento gibi malzemelerin yaygın olarak kullanılması

4. Aşağıdakilerden hangisi Roma Cumhuriyeti'nin sonunu getiren iç savaşlarda etkin rol **oynamıştır?**

a. Romulus
b. Diocletianus
c. Julius Caesar
d. I. Constantinus
e. Hadrianus

5. Aşağıdakilerden hangisi Roma İmparatorluğu'nda İ.S. 3. yüzyılda yaşanan buhranın nedenlerinden biri **değildir?**

a. Constantinopolis'in ikinci başkent ilan edilmesi
b. Gotların Tuna Nehri'ni aşarak Roma topraklarına girmeleri
c. Enflasyon ve ekonomik çöküş
d. Büyük veba salgını
e. Asker kökenli imparatorların seçilmeleri sırasında çıkan iç savaşlar

6. Aşağıdakilerden hangisi Roma Dönemi'nin tipik yapılarından biri **değildir?**

a. Basilikalar (Mahkeme ve borsa binaları)
b. Hamamlar
c. Tiyatrolar ve amfitiyatrolar
d. Aquaduktler (su köprüleri)
e. Piramitler

7. Aşağıdaki Roma eyaletlerinden hangisi **Anadolu'da** yer alır?

a. Britanya
b. Sicilya
c. Bithynia
d. Mouritania
e. Galya

8. Aşağıdakilerden hangisi Roma İmparatorlarından biri **değildir?**

a. Cicero
b. Augustus
c. Hadrianus
d. Traianus
e. Valens

9. Aşağıdaki antik kentlerinden hangisi Türkiye'de **değildir?**

a. Pergamon
b. Attaleia
c. Side
d. Mediolanum
e. Ephesos

10. Proletaria ne demektir?

a. Toprak sahiplerin oluşturdu sosyal sınıftır.
b. Roma ordusunun seçkin bir birliğidir.
c. Şehirlerde yaşayan yersiz, yurtsuz ve vasıfsız kişilerden oluşan sosyal sınıftır.
d. Para gücüyle soyluluk sanları elde eden sosyal sınıftır.
e. Devleti yönetmek için seçilen kişidir.

Okuma Parçası

Plinius'un Mektuplarından Seçmeler:
Genç Plinius, devlet görevliliği sırasında yazdığı veya kendisine gelen çeşitli mektupları 10 kitap halinde *Epistulae* (Mektuplar) adıyla kitaplaştırmıştır. Bunlardan 10. kitap Plinius'un Anadolu'da görev yaptığı süreye ait mektuplardan oluşur. Genç Plinius İ.S. 111-113 yılları arasında Bithynia Eyaletinde (Sakarya Irmağının batısından Marmara ve Karadeniz kıyılarına uzanan, yaklaşık Bursa, İzmit illeri ve yakın çevresini kapsayan bölge) valilik yapmıştır. Bu mektuplar bize Anadolu'da Prusias (Bursa), Nikaia (İznik), Nikomedia (İzmit) gibi Roma Dönemi şehirlerinde yaşanan çeşitli sorunları gösterdiği gibi, Roma tarihi açısından da imparatorun artık mutlak bir güce kavuşmuş olduğunu, ve valilerin en basit olaylarda bile kendisine danışmadan karar vermeye çekindiklerine işaret etmektedir. Diğer yandan bu mektuplar sayesinde büyük kamu projelerinin finansmanın mümkün olduğunca merkezi hükümet tarafından değil, bizzat yerli halkın katkılarıyla gerçekleştirildiğini görüyoruz. Ayrıca Mektup 34'den de görüleceği gibi, Romalılar yerli halkın siyasal gruplaşmalara girmeleri ve iç huzursuzluklar çıkmasını kesin bir şekilde istemiyorlar.
Aşağıdaki mektup örnekleri, "Genç Plinius'un Anadolu Mektupları, (Çev. Çiğdem Dürüşken ve Erendiz Özbayoğlu), Yapı Kredi Yayınları, 1999, İstanbul" isimli yayından kısaltılarak kullanılmıştır.
Mektup 23: Plinius'dan İmparator Traianus'a,
Efendim, Prusias'lıların (Bursa) harabeye dönüşmüş eski bir hamamları var. Burayı hoşgörünüze sığınıp onarmak istemişlerdi. Ancak ben bir yenisinin yapılması gerektiğini düşünüyorum. Bu iş için elimize şu kaynaklardan para geçecek: ilk olarak özel şahıslardan şimdiden bağış toplamaya başladım. İkincisi buranın halkı hazineden zeytinyağı masrafları için kullandığı parayı hamamın yapımına harcamaya razı. Her şeyden öte kentin saygınlığı ve senin çağının görkemi böyle bir yapı gerektirir.
Mektup 24: İmparator Traianus'dan, Plinius'a,
Yeni bir hamamın yapımı Prusias'lıların gücünü aşacak bir yük olmayacaksa, onların bu arzusunu yerine getirebiliriz, ama bu yüzden yeni bir vergi yükümlülüğüne girmemeleri ve zorunlu amaçlar için ayrılan gelirden daha fazla harcamamaları koşuluyla.

Kaynak: Plinius (1999). **Genç Plinius'un Anadolu Mektupları,** (çev. Çiğdem Dürüşken ve Erendiz Özbayoğlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlış ise "Roma Cumhuriyeti'nin İtalya'da Milli Birliği Sağlaması" konusunu tekrar okuyunuz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise "Roma Cumhuriyeti'nin Batı Akdeniz'de Egemenliği Ele Geçirmesi" konusunu tekrar okuyunuz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise "Roma Kültürünün Günümüze Etkileri" konusunu tekrar okuyunuz
4. c	Yanıtınız yanlış ise "Roma Cumhuriyeti'nde İç Karışıklık ve Cumhuriyetin Çöküşü" konusunu tekrar okuyunuz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise "Asker İmparatorlar Dönemi" konusunu tekrar okuyunuz.
6. e	Yanıtınız yanlış ise "Roma Mimarlığı" konusunu tekrar okuyunuz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Roma İmparatorluğu" konusunu tekrar okuyunuz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise "Roma İmparatorluğu" konusunu tekrar okuyunuz.
9. d	Yanıtınız yanlış ise ""Roma İmparatorluğu" konusunu tekrar okuyunuz.
10. c	Yanıtınız yanlış ise " Roma Cumhuriyeti'nde Sosyal Yapı ve Devlet Yönetimi" konusunu tekrar okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1
Roma kenti halkı ağırlıklı olarak Latinlerden ve Etrüsklerden oluşmaktadır. İ.Ö. 509 yılında Latinler, Etrüsk idaresine isyan ederek kraliyet ailesini Roma şehrinden kovmuş ve Roma Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır.

Sıra Sizde 2
Roma kentinde kraliyet yönetimi yıkıldıktan sonra yeni kurulan devlet yönetim sistemi bir cumhuriyetti. Bu cumhuriyetin en önemli kurumu, üyeleri patriciuslardan tarafından oluşturulan Comitia Curiata idi. Bu meclis bütün devlet görevlilerin atamalarını yapmakta ve kanunlar çıkartmaktaydı.

Sıra Sizde 3

Roma İmparatorluğu Augustus'un imparator unvanını kullanması ile İ.Ö. 27 yılından itibaren başlatılır. İlk imparatorluk hanedanı Julius Cladiuslardır ve İ.Ö. 27 - İ.S. 68 yılları arasında egemen olmuşlardır. Bu hanedanın dönemi Roma imparatorluk tarihi ve uygarlığı için altın bir çağdır. Roma edebiyatından mimarisine pek çok konuda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Özellikle eyaletler, örneğin Anadolu'da bulunan bölgeler ve kentler, barış ortamı sayesinde artan bir refah seviyesine kavuşmuşlardır. Özellikle şehirlerde yaşayan zengin kesim valilerin tavsiyesiyle, Roma ordusundan terhis olan eyalet kökenli askerler ise kanun yolu ile Roma vatandaşlık hakları kazanmaya başlamış ve daha üst seviyelerde görevlere gelerek Roma Devleti'nin idaresinde rol oynamaya başlamışlardır.

Sıra Sizde 4

Roma İmparatorluğu, I. Theodosius tarafından İ.S. 395 yılında Batı ve Doğu olarak kalıcı bir şekilde oğulları arasında bölünmüştür.

Sıra Sizde 5

Romalıların mimariye soktukları yeni yapı tipleri arasında en önemlisi hamamlardır. Hamamlar, sadece yıkanma amacıyla sınırlı kalmayan, eğitim, spor ve kültürel faaliyetler için de kullanılan çok mekânlı ve çok amaçlı büyük yapılardır.

Diğer bir yeni yapı tipi basilikadır. Bunlar, mahkeme ve borsa binası olarak hizmet vermektedirler. Kalabalık insan kitlelerini içerisine alabilen bu yapı tipinin mimari formu Geç Roma Dönemi'nden itibaren ilk Hristiyan kiliseleri için de model olarak kullanılmıştır.

Daha çok batı eyaletlerinde yaygın olan amfitiyatrolar, planı tam daire veya elips şeklinde olan tiyatro yapılarıdır. Diğer bir önemli yapı tipi aquadukttür. Suyla ilgili bu yapılar, suyun arazideki eğimleri ve çukur yerleri aşması için inşa edilen kemerler üzerinde yükselen su köprüleridir. Romalılar özellikle Roma kentinde zafer takları inşa etmişlerdir. Bu yapılar, bir zaferi kutlamak için inşa edilen tek ya da üç kemerli anıtsal kapılardır.

Yararlanılan Kaynaklar

Akşit, O. (1985). **Roma İmparatorluk Tarihi,** İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Deighton, Hillary J. (1999). **Eski Roma Yaşantısında Bir Gün,** (çev. Hande Kökten Ersoy), Homer Kitapevi, İstanbul.

Demircioğlu, H. (1987). **Roma Tarihi-I Cilt: Cumhuriyet,** (2. Baskı) Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Plinius (1999). **Genç Plinius'un Anadolu Mektupları,** (çev. Çiğdem Dürüşken ve Erendiz Özbayoğlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Price, S.R.F. (2004). **Ritüel ve İktidar, Küçük Asya'da Roma İmparatorluk Kültü,** (çev. Taylan Esin), İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.

Strabon (1987). **Coğrafya-Anadolu (Kitap XII, XIII, XIV),** (çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Thorpe, M. (2002). **Roma Mimarlığı,** (çev. Rıfat Akbulut), Homer Kitapevi, İstanbul.

Wheeler, M. (2004). **Roma Sanatı ve Mimarlığı,** (çev. Zeynep Koçel Erdem), Homer Yayınevi, İstanbul.

8

Amaçlarımız

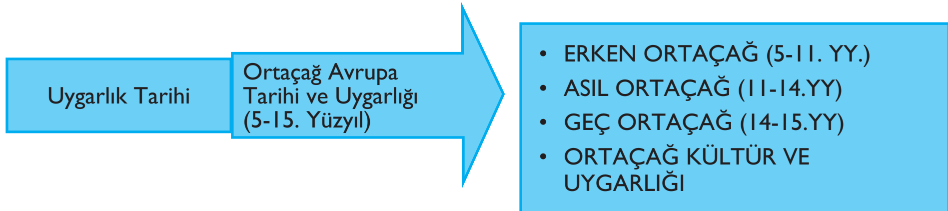
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Erken Ortaçağ'da Avrupa'da ortaya çıkan siyasi ve kültürel dönüşümler nelerdir,
- Feodal sistemin ve malikâne sisteminin işleyişi nasıldır,
- Papalık gücünün imparatorluk makamınca sınırlandırılması hangi nedenle iç çatışmalara sebep olmuştur,
- 11-12. yüzyıllarda Fransa, İngiltere ve Almanya'daki politik gelişmeler nelerdir,
- Yüzyıl Savaşları'nın ve büyük Veba Salgını'nın Fransa ve İngiltere'deki siyasi ve ekonomik etkileri nelerdir,
- Ortaçağ kültür ve uygarlığının genel özellikleri nelerdir, sorularına yanıt verebilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Cluny Reformu
- Etat Generaux
- Fief
- Kardinaller Kurulu
- Serf
- Magna Carta
- Missi dominici
- Simoni

İçindekiler



Ortaçağ Avrupa Tarihi ve Uygarlığı (5-15. Yüzyıl)

ORTAÇAĞ KAVRAMI

Ortaçağ kavramı ilk olarak Rönesans Dönemi tarihçilerince kullanılmıştır. Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden (İ.S. 476) Batı'nın yüzyıllar boyunca unuttuğu antik değerlerle yeniden tanışabildiği *Yeniden Doğuş* anlamına gelen Renaisance (Rönesans) Dönemi'ne kadar sürdüğü genel olarak kabul edilir. Batılı tarihçilerin 18. yüzyılın ortalarına kadar çıkardıkları bu dönemin bitiş tarihi, Türk tarihçiler tarafından Bizans Konstantinopolisi (İstanbul)'nin fethedildiği 1453 yılı kabul edilir. Bu dönemin ne zaman başladığı ve sona erdiği konusunda görüş ayrılıkları olmasının dışında, Ortaçağlar Avrupa'sında ortaya çıkan sosyopolitik ve sosyoekonomik kurumlarının genel karakteristiğinde de bölgeden bölgeye farklılıklar gösterdiği unutulmamalıdır.

Bin yıllık bir dönemi kapsayan Ortaçağ'ın üç ara döneminin siyasi ve ekonomik kurumlar bağlamında birbirinden farklı özellikler taşıdığı gerçeği göz önünde tutularak *Erken Ortaçağ (5-11. yüzyıllar), Asıl Ortaçağ (11-14. yüzyıllar)* ve *Geç Ortaçağ (14-15. yüzyıllar)* olarak üçe ayrılması mümkündür.

ERKEN ORTAÇAĞ (5-11. Yüzyıl)



Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Erken Ortaçağ'da Avrupa'da ortaya çıkan siyasi ve kültürel dönüşümleri öğreneceksiniz.

Kavimler Göçü

İ.S. 4. yüzyılın başlarında Roma imparatorluk sınırlarının dışında İskandinavya'da yaşayan Germen kavimleri, nüfus artışıyla bağlantılı olarak kaynakların yetersiz kalışı yüzünden daha güneye Roma İmparatorluğu'nun Ren-Tuna hattındaki sınırlarına yığıldılar. Orta Asyalı Hun Türkleri batıya doğru yürüyüşe geçtiklerinde Germenler'den *Ostrogotlar* (Doğu Gotları) ve *Visigotlar* (Batı Gotları) ile karşılaştılar. Hunlar'dan kaçan Gotlar, Roma sınırlarına ilerlerken karşılaştıkları diğer Germen kabilelerini domino taşı etkisiyle batıya doğru ittiler. Visigotlar İ.S. 376 yılında kitleler hâlinde Roma İmparatorluk topraklarına girdiler. Çok geçmeden Hristiyanlaşan Visigotlar, Doğu Roma İmparatoru Valens'ten (İ.S. 364-378) imparatorluk topraklarında iskân ve maddi yardım hakkı kazandılar. Karşılığında imparatorluğun doğu sınırını savunmak üzere Roma'nın özel müttefik güçleri oldular. Ancak söz

verdikleri hizmeti yapmak yerine, imparatorluk topraklarını yağmalamayı tercih ettiler. Bir süre sonra güney Galya'ya ve İspanya'ya ilerlediler.

(İ.S.) 4. yüzyılının sonları ve 5. yüzyılın başlarında başka Germen kavimleri de ortaya çıktı. *Vandallar* (İ.S.) 406'da Ren sınırını geçip Avrupa'yı katederek İspanya üzerinden Kuzeybatı Afrika'ya geçerek bir krallık kurdular. Vandalların peşi sıra *Burgundlar* gelerek Roma Galya (bugünkü Fransa)'sının güneyine yerleştiler. *Sal* ve *Ripuart* Frankları iki koldan gelerek Roma'nın Galya valisini yenerek orta ve kuzey Galya'ya yerleştiler ve *Frank Krallığı*'nı kurdular.

İ.S. 410'da Visigotlar, Alaric (İ.S. 370-410)'in komutasında Roma idaresine karşı ayaklanarak Roma kentini yağmaladılar. İ.S. 451 ile 453 yılları arasında İtalya, çağdaşlarınca *Tanrının Kırbacı* olarak nitelenen *Atilla* önderliğinde (öl. 453) Hunların istilalarına uğradı. İ. S. 455'te Vandallar güneye doğru ilerlerken yarımadayı istila ettiler.

İ.S. 5. yüzyılın ortalarında Batı Roma İmparatorluğu'nda güç, barbar kökenli liderlerin eline geçti. İ.S. 476'da Ostrogot şefi *Odovacer* (İ.S. 434-493) Roma İmparatoru *Romulus Augustulus*'u resmen tahttan indirdi. Doğu Roma İmparatoru *Zenon* (İ.S. 474-491) onun krallığını tanımış göründü. Odovacer, imparatorluk sembollerini Zenon'a göndererek onu tek imparator olarak tanıdı. Ancak İ.S. 493'te Zenon'un doğuda taşkınlık çıkardığı için kurtulmak istediği ve batıya gönderdiği başka bir Germen şefi *Theodoric* (İ.S. 454-526), Odovacer'ı yenerek yerine geçti.

Theodoric, İtalya'da Roma imparatorunun tam onayıyla ve hem Romalı hem de Germen halkın tam desteğiyle hüküm sürdü. Ostrogotlar İtalya'da yerleştiler, Franklar kuzey Galya'da, Burgundiyalılar Provence'ta, Visigotlar güney Galya ve İspanya'da, Vandallar kuzeybatı Afrika ve batı Akdeniz kıyılarında, Angel ve Saxonlar Britanya'da yerleştiler ve Batı Avrupa'nın yeni efendileri oldular. Britanya ve Afrika dışında tüm Kıta Avrupa'sında *Latince*, Roma hukuku, ve yönetim biçimi Germen kurumlarıyla yan yana yaşamaya devam etti. Teodoric'in yönetemi altında Germen hukuku Roma Hukukunun yerini aldı. Sadece Vandallar ve Anglosaksonlar Konstantinopolis'teki Roma imparatorunun üstünlüğünü tanımayı reddettiler.

Visigotlar, Ostrogotlar ve Vandallar Batı dünyasına Hristiyanlaşmış olarak girdiler. Bununla birlikte benimsedikleri mezhep **Ariusçuluk** idi.

Ariusçuluk: Hristiyan inancında bir akım olup, İskenderiyeli (Mısır) rahip Arius'tan adını almaktadır. Bu akım temel olarak Oğul'un, Baba'nın tanrısallığına katılmayıp, Baba'ya bağımlı olduğunu ileri sürüyordu. Buna göre Oğul, Baba'nın sadece ilk ve en yüce yaratığıdır, çünkü var olmadığı bir zamanda olmuştur.

Kavimler Göçünün Sonuçları

Kavimler Göçü sonrasında Batı Avrupa bir dönüşüme uğradı, Romalılar ve Germenler karışıp kaynaştılar. İdari üstünlük Germenlerde, ancak kültürel üstünlük her zaman Romalılarda kaldı. Gotlar ve Franklar, Romalılaştılar. Latin dili, Nikaia Hristiyan dogması ile Roma hukuku ve yönetim tarzı Ortaçağlar boyunca Batı dünyasında az veya çok hâkim olmaya devam etti.

Ortaçağların bu karanlık döneminde, Avrupa, devlet otoritesinden yoksun kaldı ve büyük bir karmaşaya sürüklendi. Batı'nın o zamana kadar bildiği devlet anlayışıyla ilgili olmayan birçok Barbar krallık kuruldu. Siyasi düzeydeki bu köklü değişiklik, ekonomik ve sosyal yapıyı da değiştirdi: Ortaçağ Avrupası'na damgasını vuran ve Geç Ortaçağ Dönemi'ne kadar kıtanın siyasi yapısını şekillendiren *feodalizm* ortaya çıktı. Otorite boşluğunun neden olduğu şiddet ortamı tamamen yok edilemediyse de bu sistemin görece sağladığı asayiş sayesinde belli oranda düzen sağlandı.

Feodalizm, teoride siyasi erkin feodal piramidin en yukarısındaki kralda toplandığı ve onun, gücünü mutlak sadakat koşuluyla ve kontrollü olarak yerel derebeyleriyle paylaştığı bir idare tarzıdır. İronik olarak Avrupa'daki birçok siyasi bunalımın nedeni de bu sistemdir.

Frank Devleti

Erken Ortaçağ'da Avrupa ana karasında oynadığı siyasi rolle *Frank Devleti* öne çıkar. Barbar devletleri arasında en uzun ömürlü olanı budur. Kapladığı alan Roma İmparatorluğu'nun mirasına sahip çıkmasını sağladı. Galya'ya hâkim olan Frank seferi başındaki *Childeric* İ.S. 470'de yılında bölgenin Romalı şeflerini ortadan kaldırarak Frank kontrolünü kurdu. Oğlu Clovis İ.S. 486'da egemenliğini pekiştirdi. İlk Frank hanedanı olan *Merovenjler*'in idare dönemi başladı. Clovis bu nedenle Fransa'nın kurucusu ve Fransız krallarının atası kabul edilir. Kral Dagobert'in ölümü ile (639) krallık üç eyalete (Neustria, Austrasia ve Burgundiya) bölündü. Genç yaştaki dirayetsiz krallara karşı asillerin isyanı *major domusların* (saray nazırı) idaresini başlattı.

751'de saray nazırı Pepin aristokrasinin desteğiyle papanın elinden taç giydi. Böylece Merovenj Hanedanı sona erdi ve Karolenj Hanedanı kuruldu. Bu hanedanın en ünlü yöneticisi *Büyük Karl* (Charlemagne) olmuştur (747-814). *Karolenj Rönesansı* olarak da tanımlanan bu dönemde ülke, idari ve yargı yetkileriyle donatılmış kontların iş başında olduğu *kontluklara* ve askeriyeden sorumlu düklerin bulunduğu *dükalıklara* bölündü. Ülkedeki idarecileri kontrol etmek için bir idari müfettişe ruhbandan bir papazın eşlik ettiği teftiş heyetleri (missi dominici) gönderilmeye başlandı. Büyük Kral, İspanya, İngiltere ve kuzey İtalya'daki eğitim aktiviteleri ile ilgilendi. Bu dönemde manastır okulları ve **scriptorium**ların sayısı arttı. Buralardaki çalışmalar sayesinde Latin edebiyat eserlerinin çoğu bugüne ulaşabildi.

Scriptorıum: Manastırlarda el yazmalarının kopya edildiği bölüm.

Karolens Dönemi'nin en önemli siyasi olayı Büyük Karl'ın Papa III. Leo'nun elinden Batı Roma İmparatoru olarak taç giymesidir (800 yılı, Noel günü). Doğu Roma imparatorluğu bu gerçeği kabul etmiş göründü. Bu olayın tarihi önemi. 1453'e dek sürecek olan Doğu ve Batı İmparatorlukları arasındaki siyasi çatışmayı başlatmasıdır. Büyük Karl, Doğu Roma (Bizans) İmparatorları gibi caeseropapistik (Tevrat'taki Davut gibi rahip-kral) bir hükümdardı. Büyük Karl, ölümünden önce krallığını üç oğlu arasında paylaştırdı. Küçük oğulları *Şişman Ludwig* Doğu krallığını (yani bugünkü Almanya'yı), *Kel Charles* (Şarl) Batı krallığını (bugünkü Fransa'yı) aldı. Büyük oğul *Lothar*, imparator unvanıyla İtalya ve Alsace-Lorrain'i aldı. Kardeşler arasındaki toprak paylaşımını karara bağlayan *Verdün Antlaşması* (843)'nın Almanca ve Fransızcanın o dönemin erken formlarında kaleme alınması iki ayrı milliyetin ve dilin o tarihlerdeki oluşumunu belgelemesi bakımından önemlidir. Hanedanın 987'de politik arenadan çekilişiyle birlikte *Roma İmparatorluğu ideali* Batı Avrupa'da bir süreliğine kayboldu.

Caesoropapistik: Tevrat'taki David (Davud) gibi rahip-kral yönetici modelidir.

Erken Ortaçağ'da İdari Yapı: Feodal Sistem ve Malikane Sistemi



Feodal sistemin ve malikâne sisteminin işleyişini öğreneceksiniz.

Ortaçağları betimleyen en önemli özellikler etkili bir merkezî idarenin olmayışı, her an patlak verebilecek bir savaş durumu ve kıtlıktır. Karolenj Hanedanı'nın tarih sahnesinden çekilmesinden sonra başlayan *Karanlık Dönem*de (9. yüzyılın son çeyreği - 10. yüzyılın ilk çeyreği) Avrupa, yeniden otorite boşluğuna düştü. Avrupa, İskandinavya'da ortaya çıkan kıtlık yüzünden Normanlar ve Vikingler'in, doğudan Macarların ve güneyden Arapların düzenlediği yeni istilalara maruz kaldı.

Avrupa 4. yüzyıldaki ilk barbar istilalarından sonra ikinci kez aynı tehditle karşılaştı ve savunma pozisyonunu alıdı. Barbarlar, gümüş para ödeyerek ya da toprak bağışlayarak satın alınmaya çalışıldı. Fransa'nın kuzeyi Normanlara verildi. Ancak savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda halk gruplarının can ve mal güvenliği için yaşadıkları bölgelerin kodamanlarına sığınmaktan başka çaresi kalmıyordu. Böylelikle yaşama içgüdüsü, daha sonraki zamanlarda olgunlaşacak olan *feodal toplumun* ön koşullarını hazırlamış oldu.

Feodal toplum, zayıfın daha güçlü kişilerden koruma talep ettiği ve bunun için onun himayesine girdiği bir düzeni betimleyen terimdir. Bu terim, istilalar sırasında toplumun savunmasız kalan fertlerine gereksinim duydukları acil korumayı sağlayabilecek ve takip eden dönemlerde ortaya çıkan kıtlıkta onları gözetebilecek güçlü *lordların* yani efendilerin hâkim olduğu politik, sosyal ve ekonomik bir sistemdir. Kısaca, güçlü savaş lordlarının daha güçsüz kişilerce egemen güç olarak kabul edildiği zayıfların kendilerini bu efendilere emanet ederek karşılığında sadakatle hizmet sözü verdikleri bir toplum yapısıdır. Karşılıklı sadakate dayalı bu ilişkiler ağında savaş lordlarının sadık bir orduya sahip olabilmesi ve belli bir bölgedeki egemenliklerini meşru kılabilmeleri için bir asalet unvanına ya da o bölgenin mülkiyetine sahip olması her zaman için bir gereklilik değildi. Böylece Avrupa'nın her yerinde bu güçlü askerî şeflere bağlılık yemini etmiş savaşçı vassallar (bağlaşıklar) ortaya çıktı. Bunlar Ortaçağların profesyonel savaşçıları olan şövalye sınıfını oluşturdular. Gücün toprağın büyüklüğüyle doğru orantılı olduğu Ortaçağlarda, aristokrasi askerî gücünü arttırmak için olabildiğince çok sayıda vassala sahip olmak istiyordu. Sayıları giderek artan bu bağlaşıkların başlardaki gibi lordun malikânesinde barınması ya da maaş ödenerek desteklemesi imkânsız hâle gelince uygulama bunlara geçimlerini sağlayacakları bir toprak parçası verilmesi yönünde değişti. Bu toprak parçasına **beneficium (fief)** denirdi. Bağlaşıklar efendilerin kendilerine bağışladığı toprakta yaşar, onun atlarına bakar ve her an çıkabilecek bir savaşta efendisinin yanında çarpışmaya hazır beklerdi. Zorunlu hizmetlerin süreleri bölgeden bölgeye değişirdi. Vassal bu hizmetlerden uygun bir parayı ödeyerek de kurtulabilirdi. Lord ise bu parayı ordusunu güçlendirmek için paralı askerlere yatırabilirdi. Vassal temelde belli aralıklarla lordunun kurultayına katılarak ona tavsiyelerde bulunmak ve gerektiğinde maddi yardım etmek zorundaydı. Kraliyetin vassalı olmak Karolenj Dönemi'nde en yüksek aristokrat sınıfa dahil olmak demekti. Vassallar zaman içinde kendi vassallarını yarattılar. Toprakla otoritenin de bölüştürüldüğü bu sistemde bir lorddan toprak alan bir vassal, kendisi de benzer bir bağışta bulunduğu için başka birinin lordu olabiliyordu. Böylece en tepedeki kraldan en aşağıdaki vassala kadar genişleyen feodal bir piramit oluştu.

Beneficium: Lord tarafından vassala verilen toprağın adıdır. Fief elde eden vassal, Kendi fiefi üzerinde başkalarına fief tanıyabiliyordu.

Ekonomik Yapı: Malikane Sistemi

Ortaçağ toplumundaki en geniş ve en düşük sosyal grubu çiftçi köylüler oluşturuyordu. Üst sınıfların refahı onun emeğine bağlıydı. Pek çok köylü, soylu sınıfın kırsaldaki malikânelerinde (manor), ilkel kulübelerde yaşıyor ve çalışıyordu. Toprağın sahibi olan lord, malikânede yaşayan köylü ve ailesinin de sahibiydi. Her malikânede tüm ihtiyaçlarını kendi kendine karşılayabilecek yeterlikte bir köy cemaati mevcuttu. Malikâneler, lordun ve ailesinin yaşadığı binalardan, çalışan köylülerin kulübelerinden, tarımsal ürünlerin saklandığı depolardan, tarlalardan ve meradan oluşuyordu. Güçlü bir lordun bir çok malikânesi olabilirdi. Kral, vassallarından malikâne sayısı oranında asker ve vergi toplardı. İki tür malikâne vardı; özgür

köylülerin ve **serf**lerin çalıştığı malikaneler. Malikânelerde yaşayan köylülerin yükümlülük ve statülerini gelenekler belirlerdi. Birçok bölgede özgür köylü grupları lordların egemenliği dışında yaşıyordu. Köylülerin bir toprak parçası üzerinde hak iddia edemediği malikane türü ise serf malikâneleri idi. Lordların keyfi isteklerine açık olan serflerin değeri taşınabilir eşyadan biraz daha fazla idi. Köylünün seyahat özgürlüğü yoktu. Malikâne papazı, onların dış dünyaya açılan penceresiydi. Kilise festivalleri başlıca ortak eğlenceydi. Köylülerin aşırı dindarlığı büyük oranda kilisenin tek gösteri merkezi olmasındandı.

Serf: Köle ile özgür köylü arasında bir statüsü olan; hiç bir hakkı olmayan, bir eşya gibi alınıp satılabilen, seyehat özgürlüğü olmayan, toprağa bağlı ve malikânede boğaz tokluğuna çalışma zorunluluğu olan köylü.



5-9. yüzyıllar Avrupa'sını sosyopolitik ve sosyoekonomik anlamda alaca karanlığa sürükleyen kırılma noktaları -gelişmeler- nelerdir?

ASIL ORTAÇAĞ (1000-1300)



Papalık gücünün imparatorluk makamınca sınırlandırılmasının hangi nedenle yüzyıllar boyu süren bir çatışmaya yol açtığını öğreneceksiniz.

Ulusal Devletlerin ve Kilisenin Yükselişi: I. Otto ve Batı Roma imparatorluğu

Roma İmparatorluğu fikri Almanya'da yeniden canlandırıldı. 918'de Alman düklerinin en güçlüsü olan Saksonya dükü kökenli I. Heinrich (öl. 936) Almanya'nın Frank kökenden olmayan ilk kralı oldu. Bu olay yalnız çok geçmeden kurulacak olan Batı Roma İmparatorluğunun değil, papalığın da kaderini değiştiren bir olaydı.

Heinrich, Almanya'daki Swabia (Süebia), Bavaria (Bavyera), Saxonia, Gaskonia ve Lotharingia dükalıklarını zorla birleştirerek güçlü bir krallık kurdu. Almanya'nın toprak birliğini sağlandı. Yeni Roma-Germen İmparatorluğu Büyük Karl'ın İmparatorluğu'yla karşılaştırıldığında iyice küçülmüşse de Heinrich'in krallığı oğlu ve halefi I. Otto'nun (936-973) kuracağı imparatorluk için bir dayanak sağladı.

Otto, Roma İmparatorluğunu yeniden kurma programının önemli bir parçası olarak selefleri gibi Kilise'nin desteğini sağladı. Bunun nedeni piskopos ve başkeşişlerin hem eski Roma'nın evrensel imparatorluk duygusuna sahip olmaları, hem de bağlı oldukları kurallar ya da **Kilise Kanonu** gereği evlenmeyerek dünyevi iktidara rakip hanedanlar kurmamalarıydı. Ayrıca bunlar, toplumun en eğitimli sınıfı olarak kraliyete sadık birer memur da yapılabilirlerdi.

Kilise Kanonu: Roma kilisesinin kendi içindeki düzenlenmeleri yürütmek üzere oluşturmuş olduğu kanunları anlatmak için kullanılan bir terimdir. Genelde bu kanunlar ara ara toplanan kilise meclislerinde görüşülen sorunları çözmek amacıyla alınan kararlar ya da önlemlerdir.

Alman Kralı Otto'nun bir sonraki adımı İmparatorluk tacını giymekti. Papa XII. Jean, ona İmparatorluk tacını giydirdi (962) ve Batı Roma İmparatorluğu yeniden kuruldu.

Devlet-Kilise İlişkileri ve Cluny Reformu

Otto, imparator olur olmaz *Papalık Devleti*'ni resmen tanıdı ve kendisini kilisenin koruyucusu ilan etti. Böylece Kilise onun kontrolüne girdi; kilise hiyerarşisi içinde yer alan piskopos ve başkeşişler Otto'nun atanmış memurları ve bürokratları oldular; başka bir deyişle papalar, Roma kentinde ancak imparatorun kılıcının gölgesinde hüküm sürebildiler.

Kilisenin dünyevi otoriteye yanıtı Fransa'nın Cluny manastırındaki reform hareketidir. Cluny tarikati, Papalık düzeyinde Kilise'yi adım adım üzerindeki politik güçlere meydan okuyabilecek bir pozisyona yükseltti. Cluny reformcuları, bunu

yaparken halkın Kiliseye duyduğu büyük saygıdan destek aldı. Kilise, o dönemde bu dünyanın zorluklarından ve tehlikelerinden umutsuzluğa düşmüş insanlara öbür dünyada daha iyi bir yaşam sözü veren tek kurumdu.

Batı Avrupa'nın Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra düştüğü karışık ortamda Roma papaları zaten kendi etki alanlarındaki sivil otoriteyi ellerine geçirmişler ve devletin yokluğundan kaynaklanan otorite boşluğunu doldurmuşlardı.

Cluny Reformu

Reform hareketinin kaynağı olan *Cluny Manastırı,* 10. yüzyılının başlarında kuzey Fransa'da kurulmuştu. Clunyli reformcu keşişlerin görüşüne göre, ruhban sınıfının kraliyet otoritesine itaat etmesi yanlıştı. Çünkü Papa tüm **ruhban sınıfı** üzerindeki tek egemen güç idi. Bu kesişlere göre hiç bir dünyevi iktidar Cluny'yi kontrol edemezdi. Kilisenin ruhban sınıfının tek efendisi ve hayat arkadaşı olduğunu savunan Cluny reformcuları, ruhban sınıfını hem krallardan ve hem de eşlerinden özgürleştirmeye ve iffetli kılmaya karar verdiler. Böylece bazı rahip ve rahibeler özel bir hukuka tabi olarak dünyadan ellerini eteklerini çektiler.

Ruhban Sınıfı: Hristiyanlıkta Tanrı ile kul arasında kendilerine yine Tanrı tarafından yetki verildiğine inanılan, bu yetkilere dayanarak standartlar koyan, bu standartlara uyulmasının Tanrı'ya ulaştığını öne süren sınıftır.

Kilise ve *Devlet* ayrımı ve Katolik ruhbanın evlenmemesi ilkesinin mutlak kökleri Cluny reform hareketindedir. Cluny Manastırı, Fransa ve İtalya'da kurulan yeni şubeleriyle reformist keşişlerin yetiştiği bir eğitim merkezi hâline geldi. 9. yüzyılın sonunda Papalık reform programını onayladığında Cluny tarikatı gücünün zirvesine ulaştı. Bu reform hareketinin etkisi 10. ve 11. yüzyılın sonunda '*Tanrı Barışı*'nın ilanıyla görülür. Ruhban ve aristokrat sınıfının ortak girişimi olan bu hareket Kilise'nin bir dizi bildiriyi yayınlamasıyla başladı. Ortaçağ toplumundaki kadın, köylü, tüccar ve ruhban gibi saldırıya açık gruplara herhangi bir zamanda ve şekilde zarar veren herkes aforozla tehdit edilerek kötülüklerle mücadele edilmeye çalışılıyordu. Tanrı barışını; *Tanrı Mütarekesi*'nin ilanı izledi. Bu kilise kuralları, tüm Hristiyan erkeklerin haftanın belli günlerinde ve kutsal dönemlerde şiddetin ve savaşın her türlüsünden sakınmaya çağırıyordu.

Papa IX. Leo'nun, Cluny'dekileri Roma'daki başlıca idari görevlere getirmesinin ardından, reformcu papalar, Alman İmparatoru III. Heinrich'in halefi, çocuk yaştaki IV. Heinrich (1056-1106)'in çalkantılı saltanat yıllarında otoritelerini iyice hissettirdiler. Papa IX. Stefan (1057-1058), I. Otto'nun kurduğu geleneğe aykırı olarak imparatorluk onayı almadan hüküm sürdü. Papa II. Nicholas (1059-1061), 1059'da papayı **kardinallerin** seçeceğini ilan etti. Onun bu hareketi, bugün dahi papayı seçen *Kardinaller Kurulu*'nun temelini attı. Bu kurulun oluşturulmasıyla papalık İtalya'daki yerel güçlerin ve imparatorluk gücünün müdahalelelerinden bağımsız hâle geldi. Bununla birlikte, Avrupalı hükümdarlar papa seçiminde önemli ve dolaylı etkiye sahip olmaya devam ettiler.

III. Innocentius Dönemi (1198-1215) ve Yeni Papalık Monarşisi

Papanın gücüyle ilgili doktrini daha önce kimsenin yapamadığı ölçüde ilan eden ve uygulayan *Papa III. Innocentius,* papalığın dünyevi otoriteden bağımsızlığını sağlayan Gregoryen geleneğe bağlıydı. Papa ile imparatorun ilişkisini güneşin ayla olan ilişkisine benzeten Innocentius'un düşüncesine göre ayın ışığını güneşten aldığı gibi imparator da tacının parlaklığını papadan alırdı. Her ne kadar bu iddialı teorinin her yönüyle hayata geçirilmesi Innocentius'un yeteneğini aşsa da, o ve halefleri bunu gerçekleştirme hırslarını taşımaya ve bu yönde hareket etmeye devam ettiler.

Innocentius, papalığı finansal kaynakları ve bürokrasisiyle çağdaşı olduğu güçlere eşit büyük bir dünyevi güç hâline getirdi. Bu gelişme, papalığı Geç Ortaçağlar boyunca din reformcularının saldırdığı etkili bir ticari-kilise kompleksine dönüştürdü. Innocentius, kilisenin halktan topladığı vergilerin sayısını ve miktarını artırdı. Kilisenin vergi gelirlerini toplama işinde Lombardiyalı tacir ve bankerleri kullanmaya başladı.

Atama Mücadelesi

Bu mücadele, Cluny reformlarını destekleyen Papa VII. Gregorius (1073-1085)'un Kilise'nin dünyevi otoriteden özgür olması gerektiği iddiasını hayata geçirmesiyle patlak verdi. Cluny taraftarlarını harekete geçiren şey imparatorların ruhbandan olmayan ve tercihen uygun gördükleri kişileri dinî makamlara atamalarına yani **simoni**ye karşı çıkmalarıydı. 1075'te Papa Gregorius bu tartışmaları kabul etti ve ruhban sınıfından olmayan kişilerin kilise hiyerarşisi içindeki herhangi bir düzeyde dinsel görevlere atanması durumunda aforoz edilme cezasına çarptırılması kararını hayata geçirdi. Gregorius'dan sonra papalar ve diğer ruhban sınıfı artık imparatorlar tarafından makamlarına atanan kraliyet memurları olmaktan çıktılar; Papa, *Kardinaller Kurulu* tarafından seçilerek bu makama getirilmeye başladı. Piskoposlar da bundan böyle papanın yetkilendirdiği yüksek kilise otoritelerince atanır hâle geldiler. Piskoposluk makamının ruhani kökenleri ve kime sadık kalacağı konusu da böylelikle açıklığa kavuşturulmuş oldu.

Simoni: Kilise makamlarının para ile satın alınması uygulamasıdır.

Papalığın XI. yüzyıldaki durumu Clunyli keşişlerin reform hareketinin başarısını nasıl etkilemiştir?



Haçlı Seferleri

Asıl Ortaçağ'da halk dindarlığının, papalığa verdiği desteğin ve krallar ile papaların çıkarları gerektirdiği zaman iyi birer dost olabildiklerinin en önemli göstergesi *Haçlı Seferleri'dir.* Cluny reformu, ruhban sınıfını Birinci Haçlı Seferi'ne manevi destek vermeye, ruhbandan olmayan sınıfı da Müslümanların elinden kurtarılmak istenen Kutsal Topraklar'a yönlendirdi.

Papa II. Urbanus, Bizans İmparatoru'nun Müslüman Türklere karşı Batılılara yardım çağrısını fırsat bilerek 1095'te *Clermont Konsili'nde* tüm Hristiyanları sefere davet etti. Bu tarihlerde, Batı Avrupa'da yeni nüfus artışının sonucu olarak aylak ve huzursuz bir genç nüfus bulunmaktaydı. Bu gruplar yüzünden her köşede şiddet kol gezmekteydi. Papa, Hristiyan ülkelerdeki barışı ve düzeni sağlayabilmek için sürekli huzursuzluk yaratan aristokrat sınıfı savaş donanımıyla birlikte dışarıya gönderme yolunu seçti. Diğer yandan aristokrasi de başka ülkelerde yöneteceği savaşlarda kazanç elde etmeyi umuyordu. Papa Urbanus, Doğu Kilisesi ile uzlaşarak Ortodoks ve Katolik kiliselerini yeniden birleştirebilmeyi umuyordu.

Haçlıların kazanç hırsları dinsel fanatizm kadar etkiliydi. İlk Haçlı seferi, kazanç ve çıkar peşinde koşan insanlarca üstlenilmişti. Geçirdiği reformasyon sonucu yeniden güçlenen papalık bunda çok büyük rol oynadı. Papalar, ilk Haçlı Seferi'ne katılanlara savaş meydanında ölürlerse **endüljans** sözü verdi. Hristiyanların gözüyle *imansızlara* karşı yapılacak Kutsal Savaş'a katılma düşüncesi ve Kutsal Topraklar'a giderek hacı olma isteği de Haçlıları harekete geçiren unsurlar arasındaydı.

Endüljans: Tam kurtuluş için affedilmeyen günahların cezasının bağışlanması.

İlk üç Haçlı seferinde (1096-1099; 1147-1149; 1189-1192) Avrupalılar Antakya, Kudüs, Akka, Urfa gibi önemli toprakları elde ettiler. Ancak egemenlikleri uzun

sürmedi. Verilen büyük kayıplar ve başarıların uzun süreli olmaması kutsal toprakları Müslümanlardan kurtaran Haçlı romantizminin etkisini yitirmesine neden oldu.

Innocentius'un dönemine rastlayan dördüncü Haçlı seferi kutsal topraklara (1202) doğru yola çıkmıştı. Ancak rotasını değiştirerek Konstantinopolis'i ele geçirmesi (1203), Doğu Roma İmparatorluğu'nda Latin Dönemi'ni başlattı. Bu Sefer, 7. yüzyıldan itibaren yoğunlaşan Arap fetihleri yüzünden Akdeniz'in Batı dünyasına kapanması nedeniyle Doğu dünyasıyla olan bağları zayıflayan Batı Avrupalılar için bu dünyayı ve zenginlik kaynaklarını yeniden keşfetme ve gelecekte yürütecekleri ticari faaliyetleri kolaylaştıran ticari üsler edinme şansı yarattı. Bizans Hanedanı ve yönetici sınıfı, Selçuklu Türklerinden geri alınmış olan Nikaia (İznik)'ya kaçarak burada 57 yıllık bir sürgün hayatına başladı. İmparator VIII. Michael Palaiologos, başkent Konstantinopolis'i Doğu'daki Venedik mülklerini kıskanan Cenevizlilerden aldığı yardım sayesinde 1261'te yeniden ele geçirdi. Innocentius'un umduğu gibi Ortodoks Doğu Kilisesinin Katolik Batı Kilisesiyle birleşmesi gerçekleşmedi. Papanın Ortodoks Grekleri ve Slavları kazanmak için bir elçilik heyeti göndermesi, Konstantinopolis'in işgalinin derinleştirdiği Doğu ve Batı arasındaki politik ve dinî ayrılığı yok edemedi. Aksine Doğulu Hristiyanların Batılılara olan düşmanlığını daha da artırdı.

İngiltere, Fransa ve Almanya'daki Politik Gelişmeler



Feodal sistemin monarşik düzenden farkı olup olmadığını ve bu bağlamda 11-12. yüzyıllarda Fransa, İngiltere ve Almanya'daki politik gelişmeleri öğreneceksiniz.

İngiltere ve Norman Egemenliği (1066-1214)

1066 yılında Anglosakson kral İtirafçı Edward'ın da çocuksuz ölümü, İngiliz politik yaşamında önemli değişikliklere yol açtı. Edward'ın annesinin Norman olması Fransa'nın kuzeyinde hâkim olan Normandiya düküne İngiliz tahtı üzerinde irsî hak iddia etme fırsatını verdi. Edward, ölmeden önce bu hakkı tanıyıp tahtının Normandiyalı Guillaume (William) (öl. 1087)'a verilmesini emretti. Kraliyet gücünün kaynağı olan Anglosakson aristokrasisi buna karşı çıktı ve kendi kralını seçti. Bu meydan okuyuş, İngiltere'nin güçlü Normanlarca fethine neden oldu. Guillaume'ın güçleri Hastings savaşında Anglosaksonları yendi (1066). Guillaume, İngiliz kralı olarak taç giydi.

Fransızca konuşan yeni Norman efendilerin egemenliği süresince İngiltere'de sadece yeni bir hanedan iş başına gelmiyor aynı zamanda Anglosakson ve Norman kökenli demografik unsurların karışıp kaynaşmasının bir sonucu olarak Orta İngilizce denilen yeni bir dil ortaya çıkıyordu. Bugün de İngilizcedeki Latince kökenli Fransızca kelimelerin varlığı bu kültürel kaynaşmanın bir sonucudur.

Guillaume, İngiltere'nin tamamına boyun eğdirmek için yirmi yıl süren bir harekat başlattı. Bu harekat küçük ya da büyük tüm toprak sahiplerini kraldan toprak (fief) almış vassallar konumuna getirdi. Guillaume güçlü bir monarşinin temellerini attı. Onun en göze çarpan reformu, Anglosakson kral Büyük Alfred (871-899)'in geliştirdiği ve daha demokratik bir idari uygulama olan kralın aristokratları sıkça bir kurultayda toplayarak onlara danışması geleneğini yıkmasıydı. Guillaume asil vassallarını kraliyete sıkıca bağlayarak devlet kararları hakkında düzenli olarak onlara danışmakla birlikte sonuçta son sözü kendisi söylemekte ısrar etti. Nadiren de olsa kralın ayrıcalıklı vassallarıyla bir araya gelmesi, İngiliz yönetimini karakte-

rize eden ve en eski zamanlardan beri var olan monarşik ve parlamenter unsurlar arasında bir denge olmaya devam etti. Diğer yandan Guillaume, yönetim ve vergi konusunda kararlar alırken ülkesinin kaynakları hakkında bir fikir sahibi olabilmek amacıyla kraliyet topraklarında detaylı bir mal ve nüfus sayımı yaptırdı. 1080-1086 yılları arasında yapılan bu sayımın sonuçlarının kaydına **Domesday Book** (Kıyamet Kitabı) adı verildi.

Domesday Book: Kıyamet Kitabı. Guillaume döneminde İngiltere'de yapılan mal ve nüfus sayımı sonucunda ortaya çıkan kitaba verilen ad. Bu adın verilmesinin nedeni ise Tanrı'nın sorgusundan kaçılamayacağı gibi Guillaume'un vergi memurlarından da kaçılamayacağı gerçeğinin vurgulanmak istenmesidir.

Norman Hanedanı'nın 1154 yılında siyasi arenadan çekilmesinden sonra İngiltere'nin yönetimi Fransız Anjou dükü Henry'nin, II. Henry olarak İngiliz kraliyet tacını giymesiyle (1154-1189) Angevin Hanedanına geçti. Bu dönemde İngiliz monarşisi ezici bir güç kazandı. II. Henry yalnızca İngiltere değil, Fransa'nın pek çok sahilini de kontrolü altına aldı. Henry, ayrıca İrlanda'nın bir kısmını fethetti ve İskoçya kralını vassalı yaptı. Fransız Kralı VII. Louis, bu İngiliz istilasında Fransa adına ağır bir darbe aldı ve İngilizleri Avrupa ana karasından kovmak üzere harekete geçti. Sonuçta iki ülke arasındaki *Yüzyıl Savaşları'na* kadar (15. yüzyıl) başarılı olamadılar.

Halk Ayaklanması ve Magna Carta

II. Henry, dışarıda yeni topraklar elde ederken ülke içinde daha otokratik bir hükümdar oldu. *Clarendon Nizamnamesi* ile ruhban sınıfını sivil mahkemelere tabi kıldı (1164). Piskoposların seçiminde kontrolü ele geçirdi. Aristokrasi ve ruhban sınıfı buna şiddetle direndi.

Resim 8.1



Magna Carta'nın imzalanışı

İngilizlerin krala karşı tutumu Henry'nin halefleri Arslan Yürekli Richard (1118-1199) ve John (1199-1216)'un döneminde isyana dönüştü. İngiliz halkı aristokrasinin, ruhbanın ve şehirli adamların tam desteğiyle kral John'a karşı ayaklandı. Öfkeli halkın isyanı, 1215'te kralın *Magna Carta (Büyük Sözleşme)*'yı onayıyla sona erdi. Kralı ve haleflerini sonsuza dek bağlayarak belgede sözü edilen hak ve özgürlükleri bağışladığını ilan etti. Kral John, Magna Carta ile kraliyeti kanunlara dayalı bir idari sistemin içine çekti.

Bu belge, Norman otokrasisini ve onların halefleri Angevin otokrasisini kanunen ve yeniden sınırladı. Bu belge, aristokrat, ruhban ve kentlilerden oluşan ayrıcalıklı çoğunluğun haklarını monarşiye karşı korudu. Magna Carta, bu çoğunluğun vergi gibi önemli konularda yönetimin yüksek düzeylerinde temsil edilebilmelerini sağladı. Diğer yandan, monarşi eski gücünü kaybetti. İngilizler aristokrat sınıfın müdahalesiyle monarşinin çözülmesini, monarşi sayesinde de asalet sınıfının haklarının kısıtlanmasını önlemiş oldular. Kral John ve halefleri her fırsatta Magna Carta yokmuş gibi davransa da, bu belge modern İngiliz hukukunun temeli oldu.

Bu belge, kanunların kralın da üzerinde olduğunu ve kralın gerektiği zamanlarda bunlara uymaya zorlanabileceğini kabul ettirdi. Modern devletteki hukukun her şeyin üzerinde olduğu ilkesi gelişti. I. Edward (1271-1307) döneminde, o zamana kadar hâkimlerin kararlarına dayalı olan yazılı olmayan kanunlar, maddeler hâlinde yazıya geçirildi. Bu, hukuk alanında hızlı bir gelişmeye yol açtı. Edward, Parla-

mentodan mülkiyet konusundaki uygulamaları düzenleyen ve ruhbanla aristokrasinin gücünü sınırlayan bazı kanunlar çıkarttı. Bu olay kanunların onları uygulamaktan sorumlu mercilerce değil tek yasama organı olan *Parlamento* kurumunca çıkarılıp değiştirilmesi ilkesini oluşturdu. O zamana dek aristokratlardan oluşan "*Kraliyet Konseyi*" tek yasama ve yürütme organı iken I. Edward, 1295'te ilk defa kasaba ve kentlerin sözcülerini topladı ve *Model Parlamento* denilen genişletilmiş bir parlamento oluşturdu. Aristokratların yanında şövalye ve kent soylular bu parlamentoya girdi. Edward, oy hakkı olmayan halk meclislerine bu hakkı tanıdı. Vergilendirme konusunda söz sahibi olmalarını sağladı. Bu gelenek kralların savaşların finansmanını sağlamak için parlamentoyu toplantıya çağırarak halkın da onayını almasıyla demokratik bir özellik kazanacaktır.

Fransa'da Capet Hanedanı Dönemi

İngiltere'de Magna Carta ilan edilirken bu dönemde Fransa'ya güçlü feodal prensler egemendi. Bu durum, Karolenj Hanedanı'ndan sonraki Capet Hanedanı'nın başlangıcından (987) II. Philip Augustus (Ogüst) dönemine (987-1223) kadar devam etti. Capet kralları, Paris civarındaki kraliyet topraklarını korudular. Özellikle *Şişman VI. Louis* (1108-1137) döneminde bu bölgedeki aristokrasiye feodal haklarını zorla kabul ettirdiler. Bu grubun mutlak itaatini kazanarak ülkedeki tek egemen güç hâline geldiler. II. Philip Augustus döneminde Paris kenti Fransız yönetiminin ve kültürünün merkezi oldu. Normanların İngiltere'yi istilası, karışık durumdaki Fransa'nın birleşmesine dolaylı yoldan yardım etti. Kralların ulusal Fransız monarşisini kurmalarına olanak sağladı.

Philip Augustus'un büyük oğlu *IX. Louis* (1226-1270), birleşik ve mutlak bir krallığı devraldı. Atalarının bağlaşıklarını sömürdükleri etkili Fransız bürokrasisi, Louis'nin ellerinde düzeni ve yerel yönetimde adaleti sağlama aracı hâline geldi. Kraliyet, Büyük Karl'ın *missi dominici*sini hatırlatan komisyon üyelerini taşraya göndermeye başladı. Komisyonların görevi yerel idarecileri denetlemek ve adaleti sağlamaktı. Bu kurum sıradan insanların seslerini duyurabildikleri bir kürsü oldu. Louis, hanedana ait topraklarda serfliği lağvetti. Uyruklarına üst mahkemelere adli başvuru hakkını verdi. Ortaçağ ölçülerine göre eşitlikçi bir vergi sistemi oluşturdu. Bu reformlar, Fransızların krallarını adalet kavramıyla özdeşleştirmeye başlamalarında ve ulusal duygunun oluşmasında etkili oldular. Bu dönemde Fransız toplumu, dili ve kültürüyle modern zamanlara dek tüm Avrupa' nın taklit ettiği bir model hâline geldi. Kuzey Fransa, *monastik* (manastırla ilgili) reformun, şövalyeliğin ve Gotik sanat ve mimarinin vitrini oldu. Louis devri, Skolastik düşüncenin Altın Çağ'ı idi.

Almanya'da Hohenstaufen İmparatorluğu (1152-1272)

12. ve 13. yüzyıllarda Fransa'da ve İngiltere'de istikrarlı yönetimler gelişirken; 13. yüzyıl ortasında Almanya'yı, Burgundiya'yı ve kuzey İtalya'yı kapsayan Roma-Germen/ Alman İmparatorluğu'ndaki gelişmeler çok farklıydı. Magna Carta ile İngiliz aristokrasisinin hakları kralların otoritesine karşı dengelenirken, Fransa'da II. Philip Augustus'un döneminde kralın otoritesi aristokrasisinin aksi yöndeki iddialarına karşı korundu. IX. Louis gibi krallar sayesinde Fransızlar merkezî idareyi güçlendirip uluslararası politikaya ve kültüre yön verir konuma geldiler. Alman hükümdarlarının güney İtalya'yı imparatorluğa katma çabaları, Almanya'yı iki yüzyıl süren kanlı savaşlara sürükledi. Ülkenin 19. yüzyıl sonlarına kadar parçalanmış hâlde kalmasına yol açtı.

Ruhban sınıfını atama yetkisi konusundaki mücadele, imparatorluk otoritesini oldukça zayıflatmıştı. I. Friedrich Barbarossa (1152-1190)'nın tahta çıkışı Otto soyundan sonra gelen en güçlü Alman hanedanı olan yeni *Hohenstaufen* ailesinin dönemini başlattı. Hohenstaufenlar, imparatorluk otoritesini yeniden kurmanın yanında, papa-imparator rekabetine yeni bir boyut kattılar. I. Friedrich, gözünü Almanya ve Lombardiya'daki güçlü feodal prensliklere ve Roma'daki Papalığa dikti. Diğer yandan, İmparator, İtalya'nın Bologna kentinde canlanan kültür ve eğitim faaliyetleri çerçevesinde yeniden hayat bulan Roma hukuku çalışmalarına destek verdi. Bunun nedeni, Roma hukukunun içerik bakımından Friedrich'in aristokrat sınıfa karşı merkezî otoriteyi artırma ve papalığın imparatoru taçlandırması geleneğine karşı dünyevi imparatorluk gücünün temellerini vurgulama planlarına hizmet etmesiydi. İmparator vassallarıyla olan feodal bağlarına dayanarak imparatorluğa tek başına hükmetmeye kalktı. Friedrich'in, İtalya'nın imparatorluk sınırlarına dahil edilmesi yönündeki girişimleri, İtalya'daki güçler tarafından geri püskürtüldü. Friedrich, 1190'da öldüğünde, itibarını yitirmiş bir hükümdardı. 1183'teki *Constance Barışı*'ndan sonra İmparatorluk, Almanya'nın feodal prensleri arasındaki bölünmüş durumunu da kabul etmiş görünüyordu.

VI. Heinrich, 1190'da tahta çıktığında çevresi düşmanlarla çevriliydi. İmparatorların Papalık devletleri üzerindeki territoryal hak iddialarını reddeden Papalık gücü, Cologne (bugünkü Köln) başpiskoposunun yönlendirdiği bağımsız Alman prenslerini ve Arslan Yürekli Richard İngiltere'sini ve sürgündeki Saksonya dükü Arslan Heinrich'i destekliyordu. Tahtın geleceği için tek bir hanedanın gerekliliğine inanan İmparator VI. Heinrich, birçok Alman Prensini yanına çekmeyi başardı. Ancak, Papa, imparatorun otoritesinin prensler arasında dağıtılmış olduğu 1152 yılı öncesindeki statükoyu tercih ettiğinden mutlak Alman monarşisi fikrine muhalif Alman prenslerinin cephesine katıldı.

VI. Heinrich, 1197'de öldüğünde, Almanya anarşi ve iç savaşın içine sürüklendi. Bu arada, İngiliz Kralı I. Richard, Hohenstaufen karşıtı cepheye finansal destek veriyordu. Böylece tahta aday olan rakip Welf Hanedanı'ndan Arslan Heinrich'nin oğlu *Brunswickli Otto*, 1198'de IV. Otto olarak taç giydi. Hükümranlığı Almanya'nın genelinde kabul gördü. Ancak iki hanedanın savaşından çıkarı olan İngiltere ve Fransa bu kez Hohenstaufen Hanedanı'nı desteklemeye başladı. Bu olay, Fransızların tarih boyunca sık sık Almanya'nın iç işlerine karışmalarının başlangıcını oluşturmaktadır. Alman halkının Hohenstaufenlere olan desteği hep canlı kaldı. Otto, bu nedenle parçalanmış bir krallığa hükmedebildi.

Papa Innocentius, Hohenstaufenların gücünü İngiliz-Welf ittifakına sadık kalan Fransızlara katılarak ve İtalya'da gözü olan Otto'ya karşı cephe alarak dengelemek istedi. Bu olaydan bir süre sonra Fransız kralı Philip Augustus, IV. Otto yönetimine son verdi (1215). Son Hohenstaufen İmparatoru VI. Heinrich'in oğlu II. Friedrich Papalığın, Fransız ve Almanların desteğiyle Romalıların imparatoru olarak taç giydi. İzlediği politikalar, Almanya'nın parçalanmışlığına katkıda bulundu:

Alman prenslerinden istediği tek şey halefleri için imparatorluk unvanı idi. Karşılığında; prensleri imparatorluk otoritesine vassallıktan azat etti. Ancak onun bu hareketi, Almanya'yı altı yüzyıl boyunca bölünmüş hâlde bıraktı. Friedrich'in verdiği bu ayrıcalık Almanya'daki imparatorluk sorumluluğundan feragat etmesi anlamına geliyordu. Bu durum, Alman asalet sınıfının haklarının korunması demek olduğundan İngiliz Magna Carta'sına eşit bir sözleşmenin Almanya'da da tekrarlandığını görüyoruz. Ancak tek bir farkla: Magna Carta atanmış bir kral ve uzun ömürlü bir

parlamento yaratmışsa Friedrich'in Alman prenslerine verdiği onama, onları krallığının küçük imparatorları yapmıştır. II. Friedrich 1250' de öldüğünde Alman monarşisi tarihe karıştı.

SIRA SİZDE 3



13. yüzyıl Avrupa'sında kraliyet ile feodal güçler arasındaki mücadeleler çerçevesinde İngiltere, Fransa ve Almanya arasında bir karşılaştırma yapsanız hangi ülkedeki gelişmeleri parlamenter monarşik devletin oluşum sürecine yerleştirirsiniz?

Asıl Ortaçağ'da Ekonomik Yapı

Taşra: Malikânelerin Çözülmesi

Erken Ortaçağ'dan Geç Ortaçağ'a kadarki dönemde malikânenin evriminde iki temel oldu: İlki malikânenin parçalanması ve tek-aile mülkünün yükselişiydi. Bu gelişme, *tasma şeklindeki koşum takımı, at nalı* ve *ürün dönüşümlü üç tarla sistemi* gibi teknolojik ilerlemelerle oldu. Lordların topraklarını yeni kiracılara bölüştürmesi, kendi arazi parçalarını küçülttü. Kiracıların sayısındaki artış ve lordun arazilerindeki düşüş, kiracılardan sağlanan emeği de azalttı. Yeni tarlaların üretime kazandırılması kişisel mülkleri artırdı ve angaryaları azalttı.

Klanın yerini tek-aile birliği alınca, madde ve hizmetler cinsinden ödenen vergiler malikânelerin üzerinden kalkarak ev halkının üzerine çöktü. Aile çiftlikleri malikâne birliklerinin yerini aldı. Köylülerin iyi organize edilmiş ortak yaşamı, ailenin toprağının korunmasını ve evin reisinin ölümünden sonra burada ikamet edebilmesini sağladı. Bu yolla toprak ve mülkiyet hakkı nesilden nesile ailenin elinde kalmış oldu.

Malikânenin evrimindeki ikinci değişiklik, *serfin* yükümlü olduğu hizmetleri para cinsinden ödeyebilmesi idi. Bu dönüşüm, Haçlı Seferleri sonrasında ticaretin canlanması ve şehirlerin yükselmesiyle oldu. Bu gelişme *serfler*in topraklarını kira ödeyen kiracılar gibi ellerinde tutmalarını ve statülerini değiştirmelerini sağladı. Kiracılar, daha özgür olsalar da, maddeten daha iyi koşullara kavuşamamışlardı. Kölevari çalışanlar ve kira ödeyenler güç zamanlarda kendi hâllerine bırakılıyorlar ve toprak lordlarının insafına kalıyorlardı.

Köylü soyundan gelenlerin işgal ettiği ve onlara ait olarak kabul edilen topraklar, her zaman lordun eski miras hakkı ve hatta zorla el koyma hakkının gölgesindeydi. Kendi toprakları azalan lordlar malikânelerdeki mera gibi kamu topraklarına tecavüz etmeye çalıştılar. Köylü sınıfı bu çabalara şiddetle karşı koydu. Pek çok bölgede köylüler kırsal memurların seçiminde rol oynamak için kendi aralarında organize oldular.

Kentler: Yeniden Doğuş ve Tacirler

11. ve 12. yüzyıllarda kentler, Batı Avrupa nüfusunun sadece yüzde beşini oluşturuyordu. Almanya'nın 3000 kentinden 38'inin nüfusu 1000'in altındaydı. Sadece 50 Alman kentinin nüfusu 100.000'i geçiyordu. İngiltere'de sadece Londra'nın 10.000'den fazla nüfusu vardı. Paris, Londra'dan daha büyükse de nüfusu daha azdı. En büyük Avrupa kentleri İtalya'daydı; Floransa 100.000'e yaklaşıyordu. Avrupa'nın en hareketli yerleri olan kentler, Ortaçağ toplumunun en yaratıcı kısımlarını barındırıyorlardı.

Kentlere feodal lordlar hükmediyordu. Lordlar, kentleri bizzat kendileri yaratıyorlardı. Bunu da kentlerde yaşamayı ve çalışmayı kabul edenlere ayrıcalıklar ba-

ğışlayarak yapıyorlardı. Aristokratların bu gönüllülere verdikleri ayrıcalıklar güvenliklerini de garanti ediyordu. Asıl amaç, lordlar ve piskoposların istedikleri maddeleri üretecek emekçileri bir araya toplamaktı. Bu yolla aristokratların kendi sınıflarını zayıflattıkları düşünülebilir. Ancak, soylu adamların tüketim maddelerine ve uzak ülkelerden getirilen lüks mallara talepleri arttığından serfleri bu işlerle meşgul olmaya yönlendirdiler. Bu durum, serflere yeni bir önem ve güç bahşetti. 11. yüzyılda serfler sabit bir kira ve uygun bir bağımlılık karşılığında kentlerde yaşamaya ve çalışmaya yönlendirdiler. Bu sayede, serfler aristokratlardan bazı haklar kopardılar. Kentler gelişirken pek çok kalifiye serf, kaçarak ya da lordlarının özendirmesiyle yeni kent merkezlerine göç ettiler. Böylece özgür bir ortam buldukları şehirlerde daha yüksek bir sosyal tabakaya tırmanma şansını elde ettiler. Serf göçü hızlanırken, kırsal daki lordlar bunları toprakta tutabilmek için daha uygun kira koşulları öne sürdüler. Fakat kent yaşamının fırsatlarını keşfeden serfler artık kolayca çiftliklerde tutulamıyordu. Bu şekilde, kentlerin gelişimi pek çok serfin durumunu iyileştirdi.

Kırsaldaki serf sınıfı, kentlere zanaatkârları ve ilk girişimci tacirleri kazandırdı. Serf soyundan gelen uzun mesafe tacirleri, kaybedecek bir şeyi olmayan ve uzak ülkelerle ticaretin risklerinden büyük kârlar elde ettiler. Bu hırslı ve kaba yaratılışlı cesur adamların Ortaçağ Uygarlığı'na en büyük hizmetleri bugünkü Batı Avrupa kentlerini yaratmış olmalarıdır.


SIRA SİZDE 4

Asıl Ortaçağ Avrupa'sının tarıma dayalı ekonomik düzenine ticaret olgusunu yeniden katarak bu düzenin değişmesi sürecini başlatan olay nedir?

GEÇ ORTAÇAĞ (1300-1400)


AMAÇ 5

Yüzyıl Savaşları'nın ve büyük Veba Salgını'nın Fransa ve İngiltere'deki siyasi ve ekonomik etkilerini öğreneceksiniz.

Geç Ortaçağlarda siyasi, sosyal ve dinsel alanda yaşanan gelişmeler Avrupa'yı bir kez daha sarstı. İngiltere ve Fransa arasında yüz yıllık bir döneme yayılan *Yüzyıl Savaşları* (1337-1453) iki ulus için de bir intihar denemesinden farksızdı. Bu savaşlar barut ve ağır topun icadı yüzünden ağır kayıplara neden oldu. Çağdaşlarının Kara Ölüm dedikleri, gelen ticari yolları izleyerek Doğu'dan Avrupa ana karasına giren veba, 1348-1350 arasında Avrupa'nın birçok bölgesini etkisi altına aldı ve nüfusun beşte ikisini yok etti. İtalya'daki kalabalık liman kentlerinden girerek kuzeye doğru yayılan bu hastalık kentlerde daha çok kayıplara neden oldu.

Fransa'daki Politik Gelişmeler

Fransa krallarının 13. yüzyıldaki çabaları merkezî otoriteyi güçlendirmek yönündeydi. Krallar İngiltere'deki uygulamaya benzer şekilde vergi koymadan önce aristokratlardan oluşan bir kraliyet konseyine danışıyordu. Ancak bu konseyden çıkan kararlar vergi toplanmasında yetersiz kalınca kral Güzel Philip, Yüzyıl Savaşları'nın finansmanında kendisine destek olan bir araç olarak, ruhban, aristokrasi ve kent soylulardan oluşan *Etat Generaux* (Etajenero) meclisini oluşturdu ve 1355'te bu meclisi toplantıya davet etti. Bu meclisin üyeleri, vergileri kralın ricası üzerine toplamasına rağmen onun kötü durumunu kendi mahalli haklarını ve ayrıcalıklarını arttırma yönünde kullandılar. Fransız etajenerosu, İngiliz soylu sınıfının çıkarlarını temsil eden birleşik İngiliz Parlamentosu'nun tersine, her kafadan bir sesin çıktığı heterojen yapısıyla etkili bir yönetim aracı olamayacağını gösterdi. Parisli güçlü ta-

cirlerin yönetimindeki *Etat Generaux* , kraldan Magna Carta'nın ayrıcalıklı İngiliz sınıfına bağışladığına benzer haklar aldılar. İngiltere'nin tersine Fransa, 14. yüzyılda hâlâ feodal sistemden merkezî modern devlete geçişin sancılarını yaşıyordu. Bu meclis, 1614 yılına kadar toplanmaya devam etti ve bu tarihten Fransız Devrimi'ne kadar da toplanmadı.

İngiltere'deki Politik Gelişmeler

İngiliz kralları Yüzyıl Savaşlarının harcamalarını karşılamak için halka yeni vergiler yüklediler. Kral her vergi istediğinde parlamento da bundan yararlanarak yeni dayatmalarda bulununca yeni kanun maddeleri ortaya çıktı. Orta sınıftan halkın temsilcilerinin dahil olmasıyla parlamentoda yapısal değişiklikler meydana geldi. Böylece I. Edward (1272-1307)'ın yönetiminde parlamentoya dayalı yönetim tarzı, İngiltere'nin değişmez bir idari kurumu olarak yerleşik hâle geldi.

Kırsal ve Kentlerdeki Sosyoekonomik Gelişmeler

Kırsaldaki Gelişmeler

Veba salgını Avrupa nüfusunun 2/5'ini yok ettiğinden bu hastalığa halk arasında Kara Ölüm adı verilmiştir.

Bu dönemde sosyoekonomik yapıyı etkileyen en önemli olaylardan biri vebanın Avrupa'da yayılmasıdır. 1347'nin sonunda Sicilya'da görülen hastalık, Avrupa'ya 1348'de, Venedik, Cenova, ve Pisa gibi liman kentleri üzerinden girdi. Veba emek gücünü azalttı ve soylu sınıfın mülklerinin değerini düşürdü. Çiftlik çalışanlarının sayısı düşerken, emek değer kazandığından köylülerin ve kalifiye zanaatkârların ücretleri arttı. Pek çok serf, angaryalardan para ödeyerek kurtuluyordu. Çiftlikleri terkederek kentlerde daha ilginç ve kazançlı iş olanakları arıyorlardı. Tarımsal ürünlere olan talebin azalması bunların fiyatlarını düşürdü. Lüks tüketim mallarının ve mamüllerinin fiyatları yükseldi. Soylu toprak sahipleri, bu yeni iş ortamında en çok kan kaybeden sınıf oldu. Bazı toprak sahipleri kayıplarını telafi etmek için ekilebilir toprakları daha kârlı yün üretimi için koyun otlaklarına dönüştürdüler. Diğerleri, topraklarını en yüksek meblağı veren çiftçilere kiraladılar. Yürürlükteki yasalar, köylüleri çiftliklerinde ve ücretlerini düşük seviyelerde tutmaya çalışarak demografik krizin köylü sınıf için yarattığı yeni ekonomik fırsatları engellemeyi umuyordu.

14. yüzyılın ortalarında İngiltere ve Fransa'da çökmekte olan aristokrasi, büyük Veba Salgını'nın ve Yüzyıl Savaşları'nın kötü etkilerinden köylü sınıf üzerindeki vergileri artırarak ve kentlere göçü sınırlayan kanunlar çıkararak kurtulmaya çalıştı. Köylü sınıf, bu çabalara isyanlarla cevap verdi. Fransa'da patlak veren köylü isyanı, aristokratların doğrudan vergiyi arttırmaları yüzündendi. İngiliz Parlamentosu, 1351'de köylülerin ücretini veba öncesi düzeylere çeken ve onları lordlarının toprağında kalmaya zorlayan *Emekçilerin Statüsü* adlı kanunu çıkarınca 1381'de genel bir isyan çıktı.

Aristokrasi, köylü isyanlarını kanlı şekilde bastırdı. Bu durum, Ortaçağın sonunda toplumun bozulmaya başladığının bir göstergesidir. Yüzyıl Savaşları sonunda her iki tarafta gelişen ulusal duygu, Ortaçağ toplumunun politik birliğini kıracaktı. Hem İngiltere'ye hem de Fransa'nın bir kısmına hükmeden İngiliz kralları Fransa'daki haklarından vazgeçtiler. Roma kilisesinin sapkın ilan ettiği yeni dinsel tarikatlerin ortaya çıkması da Ortaçağ toplumunun o zamana kadarki sözde dinî birliğine son verdi.

Kentlerdeki Gelişmeler

Kent endüstrileri vebanın ağır etkilerine rağmen kârlı çıktı. Kent meclisleri, kırsaldan gelen göçmenlerle rekabeti düzenlemek ve göçü kontrol altına almak için yasalar koydular. Kanunlar giderek feodal lordların kırsaldaki topraklarına kadar yayıldı. Lüks tüketime artan düşkünlük zanaatkârların önemini artırdı. Zanaatkârların ve loncaların ekonomik ve politik gücü, bunların ürettikleri mal ve hizmetlere olan taleplerle orantılı olarak arttı. Tüccar sınıfı, zenginlik ve sayı bakımından tırmanışa geçti. Kendi loncalarını kurarak aristokrasinin otoritesine meydan okumaya başlamaları (kentli ve taşralı) eski soylu sınıf ile mücadele yarattı. Kentler, soylu sınıfa karşı kralla ittifak yaptı. Bu gelişme Ortaçağ Avrupa'sındaki feodal yönetimleri ortadan kaldırdı.

Aristokrasi, geleneksel üstünlüğünü korumada zorlandı. İstemeden zanaatkâr lonca liderlerine kent yönetiminde temsil hakkı verdiler. Loncalar politik güç kazanınca, yerel endüstrileri koruyan yasalar koydular. 1350'den sonra aristokratlar ve Kilise- vebadan sonra savunmada kaldı. Krallar, kendi yönetimlerini ve ekonomilerini merkezîleştirmeye yönelik ulusal bilinci geliştirmeye çalışırlarken bu yeni durumdan fazlasıyla istifade ettiler. Aristokratlara karşı yıldızı parlayan bu kentsoylu adamların müttefiki oldular. Kentler, krallara destek vererek *feodal toplumlardan ulusal monarşik yönetimlere* geçişte önemli rol oynadılar. Kentler, kralları aristokratlar karşısında güçlü kılacak insani, finansal, ve teknolojik kaynaklara sahipti. Kentli burjuvalarla ittifakın krallara ve imparatorlara bu derece cazip gelmesinin nedeni ise kentlerin krallıkları ve imparatorlukları yönetmede etkin bir araç olan Roma hukukunu bilen eğitimli bürokratlar ve hukukçuları yetiştiren üniversiteleri barındırması idi. Geleneksel aristokratların tehditkâr askerî güçlerine karşı kendi ücretli ordularını kiralamak isteyen krallar gerekli parayı kentlerde bulabiliyordu. Kentliler topraklarına kentleri de katmak isteyen despotik yerel lordlara karşı güçlü kralların sunacağı himayeye muhtaçtı. Çünkü krallar kentlilere otonomi veriyor ve iç işlerine karışmıyordu. Bir kent için, güçlü bir kralın bayrağı altında uzun mesafede ticaret yapmak avantajlı idi. 11-14. yüzyıllar arasında kentler özgürlük ve otonomi elde ederek Eski çağ'daki gibi Batı Uygarlığı'nın kültür merkezleri oldular.

Dinsel Gelişmeler

Ruhban sınıfı da veba salgınından etkilendi. Hastalıkla savaşan üyelerinden pek çoğunu bu hastalığa kurban veren ruhban sınıfı azaldı. Kardinaller kurulu, 1409'da üç farklı papayı seçtiği için kilise otuz altı yıllık (1378-1415) bir kriz yaşadı. Vebanın neden olduğu büyük boyutlardaki nüfus kaybı Avrupalıları kaderci yaptı. Avrupalı entelektüeller Padualı Marcilius, Ockhamlı William ve Lorenzo Valla gibi bilim adamlarının öncülüğünde Tanrı, insanoğlu ve toplumun yapısı gibi kavramları sorgulamaya başladılar.

ORTAÇAĞ KÜLTÜR VE UYGARLIĞI


AMAÇ 6

Ortaçağ Avrupa'sının kültür ve uygarlığının en önemli yaratımları hakkında fikir sahibi olacaksınız.

Eğitim ve Öğretim

Ortaçağ Avrupa dünyasındaki bilim ve felsefenin gelişmesinde, Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'in Osmanlı Türkleri tarafından kuşatıldığı yıllarda Batı'ya göçeden Bizanslı âlimlerin büyük katkısı vardır. Bizans hanedan üyelerinin özel hocalığını ya da elçiliğini yapan bu kişilerin arasında Demetrios Cydones, Demetrios Chrysoloras ve Demetrios Chalcocondyles gibi âlimler sayılabilir. Bu aydınlar, Avrupa'da 11. yüzyıldan itibaren kurulan üniversitelerde Eski Yunanca gramer, retorik, cebir, astronomi, coğrafya, fizik, kimya, tıp ve matematik dersleri verdiler. Diğer bir önemli katkı da İspanya'daki Endülüs Emevî medreseleri aracılığıyla antik bilimin İslam âlimleri tarafından yorumlanarak Arapça'ya çevrilmesi ve Batı üniversitelerinde Latinceye aktarılmasıyla oldu.

Batı Avrupa'nın ilk yüksek öğrenim kurumu olan Bologna Üniversitesi (kuruluş 1088) 1158'de Alman imparatoru Friedrich Barbarossa'dan ayrıcalıklar kazandı. Modern üniversitenin temel taşları olan öğrenci ve hocaların ilk resmi organizasyonları ve ilk lisans programları bu üniversitede oluşturuldu. *Üniversite*, yasalar gereği üniversiteyi denetim altında tutan piskoposların ve kentlilerin otoritesinden korunmak için birleşen öğrenci ve hocalar loncası olarak ortaya çıktı. Kentliler öğrencileri vatandaşlık hakları olmayan yabancılar olarak gördüğünden böyle bir himaye birliğinin kurulması gerekliydi. Bolognalı öğrenciler, gönülsüz ev sahiplerinin istediği yüksek kira ve fiyat politikalarına karşı birleştiler. Düzenli ve yüksek kalitede bir öğretim istediler. Ücret karşılığında hocalarına almak istedikleri dersleri sıraladılar. Sözlerini tutmayan hocaları boykot ettiler. Kentlilerin fiyat politikaları üniversitenin sürekli başka bir şehre taşınmasına neden oldu. Bu dönemde üniversite henüz sabit bir fizikî yapıya sahip değildi. Öğrenci ve hocaların bu gezgin hayatı onlara kent ve kanunlarından bağımsız olma ayrıcalığını veriyordu. Bu arada hocalar da kendi himaye birliklerini kurdular. Eğitim öğretim yapabilmek için gerekli meslekî yeterlilik standartlarını belirlediler. İlk akademik derece olan lisans derecesi (*a licentia docendi*) birine eğitim verebilme hak ve yeterliliğini belirliyordu. Bu derece bugünkü doçentlik ünvanına karşılık gelir. Bu dereceye sahip olabilmek için liberal sanatlar programından mezun olmak gerekiyordu. Temel yüksek öğrenim bu şekildeydi.

Bologna Üniversitesi, Roma hukuku çalışmalarını canlandırmasıyla ünlüdür. 7.-11. yüzyıllarda Roma hukukunun ilk el kitapları Avrupa'da biliniyordu. Batılı âlimler, 11. yüzyılda ticaret ve kentlerin gelişmesiyle Bizans imparatoru I. Justinianus (527-565)'un yüzyıllardır Batı Avrupa'da unutulmuş olan **Corpus Iuris (Juris) Civilis**'inin daha büyük ve önemli parçalarına ulaştılar. 12. yüzyıl başında Bologna Üniversitesi'nde üstad Irnerius ve öğrencileri bu kanun metinleri üzerinde güvenilir yorumlar ve açıklamalar yaparak *Corpus Iuris (Juris)* bilgisini geliştirdiler ve tüm Avrupa'ya yaydılar. 1140'larda Bologna'da yaşayan keşiş Gratianus da *Concordance of Discordant Canons*'u kaleme alarak Kilise'nin standart kanun metnini ortaya koydu.

Corpus Iuris Civilis: 529-534 yılları arasında Doğu Roma İmparatoru I. Justianuos tarafından hazırlatılan, Roma Hukuku konusunda en geniş ve derinlemesine bilgi veren, sonradan bu ismiyle anılan hukuk külliyatıdır.

Bologna, güney Avrupa (İspanya, İtalya, ve güney Fransa) üniversitelerindeki hukuk çalışmaları için bir model oldu. Paris de kuzey Avrupa üniversiteleri ve teoloji çalışmaları için bir esin kaynağı oldu. İngiltere'deki Oxford ve Cambridge üniversiteleri ile daha sonraları Almanya'da kurulan Heidelberg Üniversitesi bu

üniversitelerin taklitleridir. Tüm bu üniversiteler, yüksek tıp, teoloji ve hukuk bilimlerindeki ileri düzey çalışmalar bakımından liberal bilimlerde temel bir eğitim gerektiriyordu. Liberal Sanat programları *trivium* (gramer, retorik ve mantık) ve *quadrivium* (aritmetik, geometri, astronomi ve müzik) yani sözel ve sayısal dallardan oluşmaktaydı. Erasmus, Dante Alighieri, Francesco Petrarca, Thomas Becket, Albrecht Dürer ve Papa V. Niccolò, Bologna Üniversitesi'nin dokuz asırlık tarihi boyunca mezun ettiği önemli şahsiyetlerden sadece bazılarıdır.

Felsefe ve Teoloji

Avrupalı **skolastikler** iki ana problem üzerinde tartışıyorlardı: felsefe ve teoloji arasındaki ilişki. İlk problem, Hristiyanların gözünde Aristoteles'in öğretilerini içeren el yazmalarının bazı İslami yorumlarla Arapça'ya yapılan tercümelerinde pek çok sapkınlık olduğu düşüncesinden ortaya çıktı. Avrupalı skolastiklerin gözünde Araplar'ın Aristoteles'in çalışması üzerindeki yorumları Hristiyanlığa hizmet etmiyordu. Aristoteles, dünyanın ezeli ve ebedi olduğuna inanıyordu. Bu görüş, İncil'in Genesis (Dünya'nın Yaratılışı) bölümünde vurgulandığı üzere, Dünya'nın zaman içinde yaratıldığı yönündeki Yahudi-Hristiyan öğretisiyle çelişiyordu. Avrupalı teologlar Aristoteles'in mantık ve matematiğini kendi teolojileri içine aldılar, bazıları bunun İncil öğretisi ve geleneksel kilise otoritesi için bir tehdit oluşturduğuna inanıyordu. Örneğin, Tourslu Berengar (öl. 1088), kilise ayinlerinde yapılan *Eucharist* (ekmek şarap) ayini konusunda mantık bilimini devreye sokarak henüz kilisenin resmi bir dogma haline getirmediği *transsubstantiation* (yerine geçerek mevcut olma) öğretisini çok önceden ortaya koydu. Peter Abelardus (1079-1142) *Teslis* (Üçleme: Baba-Oğul-Kutsal Ruh) konusunu mantıksal bir sorgulamaya tabi kılmaya çalıştı. Aristoteles'in mantığıyla *Baba, Oğul ve Kutsal Ruh*'un Tek olanla ve Tek olanın da Baba, Oğul ve Kutsal Ruhla aynı olamayacağını öne sürdü. Böylelikle kilisenin öğretilerine ters düşmüş oldu.

Skolastik: İnanç ve bilgiyi kiliseyle, özellikle Aristo düşüncesiyle birleştirmeye çalışan Ortaçağ Avrupa'sının felsefe anlayışı.

Bu yeni mantıkçıların cesareti muhafazakârları şaşırttı. Manastır liderleri, özellikle Aristoteles'in yazmalarının damgasını vurduğu özgür sanatlar üzerinde yapılan çalışmaların teoloji çalışmalarının düşmanı olup olmadığını merak ediyorlardı. Skolastiklere göre öğrenim Tanrı yolunda olurdu. Paris piskoposu, 219 felsefi önermeyi mahkûm ettiği zaman Aristoteles'in Hristiyan teolojisinin temelini kazdığı yönündeki eleştiri ve şüpheler doruğa çıktı. Felsefeye kilisenin gerçek kabul ettiği Hristiyan dogmasından daha fazla ilgi gösterenler mahkûm edildi. Bu durum felsefe ile teoloji arasındaki ilişkiyi soğuttu. Bundan sonra *mantık* ve *revelasyon* (vahiy/açımlama), çok farklı iki bilgi alanı haline geldi. Dahası bu sırada Avrupa'da kilise ve devlet de politik arenada birbirinden ayrılıyordu. Bu dönmede İngiliz Ockhamlı William (öl. 1349) muhafazakar bir düşünce ortaya attı. Teolojinin temel konularıyla ilgili olarak Tanrı'nın aklına girmeye dönük çabaların bir kenara bırakılması ve Hristiyanların İncil'deki bilgilerle yetinmeleri gerektiğini söylerken tartışmaların gelecekteki yönünü de işaret ediyordu.

Dil ve Edebiyat

Hümanizmin babası kabul edilen Francesco Petrarca (1307-1374), tüm mesaisini edebî mektup ve şiirlere hasretmiştir. Yaşamının çoğunu Avignon (Fransa'daki Papalık merkezi) civarında geçiren yazar Cola di Rienzo halk ayaklanmasında yakalanmış ve Roma'da halkın iki yıllık *tribunusu* (koruyucusu, hakimi) olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda, sonraki yıllarda Milano'da sanatkarların hamisi olan Visconti ailesine hizmet etmiştir.

Petrarca, eski Roma'yı övdüğü *(Eski) Romalı Ölüye Mektuplar* adlı eserinde ünlü Romalı hatip Cicero'ya, Titus Livius, Vergilius, ve Horacius gibi Romalı yazarlara hayali mektuplar yazmıştır. Latince epik şiirler de kaleme alan Petrarca, *Afrika* adlı eserini ünlü Romalı General Scipio Africanus'a ithaf etmiştir. *Ünlü Adamların Yaşamları* adlı eseri ünlü Romalılara atfettiği bir düzine biyografiden oluşmaktadır. Petrarca'nın en ünlü çalışması, platonik bir aşkla sevdiği Laura adlı evli bir kadın için yazdığı kendi duygularını inceleyen aşk **soneleridir**. Onun eleştirel metin çalışmaları, seçkinciliği (elitizmi) ve yararsız skolâstik öğrenimi iddialı bir şekilde küçümsemesi, sonraki hümanistlerin pek çoğunu etkiledi. Petrarca'nın Aziz Augustinus ile hayali diyaloglarında ve Aristotelesçilere karşı ruhun ölümsüzlüğünü savunmak için yazılmış risalelerde Ortaçağ Hristiyan değerleri gözlemlenebilir. Petrarca, çağdaşı olan ünlü Dante Alighieri'den çok daha laik bir yazardır. Dante'nin *Vita Nuova* (Yeni Hayat)'sı ve Divina Komedia (*İlahi Komedya)'sı* Petrarca'nın soneleriyle birlikte modern İtalyan dili ve edebiyatının temelini oluşturur. Petrarca'nın öğrencisi ve arkadaşı Giovanni Boccaccio (1313-1375) da Hümanist çalışmaların öncüsü kabul edilir. Boccaccio'nun *Dekameron Hikayeleri* 1348'de Floransa'yı sarsan müthiş veba salgınından kurtulmuş bir ülkedeki üç adam ve yedi kadını konu alan yüz hikayeden oluşur. İtalyanca'nın babası sayılan ve gayretli bir el yazmaları koleksiyoncusu olan Boccaccio, Yunan ve Roma mitolojileriyle ilgili bir ansiklopedinin de yazarıdır.

Sone: Belli bir uyak ve ölçü kalıbına dayalı, on dört dizelik şiirdir.

Sanat ve Mimari

Roma İmparatorluğu İ.S. 395 yılında ikiye ayrılınca, Ortaçağ sanatı da Batılı ve Doğulu Hristiyan Sanatı olarak ikiye ayrıldı. Ortodoks mezhebine bağlı olan Doğu Hıristiyan Sanatı, Katolik Roma'dan farklılaşarak Bizans'a özgü bir sanat anlayışı geliştirdi. Ortaçağ sanatı, Hristiyanlığın etkisi altında kalmış dini nitelikli bir sanattır. Erken Hristiyanlık, başlangıçta pagan Roma'nın baskısı yüzünden rahat yayılma olanağı bulamadı. Ancak resmî din olarak kabul edildikten sonra gelişme gösterebildi. Batı Roma İmparatorluğu'ndaki Hristiyan cemaatin kaderi 4. yüzyıldaki imparator Konstantinos'un tahta çıkışıyla değişti. O zamana kadar ölülerini gömerken gösterişli ayinler yaptıkları için tutuklanan Hristiyanlar mezarlıklarını yer altında yapmak zorunda kalıyordu. Uzun ve uçsuz bucaksız dehlizlerden oluşan **katakomb**larda ölülerini duvarlara oydukları mezarlara gömüyorlar ve giriş kısmına inşa ettikleri salonda ibadet ediyorlardı.

Katakomb: İlk Hıristiyanlar'ın ölülerini gömmek amacıyla yeraltına oydukları mezarlara verilen addır. Gömme işlemi genellikle dinsel törenler eşliğinde yapıldığından, katakomplara kutsal yer gözüyle bakılırdı.

Resim 8.2

Roma Priscilla Katakombu



Yahudiliğin etkisi altındaki erken Hristiyanlık, başlarda tasviri yasakladığı için ilk resim örnekleri ancak İ.S. 3. yüzyıldaki katakomp duvarlarında görülebilir. Genellikle çok basit ve şematik olan bu resimler okuma yazma bilmeyen Hristiyanların vaazlarda anlatılan dinsel olayları gözlerinde canlandırabilmeleri için yapılmış işlevsel örneklerdir. Bu resimlerdeki semboller, o dönemde inançlı kişilerin zihinlerinde bir takım dinsel imgeler uyandırmayı amaçlıyordu. Örneğin, Roma'daki Priscilla Katakombu'ndaki resimle İncil'deki İsa'nın on iki havarisiyle birlikte yediği Son Akşam Yemeği betimlenmiştir. İ.S. 370'lerde başlayan ve en çok Batı Roma'yı etkisi altına alan Kuzeyli Germen kavimlerin göçü Batı Avrupa'ya kendine has bir sanat anlayışını getirmiştir. Bu kavimler, Hristiyanlığı benimseyerek yerleştikleri ülkelerin kültürünü de özümsemişler ve 11. yüzyılın ortalarına kadar güçlü bir sanatsal etkinlik yaratmışlardır. Bugün Oslo Gemi Müzesi'nde bulunan 9. yüzyıla tarihlenen bir Viking gemisinin burnu, Vikinglerin tahta oymacılığındaki ustalığını gösteren tipik bir örnektir. Erken Hıristiyan sanatında Helen-Latin kültürü kadar kuzey kavimlerinin de katkısı büyüktür. Bu dönemin sanatı pagan inançların izlerini taşısa da gerçekte Hristiyanlığın hizmetindeydi. Bu dönemde dinsel olmayan tek sanat eseri Normanların İngiltere'yi istilasını anlatan 70 metre boyundaki Bayeux Halısı'dır.

Resim 8.3



Bayeux Halısı'ndan Detay. Bayeux Müzesi-Normandiya/ Fransa

6. yüzyılda İtalya'nın Ravenna kentinde yapılan Ostrogot kralı Büyük Thedoric'in anıtsal mezarı Avrupa mimarîsinin erken örneklerindendir. Bu görkemli anıtta merkezi planlı, dış cephesi mermer kaplamalı Roma yapılarının etkileri görülür. Kuzey İtalya'yı istila eden Lombardların 7. yüzyılda Perugia kentinde inşa ettikleri kilise de eski Yunan ve Roma tapınaklarını çağrıştırır. Özellikle dışa açık sütunlu cephe ve üçgen alınlıklı çatı örtüsündeki benzerlik dikkat çekicidir.

8. yüzyılda Franklar, Büyük Karl döneminde Batı Roma imparatorluğunu yeniden kurdular. Avrupa'yı tek bir idare altında birleştirdiği ve Batı kültürünün temellerinin atılmasında önemli rol oynadığı için bu dönem *Karolenj Rönesansı* olarak adlandırılır. Bu dönemin en tipik mimarî eseri başkent Aachen'daki İmparatorluk Kilisesi'dir.

Normanlar, 1066 yılında Britanya'yı işgal ettiklerinde yeni bir mimarî üslup getirdiler. Bu üslup, Britanya'da *Norman*

Resim 8.4



Ostrogot kralı Büyük Thedoric'in anıtsal mezarı. Ravenna/ İtalya

üslubu, kıta Avrupa'sında ise *Roman üslubu* (Romanesk) olarak adlandırılır. Başlangıcı 1050'lere tarihlenen Romanesk, Avrupa'nın yeni bir canlanış dönemi olarak kabul edilir. Haçlı seferleri, farklı sosyal sınıflardan gelen kişilerin kaynaşmasını sağlarken kilise de her tür sanatın hamiliğini yapabilecek bir düzeye geldi. Romanesk sanatın en önemli örnekleri Ortaçağ'ın büyük manastırlarıdır. Bunlar, yalnız dinsel değil, sosyal ve kültürel etkinliklere de ev sahipliği yapan yapılar topluluğudur. Romanesk kiliseler ise kalın taş duvarları, masif kuleleri ve heybetli görünümleriyle Ortaçağ şatolarına benzerler. Romanesk mimarî üslubu Avrupa'nın değişik yörelerinde görülebilir. En tipik ve anıtsal örnekler daha çok Almanya, Fransa ve İngiltere'de bulunmaktadır.

Resim 8.5

Rheims Katedrali



Resim 8.6

Notre-Dame Katedrali, Paris



Resim 8.7



Aachen'daki İmparatorluk Sarayı Kilisesi

Ortaçağ mimarisinin son büyük aşaması olan *Gotik dönem*, Romanesk dönemi izlemiştir. Başlangıcı 12. yüzyıl ortalarına tarihlenen *Gotik sanat*, Rönesans dönemine kadar sürmüştür. Gotik sanat denildiğinde akla gelen sivri çatı ve kuleleriyle göğe (Tanrı'ya) doğru yükselen, dev boyutlu katedral yapılarıdır. Gotik mimarinin başlangıcı Paris yakınlarındaki St. Denis Manastır Kilisesi'nin inşa edildiği 1122 yılına tarihlenir. *Başkeşiş Suger'in* tasarladığı bu yapının temsil ettiği Gotik sanatın en başarılı ve artık klasik örnekleri Fransa'nın Ile de France (Paris ve çevresi) bölgesindedir.

Yapımlarına 13. yüzyılda başlanan bu yapılar Lyon, Chartres, Rheims, Amiens ile Paris Notre-Dame Katedralleridir.



SIRA SİZDE 5

Romanesk ve Gotik sanatın en önemli mimari yapıları nelerdir?

Özet



Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Erken Ortaçağda Kıta Avrupası'nda ortaya çıkan siyasi ve kültürel dönüşümleri öğreneceksiniz.

Kavimler Göçü bu dönüşümün ana nedenlerindendir. Kültürel dönüşüm iki demografik unsurun Romalılar ve Germenlerin uzun bir süreçte karışıp kaynaşmasıyla oldu. Romalılar idari üstünlüğü Germenlere kaptırsa da kültürel üstünlük hep onlarda kaldı. Gotlar ve Franklar Galya'da Romalılaştılar. Erken Ortaçağ'da en önemli siyasi değişiklik Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüdür. İdare, barbar Germen şeflerinin eline geçti. Eski Roma eyaletlerinde Germen krallıkları kuruldu.

Roma idaresinin çöküşüyle yeni devlet kadrolarında Roma hukukunu kavrayıp uygulayabilecek personelin bulunmayışı ilkel Germen hukukunun egemenliğini getirdi. Avrupa, devlet otoritesinin yokluğunda kaosa sürüklendi. Siyasi değişiklikler Avrupa'nın ekonomik ve sosyal yapısını da etkiledi.: Ortaçağ Avrupa'sına damgasını vuran *feodalizm* ortaya çıktı.



Feodal sistemi ve malikâne sisteminin işleyişini öğreneceksiniz.

Feodalizm, siyasi erkin feodal piramidin en yukarısındaki kralda toplandığı; onun gücünü -mutlak sadakat koşuluyla- ve kontrollü olarak yerel derebeyleriyle paylaştığı bir idare tarzıdır. Bu sistemde kralın vassalları olduğu gibi vassalların da vassalları olabiliyordu. Kral, vassallarının vassallarına hükmedemiyordu. Bu sistemde bir asilin daha güçlü asil efendisinden ordusunda sunacağı askerî hizmet karşılığında bir fief alması âdetti.

Feodal soylu sınıfın geçimini sağladığı ve çiftçi köylülerin omurgasını oluşturduğu *Malikâne Sistemi,* dönemin sosyoekonomik yapısıyla ilgilidir. Erken Ortaçağ'da bu tür malikâneler lordun ve ailesinin oturduğu binalardan, köylülerin kulübelerinden, ürünlerin saklandığı depolardan ve tarlalardan ibaretti. Malikânede çalışmakla yükümlü olan köylüler lorda bağımlıydılar. Bunlar statü bakımından iki gruptular: Yarıköle *serfler* ve güç zamanlarda toprağının bir kısmını istilacılara karşı korunma karşılığında güçlü lordlara terk etmiş *özgür köylü*ler. İlk grup malikânedeki bir eşyadan farksızken ikinci grup lorda yargı konusunda bağımlıydı ve ürün cinsinden vergi öderdi.



Papalık gücünün imparatorluk makamınca sınırlandırılmasının hangi nedenle yüzyıllar boyu süren bir çatışmaya yol açtığını öğreneceksiniz.

Büyük Karl ve Otto, kendilerini kilisenin özel koruyucusu ilan etmişlerdi. Bu durum kiliseyi doğrudan kraliyet kontrolüne sokmuş; kilise hiyerarşisinde yer alan piskopos ve başkeşişler atanmış imparatorluk bürokratlarına dönüşmüşlerdir. Hatta hiçbir papa imparatora sadakat yemini etmeden makamına çıkamaz hâle geldi. Fransa'da kurulan Cluny manastırının reformcu keşişleri kilisenin ruhban sınıfının tek efendisi ve hayat arkadaşı olduğunu savunarak bu sınıfı krallardan ve eşlerinden özgürleştirmeyi istiyordu.

Papa IX. Leo, Cluny keşişlerini Roma'daki başlıca idari görevlere getirince papalık, 11. yüzyılın ikinci yarısında iyice güçlendi. Papa II. Nicholas, 1059'da papanın kardinallerce seçileceğini ilan etti. Bu kurulun oluşturulmasıyla papalar İtalya'daki yerel güçlerinden ve Alman kraliyet imparatorlardan bağımsızlıklarını elde ettiler. Papa VII. Gregorius (1073-1085) döneminde kilisenin dünyevi otoriteden özgür olma iddiası daha da şiddetlendi. Cluny taraftarlarının amacı, imparatorların ruhbandan olmayan yakınlarını dinî makamlara atamalarına son vermek ve bu yetkiyi papanın tasarrufuna sokmaktı. 1075'te Papa Gregorius, ruhbandan olmayanların kilise hiyerarşisi içindeki herhangi bir göreve atanması hâlinde aforozla cezalandırılmasına karar verdi.

Bu dönemden sonra papa ve ruhban sınıfı imparatorların atanmış memurları olmaktan çıktılar; papalar *Kardinaller Kurulunca* seçilmeye başladı. Piskoposlar, papanın yetkilendirdiği kilise otoritelerince atanmaya başladı. Batı Kilisesi dünyevi monarşilerden ilke ve hukuk bazında bağımsız bir güç hâline geldi.



11-12. yüzyıllarda Fransa, İngiltere ve Almanya'daki politik gelişmeleri öğreneceksiniz.

11-12. yüzyıllarda ulusal monarşilerin doğduğu Avrupa'da özellikle feodal yönetimlerin olduğu İngiltere ve Fransa'da otoritenin merkezde odaklandığı yeni monarşik krallıklar ortaya çıktı. Parlamentolar ve halk meclisleri, kralın keyfî idaresine karşı, ayrıcalıklı çoğunluğun haklarını korudu. Süreçte modern Avrupa devletleri ortaya çıktı. Bu gelişmenin dışında kalan tek devlet Kutsal Roma-Germen/Alman İmparatorluğu idi. Otto soyunun idaresinde bir toparlanma olmuşsa da imparatorların İtalya egemenliği uğruna Almanya'daki haklarından vazgeçmesi İngiltere ve Fransa'dakinden çok farklı bir siyasi yapıya yol açtı. İmparatorların, atalarının taşraya birer memur olarak atadığı Alman prenslerini bu toprakların mutlak efendileri olarak tanıması ülkeyi Alman Birliği'nin kuruluşuna kadar (1871) parçalanmış ve güçsüz bıraktı.



Yüzyıl Savaşları'nın ve büyük Veba Salgını'nın Fransa ve İngiltere'deki siyasi ve ekonomik etkilerini öğreneceksiniz.

Yüzyıl Savaşları iki ülkeye demografik ve ekonomik açıdan büyük kayıplar verdirdi. Fransız kralları, savaşı finanse etmek için İngiliz kralları gibi vergi koymadan önce aristokratik Kraliyet Konseyine danışırken çıkan kararlar yetersiz kalınca kral Philip, bir finansman aracı olarak *Etat Generaux* meclisini kurdu (1355). Ruhban, aristokrasi ve kent soylulardan oluşan bu meclis kralın sıkışık durumundan kendi çıkarları doğrultusunda yararlandı. Bu bakımdan bu meclis, İngiliz *Birleşik Parlamentosu'nun* tersine, etkin bir yönetim aracı olamadı. 14. yüzyılda Fransa, İngiltere'nin tersine birliğini sağlayamamış ve feodal yapıdan merkezî devlete geçememişti.

İngilizler ise Yüzyıl Savaşları'nın ağır mali yükünü halka yeni vergiler koyarak hafifletmeye çalıştılar. Kralın vergi taleplerine parlamentonun yeni dayatmaları eklenince yeni kanun maddeleri çıkarıldı. Orta sınıfın temsilcileri parlamentoya girdi. Böylece I. Edward (1272-1307)'ın yönetiminde parlamentoya dayalı yönetim tarzı yerleşik hâle geldi. Yüzyıl Savaşları, her iki tarafta da halkı kralın etrafında birleştirdi. Ulusal duyguyu güçlendirdi.

İki devleti siyasi ve ekonomik olarak etkileyen diğer olay Veba Salgını'dır. *Serf* nüfusunda yol açtığı büyük kayıplar emek gücünü azalttı ve aristokratların mülklerindeki üretimi düşürdü. Bu olay, emeğe değer kazandırdı. Köylü ve kalifiye zanaatkâr ücretleri arttı. Angaryalar parasal ödentilere dönüştürüldü. Serfler, daha kazançlı iş olanakları sunan şehirlere akın ettiler. Tarımsal ürüne azalan talep fiyatları düşürdü ve lüks tüketim ürünlerinin fiyatları arttı. Tüm bu gelişmeler geleneksel güçlü aristokrasiyi olumsuz etkiledi. 14. yüzyılda İngiltere ve Fransa yönetimleri, yasaları, köylülerin dolaşımını sınırlamaya ve vergilerini artırıp ücretlerini düşük tutarak eski dengeleri korumaya çalıştılar. Her iki ülkede kanlı köylü isyanları çıktı. Aristokrasi, isyanları şiddetle bastırdı. Lüks düşkünlüğü üretici zanaatkâr sınıfının önemini artırdı. Geç Ortaçağ'da zenginleşen zanaatkâr ve tacirler geleneksel güç odaklarına karşı kendi loncalarını oluşturdular. Böylece yeni siyasi mücadelelere girebildiler. Sonunda aristokrasi, tüccar sınıfına şehir meclislerine girme hakkı vermek zorunda kaldı.



Ortaçağ Avrupa'sının kültür ve uygarlığının en önemli yaratımları hakkında fikir sahibi olacaksınız.

8. yüzyılda Batı ve Orta Avrupa'ya hâkim olan Franklar, Büyük Karl döneminde topraklarını İtalya ve bugünkü Almanya yönünde genişleterek Avrupa'nın en güçlü devletini kurdular. Bu sayede devletin egemenlik şemsiyesi altında siyasî olarak birleştirdiği bu bölgelerdeki (Roma+Germen) kültürel birikim harmanlandı, ortak bir potada eriyerek Avrupa uygarlığını meydana getirdi. Bu uygarlık, Geç Ortaçağ Dönemi'nde doğulu Arap ve Bizanslı âlimlerin antik Yunan bilgi ve kültürünü transferiyle mayalanarak Hümanizm fikirlerini ortaya koyacak ve Rönesans hareketinin ön koşullarını hazırlayacaktır.

Kendimizi Sınayalım

1. Ortaçağ Batı Avrupa Uygarlığı'nın kültür bileşenleri aşağıdakilerin hangisinde tam ve doğru olarak verilmiştir?

a. Hristiyanlık-Roma devlet geleneği-Antik Yunan Uygarlığı
b. Roma devlet geleneği-Hristiyanlık-Bizans Uygarlığı
c. Hristiyanlık-Roma Uygarlığı-Germen kültürü
d. Hristiyanlık-Roma Uygarlığı-Pagan kültürü
e. Hristiyanlık- Antik Yunan Uygarlığı-Pagan kültürü

2. Ortaçağ denilen tarihsel süreç içerisinde kıta Avrupa'sına bakıldığında Erken Ortaçağ ile Asıl Ortaçağ dönemlerinin birbirinden çok farklı olduğu görülür. Bu anlayışa göre, aşağıdaki ifadelerden hangisi Avrupa'daki gelişmeleri tam olarak **yansıtmaz?**

a. Avrupa politik anlamda genel bir istikrara kavuştu.
b. Batı Avrupa coğrafi sınırları yabancı istilacılara karşı korunabildi.
c. 7. yy.daki Arap saldırılarına rağmen 11.-12. yy. daki Haçlı Seferleri sayesinde Doğu dünyasıyla dış ticarete önem verilmeye başlandı.
d. Feodal yönetim prensiplerinin geçerli olduğu İngiltere ve Fransa'da ulusal monarşiler doğdu.
e. Batı Avrupa parlamentoları ve halk meclisleri, kralın keyfi idaresine karşı çoğunluğun haklarını korumaya başladı.

3. Aşağıdakilerden hangisi, Alman imparatoru Büyük Otto'nun Roma İmparatorluğunu yeniden kurma programı çerçevesinde Roma kilisesine destek sağlama nedenlerinden biri **değildir?**

a. Ruhban sınıfının, eski Roma'nın evrensel İmparatorluk duygusuna sahip olması
b. Ruhbanın, Kilise Kanon'u gereği evlenmeyerek imparatora rakip hanedan kurmaması
c. Ruhbanın, toplumun en eğitimli sınıfı olması
d. Ruhbanın, kraliyete en sadık memurları çıkarması
e. Ruhbanın, kraliyete sasallık statüsünün maddi getirilerini cazip bulmaması

4. Cluny reform hareketinin **en önemli** nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

a. Papaların, Otto'nun çok sadık birer müttefiki olmaları
b. Papaların, imparatora sadakat yemini etmeden Pontiflik tahtına çıkamamaları
c. Papa Jean'ın Otto tarafından tahtından edilmesi
d. Papaların, dünyevi meselelere fazlaca müdahale etmeleri
e. Papanın şahsında Roma Kilisesi'nin halkın gözünde prestijini yitirmesi

5. Papa VII. Gregorius'un ruhban sınıfından olmayanların herhangi bir kilise makamına atanması durumunda kararı alanları aforoz ederek cezalandırması gibi önlemler almasının **en önemli** sonucu aşağıdakilerden hangisidir?

a. Ruhban sınıfının en önemli üyelerinin dünyevi otoriteyle uzlaşması
b. Papaların dünyevi işlerden ellerini çekmeleri
c. Cluny reformcularının memnun edilerek kraliyetle barışmaları
d. Papaların bundan böyle Kardinaller Kurulunca seçilecek olması
e. Ruhbanın, yaşam tarzı olarak Hristiyanlığın köklerine geri dönmesi

6. Aşağıdakilerden hangisi Papalığın halkı Haçlı Seferleri'ne özendirme politikasının arka planında yer alan nedenlerden biri **değildir?**

a. Nüfus artışı sonucu Avrupa'da şiddetin kol gezmesi
b. Batı Avrupa'da aylak ve huzursuz genç bir nüfusun bulunması
c. Kıtadaki barış ve sükunu bozan aristokrat sınıfını yararlı bir amaca kanalize etme isteği
d. Aristokrat sınıfın savaş donanımlarının, dışarıda denenmesi gereksinimi
e. Kutsal Toprakları kurtarma isteği

7. Aşağıdakilerden hangisi Ortaçağ Avrupa edebiyatının ürünlerinden biri **değildir?**

a. Petrarca-(Eski) Romalı Ölüye Mektuplar
b. Cicero-Mektuplar
c. Petrarca-Ünlü Adamların Yaşamları
d. Dante-İlahi Komedya
e. Boccaccio-Dekameron Hikayeleri

8. 1215'te İngiliz kralının onayladığı Magna Carta'nın en önemli politik sonucu aşağıdakilerden hangisidir?

a. İngiltere'deki çoğunluğun haklarını korudu
b. Aristokrasi burjuvazinin politik hak taleplerine ket vurdu
c. İngiliz asalet sınıfı bu sayede monarşiyi iyice zayıflattı
d. İngiliz aristokrat sınıfı krala danışmadan keyfi vergilendirme hakkını elde etti
e. İngiltere'deki kraliyet otokrasisini yasal olarak azalttı.

9. Aşağıdakilerden hangisi Ortaçağ Avrupa mimarî örneklerinden biri **değildir?**

a. Paris, Notre-Dame Katedrali
b. St. Denis Manastır Kilisesi
c. Roma, Maxentius Bazilikası
d. Ravenna, San Vitalius Kilisesi
e. Saint Rheims Katedrali

10. Avrupalı krallarla kentli adamları ittifak etmeye yönelten en önemli neden aşağıdakilerden hangisidir?

a. Aristokrasinin monarşiye ve kentlere olan hasmane tavrı
b. Aristokrasinin kentleri kontrol etmeye çalışması
c. Ruhban sınıfı ile kentli sınıf arasındaki husumet
d. Kentlerin kralların ihtiyaç duyduğu sermayeyi kralların da kentlerin ihtiyaç duyduğu himayeyi sunması
e. Aristokrasi ile yüksek ruhban sınıfının kendi çıkarlarını kraliyetin çıkarlarının üstünde tutması

Okuma Parçası

Ortaçağ düşünce sistemini belirleyen tek etken yalnızca Hıristiyanlık dininin dogmaları değildir. Ortaçağ düşüncesi incelenmek istendiğinde bu dönemdeki bilimsel çalışmaların siyasi, toplumsal olayların teknolojik gelişmelerin ve Antikçağ düşüncesiyle İslam Dünyası'nda yapılmış çalışmaların da birer faktör olarak ele alınması gerekir. Batı Dünyası'nda 17. yüzyılda gerçekleşmiş olan bilimsel devrimi, 12. ve 16. yüzyıllar arasında ortaya çıkmış olan bilimsel, toplumsal ve siyasi olaylar hazırlamıştır. Bu olayları şekillendiren ve Batı Dünyası'nda bilimsel devrimin ortaya çıkmasında etkili olan üç temel etmen vardır. Bu etmenlerden birincisi 12. ve 13. yüzyıllar boyunca Yunan ve İslam bilimsel eserlerinin Latince'ye çevrilmesidir. Bu etmen, bilimsel devrimin oluşması sürecinde diğer iki etmene göre daha temel ve zorunlu bir işleve sahiptir. Çünkü, Ortaçağ biliminin şekillenmesi büyük ölçüde, daha önce üretilmiş bilginin Batı'ya aktarılması ile gerçekleşmiştir. Bu aktarılma işleminde, savaşların ve ticari ilişkilerin de önemli rolü olmuştur. Emeviler Dönemi'nde (661-750) Müslümanların İspanya'yı fethetmeleri ile birlikte, İslam Dünyası'nda üretilen bilimsel kaynakların Avrupa'ya aktarılmış olması, bu durumun belirgin ve bilinen kanıtıdır. Bu etkileşim ve kültür alışverişi, 431 yılında Efes konsilinden sonra sürgüne gönderilen Nesturius ve yandaşlarının Antik Yunan ve Roma eserlerini de beraberlerinde getirerek Urfa-Harran civarlarına yerleşmeleri ve burada Arap ve Fars toplumlarıyla etkileşime girmeleriyle başlamıştır. Böylece bu eserler Süryanice, Sanskritçe, Yunanca, Latince ve Pehlevice'den çevrilerek dönemin bilimsel altyapısını oluşturmuştur. Bu şekilde gerçekleşen çeviri faaliyetleri Avrupa'da Skolastik Dönem'in güçlenmesini ve bunun sonucu olarak bilimsel çalışmaların ve eğitim sisteminin yeniden yapılanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu bakımdan 11. yüzyılın sonları Ortaçağ düşünce tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu dönemde İslam Dünyası, hem bilimsel çalışmalar hem de yetişmiş bilim adamları açısından Avrupa'dan daha ileri düzeydi. Yunanca, Arapça ve Farsça eserlerin Latince'ye kazandırılması için İspanya'da Tuleylule (Toledo)'de başpiskopos Raymond de Sauvetat tarafından bir çeviri okulu kurulmuş olması bu durumun açık bir kanıtıdır. Bilimsel devrimin oluşumunu sağlayan ikinci etmen ise, Ortaçağ'da üniversitelerin ortaya çıkması ve kurumsallaşmalarıdır.

Kaynak: http://www.populertarih.com/ortacagda-ilk-universiteler-studium-generale/ (erişim: 27.03.2011)

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise "Erken Ortaçağ, Asıl Ortaçağ ve Geç Ortaçağ" konularını tekrar okuyunuz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise "Erken Ortaçağ ve Asıl Ortaçağ" konularını tekrar okuyunuz.
3. e	Yanıtınız yanlış ise "Ulusal Devletlerin ve Kilisenin Yükselişi" konusunu tekrar okuyunuz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise "Cluny Reformu" konusunu tekrar okuyunuz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "Atama Mücadelesi" konusunu tekrar okuyunuz.
6. c	Yanıtınız yanlış ise "Atama Mücadelesi" konusunu tekrar okuyunuz.
7. d	Yanıtınız yanlış ise "Haçlı Seferleri" konusunu tekrar okuyunuz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Ortaçağ Kültür ve Uygarlığı" konusunu tekrar okuyunuz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise "Halk Ayaklanması ve Magna Carta" konusunu tekrar okuyunuz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise "Ortaçağ Kültür ve Uygarlığı" konusunu tekrar okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

5. yüzyıl Avrupa'sını sosyopolitik anlamda dönüşüme sürükleyen en önemli olay içteki politik karışıklıklar (iç savaşlar) ve ekonomik bunalımlarla zaten sarsılmış durumda olan Roma İmparatorluğu'nun *Germen kavimler Göçü*'nün vurduğu son darbeyle çökmesidir. Bu olay Batı Avrupa topraklarında bir otorite boşluğunu ve anarşi ortamını beraberinde getirmiştir. Roma'nın tüm imparatorluğu saran memur ağı artık yoktur. Avrupa genel olarak Germenler arasında şu şekilde paylaşılmıştı: İtalya'da Ostrogot Krallığı (476), İspanya'da Visigot Krallığı (475), Kuzey Afrika'da Vandal Krallığı (429). Bu üç krallık Doğu'daki Roma imparatorunun onayını almayı da ihmal etmemişlerdir.

Dönemi sosyoekonomik açıdan değerlendirirsek; feodal soylu sınıfın geçimini sağladığı ve içine sadece emekçi güç olan çiftçi köylüleri koyabileceğimiz "*Malikâne Sistemi*" bu döneme damgasını vurmuştur.

Sıra Sizde 2

Cluny tarikati, 10. yüzyılın başlarında kurulmuştur. Clunyli reformcu keşişlerin asıl amaçları o döneme kadar kraliyet otoritesinin mutlak egemenliği altında kalmış olan ruhban sınıfını özgürleştirerek Roma'daki Papa'yı tüm ruhbanın üzerindeki egemen güç yapmaktı.

Sıra Sizde 3

13. yüzyıl Avrupa'sında kraliyet ile feodal güçler arasındaki mücadelelerde sadece İngiltere'deki siyasi kurumların parlamenter monarşik sisteme doğru bir gelişim sürecine girdiklerini söyleyebiliriz.

Sıra Sizde 4

Bu olay Haçlı Seferleri'dir. Bu seferler sonucunda Batı Avrupa insanı Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra (476) ve 7. yüzyıldan itibaren Akdeniz'de etkin olan Arap fetihleri nedeniyle adım adım uzaklaştığı Doğu dünyasını yeniden tanıma olanağı buldu. Bu tanışıklık ona Batı'da ticari değeri olan Doğu'ya has maddelerin bulunduğu bölgeleri belirleme olanağını verdi. Aslında Avrupa'da yaşadıkları ekonomik sıkıntıların bu uzak ülkelere sürüklediği insanlar alternatif bir yaşam idame ettirme aracını kullanma yolunu seçtiler. Bu araç ticarettir. Avrupa kentlerinin yükselişe geçmesi ticari faaliyetlerin ivme kazanmasını tetikleyen bir etkendi. Bu nedenle tüccar sınıfının bugünün Batı Avrupa kentlerini yaratarak Ortaçağ uygarlığına en büyük hizmeti yaptığı belirtilmelidir.

Sıra Sizde 5

Romanesk sanatın en önemli örnekleri Ortaçağ'ın büyük manastır yapılarıdır. Bunlar, yalnız dinsel değil, sosyal ve kültürel etkinliklere de ev sahipliği yapan yapılar topluluğudur. Gotik sanat denildiğinde akla gelen sivri çatı ve kuleleriyle göğe (Tanrı'ya) doğru yükselen, dev boyutlu katedral yapılarıdır.

Yararlanılan Kaynaklar

Akyürek, E. (1997). **Sanatın Ortaçağı, Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar**, İstanbul.

Bloch, M. (1983). **Feodal Toplum,** Savaş Yayınları, Ankara.

Duby, G. (1990). **Ortaçağ İnsanları ve Kültürü,** (çev. M.A.Kılıçbay), İstanbul.

Kagan, D., S. Özment et al. (1991). **The Western Heritage,** vol. I, New York, s. 203-342.

Hollister, W.C. (1994). **Medieval Europe: A Short History,** (7th Edition). New York.

Le Golf J. (1994). **Ortaçağda Entelektüeller,** (çev. M.A.Kılıçbay), İstanbul.

Le Goff, J. (1999). **Ortaçağ Batı Uygarlığı,** (çev. H. Güven-U. Güven), (1. Baskı), İzmir.

Tanilli, S. (1995). **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası. İnsanlık Tarihine Giriş, Ortaçağ,** c. II, (4. Baskı), İstanbul.

9

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- İmparator Constantinus'un tahta çıkış sürecinde ve sonrasında imparatorluğun içinde bulunduğu politik ve dinsel koşulları,
- Bizans imparatoru Herakleius'un imparatorluğun Sasani, Arap ve Slav istilaları yüzünden girdiği varoluş savaşını nasıl kazandığını,
- İkonoklasm hareketinin politik sonuçlarını,
- Makedonya, Komnenos ve Palaiologos Hanedanı dönemelerinde Bizans İmparatoluğu'ndaki siyasi yapıyı,
- Bizans uygarlığı ve sanatının belirleyici özelliklerini değerlendirebilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız

Anahtar Kavramlar

- Milano Fermanı
- Konsil
- Donatism-Arianism
- Ortodoksi, Heretik
- Eksarhlık
- Thema
- İkonoklasm

İçindekiler



Doğu Roma (Bizans) Tarihi ve Uygarlığı (4. -15. Yüzyıl)

BİZANS KAVRAMI

Bizans terimi ilk olarak Rönesans döneminde Batı Avrupalı tarihçilerce kullanıldı. Bu terim, Bizans Dönemi'nde yalnızca başkent Constantinopolis (İstanbul)'de doğup büyümüş kişiler için kullanılırdı. Bizanslılar kendilerini daima Romalı olarak saymış ve devletlerini de Roma İmparatorluğu olarak tanımlayarak Roma geleneğini takip etmişlerdir.

Büyük Constantinus'un başkenti doğu sınırındaki İran tehlikesine karşı idarî-askerî bir tedbir olarak uzaktaki Roma kentinden doğu sınırına yakın Byzantion'a taşımasıyla yeni başkent kuruldu (İ.S. 324-330): Constantinopolis yani *Constantinus'un kenti*. Byzantion, İ.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısında Yunanistan'ın Megara kentinden gelenlerce kurulmuş olan bir koloni kenti idi. Megaralılarca, kralları Byzas'a ithafen buraya Byzantion (*Byzas'ın*) adı verilmişti.

Siyasi ve kültürel olarak Anadolu, Balkanlar, Mısır, Suriye, Filistin, Kuzey-Afrika coğrafyasına etki eden Doğu Roma Uygarlığı, Roma İmparatorluğu'nun batısının barbar kavimlerce istilasından sonra Batı Roma'dan giderek yabancılaşmıştır. İmparatorluğun doğulu özellikleri, Rönesans tarihçilerinin bu uygarlığı Batı hristiyan uygarlığından ayırmak için yeni başkentin eski ismi Byzantion'a bağlı olarak *Bizans* terimini yaratmalarına neden olmuştur. Onların düşüncesine göre Roma ve Romalılık ancak Papa ve Batı hristiyanlarına özgü terimler olabilirdi. Böylelikle *Bizans* terimi bilim çevrelerinde yaygınlaştı. Bizans uygarlığını İ.S. 4.yüzyılın sonlarından itibaren Germenleşen Batı Avrupa'dan farklılaştıran kültür bileşenleri *Latin-Roma devlet geleneği, Roma hukuku, Grek kültürü (Hellenizm)* ve *Hristiyanlık* (Doğu Kilisesinin Katolik Roma Kilisesiyle ilişkilerinin koptuğu 1054 sonrası Ortodoksluk) idi. Bizans tarihi ve uygarlığı Erken Bizans Dönemi (5- 6. yüzyıllar), Orta Bizans Dönemi 7- 9. yüzyıl) , Geç Bizans Dönemi (11-15. yüzyıllar) olmak üzere zamansal olarak üç evreye ayrılır.

Bizans Siyasal Düşüncesi

Bizans doğal olarak idari gelenekleri bakımından Latin-Roma örneğini izlemişti. Roma teorik olarak bir çeşit *cumhuriyet* idi, fakat Octavianus (Augustus)'un idareyi tek elde toplamasından sonra imparatorluk olarak gelişmişti (İ.Ö.27) ; bu sistemde Bizans imparatoru sadece tanrısal desteğe bağımlı olan ama kimseye bağımlı olmayan bir *otokrattı*. Bu siyasi anlayış Yakın Doğu, özellikle Sasani ve Hellenistik dönem monarşilerinden etkilenmişti. Bu eğilim, Constantinus'un selefi Diocle-

tianus döneminde kabul edilmişti. Hristiyan olan Constantinus'un bu siyasi anlayışı yeni dinle harmanlaması doğal bir gelişmeydi: Constantinus ve onun halefleri, İsa'nın yeryüzündeki vekiliydi, seçilmişti ve sadece İsa'ya karşı sorumluydu. Hristiyan Tanrı, İmparatorluğun gerçek yöneticisiydi. Bu anlayışı ilk kimin ortaya attığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Constantinus ya da onun Caesarealı (Filistin Caesareası) Eusebius (İ.S.263-339) gibi danışmanlarının etkili olduğu söylenebilir.

CONSTANTİNUS'UN TAHTA ÇIKIŞI VE HRİSTİYAN OLMASI



İmparator Constantinus'un tahta çıkış sürecinde ve sonrasında imparatorluğun içinde bulunduğu politik ve dinsel koşulları öğreneceksiniz.

Constantinus, taht mücadelesine girdiğinde Roma İmparatorluğu'nda tetrarşi idarî sistemi yürürlükteydi. Constantinus, Caesar Constantius Chlorus'un oğluydu. Constantius Chlorus, Batı'daki Augustus Maximianus'a bağlı idi. Diocletianus İ.S. 305'de tahttan feragat ettiğinde yeni Caesarlar seçilirken Constantinus gözardı edilmişti. İlk önce Galya (bugünkü Fransa)'yı kontrol eden Constantinus, Britanya'ya geçti. Babası Constantius İ.S. 306'da öldüğünde ona bağlı birliklerce Britanya'nın York kentinde imparator ilan edildi. İ.S. 312'de İtalya'yı elinde tutan Maxentius (Maximianus'un oğlu)'a karşı yürüyüşe geçti.

Resim 9.1

York (İngiltere) katedralinin bahçesinde bulunan Büyük Constantinus Heykeli



Çağdaşı olan diğer politikacılar gibi Constantinus da mücadelesinde dinin yardımına başvurmakta bir sakınca görmedi: Galya'da Apollo'ya ve babasının taptığı tanrı olan Sol Invictus (Yenilmez Güneş)'a taparken; Maximianus'un ailesinin tapındığı Hercules (Herkül) kültünün desteğine de başvurdu. Constantinus da bu tanrıların ve bunlara bağlı cemaatlerin kendisine politik mücadelesinde yardım edeceğini düşünmüştür. Constantinus, Galya'dan İtalya'ya yürüyüşü sırasında bazı

dinsel deneyimler yaşar. Tarihi kaynaklar gökyüzünde aniden bir haç görüntüsünün belirdiğini yazarlar. Constantinus, bu deneyimi nereye kanalize etmesi gerektiğini henüz tam olarak anlamasa da askerlerinin savaş donanımlarının üzerine haç işaretini koydurur. Bu işaret daha sonraları İsa'nın sembolü olarak kabul edilecektir. Constantinus, beklenenin tersine Roma'nın hemen çıkışındaki Milvia köprüsü üzerinde meydana gelen savaşta rakibi Maxentius'u yenilgiye uğratır. İmparatorluk içinde yeniden başlayan iç çatışmalardan Constantinus galip çıkar ve bütün rakiplerini ortadan kaldırarak İ.S. 324'de Roma İmparatorluğu'nun tek imparatoru olur. Constantinus döneminde hristiyanlığın kabulü ve imparatorluk merkezinin Roma'dan Constantinopolis'e taşınması, daha sonraki tarihi gelişmeler üzerinde önemli olaylara ortam hazırlamıştır.

Constantinus'un din değiştirmesi Batı uygarlığı için çok önemli bir olaydı. İ.S. 312'de tam olarak ne oldu? Constantinus gerçekten hristiyan oldu mu? İmparator hristiyanlıkla ilgili ne düşünüyordu? Roma Devleti ve Hristiyan kilisesi arasındaki ilişkiler açısından bu dini nasıl değerlendiriyordu? gibi sorular araştırmacıları hep meşgul etmiştir. İmparator gerçekten Hristiyan olmamışsa bile kilisenin desteğini almak için bu dinle yakından ilgilendi. İ.S. 313'de Licinius ile birlikte **Milano Fermanı** olarak bilinen belgeyi yayınlayarak hristiyanlara yönelik nicedir süren adli kovuşturmaya son verdi. Kiliseleri onarttı ve Hristiyan piskoposları maddi olarak destekledi. Constantinus, artık Hristiyan Tanrının *seçilmiş hükümdarı*dır. Bundan sonra sıra yeni dini desteklemeye, onu yaymaya ve inanç birliğini korumaya gelmiştir. Constantinus'un hristiyanlığa geçişi Roma İmparatorluğu'nun politik anlayışına kesin şeklini vermiştir. Bu anlayış, Roma İmparatorluğu ve Tanrı Krallığına paralel ve bu ikisi üzerine temellenmiş bir oluşumdu.

Milano Fermanı: Din özgürlüğü tanıyan ferman. Özellikle hristiyanlar için yayımlanan bu ferman, hristiyanlara ve diğer din mensuplarına, seçtikleri bir dine ve mezhebe girme özgürlüğü veriyor, daha önce bu gibi kimseler hakkında alınmış olan bütün zorlayıcı ve önleyici önlemleri kaldırıyordu.

Dinsel Sapkınlık Kavramı ve Donatism

Dinsel sapkınlık ve Kilise tarafından doğru kabul edilen inanca başkaldırı Bizans uygarlığının en önemli özelliklerindendir. Zaman içinde Hristiyanlık içinde pek çok aykırı düşünceler oluşmuş ve taraftarları arasında çatışmalar meydana gelmiştir. Hristiyanlık, öğretilerinin mutlak doğruluğuna inanılan bir din olarak düşünce farklılıklarını *sapkın (heretik)* olarak gördü. Tarihçiler *heretik* ile *ortodoks (doğru inanç)*'u ayırırlar. Çatışmaların olduğu dönemde tarafların her biri kendisinin *ortodoks*, hasmının *heretik* olduğunu iddia ederdi. Kimin heretik ve kimin ortodoks olduğunu mücadeleyi kazanan taraf belirliyordu. Roma Devleti'nin müdahalesi meseleye yeni bir önem ve siyasî bir boyut kazandırdı.

Donatus, İ.S. 4.yy başlarında yaşayan ve çile çekerken dinî inancından vazgeçenleri Hristiyan saymayan Kuzey Afrikalı (Casae/Numidia) bir keşişti. Tarihte *Donatistler* olarak bilinen bu grubun geliştirdiği ve *Donatism* olarak tanımlanan öğretiye gore, işkence altında dini reddedenlerin yeniden vaftiz olması gerekiyordu. Bilmeden sapmış bir din adami tarafindan vaftiz edilerek Hiristiyan olanların dine dönüşleri geçerli sayılmayacak, yeniden vaftiz olmaları gerekecekti.

Donatus'un görüşleri, kilisenin yapısına dair ciddi tartışmalar doğurdu. Böylece en hakiki Hristiyan Kuzey Afrika katolikleri ile Donatistler karşıya geldiler ve yerel ölçekte çözemedikleri sorunda hakemlik etmesi için İ.S 313 yılında Constantinus'a başvurdular.

Constantinus, çok açık bir şekilde dinî konulardaki anlaşmazlıklara karışmak istemiyordu. Bununla birlikte, piskoposlar, ona doğru inancı korumasının Tanrıya karşı yerine getirmek zorunda olduğu bir görev olduğunu söylediklerinde Constantinus bunu ciddiye almak zorunda kaldı. İmparator, anlaşmanın kendi payına

düşen kısmını yerine getiremezse Tanrı (gerçekte Hristiyanların)'nın onu terk etmesinden korkuyordu. Böylece, Roma Devleti'ni kilisenin işlerine karıştırarak bir ilke imza atmış oldu. Constantinus, ilk olarak iki tarafa çatışmayı bırakmalarını, hepsinin Hristiyan olduğunu ve yaptıklarının uygunsuz olduğunu söyledi. Sonuçta, **Ortodoks (Katolik)** tarafı destekledi. Donatistlerden kilisenin geri kalanıyla yeniden birleşmelerini istedi. Ancak haklı olduklarını düşünen Donatistler bunu reddettiler. Bunun üzerine askerler, birliği sağlamak için güç kullandılar. Fakat bu tam bir başarı sağlamadı ve asî Donatist kilise, kuzey Afrika'nın 7. yüzyılda Araplarca fethine kadar varlığını sürdürdü.

ortodoks (katolik): Hıristiyanlığın erken zamanlarında ortodoks ve katolik kelimeleri aynı anlama gelir ve doğru inancı temsil ederdi. Bizim bugün anladığımız Doğu-Batı kiliseleri arasındaki ayrılık çok sonraları yani 1054'de gerçekleşecek ve anlaşmazlık içindeki her iki taraf da doğru inancı temsil ettiğini savunacaktır.

Teslis: Kutsal üçleme: Baba, Oğul ve Kutsal Ruh

Teslis (Üçleme) Çıkmazı ve Arianism

Erken Hristiyanlıkta *Tanrının tek olduğu* düşünülse de birçok Hristiyan **Teslis** kavramına da inanıyordu. Bu iki düşüncenin bir türlü uzlaşamaması bir çok teolojik çatışmaya neden oldu. Teologlar bu soruna bir çözüm bulmak üzere Grek felsefesine başvurdular. Bizanslı Hristiyanlar, bireysel kurtuluşlarının *doğru inanca* bağlı olduğuna inanıyordu, bu yüzden doğru cevabı bulmak son derece önemliydi. Sadece tek bir doğru cevap olabilirdi.

Arius, İsa'nın Tanrıyla eşit kabul edilemeyeceğini düşünen İskenderiye (Alexandria)'li bir keşişti. Bu düşünce, *Teslis* kavramını politeizmle özdeşleştiren Hristiyanların desteğini kazandı: Teslis, Oğul'u Baba'dan daha az tanrısal görmüyordu. Arius'un öğretileri Baba'nın *dünyaya getiren Tanrıdan ziyade yaratan Tanrı* olduğunu savunuyordu. Bu öğretiler Aristocu felsefeyle uyuşuyordu. Arius'un öğretileri, Doğu'da büyük kargaşaya neden oldu. Constantinus, sonunda tüm piskoposları konuyu görüşmek üzere toplantıya çağırmaya ikna edildi. Constantinus, **konsili** idari bir kurul olarak gördü. Roma Senatosunu algıladığı gibi algıladı. Hristiyanlık tarihinin ilk konsili İ.S. 325'de Nikaia (İznik)'da toplandı. Konsilin sonunda İsa'nın Baba ile aynı özden olduğuna karar verildi. Arius, bu öğretiyi reddetti. O ve taraftarları devlet ve kilise tarafından mahkûm edildi. *Arianism* olarak tanımlanan öğretisi *sapkın* ilan edildi. Bununla birlikte, *Arianism* uzun yıllar boyunca etkili olmaya devam etti. Süreçte yarı Ariusçu gruplar ortaya çıktı, durum daha da karıştı.

Konsil: Kilisenin hristiyan inanç esaslarını tespit ve tahkîm etmek, âyinlerin icrâsı konusunda kararlar almak, Hristiyanlık ahlâki ve disiplininin esaslarını belirlemek ve onaylamak üzere kiliseye bağlı bütün piskoposların katılımıyla yaptığı toplantı.

4. Yüzyılda Politik Durum: Haleflik (Ardıllık) Sorunu

Constantinus, 337'de öldü. Üç oğlu onun yerine tahta geçti. İmparatorluğun Constantinus'un oğulları arasında bölüşümü Tetrarşi idare prensibinin hala işlediğini göstermektedir. II. Constantinus ve Constans, II. Constantinus'un ölümüne kadar (İ.S.340) Batı'da idareyi paylaştılar. II. Constantius, Constantinus'un oğullarının en güçlüsüydü ve Doğu'ya hükmediyordu. Constans'ın İ.S. 350'de ölümünden sonra II. Constantius ölünceye kadar (İ.S.361) tek başına Doğu'nun ve Batı'nın imparatoru oldu. İran'a yaptığı bir sefer sırasında ölümü üzerine yerine yeğeni Julianus geçti (361-363).

Julianus, Constantinus ailesinin son üyesiydi Eski dine dönerek paganismi canlandırmaya çalıştı. Hristiyanlara birçok sınırlamalar getirdi. Pagan dinini iyi örgütlenmiş Hristiyan kilisesiyle rekabet edebilmesi için organize etti. İmparatorluk şehirlerini diriltmeye ve eskisi gibi Roma'nın sosyoekonomik merkezleri yapmaya çalıştı. Julianus, Hristiyan üst tabakaya karşı tepkili eğitimli aristokrasi sınıfınca desteklendi. İran' a karşı çıktığı seferde ölümünden sonra Hristiyan Jovianus (İ.S. 363-64) başa geçti. Onun ölümünden sonra, imparatorluğun idaresi iki kardeşi Valens ve I. Valentinianus arasında bölündü. Ariusçu Valens (İ.S.364-378), Doğu'ya, Ortodoks Valentinianus (İ.S. 364-375) ise Batı'ya egemen oldu. İ.S. 378'de Va-

lens'in orduları Adrianopolis (Edirne) savaşında tarihin en önemli yenilgilerinden birini yaşadı. Müttefik Visigotlara yenildiği bu savaşta Valens öldürüldü. Batı'daki I. Valentinianus ölünce, yerine oğlu Gratianus (İ.S. 375-383) geçti. Gratianus, Theodosius'u Doğu imparatoru seçti; Theodosius (İ.S. 379-395), yetenekli bir asker ve yetkin bir yöneticiydi. Gratianus'un ölümünden sonra, Theodosius, Batı Roma'nın işlerine karışmaya başladı ve ölümüne kadar Roma İmparatorluğu'na tek başına hükmetti. Bu anlamda, Theodosius, antik Roma imparatorlarının son temsilcisidir. Vasiyeti gereği imparatorluğun Doğu yarısının idaresini büyük oğlu Arcadius'a, Batı yarısını (Roma kenti merkez olmak üzere) küçük oğlu Honorius'a bıraktı. Ancak bu bölünme geniş sınırlara ulaşan imparatorluğun idari yükünü hafifletme ve kolaylaştırmaya yöneliktir. Bu bir **Quasi Partitito** 'dur. Gerçek bir bölünme kastedilmemiştir. Nitekim yayınlanacak bir yasanın iki tarafta da geçerli olduğu, imparatorluğun tek olduğu ilkesi kabul edilmiştir. Bununla birlikte imparatorluk bir daha fiilen hiçbir zaman birleşmeyecektir. Böylece Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğu ortaya çıkmış oluyordu.

Quasi Partitito: Roma imparatorluğu' nun sözde ikiye bölünmesi.

Kristolojik (İsa'ın Özü ile İlgili) Çatışmalar

İmparator Theodosius, ortodoks doktrine inanıyordu. İ.S. 381'de topladığı Constantinopolis konsilinde Doğu eyaletlerine yayılan Ariusçuluğu yasakladı. Paganlara ve heretiklere karşı mücadele etti. Hristiyanlığın devlet dini olmasında tarihî rol oynadı. Ancak, İsa'nın insanî ve tanrısal özü arasındaki ilişki sorunu devam etti. İmparator Marcianus'un İ.S.451'de topladığı Khalkedon (Kadıköy) konsili **monofizitliği** mahkûm etti. Papa I. Leo'nun İsa'nın insanî ve tanrısal özü olduğunu savunan **Duofizit** öğretisi kabul edildi. En büyük tepki Mısır'dan geldi. İmparatorluk karşıtları monofizitlerin etrafında kenetlendi. Monofizitlik, Mısır'ın yanı sıra Suriye'de de güçlendi. Mısır'ın monofizit Koptları (Kıptîler) ve Suriye'nin Jacobitleri bu bölgelerin kilise örgütüne egemen oldular. Ortodokslar azınlıkta kaldı. Başkent ve imparatorluğun Batı kesimi Khalkedon konsili kararlarına sadık kaldı. İmparatorlar uzlaşmayı sağlayamadılar. 482'de imparator Zenon, *Henotikan (birleştirici)* adlı bir uzlaşma fermanı yayınlayarak birliği sağlamaya çalıştı. İmparator Anastasius, monofizitti. Justianianus ortodokstu. Eşi imparatoriçe Theodora, monofizitleri destekledi. Zamanla ve birlik sağlamaya çalışıldıkça monofizit eyaletler başkentten uzaklaştı. Hiçbir zaman uzlaşamayacak iki dini grup ortaya çıktı. İmparatorluk bölündü. Bunda başkent ile İskenderiye (Alexandria) piskoposlarının rekabeti de rol oynadı. 381'e kadar İskenderiye piskoposu Doğu'nun en önemli kilise adamı idi. Constantinopolis piskoposunun otoritesinin artmasını, üstünlüğüne meydan okuma olarak gördü. Bu tartışmalarda ekonomik, sosyal ve politik nedenler kadar merkezi yönetime tepkisel gelişen nasyonalizm de etkili oldu.

Monofizitlik: İsa'da var olduğuna inanılan insani ve tanrısal özelliklerin katışma ve değişme olmaksızın tek bir tabiatta birleşmesi, tek tabiata dönüşmesi görüşüdür. Buna göre Kelam İsa ile birleşmeden önce de İsa Tanrı idi ve Meryem'den doğan çocuk (İsa) tam bir insan ve tam bir tanrıdır. Dolayısıyla da Meryem Tanrı'nın annesidir. İsa'da bulunan tanrılık ve insanlık özellikleri değişmeksizin birleşmişlerdir ve birbirinden ayrılamazlar.

Duofizit: Monofizit kavramının zıttır. Bu görüşe göre İsa'ya 30 yaşındayken Kelam'ın indiği, o zamana kadar Meryem'den doğan İsa'nın saf ve günahsız bir insan olduğu, tanrılık vasfının ancak Kelam geldikten sonra meydana geldiği ve ancak o zamandan sonra hem insan hem de tanrı karakterlerinin her ikisini de taşıdığı, Meryem'in, Tanrı olan İsa'nın değil, insan olan İsa'nın annesi olduğu kabul edilir. İsa Kelam'ın gelmesinden sonra bu iki tabiatı da taşır.

Hristiyanlığı kabul eden Bizans imparatorlarının konumu ve imajında nasıl değişiklikler olmuştur?



5.-6. Yüzyıllarda Politik Durum: Halefler (Ardıllar)

Bizans'ın ilk imparatoru Arcadius (395-408) ile onun oğlu II. Theodosius (408-450) dönemi Gotlar sorunu, Hun tehlikesi ve dini mücadeleler ile geçti. II. Theodosius 450 yılında çocuk bırakmadan ölünce imparatorluğun yönetimini kızkardeşi Pulcheria'nın kocası, ordu komutanı Marcianus (450-457) devraldı. Onun ve halefi I. Leon'un (457-474) döneminde ordu içindeki Gotlar büyük huzursuzluk kaynağı oldular. I. Leon'un yerine geçen torunu II. Leon aynı yıl içinde (474) 6 yaşında

ölünce babası Zenon Bizans tahtına geçti (474-491). Zenon zamanında İtalya'da barbar şeflerinden Odoakr 476'da Batı Roma imparatorunu tahtından indirerek kendisi başa geçti. Böylece Batı Roma İmparatorluğu tarihe karışmış oldu. Zenon'un ölümünden sonra karısı Ariadne Anastasius ile evlendi ve Anastasius imparator oldu. Bir senatör ve yüksek mahkeme görevlisi olan Anastasius (491-518), tahta çıktığında monofizitliği destekledi ve özellikle hazineyi düzene sokarak ekonomiyi büyük ölçüde düzeltti. Anastasius'un ölümüyle birlikte Bizans tarihinde yeni bir dönme başlar. Anastasius'un erkek çocuğu olmadığı için kısmen Romalılaşmış bir asker olan ve köylü sınıfından gelmesine rağmen orduda yükselerek muhafız kuvvetleri komutanı olan I. Justinus imparator seçildi (518-527).

Justinianus Dönemi

Justinianus'un dönemi (527-565), Erken Bizans Dönemi'nin altın çağı olarak tanımlanmaktadır. İlk yıllardaki belirsizliklerin yerini antik ve Hristiyan toplumun yeni bir sentezinin beraberinde getirdiği istikrar aldı.

Justinianus, imparator I. Justinus'un yeğeniydi. Amcası tarafından idarenin başına getirildiğinde genç yaştaydı. Justinianus, amcasının tersine dirayetli bir kişi olmasına yetecek ölçüde makul bir eğitim almıştı. Teoloji, politika, askeri strateji, sanat, mimari ve bilimden anlardı. Basit bir köylüyken başkentin ortamı ve yetenekleri sayesinde sivrilebilmişti. Genç yaşta kendi gibi düşük bir soydan gelen Theodora ile evlendi. Dönem tarihçisi Prokopius'un *Anekdotlar (Gizli Tarih)* adlı eseri Theodora ile ilgili ilginç anlatımlarla doludur. Amcası tarafından 527'de ortak imparator ilan edilen Justinianus, o öldüğünde imparator oldu. Tanrı yönetiminin aracı olarak seçildiğine inanan imparator tüm muhalefet unsurlarını görmezden gelerek hoşlanmadığı hiç bir geleneği izlemedi. Aşağı tabakadan kişileri danışman seçerek geleneksel aristokrasiyi gücendirdi. Totaliter rejimi aşırı uçlara taşıdı. Roma papasıyla bozulan ilişkilerin düzeltilmesi onun eseridir. Justinianus, 553'te monofizitlere karşı Constantinopolis'te V. Ökümenik konsili toplantıya çağırdı. Bu da beyhude bir çaba oldu. Justinianus'un en uzun soluklu eserlerinden biri *Corpus Juris Civilis'dir*. Roma hukukunun en yüksek düzeydeki terkibi olan bu eser, Batı Avrupa'nın medeni hukukunun temelini oluşturdu.

Nika İsyanı (532)

Nika İsyanı bir bakıma Justinianus'un baskıcı idaresine bir başkaldırıydı. Justinianus'un vergi tahsildarı Kapadokyalı Ioannes'in suistimalleri birçok aristokratı kızdırarak tepki toplamıştı. İsyanın doğrudan nedeni başkent hipodromundaki atlı araba yarışı takımının tutuklanarak idam edilmesiydi. Yakın geçmişteki imparatorların tersine, Justinianus takımlarla taraftarlar arasındaki şiddeti durdurmaya çalışmış ve bir takımı desteklememişti. İmparatora karşı birleşen taraftarların *Nika (Yen !)* sloganı, isyanın patlak verdiği hipodromda yankılandı. Çıkan olaylarda başkent tahrip edildi. Darbeci aristokratlar, Justinianus'un selefi Anastasius'un yeğeni Hypatius'u imparator yaptı. Kaçmayı düşünen Justinianus, Theodora'nın girişimleriyle vazgeçti. Komutanları Belisarius ve Narses'e isyanı bastırma emrini verdi. 40,000'den fazla kişi öldürüldü. Justinianus'un otokrasisi daha sağlam temeller üzerine oturtuldu.

Constantinopolis'in en önemli kısımlarının bir harabeye dönmesi kenti yeniden ve anıtsal boyutlarda inşa etmek isteyen Justinianus tarafından bir fırsat olarak kullanıldı. Constantinopolis'in Büyük Kilisesi Constantinus zamanında Hristiyanlığın öngördüğü *Hagia Sophia =Ayasofya (Kutsal Bilgelik)* kavramına adanarak inşa edilmişti. Nika ayaklanmasında tahrip edilince tamirat gördü. Bizans uygarlığının

en büyük ve en önemli anıtlarından olan bu kilisenin dışında *Hagia Irini (Kutsal Barış)* kilisesi yeniden inşa edildi. Justinianus, eyaletlerde istihkâm yapımına ağırlık verdi. Prokopius'un *Binalar Hakkında (De Aedificiis)* adlı eseri bu konuda önemli bilgiler vermektedir.

Resim 9.2



Hagia Sophia (Ayasofya)Kilisesi, İstanbul

Batı Avrupa'nın Yeniden Fethi

Prokopius'un Savaşlar Hakkında *(De Bellis Libris)* adlı eseri Justinianus'un askeri başarılarından bahseder. İmparator, Barbarların eline düşen ve hukuken hala Roma toprağı olan eski Roma eyaletlerini yeniden fethetmek istiyordu. Justinianus, selefi Anastasius'un bıraktığı güçlü hazine ve güçlenen konumuna güvenerek harekete geçti. Papalık, Justinianus'u destekledi. Justinianus da Ariusçu Germenlere karşı papalığı savundu. 532'de yüksek bir meblağ ödeyerek Sasanilerle *Ebedi Barışı* garantiledi. Komutanı Belisarius, 533'te Afrika'ya yelken açtı ve Vandal filosunu yendi. 534'te Vandal kralı Gelimer'i esir etti. İtalya seferi daha zordu. Ostrogotlar daha sağlam bir yönetim kurmuştu. Belisarius, 535'te Sicilya'yı ve Roma'yı ele geçirdi. 537-538'deki Got kuşatması sırasında Roma'yı başarıyla savundu. Gotlar, silah bıraktılar. Belisarius, başkente geri çağrılınca Ostrogotlar birleşti. 549'da İtalya'ya gönderildiğinde tahsisat yetersizliğinden başarı gösteremedi. Justinianus, 550'de komutan Narses'i gönderdi. Yirmi yıllık fetih tamamlandı. İspanya'nın ve Galya'nın bazı bölgeleri güvenceye alındı. Ravenna ve Kartaca'da Roma **eksarhlıkları** kuruldu. *Eksarhlar* sivil ve askeri yetkileri olan liderlerdi. Bu oluşumla *güçler ayrılığı* ilkesini getiren Diocletianus'un politikalarından uzaklaşıldı.

Eksarhlık: Askeri ve sivil yetkileri olan valilerin görev yaptığı Bizans eyalet idari birimleri

6. Yüzyıl Sonu: Halefler (Ardıllar)

6. yüzyılın karakteristiği politik, ekonomik ve askeri çöküştü. Justinianus'un idaresinin aşırılıkları felaketin boyutlarını belirlemiştir. Justinianus'un ardılları II. Justinus (565-578), Tiberius Constantinus (578-582), Maurikios (582-602) ve Phokas (602-610)'dır. Justinianus'un ölümünden üç yıl sonra (568) Lombardlar İtalya'yı fet-

he başladı. Bizanslılar güneyde (Calabria-Apulia) ve kuzeyde (Ravenna) tutundular. İspanya'daki Roma üsleri 584'de Visigotların eline geçti. Kuzey Afrika, 7. yüzyıldaki Arap fetihlerine kadar Bizans'ın elinde kaldı. Justinianus'un Sasaniler ile yaptığı barış II. Justinus döneminde bozuldu. İki ordu Armenia'da savaştı. Justinianus'un Batı'daki savaşları sırasında Balkan sınırı kaderine terkedilmişti. Bölgede inşa edilen kaleler ağır barbar baskısına dayanamadı. 6. yüzyılın başlarında bu tehdit azalmıştı. Ancak, Justinus döneminde Slav kitleleri sınırı geçmeye başladı. Bazı Slavlar, **foederati** statüsünde Roma ordusuna girdiler. Yüzyılın son çeyreğinde Avarların idaresi altında birleşen Slavlar Bizans'a saldırmaya başladı. Doğuda Sasanilere karşı savaştığından ciddi bir direniş gösteremeyen Bizans, Balkanlardaki siyasi kontrolü kaybetti. İmparator Maurikios, 582'de dikkatini kuzey sınırına çevirdi. Slavlara karşı ilerleme kaydetti. 602'de asi askerleri tarafından öldürülünce kuzey sınırı savunmasız kaldı. Phokas, kuzey sınırına önem vermedi. İmparatorlar bölgeye başarılı bir sefer yapana dek iki yüzyıl geçti. Bu arada Sasaniler doğudan saldırarak Khalkedon'a kadar ilerlediler. 619'da Antiokhia'yı (Antakya), Kudüs'ü ve Mısır'ın çoğunu fethettiler. Mısır'ın kaybı, başkentte tahıl sıkıntısına yol açtı. Artık neredeyse tüm Ön Asya Sasanilerin hâkimiyetindeydi. İmparatorluk içinde yaşanan iç karışıklıklar, anarşik ortam karşısında 610 yılında Kartaca eksarhının oğlu Heracleius ayaklandı, Mısır da ona katıldı. Bir donanma ile Constantinopolis'e gelen Heracleius'u halk destekledi. Phokas tahtan indirilerek idam edildi. Heracleius tahta çıktı (610).

Foederati: Roma ordusunda askeri hizmet etme taahhüdü karşılığında imparatorluk topraklarına yerleştirilen yabancı bağlaşık güçler


SIRA SİZDE 2

I. Theodosius ve I. Justinianus dönemlerini, Doğu Roma imparatorluğunun Ortaçağ Bizans Devletine dönüşüm ve gelişim süreci bağlamında değerlendiriniz.

HERACLEIUS VE TEMA SİSTEMİ


AMAÇ 2

Bizans imparatoru Heracleius'un imparatorluğun Sasani, Arap ve Slav istilaları yüzünden girdiği varoluş savaşımı nasıl kazandığını öğreneceksiniz.

Heracleius (610-641), Bizans tarihinin en büyük imparatorlarından biriydi. Tahta çıktığında ülke ekonomik ve mali bakımdan mahvolmuş, bir harabeye dönmüştü. İdare mekanizması çökmüş haldeydi. Ücretli asker sistemi artık işlemiyordu; çünkü hazinede para yoktu ve asker kaynakları da kurumuştu. Devletin çekirdek arazisi Anadolu işgal altındaydı. Balkan yarımadasında Avarlar ve Slavlar tehdit oluşturuyordu; İran istila dalgası Anadolu içlerine girmişlerdi. Devleti bu genel çöküşten sadece bir içten yenilenme kurtarabilirdi.

Bu kritik dönemde Bizans ordu ve idare düzeni köklü değişikliğe uğradı. *Thema Sistemi* denilen yeni bir idari-askeri düzene geçildi. Ortaçağ Bizans Devletinin eyalet idaresine damgasını vuran sistemin temelleri atıldı. Bizans'ın hakimiyetindeki Anadolu toprakları askeri bölgelere *(themalara)* ayrıldı. *Thema* sözcüğü aslında ordu demektir. Anadolu themaları da eksarhlıklar gibi askerî nitelikte idari birliklerdi. Her birinin başında askeri ve sivil yetkilere sahip bir komutan *(strategos)* bulunurdu. Bir thema eski eyaletleri de kapsadığından, komutanlar eski valilerden de üstündü. Themalar aynı zamanda askerî birliklerin iskân bölgeleriydi. Köylülere orduda hizmet karşılığında evlatlarına miras bırakabilecekleri (mülkiyetinin dev-

lete ait olduğu) arazilerin gelirlerinin tasarruf hakkı bağışlandı. Thema sistemi ve ordusu, toprağa yerleşik sınır birliklerinin sistemine bağlandı. İstilalar yüzünden Anadolu içlerine çekilen eski sınır birlikleri ve ordunun seçme birlikleri Anadolu'ya yerleştirildi. Heracleius, Opsikion, Armeniakon ve Anatolikon themalarını kurdu; Anadolu'nun güneyinde Kibyraioton theması da bu devirde kuruldu.

Resim 9.3



Anadolu'daki Bizans Themaları

Thema sistemi, işgal altındaki Balkanlarda çok sonra kurulabildi. Bu sistem, kuvvetli ve yerli bir ordu yarattı. Devlet, güven vermeyen, yetersiz ve pahalı yabancı ücretli askerlere başvurmaktan kurtuldu. Anadolu ve Kafkas halklarıyla Bizans köylüleri de bu sisteme katıldı. Bu birliklere Anadolu'ya göç ettirilen Slavlar da eklendi.

Bu birlikler iaşesini topraktan sağlayan köylülerden oluşuyordu. Çağrı halinde, savaş donanımları ve atlı olarak orduya katılan askerlere küçük bir (ürün cinsinden) ücret de ödeniyordu. Yeni sistem devlet giderlerini büyük ölçüde azalttı. Asker mülkleri özgür küçük arazi sahipliği kurumunu kuvvetlendirdi. Thema sistemi daha sonraki dönemlerde geliştirilmiş ve Bizans İmparatorluğu'nun askeri bakımdan belkemiğini oluşturmuştur Bu sistem yaşadığı sürece Bizans askeri bakımdan güçlü olmuştur.

Askerî ve idarî reformların sonuçları hemen alındı. Sasani-Bizans mücadelesi Bizans lehine değişti. Heracleius savaşa komuta etti. 627'de Sasani ordusunu Musul yakınlarında imha etti. Armenia, Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Mısır, Bizans idaresine geçti. İran tehlikesinin bertaraf edilmesine rağmen Bizans imparatorunu yeni bir tehlike bekliyordu: Müslümanlar. Halife Ebu Bekir ve Ömer döneminde Suriye ve Filistin'in tamamı Müslümanların eline geçer (639). Bizans Mısır'ın büyük bir kısmını ebediyen kaybeder.

Heracleius dönemi, siyasal ve kültürel bakımdan Bizans tarihinin bir dönüm noktasıdır. Heracleius ile Geç Roma Dönemi sona ermiş ve asıl Bizans Devleti başlamıştır. Heracleius dönemine kadar devlet dini olarak kabul edilen Latince yerini Grekçe'ye (Eski Yunanca) bırakmış, böylece devlet batıdan koparak doğululaşmıştır. Kilisenin kullandığı dil, resmi devlet dili olmuştur Ayrıca Roma imparatorlarına verilen *imparator, caesar, augustus* ünvanları yerini Grekçe *basileos* ünvanına bırakmıştır.

Heracleius'un Halefleri

Heracleius 641'de ölünce, yerine oğlu III. Constantinus'geçti. Aynı yıl içinde ölen III. Constantinus'tan sonra taht, Heracleius'un ikinci karısı Martina'dan olan oğlu Heraclonas (Heracleon) tarafından işgal edildi. Bu imparator 641 yılı sonlarında tahttan indirilerek sürgüne gönderildi ve III. Constantinus'un küçük yaştaki oğlu II. Constans imparator ilan edildi. Senato, bu dönemde alışılmadık bir idari otorite kullandı. II. Constans döneminde (641-668), İslam ilerleyişi devam ediyordu. 642'de İskenderiye zapt edilerek Mısır egemenliğine kesin olarak son verildi. Suriye valisi Muaviye, Anadolu'ya saldırılar düzenledi. 649'da ilk Arap donanmasını inşa ettirdi. Bu durum Romalıların denizlerdeki üstünlüğüne meydan okumaydı. Muaviye, Kıbrıs (649), Rodos (654) ve Kos (654)'u fethetti. 655'te Constans'ı Finike'de yendi. Muaviye'nin Ali ile mücadelesi onu 659'da Constans ile barışa zorladı. Constans, geçici olarak dikkatini Balkanlar'a çevirebildi. 658'de Slavlara karşı savaştı ve onlardan tutsak ettiklerini Anadolu'ya yerleştirdi. Constans 663'de başkenti terk ederek Sicilya'da Syrakusa'ya yerleşti. Böylece hem Afrika'da ilerlemekte olan Müslümanları hem de İtalya'daki Lombardları kontrol altında tutacağını düşünüyordu. Çok düşman edindiğinden 668'de öldürüldü. Tahtı oğlu IV. Constantinos (668-685) devraldı. Bu arada Muaviye kontrolü ele geçirmişti. İslam orduları, 663'ten sonra Anadolu'yu her yıl istila ettilerse de Suriye'ye geri döndüler. 674'te deniz yoluyla gelen İslam ordusu karadan ve denizden Constantinopolis'i kuşattı. 680 yılına kadar devam eden kuşatmayı güçlü surlar, soğuk ve hastalığın neden olduğu ağır kayıplar ve Suriyeli mimar Kallinikos'un bulduğu suda bile yanan **Grek Ateşi** kurtardı. Müslümanlar kuşatmayı kaldırarak geri çekildiler. Constantinos 685'de öldü. Yerine geçen Heracleius sülalesinin son temsilcisi olan II. Justinianus (685-695, 705-711)'un kötü yönetimi imparatorluğu güç durumlara soktu. II. Jusinianus'un sert ve zalimce tutumu komutanlardan Leontios yönetiminde bir ayaklanmanın çıkmasına neden oldu. İmparator tahttan indirildi ve burnu kesilerek Kırım'a sürüldü. Bu nedenle ona Rhinometos (burnu kesik) lakabı verilmişti. Bundan sonra Leontios (695-698), II. Tiberius (698-705), II. Justinianus Rhinometos (705-711), Philippikus (711-713), II. Anastasius (713-715) ve III. Theodosius (715-717)'dan oluşan bir dizi zayıf imparatorun tahta çıkması imparatorluğu yeniden Heracleius'tan önceki kötü duruma düşürdü. Bu durumdan kurtulmak için ordu, kilise ve halk kuvvetli bir komutan olan Leon'u imparator ilan etti (717).

Grek Ateşi: Bizans gemilerinde düşman donanmasına saldırı için ve mancınıklar vasıtasıyla düşman üzerine atılarak kullanılmış, Bizans savunma sisteminin yüzyıllar boyu gurur duyduğu gizli silahı

III. LEON DÖNEMİ VE İKONOKLASM (TASVİR KIRICILIK)



İkonoklasm hareketinin politik sonuçlarını öğneceksiniz.

III. Leon (711-741)'un Bizans tahtına geçmesiyle imparatorluğun tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. III. Leon iç karışıklıklara son vererek devleti güçlü bir askerî ve siyasî temele oturttu. Leon'un imparator olmasından çok kısa bir süre sonra başkent Constantinopolis İslam ordusu tarafından hem karadan hem denizden kuşatıldı. İlk kez Haliç'in ağzına gemilerin girmemesi için zincir gerildi ve Leon Müslümanlara karşı başkenti başarılı bir şekilde savundu. Bir yıl kadar devam eden kuşatma Müslümanların büyük kayıplar vermesi sonucunda kaldırıldı (718).

III. Leon devleti tehdit eden dış düşmanlara karşı kazandığı askeri başarıların yanında devletin geleceği için önemli reformlar da gerçekleştirdi. Bunlar içinde **Ecloga** olarak bilinen kanun derlemesi ve ikonoklasm politikası çok önemlidir.,

Ecloga: Hakim ve dindar imparatorlar Leon ve Contantinus'un emriyle, Büyük Justinianus'un İnstitute, Digeste ve Nuvelle'lerine göre yapılmış ve daha geniş insancıl amaçlara göre düzeltilmiş, kısaltılmış kanunlar seçmesi

Ecloga 726'da yürürlüğe girdi ve kanunlardaki mevcut karışıklıkları gidermek, daha açık ve basit hale getirmek için planlandı. Grekçe yazılan Ecloga'da medeni hukuka ceza yasasından daha çok yer verilmiştir. Ceza hükümleri oldukça serttir. Bu yasalarla askeri disiplin sağlanıyor, devlet hazinesine yeni kaynaklar bulunuyor, köylülere daha güvenli bir gelecek ve deniz ticaretinin gelişmesi sağlanıyordu.



Resim 9.4

Kutsal Bakire Meryem (Maria) ve İsa ikonası

Hristiyanlığın resmen devlet dini olmasından sonra 4. ve 5. yüzyıllarda tasvirler kültü Hristiyan kilisesinde çok gelişmişti. Aziz ve Meryem tasvirlerine (ikona) adeta taparcasına bağlılık bazı tepkilere neden olmuş ancak fazla etkili olamamıştı. III. Leon 726 yılında çıkardığı bir emirle Aziz ve Meryem tasvirlerini tahrip etme *(İkonokalsm)* hareketini başlattı. Sarayının kapısında asılı olan İsa tasvirinin indirilmesini ve yerine bir haçın asılmasını emretti. III. Leon'un ikonoklast politikasının kaynağının Bizans ile sıkı ilişi içinde olan İslamın ve Museviliğin olduğu genel olarak kabul edilir. Bu olay, Constantinopolis'te ve Batı dünyasında büyük muhalefete yol açtı. İkonaları hoş gören Roma Papalarına göre okuma yazma oranının çok düşük olduğu ve eğitimin sadece ruhban sınıfıyla sınırlı olduğu bir çağda İsa'nın hayatını ve havarilerinin yolculuklarını tasvir eden ikonalar büyük kolaylıktı. III. Leon, 730'da huzuru sağlamak için bir **sinod** organize etti. İkonalara tapmayı yasadışı ilan ederek el konulmalarını emretti. Constantinopolis Patriği Germanos, emre itaat etmeyince azledildi. İkonoklasm hareketi, tasviri yasaklayan Musevi ya

Sinod: Konsil gibi tüm Hristiyan cemaati bağlamayıp yerel düzeydeki dinî konuların tartışıldığı meclis.

da İslam etkisiyle mi ortaya çıktı? Yoksa buna Hıristiyanlığın kendi içindeki bazı hareketler mi neden oldu? III. Leon, ikonaların destekçileri manastır keşişlerine karşı bir harekât mı planlıyordu? Yoksa, Hristiyanlığı hurafelerden ve putperest eğilimlerden arındırmaya mı çalışıyordu? Bu sorular tarihçileri hep meşgul etti.

III. Leon 741'de öldü. Oğulları döneminde Suriye kökenli İsauriya hanedanı gücünün zirvesine ulaştı. İzlenen ikona karşıtı politika ile ikona taraftarlarına baskılar sertleşti. V. Constantinus (741-775), babasının askeri politikasını sürdürdü. Araplar, o sırada Emevilerin düşmesi ve 750'de Abbasilerin idareyi ele alması gibi politik problemlerle zayıflamıştı. Başkent, Suriye'deki Damascus (Şam)'dan Bağdad'a taşınmış ve Abbasiler'in batı sınırına ilgileri azalmıştı. Arap tehdidinin zayıfladığı dönmede, batıda Bulgar tehdidi başladı. V. Constantinus Bizans'ın kuzey sınırına yerleşen Bulgarlara karşı saldırgan bir politika izledi. 763'de onları Ankhialos'da yendi. Batıyı ihmal etmesi devletin İtalya'daki varlığına gölge düşürdü. Eskiden Bizans imparatorunu askerî hâmi olarak görürken, ikonoklast imparatorların Batı'ya ilgisizliği aradaki bağı kopardı. İtalya'daki Bizans kenti Ravenna, 751'de Lombardların eline düşünce buradaki eksarhlık ortadan kalktı. Papa II. Stephen, Batı'da başka bir askeri hâmi buldu. Bu Frank major domusu Kısa Pepin'di.

V. Constantinus, ikonoklast imparatorların en gaddarıydı. 754'de Constantinopolis'te Hiera (Fenerbahçe) sarayında topladığı konsil, ikonoklasmı Ortodoks inanç ilan etti. İkona taraftarlarına eziyet etti. İkona tapınım merkezi olan manastırlara darbe vurdu. Azizler kültünü din dışı ilan ederek yasakladı. IV. Leon (775-780), V. Constantinus'un oğluydu. Babası gibi ikonoklast olsa da zalim değildi. Bunda ikona taraftarı eşi imparatoriçe Irene de etkiliydi. Isauriya hanedanı döneminde bölünmemiş ve ırsiyete dayalı idare prensibi gelişmeye devam etti. IV. Leon, tahtı sağlığında taç giydirdiği küçük yaştaki oğlu VI.Constantinus'a bıraktı.

IV. Leon'nun ölümünden sonra eşi Irene, oğlu adına ortak-imparator oldu (780-802). Irene, ikona taraftarı eski sekreteri Tarasius'u patrik yaptı (784). 786'da başkentte bir konsil topladı. Fakat katılan piskoposlar ikonoklast askerlerce dağıtıldı. Konsil 787'de Nikaia'da toplanarak 754'te kabul edilen ikonoklast öğretiyi yasakladı. VI. Constantinus, reşit yaşa gelince idareyi ele almak isteyince annesiyle çatıştı. İmparator, bir süre idareyi ele geçirse de mücadeleyi kaybetti. Öldürüldüğünde Isauriya hanedanı sona erdi. Annesi Irene (802) de yüksek bürokratların darbesiyle tahttan indirildi. Yerine maliyenin başında yer alan bürokrat Nikephoros çıkarıldı.

I. Nikephoros ve Halefleri

I. Nikephoros (802-811) ile yine iktidar sahibi bir hükümdar tahta çıkmıştı. Bir maliyeci olan imparator ekonomik durumu ve bozulan maliyeyi düzeltmeyi görev bildi. İrene zamanının vergi indirimlerini kaldırdı. Vergileri yükseltti ve tebaayı yeniden vergilendirdi. Irene'nin Abbasi halifesine ödemekte olduğu yıllık vergiyi kesti. Bunun üzerine bizzat Halife Harun'ur Reşid'in komutasındaki ordu 806 yılında Anadolu'ya girdi. I. Nikephoros daha ağır koşullarda barış yapmak zorunda kaldı. Nikephoros, kilisenin adamı değildi; ruhani sınıftan tam sadakat beklemişti. Ama Ortodoks idi ve prensip olarak ikonalara bağlıydı. Önceki idarenin ikona dostu tutumunu korudu. Fakat bilgin Nikephoros'u patrik tayin edince kiliseyle ilişkileri bozuldu. Studios manastırının baş rahibi Theodoros'un patrik olmasını uman keşişler ruhbandan olmayan birinin atanmasına karşı çıktılar. Keşişler resmi kiliseden yeniden koptular. İmparator, Bulgarlarla savaşırken öldü (811). I. Nikephoros, Valens'ten sonra savaş meydanında öldürülen ikinci imparatordur.

Yerine geçen oğlu Staurakios'un imparatorluğu ancak bir kaç ay devam etmiştir. Aralarında patrik Nikephoros'un da bulunduğu devlet ileri gelenleri Staurakios'un kızı ile evli olan I. Mihail Rhangabe'yi imparator ilan ettiler (811-813). Onun tahta çıkışıyla ikona kavgası yatıştı. Şekilci ve korkak imparator sürgündeki keşişleri geri çağırdı. İkonalar serbest bırakıldı. I. Mihail, yerini general (Ermeni) Leon'a (V. Leon) (813-820) bıraktı. Bu arada Bulgarlar, Adrianopolis'de büyük bir zafer kazanarak Constantinopolis'e yürüdüler. V. Leon, 813'de Bulgarları kılıçtan geçirdi. Peloponnes'de yerleşen Slavların isyanlarını iki yılda bastırdı. V. Leon, ikonalara tapınmayı Tanrı'ya hakaret kabul ediyordu. 815'de Ayasofya'da topladığı konsilde 754 yılı konsilinin hükümlerini onaylattı. İkonoklasm yeniden resmileşti. Buna karşı çıkan Constantinopolis patriği Nikephoros görevden alındı, Studios manastırı baş rahibi Theodoros ise sürgüne gönderildi. 818'de, ikona tapan keşişler pes edip ikonoklastlarla birleştiler. 820'de silah arkadaşı Mihail tarafından ayin sırasında kilisede öldürülmeseydi, V. Leon tam bir zafer sağlayacaktı.

V. Leon'u bir suikastla öldüren Mihail (820-829) imparator ilan edildi. II.Mihail, Anadolu'da Frigya Bölgesi'nin önemli kentlerinden Amorium (Emirdağ-Hisarköy)'lu olduğu için kurduğu sülaleye Amorium veya Frigya sülalesi denmiştir. Bu sülale 867'e kadar iktidarda kalmıştır. II. Mihail'in ikonoklasma kişisel sempatisi vardı. Halefi, oğlu Theophilos (829-842) idi. Theophilos, iyi bir eğitim görmüş bilgili ve aydın bir kişiydi. Sanat ve bilime karşı özel bir ilgi göstermişti. Aynı zamanda dindar bir ikonoklasttı. İkonaları aratıp yok ettirdi. Tapanları ağır cezalara çarptırdı. Ancak, halk devlet zoruyla ikonoklast görünüyordu. İmparatorun şiddeti ciddi muhalefet doğurdu. Theophilos, 843'de öldü. Oğlu III. Mihail üç yaşındaydı. Reşit yaşa gelene kadar iktidar ikonoklasm düşmanı annesi Theodora'ya geçti. Theodora'nın patrik atadığı Methodius, bir konsil toplayarak ikonoklasmı yasakladı (843). Kilise din konusunda zafer kazanmıştı. Ancak sivil idareden bağımsızlığını elde edemedi. Bu andan itibaren imparator, kilisenin de lideriydi. III. Mihail, reşit olunca Batılı ruhanilerden Bizans ile Doğu Kilisesinin meselelerine karışmamalarını istedi. Bu olayla, Papa ile Patrik birbirlerini aforoz etti. Doğu ve Batı kiliseleri resmen ayrıldı. Genç imparator gözdesi Maedonyalı Basilios'u 866'da evlat edindi ve tahtına ortak etti. 867'de Basilios, Mihail'i öldürttü. İktidarı ele geçirdi. Makedonya Hanedanını kurdu.

İkonoklast hareketin Bizans Devleti'ni ve uluslararası ilişkileri nasıl etkilediğini değerlendiriniz.



MAKEDONYA HANEDANI DÖNEMİ (867-1056)



Makedonya, Komnenos, Palaiologos Hanedamı dönemlerindeki siyasi yapıyı öğreneceksiniz.

Makedonya Hanedanı ile birlikte Bizans'ta yeni bir refah dönemi başladı. Bizans imparatorluğu diğer uluslarının örnek, ilham ve destek aldığı itibarlı bir noktaya çıktı. I. Basilios (867-886), Araplara karşı bir dizi askeri operasyon başlattı. O sırada, iç bölünmeler ve isyanlar hilafeti zayıf düşürmüştü. I. Basilios, bundan faydalandı. 870'den sonra ordularını doğuya gönderdi. İmparatorluk kuzeydoğu, doğu, güneydoğu yönlerinde genişledi. Kısmen Sicilya'ya hâkim olan Araplar, Güney

İtalya şehirlerini ve Malta'yı ele geçirmişti. Bizans orduları İtalya'da yeni üsler ele geçirerek Bizans'ın Akdeniz'deki gücünü perçinledi. Basileios, fakirlere karşı merhametliydi, zengin, aristokrat ve servetini köylü ya da küçük zanaatkârların sefaleti üzerine kuran büyük arazi sahiplerine karşı ise çok sertti. Görevini suistimal eden memurları affetmeyerek bürokratları sıkıca denetledi. Hukukçulara eski kanunları inceletti ve sadeleştirtti. Hazırlanan *Prokiron (Hukuk Elkitabı)* isimli eser medeni hukukun esas kurallarını ve çeşitli suçlara verilecek cezaların tam bir listesini içermekteydi.

O döneme dek bir prens ancak babasının sağlığında imparator ilan edilirse tahta çıkabiliyordu. Basileios, toprak gibi hanedanın mülkü olan tahtın sahibinin bunu çocuklarına aktarma hakkı olduğunu kabul ettirdi. Toplumsal düzen ve barışın teminatı olan bu anlayış hemen kabul edildi. Basilios, bir av kazasında ölünce oğlu VI. Leon 29 Ağustos 886'da imparator oldu.

VI. Leon (886-912), babası gibi tahtın babadan oğula geçmesine inanıyordu. İç yönetimde babasının hukuk eserini tamamladı. Justinianus'un hukukî içtihatlarının Grekçe özetlerini yaptırdı. Bundan *Basiliki (İmparatorluk Kanunları)* adı verilen yeni bir kanun külliyatı doğdu. Bu eser, çağdışı uygulamalara son verdi. Birçok yeni emirnameler yayınlandı. İmparatorluk otoritesinin bir danışma kurulu olan senato ve hükümdara boyun eğmek zorunda kalan patriklik makamına üstünlük sağlanmaya çalışıldı. Themalar yeni bir düzene konuldu. Araplar, Girit'ten kovuldu. Bulgar Çarı Simeon Trakya'yı istila etti. Barış güney Makedonya'nın teslimiyle sağlanabildi (897).

Leon'dan sonra taht önce kardeşi ortak imparator Alexandros'un eline geçti (912-913). Onun ölümünden sonra VI. Leon'un çocuk yaştaki oğlu VII. Constantinus Porfirogennitos (911-959) imparator oldu. Annesi Zoe (913-919) ve amiral Romanos Lekapinos (919-944) idareyi ele aldı. Kızını Constantinus ile evlendiren Lekapinos, ortak imparator oldu. Bulgarlarla savaş çıktı. Çar Simeon, 914'de Adrianopolis'i aldı. Bizans orduları, Sırp ittifakına rağmen Bulgarları durduramadı. Çar, 924'te Constantinopolis surlarına ilerledi. Kenti denizden abluka edecek donanması yoktu. Arap yardımını da sağlayamayınca barışa razı oldu. Bizans'ı Çar'ın ölümü kurtardı. Lekapinos, Arap tehdidiyle uğraştı. O sırada Halifelik çözülüyordu ve Bizans orduları ünlü general Kurkuas'ın komutasında Mezopotamya ve Suriye'de zaferler kazandı (922-924). Arapları Armenia'dan sürdü. İmparator öldüğünde (959) Bizans Devleti Hristiyanlığın lideriydi.

VII. Constantinus'un oğlu II. Romanos (959-963) kısa bir süre tahtta kalabildi. Öldüğünde eşi Theophano, tehdit altındaki imparatorluğu kurtarmak için general Nikephoros Phokas (963-969) ile evlendi. Phokas öldürülünce, VII. Constantinus'un damadı İoannis Çimiskis (969-976) tahta çıktı. Onun kısa idaresinden sonra II. Romanos'un oğulları II. Basilios (976-1025) ve VIII. Constantinus (976-1028) tahta çıktı. Constantinus ölünce, yaşlı Romanos Argiros tahta geçti. O ölünce dul karısı Zoe, Paflagonyalı Mihail ile evlendi ve onu imparator ilan ettirdi. IV. Mihail de tahtı sadece bir yıllığına yeğeni V. Mihail'e bıraktı. Bir isyan onu da devirdi. Prenses Zoe, birkaç ay için kız kardeşi Theodora ile hüküm sürdü. Üçüncü kocası IX. Constantinus Monomakhos (1042-1055) imparator oldu. O ölünce Theodora kendini imparator ilan ettirdi. Bir yıl sonra öldüğünde VI. Mihail Stratiotikos tahta geçti (1056-1057). Makedonya hanedanı Theodora ile sona erdi.

VI. Mihail, ordunun tepkisini çekince tahttan indirildi. Askerler Isaakios Komnenos'u imparator seçtiler. O da sert ekonomik önlemleriyle askerî aristokrasiyi kızdırınca tahtı Constantinus Dukas (1059-1067)'a bıraktı. Böylece kısa süreli Du-

kas hanedanı dönemi başladı. VIII. Constantinus Dukas da sivil memurların ve başkent halkının desteğini sağlamak için vaatlerde bulunup, unvanlar satıp askeri harcamaları kısarak sivil memur sınıfını destekledi. Ne var ki bu önlemler devletin savunma gücünü sınırladı. 1061'de Normanlar İtalya'da Brindisi'yi, 1064'de Hunlar Belgrad'ı istila etti. Peçenekler ve Uzlar akınları sıklaştı. Selçuklu Türkleri Orta Asya'dan İran'a ilerleyerek ülkeye hükmeden Arapları dize getirdi. Nihayet Bizans'ın Armenia themasına ulaştıklarında Constantinus, para bulmak için masumları ağır para cezalarına çarptırıp vergileri ağırlaştırdı. Eşkıya askerden usanan Anadolu ahalisi merkezî idareden uzaklaştı ve Türklerle kaynaştı. Mayıs 1067'de imparator ağır bir hastalıktan öldü. Yerine başarılı general Romanos Diogenes (1068-1071) seçildi. İmparator, sadece iki ayda tüm orduyu disipline etti. Türklerle çarpışarak zaferler kazandı. 1071 baharında Malazgird (Manzikert)'i ele geçirdi. Burada Sultan Alparslan komutasındaki Türklerle savaştı. Yaralı imparator yenilerek esir düştü. Sonuçta savaş öncesi statükoyu koruyan ve Bizans için tatmin edici bir antlaşma yapıldı. Ancak, ordu komutanı Ioannes Dukas, yenilgi üzerine imparatoriçe Eudokia'yı tutuklatıp manastıra göndermiş ve prens Mihail'i tahta çıkarmıştı. Ordu da Diogenes'e cephe almıştı. Birkaç adamıyla salıverilen imparator asilerce tutuklandı ve kör edildi. Ölümü toparlanan devletin kurtuluş ümitlerini yok etti. Tahta çıkan VII. Mihail Dukas, yeteneksiz bir adamdı. Devletin kötü durumu Türkler'in işine yaradı. Hızla Anadolu'nun içlerine ilerlediler. Ekonomik kriz çıktı. Mihail, tahttan indirildi ve Nikephoros Botaniates (1078-1081) imparator oldu. Birçok darbe girişimini general Aleksios Komnenos engelledi. Darbeci Nikephoros Melissenos, Türk yardımıyla Anadolu şehirlerini yanına çekti. Şehirlerin savunmasını emrindeki Türklere emanet etti. Nikaia'yı (İznik) ele geçirdi ve 1080'de orada imparator ilan edildi. Ancak geri çekilince Türk muhafızlar bu şehirleri sahiplendiler. O sırada Selçuklu prenslerinden Süleyman Şah Nikaia'yı fethederek Anadolu (Rum) Selçuklu Devleti'ni kurdu. Anadolu'nun Türklerce fethi, Balkanların akınlara uğraması ve Botaniates idaresi ekonomiyi çöküşe sarstı. Develüasyona gidildi. Dünya piyasasına hâkim olan Bizans altın parasının değeri düşünce yerini Venedik dukatası ve Floransa florini aldı. Aleksios Komnenos, Bizans sarayındaki entrikalardan birine kurban gitmemek için Botaniates'i tahttan indirdi. 4 Nisan 1081'de Ayasofya'da taç giydi.

Makedonya Hanedanı Dönemi'ni Bizans imparatorunun otoritesinin tartışılmazlığı ve ardıllık ilkesi açısından değerlendiriniz.



SIRA SİZDE 4

KOMNENOS HANEDANI DÖNEMİ (1081-1185)

Aleksios Komnenos, tahta çıktığında imparatorluk kötü yönetim yüzünden dağılmaya başlamıştı. Peçenekler, Selçuklu Türkleri ve Normanlar saldırıya hazırdı. Yeni imparator masraflı savaş finansmanını sağlayıp çok cepheli savaştan kaçınmak zorundaydı. Kiliselerdeki altın ve gümüş eşya zorla ödünç alınıp ergitilerek altın ve gümüş para bastırıldı. İznik sultanı Süleyman ile bir barış yapıldı (Haziran 1081). Bithynia 'daki Drakon (Yalakdere) nehri Bizans-Selçuklu sınırı oldu. Aleksios, Batı'da Alman imparatoru IV. Heinrich ve Papa VII. Gregorios'u Normanlara karşı kışkırtmaya çalıştı. 1081'de Venedik, ticari kapitülasyonlar karşılığında denizden Bizans'a yardım etmeyi kabul etti. Aleksios, orduyu güçlendirdi ve en iyi adamlarını komutan atadı. 1081 yazında Güney İtalya'daki Normanlar, Dalmaçya'daki Draç kenti üzerinden Makedonya'ya ilerleyerek Kuzey Yunanistan'ı ele geçirdiler. Aleksios, kuvvetlerini Thessaloniki (Selanik) 'de toplamıştı. Bizans diplomasisi, Nor-

man şeflerini böldüğünden İtalya'ya geri çekildiler. Diplomat imparator kaybedilen tüm şehirleri geri aldı. 1086'da sorun çıkaran Peçeneklerden Kumanlarla ittifak ederek kurtuldu. Bizanslılar, İznik sultanının işbirliğiyle İzmir'deki Çaka Bey'i altetti (1093). Aleksios, 1094'de Sırpları ve Kumanları durdurdu. İşgal altındaki Anadolu'yu Türklerden kurtarmak için harekete geçti.

I. Haçlı Seferi planları bozdu. Disiplinsiz Haçlı birlikleri Bizans başkentine vardıklarında Aleksios olası bir yağmadan korkarak ilk Haçlıları Anadolu'ya geçirdi. Profesyonel Haçlı birlikleri 1096 sonunda Constantinopolis'e vardı. Aleksios, seferi amaçlarına uydurmak istedi: anlaşmayla Haçlılara ele geçirecekleri bölgeleri Bizans'a teslim edeceklerine söz verdirdi. Bizans gemileriyle Anadolu'ya geçirilen (1097 baharı) Haçlılar İznik'i ele geçirdiler. Frigya'ya yönelerek Dorylaion (Eskişehir), Philomilion (Akşehir) ve İkonio (Konya) üzerinden Antiokhia (Antakya)'ya ilerlediler. Kent güçlü surlarına rağmen düştü. Zaptettikleri yerleri Aleksios'a veren Haçlılar sayesinde Batı Anadolu kıyısı Bizans idaresine girdi. Ancak dini açıdan önemli bir kent olan Antiokhia'yı fetheden Haçlılar sözlerini unuttu. Norman şefi Bohemund burayı bir Haçlı prensliği yaptı. I. Haçlı Seferi Aleksios'un umutlarını boşa çıkardı. Onun tek hatası 1082'de Venedik ile 1111'de Pisa ile kapitülasyon antlaşmaları yapmasıydı. Bizans'ı köleleştiren ve İtalyan devletlerine Bizans sularında ticaret serbestîsi sağlayan bu antlaşmalar devlet ekonomisinin kontrolünü yabancı ellere geçirdi. İçerde yönetim iyice merkezîleşti. Thema sistemi işlemez hale geldi. Bizans ordusu yabancı paralı askerlerin eline düştü. Yanlış harcama ve sürekli savaşlar Bizans altın parasının devalüasyonunu ve halka ağır vergiler yüklenmesini getirdi. **Pronoia** kurumu ve bağışlar güçlü sınıfları daha da zenginleştirdi. Hazine ve manastırların ise aleyhinde işledi. I. Aleksios'un halefi oğlu II. Ioannes (1118-1143), babasının politikasını sürdürdü. İyi bir asker ve siyasetçi olan Ioannes, Peçenekleri yendi (1122). 1125'den sonra Selçuklu Türklerine seferler düzenledi. İmparator yaralanıp 1143'de ölünce yerine oğlu I. Manuel geçti. Bu dönemde II. Haçlı seferi gerçekleşti. Sefer Alman-Fransız çekişmesi, seferin kötü idaresi, zor yol koşulları yüzünden başarısız oldu. Bizanslılar, Venediklilerin kendi topraklarındaki ekonomik ayrıcalıkları suistimal etmesinden bıkmıştı. Manuel, Venedik tekelini kırmak için rakip Cenova'ya (1169) ve Pisa'ya (1170) da ekonomik ayrıcalıklar verdi. Ancak Bizans ekonomisi iyice kötüleşti.

Pronoia: 1108'den sonra vergiden muaf toprakların devlete askeri yükümlülük karşılığında özel şahıslara bağışlanması.

Bu arada, Manuel'in düşmanı Alman imparatoru I. Friedrich, Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan (1156-1193)'ı Bizans'a karşı kışkırtmıştı. Manuel, güçlü bir orduyla Anadolu'ya geçti. Doğruca Frigya'ya ilerledi. Ancak orada 17 Eylül 1176'da Türklerin Myriakephalon'un dar geçitlerinde kurduğu pusuya düştü. Büyük bir bozguna uğradı. Bu savaş Bizans'da asker ve toprak kayıpları bir yana büyük moral bozukluğu yarattı. Devlet, eski karizmasını bir daha kazanamadı. İmparator, politikasının ve yenilgisinin üzüntüsünden 1180'de öldü. I. Manuel'in halefi oniki yaşındaki oğlu II. Aleksios Komnenos (1180-1183) idi. Asıl iktidar Manuel'in yeğeni Aleksios ile Fransız imparatoriçe Mari'deydi. Mari, yabancı Latinleri kayırıyor ve önemli konumlara getiriyordu. Kentin bir mahallesi Ceneviz, Pisa, Venedikli tüccarlarındı. Darbeci Andronikos Komnenos halkın antipatisini ustaca kullandı (Eylül 1183). Andronikos, iki yıllık idaresinde iç teşkilatı büyük bir ustalık ve hızla düzene soktu. Merkezin aleyhindeki ve halkı ezen aristokrasiyi ezdi. Üretici sınıfı ezen vergileri hafifletti. Görevini suistimal eden memurları ölüm cezalarına çarptırdı. Maliye ve ticaret düzeldi. Tam bir refah devri yaşandı. Andronikos'un ölümüyle Komnenos hanedanı sona erdi.

IV. Haçlı Seferi ve Latin Hâkimiyet Devri (1204-1261)

Bizans imparatorları, Komnenos döneminden sonra tehditlerle başa çıkamadılar. Genel kaos içinde malikâne sahibi soylular taht için savaşıyordu. 1203'deki IV. Haçlı seferinden sonraki dönemde ülke bu sınıfın lehinde parçalandı. 14. yüzyılda bu ayrıcalıklı sınıfın iktidar ve zenginliği halkın tepkisine ve sosyal kargaşaya neden oldu. Zayıflayan imparatorluğun dağılması hızlandı. İmparatorluk ekonomisi de sürekli olarak bozuldu. Devlet, 7. yüzyılda Suriye ve Mısır'ı Araplara kaptırmaktan pek etkilenmemişti. 11. yüzyılda Anadolu'nun Selçuklulara kaybı onu derinden sarstı. Ticaret, Thessaloniki (Selanik) gibi liman kentiyle sınırlı kaldı. Diğer devletlerle Akdeniz ve Doğu denizlerinde güçlü bir donanmayla rekabet edilebileceklerini anlamayan imparatorlar, Venedik donanmasının hizmetini yeğlediler. Başkent halkı 1185'te aristokratların desteğiyle isyan etti. İmparator II. İsaakios Angelos (1185-1195), hazine açığını kapatmak için yeni vergiler koydu. Genel hoşnutsuzluk yeni taht kavgaları çıkardı. Türklerin Anadolu'daki ilerleyişi sürmekteydi. Yeni bir darbeyle İsaakios'un kardeşi III. Aleksios tahta çıktı. Ancak tahtta fazla kalamadı ve kaçtı. IV. Aleksios, Haçlı desteğiyle babası II. İsaakios ile tahta çıktı (1203). Haçlı donanması 1203 Haziranında başkent önündeydi. Bütün Doğu pazarlarını ele geçirip Ceneviz rekabetini kırmak isteyen Venedikliler hedefi Mısır olan Haçlı seferinin yönünü değiştirdi. Bizanslı halk, 1204 başındaki isyanda imparatorları öldürdü. Dukas Murçuflos, V. Aleksios adıyla tahta çıktı. Latinlere kafa tutunca başkent Latinlerce istila edildi. Kent ve çevresinde bir Latin devleti kuruldu. Venedikli ve Fransızlar Doğu'nun ilk Batılı imparatorunu seçti. Flandre kontu Baudouin, Ayasofya kilisesinde taç giydi. Haçlılar halka çok büyük zulümlerle işkence ettiler. Şehri yakıp yıktılar ve yağmaladılar. Bizans yazarları Müslümanların bile Bizanslılara sözde din kardeşleri Batılı Latinler kadar eziyet etmediğini yazar. Bizans idaresi Nikaia'da 57 yıllık bir sürgüne gitti. İmparatorluk parçalandı. Komnenos hanedanı Trabzon'da bir prenslik kurdu. Angelos hanedanı kuzeybatı Yunanistan (Epiros)'da bir despotluk kurdu.

Haçlı Seferini dinî nedenlerle yapan Batılılar yüzyıllardır maddî egemenliği elinde tutan Bizans'ı yağma derdine düştüler. Başkentin bölgelerini paylaştılar. Latin imparator yarısından fazlasını; Venedik Ayasofya kilisesiyle kalanını aldı. Latin bir rahip Bizans patriği oldu. İmparatorluk, Batı'daki gibi feodal devletçiklere bölündü. Bizanslılar, Constantinopolis'e dönebilmek için 57 yıl bekledi. 1262'de Mihail Palaiologos'un birlikleri kenti ele geçirdi. Mihail (1261-1282) de Ağustos'da törenle şehre girerek patrik Arsenios'un elinden taç giydi. Oğlu Andronikos'u ortak imparator ilan etti ve Palaiologos hanedanını kurdu.

PALAIOLOGOS HANEDANI DÖNEMİ VE ÇÖKÜŞ (1261-1453)

Palaiologos Hanedanı Dönemi, edebiyat ve sanatın yükselişi yanında içerde ve dışarda savaşlarla dolu son bir çırpınışın hikâyesidir. VIII. Mihail Palaiologos (1261-1282), boyutları iyice ufalmış yeni bir devlet kurmuştu. Devlet arazisi, Anadolu'nun kuzeybatısı, Trakya, Makedonya'nın bir bölümü, Thessaloniki ve kuzey Ege adalarıyla Çanakkale ve Karadeniz Boğazları ile sınırlanmıştı. Bizans devleti, Epiros Despotluğunu ele geçirmişti. Kısmen Mora'ya sahipti. Anadolu'da Türkler, Balkanlar'da Bulgarlar ve Sırplar kuvvetlenirken Bizanslılar birleşemiyordu: Trabzon Rum devleti hâlâ merkezden bağımsızdı. Ege'de Venedik, Karadeniz'de Cenova egemenliği sürüyordu. İmparatorluğun sonunu başkentin Osmanlı Türklerinin eline

düşüşü değil, aç gözlü Latinler hazırladı. VIII. Mihail'in cesareti ve diplomatik dehası büyük bir tehlikeyi önledi. Sicilya'nın Norman kralı Manfred'in Bizans'a dönük hırsları vardı. Manfred, 1266'da, Papa VI. Clement'in Sicilya Kralı ilan ettiği Charles d'Anjou tarafından öldürüldü. Charles, Manfred'in politikasını sürdürdü. VIII. Mihail, Papa'ya desteği karşılığında Kiliselerin birleşmesi için görüşmeyi teklif etti. Bu teklif Papa'ya çok cazip göründü. 1274'de Mihail, Bizans karşıtı koalisyona rağmen Anjou'nun ordularını bozguna uğrattı. Mihail Palaiologos, Türk istilasını görmedi. Türkler geçici seferlerle yetinse de Bizans sınırlarının zayıflığını anlamışlardı. Bizans'ın diğer düşmanı Sırplardı. VIII. Mihail'in halefi oğlu IX. Mihail (1284-1329) idi. Onun ölümünden sonra imparator olan II. Andronikos, İoannis Kantakuzinos'un desteğiyle başkenti zapt ederek taç giyen asi torunu III. Andronikos ile mücadele etti (1328). III. Andronikos taç giydiğinde devlet işlerini dostu Kantakuzinos'a emanet etti. 1341'de ölen III. Andronikos veliaht belirlememişti. Yeni varis, dokuz yaşındaki V. İoannis Palaiologos idi. Kantakuzinos, niyabeti imparatoriçe Anna'ya bıraksa da iç savaş çıktı. Sonunda taraflar anlaşıp idareyi ortaklaşa devraldılar. Bu arada Sırp kralı Stefan Duşan Thessaloniki'ye yürümüş, Bulgarlar kuzey sınırına asker yığmıştı. Arada bir Rumeli'ye geçen Türk akıncılar Trakya'ya saldırıyordu. Kantakuzinos'un Sırplara karşı müttefiki Aydınoğlu Umur Bey idi. Ama bu küçük ordu Trakya'yı yağmalamak isteyen disiplinsiz askerlerden oluşuyordu. Kantakuzinos, 1345'de Orhan Bey ile ittifak yaparak kızı Theodora'yı gelin verdi. 1347'de başkente girerek taç giydi. Taht naibesi Anna ile anlaştı. Bu anlaşmayla iç savaş sona erdi.

Bizans'daki iç savaştan en kârlı çıkan Osmanlılardı. Kantakuzinos, ödeme yapmak için kiliselerden değerli eşya topladığı Osmanlı birliklerine parası yetmeyince onlara Gelibolu'da bir üs sağladı. Süleyman Paşa, yıkık Çimpe kalesini onarmak için askerleriyle Kallipolis (Gelibolu) yarımadasına geçti. 1354'de tüm Trakya'da çok şiddetli bir deprem oldu. Şehir, kasaba ve köyler yıkıldı. Süleyman Paşa, yeni yerleşim alanları arayan Türkmen gruplarını Rumeli'ye geçirdi. Sakinlerinin terk ettiği Kallipolis şehrine yerleştirdi. VI. Ioannis, 15 Haziran 1383'de ölünce V. Ioannis Palaiologos imparator oldu. Bu arada Süleyman Paşa'nın orduları Trakya'da ilerledi. V. Ioannis, Batı'dan yardım alabilmek için Papa'ya Ortodoks ve Katolik Kiliselerini birleştirmeyi vaadetti. Bunun için İtalya'ya giden imparator, Çirmen savaşının (1371) mağlup Sırp prensleri gibi sultan I. Murad'ın vassalı oldu.Ioannes, 1376'da oğlu IV. Andronikos tarafından tahttan indirildiğinde sultanın yardımıyla tahtını geri aldı (1379). Vassallık statüsü gereği oğlu Manuel'i I. Bayezid'in sarayına rehin gönderdi. Bu itaatkâr tavır, Bizans'ın Osmanlı politikasının mihenk taşını oluşturdu. V. Ioannis, 1391'de öldü. Aynı yıl Manuel taç giydi. İlk yıllarındaki uysal politikası sonra değişti. Manuel, Osmanlılara karşı Avrupalı hükümdarlara yaklaştı. I. Bayezid'in tepkisi Constantinopolis'i, 1394'de ablukaya almak oldu. Manuel, 1399'da tahtı VII. Ioannis'e emanet edip askerî yardım için Batı Avrupa'ya gitti. 1402'de Osmanlı kuvvetleri Ankara Savaşı'nda Timur'a yenildiğinde şartlar aniden değişti. Bayezid'in oğulları durumlarını güçlendirmek için Venedik ve Bizans'tan yardım istediler. En büyük şehzade Süleyman Çelebi (1403-1411) Venedik, Ceneviz, Rodos şövalyeleri ve Bizans'a birçok toprak bağışı yaptığı bir barış antlaşması imzaladı. VII. Ioannis bundan faydalanarak Marmara Denizi'nin Avrupa kıyısıyla Thessaloniki'yi tekrar Bizans topraklarına kattı. II. Manuel, 1403'de Batı'dan dönünce I. Mehmet Çelebi (1413-1421) Bizans ile dostane ilişkiler kurdu. Bu ilişkiler II. Murad (1421-1451) döneminde bozuldu. II. Manuel, idareyi oğlu VIII. Ioannis'e devretmişti. VIII. Ioannis'in içinde bulunduğu Osmanlı karşıtı savaş yanlıları I. Ba-

yezid'in Bizans'da rehin tutulan oğlu Düzmece Mustafa'yı serbest bıraktı. II. Murad, amcasını güç bela saf dışı etti. 1422'de Constantinopolis'i kuşattı ancak başarılı olamadı. 1424'de yeni bir barış anlaşması imzalandı. Bizans tekrar tazminat ödeyen vassal devlet oldu. Filozof imparator olarak tanınan II. Manuel, 1425'de öldü. II. Manuel'in yerine oğlu VIII. Ioannis geçti ve 1448'e kadar tahtta kaldı. 1423'den beri Osmanlı kuşatması altındaki Thessaloniki düştü (1430). Böylece Bizans İmparatorluğu, Constantinopolis ve civarıyla Mora'ya sıkışıp kaldı. İmparatorluğun varlığı başkentin kara surlarına ve Mora'nın korunmasına bağlıydı. VIII. Ioannis ve Mora'daki kardeşleri Korinth geçidindeki Heksamilion (Germehisar) surunu güçlendirdi. İmparator, Doğu-Batı kiliselerinin Papa'nın otoritesi altında yeniden birleşmesini (union) savunuyordu. Papa IV. Eugenius, Ferrarra'da bir konsil toplayınca bizzat katıldı.

Ortodoks ve Katolik mezhepleri Ortodoks temsilcilerin tavizleriyle 1439'da uzlaştı. Birlik güya yeniden sağlandı. İmparator, başkentteki ruhban sınıfınca protesto edildi. Bu arada Macar ve Sırpların idaresindeki Haçlı ordusu Balkanları geçerek Niş önünde Osmanlı ordularını yenerek Varna'ya ulaşmıştı. II. Murad, 1444'de Varna Savaşı'nda Haçlıları yenince VIII. Ioannis'in kurtuluş umutları yok oldu. Sultan, Varna'dan Mora'ya yürüdü. Bizans ordusunu Heksamilion surunun güneyine püskürttü. 1448'de Osmanlılar II. Kosova savaşında Haçlıları yenince Bizans çaresiz kaldı. Ioannis, kısa süre sonra öldü. Union karşıtları kardeşi Demetrios'u destekliyordu. Naibe imparatoriçe Helena Constantinus'u tutuyordu. İki kardeş anneleri Helena'nın gayretiyle sultanın arabuluculuğuna başvurdu. Sultan, Konstantinos'un tahta geçmesini onayladı (1449). Kaderin garip bir cilvesidir ki son imparator ilk imparatorla aynı adı taşıyordu.

XI. Konstantinos, II. Murad'ın 1451'de ölümünden ve II. Mehmed'in tecrübesizliğinden yararlanmak istedi. II. Mehmed'i Bizans başkentinde rehin olan şehzade Orhan'ı serbest bırakmakla tehdit etti. II. Mehmed, Bizans başkentine yürüdü. Elçilerle hediyeler gönderen imparator kuşatmayı engelleyemedi. Nisan 1453'de başlayan son kuşatmada kentin savunmasına Batı'nın desteğini sağlamak için Bizans kilisesinin Roma'ya bağlılığını ilan ettiyse de sonuç alamadı. Savaşın akıbeti belliydi. Teslimiyeti halinde saygı görebilecekken direnmeyi seçti.



Resim 9.5

Bizans başkenti Osmanlı kuşatması altında

Teslime yanaşmayan son Bizans imparatoru, 29 Mayıs 1453'te surları aşan Osmanlı askerleriyle çarpışırken öldürüldü. Cesedinin bulunup bulunmadığı hala tartışılmaktadır. Kaynaklar sadece imparatorların giyebildiği kırmızı çizmelerinden tanınan cesedinin ölü askerlerin arasında bulunduğunu yazar. Ortodoks kilisesi Constantinus'u şehit ve aziz ilan etti. Yunanlılar ve Rumlar onu *mermerleşmiş imparator* olarak anar. Bir gün canlanarak imparatorluğu yeniden kurup Türkleri İstanbul'dan atacağına inanırlar. Bizans başkentinin fethi Batılı tarihçilerce bir felaket olarak nitelendirilse de IV. Haçlı seferinde tahrip edilen kent fetihten sonra yeniden doğdu. İyice azalan nüfusu yüzünden *dul bir kraliçeye* benzetilen eski Bizans başkenti, II. Mehmed'in emriyle yeniden imar edildi. Anadolu'dan getirilen halk ve dönmesine izin verilen bir kısım eski ahaliyle yeniden canlandı.

SIRA SİZDE 5 

Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünün Osmanlı ilerleyişi dışındaki politik, ekonomik nedenlerini değerlendiriniz.

BİZANS UYGARLIĞI VE SANATI



Bizans uygarlığının ve sanatının genel özelliklerini öğreneceksiniz.

4. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Doğu Hristiyanlığı'nın kutbu olan Bizans kültürü ve uygarlığı, imparatorluğun başkentinin Byzantion'a taşınmasıyla birlikte zengin ve köklü Ön Asya ve Anadolu kültürlerinden etkilenmiştir. Bizans sanatı ise, büyük ölçüde Roma ve Yunan sanatı ile ilişkili bir sanattır. Ancak bu sanat hristiyanlığın hizmetinde olmuş ve bu dinin beğeni ve tercihlerinin izlerini taşımıştır.

Devlet Yönetimi

Bizans İmparatorluğu, fiilen ve hukuken bütün iktidarın kaynağı ve odağı imparator olan monarşik bir idari yapıya sahipti. İmparatorun Tanrı'nın iradesiyle bu makama seçilmiş bir kişi olduğuna inanılırdı. Hristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesinden sonra Constantinopolis patriği imparatora çoğunlukla Ayasofya'da taç giydiriyordu. İmparator kilisenin koruyucusu ve ortodoksluğun savunucusuydu.

İmparatorlukta idari örgüt merkez ve eyaletler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Merkez örgütü, saray memurları ile sivil ve askeri memurlardan meydana gelen bir memurlar aristokrasisinin elinde bulunuyordu. Merkez örgütünde en önemli kuruluşu, Roma senatosu örnek alarak kurulmuş olan *senato* oluşturmaktaydı. Ayrıca, imparatora daha yakın olan *Hagion Konsistorion (Kutsal Şura)* bir çeşit saray şurası görevini yürütüyordu.

Taşra örgütü Heracleius ve halefleri zamanında önemli değişikliklere uğramış ve *thema* adı verilen askeri idare bölgeleri kurulmuştur. Her themanın başında *strategos* adı verilen bir çeşit askeri valiler bulunmaktaydı.

Hukuk

Adalet örgütünün başı imparatordu ve yalnız onun adına adalet dağıtılabilirdi. 14. yüzyılın başlarına kadar en yüksek mahkeme imparatorun başkanlık ettiği mahkemeydi. Üyeleri yüksek memurlardan seçilirdi. Bunun dışında yüksek daire başkanlarının yönettikleri mahkemeler ve kentlerde ilk mahkemeler bulunuyordu.

Edebiyat

Bizans edebiyatı, ilk zamanlar Antik edebiyatın devamı niteliğindedir. Hristiyanlığın devlet dini olarak kabul edilmesinden sonra bile eski pagan edebiyat devam etmiştir. Ancak Hristiyan düşüncesi hemen sonra edebiyatta da ağırlığını hissettirmiştir. Şeklen eskiye bağlı kalınsa da ruhen Hristiyan bir edebiyat idi. Bizans yazarlarının çoğunda *Kutsal Kitap (Kitab-ı Mukaddes)*'ın bilinmesi, Antik eserlerin bilinmesi kadar önemli sayılırdı. I. Justinianus devri, Bizans edebiyatının en parlak dönemidir. Başkent Constantinopolis başta olmak üzere Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'daki kentlerde de edebi bir canlılık vardı. Tarih, hukuk, bilim ve teknoloji Bizans şiirine konu oluyor ve her tür nesir şiire çevriliyordu. Önemli Bizans şairleri arasında *Nannos, Romanos, Musaios, Patrik Sergios* sayılabilir. 7. Yüzyılın ortalarından itibaren Bizans edebiyatı bir duraklamaya girmiştir. Özellikle ikonoklasm hareketi kutsal resimlerin yanı sıra bilimsel ve edebi faaliyetlerin durmasına neden olmuştur. Bu dönemin özelliği çoğunlukla din adamlarının yazmış olduğu şiirlerde dinî temaların işlenmesidir. Ayrıca paganlarca şehit edilmiş azizlerin biyografileri de bu dönemde oldukça yoğun işlenen konular arasındadır. Bizans'ın ilk kadın şairi *Kasia* bu dönemde yaşamıştır. Constantinopolis Üniversitesi'nin yeniden kurulması (863) iki yüzyıllık bir duraklama devresini bitirerek yeni ve parlak dönemi başlatmıştır. Antik dönem ve Bizans devri eserleri toplanarak incelenmiş ve özetlerinden oluşan ansiklopediler hazırlanmıştır. Bunun en önemli örneği Suidas'dır. Bu dönemde ayrıca milli destanlar, epigramlar, ilahiler, manzum eserler kaleme alınmıştır. 12. yüzyıla gelindiğinde halk dilinde yazılmış didaktik, satirik, lirik şiirlerin yanı sıra atasözleri ve hikayeler yazılmaya başlanmıştır. Diğer yandan antik Grek mitolojisi halk edebiyatına hakim olmuştur.

Eğitim ve Öğretim

Daha çok erkek çocukların okula gönderildiği Bizans İmparatorluğu'nda eğitim yaygın değildi. Sivil, asker, din görevlileri ile büyük toprak sahipleri ve zengin tüccarların çocuklarının tercih edildiği ortaöğretimde antik Yunan yazarlarının metinleri okutuluyordu.

Constantinopolis'in yeni başkent olmasından sonra imparatorluğun çeşitli bölgelerinden, özellikle Atina, Mısır ve Suriye'den gelen bilginler başkenti bir bilim merkezi haline getirmişlerdi. Başkentteki ilk yüksekokul veya üniversite II. Theodosius tarafından kurulmuştu. İmparator Justinianus döneminde üniversite eğitimine önem verilmiş, ancak ondan sonra üniversite zayıflamaya başlamış ve Phokas tarafından da kapatılmıştır.

9. yüzyılda Bizans uygarlığı büyük bir düşünsel ve sanatsal bir hamle yapmıştır. İmparator III. Mihail ve dayısı Bardas, Constantinopolis Üniversitesi'ni yeniden açmış (863), kürsülerini ünlü bilginlere teslim ederek bu kurumun tüm doğu dünyasının çok önemli bir kültür merkezî haline gelmesini sağlamışlardır. Magnaura sarayının çatısı altında bulunan bu üniversite, dinî bağnazlığa karşı özgür düşüncenin yuvası oldu. Dini inançlarla ilgili bir amaç gözetmediği gibi öğretimini dinsel-bilimsel tartışmalara da endekslemeyen üniversite laik, din dışı ve hatta putperest olarak nitelendirilebilir. Bu kurumda inceleme ve açıklamalarda bulunan âlimler kilise mensupları değil, antik düşünce üstatları, Yunanistan'dan gelen filozof ve şairlerdi. Hellenizm, üniversite çatısı altında yeniden doğuyor ve güçleniyordu. Bilgilerinin derinliği ve çalışma alanlarının genişliği ile herkesi hayran bırakan âlimler, sonraları İtalya ve Fransa'daki Rönesans'ı yaratacak olan büyük hümanistlerin

Studion Manastırı: (780-802) İstanbul`da kalıntıları bugüne ulaşan nadide kiliselerden biridir (İmrahor Camii). Bugün yalnızca dış duvarları ayaktadır. 463 yılında Roma Patriği Studius tarafından yaptırılmıştır. 15. yüzyılda kilise, cami ve medrese olarak kullanılmaya başlandı. Bazilika tarzındaki bu yapı, 1894`teki depremde büyük hasar görünce boşaltıldı.

öncülleridir. Constantinopolis, bilimsel olarak barbar Batı'dan beş yüzyıl ilerdeydi. Grek kültürünün bu gelişmesi, kiliseyi rahatsız ediyor ve ortodoks kilise, filozof Leon, Fotios ya da Patrik İoannis gibi derin bilginlere şeytanın uşakları gözüyle bakıyordu. Kilise bilginleri de **Studion manastırında** toplanarak Magnaura okulununkine taban tabana zıt ideallerden ilham alan ikinci bir üniversite kurdular. Bu üniversite, insanî bilgi dallarını Hristiyan bir görüşle geliştirerek öğrencilerine doktrinlerini öğretiyordu. Azizlerin yaşam öykülerini konu alan büyük eserler (Hagiografi) bu devirde bu manastırda yazıldı. Bu arada Kasia adında güzelliğiyle ün salmış genç bir kadın, din dışı şiirleriyle herkesi büyülerken Studionlu keşişler, başarılı dini şiirler yazıyorlardı. Bizanslı bilginlerin ve sanatçıların merak, anlama ve sempati duygusu, komşu uygarlıkları da incelemeye yöneltiyordu. Bağdat halifesinin sarayı Bizanslı sanatçılara esin kaynağı olan ve zaman zaman rekabet ettikleri bir merkezdi. İmparatorlukla hilafetin karşı karşıya geldiği savaşların önemi yoktu. İki uygarlık, birbirlerine gösterebilecekleri en orijinal yaratımları paylaşıyor ve karşılıklı hayranlık duygusu, geniş ve yüce bir hoşgörü havası oluşturuyordu.

Sanat

Bizans sanatı, Doğu Akdeniz çevresinde yer alan toplulukların, hristiyan inancı içinde meydana getirdikleri bir sanattır ve ana kaynağı Anadolu topraklarıdır. Bu sanatın özü Anadolu sanatıdır. Makedonya, Yunanistan, Suriye Mısır ve Kuzey Afrika'daki Bizans eserleri, eyalet sanatı örnekleridir.

4. yüzyılın ilk yarısında Hristiyanlığın serbest bir din olmasıyla 4. ve 5. yüzyıllarda Bizans sanatı bir geçiş süreci yaşamış ve Yunan -Roma dünyasının geleneklerini yeni inanca uyarlamaya çalışmıştır. Bu dönemin eserleri biçim ve süsleme bakımından Eskiçağ Roma sanatına bağlıdır. Bu nedenle Bizans sanatının başlangıcı kesin bir çizgi ile ayrılamaz ilk yüzyılların sanatına *Erken Hristiyan Sanatı* da denir. Bizans sanatı birbirinden farklı özellikleri olan dönemlere ayrılır:

1. *Erken Bizans Dönemi Sanatı:* 5. yüzyılın sonlarından ikonoklasm hareketinin başladığı 726 yılına kadar devam eder. Bu dönemde Hellenistik ve Roma sanatı özellikleri Bizans sanatı üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca Yakındoğu'nun sanat ve estetik zevkleri de sanata sızmıştır.
2. *İkonoklasm Dönemi Sanatı:* Bu dönemde (726-842) tasvir yasağı vardır. Dini resimler yasaklanmış ve tahrip edilmiştir. Tamamen bezemeye dayanan ve dini olmayan sanat anlayışı hakimdir.
3. *Orta Bizans Dönemi Sanatı:* Bizans sanatının kendine özgü karakterini bulduğu dönemdir (842-1204). İslam uygarlığı ile beraber, İlkçağ'ın bilgi ve Doğu'nun sanat zevkini egemen kıldıkları bir dönemdir.
4. *Son Dönem Bizans Sanatı:* 1261'den 1453'e kadarki son eserlerin verildiği dönemdir.

Rölik: Hazreti İsa ve azizlerle ilişkili ya da onlardan artakalan kutsal eşya veya parçalar.

Erken Hıristiyan sanatı İsa ve azizlerin tasvirinden sakınmıştı. Bu sanat kendini sembolik temsil ile sınırlamıştı. Bunun nedeni muhtemelen putlara tapınmayı yasak eden Musa peygamberin öğretisinden kaynaklanmaktaydı. Ancak yavaş yavaş ve özellikle imparator I. Constantinus ile birlikte dini resimler kabul edilmeye başlamıştır. *İkonaların* aziz ve **rölik** kültlerini teşvik eden eski gelenekten kaynaklandığı görülmektedir. Hristiyan inancında azizler, insanlarla tanrı arasında bir aracı işlevi görmeye başlamıştır: Azizler, koruyup gözeten olarak işlev görmüştür. Hristiyanlığın ilk zamanlarında bile insanların her an güçlü bir azizin yanında olmasının imkânsızlığı düşünülürse aziz tasvirlerinin neden önem kazandığı kendiliğinden anlaşılır. Azizle bağdaştırılan rölikler ve onları betimleyen resimler, azizle irtibata

geçmeyi sağlayan bir araç olarak görülmüştür. İkonaların yüceltilmesi *Neoplatonist* düşünceden de beslenmiştir. Bu felsefi sisteme göre çevremizde gördüğümüz dünya gerçeğin bir kopyası ve yansımasıdır. Tanrının ya da bir azizin resmi orijinal değildir, ancak orijinal olanın bir yansımasıdır ve bu nedenle gördüğümüz herhangi bir şey kadar da gerçektir. Böylece, inananların gözünde bir ikona kendine ait güçlere sahip olmuş olmalıdır. İkonalara tapınmak başlarda bireysel düzeydeyken çok geçmeden cemaatin ortak tapınımının bir parçası haline geldi. Bu adetler en çok Suriye ve Mısır'ın sanatsal geleneklerine benzemekteydi. Özellikle 6. ve 7. yüzyıllarda ikona tapınımı yaygın bir hal aldı. II. Justinianus, bastırdığı sikkelerde ilk kez İsa figürüne yer veren imparator oldu.

Quinisextum konsili (691-92) İsa'nın sembolik tasvirini yasaklamıştı ve aslı gibi resmedilmesini istemişti. İkona kültlerinin gelişimine karşı duranlar hep olmuştu, fakat bu karşıtlık konsilin toplandığı döneme kadar hep suskun kalmıştı. İkonoklast hükümdarları barbar saymak yanlış olur. Bununla birlikte, kendilerini hayranlık uyandıran dinî sanat eserlerini yok etmekle suçlayan hasımlarının iddialarından biri budur. Suçlama, haklıysa da bunların yerine çoğu zaman yenileri konulmuştur. Vlaherna Kilisesi V. Constantinus tarafından ağaç, her çeşit kuş ve hayvan resimleriyle süslenmişti. Bunları, içinde balıkçıl kuşlarının, kargaların ve tavus kuşlarının birbirine karıştığı sarmaşıktan kenar nakışları çerçeveliyordu. Kiliselerin içinde bile genel yaşantı sahnelerine, manzaraları, şenlikleri, hayvanları temsil eden mozaik ve resimlere dokunulmamıştır. İkonoklastların yasakladıkları ve yok ettikleri Tanrı'yı, Meryem'i ve azizleri somutlaştıran resimlerdir.

Hellenistik Alexandreia (İskenderiye) geleneklerine ve antikiteye dönen bu yeni ikonoklast sanatın temaları arasında dinî motifler, halk hikâyelerinden sahneler ve hatta portreler vardı. Constantinus'un izinden giden Theophilos, kilise mensuplarının itirazına rağmen, kutsal mozaikler yerine zevkli bir gerçekçilik ve hayat ifadesi taşıyan hayvan resimlerini koydu. Büyük bani Theophilos, doğanın taklit edildiği Büyük Saray'ın duvarları içinde bir sıra ihtişamlı yapılar bina ettirdi. Duvarları mermer kaplanmış ve kubbesi bütünüyle altın yaldızlı muazzam bir taht salonu, aynı biçimde süslenmiş bir kapalı teras, etrafı sütunlarla çevrili geniş bir avlu. Bu avludan, ortasında altınla süslenmiş gümüş çemberli tunçtan büyük bir şadırvanlı havuzun bulunduğu meydana iniliyordu. Bu harika mekanın etrafına bir tiyatroya benzeten basamaklar yapılmıştı. Görkemli dekoruyla bu tiyatro, muhteşem şenliklerin yapılabileceği genişlikteydi. Hipodromdaki hizipler, altın koşum takımlarıyla kaplanmış atlarını, getirip imparatora burada takdim ederlerdi. Ağır meşalelerle yapılan şenlik dansı burada yapılırdı. İmparator, mücevherlerle kaplı bir taht üzerine oturarak törene başkanlık ederdi. Bu tahtın üzerinde dört yeşil mermer sütunun taşıdığı bir kubbe yükselirdi. Etrafta birbiri ardınca salonlar vardı. Duvar resimleri zafer anılarını tasvir eden Aşk Salonu, pembe mermerden sütunları ve yan duvarlarındaki hayvan resimleri ile İnci Salonu, altın bir kubbenin örttüğü yatak odası; bahçelerde bunlar kadar muhteşem binalar. Bu köşkleri döşenmesinde kullanılan kuyumculuk öyle kusursuz, zengin ve ince bir seviyeye erişmişti ki, 14. yüzyıl sanatçılarından Floransalı Cellini'nin ince sanatı bile bunu aşamamıştır. Üstleri altın kuşlarla dolu kesme altından ağaçlar, altın çekmeceler, altından aslanlar, altından yapılmış efsane hayvanları ve hatta altından yapılmış orglar bu yapıları süslerdi.

İkonoklast hükümdarların mimaride ve süsleme sanatları alanında eş değeri I. Justinianus devridir. İkonoklastların dinî sanatı kötü görüp yok ettikleri söylemek doğru değildir. Dinî sanatı sadece gözler önüne sermek istememişlerdir. Örneğin, kitaplardaki tezhiplere ve resimlere dokunmamışlardır. Böylece keşişlerin faaliye-

ti, elyazması kitapların resimlenmesi ve tezhibiyle sınırlı kalmıştır. Chloudos'un İlahi Kitabı buna güzel bir örnektir. Halkın anlayacağı sadelikte ve heyecan verici bir gerçekçilikle sihir ve hayat dolu iki yüzden fazla kompozisyonu kapsayan bu eser, Tevrat ve İncil'in sahneleriyle süslenmiştir.

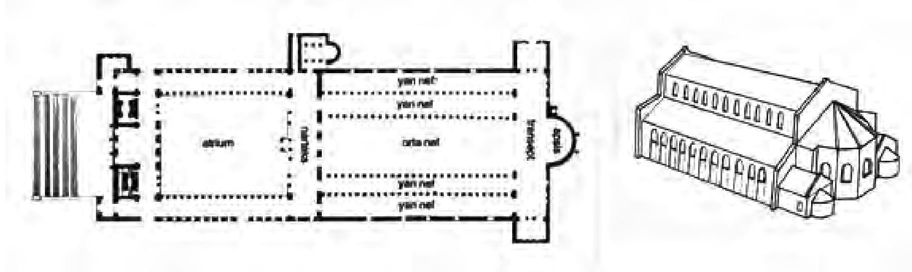
İkonoklasm hareketi, birçok eseri yok etmiş olsa da Bizans estetiğini yeni arayışlara yöneltmiştir. Bizans sanatını şekilcilikten kurtarmıştı. Dini sanatın boşluğu, din dışı antik dünyadan ve doğadan ilham alan, gerçekçi bir sanatla doldurulacaktı. Yeni ifade yolunu arayan bu sanat, mücadele içinde gençleşti.

Mimarî

Bizans mimarisi, 4. ve 5. yüzyıllarda Hellen ve Roma kültürünün yeni bir yorumu olarak Anadolu'da doğmuş ve Constantinopolis'te gelişmiştir. Bizans mimarisi, ilk olarak Arap mimarîsinden faydalanmış ve bu bilgiyi yorumlayarak kendi amaçlarına uydurmuştur. Doğu mimarlığının etkisi altında gelişen Bizans mimarisi, bir tuğla mimarisidir. Ayrıca malzeme olarak taş, bazen taş ve tuğla birlikte (almaşık) kullanılmıştır.

Hellenistik ve Roma döneminde bir toplantı mekânı olan bazilika, açık pazarı ve mahkemesi bulunan büyük salonlardı. Ticari anlaşmazlıkları çözen hâkimin yerine İsa'nın konmasıyla hristiyanlaştırılarak kiliseye dönüştürülmüştür. Bazilika şeklindeki kilise, uzun bir yapıdır. Doğu ucunda yarım yuvarlak bir şekilde dışarı taşan, toplantı ya da ayinin yöneticisinin durduğu *apsis* adı verilen yarım daireli boşluk vardır. Apsisin önünde ise koro alanı bulunmaktadır. Batı ucunda ise, *narteks* adı verilen bir hol bulunur. Narteksin iki yanındaki merdivenlerden yan neflerin üzerinde uzanan ve kadınlara ait olan galerilere çıkılır. Bir bazilikanın üstü çift meyilli ve kiremit kaplı ahşap bir çatı ile örtülü olurdu. Bu basit ve sade kilise tipi; Erken Hristiyanlık ve Erken Bizans sanatında çok tutulmuş ve birçok örnek verilmiştir.

Resim 9.6



Bazilika planı ve görünümü

İtalya, Anadolu, Yunanistan, Mısır, Filistin ve Suriye'de yapılan bazilikaların birçoğu günümüze kadar gelebilmiştir. 6. yüzyılda bazilikaların üzeri tonoz kemerler ya da kubbelerle örtülmüştür. Kubbeli bazilikaların en görkemli örneği Hagia Sophia (Ayasofya) kilisesidir. Bu eser dikdörtgen plân üzerine oturmuştur. Bunun batısına yerleştirilen narteks, yani giriş bölümü vardır. Narteksin önüne de bir *atrium* (iç avlu) gelmiştir. Ayasofya'nın dış yüzeyindeki tuğlaları sıvalıdır. Yine tuğla ile örülen kubbeler kurşunla kaplıdır. İç duvarlar, payandalar ve zemin çeşitli mermerlerle; tonoz ve kubbeler ise mozaiklerle kaplanmıştır. 1453'den sonra cami olarak kullanılan Hagia Sophia (Ayasofya), 1933'ten sonra müze hâline getirilmiştir.

Ahşap örtülü ve kubbeli bazilika kiliselerden sonra, Bizans mimarlığının ikinci kilise tipi haç plânlı olanlardır. 8. yüzyıldan sonra bu kiliseler kare plânlıdır. Kare-

nin ortasında dört fil ayağı üzerinde bir kubbe oturtulmaktadır. Kubbenin ağırlığı da dört taraftan, eksenleri birbirine dikey olan beşik kemerle karşılanmaktadır. Bu kubbe ve kemer sistemi zemine yansıtıldığından, dört kolu birbirine eşit bir haç (Yunan haçı) oluşmaktadır. Ortada yer alan ana kubbe dışında, dört kol üzerine de kubbeler konarak sayı beşe çıkarılmıştır. Doğuda bir apsis, batıda ise narteks bulunur. Haç plânlı kiliseler, başta başkent olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde yapılmıştır.

Bizans dönemi sivil ve askerî mimarî örneklerine başkentte ve Anadolu'nun birçok yerinde rastlanabilir. Şehirlerin etrafını çevreleyen surlar, kaleler, çeşitli saraylar, su kemerleri, köprüler, yer altı yollan, direkli caddeler, üzeri kapalı ya da açık sarnıçlar örnek olarak gösterilebilir. Bugün de İstanbul'daki surlar, Tekfur Sarayı, Chora Manastırı(Kariye Camii), Pantakrator Manastırı (Zeyrek Camii), Yerebatan ve Binbirdirek sarnıçları, Valens Su Kemeri (Bozdoğan Kemeri), Çukurbostan Açık Sarnıcı, Dikilitaş, Çemberlitaş Bizans mimarîsinin dev boyutlu yapılarındandır. Edirne'deki Adrianapolis Kalesi, Gebze'deki Eskihisar Kalesi, Malatya'daki Karamanağa Köprüsü, Amasra Kalesi, İzmir'deki Laskarisler Sarayı, Side ve Efes gibi antik kentlerdeki çeşmeler (nymphaion) gibi yapılar Anadolu'da yapılan Bizans yapılarından sadece bazılarıdır.

Resim 9.7





İstanbul'daki duvar freskleriyle ünlü Chora manastırı (Kariye Camii)



SIRA SİZDE 6

Bizans sanatının beslendiği kaynaklar nelerdir?

Özet



İmparator Constantinus'un tahta çıkış sürecinde ve sonrasında imparatorluğun içinde bulunduğu politik ve dinsel koşullar nasıldı?

Hristiyanlığın önce serbestlik kazanması ve sonra da yayılma imkânı bulması Constantinus'un taht mücadelesiyle ilişkili bir konudur. Diocletianus tahttan feragat edince yeni caesarlar seçilirken safdışı edilmeye çalışılan Konstantinos, babası Konstantius Chlorus'un ölümüyle ona bağlı birliklerce imparator ilan edildi. Galya'nın kontrolünü ele geçirdi. 312'de İtalya'yı elinde tutan caesar Maxentius ile karşılaştı. Baskı altındaki hristiyanların maddi desteğiyle Milvia köprüsünde zafer kazandı. 313'de Milano'da bir fermanla hristiyanlara serbesti tanıdı. Hristiyan Tanrının *seçilmiş hükümdarı* olan Constantinus, yeni dini destekledi. Ruhban kesimi ona bu dini yayma ve inanç birliğini koruma sorumluluğunu yükledi. Hristiyanlık büyük prestij kazandı. Constantinus'un hristiyanlığı Roma İmparatorluğu ve Tanrı Krallığı fikri üzerine temellenen Bizans politik felsefesine kesin şeklini verdi.

Tanrı'nın tekliğine inanan hristiyanlarla Teslis kavramına inananların uzlaşamamasın teolojik çatışmalara yol açtı. Başlarda dinsel içerikliyken ruhban sınıfının iktidar mücadelesinin körüklediği bu sorun devlet müdahalesiyle siyasî boyut kazandı. İlk kez bir Roma imparatoru dinî konulara karıştı. Constantinus, 325'de her bölgeden gelen piskoposları Nikaia'da topladı. Herkesçe kabul edilecek bir kararın çıkmasına çalıştı. Arianismi sapkın ilan edildi. İmparator, ülkedeki huzursuzluğu gidermek için tarafları uzlaşmaya çağırdı. Ama mümkün olmadı. Arianist grup, uzun süre var oldu. Constantinopolis konsiliyle (381) Tesli anlaşmazlığı karara bağlandı. Ancak bu kez İsa'nın insanî ve tanrısal özü arasındaki ilişki sorun oldu. Bu tartışmalar Khalkedon'da (451) karara bağlandı. Antiokhia ekolü İsa'nın tanrısallığını reddetmeyip insanî yönünü vurguluyor ikisini birbirinden ayırıyordu. Alexandria ekolünün teologları bunu reddetti. İsa'nın tam olarak tanrısal olduğunu iddia etti. Teolojik tartışmalar dünyevî sorunlarla karıştı. Bunda Konstantinopolis ile Alexandria piskoposlarının rekabeti rol oynadı. Alexandria piskoposu başkentteki piskoposun artan otoritesinden rahatsız oluyordu. Sertleşen devlet müdahalesi sorunu derinleştirdi. İmparatorluk bölündü. Bunda merkezi idareye karşı tepkisel olarak gelişen nasyonalizm de rol oynadı.



Bizans imparatoru Heracleius imparatorluğun Sasani, Arap ve Slav istilaları yüzünden girdiği varoluş savaşını nasıl kazanmıştır?

Heracleios tahta geçtiğinde Anadolu Sasani işgalindeydi. Savunma sistemi çökmüş, hazine boşalmıştı. Ücretli askerlere dayalı ordu sistemi işlemez haldeydi. İmparator Anadolu'yu Ravenna ve Kartaca eksarhlıklarına benzer idari-askeri birimlere bölerek her birinin başına askerî ve sivil yetkileri olan asker-valiler getirdi. *Thema* adı verilen bu idari birimlerde yaşayan köylülere askerî hizmet karşılığında miras bırakabilecekleri (mülkiyeti devlete ait olmak şartıyla) toprak bağışlandı. Yeni themalar eski sınır birliklerinin sistemine bağlandı. Böylelikle güvenilmez ücretli askerlerden bağımsız sağlıklı, güçlü ve daimî bir ordu ve eyalet idaresi kuruldu. Barış zamanında toprağını ekip biçerek geçimini sağlayan asker köylüler devlet savaşa çağırdığında masraflarını karşıladıkları donanımlarıyla orduya katılıyordu. Devlet, savaş masraflarından kurtuldu. Sağlam temellere oturtulan sistemin yerli-milis güçleri Sasaniler karşısında kendi toprağını daha büyük bir bağlılıkla savundu. Sasani ordusu püskürtülerek kaybedilen Anadolu arazisi yeniden kazanıldı.



İkonoklasm hareketinin politik sonuçları nelerdir?

Bizans imparatorlarının ikonoklast tutumu Doğu-Batı ilişkilerini olumsuz etkiledi. Papalık, 726'da Bizans'ın ikonoklast politikasını reddetti. Önceleri Bizans'ı hamisi olarak gören Papalık, ikonoklast imparatorların Batı'ya ilgisizliği yüzünden Doğu'dan koptu. 751'de Ravenna exarkhlığı ortadan kalktı. Papa II. Stephen, Frank saray nazırı Kısa Pepin'in şahsında başka bir hami buldu. Bizans yönetimi 754'deki Nikaia konsiliyle ikonast teolojiyi savundu. Büyük Karl, Papalığı tehdit eden Lombardları etkisiz hale getirince Bizans'ın başaramadığı bir görevi başardı. Bundan sonra Roma kilisesi Frank devletinin güdü-

müne girdi. Bozulan ilişkiler imparatoriçe Irene'nin 787'de Nikaia konsiliyle ikonaları serbest bıraktığında bile düzelmedi. Papa III. Leo, 25 Aralık 800'de Karl'a başına imparatorluk tacı giydirince doğuyla ilişkileri daha da zora girdi. Doğu ile Batı'nın dinî ayrılığı siyasî boyuta da taşındı. Hristiyan evreni birbirinden dil, kültür, din ve siyasi bakımdan ayrıldı.



Makedonya, Komnenos ve Palaiologos Hanedanı dönemlerinde Bizans İmparatorluğu'ndaki siyasi yapı genel hatlarıyla nasıldı?

Makedonya Hanedanı Dönemi (867-1056) ile birlikte Bizans'ta yeni bir refah dönemi başladı. Bizans imparatorluğu diğer uluslarının örnek, ilham ve destek aldığı itibarlı bir noktaya çıktı.
Komnenos Hanedanı Dönemi (1081-1185) başa geçtiğinde imparatorluk kötü yönetim yüzünden dağılmaya başlamıştı. Peçenekler, Selçuklu Türkleri ve Normanlar saldırıya hazırdı. Yeni imparator masraflı savaş finansmanını sağlayıp çok cepheli savaştan kaçınmak zorundaydı. Kiliselerdeki altın ve gümüş eşya zorla ödünç alınıp ergitilerek altın ve gümüş para bastırıldı.
Palaiologos Hanedanı Dönemi, edebiyat ve sanatın yükselişi yanında içerde ve dışarda savaşlarla dolu son bir çırpınışın hikâyesidir. VIII. Mihail Palaiologos (1261-1282), boyutları iyice ufalmış yeni bir devlet kurmuştu. Devlet arazisi, Anadolu'nun kuzeybatısı, Trakya, Makedonya'nın bir bölümü, Thessaloniki ve kuzey Ege adalarıyla Çanakkale ve Karadeniz Boğazları ile sınırlanmıştı.



Bizans uygarlığı ve sanatının belirleyici özellikleri nelerdir?

4. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Doğu Hristiyanlığı'nın kutbu olan Bizans uygarlığı, imparatorluk başkentinin Byzantion'a taşınmasıyla birlikte zengin ve köklü Ön Asya ve Anadolu kültürlerinden etkilendi. Bizans Sanatı, Roma İmparatorluğu'ndaki siyasal değişikliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Büyük ölçüde Roma ve Hellen Sanatı ile ilişkili bir sanat olmuştur. Ancak bu sanat hristiyanlığın hizmetinde olmuş ve bu dinin beğeni ve tercihlerinin izlerini taşımıştır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Bizans uygarlığının kültür bileşenlerinin **doğru** ifadesidir?

a. Latin (Roma) devlet geleneği ve hukuku-Germen kültürü-Monofizitlik
b. Germen devlet geleneği ve hukuku-Roma kültürü-Arianism
c. Latin (Roma) devlet geleneği ve hukuku-Grek kültürü-Hristiyanlık
d. Latin (Roma) devlet geleneği ve hukuku-Hristiyanlık-Süryanilik
e. Monofizitlik-Antik Roma inançları-Roma hukuku

2. İmparator Constantinus'un ülkesindeki dini anlaşmazlıklara karışmak zorunda kalmasının **en önemli nedeni** aşağıdakilerden hangisi **olamaz?**

a. Piskoposların sorunu çözmesi için yaptığı baskılar
b. Tanrı (Hristiyanlar)'nın desteğini kaybetmekten korkması.
c. Donatist kilise mensuplarına duyduğu antipati
d. Donatistlere cemaatin geri kalanıyla birleşmesini ve çatışmaların bitmesini istemesi
e. Hiçbiri

3. Aşağıdakilerden hangisi I. Justinianus'un ölümünden sonraki çöküşün nedeni **olamaz?**

a. Justinianus döneminde Balkan sınırının korunaksız bırakılması
b. Justinianus'un uzun soluklu ve masraflı seferlerinin yarattığı hazine açığı
c. Justinianus'un yürüttüğü masraflı inşaat programı
d. Nika ayaklanmasının neden olduğu sosyal etkiler
e. Justinianus'un sert metotlarının aristokrat sınıfı devletten soğutması

4 . Herakleios döneminde thema sistemi **hangi** ihtiyacı gidermek üzere kurulmuştur?

a. Bizans seçme birliklerinin sürekli ayaklanmaları
b. Toprağa yerleşik sınır birlikleri sisteminin işlemez hale gelmesi
c. Anadolu köylülerinin askeri hizmet etmekte ısrar etmeleri
d. Devleti sadakatsiz ve yetersiz sayıdaki yabancı-ücretli askerlere bağımlılıktan kurtarmak
e. Hiçbiri

5. İkonoklast devrin Doğu-Batı ilişkileri açısından neden olduğu en önemli siyasi sonuç aşağıdakilerden **hangisidir?**

a. Bizans imparatorluğunun Batı Avrupa'daki topraklarını kaybetmesi
b. Papa III. Leon'un Büyük Karl'a Roma konsüllük tacını giydirmesi
c. Kısa Pepen'in Papalığa Bizans karşıtı baskıları
d. Papalığın Bizans'ın egemenliğinden çıkarak Frank krallarının kontrolüne girmesi
e. Hiçbiri

6. Aşağıdakilerden hangisi Makedonya hanedanı döneminin gelişmelerinden biri **değildir?**

a. Tahta verasetin babadan oğula geçmesi ilkesinin kabulü
b. Bulgaristan kilisesinin Bizans kontrolü altına girmesi
c. Roma kilisesiyle yakınlaşma çabaları
d. Basilika kanun kodeksinin oluşturulması
e. Balkan arazisinin Macarlara kaybedilmesi

7. Aşağıdakilerden hangisi Komnenos hanedanı döneminin gelişmelerinden biri **değildir?**

a. Bizans ekonomisinin Latinlerin eline geçmesi, Anadolu'daki Türk istilası,
b. Norman tehlikesinin ortadan kaldırılması, İtalya'daki Bizans varlığının son bulması
c. Çaka Bey'in bertaraf edilmesi, Anadolu Selçuklularıyla barış sürecine girilmesi
d. I. Haçlı Seferi, Bizans topraklarına ulaşması, Sırp, Peçenek ve Kumanların dize getirilmesi
e. Anadolu arazisinin Araplarca istilası ve Bizans'ın buradaki toprak kayıpları

8. Palaiologlar dönemi Bizans tarihini birkaç tümceyle tanımlamanız istense seçiminiz **ne olurdu?**

a. Hanedan içi çekişmeler, Türk düşmanlığı, Latin dostu dış politika
b. İç savaşlar, Bizans'ın Osmanlı vassallığı, Union meselesi, Bizans ekonomisinin Latinlerce sömürülmesi
c. Bizans ekonomisindeki Latin egemenliği, Osmanlı taraftarı politikalar
d. Slav-dostu politikalar, Latin düşmanlığı, Venedik-Bizans ittifakları
e. Papalıkla Union konusundaki müzakereler, Osmanlı taraftarı politikalar

9. Aşağıdakilerden hangisi Bizans İmparatorluğunun çöküşünün nedenlerinden biri **olamaz?**

a. Thema sisteminin çöküşü ve büyük toprak kayıpları
b. Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan devletlerinin Bizans ekonomisine hakim olması
c. Eyaletlerdeki idarecilerin merkezi idareden uzaklaşması
d. Hanedan içindeki taht mücadelelerin yıkıcı etkileri
e. İmparatorların Latin dostu ve Union taraftarı politikaları

10. Aşağıdakilerden hangisi Bizans sanat ve mimarisinin özelliklerinden biri **değildir?**

a. Hellenistik ve Roma sanatının etkili olduğu bir sanattır.
b. Suriye ve Mısır'ın sanatsal geleneklerine öykünen bir sanattır.
c. Önasya ve Anadolu kültürlerinin etkisi altında kalmıştır.
d. Arap ve Pers estetiğinden etkilenmiştir.
e. Kavimler göçü sonrası Germen sanatının etkisi altına girmiştir.

Okuma Parçası

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü ve Marmaray Kazıları Kazı Başkanı İsmail Karamut, Marmaray projesi olmasaydı Yenikapı, Sirkeci ve Üsküdar'da ortaya çıkartılan taşınmaz kültür varlıkları, özellikle Bizans dönemi Theodosius Limanı ile bu limanda çamurun yuttuğu ve bu sayede günümüze sağlam ulaşmış batık gemiler hakkında bilgi sahibi olunamayacağını kaydetti. Karamut, kazılara Bizans döneminde İstanbul'un Marmara kıyılasındaki limanı Yenikapı'dan başlandığını belirterek, kazı çalışmalarının ilk etabının yürütüldüğü Mustafa Kemal Caddesi ile Namık Kemal Caddesi arasında kalan bölgenin antik kaynaklarda ve bazı araştırmacıların çalışmalarında Theodosius Limanı olarak anıldığını anımsattı. Karamut'a göre: "Roma İmparatoru Büyük Constantinus'un kurduğu yeni başkent Konstantinopolis'in gelişip büyümesinde, gemilerle yapılan ticaret dolayısıyla limanlara büyük iş düşüyordu. Bu gereksinimi gören. Theodosius (379-395), kendi adıyla anılan bu limanı yaptırmıştır. Kentin artan tahıl ve diğer gereksinimlerini karşılamak amacıyla kurulan liman, 7. yüzyıla kadar aktif konumunu sürdürmüş, sonra önemini yitirerek limana akan Lykos (Bayrampaşa) Deresi'nin taşıdığı mil, artık ve molozlarla dolmaya başlamıştır. Liman, ufak gemi ve balıkçı teknelerinin uğrak yeri olarak 11. yüzyıl sonlarına kadar bir süre kullanılmış, olasılıkla 13. yüzyılda tamamen dolarak üstü kapanmıştır." ... "Çalışmanın sonunda Theodosius Limanı'nda 11. yüzyıl amforalarıyla yüklü bir tekne bulundu. Teknenin yüküyle birlikte battığı, sonra limanın dolması sonucu toprak altında kaldığı anlaşıldı. Karşımıza çıkan buluntular, yapılan kazının çok önemli olduğunun, İstanbul arkeolojisi ve özellikle Bizans tarihi için çok önemli sonuçlar elde edeceğimizin habercisi oldu." ...Teknelerin, yaklaşık 5 yıl sürecek özel konservasyondan sonra yeniden kurulabileceğini ve sergilemeye hazır hale geleceğini belirten Karamut, uzmanların incelemeleri sonucunda Bizans filo gemileriyle Ortaçağ'da gemi yapımı teknikleri konusunda eşsiz bilgiler elde edileceğini belirtti. ..."

Kaynak:http://www.google.com.tr/images? hl=tr&q=marmaraykazıları (erişim: 27.07.2010)

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlışsa “Bizans Kavramı” konusunu tekrar okuyunuz.
2. c	Yanıtınız yanlışsa “Constantinus’un Hristiyan olması”, “Donatism ve Arianism” konularını tekrar okuyunuz.
3. e	Yanıtınız yanlışsa Justinianus Dönemi konusunu tekrar okuyunuz.
4. d	Yanıtınız yanlışsa “Heraclius ve Tema Sistemi” konusunu tekrar okuyunuz.
5. d	Yanıtınız yanlışsa “III. Leo ve İkonoklasm” konusunu tekrar okuyunuz.
6.	Yanıtınız yanlışsa “ ” konusunu tekrar okuyunuz.
7. e	Yanıtınız yanlışsa “Makedonya Hanedanı Dönemi” konusunu tekrar okuyunuz.
8. b	Yanıtınız yanlışsa “Komnenos Hanedanı Dönemi” konusunu tekrar okuyunuz.
9. b	Yanıtınız yanlışsa “Palaiologos Hanedanı Dönemi ve Çöküş” konusunu tekrar okuyunuz.
10. e	Yanıtınız yanlışsa “Bizans Kültür ve Uygarlığı” konusunu tekrar okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

İmparatorlar bundan sonra Tanrı tarafından seçildiğine inanılan, Tanrı krallığının yeryüzündeki temsilcisi, sadece Tanrı’ya karşı sorumlu ve bu nedenle tebaasının mutlak itaatini hak eden doğulu despot bir hükümdar *caeseropapistik* (dünyevi hükümdar ve ruhani lider) bir karakter kazanmıştır.

Sıra Sizde 2

I. Theodosius, Roma imparatorluğunun son imparatorudur. Ölümünden önce imparatorluğun Doğu yarısının yönetimini büyük oğlu Arcadius’a, Batı yarısını (Roma merkezli) da küçük oğlu Honorius’a sözde bir bölünme gibi öngörüldüyse de IV. yy.da ivme kazanan Kavimler Göçünden sonra Batı Avrupa’daki Roma eyaletlerinde kurulan Batı dünyası Germen krallıklarıyla birlikte Doğu (Roma)’dan siyasi, demografik ve sosyokültürel açıdan farklılaşmıştır. I. Justinianus döneminde despotik hükümdar ve kilisenin koruyucusu hristiyan imparator imajı iyice yerleşti. İmparator 553’te monofizit hristiyanları pasifize etmek için Constantinopolis’te bir konsil topladı. 532’de idaresinden memnun olmayan gruplarca çıkarılan Nika İsyanı’nı kanlı bir şekilde bastıran imparator otoritesini iyice kuvvetlendirerek otokrasiyi daha da sağlam temeller üzerinde yeniden kurdu.

Sıra Sizde 3

726’da Papalığın Bizans’ın ikonoklasm politikasını reddetmesi Bizans toplumunu böldü. İkona tapınım merkezleri manastırlarda yaşayan keşişler başta olmak üzere ruhban sınıfıyla imparatorluk makamını ve devleti karşı karşıya getirdi. Sorun, imparatorluk otoritesinin tüm devlet makamları gibi kilise üzerine de genişletilip genişletilemeyeceğiyle ilgiliydi. İkonoklasm mücadelesi, kendini Tanrının yeryüzündeki gölgesi gören imparatorun kilise üzerinde tam kontrolünü kurmaya yönelikti. Bu mücadele, Batı Kilisesinin Bizans Kilisesinden uzaklaşmasına neden oldu. Erken Bizans döneminde Papalık, Bizans imparatorunun himayesindeyken İsauriyalı Bizans imparatorlarının ikonoklasmı desteklemesi ve Batı’ya ilgisizliği iki taraf arasındaki bu bağı kopardı. 751’de İtalya’daki tek Bizans kenti Ravenna’nın Lombardlara kaybedilmesiyle Ravenna eksarkhlığı ortadan kalkınca savunmasız kalan Papa II. Stephen, Frank major domusu Kısa Pepin’i hami edindi. V. Constantinos döneminde ikona karşıtı teoloji önemli ölçüde güçlenince kristolojik tartışmalar iki kilise arasındaki anlaşmazlıkları iyice çıkmaza soktu.

Sıra Sizde 4

İmparator I. Basilios dönemine kadar bir oğulun imparator olan babasına halef olması, ancak babasının sağlığında imparator ilan edilmesiyle mümkündü. İmparatorun oğlu olmak tahta geçmeyi kolaylaştırsa da bununla ilgili bir kanun yoktu. Basileios, imparatorluğun toprak gibi hanedanın mülkü olduğunu ve imparatorun çocuklarına aktarabileceğini ve imparatorun çocuklarının tahta çıkmasının doğuştan gelen bir hak olduğunu kabul ettirdi.

Sıra Sizde 5

14. yüzyılda iç savaşlar siyasi istikrarsızlığa ve mali çöküşe neden oldu. 1328'de II. Andronikos Palaiologos (1282-1328) asi torunu III. Andronikos ile mücadele etti. III. Andronikos 1341'de öldüğünde oğlu V. İoannis ile İoannis Kantakuzinos arasında bir iç savaş meydana geldi. Bundan Balkanlarda genişleme planları kuran Sırp ve Türk birlikleri yararlandı. Kankakuzinos, askeri destek almak üzere Orhan Bey ile ittifak etti. Bu desteğin karşılığını şehzade Süleyman Paşa'ya Gelibolu'daki Çimpe kalesini bırakarak ödeyebildi. Osmanlılar, Avrupa'da bir üs elde ettiler. 1354'de deprem sayesinde de hasar gören Gelibolu ve civar kaleleri kolayca ele geçirildi. Osmanlı güçleri hızla Trakya ve Balkanlarda ilerledi. İmparatorların asî prenslere karşı tahtlarını elde tutabilmek için sultanlarla ittifakı ve Osmanlı vassallığının neden olduğu toprak bağışları bu çöküşü hızlandıracaktır.

Sıra Sizde 6

Bizans sanatı devletin hakim olduğu Anadolu, Mısır, Suriye ve Filistin gibi antik değerlerin etkilerini sürdürdüğü coğrafyanın sanatından ve İran ve Arap uygarlıklarının estetik ve sanatından etkilendi. Büyük İskender, ,Ön Asya'dan Hindistan'a kadarki bölgeyi birleştirmişti. Ölümünden sonraki Hellenistik devrin uygarlığı, Roma uygarlığı ve yaşam kurallarını şekillendiren hristiyanlık Bizans uygarlığını besleyen kaynaklardır.

Yararlanılan Kaynaklar

Akyürek, E. (1997). **Sanatın Ortaçağı, Türk, Bizans ve Batı Sanatı Üzerine Yazılar,** İstanbul.

Eyice, S. (1982). "Türkiye'de Bizans Sanatı", A**nadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi,** cilt.3, Görsel Yayınları, İstanbul, s. 514-564

İnalcık, H. (2003). **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600),** İstanbul.

Jorga, N.(2005). **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300-1451) I,** İstanbul.

Kastritsis, D.J.(2010). **Bayezid'in Oğulları (1402-1413),** İstanbul.

Nicol, D. (1993). **Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453),** İstanbul.

Ostrogorsky, G. (1995). **Bizans Devleti Tarihi,** (çev. Fikret Işıltan),Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Runciman, S. (1993). **Byzantine Civilisation,** New York.

Seidler, G.L. (1980). **Bizans Siyasal Düşüncesi,** (çev. Mete Tunçay), Ankara.

Yıldız, H. D. (1982). "Bizans Tarihi", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi,** cilt.3, Görsel Yayınları, İstanbul, s.434-511.

10

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- İslâmiyet öncesi Arabistan'ın yaşam koşullarını ve dinî manzarasını genel hatlarıyla açıklayabilecek,
- İslâmiyet'in hangi koşullar altında ortaya çıktığını kavrayabilecek,
- Hz. Peygamber'in yapmış olduğu kutsal savaşlar hakkında bilgi edinecek,
- Hz. Peygamber'in yaptığı barış anlaşmalarıyla İslâmiyet'in yeni gelişme dönemine girdiğini açıklayabilecek,
- Dört halife döneminin ayrıntılarını açıklayabilecek,
- Emevîler ve Abbasîler döneminin olaylarını ve iktidar mücadelelerini kronolojik bir sıralama içerisinde öğrenebilecek,
- Endülüs Emevî Devleti'nin genel hatlarını açıklayabilecek,
- Abbasî Devleti'nin gelişimini öğrenebilecek,
- İslâm kültür ve uygarlığını tartışabilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Arabistan
- Hz.Muhammed
- Hz. Peygamber
- Kutsal Savaşlar
- Hz. Ebûbekir
- Hz. Ömer
- Hz. Osman
- Hz. Ali
- Emevîler
- Muaviye
- Yezid
- Kerbela Olayı
- Endülüs Emevîleri
- Abbasîler
- Hârûn Reşid
- İbn-i Sina

İçindekiler

Uygarlık Tarihi → İslam Tarihi ve Uygarlığı

İslam Tarihi ve Uygarlığı

İSLÂMİYET'TEN ÖNCE ARABİSTAN

AMAÇ 1

Arabistan Yarımadası'nın yaşam koşullarını ve İslâmiyet öncesi dinlerini öğreneceksiniz.

Yaşam Koşulları ve Din

Arabistan, 4. ve 6. yüzyıllar arasında yoksulluk ve bedevîleşme çağı olarak tabir edilen bir tür karanlık çağa gömülmüştür. Müslümanlar, söz konusu dönemi **Cahiliye** olarak isimlendirirler. İslâmiyet'in doğuşundan önceki dönemde, Arap halkı, bedevî kabileleri şeklinde örgütlenmişti. Geçimlerini, sürülerinin yanı sıra kervan ticareti ve yağmacılıkla sağlıyorlardı. Kabilenin siyasî örgütlenmesinde liderliği, adına **seyyid** veya **şeyh** denilen önderler üstlenmişti. Göçebelerin dini, eski Sâmîler'in putperestliğiyle yakından ilgili olup, ayrıca en önemlileri *Lât, Menât, Uzza* ve *Hübel* olan ilahları da mevcuttu. Göçebeler, ilahlarını bir kutsal emanet gibi taşırlar ve savaşlarda mutlaka yanlarında bulundururlardı. Dini inkâr etmek ihanet anlamına geleceği gibi, dine riayet, aynı zamanda siyasî itaatin de göstergesiydi. Putperestliğin dışında, Arabistan'da *Hanîf dini* denilen İbrahim milletinin dini de iz bırakmış gibiydi. Bunlar, **şirki** asla kabul etmeyip, bir Allah'a inanmak ve Allah'ın rızasına uymak, doğruluğa meyletmek, Hacca gitmek, sünnet olmak gibi dinî gelenekleri yerine getirenlerdir. Kur'an'da İslâm, Hz. İbrahim'in dininin yeniden canlandırılması olarak tanımlanmaktadır.

Cahiliye: İslâm'dan önceki Arap devrinin adı olup, Hz. Muhammed'den önce Arap yarımadasındaki puta tapma devri olarak da değerlendirilmektedir.

Şeyh: Kabile mensuplarına yol göstermekten çok, onların genel görüşlerine uygun hareket ederdi. Hiç kimseye görev veremez ve ceza kesemezdi. Bu gibi hak ve görevler, kabile içindeki bazı ailelere ait olup, bu konuda dışarıdan müdahale söz konusu değildi.

Şirk: Birini Allah'a şerik, ortak olarak görme, putları Allah'a tekaddüm etme, yani önceleme.

Harita 10.1

İslamiyetin yayılışını gösteren harita

İSLÂMİYET'İN ORTAYA ÇIKIŞI



İslâmiyet'in ortaya çıkışını genel hatlarıyla öğreneceksiniz.

Hz. Muhammed'in Peygamberlikten Önceki Yaşamı

Hazreti Muhammed, Rebiü'l-evvel ayının on ikinci pazartesi gecesi Mekke'de Beni Haşim mahallesinde dünyaya geldi. Mîlâdî takvim, 20 Nisan 571 yılına işaret etmektedir. Babası, Mekke'nin ileri gelenlerinden Abdülmuttalib'in oğlu Abdullah, annesi ise Veheb kızı Âmine'dir. Dedesi Abdülmuttalib'in mensup olduğu **Hâşim soyu** Mekke'nin önde gelen aileleri arasındadır. Genel olarak Hz. Peygambere,Muhammed isminin dedesi tarafından verildiği kabul edilir. Anlamı, övülmüş, beğenilmiş, hamdedilmiş, bereketlendirilmiş demektir. Doğumundan önce babası Abdullah'ın ölümü, Peygamber'in ağır şartlar altında büyümesine sebep olmuştur. Bundan sonra dedesi Abdülmuttalib ve annesi Âmine'nin himayesinde büyüyen Hz. Muhammed, bir süre sonra Halime isimli bir sütanneye verilmiştir. Mekke'nin çok sıcak bir yer olması sebebiyle şehrin ileri gelenlerinin yeni doğan çocuklarını civardaki yaylalarda oturan sütannelere vermesi bir gelenek halini almıştı. Sütanne ile birlikte geçen üç yıldan sonra Halime, çok sevdiği bu çocuğun yanında bir yıl daha kalması için annesinin müsaadesini istemişti. Hz. Muhammed, sütanne yanında dört yıl kaldıktan sonra annesinin yanına gönderilmiştir. Amine, oğlunu akrabalarıyla tanıştırmak ve özellikle babasının kabrini ziyaret etmek için Medine'ye götürdüğü sırada dönüş yolunda hastalanıp hayatını kaybetmiştir. Beraberinde bulunan Ümmü Eymen, onu dedesi Abdülmuttalib'e teslim etmiş, fakat dedesinin yanında geçen mutlu günler de çok kısa sürmüştü. Ölüm yatağındayken dedesi, torununu, oğlu Ebû Tâlib'in himayesine bırakmıştır. Hz. Hatice ile evleninceye kadar Ebû Tâlib'in yanında süren yaşamı, zaman zaman ailenin koyunlarını gütmekle, oniki yaşını tamamlamasıyla birlikte, amcasının yanında ticaretle uğraşarak geçmiştir. Daha genç yaşındayken Mekkeliler arasında kazandığı itibar *Muhammedü'l-Emin* denmesine sebep olmuştur. Mekke'nin önde gelen ailesi **Kureyş** zenginlerinden olan Hatice adına yaptığı ticaret seferi, ilerideki evliliğinin temelini de atmıştır. Bu tarihten sonra Hz. Muhammed'in hayatında bir refah dönemi başlamış ve Hz. Hatice ile olan evliliğinden dördü kız ikisi erkek olmak üzere altı çocuğu olmuş, ancak erkek çocukları kısa süre içinde hayatlarını kaybetmişlerdir. Ayrıca, Mısırlı Mâriye'den de İbrahim isimli bir oğlu daha olmuş o da iki yaşına gelmeden hayatını kaybetmiştir. Arabistan'da yaşanan kıtlık yıllarında sıkıntı yaşayan amcası Ebû Tâlib'e yardım amacıyla yeğeni Ali'yi yanına almıştı. Bir köle olarak verilen Zeyd bin Harise ve yeğeni Ali, kaybettiği evlatlarının yerini tutmuşlardı.

Hâşim soyu: Hz. Peygamber'in dedesinin babası olan Haşim'in neslinden olanlara verilen isim olup, Benî Haşim olarak da isimlendirilmektedir. Haşimoğulları anlamına gelmektedir.

Kureyş: Hz. Muhammed'in mensup olduğu Arap kabilesinin adı olup, Kâbe'nin korunması bu aileye aitti.

Hz. Muhammed'in Peygamberliği

Hz. Muhammed, 40 yaşına yaklaştığı zaman, iç dünyasına dönük bir yaşam biçimini tercih etmiş ve özellikle Haram aylarda (Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Recep) Hira Dağı'ndaki bir mağaraya çekilmeye başlamıştır.

Hz. Muhammed'e Peygamberlik çağrısı kırkıncı yaşına doğru, Ramazan ayında bir gece, Hira dağında gelmiştir. Cebrail, tefekkür halinde olan Hz. Muhammed'e görünmüş ve *Oku!* demiştir. Bu ilk mesajı, diğer vahiyler izlemiş ve *Kur'an*'da yerini bulmuştur.

Hz. Muhammed, peygamberliğinin ilk yıllarında ailesi ve yakın çevresinde taraftar bulmuştur. Tebliğ görevinin emredildiği ayet indirildikten sonra Hz. Peygam-

berin eşi Hz. Hatice, ardından azâd ettiği kölesi Zeyd ve yeğeni Ali Müslüman olmuşlardır. Hz. Peygamber, önce aile efradı, sonra yakın akrabaları, daha sonra da çevresindeki önemli insanlara yeni dinin emirlerini ulaştırmaya başlamıştır. Bu gelişmelere öfkelenen Mekke ileri gelenleri, yeni müminlerle uğraşmaya başlamıştır. Müslümanları, Kureyşlilerin zulmünden kurtarmak isteyen Hz. Muhammed, bir kısım Müslüman'ın, Habeşistan'a göç etmesini gerekli görmüştür. Nihayet, Müslümanlara uygulanan zulüm ve baskılar, yeni dinin Mekke'de tebliğ edilemeyeceğini ortaya koymuş ve Hz. Peygamber, Taif'e göç etmeye dönük sonuç alınamayan bir denemeden sonra Medine ahalisinin şehirlerine yerleşme teklifini kabul etmiştir.

Hicret (622)

Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçü - *Hicret*- bir dönüm noktasıdır ve haklı olarak Müslüman takvimine başlangıç teşkil etmiştir. Tarihler (M.S. 622) Rebiü'l-evvel ayının 12. gününü işaret ederken Hz. Muhammed, Medine'ye ulaştı. Mekke'de, Peygamberi olduğu dini tebliğ etmeye çalışırken Medine'de siyasî ve sosyal işlerle de meşgul olan bir önder haline gelmiştir. İlk olarak, Müslümanların ibadetlerini yerine getirecekleri bir câmi inşa ettirmiştir. Ardından, **Muhâcirle, Ensâr** arasındaki dinî ve sosyal bağları kuvvetlendirmek için onları birbiriyle kardeş ilan etmiş ve toplumlar arası dengeyi sağlamaya çalışmıştır.

Muhâcirûn (göçmenler): Mekke'den göç eden Müslümanlara, göç etmeleri sebebiyle verilen isimdir.

Ensâr (yardımcılar): Medineli Müslümanlara, Muhacirlere ve Peygambere yardımlarından dolayı verilen isimdir.

Medine'de kurulan yeni düzenin kısmen istikrara kavuşturulmasıyla Mekke'ye giden ticaret ve kervan yolları üzerinde bulunan Medine şehri, daha güçlü ve önemli hale gelmiştir. Hz. Muhammed, bu mühim ticaret yolunu kontrol altında tutmak için önemli girişimlerde bulunmuş ve Mekke ticaretine karşı düzenlenen seferlerle Mekke etrafında bir kuşatma çemberi kurulurken Medine'deki Müslümanların servet ve itibarı da artmıştır.



Hicret nedir ve bununla Hz. Peygamber hangi sonuçlara ulaşmıştır?

HZ. MUHAMMED DÖNEMİNDE YAPILAN SAVAŞLAR VE HUDEYBİYE ANLAŞMASI



Hz. Muhammed'in İslâmiyet'i yaymak için yaptığı savaşların genel hatlarını öğreneceksiniz.

Bedir Savaşı (624)

Hicret'in ikinci yılında Mekkeliler, **Ebû Süfyan**'ın başkanlığında çok büyük bir ticaret kervanı hazırlamışlardı. Kureyşliler, bu kervanın, Suriye'den dönüşünde, Müslümanlar tarafından yağma edileceğinden endişe etmişler ve *Ebû Cehil*'in kumandasında yaklaşık 950 kişilik bir kuvveti, kervanı korumak üzere harekete geçirmişlerdi. Kervan, hiç bir hücuma maruz kalmadan Mekke'ye ulaştığı halde, Kureyş ordusu geri dönmedi. Durumdan haberdar olan Hz. Muhammed, yaklaşık 300 kişilik bir orduyla onlara karşı koymaya karar verdi. Bedir'deki savaş, Müslümanların galibiyetiyle sonuçlandı. Ebu Cehil ve pek çok İslâm düşmanının öldüğü savaşta, Müslümanlar toplam 14 kayıp vermiş ve önemli ganimetler elde etmiştir.

Ebu Süfyan: Kureyş'in bir kolu olan Beni Ümeyye'nin reisi, Muaviye'nin babası ve Hz. Muhammed'in karşı safında yer alan bir kişidir.

Uhud Savaşı (625)

Bedir'deki mağlubiyetin ardından Kureyşliler, yaklaşık 3.000 kişilik bir ordu ile Medine'yi hedef aldılar. Hz. Muhammed'in, şehirde kalarak savunma yapılmasını önermesine rağmen ortaya çıkan farklı görüşler sonucunda Mekkelilerin şehrin dı-

şında karşılanmasına karar verildi. Savaş, Medine'ye çok yakın olan Uhud Dağı eteklerinde yapıldı. Müslümanlar başta başarılar elde etmişlerse de kısa süre içerisinde savaş aleyhlerine dönmüştür. Başta, **Hz. Hamza** olmak üzere birçok Müslüman savaşta şehit olmuş ve Kureyş, bu savaştan çok az kayıpla, galip ayrılmıştır.

Hz. Hamza: Hz. Peygamber'in amcalarından biridir.

Hendek Savaşı (627)

Müslümanların, Kureyşlilerle üçüncü büyük karşılaşması, Hendek savaşında olmuştur. Yaklaşık 10.000 kişilik bir Mekke ordusu Medine'ye gelerek şehri kuşatmıştır. **Selman-ı Farisî**'nin, Fars ülkesinde saldırıya uğrayan bir şehrin hendek kazılarak savunulacağı görüşü, Müslümanlar tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Yirmi gün süren savaşta kazılan hendekler, Kureyş'i büyük şaşkınlığa uğratmış ve tükenen erzak da dağılmalarına sebep olmuştur. Hendek savaşında Müslümanlardan 6 kişi şehit olmuştur.

Selman-ı Farisî: Hz. Peygamber'in en önemli arkadaşlarından biri olup, aslen İranlı'dır. Mabeh b. Buzahşah olan ismini, Hz. Peygamber Selman olarak değiştirdi. Farisî (İranlı) mahlasıyla birlikte Selman-ı Farisî adıyla anıldı.

Hudeybiye Anlaşması (628)

Hicret'in 6. yılında Hz. Peygamber, binden fazla kişiyle birlikte, Mekke'ye doğru yola çıkmış, bu duruma Mekke ileri gelenleri itiraz etmişlerdir. İki taraf, Mekke yakınlarındaki Hudeybiye'de buluşarak adına Hudeybiye denilen bir anlaşmaya varmışlardır. Anlaşma ile Müslümanlar'ın, Mekkelilerle eşitliği sağlanmış ve birçok kabilenin Hz. Peygamberle ittifak yapması sonucu, Medine'nin hâkimiyeti öne çıkmıştır. On yılı kapsayan anlaşmayla Müslümanlar, ertesi yıl Mekke'ye, Hac seferinde bulunmak ve orada üç gün kalma hakkını da elde etmişlerdir.

SIRA SİZDE 2 

Hendek Savaşı'nda uygulanan metod kimin görüşüydü ve Müslümanlara hangi sonuçları sağlamıştır?

İSLÂMİYET'İN YENİ GELİŞME DÖNEMİ

AMAÇ 4

Hudeybiye Anlaşması sonrası İslâmiyet'in yeni gelişme dönemine nasıl girdiğini öğreneceksiniz.

Hudeybiye Anlaşması sonrasında Hz. Peygamber civar kabileleri İslâm'a davet ederek ve komşu ülkelere mektuplar göndererek dış ilişkileri başlatmıştır.

Hz. Muhammed, dış ilişkilerin yanı sıra siyasî ve sosyal meselelerin çözümü için de uğraş vermiştir. Yahudiler ile imzalanan anlaşmaya karşın özellikle Kaynuka Yahudileri anlaşma şartlarını ihlâl etmiş ve yapılan savaş Müslümanların galibiyeti ile sonuçlanarak yaklaşık 700 kişilik bir grup oturdukları yerden ayrılmıştır. Nadîr Yahudileri ise, taşınabilir mallarıyla birlikte Medine'den ayrılmıştır. Benî Kureyza Yahudilerinin yenilmesinden sonra sıra **Hayber** Yahudilerine gelmiş ve 628 yılının Mayıs ayında Hayber'in alınmasıyla Yahudi sorunu önemli ölçüde çözüme kavuşturulmuştur.

Hayber: Şam ticaret yolu üzerinde, hurma bahçeleri ve verimli toprakları bulunan, büyük ve küçük kalelerden oluşan bir bölgeydi. Medine civarından kaçıp gelen Yahudilerin çoğu burada toplanmışlardı.

Bu dönemde, Peygamber'in asıl hedefi, Mekke'yi ele geçirmek ve Kâbe'yi putlardan temizlemekti. 630 senesinin Ocak ayında, Medine'den yola çıkan İslâm ordusu, kısa süre içerisinde kan dökmeden Mekke'yi ele geçirmiştir.

Hz. Peygamber'in vefatından önce gerçekleştirdiği askerî seferlerin sonuncusu Tebük Seferi (630) olmuştur. Burada bir savaş yapılmamış, kuzey sınırlarını emniyet altına almak için bir dizi anlaşma imzalanmıştır.

622 yılında Medine'ye göç eden Hz. Peygamber, aradan geçen uzun sürede farz olan Hac görevini yerine getirememişti. 632 yılında Hz. Peygamber'in Hac yapacağı ilân olunmuş, Veda Haccında kendisine kalabalık bir heyet eşlik etmiştir.

Hz. Peygamber, 8 Haziran 632 tarihinde kısa bir hastalıktan sonra vefat etmiştir. Büyük işler başardığı hayatında, Batı Arabistan'ın putperest kavimlerine İslâm'ı kabul ettirmiş ve bu dini bir kitapla pekiştirmiştir. İslâm inancına göre o peygamberlerin sonuncusu olup vefatıyla birlikte insanlık için gönderilen vahiyler de son bulmuştur.

DÖRT HALİFE DÖNEMİ (632-661)



Dört Halife dönemini öğreneceksiniz.

Hz. Ebûbekir'in Halifeliği (632-634)

Hz. Peygamber'in ölümünden sonra Müslümanların yönetimine birinin geçmesi gerekiyordu. Bu dönemde, Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman gibi önemli isimlerin mensup olduğu *Muhâcirler*, Sad b. Ubâde'nin lideri olduğu *Ensâr*, Hz. Ali ve Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'ın mensup olduğu *Âl-i Beyt* ve nihayet Muaviye'nin başında bulunduğu *Emevîler* isimli gruplar vardı. Böyle karışık bir ortamda, Hz. Peygamber'in yakın çevresi, İslam'ı ilk kabul edenlerden Hz. Ebûbekir'i halife olarak seçti. Bundan böyle halifelik kurumu, İslâm dünyasının en önemli dinî ve siyâsî makamı olacaktı.

Hz. Ebûbekir, ilk olarak, kabileler arasında ortaya çıkan **Ridde** hareketlerini önlemekle işe başladı. Halifenin en büyük hizmetlerinden biri, yalancı peygamberler ve irtidâd olaylarının kökünden halledilmesi olmuştur. Bir kısım gönüllü Hâlid b. Velid komutasında asilerin üzerine gönderilmiş ve 633 yılında yalancı peygamber Müseylime'ye karşı kazanılan *Arkaba* (veya Akrabâ) zaferinden sonra Yemame bölgesi, Medine'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Bu zafer, İslâm fetih hareketlerinin de başlangıcı anlamına gelir. Nitekim, Irak, Suriye ve Mısır'a komşu bölgelerdeki fetihler de bu döneme rastlar.

Ridde: İslâm dininden dönmeye verilen addır.

Hz. Peygamber zamanında, vahiy kâtipleri tarafından kâğıt parçaları, kürek kemikleri, deri üzerine yazılarak ezberlenen Kur'an, Vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit başkanlığındaki bir heyet tarafından Hz. Ebûbekir döneminde kitap (Mushaf) haline getirilmiştir.

Hz. Ömer Dönemi (634-644)

Hz. Ebûbekir'in ölümünden sonra Hz. Ömer halife olmuştur. Hz. Ebûbekir, daha çok sosyal ve siyasî istikrarın sağlanması ile meşgul olmuş, hilafetinin son aylarında fetih hareketleri için bazı önemli adımlar da atmıştır. Bu fetihlerdeki en önemli rol, Hz. Ebûbekir'in başkumandanı Hâlid b. Velid'e aittir. Hâlid b. Velid, 634 Nisanı'nda Şam'a girmiştir. Arap ordularının Şam'ı ele geçirmesinden sonra Hâlid, kuzeye doğru ilerlerken diğer kuvvetler Filistin'e yayıldılar. Heraklios'un, süvari birliğiyle harekete geçmesi sonucunda, Araplar Şam'dan Yermuk nehri sahiline çekildiler. Temmuz 636'da, Yermuk'ta, Bizans'ın yenilmesiyle Suriye ve Filistin hemen hemen fethedildi. Bu fetihlerin ardından Hâlid b. Velid başkumandanlıktan alınıp yerine Ebû Ubeyde getirildi.

Suriye'de kazanılan başarılar, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika'nın fethine zemin hazırlamış ve Amr b. As komutasındaki Müslüman orduları, dört ay süren bir kuşatmanın ardından 637 tarihinde Kudüs'ü alarak Mısır'ın fethi için uygun ortamı da hazırlamışlardı. Amr b. As, 639 tarihinde Ariş'i almış; Fustat'ı 641 yılında ele geçirmiş ve Müslüman birlikleri 642 yılında, İskenderiye'yi fethetmiştir.

Batıdaki fetihlerin yanı sıra kuzeyde, Irak'ta da bir takım faaliyetler başlamış ve Hâlid b. Velid'in elde ettiği başarılar, Müslümanları yeni fetihler için cesaretlendirmiştir. *Kâdisiye Savaşı* (635)'yla, İranlılar yenilmiş ve Müslümanlara İran'ın kapıları açılmıştır. Arap orduları birkaç önemli zaferle Irak'ı tamamen ele geçirmiş ve Zağros Dağları eteklerine kadar olan bölgeye hâkim olmuşlardır. 642 yılında yapılan *Nihâvend Savaşı* ile İran ordusu tamamen yenilmiştir. Arap tarihleri bu başarıdan 'zaferlerin zaferi' veya 'en büyük zafer' olarak bahsetmişlerdir. Bu zaferden yaklaşık dokuz yıl sonra son Sâsânî hükümdarı Yezdicürd'ün öldürülmesiyle Sâsânî Devleti yıkılmıştır.

Hz. Ömer döneminin sonuna yaklaşıldığında, İslâm Devleti'nin sınırları, Mısır, Anadolu'nun güney kesimleri, Azerbaycan, Kafkasya ve İran dahil Ceyhun nehrine kadar uzanmış bulunuyordu. Hz. Ömer, Kasım 644 tarihinde İranlı bir köle olan *Ebû Lülü* tarafından hançerlenerek öldürülmüştür.

Hz. Osman Dönemi (644-656)

Ashab: Hz. Peygamber döneminde yaşamış, onu görmüş ve sohbet etmiş kimselere denir.

Hz. Ömer, ölüm döşeğinde, **Ashab**'dan altı kişilik bir şûra atamış ve bunları aralarından birini halife seçmek üzere görevlendirmiştir. Şûra, Hz. Osman'ı 644 yılında halife olarak belirlemiştir.

Hz. Osman devrinin ilk yıllarında fetih hareketlerine devam edilmiştir. Taberistan alınmış ve Türkistan'a ilk akınlar başlamıştır. Şam valisi Muaviye, Anadolu'nun bazı bölgeleri ile Kıbrıs ve Rodos'u fethetmiş ve Kıbrıs yıllık vergiye bağlanmıştır. Ayrıca, Afrika'nın kuzey kısımları ele geçirilmiştir. Bu dönemde Kur'an'ın değişik biçimde okunmasından ortaya çıkan ihtilafın çözülmesi için Hz. Ebûbekir devrinde mushaf haline getirilen nüshadan *istinsah* (kopya) yapılmıştır.

Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer döneminde Emevîlere rağbet edilmemiş, Hz. Osman ise halifeliği süresince kendi akrabalarına yakınlık göstermiş başta Muaviye olmak üzere Emevî soyundan olan valiler büyük arazi sahibi olmuşlardı. Bütün bunlar, halkı devlet idaresinden soğutmuş ve her tarafta genel bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. 656 yılında memnuniyetsizliklerini ifade etmek için Mısır'dan Medine'ye gelmiş olan bir grup, halifenin evini basarak onu ağır şekilde yaraladılar. Bu olayın ardından Hz. Osman hayatını kaybetti. Hz. Osman'ın öldürülmesi, İslâm tarihinde bir dönüm noktası olup İslâm'da birliğin ifadesi olan halifelik kurumunun dinî itibarı zedelenmiştir.

Hz. Ali Dönemi (656-661)

Biat: itaat etmek, kabul etmek, onaylamak.

Hz. Osman'ın öldürülmesi, İslâm tarihinde sürüp giden birçok kanlı olayın başlangıcı olmuştur. Hz. Osman'dan sonra halifelik makamına Hz. Ali seçilmiştir. Ashab'ın bir kısmı yeni halifeye **biat** etmekte tereddüt göstermiştir. Hz. Ali hilafete geçtiğinde bir takım gruplar da siyâsî alanda mücadele ediyorlardı. Bu gruplar:

1) Liderliğini, Suriye ve Filistin valisi Muaviye'nin yaptığı Emevîler,
2) Talha ve Zübeyr'in içinde bulunduğu ve daha sonra Hz. Ayşe'nin etrafında toplanacak Medine grubu,
3) Allah'ın emri ve Peygamber'in sünneti üzerine yaşamayı seçen dindar grup,
4) Hz. Ali ve onu destekleyenler.

Hz. Ali halifelik makamına geçer geçmez, Talha ve Zübeyr, Hz. Osman'ın katillerinin bulunması için Mekke'de Hz. Ayşe ile bir araya gelerek muhalefete başladılar. Mekke'de kalarak Medine'ye karşı muhalefet edemeyeceklerini anlayınca Basra'ya gittiler. Bütün bu yaşananların ardından Hz. Ali, Medine'deki desteğinin

azaldığına inanarak 656 yılı Ekim ayında Kûfe'ye doğru yola çıktı. Böylece Medine, İslâm Devleti'nin siyasî merkezi olmaktan çıkmış ve ilk defa İslâm ordusu, Müslümanlardan oluşan bir başka orduyla karşı karşıya gelmiştir.

Kûfelilerin desteğini kazanmış olan Hz. Ali, Basra üzerine yürümüş ve görüşmeler sonuçsuz kalınca savaş kaçınılmaz olmuş, muhalefetin başında bulunan Talha ve Zübeyr bu savaşta hayatlarını kaybetmişlerdir. İslâm tarihinde *Cemel Vak'ası* (656) adı verilen bu savaş, Hz. Ayşe'nin bindiği devenin etrafında cereyan ettiği için bu şekilde isimlendirilmiştir. Savaş sonrasında Hz. Ali'nin halifeliği bütün Irak'ta tanınmış ve Kûfe siyasî merkez haline getirilmiştir.

Hz. Osman'ın intikamını alma görevi, Emevî sülalesinin başında bulunan Suriye valisi Muaviye b. Ebû Süfyan'a kalmıştı. Muaviye, doğrudan halifelik makamında hak iddia etmiyor fakat Hz. Osman'ın ölümünden ötürü Hz. Ali'yi itham ederek makamına gölge düşürüyordu. Muaviye, Hz. Ali'nin kendi yerine gönderdiği valiyi kabul etmeyince halife, ordusuyla birlikte Suriye'ye doğru yola çıktı. İki ordu 657 yılında, Suriye sınırındaki Sıffîn yakınlarında karşılaştı. İlk çarpışmalarda Hz. Ali başarı elde etse de Muaviye bu durumu, Mısır valisi Amr b. As sayesinde değiştirdi. Mağlup durumdaki Suriyeliler, Kur'an sayfalarını mızraklarının ucuna takarak, meselenin çözümü için Kur'an'ın hükümlerine başvurulmasını istediler. Muaviye'nin taktiği etkisini göstermekte gecikmedi. İki taraftan seçilecek hakemler, meseleye bir çözüm bulacaklardı. İslâm Tarihi'nde *Hakem Olayı* olarak bilinen bu olayda, Ebû Musa el-Eşarî Hz. Ali'nin, Amr b. As ise Muaviye'nin hakemi olarak tayin edildi. Hakeme başvurma durumu, Hz. Ali'nin önüne kısa sürede bazı güçlükler çıkarmıştı. Bu hareketten memnun olmayan bazı taraftarları isyan ettiler. Hz. Ali'den ayrılarak Kûfe yakınlarındaki Harura'da toplanan bu grup ileride **Hâricîler** olarak adlandırılacaktı.

Hâricîler: Hz. Ali taraftarlarından küçük bir grubun onun kuvvetlerinden ayrılıp ona karşı dönmesiyle ortaya çıkanlardır. Hz. Ali'yi katleden bunlardan biriydi ve bu grup, Emevîler'e de onların halifelerine de muhalefete devam ettiler.

Hakemler Ocak 659 tarihinde Ezruh'ta karşılaştılar. Hakemlerin verdiği karara göre, Hz. Ali ve Muaviye halife olmaktan azledilerek halkın oylarıyla yeni bir halife seçilecekti. Fakat durum değişmiş, Muaviye'nin hakemi Amr b. As, Hz. Ali'nin hakemi Ebû Musa el-Eşarî'nin kararı uyarınca azledilen halifenin yerine kendi adayını tayin ettiğini ifade etmişti. Bu olay sonrasında Hz. Ali ve taraftarlarının etkisi azalmıştır. Muaviye, Mısır'ı ele geçirerek Hz. Ali'yi büyük bir kaynaktan daha mahrum etmiştir. 660 tarihinde ise Kudüs'te halifeliğini ilan ederek halkın kendisine biat etmesini sağlamıştır.

Hz. Ali, Suriye üzerine bir sefer yapmanın gerekliliğine inanıyordu. Bunun için hazırlık yaptığı sırada, Ocak 661 yılında *İbn Mülcem* isimli bir Hâricî tarafından Kûfe camiinde namaz sırasında öldürüldü. Ölümünden sonra oğlu ve halefi durumunda bulunan, mizacı gereği barışsever olan Hz. Hasan, hakkını Muaviye'ye devretmek zorunda kaldı. Bu durum sonrasında Muaviye, Irak'a girerek halkın biat etmesini sağlamış ve halifeliği bütün İslâm Devleti'nde tanınarak Emevî Devleti'nin temelleri de atılmıştır.

Hz. Ali iktidara geldiği zaman siyaset sahnesinde bulunan grupları maddeler halinde nasıl yazabiliriz?



SIRA SİZDE 3

EMEVÎLER DÖNEMİ (661-750)



Emevîler dönemini öğreneceksiniz.

Kureyş kabilesinde, Abdu- Menaf'ın oğulları olan Haşim ile Abdu'ş-Şems iki önemli ailenin kurucusu oldular. Böylece, Haşimîler ve Emevîler olarak adlandırılan iki önemli aile ortaya çıkmış ve bu iki aile arasında yıllar sürecek bir rekabetin tohumları da atılmıştır. Hz. Osman'ın halifeliği döneminde bu rekabet iyice belirgin hale gelerek bu durumdan yararlanan Muaviye b. Ebû Süfyan, dört halife döneminden sonra Emevî Devletini kurdu. Bu devirde fetih hareketleri üç yönde devam etmiş olup, birincisini *Türkistan* yönündeki hareketler oluşturuyordu. Bu bölgeye yapılan seferler sonucunda Emevî orduları, Kâbil, Buhara, Sicistan, Nesef ve Baykent gibi yerlerin yanı sıra büyük ganimetler de elde etmişlerdi. *Anadolu* ve *İstanbul*, fetih hareketlerinin yoğunlaştığı ikinci bölgedir. Muaviye, Bizans İmparatorluğu'na karşı yapılan mücadeleyi daha aktif bir içeriğe kavuşturmuş ve İstanbul üzerine bir sefer yapılmış ama sonuç alınamamıştır. Bu arada deniz seferlerine yeniden başlanmış, Kıbrıs, Rodos, Sakız gibi adalar alınmış ve İstanbul'a yapılacak seferlerde önemli bir üs haline gelecek Kapıdağ yarımadası da fethedilmişti. Fetih hareketlerinin son bölgesini *Kuzey Afrika* oluşturur. Kuzey Afrika'daki mücadele daha çok Berberîlere karşı verilmiş, bir kısmı İslâmiyet'i kabul ederken bazıları da **cizye** vermeye devam etmişlerdir.

Cizye: İslam hukukuna göre zımmî statüsünde kabul edilenlerden himâye ve güvenlik için alınan vergi.

Muaviye döneminde, yapılan önemli fetihlerin yanı sıra devlette düzenin sağlanmasına da büyük özen gösterilmiş ve Halife ile Şam'daki şûranın aldığı karar doğrultusunda Muaviye'nin oğlu *Yezid*, İslâm tarihinde ilk defa olarak *veliaht* tayin edilmiştir. Nitekim, babasının ölümünden sonra Yezid (680-683), hilafet makamına oturmuştur.

Yezid'in halife olması ve Emevîler'in yürütmüş olduğu siyaset, Suriye yönetimine duyulan öfkeyi arttırmış ve Hz. Peygamber'in torunu, Hz. Ali'nin küçük oğlu Hz. Hüseyin'in etrafında, Emevî hilafetine muhalif bir hareketin doğmasına sebep olmuştur. 680 yılında Hz. Hüseyin ve taraftarları, Şam yönetimine son vermek amacıyla harekete geçtiler. Ancak, Hz. Hüseyin ve ailesinden birçok kişi Emevîler tarafından Kerbelâ'da katledildi. *Kerbelâ Olayı* olarak anılan bu hadise, Emevî iktidarına karşı muhalefeti güçlendirmekle kalmayıp muhalefetin Hz. Ali ailesi etrafında toplanmasına sebep olmuştur. Nitekim, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinin ardından, İran, Mekke ve Medine'de isyanlar çıkmıştır.

Yezid, 683 yılında öldükten sonra yerine oğlu *II. Muaviye* halife olmuş ve altı aylık kısa halifeliğine ülkedeki iç karışıklıklar damgasını vurmuştur. 684 yılında Emevîlerin diğer kolundan gelen *Mervân b. Hakem* (684-685) halifelik makamına geçmiştir. Yeni halifenin işbaşına geçmesiyle birlikte, Emevîler'in *Süfyâniye* kolu son bularak, bir diğer kolu olan *Mervânîler* iktidar sahibi oluyordu. Mervân b. Hakem, Suriye ve Filistin'deki karışıklıklara son vererek Mısır ve Kuzey Afrika'yı yeniden Emevî toprakları arasına katmıştır. 9 aylık hilafetinin ardından 685 yılında oğlu *Abdülmelik b. Mervân* (685-705) halife olmuş ve ilk olarak, Suriye ve Mısır'da işleri yoluna koymuş ve Irak'taki muhalefeti ortadan kaldırmıştır. Irak'ın ele geçirilmesinden sonra Abdülmelik, Haccac b. Yusuf es-Sakâfî komutasındaki 20 bin kişilik bir orduyu Mekke üzerine göndermiştir. Haccac, Mekke'deki direnişi yok etmeyi başarmış ve 694 yılında Kâbe'yi yeniden inşa ettirmiştir. Bu başarılardan son-

ra Abdülmelik, Afrika'ya dönerek bütün Kuzey Afrika'nın İslâm idaresine girmesini sağlamıştır. Bu dönemde, Kıbrıs, Emevî-Bizans ortak yönetimine bırakılmıştır. Abdülmelik, Bizans'a olan ödemesini, kendi bastığı altın paradan yapmak isteyince savaş kaçınılmaz olmuş, Çukurova'da yapılan savaşı, Bizans kaybetmiş ve Emevîler vergiden kurtulmuşlardır. Siyasî dengeyi sağladıktan sonra halife Abdülmelik, ilk İslâmî sikkeyi de bastırmıştır.

Abdülmelik'in ölümüyle yerine oğlu Velid (705-715) halife olmuştur. Velid, memleketin imarı hususunda büyük gayret gösterdiği gibi fetih hareketlerini de sürdürmüştür. Kuteybe b. Müslim komutasındaki Emevî orduları, Buhara, Semerkand, Harezm ve Fergana gibi bölgeleri fethetmişlerdir. Ayrıca, 711 yılında yapılan sefer ile Emevî orduları, İspanya'ya geçerek bölgenin fethine başlamışlardır. Velid'in ölümünden sonra kardeşi *Süleyman*, (715-717) Şam'a gelerek halifelik makamına oturmuştur. Süleyman, İstanbul üzerine kardeşi Mesleme b. Abdülmelik komutasında bir ordu göndermiş ancak bir yıl süren kuşatmadan sonuç alınamamıştır. Süleyman, Emevî ordusunun İstanbul kuşatması devam ederken hayata veda etmiştir.

Süleyman'dan sonra yerine geçen *Ömer b. Abdülaziz* (717-720) İslâm Devleti'nin mevcut topraklarının yeterli olduğunu düşünüyor ve yeni topraklar kazanmak yerine adil bir idare kurmanın gereğine inanıyordu. Özellikle, İslâm'ı kabul eden kalabalık sayıdaki **Zımmî** toprak sahiplerinin daha az vergi ödemek istemeleri en önemli sorunlar arasında yer alıyordu. Yine bu dönemde Ömer, **mevâlî**nin ordugâh şehirlere yerleşmelerine izin vererek onları **harâc** ve cizyeden muaf tuttu ve mevaliye aylık ödenmesi prensibini de kabul etti. Ömer b. Abdülaziz'den sonra Emevî tahtına *II. Yezid b. Abdülmelik* (720-724) geçti. II. Yezid, Hâricî isyanları ile uğraşmış, Türkistan'daki Türklerle savaşmıştır.

II. Yezid'in ölümüyle Emevî halifesi olan kardeşi *Hişâm* (724-743) döneminde Türkistan bölgesinde Türklere karşı yapılan savaş, bu dönemin tamamını kapsar. Özellikle, Hazarlar'a karşı verilen mücadele, uzun süre başarıya ulaşmasa da Mervân b. Muhammed, Hazarları mağlup etmeyi başarmıştır. Hazarlar, Müslüman olmak şartıyla barışı kabul etmişlerdir. Hişâm döneminde, Endülüs valisi Anbese b. Süheym-i Kelbî komutasındaki ordu İspanya'daki fetihlerine devam etmiştir. Abdurrahman b. Abdullah, Endülüs valiliği sırasında Avrupa'yı geçerek kuzeyden Bizans'a inmeyi ve Akdeniz'i bir İslâm gölü haline getirmeyi hayal etmiştir. Abdurrahman ordusuyla, Fransa'ya doğru harekete geçmiş, Burgonya ve Lion'u alarak Sen'e ulaşmıştır. Emevî orduları, Frankların başkentine doğru ilerlemekle elde ettikleri ganimetleri alıp geri dönmek arasında tereddüt yaşamışlar, bu durumdan yararlanan Franklar, Emevî ordularıyla yaptıkları savaşı kazanmışlardır. Hişâm devrinde, Bizans ile yapılan savaşlarda Anadolu'nun iç bölgelerine kadar gidilmiş ve bazı şehirler fethedilmiştir. Muaviye b. Hişâm, Bizans imparatoru Leon'la barış yaparak savaşa son vermiştir.

Hişâm döneminin en önemli olaylarından biri, Zeyd b. Zeynel Abidin'in isyanıdır. **Râfızî Hareketi**nin başlangıcı olan bu isyanda, Zeyd'in öldürülmesi, Abbasî taraftarlarının çalışmalarının hız kazanmasına sebep olmuştur.

Hişâm devrinin son günlerinde Abbasîlerin faaliyetleri artarken fetih hareketleri de azalmıştır. Hişâm'ın ölümünden sonra Emevî Devleti'nde süratli bir çöküşe tanıklık edilmiş ve iç mücadeleler şiddetlenmiştir. Özellikle, **Şiî** ve Hâricî muhalefetin etkisiyle devletin otoritesi Suriye'de bile tartışılır olmuştur.

Zımmî: Fethedilen bölgelerdeki müsamaha edilen dinlerin mensupları anlamına gelmektedir. Ehl-i kitaplar eğer İslâm egemenliğinde yaşıyorsa bunlara Ehl-i Zimmet veya Zımmî denir. İslâm hukuku, dört din mensubunu genellikle Ehl-i Kitap kabul etmiştir. Bunlar Hıristiyanlar, Musevîler, Mecusiler ve Sabiîlerdir. İslâm hukukuna göre, Zımmîlerin varlıkları ve güvenlikleri İslâm devletinin sorumluluğu altındadır.

Mevâlî: Arap olmayan Müslümanlara verilen isim olup, teoride mevâlî, Araplar ile eşit haklara sahipti ve bazı vergilerden muaftı, fakat uygulamada, Araplar, onlara karşı üstün ve küçümser bir tavır takınarak, mevâlîyi uzun müddet İslâm'ın sunduğu maddî imkânlardan uzak tutmuşlardı.

Harâc: İslam hukukuna göre müslüman olmayanların ürünleri üzerinden alınan bir tür vergi.

Râfızî Hareketi: Râfıza fırkasından olan, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini kabul etmeyenler. Râfızî, geniş anlamda sünni mezhebinin din anlayışını ve kurallarını benimsemeyen, Hz. Muhammed'den sonra yerine Hz. Ali'nin geçmesi gerektiğini ileri süren kimsedir.

Şiî: Şia mezhebinden olanlar, halifeliğin ilahî hakla Hz. Peygamber ailesinden gelenlere, özellikle Hz. Ali'ye ait olduğuna inananlar.

Hişâm'ın ölümü üzerine *II. Velid b. II. Yezid* (743-744) Emevî tahtına geçmiştir. Bu dönemde Emevî Devleti'nin her tarafında isyanlar çıkmış ve bu kargaşa ortamında, *III. Yezid b. I. Velid* kendi adına hutbe okutup gizlice biat almaya çalışmıştır. Bu, Emevî tahtında ilk defa **intihalle** iktidara geçme anlamına gelir. III. Yezid'in birkaç ay süren halifeliğinden sonra yerine kardeşi İbrahim (744) geçmiş ancak iç çatışmalar sonucu kısa sürede tahtını *Mervân b. Muhammed*'e (744-749) bırakmak zorunda kalmıştır. 744 yılında iş başına geçen Mervân, Harran'ı hükümet merkezi yapmıştır. Bu son halife döneminde, Emevî Devleti tam bir çöküş içine girmiş ve İslâm ülkesi karışıklıklarla sarsılmıştır. Mervân, ülkedeki isyanlarla uğraşırken Abbasîler'in, Emevî karşıtı propagandaları da yayılmak için gerekli ortamı bulmuştur. Mervân, ülkesini kurtarmak için gereken çabayı gösterse de artık çok geç kalınmıştır.

İntihal: Kendi hakkı olmayan bir şeyde hak iddia etme.

SIRA SİZDE 4



Muaviye dönemi fetih hareketleri hangi bölgelerde devam etmiştir? Söz konusu fetihler hangi sonuçları doğurmuştur?

ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİ (756-1031)

AMAÇ 7

Endülüs Emevî Devletini genel hatlarıyla öğreneceksiniz.

Arap fethi öncesinde Hıristiyan olan İspanya'da halkın, derebeyleri ve rahiplerin baskılarından bıkmış olması, Müslümanların bu topraklara ayak basmasıyla birlikte kısa sürede İslâm dinini kabul etmelerini sağlamıştır. Fetihten sonra yapılan göçlerle birçok Arap ve Berberî buraya yerleşmiştir. Özellikle, 742 tarihinde ayaklanan Berberîleri bastırmak için gönderilen Suriyelilere buraya yerleşme hakkı verilmiş ve kendilerine *Şamî* ya da *Suriyeli* denilmiştir. İspanya'da, Suriyelilerin güçlü duruma gelmesi, Emevî hanedanına mensup *Abdurrahman b. Muaviye* (756-788)'ye gerekli ortamı hazırlamış ve 756 tarihinde Kurtuba'yı ele geçiren Abdurrahman Endülüs Emevî Devleti'ni kurmuştur. Ölümünden sonra tahta çıkan oğlu *Hişâm b. Abdurrahman* (788-796) döneminde Hıristiyanlara karşı mücadele verilmiştir. Hişâm'ın oğlu *Hakem* (796-822) döneminde uzun yıllar sürecek isyanlar, Endülüs'e Hıristiyan saldırılarını kolaylaştırmıştır.

Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluş yılları yukarıda belirtilen olaylarla geçmiştir. *II. Abdurrahman* (822-852), devrinde merkezî ve bürokratik idare yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca, doğudan bilim adamları ve çeşitli kitaplar getirilmiştir. Bu yıllar, Endülüs'te bir barış ve huzur dönemi olmuştur. Ölümü ile yerine geçen oğlu *Muhammed* (852-886) kararlı siyasî tutumuna rağmen iç karışıklıkların çıkmasını engelleyememiştir. Muhammed'in ardından oğlu *Munzir* (886-888) tahta geçtiğinde ülke, babasından miras kalan isyanlarla çalkalanıyordu. Yapılan seferler sonucunda, asayiş temin edilmiş ancak kardeşi *Abdullah b. Muhammed* (888-912) sağlanan huzuru koruyamamıştır. Yeni halife *III. Abdurrahman* (912-961) iç karışıklıkları bastırarak asayişi tekrar kurmuştur. Araplar, Berberîler ve Müslüman İspanyolların meydana getirdiği toplumsal yapı, III. Abdurrahman'ın dayandığı en önemli gücü oluşturmuştur. III. Abdurrahman, Endülüs'ü, refah ve huzurun hakim olduğu bir ülkeye dönüştürerek Endülüs Emevî Devleti'nin ikinci kurucusu olarak kabul edilmiştir. Fatımî Devleti, kendi hilâfetini kurunca III. Abdurrahman da kendisini halife ilân etmiştir. Bu dönemde başkent Kurtuba, bir bilim merkezi haline gelmiştir. Yerine geçen oğlu *II. Hakem* (961-976) binlerce ciltlik kitaptan oluşan bir kütüphane

kurmuştur. Döneminde bilim ve sanata büyük önem verilmiştir. II. Hakem'in ölümü ile tahta geçen *II. Hişâm* (976-1009) henüz 12 yaşında olduğu için devleti Zaptiye Birlikleri'nin başında bulunan İbn Ebî Âmir idare etmiştir. İbn Ebî Âmir, Hıristiyanlara karşı büyük galibiyetler kazanmış ve halifeyi korumak bahanesiyle muhalif devlet adamlarını ortadan kaldırmıştır. Onun ölümünden sonra oğlu Muzaffer de babasını izleyerek II. Hişâm'ı devlet işlerinin dışında bırakmıştır. İspanyol Müslümanların işe karışmasıyla birlikte, Emevî ailesine duyulan içten bağlılık, İbn Ebî ailesinin sonunu getirmiştir. Endülüslülerle, Berberîler arasındaki rekabet **Slav**lar (**Sakalibe**) adlı yeni bir grubun doğmasına zemin hazırlamış, devlet hizmetinde çok fazla kullanılmaları ve Berberîlerle çatışmaları, Endülüs Emevî Devleti'nin çöküşünde etkili olmuştur.

Slav (Sakalibe): Başlangıçta, sadece Doğu Avrupalı köleler için kullanılsa da Slav tabiri zaman içerisinde Endülüs Emevî Devleti'nin hizmetinde bulunan Avrupalı bütün köleler için kullanılmıştır.

XI. yüzyıl itibarıyla, Endülüs Emevî Devleti iç karışıklıklar ve iktidar mücadeleleri nedeniyle parçalanmaya başlamıştır. Kurtubalıların Endülüs Emevî tahtında yaptıkları değişiklik, çöküşü hızlandırmış ve küçük beylikler dönemi başlamıştır. Son Emevî hükümdarı III. Hişâm, Kurtuba'ya gelerek tahta oturmasına rağmen yaptığı işlerin halk tarafından ilgi görmemesi üzerine tahtını terk etmek zorunda kalmıştır. Kurtubalıların hilâfeti bütünüyle ortadan kaldırmaları, Endülüs Emevî Devleti'nin varlığına da son vermiştir.

ABBASÎLER DÖNEMİ (750-1258)



Abbasîler dönemini öğreneceksiniz.

İranlı bir köle olan *Ebû Müslim*, 747 yılında İran'ın Horasan eyaletinde bir isyan hareketi başlattı. Ebû Müslim, Horasan'ın her tarafında Emevîler'in zulüm ve baskılarını vurguluyor ve Abbasîler'in, Hz. Peygamber'in amcası, Hz. Abbas'ın soyundan gelmeleri nedeniyle hak sahibi olduklarını belirterek halkı ayaklanmaya teşvik ediyordu. Ebû Müslim'in taraftarları genellikle, İranlı ve Mervli köylüler ile aralarında idarî görevlerde bulunan Araplardan oluşuyordu. 748 yılında Merv'e girerek halkın desteğini alan Ebû Müslim, Horasan'ı baştanbaşa istilâ etti. Orduları 749 tarihinde Dicle'nin kolu Zap Suyu'nu geçerek, Emevî güçlerini bozguna uğrattı. Hareketin lideri *Ebû'l Abbas* (749-754) Kûfe'de halife ilan edildi. Irak ve Suriye'de elde edilen galibiyetler, Emevîler'in sonunu getirdi ve yeni halifenin otoritesi kısa sürede İslâm topraklarında yayıldı. Bu durum, İslâm tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı anlamına gelir.

Abbasîler ilk olarak isyanın mimarı Ebû Müslim'i ve taraftarlarını ortadan kaldırdılar. Abbasî iktidarına karşı Emevî taraftarlarının isyan ve kıpırdanmaları baş gösterse de bunlar kanlı bir şekilde bastırıldı. Ebû'l Abbas, ölmeden önce kardeşi *Ebû Câfer Mansûr*'u (754-775) kendisine veliaht tayin etti. Ebû Câfer Mansûr'un ilk yılları, Bizans'ın tahrip ettiği Malatya'nın imarı, Anadolu'ya yapılan akınlar ve Bizans'la gerçekleştirilen esir değişimine yönelik faaliyetlerle geçmiştir. Bu döneme, aynı zamanda Hz. Peygamber'in torunlarından Hz. Hasan ailesinin isyanı da damgasını vurmuştur. Abdullah b. Hasan'ın oğulları Muhammed ve İbrahim'in isyanı, Halife Mansûr tarafından kısa sürede bastırıldı ancak bu olay ile Mansûr, Benî Haşim ailesi ile Hz. Abbas ailesi arasındaki ilk ihtilafın da mimarı oldu.

Kûfe'nin Hz. Ali taraftarları, Şam'ın ise Emevîlerle dolu olması, Ebû Mansûr'u, yeni bir hükümet merkezi kurmaya mecbur etmiş ve bu iş için Bağdat seçilmiştir.

Şehrin inşasına 762 yılında başlanmış, dört yıl süren inşaatın ardından yeni başkent meydana çıkmıştır. İlk halife Ebû'l Abbas olmakla birlikte devletin asıl kurucusu Mansûr olmuştur. Ölmeden önce, oğlu *Mehdî*'yi (775-785) veliaht ilan etmiştir. Mehdî, babası Mansûr'dan huzuru büyük ölçüde sağlanmış bir ülke devralmıştır. Ancak, Mehdî, Mecûsilerin isyanları ile Horasan'daki Mani ve Mazdek inançlarına karşı mücadele vermiştir. Yine, Merv'de, kendisinin Tanrı olduğunu ilan eden Mukanna'nın isyanı da bastırılmıştır. Abbasî Devleti'nin iç sorunlarla uğraştığı dönemde, Bizanslılar Maraş'a girmiştir. Bu durum üzerine 782 yılında Bizans'a karşı verilen mücadele başarılı olmuş, yapılan anlaşma ile Bizans İmparatorluğu, yıllık vergi ödemeyi kabul etmiş ve ordu ganimetlerle geri dönmüştür.

Mehdî, öldüğü zaman yerine oğlu *Musa el- Hâdî* (785-786) geçti. Kısa süren hilafetinin ardından 786 yılındaki ölümünden sonra kardeşi *Hârûn Reşîd* (786-809) Abbasî halifesi oldu. Hârûn Reşîd, Abbasî Devleti'nin en başarılı hükümdarlarından biri olup saltanatı hanedanın en parlak dönemidir. Döneminde ziraat, ticaret, sanayi, bilim ve eğitimin düzeyi yükselmiş, Bağdat, Doğu'nun en büyük ve en önemli iktisadî merkezi olmuştur. Hârûn Reşîd'in başarısındaki en büyük rollerden biri **Bermekîler**e aittir. Bermekî ailesi, Abbasî Devleti'nin on yedi yılına tanıklık etmiş ancak hanedana alternatif bir iktidar odağı olmayı düşünenlere ibret olması amacıyla, ağır şekilde cezalandırılarak ortadan kaldırılmıştır. Cezalandırılmalarının temel nedeni, sahip oldukları etki ve sınırsız güçtür.

Bermekîler, Belh civarında yaşayan İranlı bir aile olup bazı kaynaklarda ise Belh kenti Budist rahipleri soyundan gelen Orta Asyaİranlıları olarak tanımlanmaktadırlar. Mensuplarından Hâlid b. Bermek, İslâmiyet'i seçerek Emevî sarayında bulunmuştur. Abbasî Devleti'nin ilk halifesi Ebû'l Abbas'ın yakınında yer almış, Mansûr döneminde de başvezir olmuştur. Hâlid'in oğlu Yahya, Hârûn Reşîd döneminde vezir yapılmış, yaşlanınca görevini oğlu Câfer'e bırakmıştır.

Hârûn Reşîd, Bağdat'taki iktidarını güçlendirmenin yanı sıra ülkenin başka bölgelerinde de bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Kuzey Afrika'nın idaresi babadan oğula geçecek şekilde İbrahim b. Ağleb ailesine bırakılmış ve burası devletten ayrılan ilk toprak parçası olmuştur. Devrinin en önemli olaylarından bir diğeri, Bizans'la yapılan savaşlardır. Bizans'ın anlaşmaları defalarca ihlâl etmesi sebebiyle yapılan savaşlar, Bizans İmparatorluğu'nun daha ağır vergiler ödemesiyle sonuçlanmıştır.

Hârûn Reşîd, yaklaşık 23 yıl süren hilafetinden sonra, 809 tarihinde vefat etmiştir. Hârûn Reşîd dönemi, Abbasî saltanatının en parlak noktası olarak görülmekle birlikte çöküşün ilk izlerine de bu devirde rastlanır. İspanya ve Kuzey Afrika, Abbasî egemenliğini sadece ismen tanıyan ve kendi kendilerini yöneten bağımsız bölgeler haline gelmiştir. Halifenin ölümü ile oğulları, Me'mûn ile Emin arasında bir iç savaş patlak vermiştir. İktidarda bulunan *Emin* (809-813)'in, oğlu Musa'yı, kardeşi Me'mûn'un yerine veliaht ilân etmesi bir iç savaş sebebi olmuştur. Emin ve Me'mûn'un orduları iki defa savaşmış ve her iki mücadeleden de Me'mûn galip ayrılmıştır. 813 yılında kardeşini yenerek iktidarı devralan *Me'mûn* (813-833), başkent Bağdat'ın yanı sıra Merv'de de ikamet etmiş ve özellikle bilim ve sanat faaliyetlerine çok önem vermiştir. Abbasî tarihinde savaşla tahta geçen ilk halife unvanına sahip olan Me'mûn, veziri Fazl b. Sehl'e devlet yönetimini devretmiş ancak bu durum, pek çok ayaklanmanın çıkmasına sebep olmuştur.

Me'mûn, Hz. Ali ailesiyle Hz. Abbas ailesi arasındaki ihtilafı gidermek için İmam Ali er-Rıza'yı kendisinden sonra veliaht ilan etmiştir. Abbasîler bu duruma tepki göstermişlerse de Ali er-Rıza'nın ani ölümü sorunun büyümesini engellemiştir. Öte yandan, Bağdat'ta daha önce halife ilan edilen İbrahim b. Mehdî'nin yenilmesiyle Me'mûn, 819 yılında Bağdat'a girerek asayişi yeniden sağlamıştır. Me'mûn devrinin en önemli olaylarından biri de Babek'in isyanıdır. Babek'in mensubu olduğu *Hürremîler* hareketi, Ebû Müslim'in ölmediğine ve dünyaya döneceğine inanmaktaydı. Ülkedeki karışıklıklardan ötürü Hürremîler'in hareketi bastırılamadı.

Nihayet, Me'mûn'un ardından tahta oturacak olan halife Mu'tasım'ın komutanlarından Afşin, Babek'in üzerine gönderildi ve Babek yakalanarak katledildi.

Me'mûn, Babek İsyanı'na verdiği destek sebebiyle Bizans'a karşı bir sefer düzenlemiş, Tarsus'a kadar gelmiş ve burada hayatını kaybetmiştir. 833 yılında halife olan *Mu'tasım* (833-842) zamanında, Babek İsyanı'nı fırsat bilen Bizans, Abbasî topraklarına saldırmış ancak karşı hareketle Bizans kuvvetleri bozguna uğratılmıştır.

Mu'tasım, genellikle Türk ülkelerinden gelen ücretli askerlerden oluşan bir ordu kurmuş ve yeni ordusu için Samarra'da bir ordugâh şehir inşa etmiştir. Şehrin büyük bir kısmı Türk reislere ayrılmakla birlikte mevâlîler de Abbasî idaresinde bazı mevkileri elde etmeye başlamışlardı. Türk birliklerinin halifeleri etki altına aldıkları ve isyanlara sebep oldukları görüşü, Mu'tasım aleyhinde bazı olumsuz fikirlerin yayılmasına sebep olmuştur.

Mu'tezile: Kaderi inkâr edip, kul yaptıklarının yaratıcısıdır diyen ve Allah'ın sıfatlarını kadîm saymakta ehl-i sünnetten ayrılan ve Vasıl bin Ata'nın yolunda olan kimselerdir.

Halifenin ölümüyle yerine geçen *Vâsık* (842-847), ilk yıllarında iç isyanlarla uğraşmış ve huzuru sağlamayı başarmıştır. 845 yılında Bizans'la barış yapılmış ve esirler karşılıklı olarak değiştirilmiştir. Oğlu küçük olduğu için Vasık'ın ardından taht, kardeşi *Mütevekkil*'e (847-861) geçmiştir. Mütevekkil, iktidarının ilk yıllarında uzun zamandan beri devletin resmî inanışı haline gelen **Mu'tezile** kolunun yerine ehl-i sünneti geçerli kılmıştır. Ayrıca, Mütevekkil, Türk kumandanların etkisinden kurtulmak için Şam'a yerleşmeye karar vermiş fakat uyum sağlayamadığı için Bağdat'a geri dönmüştür. Mütevekkil'in oğlu *Muntasır*, (861-862) hassa birliğinin bazı üyeleriyle babasını öldürerek tahta geçmiş ancak kısa bir süre sonra rahatsızlanarak hayatını kaybetmiştir. Muntasır'ın ölümü üzerine kumandanların ortak kararıyla lâkabı *Musta'in* (862-866) olan Ahmed b. Muhammed yeni halife seçilmiştir. Ancak, sonraki yıllarda hapishanede bulunan *Mu'tez'in* (866-869) tahtta hak iddia etmesi sebebiyle, iki taraf arasında çıkan savaştan galibiyetle ayrılmıştır. *Mu'tez*'in öldürülmesi üzerine *Muhtedibillah* (869-870) lâkabıyla anılan Muhammed b. Vâsık tahta geçmiş fakat hilafeti yalnızca 11 ay kadar sürmüş ve ardından *Mu'temid* (870-892) tahta çıkmıştır.

Mu'temid döneminin en önemli olaylarından biri Saffârî hanedanının kurucusu olan Yakup b. Leys'in isyanıdır. Saffârî İsyanı'nın bastırılmasından sonra sıra Zenci İsyanları'na gelmiştir. İki yıl süren mücadele, çözümü de beraberinde getirmiştir. Mu'temid, oğlunu kendisinden sonra veliaht olarak görmek istese de yeğeni *Ebû'l Abbas el-Mu'tezid* (892-902) tahtın sahibi olmuştur. Bu dönemin en önemli olaylarından biri, **Karmatîler**in isyanıdır. Hamdan Karmat'ın isyanıyla başlayan Karmatî hareketi, Abbasî birlikleri tarafından bastırılsa da devletin zayıf düşmesinin en büyük sebeplerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Karmatî: Şii grupların en önemlilerinden biri olup, aynı zamanda İslâm mezhepleri arasında en çok ihtilafa sebep olan fırkalardan biridir.

Mu'tezid'den sonra tahta geçen kardeşi *Muktefî* (902-908) döneminde de Karmatîler, Suriye, Bağdat ve Basra'da tahribatlarına devam etmişlerdi. Muktefî dönemi, Mısır'daki **Tolunoğulları Devleti**'nin yıkılması açısından da önemlidir.

Tolunoğulları Devleti: Abbasîlerin siyasî ve sosyal anlamda çöküş yaşadıkları dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Mısır'da, Müslüman olan Türklerin kurduğu ilk bağımsız devlettir. 868 yılında Mısır valiliğine getirilen Ahmed b. Tolun kısa süre içerisinde orada Tolunoğulları Devleti'ni kurmuş ve topraklarına Suriye, Filistin, Tarsus gibi önemli bölgeleri dahil ederek sınırlarını Berka'dan Fırat nehrine kadar genişletmiştir. Tolun-Türkçe Tolun-ay, tam ay, bütün ay isimlerinde görüldüğü gibi tam ve bütün anlamında bir kelimedir.

Muktefî'den sonra iktidara geçen kardeşi *Muktedir* (908-932) zamanında bir çok bölgede isyan çıkmış, Afrika'daki bazı topraklar ve Musul kaybedilmiştir. Muktedir öldürüldükten sonra yerine geçen *Kahir*, (932-934) tahttan uzaklaştırılarak hapsedilmiştir. Yerine önceki halife Muktedir'in oğlu *Râzî* (934-940) geçmiş, mâlî sıkıntılar ve iktidar çekişmelerinin yanı sıra bir çok savaş da çıkmıştır. Râzî'den sonraki halife *Muttekî* (940-944) döneminde, Türklerin etkisi en yüksek düzeye çıkmıştır. Bir sonraki halife *Müstekfî*, (944-946) Türklerden kurtulmak için Büveyhî hükümdarının Bağdat üzerine yürümesine itiraz etmemiş, hatta bu durumu bir çare olarak görmüştür. 945-1055 tarihleri arasında Abbasî Devleti, Büveyhîlerin idaresinde kalmış ve Müstekfî, Büveyhî hükümdarı tarafından 946 yılında tahttan indirilerek hayatını hapiste geçirmiş ve orada ölmüştür.

Abbasî Devleti'nin en güçlü dönemi, kuruluştan itibaren 120 yıl kadar sürmüş ardından toprak kayıpları başlamıştır. Bir İran hanedanı olan Şii Büveyhîler döneminde, Abbasî halifeleri etkilerini kaybetmiş ve bu durum, hilafetin çöküşünü beraberinde getirmiştir. Abbasîler, Büveyhîler'in etkisi altına girerken Mısır'da Fatımî halifeliği zirvesini yaşıyordu. Mısır ve Suriye'de otoriteleri tanınıyor, Hicaz ve Yemen'de halifeleri adına hutbe okunuyordu. 1242 yılında *Mustasım* son Abbasî halifesi olarak tahta geçmiştir. Moğol hükümdarı Hülâgû ordularıyla Bağdat üzerine yürümüş ve şehri kuşatarak Abbasî ordularını yenmiştir. Kısa süre sonra halife de Hülâgû ve ordusundan nasibini almış, ailesiyle birlikte hayatını kaybetmiştir. Abbasî Devleti, 1258 yılında Hülâgû tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra 1261 tarihinde Mısır'da Kölemenler tarafından halife ilan edilen *Mustansır* ile birlikte gölge halifeler dönemi de başlamış olur. Böylece, 1517 yılına kadar Mısır'da, Abbasî halifeleri fiilen güç sahibi olmasalar da işbaşına gelmeye devam etmiştir. Nihayet, Yavuz Sultan Selim'in, Mısır'ı fethinden sonra halifelik Osmanlılara geçmiştir.

SIRA SİZDE 5

Ebû Mansûr'un Abbasî Devleti'ne ait bağımsız bir merkez kurmak için Bağdat'ı seçmesinin sebepleri nelerdir?

İSLÂM KÜLTÜR VE UYGARLIĞI



İslâm kültür ve uygarlığını öğreneceksiniz.

Ortadoğu'da İslâm devletlerinin yükselmesiyle birlikte görkemli bir medeniyet doğdu. Yapılan fetihlerle İran, Kuzey Afrika ve Anadolu'ya doğru genişleyen İslâm devletleri, bu bölgelerden pek çok kültürel birikimi de bünyesine katmıştır. Dolayısıyla, İslâm kültür ve uygarlığının oluşmasında anılan bölgelerin çok önemli etkisi görülmektedir. Ancak, bu uygarlık, esas görünüşü itibariyle, İslâm damgası taşımaktadır.

Dil ve Edebiyat

İslâm uygarlığının oluşmasındaki en önemli araçların başında dil gelmektedir. İslâmiyet'ten önceki dönemde siyasî, toplumsal, kültürel konuların işlendiği geniş bir yelpazede Arapçanın kullanıldığı zengin bir şiir geleneği vardı. İslâmiyet'in yayılması ile birlikte bu dil, fethedilen topraklarda konuşulan yerel dillerin de katkısı ile ortak bir iletişim aracına dönüşmüştür. Böylece, XI. yüzyıla gelindiğinde Arapça, İran'dan **Pireneler'**e kadar konuşulan ortak dil olmuştur. Arapça, aynı zamanda, Farsça, Türkçe, Urduca gibi dillerin üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Arapça'nın canlanması ve yayılması sayesinde özellikle şiir alanında, *Beşşar b. Bürd* (ö. 783), *Mutî b. İlyas* (ö.787) ya da *Mütenebbî* (905-965) gibi önemli şairler ortaya çıkmıştır.

Pireneler: Güney Fransa ve Kuzey İspanya'da, iki devlet arasındaki sınır üzerinde bulunan sıra dağlardır.

Şiir alanındaki ilerlemeyi düz yazıdaki gelişmeler izlemiştir. Özellikle, Hz. Peygamber'in hayatının incelenmesiyle başlayan çalışmalar, ciddî bir tarih birikiminin oluşmasına yol açmıştır. Bu sebeple, İslâm dünyasında başlangıçtan itibaren giderek gelişen ve güçlenen bir tarih bilgisi ortaya çıkmıştır. Nitekim, ortaçağların en önemli filozofu, tarihçisi ve hatta sosyologu olan *İbn Haldun* (1332-1406) bunun en güzel örneğidir.

SIRA SİZDE 6

Arapça'nın gelişmesinde İslâmiyet'in yayılmasının etkisi var mıdır?

Bilim ve Felsefe

İslâm dünyasındaki bilim ve felsefenin gelişiminde, eski Yunan mirasının önemli katkısı olmuş, matematik, astronomi, coğrafya, kimya, fizik ve tıp gibi alanlarda, bu etki açıkça görülmüştür. Yunancadan, Arapçaya yapılan çeviriler ile İskenderiye, Antakya ve diğer pek çok bölgede İslâmiyet'ten önceki dönemde kurulan Yunan okullarının varlıklarına devam etmesi, bilim ve felsefe alanındaki gelişmeleri hızlandırmıştır. Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz (717-720) döneminde, Basralı bir Yahudi olan *Mâsarcaveyh*, Süryani tıp kitaplarından bazılarını Arapça'ya çevirerek Arap tıbbının temellerini atmıştır. Ancak, çoğunluğunu Hristiyan ve Yahudi tercümanların oluşturduğu bu ilk dönemdeki çevirilerin sayısı oldukça sınırlıdır.

Abbasî Devleti döneminde çeviri faaliyeti daha sistematik bir düzeye ulaşmıştır. Halife Me'mûn (813-833) döneminde Bağdat'ta, bir bilimler akademisi (Beytü'l-Hikme) kurulmuş ve tercüme faaliyetinin gelişmesi ile birlikte pek çok önemli tercüman ortaya çıkmıştır. Cundişapurlu, Hristiyan bir hekim olan *Huneyn b. İshak* bunların en önde gelenlerinden biri olup özellikle, Hipokrat'tan yaptığı çeviriler, Arap tıp dünyasının gelişmesinde büyük rol oynamıştır.

Halifelerin desteklediği bilimsel çalışmalar sayesinde tıp başta olmak üzere matematik, astronomi, fizik ve diğer alanlarda çok önemli bilim adamları yetişmiştir. Bunlar arasında en önemlileri, *Râzî* (865-925) ve Avrupalıların *Avicenna* olarak isimlendirdikleri *İbn Sînâ* (980-1037)'dır. Râzî'nin tıptaki öncü çalışmalarının yanında, İbn Sînâ'nın gerek tıp gerek felsefe alanındaki çalışmaları, İslâm dünyasının yanı sıra Avrupa'da da derin etkiler bırakmıştır. Benzer şekilde, Ortaçağ İslâm dünyasının en özgün bilim adamlarından *Bîrûnî* de astronomi, matematik, fizik gibi alanlarda önemli çalışmalara imza atmıştır. Müslümanlar, özellikle matematik alanında dünya uygarlığına çok önemli katkılar yapmışlardır. Sıfır, Müslümanlar tarafından kullanılmış ve Arap rakamları diye bilinen sistem matematiğe kazandırılmıştır. Özellikle, ünlü matematikçi *Harizmî* önemli çalışmalar yapmıştır. Cebir, geometri ve trigonemetri geliştirilerek bilimin hizmetine sunulmuştur.

Halife Me'mûn döneminde astronomide de önemli çalışmalar yapılmış Bağdat'ta bir gözlemevi kurulmuştur. Halifenin ilk emirlerinden birisi, güneş yılının uzunluğunun tam olarak hesaplanması olmuştur. Abbasî dönemi, astronomi çalışmaları açısından parlak bir devir olmuş ve Ortaçağların en ünlü astronomlarından *Ebû Mâşer* oldukça önemli çalışmalar yapmıştır. Abbasî halifeliğinin hâmiliğinde gerçekleştirilen astronomi çalışmaları, batı dünyasını da derinden etkilemiştir.

Abbasî halifesi Me'mûn döneminde, bilimlerdeki gelişmelere paralel olarak eski Yunan mirasının etkisi ile felsefe alanında da yeni çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde, Aristo'nun eserlerinin çevrilmesi ile birlikte zengin bir felsefe geleneğinin oluşması için gerekli adımlar atılmaya başlamış ve böylece yalnızca İslâm dünyasını değil Hristiyan dünyayı da etkileyecek çok önemli filozoflar ortaya çıkmıştır. Arapların filozofu olarak kabul edilen ve Eflatun ile Aristo'nun düşüncelerini bir sentez haline getirmeye çalışan *Kindî* (ö. 850), en önemli filozoflardan biridir. Benzer şekilde, Aristo'dan sonra felsefenin ikinci babası olarak nitelenen *Fârâbî* (ö.950) ve *Gazâlî* (ö. 1111) de İslâm tarihinin en önemli filozofları arasındadır. Bu dönemin diğer iki önemli ismi ise İbn Sînâ ve *İbn Rüşd* (ö.1198) olarak sıralanabilir. Özellikle, Avrupalıların, *Averroes* olarak adlandırdıkları İbn Rüşd, batı felsefesinin gelişmesine çok önemli katkı yapmıştır. Hristiyan dünyasının, eski Yunan filozoflarını ve metinlerini, Müslüman filozoflar sayesinde yeniden tanıdığı söylenebilir.

Sanat

Ortaçağ İslâm dünyasında sanat alanında da önemli çalışmalar yapılmış, İslâm sanatı kısa zamanda bütün Akdeniz çevresine yayılmıştır. Fetihlerle birlikte değişik halkların katkısı ile görkemli bir İslâm sanatı ortaya çıkmıştır. Emevî ve Abbasî dönemlerinde pek çok sanat eseri meydana getirilmiş, özellikle Abbasî hilâfeti boyunca Bağdat, Ortaçağın en büyük sanat merkezlerinden biri haline gelmiştir.

Abbasî halifeleri Mehdî, Hâdî ve Hârûn Reşîd döneminde, müzik alanında parlak eserler verilmiştir. Abbasî halifelerinin müzik çalışmalarını yakından izledikleri ve destekledikleri görülür. Özellikle, Hârûn Reşîd'in müzikle yakından ilgilendiği bilinmektedir. Abbasî halifeliği döneminde Bağdat'ın yanı sıra Samarra, Basra ve Kûfe şehirleri de önemli sanat merkezlerine dönüşmüştür. Bu merkezlerde cam ve seramik sanatları açısından önemli eserler verilmiştir. Ayrıca Kûfe, kitap ciltleme ve süsleme sanatında da öne çıkmıştır. Nihayet, İslâm dünyasının en önemli sanat dalları arasında yer alan hat sanatında da oldukça önemli hattatlar yetişmiştir. Bunlar arasında hiç şüphe yok ki en meşhur olanı, **İbn Mukla** (ö. 939) dır.

İbn Mukla: İslâm hat sanatının kurucusu olarak kabul görmektedir. Hat sanatının piri olarak nitelendirilmiştir. Ticaret ve idare, kültür ve bilim, özel yazışma alanlarında günlük kullanıma dönük daha yuvarlak bir yazı biçimi baştan beri vardı. İbn Mukla'nın 10. yüzyıl başlarında Bağdat'ta kurallara bağladığı "altı stil"'in söz konusu yuvarlak yazıdan türetildiği sanılmaktadır. Günümüze kadar geliştirilen bu yazı stilleri Nesih, Muhakkak, Reyhanî, Tevkî, Rikâ ve Sülüs'tür.

Mimarî

Suriye'den İspanya'ya kadar uzanan geniş coğrafyada Emevîler ve Abbasîler döneminde eşsiz eserler bırakılmıştır. Erken dönem İslâm mimarîsini oluşturan iki temel yapı birimi, câmi ve saraydır. Özellikle, Emevîler ve Abbasîler döneminde inşa edilen câmi ve saraylar, mimarî açıdan oldukça önemli eserlerdir. İslâm mimarisinin şekillenmesinde, Arap etkisinin yanı sıra Mısır, İran hatta fethedilen diğer bölgelerdeki mimarlık mirasının büyük katkısı olmuştur.

Hz. Peygamberin Medine'de yaptırdığı ilk câmiinin ardından Amr b. As, 642 yılında Fustat'ta bir câmi yaptırmıştır. Pek az değişikliğe uğrayarak günümüze kadar gelmeyi başarabilen Şam'daki *Emevî Câmii* (706-714), mozaik sanatının zengin örneklerini barındırmaktadır.

Resim 10.1

Emevî Câmii, Şam



Emevî halifesi Velid tarafından yaptırıldığı düşünülen Kudüs'teki *Mescidü'l-Aksa*, İslâm mimarîsinin en önemli eserleri arasında yer alır. Bir depremde yıkıldıktan sonra Abbasî halifesi Mansûr döneminde yeniden inşa edilmiştir. Haçlıların kiliseye çevirmek için yaptığı değişiklikler, 1187 yılında Selâhaddin Eyyûbî tarafından düzeltilmiştir. Kudüs'teki bir diğer önemli mimarlık eseri ise Ömer Câmii olarak da anılan ve Abdülmelik tarafından Hicret'in 72. yılında yaptırılan *Kubbetü's-Sahra*'dır. Yine, *Kayravan Câmii* (670-726) ve Şam'daki *Büyük Camii* de Emevî döneminin önemli eserleri arasında yer alır.

Resim 10.2



Kubbetü's-Sahra, Kudüs

Emevî döneminde, câmilerin yanı sıra pek çok saray da yaptırılmıştır. Bunun ilk örneği, Amman yakınlarında, Halife I. Velid tarafından inşa ettirildiği sanılan *Kusayr-ı Amra* Sarayı'dır. Benzer şekilde, Halife Hişâm b. Abdü'l-Melik tarafından 728 yılında Şam yakınlarında yaptırılan *Kasrü'l-Hayri'l-Garbî* de bir başka önemli Emevî eseridir. Yine, Şam'ın güneyinde inşa edilen *Mışatta Sarayı* (734-744) da Emevî döneminin görkemli yapıları arasındadır. Emevîlerin, İspanya'daki kolu olan Endülüs Emevî Devleti'nin bıraktığı birçok eser de mimarî açıdan oldukça önemlidir. Kurtuba'da yaptırılan *Büyük Câmii* (961-966) bunlardan biridir. *Gırnata* (Granada)'da yaptırılan ve bugün hâlâ ayakta duran, *Elhamra Sarayı* da Endülüs Emevîleri'nin dünya mimarîsine hediye ettiği en önemli eserlerdendir.

Resim 10.3

Elhamra Sarayı, Gırnata/İspanya



Emevî hilâfetini takip eden Abbasî Halifeliği döneminde de pek çok önemli câmi ve saray inşa edilmiştir. Abbasîler devrinde, İslâm mimarîsinin daha ince bir zevke ulaştığı söylenebilir. Emevîlerin, Şam'ı merkez alarak geliştirdikleri mimarînin Akdeniz etkileri taşımasına benzer şekilde, Bağdat merkezli Abbasî mimarîsi de İran ve Mezopotamya izleri taşır. Abbasîler döneminde inşa ettirilen en önemli câmiler arasında Samarra'daki *Büyük Câmii* (848-852) ve *Ebu Dulef Câmii* (861-862) ile Kahire'deki *Tolunoğlu Câmii* (876-879) gösterilebilir. Özellikle, Samarra'daki yapılarda zengin çini örneklerine de rastlanır. İran'da, Hazar Denizi kıyısındaki *Damgan* şehrinde yaptırılan *Târı Hâne Câmii* (tahmini olarak 750-786.) de Abbasî döneminin önemli eserleri arasında yer almaktadır.

Câmilerin yanı sıra Abbasî döneminde de önemli saraylar yaptırılmıştır. Bu yapılar arasında *Ukhaydir* ve *Cevsaku'l-Hakani Sarayları* öne çıkmaktadır. Ukhaydir Sarayı, Kerbelâ yakınlarında Vâdi-i Ubeyd'dedir. Yaklaşık olarak 778 yılında Abbasî halifesi Mansûr tarafından yaptırılmıştır. Cevsaku'l-Hakanî Sarayı ise Bağdat yakınlarında 836 yılında Halife Mu'tasım tarafından yaptırılmıştır.

Câmi ve sarayların yanı sıra, Abbasî askerî mimarîsi de oldukça gelişmiştir. *Ribat* adı verilen korunaklı yapılar bu tarzın en önemli örnekleridir. Bu yapıların inşasına ilk defa VIII. yüzyılda başlanmıştır. Özellikle, Abbasî Devleti'nin kara ve deniz sınırlarındaki önemli noktalarda inşa edilmiştir.

Emevî ve Abbasî dönemlerindeki mimarî eserlerin yanında, Mısır'da 250 yıldan fazla egemenlik kuran Fatımîler de İslâm mimarîsine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Kahire'deki *Mehdiye* (916), *El-Ezher* (970-972), *El-Hâkim* (990-1003), *El-Cüyûşî* (1085) *El-Akmer* (1125) ve *Talayi* (1160) Camiileri, Fatımîler döneminde yaptırılmıştır.

Özet



Arabistan Yarımadası'nın yaşam koşullarını ve İslâmiyet öncesi dinlerini açıklayınız.

Arabistan, 4.-6. yüzyıllar arasında yoksulluk ve bedevîleşme çağı olarak tabir edilen bir tür karanlık çağa gömülmüştür. Söz konusu dönem, Cahiliye olarak isimlendirilir. Arabistan'da Putperestliğin yanı sıra Hanîf dini denilen İbrahim milletinin dini de iz bırakmış gibiydi.



İslâmiyet'in ortaya çıkışını genel hatlarıyla açıklayınız.

Hz. Muhammed'e Peygamberlik çağrısı kırkıncı yaşına doğru, Ramazan ayında bir gece, Hira dağında gelmiş ve İslâmiyet ilk olarak Peygamberin ailesinde yayılmaya başlamış, Hz. Hatice'den sonra azâd ettiği kölesi Zeyd ve yeğeni Ali de Müslüman olmuştur.



Hz. Muhammed'in İslâmiyet'i yaymak için yaptığı savaşların genel hatlarını açıklayınız.

Bedir Savaşı (624)

Hicret'in ikinci yılında Mekkelilerle Müslümanlar arasında meydana gelmiştir. Bedir'de karşılaşan kuvvetlerin çarpışması, Müslümanların galibiyetiyle sonuçlanmıştır.

Uhud Savaşı (625)

Savaş, Medine yakınlarındaki Uhud Dağı eteklerinde yapılmıştır. Müslümanlar başta başarılar elde etmişlerse de kısa süre içerisinde savaş aleyhlerine dönmüştür. Hz. Hamza ve birçok Müslüman savaşta şehit düşmüştür.

Hendek Savaşı (627)

Müslümanlar, Kureyşlilerle üçüncü defa Hendek savaşında karşılaşmış; kazılan hendekler, Kureyş'i şaşkınlığa uğratmış ve tükenen erzak da dağılmalarına neden olmuştur.



Hudeybiye Anlaşması sonrası İslâmiyet'in yeni gelişme dönemine nasıl girdiğini açıklayınız.

Hudeybiye Anlaşması'ndan sonra Kaynuka, Nadîr ve Benî Kureyza Yahudileri ile ilgili sorun kısa sürede halledilmiş ve 628 yılında Hayber'in fethiyle, Yahudi sorunu çözüme kavuşturulmuştur. Hayber'in fethinden sonra 629 yılı Aralık ayında, Medine'den yola çıkan ordu, kan dökmeden Mekke'yi ele geçirmiştir. 632 yılında Hz. Peygamber'in Hac ibadetini yerine getireceği ilan olunmuş ve Veda Haccında kendisine kalabalık bir heyet eşlik etmiştir.



Dört Halife dönemini açıklayınız.

Hz. Ebûbekir Dönemi (632-634)

Hz. Ebûbekir, ilk olarak Ridde hareketlerini önlemeye çalışmış ve 633 yılındaki Arkaba (veya Akrabâ) savaşı ile Yemame bölgesi, hâkimiyet altına alınmıştır. Bu savaş, İslâm fetih hareketlerinin de başlangıcı anlamına gelir. İlk halife döneminde, Vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit başkanlığında bir heyet kurulmuş ve bu heyet Kur'an'ı kitap haline getirmiştir.

Hz. Ömer Dönemi (634-644)

Hz. Ömer dönemi fetih hareketlerinin hız kazandığı dönem olup Arap orduları kısa zamanda Suriye'yi fethetmişler ardından Filistin, Mısır ve tüm Kuzey Afrika'ya seferler başlatmışlardır. Kudüs'ün alınmasıyla Mısır'ın fethi için gerekli zemin de hazırlanmıştır. Ayrıca, Irak ele geçirilmiş; Kâdisiye (635) ve 642 yılındaki Nihavend Savaşları ile İran ordusu tam bir yenilgiye uğratılmıştır. Hz. Ömer döneminin sonuna yaklaşıldığında, İslâm Devleti'nin sınırları, batıda Mısır, Anadolu'nun güney kesimleri, Azerbaycan, Kafkasya ve İran dahil Ceyhun nehrine kadar uzanmıştır.

Hz. Osman Dönemi (644-656)

Hz. Osman devrinde Taberistan fethedilmiş, Azerbaycan'daki isyanlar bastırılmıştır. Anadolu'nun bazı kasabaları, Kıbrıs ve Rodos ile Kuzey Afrika'da pek çok bölge de fethedilmiştir. Ayrıca, Hz. Ebûbekir döneminde mushaf haline getirilen nüshadan istinsah (kopya) yapılmıştır.

Hz. Ali Dönemi (656-661)

Talha ve Zübeyr, eski halife Osman'ın katillerinin bulunmasını isteyerek Hz. Ali'nin halifeliğine

muhalefete başlamış ve Hz. Ali de Medine'de kendisine sunulan desteğin azaldığına inanarak Kûfe'ye yönelmiş ve şehrin desteğini kazanarak Basra üzerine yürümüş ve halifeliği bütün Irak halkı tarafından tanınarak Kûfe başkent haline getirilmiştir.

Irak'taki asayişin sağlanmasından sonra Hz. Ali, ordusuyla birlikte Suriye'deki esas rakibi Muaviye bin Ebu Süfyan'a yönelmiş ve iki ordu, 657 yılında, Sıffîn yakınlarında karşılaşmıştır. İlk çarpışmaların ardından mağlup duruma düşen Suriyeliler, Kur'an sayfalarını mızraklarının ucuna takarak meselenin çözümü için Kur'an'ın hükümlerine başvurulmasını istemişlerdir. İki taraftan seçilecek hakemlerin meseleye bir çözüm bulmasına karar verilmiştir. Bu olay, İslâm Tarihi'nde, Hakem Olayı olarak bilinir. Hakemler, Hz. Ali ve Muaviye'nin halife olmaktan azledilerek, halkın oylarıyla yeni bir halife seçilmesini kararlaştırmışlardır. Fakat durum değişmiş, Muaviye'nin hakemi Amr b. As, Hz. Ali'nin hakemi Ebû Musa el-Eşarî'nin kararı uyarınca azledilen halifenin yerine kendi adayını tayin ettiğini ifade etmiştir. Bu olayın ardından Hz. Ali, Suriye üzerine bir sefer daha yapmaya karar vermiştir. Sefer hazırlıkları devam ederken Ocak 661'de, İbn Mülcem isimli bir Hâricî tarafından Kûfe camiinde namaz sırasında öldürülmüştür.



Emevîler dönemini açıklayınız.

Dört halife döneminden sonra Muaviye b. Ebû Süfyan, Emevî Devleti'ni kurmuştur. Muaviye'den sonra halifelik, babadan oğula geçen bir kurum olarak devam etmiş ve Emevî hanedanı kurulmuştur. Emevîler'in yürütmüş olduğu siyaset sebebiyle 680 yılında, Hz. Hüseyin ve taraftarları, Şam yönetimine son vermek amacıyla harekete geçmiş ancak, Hz. Hüseyin ve ailesinden birçok kişi Emevîler tarafından Kerbelâ'da katledilmiştir. Emevîler döneminde, Kuzey Afrika, Anadolu ve Türkistan yönünde önemli fetihler yapılmış, İspanya'nın büyük bir kısmı fethedilmiş ve ayrıca İstanbul üzerine bir ordu gönderilerek şehir kuşatılmış ancak başarı elde edilememiştir. Son Emevî halifesi Mervân döneminde tam bir çöküş yaşanmıştır.



Endülüs Emevî Devleti'ni genel hatlarıyla açıklayınız.

Endülüs'ün fethinden sonra Müslümanlar, İspanya'da kalmış, özellikle Kuzey Afrika'dan gelen göç dalgaları birçok Arap ve Berberî'nin buraya yerleşmesini beraberinde getirmiştir. Emevî hanedanına mensup Abdurrahman b. Muaviye, 756 yılında Kurtuba'yı ele geçirerek 1031 tarihine kadar ayakta kalacak olan bağımsız Endülüs Emevî Devleti'ni kurmuştur. XI. yüzyılda, Endülüs Emevî Devleti yerel güçler arasındaki iktidar mücadelesi sebebiyle parçalanmaya başlamış ve Kurtubalıların hilâfeti bütünüyle ortadan kaldırmaları, Endülüs Emevî Devleti'nin varlığına da son vermiştir.



Abbasîler dönemini açıklayınız.

İranlı bir köle olan Ebû Müslim, Horasan'ın her tarafında Abbasîler'in faaliyetlerini ve bunların Peygamber ailesine olan yakınlığını belirterek Emevîler'in zulmünü vurgulamış, halkı ayaklanmak için cesaretlendirmiştir. Ebû Müslim'in propagandası, kısa sürede etkisini göstermiştir. Hareketin lideri Ebû'l Abbas (749-754) halife ilan edilmiştir. Hârûn Reşîd'in, yaklaşık 23 yıl süren halifeliği, Abbasî Devleti'nin en parlak dönemi olarak görülmekle birlikte çöküşün ilk izlerine de bu devirde rastlanmıştır. Abbasî Devleti'nin en güçlü dönemi, kuruluştan itibaren 120 yıl kadar sürmüş, ardından toprak kayıpları başlamıştır. Abbasî Devleti, 1258 yılında Moğol hükümdarı Hülâgû tarafından yıkılmıştır.



İslâm kültür ve uygarlığını açıklayınız.

Dil ve Edebiyat

İslâmiyet'in yayılması ile birlikte Arapça, ortak bir iletişim aracı haline gelmiş ve kısa süre içinde özellikle şiir alanında, önemli çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca, Hz.Peygamber'in hayatının incelenmesiyle başlayan çalışmalar sayesinde, ciddî bir tarih birikimi meydana gelmiştir.

Bilim ve Felsefe

İslâm dünyasındaki bilim ve felsefenin gelişiminde, eski Yunanca'dan yapılan çeviriler önemli olmuş ve Emevî dönemindeki ilk çalışmaların ardından Abbasî Hilâfeti devrinde de astronomi, fizik, matematik ve diğer konularda önemli sayılarda çeviriler yapılmıştır. Tıp başta olmak üzere matematik, astronomi, fizik ve diğer alanlarda,

Râzî, İbn Sînâ, Bîrûnî, Harizmî ve Ebû Mâşer gibi önemli isimler yetişmiştir.

Aristo'nun eserlerinin Arapça'ya çevrilmesi ile İslâm dünyasında zengin bir felsefe geleneği oluşmuş ve *Kindî, Fârâbî, Gazâlî*, ve *İbn Rüşd* gibi büyük filozoflar ortaya çıkmıştır.

Sanat

Abbasî halifeleri Mehdî, Hâdî ve Hârûn Reşîd döneminde, bilhassa müzik alanında parlak çalışmalar yapılmıştır. Yine Samarra'da cam ve seramik, Kûfe'de kitap ciltleme ve süsleme sanatları gelişmiştir. Ayrıca, *İbn Mukla* gibi meşhur hattatlar da yetişmiştir.

Mimarî

Şam'da yaptırılan *Emevî Camii*, Kudüs'teki *Mescidü'l-Aksa* ve *Kubbetü's-Sahra* ile yine Şam'daki *Büyük Câmii* Emevî döneminin önemli eserlerindendir. Ayrıca, *Kusayr-ı Amra, Kasrü'l-Hayri'l-Garbî, Mışatta* gibi pek çok saray da inşa edilmiştir. Endülüs Emevî Devleti döneminde yaptırılan Kurtuba'daki *Büyük Câmii* ve *Gırnata* (Granada)'da bulunan *Elhamra Sarayı* da eşsiz mimarî örnekleridir.

Abbasîler devrinde, İslâm mimarisinin daha ince bir zevke ulaştığı söylenebilir. Samarra'daki *Büyük Câmii* ile *Ebû Dulef Câmii* örnek olarak gösterilebilir. *Damgan* şehrinde yaptırılan *Târı Hâne Câmii* de Abbasî döneminin önemli eserleri arasında yer alır. Câmilerin yanı sıra *Ukhaydir* ve *Cevsâku'l-Hakani* gibi önemli saraylar da yaptırılmıştır. Ayrıca, *Ribat* adı verilen askerî yapılar da inşa edilmiştir.

Mısır'da 250 yıldan fazla egemenlik süren Fatımîler de İslâm mimarisine, Kahire'deki *Mehdiye, El-Ezher, El-Hâkim* gibi câmileri miras bırakmışlardır.

Kendimizi Sınayalım

1. Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye göçü - Hicret - **hangi tarihte** gerçekleşmiştir?

a. 632
b. 622
c. 621
d. 624
e. 627

2. Hudeybiye Anlaşması'nın Müslümanlar açısından **en önemli** sonucu hangisidir?

a. İslâm dini gelişmiştir.
b. Mekkelilerle eşitlik sağlanmıştır.
c. Medine'nin hakimiyeti öne çıkmıştır.
d. Hz. Peygamber'in dışa dönük faaliyetleri artmıştır.
e. Medine'ye göç eden Müslümanlar Hac seferine çıkma izni elde etmişlerdir.

3. Hz. Peygamber'in askerî seferlerinden sonuncusu hangisidir?

a. Uhud Savaşı
b. Bedir Savaşı
c. Tebük Savaşı
d. Hayber Savaşı
e. Hendek Savaşı

4. Kur'an hangi dönemde Mushaf haline getirilmiştir?

a. Hz. Peygamber
b. Hz. Ebûbekir
c. Hz. Ömer
d. Hz. Osman
e. Hz. Ali

5. Kudüs **hangi** halife döneminde fethedilmiştir?

a. Hz. Ali
b. Hz. Osman
c. Hz. Ebûbekir
d. Hz. Ömer
e. Muaviye

6. Hakem Olayı'ndan memnun olmayanların oluşturduğu gruba ne ad verilir?

a. Şia
b. Emevîler
c. Ensâr
d. Hâricîler
e. Muhacirûn

7. Hangi halifenin işbaşına geçmesiyle Emevîler'in Süfyaniye kolu son bulmuş ve Mervânîler iktidar sâhibi olmuştur?

a. Mervân b. Hakem
b. Yezid b. Muaviye
c. II. Muaviye b. Yezid
d. Abdülmelik b. Mervân
e. Velid b. Abdülmelik

8. Endülüs Emevî Devleti'nin **kurucusu** kimdir?

a. II. Muaviye
b. Abdurrahman b. Muaviye
c. Hişâm b. Abdurrahman
d. Hakem b. Hişâm
e. II. Abdurrahman

9. Hârûn Reşid döneminde devletin gelişmesine katkıda bulunan aile hangisidir?

a. Büveyhîler
b. Karmatîler
c. Şiiler
d. Hâricîler
e. Bermekîler

10. Kubbetü's-Sahra nerededir?

a. Medine
b. Mekke
c. Şam
d. Kudüs
e. Samarra

Okuma Parçası

Devlet ancak devleti idare edecek insanlar sayesinde şevketli ve kudretli olur. Devleti idare edecek ve koruyacak olan memur ve askerler ancak mal ve para sayesinde yaşayabilirler. Para ve mal ancak yurdun bayındırlığı sayesinde elde edilir. Yurt ancak adaleti hâkim kılmakla bayındır olur. Adalet Tanrı'nın yaratıkları arasında kurulmuş bir ölçüdür. Onu Tanrı kurmuştur. Tanrı bu ölçünün başına bir idareci dikmiştir ki, o da hükümdardır. Ey hükümdar! Sen tarla ve çiftliklere el uzatarak bu mülkleri sahiplerinin ellerinden aldın. Halbuki onlar bu çiftlik ve tarlaları imar ediyor, haraç ve vergiler ödüyorlar, onlardan para alınıyordu. Sen bu tarla ve çiftlikleri arpalık olarak maiyetinde olanlara, hademelerine ve havassına verdin; bunlar bu mülklere bakmadılar, bayındırlanması için çalışmadılar, bunun sonucunu düşünmediler. Senin yakın adamlarından oldukları için haraç ve vergilerini ödemediler. Eskiden haraç ve vergi ödeyenlere zulüm ve cebrettiler, bunlar da zulme dayanamadan yaşayabilecekleri diğer ülkelere göçettiler, oralara yerleştiler. İşte bundan dolayı tarlalar ve çiftlikler haraboldu, bunun bir sonucu olarak haraçtan elde edilen mal ve para azaldı, asker ve tebaa mahvoldu. Komşu hükümdarlar devletin yaşayabilmesi için gereken vasıtaların arkası kesilmiş olduğunu bildiklerinden, Fars ülkesine göz diktiler, diye cevap verdi. Hükümdar din başkanının bu irşat ve nasihatlerini işittikten sonra, devlet işlerine bizzat kendisi bakmağa başladı. Tarla ve çiftlikleri yakın adamlarının ellerinden alarak eski sahiplerine iade etti. Bunlar da eskisi gibi haraç ve vergileri ödemeye ve yurdu imara başladılar. Zayıf olanları kuvvetlendi. Fars yurdu imar edildi, yurtta bolluk ve refah başladı. Haraçları toplayanların eline çok para geçti. Ordu ve asker kuvvetlendi. Düşmanların açgözlülüğü ve ümitleri kesildi. Sınırlar asker ve silahla doldu. Hükümdar devlet işlerine bizzat kendisi baktı. Hükümdarın hüküm sürdüğü günler mesut ve kutlu günler oldu. Devleti düzenlendi. Sen zulmün bayındırlıkları yıktığını ve yıkılmanın devlete zarar verdiğini, devletin düzenini bozduğunu bu hikâyeden anlarsın.

İbni Haldun, *Mukaddime*, *c.II*, s. 78-79.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız yanlış ise 'Hicret' konusunu tekrar okuyunuz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise 'Hudeybiye Anlaşması' konusunu tekrar okuyunuz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise 'İslâmiyet'in Yeni Gelişme Dönemi' konusunu tekrar okuyunuz.
4. b	Yanıtınız yanlış ise 'Hz. Ebûbekir'in Halifeliği' konusunu tekrar okuyunuz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise 'Hz. Ömer Dönemi' konusunu tekrar okuyunuz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise 'Hz. Ali Dönemi' konusunu tekrar okuyunuz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise 'Emevîler Dönemi' konusunu tekrar okuyunuz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise 'Endülüs Emevî Devleti' konusunu tekrar okuyunuz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise 'Abbasîler Dönemi' konusunu tekrar okuyunuz.
10. d	Yanıtınız yanlış ise 'Mimarî' konusunu tekrar okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göçü, Hicret olarak adlandırılmıştır. Hz. Muhammed, Medine'de Peygamberi olduğu dini uygulamaya koyulmuştur. Hz. Peygamber, Medine'de geleceğin büyük İslâm devletinin çekirdeğini oluşturacak çok sağlam temeller de atmıştır.

Sıra Sizde 2

Hendek Savaşı'nda, uygulanan metod, Selman-ı Farisî'nin fikriydi. Bu durum, Müslümanların başarısını getirmiş ve hendekler, Kureyş'i büyük şaşkınlığa uğratmış, tükenen erzak da dağılmalarına sebep olmuştur.

Sıra Sizde 3

1. Başında Muaviye'nin bulunduğu, öldürülen halife Hz. Osman'ın da mensup olduğu Emevîler,
2. Talha ve Zübeyr'in içinde bulunduğu ve daha sonra Hz. Ayşe'nin etrafında toplanacak olan Medine Grubu,
3. Allah'ın emri ve Peygamber'in sünneti üzerine yaşamayı seçen dindar grup,
4. Hz. Ali ve onu destekleyenler.

Sıra Sizde 4

Muaviye döneminde (661-680) fetih hareketleri üç yönde devam etmiş olup, birincisini Türkistan yönündeki hareketler; ikincisini Anadolu ve İstanbul üzerine yapılan seferler ve son olarak da Kuzey Afrika yönüne yapılan hareketler oluşturur.

Sıra Sizde 5

Halifenin Bağdat'ı seçmesindeki neden, Kûfe'nin Hz. Ali taraftarlarının, Şam'ın da Emevîler'in merkezi olmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca, şehrin Dicle ve Fırat'ı birbirine bağlayan bir kanalın yakınında olması ve stratejik önemi de etkili olmuştur.

Sıra Sizde 6

Fethedilen yeni topraklarda konuşulan yerel dillerin de katkısı ile Arapça, zengin bir medeniyet dili haline gelmiştir.

Yararlanılan Kaynaklar

Aktan, Ali (2010). **İslam Tarihi: Başlangıcından Emevîlerin Sonuna Kadar.** Nobel Yayın Dağıtım, Ankara

Algül, Hüseyin (1997), **İslam Tarihi**, c.I-III, Gonca Yayınevi, İstanbul.

Bayraktar, Mehmet (1985). **İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara

Brockelmann, Carl (1992). **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, (çev. Neşet Çağatay). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Corbin, Henry (1986). **İslâm Felsefesi Tarihi: Başlangıçtan İbn Rüşd'ün Ölümüne Kadar (1198)**, (çev. Hüseyin Hatemi), İletişim Yayınları, İstanbul.

Crone, Patricia, (2007). **Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce,** (çev. Hakan Köni), Kapı Yayınları, İstanbul.

Çağatay, Neşet, (1997). **Sorularla İslâm Dini ve İslâm Tarihi**, Gündoğan Yayınları, Ankara.

Hamidullah, Muhammed (2003), **İslam Peygamberi: Hayatı ve Faaliyeti, 2 cilt**, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul, İrfan Yayıncılık.

Hitti, Philip K. (1980). **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, c. I-II (çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Hobson, John M. (2006). **Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri**, (çev. Esra Ermert), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

İbn Haldun. (1991). **Mukaddime**, cilt 2, (çev. Zakir Kadiri Ugan), İstanbul, MEB Yayınları.

Kitapçı, Zekeriya (1986). **Yeni İslâm Tarihi ve Türkistan**, Otağ Yayınevi, İstanbul.

Köksal, M.A. (1981). **İslam Tarihi: Hz.. Muhammed (A.S.) ve İslamiyet: Medine Devri**, Şamil Yayınevi, İstanbul.

Lapidus, Ira M. (2010). **İslâm Toplumları Tarihi: Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla, cilt 1**, (çev. Yasin Aktay) İletişim Yayınları, İstanbul.

Lewis, Bernard (1996). **Ortadoğu**, (çev. Mehmet Harmancı), Sabah Kitapları, İstanbul.

Lewis, Bernard (2000). **Tarihte Araplar**, (çev. Hakkı Dursun Yıldız), Anka Yayınları, İstanbul.

Mez, Adam (2000). **Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti: İslâm'ın Rönesansı**, (çev. Salih Şaban) İnsan Yayınları, İstanbul.

Savaş, Hamdi (1993). **İslam Tarihi I** (Hazreti Muhammed ve Dört Halife Devri), Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri.

Turani, Adnan (1997). **Dünya Sanat Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Watt, W. Montgomery. (1982). **The Influence of Islam on Medieval Europe**, Edinburgh University Press, Edinburgh.

Watt, W. Montgomery. (2001). **İslam'da Siyasal Düşüncenin Oluşumu**, (çev. U.M. Kılavuz), Birey Yayınları, İstanbul.

Yetkin, Suut Kemal. (1954) .**İslam Sanatı Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.



Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

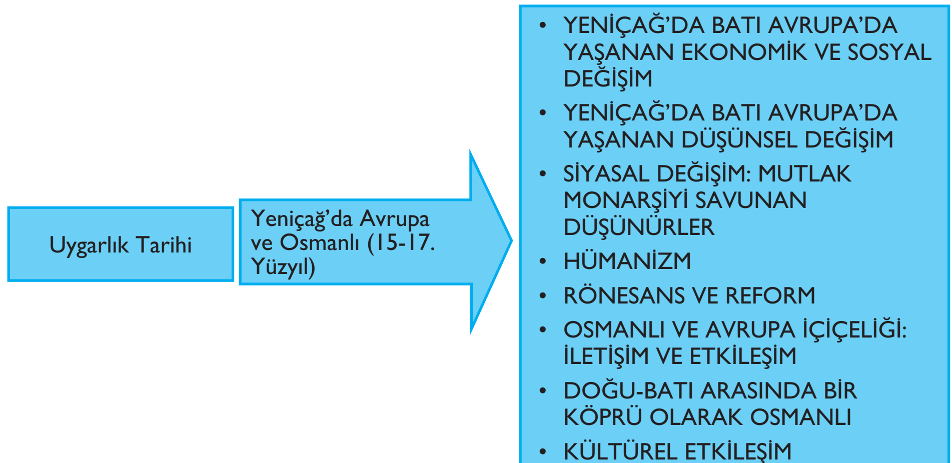
- Yeniçağ'da Batı Avrupa'da yaşanan ekonomik ve sosyal değişimler ve bu değişimlere yol açan temel nedenler nelerdir,
- Yeniçağ'da Batı Avrupa'da yaşanan düşünsel değişim ve yeni düşünsel yapıyı şekillendiren gelişmeler nelerdir,
- Hümanizm ve hümanizm akımının özellikleri nelerdir,
- Rönesans ve Reform nedir, bu döneme damgasını vuran düşünürler kimlerdir,
- Modern Avrupa'nın doğuşunda Osmanlı Devletinin rolü nedir,
- Osmanlı kültürü Avrupa'yı nasıl etkilemiştir,
- Dini hoşgörü konusuna Osmanlı ve Avrupa Devletlerinin bakış açıları nasıldı?

sorularına yanıt verebilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Burjuvazi
- Kapitalizm
- Rönesans
- Reform
- Hümanizm
- Osmanlı
- Avrupa
- Etkileşim

İçindekiler



Yeniçağ'da Avrupa ve Osmanlı (15-17. Yüzyıl)

YENİÇAĞ'DA BATI AVRUPA'DA YAŞANAN EKONOMİK VE SOSYAL DEĞİŞİM



Yeniçağ'da Batı Avrupa'da yaşanan ekonomik ve sosyal değişimleri ve bu değişimlere yol açan temel nedenleri öğreneceksiniz.

Değişime Direniş: Amaç Düzenin Devamlılığı

Ortaçağ'da üretim malikânelerde o malikânenin ihtiyacı kadar yapılıyordu. Dolayısıyla Ortaçağda kendi içine kapalı ve tüketime yönelik bir üretim vardı.

Feodal toplum yapısı içinde ayrıcalıklı sınıfları oluşturan aristokratlar ve ruhbanlar, feodal üretim biçiminin devamından yanaydılar. Ayrıcalıklı ve avantajlı konumlarını sürdürmeleri buna bağlıydı. Ancak sistem içinde zamanla sayıları artan ve beslenemeyecek duruma gelen tarımsal kökenli bir kitle oluşmaya başladı. Uzun yıllardır durumlarında bir iyileşme gözlenemeyen *serfler* genel bir hoşnutsuzluk içindeydiler. Hiçbir maddi varlığı olmayan toplumun bu alt tabakası, zaman içinde düzeni tehdit eden unsurlar olarak görüldü. Amaç düzenin devamlılığını sağlamak olduğundan bu kitlenin Avrupa dışına çıkarılmasına karar verildi ve *Haçlı Seferleri* örgütlendi (1095). Bu seferler, düzen için tehlikeli görülen işsiz güçsüz, hiçbir maddi varlığı olmayan bu kitlenin tamamen Avrupa dışına atılmasını sağlamak için 200 yıl sürdü. Görünüşte, dinsel nedenlerle başlatılan Haçlı Seferlerinin altında yatan gerçek, budur! Düzenin devamı için yok edilmeleri gereken bu insanlar yüksek dinsel ideallerle ve öbür dünya cennetiyle müjdelenerek, Müslümanlar üzerine gönderildi. Ayrıca bu seferler sırasında elde edilebilecekleri kazanımlar, ruhban sınıfının amacına hizmet edecek ve saygınlığının artmasını sağlayacaktı. Nitekim öyle de oldu. Kudüs alındı, Urfa'da, Antakya'da, Suriye'de Haçlı kontlukları kuruldu. Bütün bunlar papalığın yükselişini sağladı. Ancak hesaba katılmayan bir şeyler vardı. Böylece uzun vadede düzeni değiştirecek gelişmelerin temeli, yine Haçlı Seferleri ile atılmış oldu.

Üretimin Değişimi ve Burjuvazinin Yükselişi

Karayolunu güvenli görmeyen Haçlılar'ın, daha sonra seferlerini deniz yoluyla yapmayı tercih etmeleri, aynı zamanda ticaretin gelişmesini de sağladı. Önce Haçlılar'ı, arkadan hacıları taşıyan şövalyeler, gemicilik ve ticaretle uğraşır hâle geldi-

ler. Akdeniz'e kıyısı olan ticaretin tohumunu attılar. Sonuç olarak Haçlı Seferleri denizaşırı, kıtalar arası ticareti başlatmış oldu.

Burjuvazi: Yeniçağ Batı Avrupa'sının sınıfsal yapısı içinde yükselen sınıfı oluşturan, zenginliği ticarete dayalı olan, ekonomik yapıda üstünlüğü ele geçiren ve sonrasında siyasal yapıda hak arayışları içine giren, döneme damgasını vuran bir sınıf.

Ticaret sayesinde zenginleşen, kentlerde oturan, bu yüzden kendisine kent soylu anlamına gelen **burjuvazi** denilen tüccar sınıfı 15.yüzyıldan itibaren yükselişe geçti. Ticaretle uğraşarak zenginleşen burjuvazi, ekonomik yapıda ağırlığını hissettirdi. Aristokratların zenginliği toprağa dayalıydı ve toprakların bir sınırı vardı. Oysa burjuvazinin zenginliği ticaretten kaynaklanıyordu ve ticaretin, üstelik denizaşırı ticaretin sınırı yoktu. Dolayısıyla ticaretten elde edilen servet, aristokratların topraktan elde ettiği serveti kısa sürede geçecekti. Değişim kaçınılmazdı.

Değişen Aristokrasi

Ortaçağ'ın kan soyluluğuna dayalı ayrıcalıklı sınıfı aristokratlar, bu değişime ayak uydurma çabası içine girdiler. Bir kısmı topraklarını girişimcilere kiralamaya başladılar. Bir kısmı da topraklarındaki serfleri, özgürlüklerini de bağışlayarak topraklarından çıkarıp, topraklarını çayır hâline dönüştürerek koyun sürüleri beslemeye başladılar. Bu iş için birkaç çoban yeterli olduğundan, sayıları gittikçe artan serfleri de beslemek zorunda kalmayacaklardı. Böylece elde ettikleri yünü satıp, kendi ihtiyaçlarını karşılama yoluna gittiler. Yün, dokuma sanayii için önemli bir ham madde idi. Doğulu sultanlar, yünlü kumaşlara büyük ilgi gösteriyorlardı. Bir malın alım ve satım yerleri arasındaki fiyat farkı, bu işle uğraşanların yani tüccarların daha da zenginleşmesini sağladı.

Dokuma ve Maden Sanayinin Gelişimi: İşçi Sınıfının Ortaya Çıkışı

İşçi Sınıfı: Yeniçağ Avrupa'sında ekonomik ve sosyal yapıda meydana gelen değişimle birlikte ortaya çıkan ve imalathanelerde iş bölümü esasına göre çalışan, ücret karşılığı emeklerini satarak geçinen yeni sınıfa verilen isim. Bu sınıfı oluşturanlar serfler ve zanaatçılardı.

Dokuma sanayii ilk sırada gelişen sanayi kollarından biri oldu. Bu dönemde pek çok imalathane örgütlendi. İmalathaneler sanayileşmeye gidişte ilk adımı oluşturdular. Bu imalathaneler, uzak pazarlara yönelik üretim yapıyorlardı. Özellikle dokumacılık büyük gelişme gösterdi. Dokuma kumaşlara olan talep arttı. İmalathanelerde seri üretim başladı. Kısa sürede ucuz ve standart mal üretilmeye ve bunların ticareti yapılmaya başlandı. Bu durum karşısında kendi dükkânında kendi üretim araçlarıyla üretim yapan zanaatçılar, imalathanelerle rekabet edemediler ve kısa sürede iflas ettiler. Sonuç olarak dükkânını kapatmak zorunda kalan zanaatçılar, imalathanelerde emeklerini satarak çalışmak zorunda kaldılar. Böylece imalathanelerde parça işi yapmaya başlayan zanaatçılar, emeklerinin karşılığında ücret almaya başladılar. Bunun sonucunda zanaatçılar işçileşti. **İşçi sınıfı**nı besleyen diğer bir kesim de serflerdi. Feodal beyler serfleri topraklarından çıkarıp, değişen yapıya ayak uydurma çabası içine girdikleri zaman, işsiz güçsüz kalan ve hiçbir maddi varlığı olmayan serfler de imalathanelere gidip çalışmaya başladılar. Böylece serfler de işçileşti. İmalathanelerin iş gücüne ihtiyacı vardı. İmalathaneleri örgütleyen sermaye sahibi girişimci sınıf, serf ve zanaatçıları imalathanelere çekmeyi başardı. Böylece serfler ve zanaatçılar işçileşerek ister istemez sistemin bir parçası oldular.

SIRA SİZDE 1 

Yeniçağ'da Batı Avrupa'da nasıl bir değişim yaşandı,ekonomik alanda yaşanan değişimde Haçlı Seferlerinin nasıl bir rolü oldu?

Bu dönemde gelişme gösteren bir diğer sanayi kolu maden sanayiidir. Madenlerin işletilmesi sermayenin daha da artmasını sağladı. Maden sanayiinin gelişmesi ile ateşli silahlar kullanılmaya başlandı. Feodal beylerin son sığınakları olan kaleleri top ve tüfeklerle yerle bir edildi. Böylece feodal toplum yapısı büyük bir değişime uğradı.

Kapitalizm

Feodal ekonomik sistem çözülmüştü, ticaretle zenginleşen burjuvazi sınıfının yükselişe geçmesi, imalathanelerin örgütlenmesi ve işçilerin ortaya çıkması ile yeni bir ekonomik sisteme, **kapitalizm**e geçiş süreci başladı. Kapitalizm feodal sistemin içinden çıkmıştı ama onun zıttı bir üretim biçimine dayanıyordu. Kendi kendine yeterli, kapalı ekonomik yapı, yerini dışa açık, ticarete ve sermaye birikimine dayalı bir sisteme bıraktı. Ana malın yani sermayenin esas olduğu bu sistem üretici kitlenin üretim araçlarından ayrılığı esasına dayanıyordu. Değişen bu sistemin sürekliliğini sağlamak gerekiyordu. Bunun için daha çok ham madde ve iş gücüne ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaç siyasal birliğini tamamlayan devletleri yeni arayışlara itti. Böylece coğrafi keşifler başladı. Keşfedilen yerlerden getirilen ham madde, iş gücü ve değerli madenler ile sistemin devamlılığı sağlandı. Büyük *sömürge imparatorlukları* kuruldu. Her bir devlet, diğerinden daha zengin ve güçlü olma peşindeydi. Bu da devletler arasındaki rekabeti arttırıyordu. Öte yandan hiçbir devletin daha güçlü konuma geçmemesi için de Yeniçağ'da dış politikada denge siyaseti izlendi.

Kapitalizm: Yeniçağ'da Batı Avrupa'da ortaya çıkan, üretici güçlerin üretim araçlarından ayrılığı esasına dayanan, sermaye sahibi girişimci bir sınıf ile işçi sınıfının ekonomik ilişkisine dayalı sisteme verilen isim.

Bilimsel ve teknik alanda meydana gelen gelişmelerin gemilere uygulanmasıyla, okyanus koşullarına uygun gemiler üretildi. Aynı zamanda ateşli silahların bu gemilerde kullanılması, Avrupalılara okyanuslar ötesinde yayılma imkânı verdi. Büyük coğrafya buluşlarıyla beraber sömürgecilik faaliyetleri de başlamış oldu.

Sömürgelerden gelen ham madde ve iş gücü, sermaye sahibi girişimci sınıf tarafından zenginliklerini arttırmak için kullanıldı. Giderek zenginleşen sermayeye yani *kapitale* sahip bulunan bu sınıfa **kapitalist sınıf ,** yeni oluşan bu düzene de **kapitalizm** denildi.

Kapitalist Sınıf: Yeniçağ'da Batı Avrupa'da ortaya çıkan, ekonomik sistemin değişmesini sağlayan sermaye sahibi, girişimci sınıf.


SIRA SİZDE 2

Yeni coğrafyaların keşfine neden gerek duyuldu?

Avrupa'nın Sömürgecilik Faaliyetleri

Coğrafi keşiflerden önce Avrupalının bildiği dünya, Avrupa Kıtası'ndan başka Asya'nın bir bölümü ve Afrika'nın kuzeyi ile sınırlıydı. Avrupa'yı sömürgeci faaliyetlere iten başlıca sebep, değişen ekonomik yapıyı devam ettirebilmek ve aralarındaki rekabettir. Yeniçağ'da dış politikada genel olarak denge politikası izlenmeye çalışılsa da siyasal birliğini tamamlayan her devlet diğerinden daha güçlü olma yarışı içindeydi.

Siyasal birliğini en erken sağlayan Portekiz, coğrafi keşiflere ve sömürgecilik faaliyetlerine ilk başlayan Avrupa ülkesi oldu. Ticari ilişkilerde, Akdeniz havzasının dışında kalmış olması da Portekiz'i yeni arayışlara itmiş olmalıdır. Portekiz, Afrika kıyılarına yönelik seferleri sonucunda 1442 yılında ilk Afrikalı köleleri Avrupa'ya getirecek, hatta papadan bu işin tekelini alacaktır. Köle ticareti çok kârlı bir iş olarak görülecektir. Portekiz, köle ticaretinin yanı sıra Avrupa'ya altını da getirecektir.

1497'de *Vasco de Gama* Afrika Kıtası'nı güneyden geçerek Hindistan'a ulaştı. Böylece Batı Avrupa ile Hindistan arasında ilk kez doğrudan ilişki sağlanmış oldu. Portekiz amacına ulaşmıştı. Sonuç olarak Portekiz, Afrika Kıtası ve Hint Okyanusu'nun kıyı ülkeleri üzerinde hâkimiyetini kurdu ve ticaret kolonileri oluşturdu.

Siyasal birliğini sağlayan İspanya da Portekiz'in ardından sömürgeci yarışa girdi. İspanya hizmetinde yola çıkan *Kristof Kolomb* (1446-1506), yeni bir kıta buldu (1492). Gerçi kendisi Asya Kıtasına gittiğini düşünecektir ama Asya ile Avrupa arasında yeni bir kıtanın olabileceği ihtimali de düşünülmeye başlanmıştır. Nitekim Floransalı denizci *Amerigo Vespucci* (1454-1512), burasının yeni bir dünya olduğu-

nu kanıtlamaya çalışır. Kolomb'un bulmuş olduğu bu yeni kıta da Amerigo Vespucci'nin ismiyle *Amerika* olarak adlandırılır.

Bundan sonra bu yeni kıtayı tanımaya ve sömürmeye yönelik seferler devam etmiştir. Bunlar arasında Meksika'daki Aztek Uygarlığı'na son veren (1521) *Fernandez Cortez* (1485-1547) ile Peru'daki İnka Uygarlığı'na son veren (1532) *Francisco Pizarro* (1541)'nun seferleri hiç unutulmayacaktır.

Öte yandan *Magellan* (1480-1521) ise sürekli batıya gidildiğinde Asya Kıtası'na ulaşılacağını düşünüyordu. Nitekim, *Magellan*'ın İspanya hizmetinde başlattığı (20 Eylül 1519) ve *Sabastian del Cano*'nun tamamladığı (6 Eylül 1521) gezinin önemi, dünya çevresinde gerçekleştirilmiş ilk gezi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ilk gezinin bedeli ağır olmuştur. 1519'da 5 gemi ve 265 kişilik bir mürettebatla yola çıkılmış, 1521'de tek bir gemi ve sadece 18 kişi ile geri dönülebilmiştir. Magellan da yerlilerle yapılan bir çatışmada hayatını kaybetmiştir. Ödenen bu ağır bedele karşın gezinin yankıları büyük olur. Avrupa ile Asya arasında yeni bir kıtanın varlığı ve en önemlisi de dünyanın yuvarlak olduğu kesinlik kazanır. Bundan sonraki seferler bu yeni kıtayı tanımaya yönelik olacak ve sömürgecilik faaliyetleri başlayacaktır.

16. yüzyıl başlarında Amerika Kıtası'nı fethe başlayan İspanyollar 50 yıl içinde Meksika, Orta Amerika ve Brezilya hariç Güney Amerika'ya yayılacaklardır. İspanya'nın ardından İngiltere, Hollanda ve Fransa da sömürgeci yarış içinde yerini alacaktır.

Coğrafi keşiflerle birlikte 1540'lardan itibaren sömürgelerden köle emeği ile ucuza elde edilen değerli madenler, Avrupa'ya taşınmaya başladı. Özellikle *Aztek* ve *İnka* uygarlıklarına ait hazineler ile Meksika ile Peru'dan getirilen çok miktarda altın ve gümüş, değerli madenlerin fiyatının düşmesine ve malların fiyatlarının yükselmesine yol açtı. Bu fiyat artışı öyle boyutlara ulaştı ki bazı yerlerde fiyatlar 4 kat arttı. Fiyatlarda meydana gelen bu yükselişe *Fiyat Devrimi* denildi.

Fiyat Devrimi ile birlikte küçük üretici iflas ederken, burjuvazi giderek güçlendi.Buna karşılık ücretlerde bir değişiklik olmadı. Bu da sosyal yapıda, sınıflar arasında uçurumların oluşmasına ve kapitalist sınıfının oluşumunun hızlanmasına yol açtı.

Avrupa'nın Yeniçağ'ı

Bütün bu değişimler Avrupa'da ekonomik ve sosyal yapıyı tamamen değiştirerek yeni bir çağı başlatmıştır. Çağları bıçakla keser gibi birbirinden ayırmak mümkün değildir. Bir çağın sonunu getiren gelişmeler, diğer bir çağın başlamasına neden olur. Sözünü ettiğimiz dönemde, artık öylesine önemli değişimler yaşanmıştır ki bütün bunlar, Ortaçağ'ın karakteristik özelliklerine taban tabana zıt gelişmelerdir. Bu nedenle bu yeni döneme *Yeniçağ* adı verilmiştir. Kronolojik düzenleme amacıyla Yeniçağ'ın başlangıcı için bir tarih vermek gerekirse, genellikle kabul gören iki tarih karşımıza çıkar: 1453 (İstanbul'un Türkler tarafından fethi ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkılması) ve 1492 (Amerika Kıtası'nın keşfi ve İspanya'daki Müslüman Devlet Gırnata'nın tarihe karışması). Hangi tarihi Yeniçağ'ın başlangıcı olarak kabul ederseniz edin; esas olan, artık 15.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, yeni bir dönemin başladığı gerçeğidir. Şunu da eklemekte yarar var ki, bu kapitalist gelişmeler Batı Avrupa'da yaşanmaktadır. Doğu Avrupa, kendi tarihsel gelişimini sürdürmektedir. Nitekim Rusya, Balkanlar, Çin, Hindistan, Güneydoğu Asya adaları ve Japonya için 15. yüzyıl yeni bir çağın başlangıcı sayılmaz. *Avrupa'nın Yeniçağ'ı* tabiri bu yüzden kullanılmıştır.

SIRA SİZDE 3

Avrupa'nın Yeniçağ'ı neden 15.yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir?

YENİÇAĞ'DA BATI AVRUPA'DA YAŞANAN DÜŞÜNSEL DEĞİŞİM



Yeniçağ'da Batı Avrupa'da yaşanan düşünsel değişimi ve yeni düşünsel yapıyı şekillendiren gelişmeleri öğreneceksiniz.

Tarih boyunca toplumların düşünsel yapılarında meydana gelen değişim, ekonomik ve toplumsal yapılarında yaşanan değişimle doğrudan ilişkili olmuştur. Dolayısıyla her düşünsel devrimin temelinde ekonomik ve toplumsal değişim yatmaktadır.

Yeniçağ Batı Avrupa'sında yaşanan ekonomik ve toplumsal değişim, üstyapının değişimini de sağlayacak ve yeni bir düşünsel yapı şekillenecektir. Yeniçağ, feodalizmden *Aydınlanma Dönemi'ne* bir geçiş sürecidir. Dolayısıyla feodal yapı çözülüp yeni bir yapılanmaya doğru gidilirken birtakım çatışmalar yaşanacak ve Ortaçağ'ın bazı uzantıları Yeniçağ'da da görülecektir. Ancak artık öyle değişimler olacaktır ki bu dönem tamamen Ortaçağ'ın ekonomik ve toplum yapısından farklılaşacaktır. Geçiş dönemlerine özgü gelgitler, toplumsal sınıflar arasında çatışmalar, mücadeleler, din ve mezhep savaşları bu dönemde çok yoğun yaşanacaktır. Bu çatışmalar sırasında, toplumsal sınıflar bazı haklar elde edecekler ve çatışmalardan sonra Batı Avrupa toplumu 18.yy. da Aydınlanma Dönemi'ni yaşayacaktır. Yeniçağ bir geçiş dönemi olduğundan bu dönemdeki fikir akımları da eksiksiz değildir. İdealize edilenle gerçekler arasında çelişkiler yaşanacak ve bu durumda *ütopik kuramlar* ileri sürülecektir.

Bilimsel Siyasal Düşünüş ve Yeni Düşünce Yapısının Gelişme Koşulları

Ortaçağ'ın feodal dinsel ideolojisine karşı tepki olarak, Yeniçağ'da bilimsel siyasal düşünüş gelişmeye başlayacak, din merkezli düşüncenin yerini, insan merkezli, aklı ve bilimi esas alan, deney ve gözleme dayalı olan bilimsel düşünce alacaktır.

Her üretim biçimi kendi düşünce sistemini oluşturur. Burada esas olan bir önceki üretim biçiminin ideolojisini oluşturan düşünce sistemini reddederek, yaşanan değişimle ortaya çıkan yeni üretim biçiminin ideolojisini oluşturmaktır. Bunun nedeni ise şudur; her üretim biçimi kendi ekonomik düzenini oluşturur.Bu ekonomik düzen içinde, ekonomik ilişkileri ve faaliyetleri kontrolüne alan bir sınıfsal yapılanma ortaya çıkar. Ekonomiyi ele geçiren ve bu yolla maddi güç elde eden sınıf (burjuvazi) bu düzenin devamı için kendi ideolojisini oluşturur. Çünkü mevcut ideoloji bir önceki egemen sınıfların varlığını sürdürmelerine olanak tanıyan bir ideolojidir. Dolayısıyla şimdi bu yeni düzende yeni bir ideoloji oluşturulmalıdır ki yeni egemen güçlerin devamlılığı bu yeni ideoloji ile sağlanabilsin. Bu düzenle değişen ekonomik yapının korumacılığını üstlenerek sürekliliğini sağlayan ise siyasal yapılanmadır. Bu düzende ekonomi ne kadar sömürgeye dayalı ise sistemin koruyuculuğunun üstlenen siyasal yapılanmada o kadar baskıcı olacaktır.

Değişen Siyasal Yapı

Yeniçağ'daki siyasal yapılanmaya baktığımızda, ilk aşamada **mutlak monarşilerin** oluşum sürecini görürüz. Bu süreçte Ortaçağ'daki çok başlı feodal siyasal yapının değiştirilmesi ve iktidarın tek elde toplanması amaçlanmıştır. Kısaca bu, değişen ekonomik yapıya uygun bir siyasal yapılanma arayışıdır. Üretim biçimi değişmiş,

Mutlak Monarşi: Kapitalist sistemle birlikte ortaya çıkan yeni yönetim biçimine verilen isim. Kral, burjuvazinin desteği ile feodal özerkliklere karşı iktidarını güçlendirerek, çok başlı feodal siyasal yapılanmaya son verecek ve merkezî mutlak yönetimini yerleştirecektir. Böylece değişen ekonomik yapıya uygun bir yönetim biçimi oluşturulacaktır ki bu yönetim biçimi, ilk aşamada mutlak monarşi olacaktır.

üretim ilişkileri iş birliği ve iş bölümü esasına göre yeniden şekillenmiştir. Bu üretim ilişkilerinin sürekliliğini sağlayacak olan siyasal yapıdır. Ancak değişen ekonomik yapıya karşın, siyasal yapıda çok başlı feodal birimlerin hâkim olması, ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesini engelliyordu. Örneğin, Kıta Avrupası'nda ticaret yapabilmek için pek çok feodal beyin toprağından geçmek gerekiyordu. Bu da hem güvensiz bir ortam oluşturuyor hem de maliyeti arttırıyordu. Yükselen sınıf burjuvazi, kendi üretim ilişkilerini destekleyecek ve güvenli bir ortam yaratacak olan güçlü prenslerin yanında yer aldı. Böylece merkezî *mutlak monarşiler* kuruldu. Bu ortamda artık ülkenin her yerinde aynı alışveriş yasaları hâkim kılındı. Burjuvazi amacına ulaştı. Siyasal yapılanmanın bu ilk aşamasında, yani mutlak monarşilerin oluşum sürecinde, burjuvazi ve krallar arasında karşılıklı çıkarlara dayalı, geçici bir iş birliği yapıldı. Bu iş birliği feodal güçlere karşı idi. Böylece mutlak monarşilerin kurulması ile değişen ekonomik yapıya uygun bir siyasal yapılanma sağlanmış oldu.Ancak Avrupa'daki devletler bu değişimin farklı evrelerini yaşıyorlardı.

SIRA SİZDE 4 

Siyasal yapıda mutlak monarşik yönetimlerin kurulmak istenmesinin temel nedeni neydi?

SİYASAL DEĞİŞİM: MUTLAK MONARŞİYİ SAVUNAN DÜŞÜNÜRLER

Genel olarak 15 ve 16.yüzyıllarda Batı Avrupa devletlerinin hepsinin amacı merkezî mutlak siyasal yapılanmaya gitmekti. Düşünürler de geliştirdikleri kuramlarla, mutlak monarşiyi savunan görüşler ileri sürdüler. Aynı dönemlerde İtalya'da *Machiavelli*, İngiltere'de *Hobbes*, Fransa'da *Bodin* mutlak monarşiyi savunan kuramlar geliştirdiler.

Niccola Machiavelli (1469-1527)

Machiavelli'nin siyasal düşüncelerini, içinde bulunduğu ortam, yani İtalya'nın siyasal koşulları şekillendirmiştir. Fransa, İngiltere ve İspanya'da merkezî krallıkların varlığına karşın, İtalya henüz siyasal birliğini sağlayamamıştı. Parçalanmış durumda bulunan İtalya, coğrafi bir terimden ibaretti. İtalya'nın güneyinde Napoli Krallığı, ortasında Papalık Devleti ve Kuzey İtalya'da da Venedik, Ceneviz, Milano, Floransa gibi kent devletleri vardı.

Böyle bir ortamda Machiavelli, ancak güçlü bir prensin İtalya'da birliği sağlayabileceği düşüncesindeydi. Bu durumda birliği sağlayacak olan prensin önünde onu sınırlayabilecek hiçbir engel olmamalıydı. Nitekim Machiavelli prensin amacına ulaşabilmesinde her türlü aracı meşru sayacaktır. Böylece her şeyi prensin hizmetine verecektir. Hatta din ve ahlak kurallarının bile prensi durdurmaması gerektiğini ileri sürecektir. Siyaseti, din ve ahlak kurallarından ayırdığı için Machiavelli'nin siyasi düşünüşü *laikleştirdiği* ve *bilimselleştirdiği* kabul edilir. Ancak bir yandan da dini devletin denetimine alarak, iktidarın bir aracı hâline getirme çabasındadır. Esas olan, devletin birliğinin sağlanmasıdır. Bunu yapacak olan prensin savaşçı, güçlü, kurnaz ve gerektiğinde ikiyüzlü olması ve iktidarı da miras yoluyla değil kendi gücüyle ele geçirmesi gerekmektedir. Ayrıca mülkiyete de saygılı olmalıdır.

Machiavelli'nin savunduğu yönetim biçimi *mutlak monarşidir*. Ünlü eseri *Prens*'te mutlak monarşik yönetim biçimi ve prensin nitelikleri üzerinde durur. Ona göre, devletin üzerinde, devleti durduracak herhangi bir güç yoktur. Dolayısıyla, amaca ulaşmak için her türlü aracı meşru sayan *Makyavelizm;* devleti amaç, bireyi ise araç olarak gören ideoloji ve rejimlerin esin kaynağı olmuştur.

Jean Bodin (1530-1596)

Fransa'da, Katoliklerle Protestanlar arasında mezhep mücadelelerinin yaşanması, din savaşlarının uzayıp gitmesi Bodin'in düşüncelerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Onun amacı dinsel ve siyasal kargaşaya son verecek genel hukuk ilkelerini ortaya koymaktır. Görüşlerini *Devletin Altı Kitabı* adlı eserinde toplayan Bodin'in siyasal düşünceleri, mutlak monarşik yönetim üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Devletin kaynağı olarak aileyi gören Bodin'in bu görüşünün iki önemli sonucu vardır; bunlardan biri *özel mülkiyetin varlığı ve dokunulmazlığı,* diğeri ise ailedeki *baba otoritesinin,* devlette *kralın otoritesine* örneklik etmesidir.

Kapitalist sistemin gelişmeye başladığı bir dönemde, Bodin'in özel mülkiyeti savunması dönemin egemen sınıfının çıkarlarıyla örtüşmektedir. Aile, devletten önce var olduğuna göre yani özel olan, kamusaldan daha önce olduğundan mülkiyetin dokunulmazlığı esastır. Bu da kapitalist sınıfın işine yarayacaktır.

Bodin'in üzerinde durduğu diğer bir kavram ise *egemenliktir*. Egemenliğin sürekli, mutlak ve bölünmez olduğunu ifade eden Bodin, millî devletin kralını güçlendirmiştir. Onun egemenlik anlayışı, her türlü denetimin dışında, hiçbir şarta tabi olmayan ve hiçbir iradeden emir almayan bir egemenlik anlayışıdır. Dolayısıyla Bodin mutlak monarşiyi savunur. Öte yandan Bodin, *doğal hukuk* ve *Tanrı buyruğunu* devletin üzerinde kabul ettiğinden bu yönüyle Machiavelli'den ayrılır. Yani egemenliği bir ölçüde sınırlandırmış görünmektedir. Ancak bunun pratikte bir anlamı yoktur, çünkü halka direnme hakkı tanımamaktadır.

Thomas Hobbes (1588-1679)

Bir İngiliz düşünürü olan Hobbes'un yaşadığı dönem, İngiltere'de mezhep mücadelelerinin, iç savaşların yaşandığı bir dönemdir. Dolayısıyla Hobbes, böyle bir ortamda kargaşa ve bunalımlar içinde, korkularla büyüyecektir. Nitekim bu durumu "*Korku ve ben ikiz kardeş gibiyiz."* diyerek ifade etmiştir.

Hobbes, 1651 yılında *Leviathan* adlı bir kitap bastırır. Kitaba ismini veren, İncil'de geçen bir ejderhadır. Yeryüzünde kimse bu ejderhaya karşı koyamaz. Hobbes'un bu ejderhası, devleti simgelemektedir.Yapay bir yaratık olarak da nitelendirilen devlet, bir sözleşmeyle oluşturulmuştur. Hobbes devletin ortaya çıkışını, toplum sözleşmesiyle açıklar. İnsanlar kendi istekleriyle, kendilerini koruması için bir sözleşme yaparak devleti meydana getirdiler. Böylece doğal yaşama hâlinden devlet aşamasına geçildi. Ona göre insanlar doğal yaşamda yani devlet kurulmadan önce âdeta bir cehennem hayatı yaşıyorlardı. Hobbes bu durumu "insan insanın kurdudur" ifadesiyle özetliyordu. Herkes eşit ve özgürdü. Bu durumda herkes birbiriyle savaşıyordu ve insanlar korku içinde yaşıyorlardı. Böyle bir ortamda uygarlık gelişemezdi. İşte insanlar Hobbes'a göre bu cehennem hayatından kurtulmak için sınırsız özgürlüklerine son vermişler, yaptıkları sözleşme ile tüm haklarını, kendilerini temsil edecek ve yönetecek olan devlete devretmişlerdir. Ancak *Leviathan* sözleşmeye bağlı değildi; insanlar, haklarını egemen güce kendi istekleriyle devrediyorlardı. Dolayısıyla *Leviathan*'ın topluma karşı bir yükümlülüğü bulunmuyordu. Buna karşılık geniş yetkilere sahipti.

Hobbes'a göre hukukun kaynağı tekti ve bu da devletin iradesiydi. Bu görüşü ile kaba kuvvetin savunucusu olarak görülen Hobbes, mülkiyet hakkını kabul etmekle birlikte; gerekli gördüğünde devletin, mülkiyete el koymasını da kabul eder. Çünkü ona göre devletsiz mülkiyetin bir anlamı yoktur. Hobbes'un bu görüşü aslında burjuva çıkarlarına uygun düşmez. O, içinde bulunduğu kargaşa orta-

Anglikanizm: İngiltere'de reform hareketleri sonrası ortaya çıkan Kalvenizm ve Katolikliğin birleşmesinden oluşan yeni bir mezhepdir. Kral VIII. Hanri eşinden boşanabilmek için bu mezhebi ve kilisesini kurmuştur. Kraliçe I. Elizabeth döneminde (1588-1603) ise resmî mezhep olarak tanınmıştır.

mına son verme amacındadır ve çıkar yol olarak da mutlak monarşik bir yönetimi savunur. Ayrıca Hobbes, kilisenin devletin denetimine alınmasını ister ki bu da onun Katolikliği karşısına alarak **Anglikanizm**i savunduğunu gösterir.

Görüldüğü gibi hemen hemen aynı dönemlerde, farklı ülkelerde, birbirine yakın görüşler ileri sürülmüştür. Hepsi de içinde bulundukları siyasal duruma çözüm olarak mutlak monarşik yönetimleri görmüşler ve bunu savunmuşlardır.

16.yüzyılda amaç iç karışıklıklara son verecek güçlü bir yönetimin kurulma arzusudur. Farklı ülkelerdeki farklı düşünürlerin birleştikleri ortak nokta *mutlak monarşinin* sorunları çözeceği genel görüşüdür.

Mutlak monarşik yönetim, bu dönemde burjuvazinin de özlediği bir yönetim biçimidir. Egemen sınıfın kapitalist ilişkilerini sürdürebilmesi, siyasal yapıdaki istikrara bağlı olduğundan güçlü bir yönetim burjuvazinin de çıkarlarına uygun düşüyordu. Ancak ilerleyen yüzyıllarda burjuvazi, ekonomik gücüne dayanarak, siyasal yapıda da hak arayışları içine girecektir. İşte bu dönemde, krallarla burjuvazi arasındaki denge değişecek; burjuvazi kralın yetkilerini sınırlandırarak, parlamentoya girebilmenin mücadelesini verecektir.

HÜMANİZM



Hümanizm ve hümanizm akımının özelliklerini öğreneceksiniz.

Hümanizm: Latince kökenli bir kelime olup "insancılık" anlamına gelmektedir. Rönesans Avrupa'sında antik dönem metinlerinin incelenmesiyle ortaya çıkan, insanı temel alan, insanın her şeyin ölçüsü olduğunu kabul eden düşünce akımına verilen isimdir. Hümanizm, öte dünya görüşüne karşılık bu dünya görüşünü öne çıkarır. İnsan, evrenin merkezinde Tanrı'nın yerini alır. Hümanizmle, bireycilik ve laiklik gibi görüşler ön plana çıkar.

Yeniçağ'da düşünsel yapıya insanı merkez alan **hümanizm** akımının hâkim olduğunu görüyoruz. Ortaçağ'daki feodal-dinsel ideolojiyi esas alan *skolastizme* karşı, Yeniçağ'da insanı temel alan akla dayalı bilimsel düşünce gelişmeye başlayacaktır. Döneme damgasını vuran Rönesans'ın ideolojisini *hümanizm akımı* oluşturacaktır. Hümanist düşünce sisteminde her şey yeniden incelenip sorgulanmaya başlanacaktır. İnsanın evren hakkındaki düşünceleri değişecektir. İnsan evrenin merkezinde yerini alacaktır. İnanan insanın yerine düşünen ve sorgulayan insan geçecektir. Bu hümanist insan, bağımsız olma arzusundadır. Hatta ırk, kavim ve aile bağlarından bile kurtulma çabası içindedir. Böylece egemen sınıf, tamamen bireycilik esasına dayalı kendi ideolojisini yaratma çabası içine girecektir. Bu durumda *hümanist düşünürler* de bilerek veya bilmeyerek *burjuvazi bireyciliğine* hizmet etmiş olacaklardır.

Gerçekle İdealin Çelişkisi

Bir süre sonra idealize edilen hümanist insan tipi ile tarihsel gerçeğin birbirleriyle çeliştiği görülecektir. İnsanın tek başına bir değer taşıdığı ve önemli olduğu vurgulanırken, bir yandan da bu sistem içinde ezilen ve insanca yaşayamayan alt sınıfların varlığı bir çelişki yaratacaktır. Bir yandan sömürgecilik faaliyetleri ve köle ticareti bütün hızıyla devam ederken, bir yandan da ücretlilerin durumları gittikçe kötüleşiyordu. 16. yüzyılda da sömürgelerden getirilen çok miktarda altın ve gümüş madenleri ile yaşanan *Fiyat Devrimi,* Avrupa'da fiyatların hızla artmasına ve alım gücünün azalmasına yol açarken, sınıflar arasındaki çelişkiyi de iyice belirginleştirmişti.

Kapitalizm, Ortaçağ'daki feodal sistemin sömürücü zihniyetini miras almıştı. Bu yapıda da ezilen sınıfların varlığı düşünsel yapıyı etkiledi. İdealize edilen hümanizm ile burjuvazinin kendi çıkarlarına göre kullanılan bireyciliğin, alt sınıfları ezmesi karşısında, düşünürler bir arayış içine girdi. Yaşanan bu çelişkiler ütopik kuramların ortaya atılmasına neden oldu. Genel olarak *ütopyacı* olarak nitelendir-

diğimiz bu düşünürlerin görüşlerini, içinde bulundukları kapitalist sistem ve bu sisteme karşı insanların mutluluğa nasıl erişebilecekleri arayışı şekillendirmiştir. Thomas Morus (1480-1535)'un *Ütopya*sı ve Campenalla (1568-1639)'nın *Güneş Ülkesi*, bu arayışın güzel örnekleridir. *Thomas Morus* ve *Campenalla* bu dönemde ileri sürdükleri görüşleriyle daha sonraki düşünceleri etkileyecek ve sosyalist düşünürlerin ilk öncüleri olacaklardır.

Thomas Morus, 1516 yılında basılan *Ütopya* adlı eserinde olmayan bir ülkeyi ve hayalî bir düzeni anlatmaktadır. Nitekim Yunancadan türetilmiş olan **ütopya** da *olmayan yer* anlamındadır. Morus, insanların mutlu olabilecekleri bir düzen arayışı içindedir. Yaşadığı ülke olan İngiltere'de, teknolojik gelişmeler sonucu, kapitalist ilişkilerin ortaya çıkması ve sermaye birikimiyle sosyal dengeler değişmeye başlamış, eşitsizlik belirginleşmiştir.Morus, sosyal sınıflar arasındaki dengesizliğe, özel mülkiyetin yol açtığı düşüncesindedir. Nitekim, *Ütopya* adlı adada herkes çalışır ancak hiç kimsenin özel mülkiyeti yoktur.

Ütopya: Büyük ölçüde zihinde tasarlanmış, olması istenen, düşlenen ya da bazı verilerden yola çıkarak olacağı kabul edilen düşler, istekler.

Bu görüşler, döneme ve mevcut sisteme karşı duyulan tepkinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Özellikle alt sınıflar bu yeni düzende de mutlu olamamışlardır.Bu durum bazı düşünürleri, insanları mutluluğa kavuşturacak eşitlikçi ama ütopik bir düzen arayışı içine itmiştir.

Görüldüğü gibi düşünsel yapıyı şekillendiren, içinde bulunulan toplumda yaşanan değişim ve dönüşümlerdir. Düşünsel yapı, altyapı ile doğrudan ilişkilidir. Değişen ekonomik ve sosyal ilişkiler, kendi yeni dünya görüşünü de yaratacaktır.

Hümanizmin Ortaya Çıkışı

Hümanizm, İtalya'da antik dönem yazarlarının eserlerine ilgi duyan, bu eserleri araştırarak genel kütüphaneler, edebiyat dernekleri kuran fikir adamlarının bir araya gelerek görüş alışverişinde bulunmaları sonucu ortaya çıktı. Bu araştırmacı yazarlara *hümanist* denildi. Önce antik dönem eserlerini incelediler, sonra kendi eserlerini verdiler. Böylece hümanizm akımı, edebî eserlerle kendini gösterdi. İtalya'da ortaya çıktı ve kısa süre içinde İtalya dışına yayıldı. İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da hümanistler ortaya çıktı ve çeşitli eserler verdiler. Hümanistler içinde çok ünlü isimler vardır. Bunlardan biri hümanistlerin babası kabul edilen *Petrarch*'dır. Hümanizmin pek çok Avrupa ülkesinde temsilcileri ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında *Boccacio, Bacon, Monteigne, Erasmus* gibi isimler sayılabilir.

Hümanizm akımı *Rönesans'ın* ideolojisini oluşturur. Ayrıca hümanist bireyciliğin siyasal yapıya etkisi, ulusal devletlerin kurulması şeklinde olacaktır.

Hümanizm kavramı nedir? İdealize edilen hümanist insan tipi ile yaşananlar arasında bir çelişki var mıdır?

SIRA SİZDE 5

RÖNESANS VE REFORM



Rönesans ve reform kavramlarını, bu döneme damgasını vuran düşünürleri öğreneceksiniz.

Rönesans

Yeniden Doğuş anlamına gelen **Rönesans,** antik dönem eserlerinin Yeniçağ'da yeni bir yorumla ele alınması esasına dayanır. Bu dönemde, Antik Çağ'ın örnek alınmasının temelde iki önemli nedeni vardır: Bunlardan öncelikli olanı Antik Çağ sanatının dünyasal ve canlı oluşu, aynı zamanda Yeniçağ'ın ruhuna ve dö-

Rönesans: 15. ve 16. yüzyılda Avrupa'da edebiyat ve güzel sanatlar alanındaki yeniliklerin ve sanat anlayışının tümüne Rönesans denir.

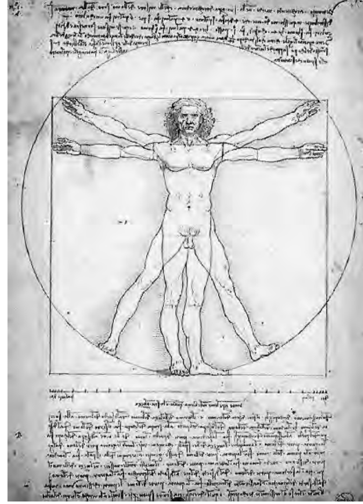
Rönesans, Ortaçağ kültürü ve sanatının reddedilmesi ve antik dönem sanat ve kültürünün yeniden diriltilmesi anlayışından dolayı Yeniden Doğuş olarak nitelendirilmiştir. Bu, genel olarak Ortaçağ'ın, Karanlık Çağ olarak kabul edilme yanlış anlayışından kaynaklanmaktadır. Oysa Ortaçağ'ın da kendine özgü bir sanat ve kültür anlayışı vardır. Bu dönem sanat anlayışının reddedilmesinin altında başka nedenler yatmaktadır. Esas olan, egemen sınıfın kendi kültürünü yaratma çabasıdır.

nemin ihtiyaçlarına cevap vermesidir. Bir diğer neden ise her üretim biçiminin kendi toplumsal yapısını ve kültürünü oluşturma gereksiniminden kaynaklanmaktadır. Bir önceki yapı yani Ortaçağ kültür, felsefe ve ideolojisi reddedildiğine göre, antik dönem ele alınacaktır. Bu nedenle *hümanizm* akımı Rönesans'ın ideolojisini oluşturacaktır.

Rönesans, 15.yüzyıldan 17.yüzyıla kadar olan dönemi kapsar. Bu dönem, düşüncede akılcı ve bilimci, sanatta da akılcı ve gerçekçi eğilimlerin görüldüğü bir dönemdir. Rönesans, İtalya'da Floransa merkezli olarak ortaya çıkmıştır. İtalya'da ortaya çıkmasının nedenleri arasında; ekonomik gelişmişlik, antik geleneğin varlığı, Bizanslı bilginlerin eski Yunan edebiyatının metinlerini buraya getirmeleri ve bunların incelenmesi ile ilk genel kitaplıkların ve edebiyat derneklerinin burada kurulması sayılabilir.

Resim 11.1

Leonardo da Vinci, Vitruvius Adamı



Resim 11.2

Michelangelo'nun Davut Heykeli



Rönesans döneminde her türlü sanat dalında en güzel eserler verilecektir. Klasik dönem Rönesans sanatçıları arasında *Leonardo da Vinci* (1452-1519), *Michealangelo* (1475-1565) ve *Rafaello* (1483-1520)'yu sayabiliriz.

Bu dönem sanatçılarının birçoğu hem bilim adamı hem de sanatçıdır. Bu da bilim ve sanatın henüz ayrılmadığını ve uzmanlık alanlarının belirginleşmediğini gösterir.

Leonardo da Vinci'nin *Vitruvius Adamı,* Rönesans döneminde yapılmış örnek bir bilim ve sanat eseri olma özelliğini taşır.

Rönesansla birlikte, sanatçı yaptığı eseri imzalayarak, kendi kimliğini ortaya koymaya başlamıştır. İnsan merkezli düşünüşün bir ürünü olarak, portre sanatı gelişmiştir. Perspektif kullanılmaya başlanmış, peyzaj başlı başına önem kazanmıştır. Figürler gerçek doğanın içinde resmedilmiştir. Jest ve mimikleri ile hareket kazandırılan figürlerin duygularına da resim ve heykellerde yer verilmiş, anatomi bilgisinden de yararlanılmıştır. Sanat, uluslararası bir nitelik kazanmıştır.Ayrıca insanın zayıflığını temsil eden Ortaçağ heykellerinin aksine bu dönemde güçlü, kahraman insanı temsil eden heykeller yapılmaya başlanmıştır. Örneğin Michelangelo'nun *Davut heykeli*, gücünden ve gençliğinden yararlanılan bir kahramandır.

Rönesans'ın sanatta karakteristik özellikleri nelerdir?



Ancak hümanist bireyciliğin iflası ile yaşanan çelişki sanata da yansıyacaktır. Bazı yerlerde tepki olarak Katolik gericiliğin ortaya çıktığı görülür. Aynı dönemlerde sanat eserlerinde, gerçek boyutlardan uzaklaşılan, abartılı ve özenticiliğin hâkim olduğu sanat anlayışı ortaya çıkar. Buna **maniyerizm** adı verilir. Düşünsel yapıda ise ayakları yere basmayan ütopik kuramların ortaya çıkması örneğin Campanella'nın *Güneş Ülkesi*, işte bu döneme rastlar.Görüldüğü gibi düşünsel yapı ve sanat anlayışı, yaşanılan ortamla ekonomik, sosyal ve siyasal yapı ile doğrudan ilişkilidir.

Maniyerizm: 16. yüzyılın ikinci yarısında Rönesans sanatına karşı duyulan bir tepkinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Rönesans'ın insanı ön plana alan, sıkı bir geometriye dayanan akılcı tutumuna karşı çıkma, katı kalıpları yıkma eylemidir.

Reform

Yükselen burjuvazi, kendisini kısıtlayan engellerden kurtulma çabası içindeydi. Gelişiminin önündeki en büyük engel, feodal düzenin dayanağı olan Katolik ideoloji idi. Bu ideoloji yıkılmalı ya da egemen sınıfın çıkarlarına uygun hâle getirilmeliydi. Değişen ekonomik ve sosyal yapı ideolojinin de değişimini zorunlu kılıyordu. Kapitalist düzenin devamlılığı, kendi ideolojisini oluşturmasına bağlıydı. Böylece reform hareketi, Katolik Kilisesini hedef aldı. Katolik Kilisesi, burjuvazinin üretim ilişkilerinin gelişmesine engeldi. Bu durumda burjuvazi, kendi kilisesini örgütleyerek, Katolikliğin karşısına *Protestanlığı* çıkardı. Protestan Kilisesinin, Katolik Kilisesinden en önemli farkı; kilisenin, devletin denetiminde olmasıydı. Devlet, egemen sınıfın bir aracı olduğuna göre, kilise egemen sınıfın kontrolü altına alınıyordu. **Reform,** Katolik Kilisesini hedef aldığından dinî boyutu öne çıkarılan sosyal bir harekettir. Ama aynı zamanda Katoliklik, feodalizmin ideolojisi olduğundan, onu yıkıp, değişen yapıya uygun düşen bir ideoloji yaratma amacı da vardır. Reform ile feodal dinsel ideoloji ve Katolik Kilisesi sorgulanmaya başlanır. Böylece reform, dinsel bir hareket olarak başlar; sosyal ve ideolojik bir hareket olarak gelişir.

Reform: Daha iyi duruma getirmek için yapılan değişiklik, iyileştirme, düzeltme, ıslahat anlamlarına gelmektedir. Reform, 16.yüzyıl başlarından itibaren, Katolik Kilisesinin yozlaşmasına karşı çıkışla başlayan ve Protestanlık mezhebinin ortaya çıkışına yol açan, dinsel bir harekettir. Önce Almanya'da, daha sonra Fransa, İngiltere ve Kuzey Avrupa ülkelerinde etkili olmuştur.

Reformun hümanist fikirlerle yakından ilişkisi vardır. Hümanizm akımı ve matbaa yoluyla düşüncelerin geniş kitlelere iletilmesi, kutsal kitap çevirilerinin yapılarak halka ulaştırılması, reformu hızlandırıcı bir etki yapmıştır. Hümanist fikirlerin halka indirgenmesi ve eyleme dönüşmesi reform hareketi ile olmuştur.

Reform hareketinin hümanizm akımı ile bir ilişkisi var mıdır?



Reformcu Düşünürler

Martin Luther (1483-1546)

Ekonomik ve sosyal yapının değiştiği ve bir dönüşümün yaşandığı bu ortamda reform hareketinin başlatıcısı Luther olmuştur. Luther, günah bağışlama belgelerinin satışına karşı çıkarak, Katolik Kilisesi'nin içinde bulunduğu yozlaşmaya dikkati çekmek istemiştir. Hümanizm akımı ile reforma hazırlık yapılan bu dönemde, bu çıkış, kitleleri harekete geçiren bir eylemi başlatacaktır. Eylem kısa sürede yaygınlaşacaktır.

Luther, kutsal kitabı esas alarak, kilise babalarının yazdıklarını, papalık bildirilerini, din adamlarının aracılığını ve papanın otoritesini reddetmiştir.

Luther'in ileri sürdüğü görüşlerde öne çıkan nokta, inananların kendi kendilerinin rahipleri olduğu söylemidir. Luther, bu konuyu, *Hristiyan özgürlüğü* kavramıy-

la açıklamaktadır. Hristiyanların, dinsel anlamda özgür olduğunu, aracıya ihtiyaçları olmadığını ifade etmektedir. Ancak bu özgürlüğün bir sınırı vardır. O da din, yani inançtır. Bunun dışında sosyal ve siyasal alandaki eşitsizliği kabul eder. Mevcut düzenin devamından yana görüşler ileri sürer. Özellikle başta bulunan yöneticilere boyun eğilmesini ister. Çünkü ona göre manevi özgürlüğe olanak veren, dünyasal düzendir ve bu düzen korunmalıdır. Nitekim *Hristiyanların Başkaldırı ve Ayaklanmalardan Kaçınmalarına Çağrı* adlı eserini yazarak bu görüşlerini açıklamış, reformun başarısını prenslerin otoritesine bağlamıştır. Ayrıca Luther, bu dünyadaki düzenin Tanrı'nın istediği bir düzen olduğunu, dolayısıyla yöneticilere koşulsuz boyun eğilmesi gerektiğini savunmuştur. Hatta daha da ileri giderek yöneticiler adaletsiz ve dinsiz dahi olsalar, baş kaldırılmaması gerektiğini belirtmiştir. Görüldüğü gibi Luther'in reformu, kilisenin dışına taşmamaktadır. Hatta Luther, reformun sosyal bir hareket hâline yani eyleme dönüşmesine engel olmaya çalışmıştır.

John Calvin (1509-1564)

Cenevre'de Protestanlığı örgütlemeye çalışan Calvin, burada teokratik bir diktatörlük kurmuştur. Aslında söylemlerinde, kilise ile devletin görev ayrımından, kilisenin devlete karşı özerkliğinden ve laiklikten yanadır, ancak uygulamada bunun tersini yapmıştır.

Calvin, Protestanlığı, Avrupa çapında bir hareket hâline getirmiştir. Calvin'in öğretisi, insanı, dünya işlerinden ayırmıyordu. O, insanın yapabileceği her girişimi görev olarak görüyordu. Calvin'in görüşlerini benimseyenler *Calvincilik* adı altında her türlü kapitalist girişime aracı oldular. Böylece Calvincilik, kapitalizmin gelişme gösterdiği ülkelerde yayıldı. Yükselen burjuvazi, kazanç amacıyla yaptığı tüm hareketlerin dinsel yaptırımı olarak Calvinciliği kullandı.

Calvin'in Luther ile bazı ortak görüşleri paylaştığı görülür; Katolik Kilisesinin otoritesinin, din adamlarının aracılığının ve bazı dinsel törenlerin reddedilmesi, kutsal kitabın esas alınması bunlar arasında sayılabilir. Aynı zamanda Calvin'in doğadaki düzenin tanrısal olduğu ve insanların değiştiremeyeceği, bu nedenle de düzenin koruyucusu olması gerektiği yolundaki görüşleri de Luther'le örtüşmektedir. Nitekim Calvin, insanların manevi eşitliğinden söz ederken; ekonomik, sosyal ve siyasal eşitsizliği kabul eder. Calvin'in genel felsefesi *alın yazısı*na dayalıdır ki bu da Luther'deki, yöneticilere boyun eğilmesi düşüncesiyle benzerlik gösterir. Calvin, yöneticilerin gücünü Tanrı'dan aldığını, bu nedenle yöneticilere karşı gelmenin Tanrı'nın düzenine karşı gelmek demek olduğunu iddia eder. Hatta yönetici kötü olduğunda bile, onu cezalandırmanın vatandaşlara düşmeyeceğini; bunun Tanrı'ya ait olduğunu ve Tanrı'nın *kralların kralı* olduğunu ileri sürer. Tüm krallar Tanrı buyruklarına bağlıdır. Buradan çıkan sonuç; kralların, yönettiği halklara karşı değil Tanrı'ya karşı sorumlu olduklarıdır.

Thomas Münzer ve Köylüler Savaşı (1524-1525)

Reform hareketini, ekonomik, sosyal ve siyasal yaşamı içine alacak şekilde yorumlayan Münzer oldu. Böylece diğer reformcu düşünürlerden ayrılan bir çizgi izledi. Münzer, reform hareketini o dönem Almanya'sında en çok ezilen köylü sınıfına dayandırdı.

Keskin ve devrimci görüşler ileri süren Münzer, Hristiyanlığın sadece Katolik biçimine değil, kitabına da karşı çıktı. Onun yerine aklı temel alan görüşler ileri sürdü. İnsanı tanrılaştıran, öbür dünya cennetini reddeden ve materyalizme kayan bir felsefeye sahip olan Münzer, ekonomik alanda eşitlikçi bir düzen arayışı için-

dedir. Nitekim, aşağı halk tabakalarının bu dünyada eşitliği özlediklerini dile getirdi. Münzer, *Tanrı Krallığı* adını verdiği bir sosyal düzenden söz etmektedir. Özel mülkiyetin ve zümre farklılıklarının olmadığı bu düzenin, tüm Hristiyan dünyayı kapsamasını hedeflemişti. Nitekim Münzer'in bu fikirleri Almanya'da Köylüler Savaşının devrimci kanadını etkiledi. Köylüler hareketin itici gücü oldu. Ancak köylülerin liderleri arasında ılımlı olanlar daha fazla idi. Bunlar görüşmeler ve anlaşmalar yoluyla elde edilecek tavizleri yeterli görüyorlardı. Nitekim savaşın başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenleri arasında, köylü liderleri arasında amaç ve yöntem birliğinin olmaması en önemlilerinden biridir. Bir diğeri de hareketin liderliğini üstlenecek devrimci bir sınıfın o dönem Almanya'sında olmamasıdır.

Münzer, düşlediği düzene kavuşmak için prenslere ve soylulara da çağrıda bulunmuş âksi hâlde onları silahla devireceklerini ilan etmişti. Münzer, devrimci düşüncelerini gerçekleştirmek için prenslerden destek alamayınca hareketini köylülere dayandırarak feodal düzenin egemen sınıflarına ve bunların mülklerine karşı harekete geçti.

Bu durumda mülklerini tehlikede gören imparatorlar, prensler, feodal beyler, kilise, devlet ve burjuvazi kendi aralarındaki çekişme ve çatışmaları bir yana bırakarak, ortak çıkarlarına yönelen tehlikeye karşı güç birliği yaptılar. Sonuçta köylüler yenildi ve Münzer öldürüldü.

Reformun Sonuçları

Reformla birlikte, Hristiyanlıkta bölünmeler oldu. Yeni mezhepler ortaya çıktı. Katolik Kilisesinin mutlak otoritesi kırılmış oldu. Papalığın ve din adamlarının aracılığı reddedildi. Ruhban sınıfından olanlarla olmayanlar arasındaki fark ortadan kaldırıldı.

Reform, kilise dışındaki ekonomik, sosyal yaşamı ve düşünce yapısını da etkiledi. Bilim, sanat ve kültürün gelişmesinin önü açılmış oldu. Ekonomik yapıda ise kapitalizmin daha da güçlenmesi ile sonuçlandı. Protestanlık, kapitalizmle iç içe geçti.

Öte yandan reform, mezhep çatışmalarına yol açtı. Katoliklerle Protestanlar arasında yoğun mücadeleler yaşandı. Sonuçta bu çatışmalar Avrupa'da *Din Savaşları*'nı ve *Otuz Yıl Savaşları'* nı başlattı. Pek çok insan hayatını kaybederken ; Avrupa bu savaşların bedelini gerek nüfusu gerekse ekonomik hayatındaki olumsuz etkileriyle ödedi.

Sonuç olarak 1648 *Westfalya Antlaşması* ile Protestanlık mezhebi resmen tanınmış oldu ve günümüze kadar Hristiyanlığın en çok taraftar bulan üç büyük mezhebinden biri hâline geldi.

Reform hareketi genellikle Batı ve Kuzey Avrupa ile sınırlı kalmış olsa da ekonomik ve politik gücün değişmesine, geniş bir coğrafyayı etkilemesine ve papaya karşı güç kazanılmasına yol açmış olması önemlidir.

Reformla, Katolik Kilisesinin merkeziyeti yıkılmış, Batı Hristiyan dünyası çeşitli kiliselere bölünmüştür. Evrensel Katolik Kilisesinin yerini devlet kontrolündeki, ulusal kiliseler almıştır ve Roma Katolik Kilisesinin otoritesi kırılmıştır.

Reformun mesleki anlamda sonucu; tüm işlerin eşit sayılması ve sıradan hayatın da kutsal olduğu düşüncesidir. Artık mesleklerden biri, diğerinden daha kutsal değildi. Toplumsal çalışma ahlakı oluşturuldu. Böylece aracılığına ihtiyaç duyulmayan din adamları sınıfı diğerleriyle aynı seviyeye indirgenmiş oldu. Dünyasal mesleklerin de önemli olduğu vurgulanarak, kişinin yeteneklerinin önü açılmış oldu. Böylece kültür, uygarlık, bilim ve sanatın gelişmesi sağlandı.

Reformla birlikte laik öğretim kurumları açılmaya ve kişisel yargı hakkı savunulmaya başlandı. Ruhani konularda yetki, sivil yöneticilerin eline geçti, devletin gücü arttı. Kuramcılar da değişen ekonomik yapıya uygun dinsel söylemleriyle döneme damgalarını vurdular. Luther, faiz ve fiyat konusundaki düzenlemeleri kiliseden ayırıp devletin kontrolüne verirken; Calvin, çalışma ve zengin olmanın öte dünyada da ödüllendirileceğini söylüyordu. Kapitalist birikim adına yapılan her türlü girişim insanın görevi sayılıyordu.

Sonuç olarak, Yeniçağ'da ekonomik, sosyal ve siyasal yapıda meydana gelen değişim, düşünsel yapıyı etkiledi ve bir dönüşüm yaşandı. Avrupa Rönesans ve Reformu yaşadı. Coğrafi keşifleri gerçekleştirdi. Dünyaya ve evrene ilişkin görüşler değişti. Bütün bunlar olurken çatışmalar, çelişkiler, savaşlar ve uzun mücadeleler yaşandı. Böylece Avrupa'nın *Aydınlanma Dönemi'ni* yaşaması için gerekli altyapı hazırlanmış oldu.

OSMANLI VE AVRUPA İÇİÇELİĞİ: İLETİŞİM VE ETKİLEŞİM



Modern Avrupa'nın doğuşunda Osmanlı Devleti'nin rolünü kavrayacaksınız.

Osmanlı Devleti'nin Çağdaş Avrupa'nın Doğuşundaki Rolü ve Etkisi

Kuruluşundan itibaren batıya doğru yayılma politikası izleyen, Balkanlar'da ilerleyen, Viyana kapılarına dayanan Osmanlıların tarihinden bahsetmeyen bir Avrupa tarihi eksik kalmaya mahkumdur. Osmanlı ve Avrupa tarihleri birbiriyle iç içe geçmiştir; bu nedenle de bir arada incelenmelidir.

Burada amacımız Osmanlı'nın özellikle *Klasik Dönemi'nde* (16. yüzyıl) Avrupa siyasetini belirleyen çok önemli bir siyasi güç olduğu ve modern Avrupa'nın doğuşunu hazırlayan temel bir dinamik olduğu gerçeğine dikkat çekmektir.

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren bulunduğu coğrafyadaki güçlerle siyasi, kültürel ve ekonomik ilişki içinde olmuş ve 600 yıl varlığını bu şekilde sürdürmüştür.

İstanbul'un fethi (1453) ile kendisini Roma İmparatorluğunun varisi sayan Fatih Sultan Mehmet'in şahsında, Osmanlı'nın siyasi gücü tartışmasız kabul görmüştür. Daha önce Bizans'a tabi olan yerleri Fatih Sultan Mehmet, birer birer kendisine bağlamış, hakimiyet alanını genişletmiş ve seferler planlı bir şekilde Güney İtalya'da Otranto'ya kadar sürdürülmüştür. Dolayısıyla Katolik Rum Kilisesi'nin siyasi gücünü kaybetmesinde Osmanlı ilerleyişinin ve Ortodoksların hamiliğini üstlenmiş olmasının etkisi büyüktür. Papalık otoritesinin sarsılmasıyla Avrupa siyasi dengesinin değişmesinde de Osmanlının etkisinden söz etmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin Venedik'le olan ticari, siyasi ve askeri ilişkileri hem Balkanlar'ın hem de Avrupa'nın tarihini etkilemiştir. Bu nedenle bu devletlerin tarihi iç içe geçmiştir. Yine Habsburg İmparatorluğu'nun tarihi de Osmanlı tarihinden ayrı anlatılamaz. Amacı, Katolik olan bir dünya devleti kurmak olan Şarlken'in karşısına Kanuni Sultan Süleyman kendi evrensel egemenlik anlayışı ile çıkıyordu. Hedefini gerçekleştirme konusunda hiçbir engel tanımayan Kanuni Sultan Süleyman'ın ordularının karşısına çıkma cesareti gösteremeyen Şarlken, Osmanlı karşısında prestij kaybederken; Kanuni, Avrupa topraklarındaki ilerleyişine devam ediyordu.

Aynı dönemde Fransa kralı siyasi gücünü Osmanlı Devleti'nden alıyordu. Nitekim Fransa Kralı Fransuva, Şarlken'e esir düşünce, ancak Osmanlı'dan aldığı destekle krallığının başına tekrar geçebilmiştir. Varlığını Osmanlıya borçlu olan Fransa, Osmanlı yanlısı bir siyaset izlemiştir. Böylece Osmanlı Devleti, Fransa'yı Hristiyan bloğunun ve Haçlı ittifaklarının dışında tutmayı başarmıştır.

Öte yandan İngilizler de Akdeniz'de güvenli bir ticaret yapabilmek için Osmanlı devleti ile iyi bir ilişki kurmaya çalışmıştır. Çünkü İspanyol donanmalarına karşı kendilerini koruyacak tek güç olarak Osmanlı Devletini görüyorlardı. Nitekim İngiltere Kraliçesi Elizabeth, Sultan III. Murad'a gönderdiği mektubunda İngiliz tüccarlarının ticaretine izin verildiği takdirde İngilizlerin Osmanlılara sadık bir dost olarak kalacağını ifade ediyordu.

Anlaşıldığı üzere Akdeniz'de söz sahibi olan Osmanlılar, İspanyollara karşı yardımı ve desteği aranan bir güç olarak görülmüşlerdir. Böylece İngiltere ile de ticari ve siyasi ilişkiler kurulmaya başlanmış, 1583'te İngilizlere serbest ticaret izni veren anlaşma imzalanmıştır. Daha Kanuni döneminde verilen *kapitülasyonlarla* ticari ayrıcalıklara sahip olan Fransa, Osmanlı himayesinde Akdeniz ticaretini kendi tekelinde tutmak istiyordu ve İngilizlere tanınan haklardan rahatsızdı. İngilizler ise İspanyollara karşı Osmanlı himayesini tercih ediyorlardı. Osmanlı gelişen siyasi şartlara uygun bir politika izliyor; bir yandan dengeyi sağlarken bir yandan da siyasi ilişkilerin temel belirleyicisi olarak Avrupa devletlerini kendi hedefleri doğrultusunda kullanıyordu.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti kendine özgü ekonomik, sosyal ve siyasi organizasyon modelleri geliştirmiş ve Avrupa devletleriyle yakın bir ilişki içinde olmuştur. Böylece Avrupa'daki değişmelerden hem etkilenen hem etkileyen taraf olmuştur.

Öte yandan Osmanlı Devleti, yönetimi altındaki etnik, dilsel ve dinsel grupların kimliğini koruyarak izlediği siyasetle Güneydoğu Avrupa, Orta Doğu hatta Kuzey Afrika toplumları üzerinde derin izler bırakmıştır. Osmanlı Devleti, üç dini birden resmen tanıyan; etnik ve dinsel alt gruplarıyla birlikte uyumlu bir şekilde bir arada yaşamalarını güvence altına alan tek siyasi organizasyondur. Kaynaklar Osmanlı yönetiminde varlığını sürdüren çok sayıda etnik veya dilsel gruptan söz etmektedir. Avrupa, Asya ve Afrika'daki devletlerin ve federe cumhuriyetlerin çoğu kısmen veya tamamen Osmanlı egemenliğinde bulunmuştur. Bu durumda Avrupalı, Balkanlı ve Orta Doğulu bu devletlerin tarihi, Osmanlı tarihinden ayrı düşünülemez ve incelenemez.

600 yıl boyunca, üç kıtaya yayılan Osmanlı Devleti'nin uzun ömürlü oluşunun sırrı; bu kadar geniş topraklarda farklı din, dil ve ırk mensuplarını bir arada uyum içinde yaşatabilecek bir dahili teşkilata ve kapasiteye sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çok uluslu ve çok dinli Osmanlı yapısı, sosyo etnik bir dengeyle iç tutarlılığını kurmayı başarmıştır. Bu dengenin uzun ömürlü olması da yönetim anlayışına milli bir ideolojinin hakim olmamasından kaynaklanmıştır.

Sonuç olarak *Klasik Osmanlı Devlet yönetiminin* temel özelliği çokuluslu ve çok dinli bir teşkilat yapısına sahip olması, bu yapıyı uyum içinde yaşatabilmesidir.

Osmanlı Siyasetinin Avrupa'daki İzleri

Osmanlı Devleti, 16.yüzyılda dorukta olan siyasi gücünü ve nüfuzunu müttefiki olan Avrupalı devletler üzerinde etkin bir şekilde kullanmıştır. 1535'den itibaren Fransa'ya daha sonrada Hollanda ve İngiltere'ye tanınan ticari ayrıcalıkların temelinde, Osmanlı otoritesi lehine bir güç dengesi oluşturma çabası dikkat çekmektedir. Şöyle ki bir yandan bu devletleri papalık otoritesine karşı himaye ederek ve

papalığa karşı mücadelelerini destekleyerek kendi yanına çekmekte; bir yandan da rakibi Habsburg Hanedanı'na karşı elini güçlendirmekteydi. Aynı zamanda bazı Avrupa devletlerine ticari ayrıcalıklar tanınmasının temelinde Akdeniz ticaretini canlı tutma çabasının yanında bu devletleri olası bir Haçlı bloğunun dışında tutma hedefi de öne çıkıyordu. Sonuçta karşılıklı bu siyasi ve ekonomik ilişkilerin seyrini 15. ve 16. yüzyıllarda büyük oranda Osmanlı Devleti belirliyordu. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Fransa ile ilişkileri bu hedef doğrultusunda şekillenmiş ve planlı bir siyasetin gereğine göre işlemiştir. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı, ünlü denizcileriyle ve donanmasıyla Fransa'yı desteklemiştir. Batı Akdeniz'deki Osmanlı donanması Fransa'nın güneyini her türlü saldırıdan koruyarak, Fransa'ya gücünü kuzeyde yoğunlaştırma imkanı tanımıştır. Sonuç olarak Fransa'nın ulusal bir devlet olarak doğmasında Osmanlı desteğinin önemli bir payı olmuştur. Yine Osmanlıların Protestanlara olan desteği ile Kalvinistlerin başarısı bu politikanın bir sonucudur. 1430'dan 1525'e kadar süren İtalya savaşlarında ve İtalyan diplomasisinde de Osmanlı Devleti, belirleyici bir rol oynamıştır. Fransa örneğinde olduğu gibi İtalya kent devletleri de rakiplerine karşı Osmanlı desteğini sağlama peşindeydiler ve muhaliflerini Osmanlı'yı yardıma çağırmakla tehdit ediyorlardı.

Kısaca Osmanlı Devleti, 16.yüzyılda Avrupa'daki kuvvetler dengesini sağlayan önemli bir siyasi güç olarak görülüyordu. Osmanlıların Avrupa siyaseti üzerinde oynadıkları bu etkin rol, 1580'den sonra da İngiltere ve Hollanda üzerinden devam etmiştir. Onlar da Osmanlı desteğine ihtiyaç duymuşlardır. Özelliklede Habsburgların üstünlük mücadelesine karşı Osmanlı Devleti bir kurtarıcı olarak görülmüştür.

Habsburglar karşısında Osmanlı yükselişi, aynı zamanda Avrupa'da Protestanlığın yayılmasını sağlayan bir etki yapmıştır. Benzer şekilde, Osmanlı hakimiyeti altındaki Macaristan ve Transilvanya'da da Kalvinizmin yayılması mümkün olmuştur.

Özetle, Osmanlı yönetimi, hakim olduğu coğrafyalarda yaşayan halkların din ve dillerini koruyarak kültürel kimliklerini kalıcı kılmış, devamlılığını sağlamıştır. Bu sayededir ki Balkan ve Ortadoğu toplumları dini farklılıklarına ve siyasi bölünmüşlüklerine rağmen bugüne kadar yaşayabilmişlerdir. Bütün bu nedenlerden dolayı Avrupa tarihini Osmanlıdan ayrı incelemek mümkün değildir. Osmanlı Devleti, Avrupa tarihinin dışında değil, aksine tam merkezinde yer almış; Avrupa tarihinin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

SIRA SİZDE 8

Osmanlı Devleti Avrupa siyasi yapısını nasıl etkilemiştir?

DOĞU-BATI ARASINDA BİR KÖPRÜ OLARAK OSMANLI

Gaza: İslam dinini korumak veya yaymak amacıyla Müslüman olmayanlara karşı yapılan kutsal savaşa verilen isimdir

Bir İslam devleti olan Osmanlılar, İslam dünyasının batıya doğru ilerlemiş uç noktası konumundaydı. **Gaza** anlayışı içinde yapılan fetihlerle de Osmanlı, Doğu'nun egemenlik anlayışının Batı'ya uzanmasını sağlayan bir devlet oldu. Doğu ile Batı arasındaki bağ, Osmanlı üzerinden kuruldu. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi bir bakıma Doğu ile Batı'nın; bir başka ifadeyle İslam Dünyası ile Hristiyan Dünyası arasındaki ilişkilerin bir tarihidir.

Burada iki farklı dünyadan; kendine özgü tarihsel koşullara ve kültürel birikime sahip iki farklı uygarlıktan söz edilmektedir. Köprü görevi gören Osmanlı siyasi organizasyonu altında karşılaşan bu iki uygarlığın birbirleriyle bütünüyle örtüşmesi mümkün olmadığı gibi birbirlerinden etkilenmemiş olmaları da mümkün değildir.

Doğu ile Batı'nın etkileşimi, tarihi süreç içinde bazı somut örneklerle kendini göstermektedir. Yeniçağ Avrupa'sının ekonomik, sosyal, siyasal ve düşünsel değişiminin başladığı ilk yer İtalya kent devletleridir. Haçlı seferleri ile başlayan süreç-

te Doğu ile ticareti sayesinde zenginleşen İtalya kent devletleri, feodal ekonomik ve sosyal yapının en erken çözüldüğü yer olmuştur. Bu ticaret sayesinde elde edilen sermaye ile kapitalist birikimin ilk örnekleri burada ortaya çıkmış, dolayısıyla İtalyan şehir devletlerinin, uzun mesafeli bu ticareti, Roma İmparatorluğu'nun mirasından çok 11.ve 12.yüzyıllardaki İslam dünyasının izlerini taşımıştır. Avrupa'nın Ortaçağ'ı yaşadığı bu yüzyıllarda, Doğu'da *İslam Rönesansı* yaşanıyordu. Bu etki, düşüncede olduğu kadar ekonomik ve toplumsal hayatta da kendini gösteriyordu.

Coğrafi keşiflerden önce, Afrika ve Asya'dan gelen ticari mallar İslam ülkelerinin içinden geçerek, Avrupa'ya taşınıyordu. Bu ticareti İslam dünyasının tüccarları yaptığı için vadeli satış, senetle mal teslimi gibi uygulamalar da ilk olarak İslam coğrafyasında ortaya çıktı ve buradan, önce İtalya kent devletlerine, sonra da diğer Avrupa devletlerine yayıldı. Nitekim ticari işlemlerle ilgili Batı dillerine geçmiş olan İslami kelimelerin varlığı da bunu doğrulamaktadır. Batıda bu işlemler, bankacılık sistemi içinde daha da geliştirilmiştir.Ayrıca Arap rakamları, barut ve pusula da Doğu'nun Batı'ya armağanları arasında sayılır. Özellikle pusulanın kullanımı, coğrafi keşiflerde Avrupalılar için hayati öneme sahip unsurlardan biri olmuştur. Bunlar zamanı gelince bu defa Batı'dan başka yerlere aktarılmıştır.

Bütün bu ödünç alınan mal ve değerler, Doğu ile Batı arasında kültürel etkileşimin varlığını göstermektedir. Avrupa'nın Doğu'dan edindiği ve coğrafi keşifleri mümkün kılan bilgi birikimi ve tecrübelerin ayrı bir önemi vardır. Haritaların yapılması, limanların tespiti, Hint Okyanusu'ndaki akıntılar, rüzgarlar, yıldızlar, yön tespiti ile ilgili bilgi ve deneyimler Arap coğrafyacıları aracılığıyla Batı'ya aktarılmıştır.

İslam aracılığıyla, Batı'ya taşınan bir başka değer de, İslam dünyasında tanınan, Yunan bilim ve felsefesidir. Batının İslam aracılığıyla yeniden keşfettiği bu felsefe, Batı rönesansına giden süreci başlatacaktır. Yine İstanbul'un Osmanlılar tarafından fethi üzerine İtalya'ya giden Rum aydınlar tarafından getirilen antik dönem eserleri de, Roma kültürünün yeniden canlandırılmasında etkili olmuştur. Böylece antik Yunan felsefesi ve eserleri Avrupa'ya yayılmıştır. Avrupa'daki düşünsel dönüşümün kaynakları arasında İspanya'daki Endülüs İslam etkisini de saymak gerekir. İbn-i Sina, İbn-i Rüşd gibi önemli İslam filozoflarının eserlerinin incelenmesi de dönüşüm için ihtiyaç duyulan birikime katkıda bulunmuştur.

Kısaca Batı Avrupa'da yaşanan bu büyük dönüşümün temelinde Osmanlı'nın ve İslam'ın izlerini görmek mümkündür. Bu dönüşümün ekonomik ayağı ise coğrafi keşiflerle tamamlanmıştır.

Osmanlı'da Bilim ve Avrupa Bilimi ile İlk Temas

Osmanlı'da bilim hareketleri kendine özgü bir gelişim göstermiştir. Başlangıçta eski İslam devletlerinin birikiminden etkilenerek oluşan Osmanlı bilimi kısa bir süre içinde eski bilim ve kültür çevrelerini etkileyen öncü bir konuma gelmiştir. Daha sonra da 17.yy.dan itibaren Batı biliminin etkilerinin Osmanlı'da görülmesiyle birlikte yine Osmanlı kanalıyla İslam ülkelerini etkilemiş olması da Osmanlının bu öncü karakteriyle gerçekleşmiştir. Osmanlı üstlendiği bu rol ile Doğu ile Batı arasında kendine özgü bir sentez oluşturmuştur.

Osmanlılar bir yandan İslam dünyasının bilimsel ve kültürel birikimini koruyup yaşatırken bir yandan da kendi deneyimleriyle bu mirası zenginleştirmişlerdir. Böylece İslam medeniyetinin eski merkezlerinin yanı sıra Bursa, Edirne, İstanbul, Üsküp, Saray Bosna gibi yeni kültür ve bilim merkezleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde gelişen Osmanlı bilim ve kültürü birçok Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Balkan ülkesiyle günümüz Türkiye'sinin de kültürel kimliğini ve bilim mirasını oluşturmuştur.

Medrese: İslam ülkelerinde orta ve yüksek öğretimin yapıldığı eğitim kurumlarının genel adı

Osmanlıda bilimsel faaliyetleri gerçekleştirmek, devlet ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla **medreseler** kurulmuştur. Medreseler dışında matematik, astronomi, tıp gibi ilimlerin, usta-çırak ilişkisi içinde eğitimini veren kurumlar da vardı. *Şifahaneler* ve *muvakkithaneler*, bunlar arasında sayılabilir. Böylece medreselerin dışında da ilmi ve kültürel faaliyetler sürdürülmüştür. Tıp eğitimi ve sağlık hizmeti veren *darüşşifalar*, zaman tayininin yanı sıra matematik ve astronomi eğitimi veren *muvakkithaneler* gibi kurumlar ile aktif ve dinamik bir ilim ortamı oluşturulmuştur. Klasik dönemde yazılan bir çok eser medreselerin yanı sıra bu kurumlarda hazırlanmıştır.

Bu alanda III. Murad'ın emriyle İstanbul'da açılan rasathaneden de söz etmek gerekmektedir. Bu *rasathane* İslam dünyasının en büyük rasathanesi olarak planlanmış ve zamanın en gelişmiş astronomi cihazlarıyla donatılmıştır. Bir kütüphanesi de bulunan rasathanenin başında Suriye ve Mısırda eğitim alan Türk asıllı *Takiyüddin El Raşid* bulunuyordu. 1573 yılında faaliyete başlayan rasathane, 1580 yılında yıkılışına kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Takiyüddin'in rasathanesinde kullandığı aletleri, Avrupalı çağdaşı, ünlü astronom *Tycho Brahe*'nin 1576'da kurduğu rasathanesinde kullandığı aletlerle benzer özelliklere sahiptir. Aynı dönemde farklı coğrafyalarda benzer aletlerle rasat çalışmalarına başlanmış olması dikkat çekicidir. Batı Dünyası Batlamyus'dan (2.yy), Kopernik'e kadar (16.yy), açıların ölçülmesinde kirişleri kullanırken; Takıyeddin kirişleri değil İslam astronomi geleneğine uyarak; sinüs, kosinüs, tanjant, kotanjant gibi trigonometrik fonksiyonları kullanmıştır. Ayrıca güneşin apojesini, Kopernik ve Brahe'ye göre gerçeğe en yakın değerde hesaplamıştır. Takıyeddin, yeni rasat aletleri de icat etmiştir. Böylece İstanbul rasathanesinin kuruluşundan sonraki faaliyetleri, İslam astronomi çalışmalarına en ileri gelişmeyi sağlamıştır. Osmanlı biliminin zirvesini oluşturan bu çalışmalar; devlet adamları arasındaki rekabet ve kıskançlık yüzünden, dini bahaneler ileri sürülerek yıkılmıştır. Bu yıkım, Osmanlı ilim geleneğinin duraksamasının da başlangıcı olmuştur.

Klasik dönem Osmanlı bilim geleneğinin oluşmasında; özellikle medreselerin kurulması, maddi destek, eserlerin telifi gibi pek çok konuda doğrudan padişahların ve aynı zamanda diğer devlet erkanının önemli katkıları olmuştur. İmparatorluğun en ihtişamlı döneminde; en iyi eserlerini ortaya koyan klasik bilim geleneği, Osmanlı eğitim kurumları ile İslam bilim geleneği üzerine kurulup gelişmiştir. Bu gelenek, Osmanlının Batı ile teması sonrasında da yaşamış ve 19.yüzyılın ikinci yarısına kadar bazı temel unsurlarıyla devam etmiştir.

Avrupa Biliminin Osmanlı Üzerindeki İzleri

Geniş bir coğrafi alana hükmetmesi ve Batı Avrupa ülkeleriyle sınır komşusu olması dolayısıyla Osmanlı Devleti, Batı dünyasındaki gelişmelerin dışında kalmamıştır. Dolayısıyla Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan değişimin izlerini ve etkilerini Osmanlı Devleti üzerinde görmek mümkündür.

Batı bilim ve teknolojisinin yayıldığı ilk yer Osmanlı coğrafyasıydı. Osmanlılar, Avrupa'daki keşifler ve icatlardan haberdardı. Ancak, Osmanlılar hem askeri açıdan, hem de sahip oldukları kültürel kimlikle manevi açıdan kendilerini Avrupalılardan üstün görüyorlardı. Osmanlıların Batı bilim ve teknolojisi karşısındaki tutumu, *"güçlü bir İmparatorluğun kendi nüfuz alanı dışındaki gelişmeler karşısında takındığı seçici tavır"* şeklinde yorumlanmaktadır. Böylece Osmanlı açısından seçici bir transfer süreci başlayacaktır.

Avrupa biliminin alınması konusunda seçici davranılmasının bir nedeni de Osmanlı eğitim sistemi ve ekonomik yeterlilikti. Doğal olarak yükselme döneminde

Osmanlılar, Batı'yı takip etme ihtiyacı duymadılar. Ayrıca Batı'daki yeniliklere karşı da tedbirli davrandılar. Osmanlılar, ancak Sanayi Devrimi ile Avrupa'nın aşılamayan yükselişini fark etmişlerdir. Bu seçici transfer süreci içinde Osmanlılar, 15. yüzyıldan itibaren özellikle ateşli silahlar, haritacılık ve madencilik alanında Avrupa teknolojisinden yararlanmaya başlamışlardır.

16.yüzyılda Osmanlı haritacılığı *Piri Reis*'in eserleriyle gelişmiştir. Piri Reis 1513'te çizdiği büyük ölçekli dünya haritasını, Kristof Kolomb'un Amerika haritası ile Avrupa ve İslam haritalarından yararlanarak hazırlamıştı. Piri Reis, ikinci haritasını 1528'de Kanuni Sultan Süleyman'a sunmuştur. Bir parçası günümüze gelen bu harita Kuzey Atlas Okyanusu ile Kuzey ve Orta Amerika'da yeni keşfedilen yerleri içine alıyordu. Yine Piri Reis'in denizcilik ve deniz astronomisi hakkında kendi gözlemlerine yer verdiği; Doğu ve Batı kaynaklarından yararlanarak hazırladığı *Kitab-ı Bahriye* adlı eseri Akdeniz ve Ege Denizi'nin harita ve çizimlerini de içeren önemli bir eserdi.

Deniz coğrafyası konusunda öne çıkan bir diğer isim de *Seydi Ali Reis*'dir. Uzun deniz seyahatlerini, Hint Okyanusundaki gözlemlerini astronomi ve coğrafi bilgilerini kaleme aldığı *el-Muhit* adlı türkçe eseri oldukça önemlidir. 16.yüzyılda kaleme alınan, *Muhammed b.Emir el-Suudi el Niksari*'nin *Tarih-i Hind-i Garbi* adlı eseri ise Amerika'dan ve coğrafi keşiflerden bahsetmektedir. İspanyol ve İtalyan kaynaklardan yararlanılarak yazılan eserde Kolomb, Balboa, Magellan, Cortes ve Pizarro'nun keşifleri anlatılmaktadır. Bu eser, Avrupalıların gerçekleştirdiği coğrafi keşifleri Osmanlıların yakından takip ettiğinin ve coğrafi eserlere verdiği önemin bir göstergesidir.



Resim 11.3

Piri Reis'in Dünya Haritası

17.yüzyıla gelindiğinde ise Batı ve Doğu kaynaklarından yararlanılarak hazırlanan *Katip Çelebi*'nin eseri *Cihannüma* dikkat çekmektedir. Osmanlı coğrafyası ve kültür tarihi bakımından önemli olan bu eserden başka Katip Çelebi'nin başka eserleri de vardır; bunlar arasında Avrupalı yazarların tarih ile ilgili eserlerinin çevirileri dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak Piri Reis ile başlayan Osmanlı Coğrafyacılığı Cihannüma ile gelişmiş ve bu akım 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Özellikle 17.yüzyıldan itibaren Avrupa dillerinden tercüme edilen bilimsel eserler öne çıkmaktadır. Bu tercüme eserlerle, Osmanlı bilim dünyasına, Batılı kavramlar girmeye başlamıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki Kopernik'in güneş merkezli kuramı Avrupa'da büyük tartışmalara yol açarken, Osmanlıda olumlu bir yaklaşımla teknik bir detay olarak ele alınmıştır. İslam inancında bu konuya ters düşen bir anlayışın olmaması bunda etkili olmuştur. Bu konuda din ve bilim çatışması yaşanmamıştır. Batıda ise kilise öğretilerine ters olduğu için kabul görmemiştir. Ancak bilimsel gelişmelerin önünü kesmek mümkün olamayacak; Papanın bilim üzerindeki baskısına rağmen, Kilise otoritesi reddedilerek bilimin gelişmesinin önü açılacaktır. Kısaca İslam, bilimle çatış-

mazken; Hristiyan öğreti bilimle çatışıyordu ve Batı dünyasında bu çelişki Katolik Kiliseye karşı çıkılarak aşıldı.

Avrupa'daki ilmi ve coğrafi gelişmelerden haberdar olan Osmanlılar, özellikle 17.yy. sonlarından itibaren batı bilim ve teknolojisine daha fazla ilgi duymaya başladılar. Böylece klasik dönemde uyguladığı, seçici bilgi transferinden de uzaklaştılar. 18.yüzyıla gelindiğinde ise Avrupa bilimi kadar, kültür ve yaşantısı da ilgi uyandırmaya başladı.

KÜLTÜREL ETKİLEŞİM



Osmanlı kültürünün Avrupa'yı nasıl etkilediğini değerlendireceksiniz.

Aynı coğrafyada yaşayan; birbirleriyle siyasi ve ticari ilişkiler içinde bulunan Osmanlı Devleti ile Avrupa devletlerinin kültürel etkileşimi kaçınılmazdır. Ancak Klasik Dönem'de Osmanlılar, *Dar ül Harb* olarak nitelendirdikleri Hristiyan dünyasının kültür etkilemesinden mümkün olduğunca uzak kalmışlardı. Bunda siyasi güç ve otoritesinin zirvede olmasının yanı sıra gayrimüslimleri taklit etmeyi küfürle eşdeğer gören bakış açısının da rolü vardı. Bu anlayışın değişimi ise *Karlofça Antlaşması* (1699) ile başlayacaktır. 18.yüzyıldan itibarende Batı beğenilen ve dolayısıyla da taklit edilen bir kültür haline gelmiştir.

Batı'dan ilk aktarımlar teknik alanda ve silahlarda olmuştur. Devletin en temel görevi kendini ve halkını korumak olduğundan, savunmaya yönelik teknik yeniliklerin alınması öncelikli olmuş, ayrı bir önem taşımıştır. Ayrıca İslam anlayışı da bunu destekliyor; düşmanı yenmek için onun silahını ve uyguladığı yöntemi taklit etmenin dine aykırı olmadığını kabul ediyordu. Üstelik reform yanlısı İslam uleması İslam toplumunun yararına olacak ve devamını sağlayacak her türlü bilim ve teknik gelişmeleri bu bağlamda değerlendiriyordu. Nitekim Osmanlılar, çeşitli milletlerden gelen sanatkar, mühendis ve tabipleri gruplar halinde teşkilatlandırmış; sarayda *Efrenciyan* adıyla ayrı bir dairede toplanan bu meslek erbabının bilgi ve deneyimlerinden yararlanmıştır.

Öte yandan Fatih Sultan Mehmed, sarayında Rum ve İtalyan alim ve sanatkarları himaye etmiş; Yunan ve Latin klasik eserlerinden oluşan bir saray kütüphanesi kurmuştu. *Gentile Bellini*'nin hükümdarın portresini yapması; Leonarda da Vinci gibi rönesans döneminin önemli sanatçılarının Osmanlı padişahına büyük projeler -köprü ve inşaat gibi- sunması , rönesansın kültür etkileri olarak değerlendirilebilir.

İki kültür arasında ticaret yoluyla başlayan ekonomik ve sosyal iletişim de kültür aktarımını kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır. Dış ticarete açık liman şehirlerinde bu değişim daha açıktır. İki kültür arasında aracı grupların varlığı, sürgün, göç, din değiştirme, yabancı uzmanların istihdamı da kültürel etkileşimi hızlandırıcı bir rol oynamıştır. Nitekim Klasik Dönem'de, Osmanlı topraklarına gelen göçmenler aynı zamanda kültür taşıyıcısı olmuşlardır. Özellikle 1492'de İspanya'dan kovulan Yahudilerin Osmanlıya göçü, tekstil, silah yapımı gibi alanlarda teknoloji transferine yol açmıştır.

Ticari ilişkiler, Osmanlı ile İtalya kent devletleri arasında diğer Avrupa devletlerine göre daha erken başlamıştır. Bu ilişkiler teknolojik alanda bazı alışverişlere de vesile olmuştur. II. Bayezid, büyük yelkenli gemilerin yapımı için Ceneviz'den mühendisler getirtmiştir. Denizcilik alanında İtalyan kentlerinin teknik deneyimi ileri düzeyde idi ve donanmasını güçlendirmek isteyen Osmanlı Devleti de bu tec-

rübeden yararlanmasını bildi. Osmanlı denizcilik deyimlerinin İtalyanca kökenli olması bunu göstermektedir.

Ticaretle başlayan kültürel etkileşim 15.yüzyıldan itibaren kendini göstermektedir. İtalyanlardan sonra, 16-18. yüzyıllarda Fransız etkisi görülecektir. Diğer Avrupalıların da liman şehirlerine gelip yerleşmesiyle özellikle 19.yüzyılda giderek artan ticari ilişkiler sonucunda Osmanlı yüksek sınıfı tarafından Avrupa yaşam tarzı taklit edilmeye başlanacaktır. *Tanzimat*'ın ilanıyla (1839) Batı'nın kanunları ve idari usulleri de Osmanlı'ya girmiştir.

Avrupa Kültüründe Osmanlı Etkisi

Osmanlı ve Avrupa'nın bir arada yaşamasının doğal bir sonucu olarak Avrupa kültüründe de Osmanlı etkisi kendini göstermiştir.

1482'den başlayarak 16.yy. sonlarına kadar, Avrupa saraylarını ziyaret eden Osmanlı elçilerinin kıyafetleri ve davranışları büyük ilgi uyandırmış, bu ülkelerde bir Türk modasını başlatmıştır. Osmanlı elçilerine Avrupalı halk da büyük ilgi göstermiştir. Özellikle elçilerin geliş-gidişlerinde halk sokaklarda birikerek, Osmanlı elçi alaylarını ilgiyle izlemiştir. Bu gösterişli elçilik alayları, Batılı ressamların tablolarına da yansımıştır.

16.yüzyılda Fransız elçilerinin sık sık İstanbul'u ziyareti, Osmanlıların yaşamını ve kültürünü tanıma ve aynı zamanda Osmanlı üstünlüğünün sırlarını öğrenme isteğinden kaynaklanıyordu. Böylece Avrupa saraylarında bir Osmanlı-Türk modası başlamıştır. Kılık kıyafetleri kadar Osmanlı'ların kullandığı eşyalarda ilgi çekiyordu. Örneğin Batı Anadolu halılarını kullanmak Avrupa saraylarında moda olmuştur. Bir lüks maddesi olarak ithal edilen Osmanlı halıları öylesine değerliydi ki sadece döşemede değil, masa üzerinde de kullanılıyordu. Osmanlı halılarındaki zengin renk ve motifler Avrupalı ressamların tablolarına da yansıyordu. Alman, İtalyan ve Hollandalı ressamlar (Lotto, Carpaccio, Holbein) hayran kaldıkları Türk halılarını resmediyorlardı.

Osmanlı'nın Avrupa üzerindeki bir diğer etkisi de tekstilde kendini göstermiştir. Dokuma, desen ve boyama tekniği bakımından Avrupa ipekli ve pamuklu sanayisinde Osmanlı izlerini açıkça görmek mümkündür. Nitekim 1700'lerden sonra pamuklu kumaş kullanımının artması ve halka inmesiyle, Avrupa devletleri Doğu mamullerini taklit eden bir pamuklu sanayi oluşturmuştur.

Öte yandan Osmanlı kültürü Avrupalıların sosyal yaşamını da etkilemiş ve Avrupalılar taklit yoluyla Osmanlıdan *kahvehane* kültürünü almıştır. *Kahvehaneler*, Osmanlı toplumunda bir araya gelme, toplanma işlevini üstlenmişlerdi. Osmanlı etkisiyle 1660'larda Marsilya'da kahvehaneler yaygınlaşmıştır. 1669'da Paris'e giden Osmanlı elçisi Süleyman Ağa ile kahve kültürü Avrupa'da moda olmuştur. 18.yüzyılda ise kahvehaneler Avrupa şehirlerinin vazgeçilmez bir sosyal kurumu haline gelecektir.

Askeri alanda da etkileşim söz konusudur. Kanuni Döneminde Osmanlılar Avrupa'dan ileri bir topçuluk teşkilatına sahiptiler. Daha 1389'da I.Kosova Savaşında Osmanlıların top kullandığı kesin olarak bilinmektedir. Bu tarihten itibaren geliştirilen topçuluk, Fatih Sultan Mehmet ile yeni bir döneme girmiştir. İstanbul'un surlarını dövmek için Fatih'in Macar top ustası Urban'a döktürdüğü toplar o zamana kadar görülmemiş büyüklükte toplardı. Topların kullanımı, Avrupa'da feodal kalelerin yıkılması ve merkezi monarşilerin kurulmasında büyük rol oynadı.

Osmanlıların 16 yüzyıldaki askeri zaferleri, Avrupalıları derinden etkiledi ve onları Osmanlı ordusu ve savaş yöntemi hakkında araştırmalar yapmaya itti. 17. yüzyılda bu konuda verildi.

Askeri alanda Osmanlıya üstünlük sağlayan bir başka özellik ise Osmanlı ordusunun manevra kabiliyeti yüksek askeri bir güce sahip olmasıydı. Osmanlı ordusundaki hafif süvarilerin, tımarlı sipahilerin ve hafif piyadelerin ileri manevra gücüyle sağladıkları avantajın farkına varan Avrupalılar, Osmanlıyı örnek aldılar ve askerlerinin manevra kabiliyetini arttırmak için piyadelerinde zırh kullanımını azalttılar.

Ayrıca savaş sırasında askerleri cesaretlendiren ve karşı tarafın psikolojisini olumsuz etkileyen *Osmanlı mehterhanesi* de Avrupalıların ilgisini çekmiş; Osmanlı mehterhanesini taklit eden Avrupalılar, kendi askeri bandolarını oluşturmuşlardır.

Öte yandan Osmanlıların Avrupa'da hızla ilerlemesi 16.yüzyılda Almanya'da bir korku yaratmıştı. Öyle ki Osmanlı tehlikesine karşı Türk çanı adeti başlatılmıştır. Günün belli saatlerinde kilisede çanlar çalınarak, Hristiyanlar, Türk istilasına karşı duaya çağrılıyorlardı. Yine ilk gazete de (*Newe Zeitung*) 1502'de Türklere ait haberler için çıkarılmıştır.

Luther, Osmanlı akınlarını doğal afetlere benzetiyor ve Tanrının bir cezası olarak değerlendiriyordu. Türklere karşı direnme konusunda üç risale yazan Luther, Türkleri şeytanın hizmetkarı olarak görüyor, deccal olarak tasvir ediyordu. 1529'da Osmanlıların Viyana'yı kuşatmaları üzerine Luther, Avrupa Devletlerini aralarındaki savaşı sonlandırıp, Türklere karşı birlik olmaya çağırıyordu.

Bununla birlikte 17.yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, Avusturya karşısında yenildi. 1593-1606 savaşında Osmanlının başarısız olmasının temel nedeni, Avusturya'nın ordusunu ve kalelerini ateşli silahlarla donatmış olmasıydı. Ateşli silahların üstünlüğü bir dönüm noktası oldu ve artık 17.yüzyılda Osmanlı, Avrupa karşısındaki üstünlüğünü kaybetmeye başladı. Bundan sonra ekonomik, teknolojik ve askeri alanda Batı'nın ilerleyişi başladı.

Avrupa'ya Bir Model Olarak Osmanlı Siyasal Rejimi

Yeniçağ Avrupa'sında, siyasal yapıda gerçekleştirilmek istenen temel hedef, merkezi monarşileri kurmaktı. Bu konuda da Osmanlı Devletinin merkezi-mutlak rejimi örnek olmuş, incelenmiş ve çeşitli eserlere konu olmuştur.

Siyaset biliminin kurucusu kabul edilen Machiavelli (1469-1527) *Prens* adlı eserinde İtalya'nın siyasal birliğini nasıl sağlayacağı sorununa çözüm önerileri getirirken Osmanlı Devletini örnek olarak göstermiştir. Osmanlı Devletinde tüm ülkenin tek bir efendiye tabi olduğunu, görevlilerin padişahın kulu olup varlığını ona borçlu olduğunu ve yalnız ona itaat ettiğini; dolayısıyla da dış güçlerin içeriden bir işbirlikçi bulmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Machiavelli, bir devletin farklı bir ülkede kalıcı olmasını, kendi halkından bir kısmını oraya yerleştirmesine; yerli halkı ise hoş tutmasına; kanunlarını değiştirmemesine ve şikayetlerine kulak vermesine bağlamaktadır. Böyle davranıldığı takdirde o ülkenin, yeni yönetimi benimseyeceğini belirtmektedir. Bu da Osmanlı'nın fethettiği topraklarda uyguladığı bir siyasettir.

Fransız siyaset teorisyeni Bodin de eserinde Osmanlı Devletine özel bir yer ayırmış; Osmanlı siyasal rejimini Batı monarşisiyle karşılaştırmıştır. Fransız monarşisinde tebanın hükümdarın kanunlarına; hükümdarın da doğanın kanunlarına itaat ettiğini vurgulayan Bodin, Osmanlı monarşisinde ise hükümdarın, tebasının mallarına ve şahıslarına hakim olduğunu belirtmiştir. Bodin Osmanlı padişahı Kanuni Süleyman'ı despot bir efendi olarak görüyordu. Buna karşılık Francois de Bellefort ise Fransız krallarına, Kanuni Sultan Süleyman'ın adaletini örnek almalarını önerecektir.

Avrupa'nın kapısı sayılan Belgrad'ın Kanuni Sultan Süleyman tarafından fethi(1521), ardından Mohaç Zaferi (1526) ve Macaristanın fethi Osmanlı ve Avrupa

tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Çünkü o zamana kadar Macar krallığı Avrupa'nın kalkanıydı. Bundan sonra ise Osmanlı gücü ve korkusu, Avrupa politikasının belirleyicisi olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman, yarım yüzyıla yaklaşan saltanatı ve Avrupa politikasında oynadığı belirleyici rol nedeniyle Batı'da en çok söz edilen hükümdardır.16.yüzyıl Avrupalı siyaset yazarları genel olarak Aristo'nun tiranlık ile ilgili fikirlerinin etkisinde kalarak, Osmanlı hükümdarını meşru dayanağı olmayan, kanun ve kural tanımayan keyfi bir tiran olarak nitelendirdiler. Bu yaklaşım, Osmanlı rejimini belirleyen eski Hind-İran devlet geleneğini tanımamaktan kaynaklanıyordu. Bu pratik devlet geleneğinde hükümdarın otoritesi bizatihi devletti; dolayısıyla ülke-toprak, tebaa-üretici sınıflar bu otoriteyi sürdürmede araçtı. Ancak otoritesi bu unsurların maddi gücüne bağlı olduğundan tebasını adaletle yönetirdi. Sonuçta mutlak otorite adaletin sağlanması için gerekli idi. Yani mülkün temeli *adaletti*. Nitekim bu ayırımı fark eden O.G.Busbecq 1555'te Osmanlı İmparatorluğuna elçi olarak geldiğinde önemli gözlemlerde bulunmuş ve *kul sisteminin* Osmanlı mutlak rejiminin temel bir kurumu olduğunu vurgulamıştır.

18.yüzyıla gelindiğinde ise Akıl Çağı'nın siyaset teorisyenleri, Osmanlı rejimini *Doğu Despotizmi* içinde değerlendirmişlerdir. Bu siyasi rejim, Fransız Aydınlanma düşünürlerinden Montesquieu'nun ileri sürdüğü gibi coğrafi koşulların bir sonucu veya Ortadoğu imparatorluklarının bir geleneği değil, Osmanlı- Avrupa mücadelesinin bir sonucu idi. Osmanlı, Avrupa'da bir ölüm kalım mücadelesi veriyordu. 14.yüzyıl ortalarından başlayarak birçok kez düzenlenen Haçlı seferleriyle Balkanlardan çıkarılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı. Bu siyasal koşulların doğal bir sonucu olarak, ülkesinin birliğini korumak amacıyla merkezi gücünü arttırma yoluna gitti. Bu amaç doğrultusunda Osmanlı toplumu bir ordu gibi örgütlendi. İmparatorluk kaynakları kontrol altına alındı. Her türlü kaynak tek bir otoritenin mutlak iradesi altında birleştirildi ve sonuçta Dünya imparatorluğuna doğru giden yolda gerekli hazırlıklar tamamlanmış oldu.

Ünlü sosyolog Max Weber ise Osmanlı rejimini determinist bakış açısıyla keyfi sultanlık olarak nitelendirmiştir. Hükümdarın otoritesini sınırlayan bir asiller sınıfının veya temel bir kanunun olmamasını, Osmanlı padişahını, Avrupalı hükümdarlardan ayıran en temel fark olarak görmektedir. Oysaki 14.ve 15. yüzyıllarda uçlardaki gazi ailelerinin varlığı; İslamı temsil eden ulema; ayrıca örfi kanun rejimi ve bürokratik kurallar padişahın otoritesini sınırlayan unsurlardı.

Osmanlı siyasal rejimine karşı bir başka bakış açısı ise K.Marx ve F.Engels'in *Asya üretim tarzı* adı altındaki yaklaşımlarıdır. Askeri sınıfın köylülerin artı üretimine zorla el koymaları biçiminde yorumlanan bu anlayış vaktiyle Osmanlı idaresi altında bulunmuş olan milliyetçi Balkanlı tarihçiler tarafından resmi tarih görüşü olarak benimsenmiştir. Öte yandan Fransız Annales Ekolü ile tarihin; toplumsal, ekonomik ve coğrafi koşullarla birlikte değerlendirilmeye başlanmasıyla Osmanlı tarihinin de daha tarafsız bir şekilde incelenmesi mümkün olmuştur. Ancak yine de Osmanlı gerçeklerini bazı sosyolojik soyutlamalara veya belli doktrinlere göre yorumlayan çalışmalara rastlanmaktadır.

Sonuç olarak, Osmanlı tarihi ile Avrupa tarihi birbirine paralel gelişmiş; aynı coğrafyada bir arada yaşamış toplumların tarihidir. Bugün Balkan dillerinde yaşayan 6000'e ulaşan Türkçe kelimelerin varlığı kültürel etkileşimin açık bir göstergesidir. Güneydoğu ve Doğu Avrupa'da yerleşmiş ve 500 yıl yaşamış bir devlet olan Osmanlı devleti hiç kuşkusuz bu coğrafyada sadece siyasi değil kültürel anlamda da derin izler bırakmıştır.

Dini Hoşgörü Konusunda Osmanlı ve Avrupa



Dini Hoşgörü konusunda Osmanlı ve Avrupa devletlerinin bakış açılarını öğreneceksiniz.

Anadolu'nun batısında kurulup Rumeli'de hızla ilerleyen Osmanlı Devleti İstanbul'un fethi ile bir dünya devleti kimliği kazandı. Doğu Roma İmparatorluğu tarihe karışırken Hristiyanlığın doğudaki son kalesi olan İstanbul'un Osmanlı hakimiyetine geçmesiyle Osmanlı Devleti, özellikle Avrupa siyasetinde birinci derece rol oynamaya, söz sahibi olmaya başladı.

Bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nin sistemli fetih politikası, gaza anlayışıyla gerçekleştirildi. Fethin hemen ardından uygulanan iskan siyaseti ile de bu toprakları vatan olarak benimsediğini ve kalıcılığını göstermiş oldu. Fethedilen topraklarda yaşayan gayrimüslim halkın yerlerinde kalmalarına izin verildiği gibi her türlü can ve mal güvencesi de teminat altına alınıyordu. Ayrıca din ve geleneklerini yaşama özgürlüğü de tanınıyordu. Bu temel hak ve özgürlükler devlet güvencesi altına alınarak gayrimüslimler devlete zimmetlenmiş sayılıyordu. Gayrimüslimler için kullanılan *zimmi* kavramı da buradan geliyordu. Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, fethettiği topraklar üzerindeki gayrimüslim halkın can ve mal güvenliği ile din ve vicdan özgürlüğünü sağlama yükümlülüğünü üzerine almıştı. Hemen şunu da belirtelim ki din ve vicdan özgürlüğü sadece inanç ve ibadet ile sınırlı değildi. Gayri Müslimlerin evlenme, boşanma, vasiyet, miras gibi her türlü işlemlerde kendi hukuklarına tabi olmaları da sahip bulundukları din ve vicdan özgürlüğünün bir gereği olarak kabul edilmiştir. Kısaca gayrimüslimlere yaşantılarını kendi dini ve hukuki esaslarına ve geleneklerine göre düzenleme imkanı tanımış, hukuki özerklik verilmiştir.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettikten sonra Hristiyanlardan patriklik makamına birini seçmelerini istemiş, rahipler ve yerli halk tarafından *patrik* seçilen *Gennadiosu*'a patriklik asasını ve tacını bizzat kendisi vermiştir. Aynı anlayışla Yahudi cemaatine de havralarına sahip olma hakkını tanımıştır. Benzer şekilde Ermeni cemaatinin başına da bir patrik tayin edilmiştir. Böylece en temel hak olan inanç ve ibadet özgürlüğü sağlanırken cemaatler arasında bir denge de kurulmuştur. Ayrıca Müslümanlar ile gayrimüslimlerin de birlikte uyum içinde yaşamaları sağlanmıştır.

Patrikliğin devamına izin vererek sosyal dengeyi sağlayan Fatih Sultan Mehmed,aynı zamanda Katolik dünyasına karşı siyasi bir zafer kazanmıştır. Ortodoks Hristiyanlarını, İstanbul Patrikhanesi kanalıyla himaye ederek; Rumlar ve diğer balkan Hristiyanları üzerindeki Katolik-Latin nüfuzunu önlemeyi hedeflemiştir. Böylece Doğu ve Batı kiliselerinin birleşme ihtimallerinin önü tamamen kesilmiş oluyordu. Gayrimüslimlere tanınan hak ve özgürlükler konusunda bir örnek vermek gerekirse; İstanbul'un fethinden sonra *Galata zimmileri* ile yapılan ve günümüze kadar gelen anlaşmada, kiliselerine el konulmayacağı, mescid haline getirilmeyeceği, ibadetlerine karışılmayacağı ve hiçbir zimminin Müslüman yapılmayacağı belirtiliyordu. Aynı döneme ait bulunan metropolit beratında da ruhani reislerinin bundan önce nasıl metropolitlik yapıyorlarsa öylece devam etmelerine izin veriliyordu.

Görüldüğü gibi gerek Galatalılar ile yapılan anlaşmada gerek metropolit beratında ayin ve erkanın ve metropolitliğin eskiden nasıl yapılıyorsa aynen devam etmesi taahhüt altına alınıyordu. Daha önceki uygulamanın devamı ile Bizans dönemindeki haklar da korunmuş ve sürdürülmüştür. Bütün bu örnek ve uygulamalar Osmanlı yönetiminin diğer din mensuplarına olan hoşgörülü tavrını gözler önüne sermektedir.

Bir karşılaştırma yapmak gerekirse aynı dönemlerde Hristiyan Batı Avrupa'da bırakın başka dine mensup olmayı Hristiyan olup da Katolik olmayanlara karşı bile yaşam hakkı tanınmıyordu. Katolik Kiliseyi eleştiren Luther papalık tarafından aforoz edilirken İmparator tarafından da *sapkın* (din dışı) ilan ediliyordu. Avrupa'da Protestanlar yoğun bir baskı altında tutulup zulme uğrarken, Osmanlı ilerleyişi ile Protestan halk, Osmanlı himayesinde rahat bir nefes alabilmiştir.

Hoşgörü temeline dayalı dini inanç ve geleneklere saygılı Osmanlı yönetimi Balkanlarda her zaman tercih edilir olmuştur. Nitekim İstanbul'da Papazların ve halkın dile getirdiği *Latin şapkası yerine Türk sarığı görmeyi tercih ederiz* ifadesi bu gerçeği açıkça ortaya koyuyordu. Çünkü İstanbul'un Ortodoks halkı 1204-1261 yılları arasında yaşadıkları Latin zulmünü ve vahşetini unutmamıştı.

Kendi din mensuplarına bile acımasızca davranan ve kıyasıya mücadeleye giren Avrupalı devletler başka dinden olanlara ise hiç yaşama hakkı tanımamışlardır. Kastelya Kraliçesi ile Aragon Kralının güç birliği yaparak İspanya'da 1492'de yayınladıkları kararnamede; Yahudilerin ya din değiştirmeleri ya da ülkeyi terk etmeleri isteniyor, terk etmezlerse öldürecekleri bildiriliyordu. Yoğun baskılara maruz kalan Yahudiler de dinlerini yaşayabilecekleri en güvenli ülke olarak Osmanlı topraklarını görmüşler ve buraya göç etmişlerdir. Bütün bu örnekler Osmanlı hoşgörüsünün boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Aynı şekilde Avrupa'da sürekli baskılara maruz kalan *Bogomil Mezhebi* mensubu Bosnalılar ve Arnavutlar Osmanlı hoşgörüsünden etkilenip Müslüman olmuşlardır. İspanya'daki son İslam devleti olan Gırnata'nın yıkılmasıyla Endülüslü Müslümanlara uygulanan baskı politikası da Katolik Batı Avrupa'nın kendi inancı dışındaki din ve mezheplere hiçbir şekilde yaşam hakkı tanınmadığının bir başka örneğidir.

Bu dönemde Hristiyan Batı Dünyasında Müslümanların inançlarını yaşayarak var olmalarına izin verilen tek yer Venedik'te yetmiş kadar Osmanlı tücaaarının misafir edildiği *Fondoca dei Turchi* adıyla geçen bölgedir. Fransa, İspanya ve İtalya'da ise Osmanlı Devletinin hüküm sürdüğü 600 yıllık dönemde kayıtlara geçmiş herhangi bir azınlığı bulamıyoruz. Osmanlı yönetiminde farklı dini ve etnik guruplara; Rum, Ermeni, Yahudi, Müslüman cemaatlere inançlarını özgürce yaşama konusunda eşit haklar tanınmış ve bu çeşitlilik bir zenginlik olarak algılanmıştır. Osmanlıdaki bu uygulanmanın örneğine aynı dönemde Batı Avrupa'da rastlayamıyoruz.

Bu bağlamda değinilmesi gereken bir başka örnek de coğrafi keşiflerle Amerika Kıtasına giren İspanyolların İnka ve Aztekleri de zorla Katolikleştirme politikasıdır. Aynı zamanda bu eski ve köklü uygarlıklara ait sanat ve mimarı eserlerinin yerle bir edildiğine, hazinelerinin de Avrupa'ya taşındığına tanık oluyoruz. Coğrafi keşiflerle gidilen yerlerin yer altı ve yer üstü kaynakları ile insan gücü köle olarak sömürülüyordu. Avrupalıların hedefleri arasında değişen ekonomik yapıyı ayakta tutmak için kaynak arayışı olduğu kadar, Katolikliği yaymak da vardı. Bundan dolayı keşiflerle sağlanan zenginlik Avrupa'da Hıristiyanlığın zaferi olarak görüldü. Osmanlı Devleti'nde farklı din mensuplarına geniş bir hoşgörü ile inançlarını yaşama hakkı tanınırken Batı Avrupa'da aynı dinde olanlar arasında bile kıyasıya mücadeleler yaşanıyordu. Yeniçağ Avrupa tarihi bir bakıma mezhep savaşlarının tarihidir. Bu tarihlerde Avrupa için din ve mezhep özgürlüğünden söz etmek mümkün değildir. Ancak yoğun mücadelelerden sonra bazı haklar elde edilecek ve mezhep savaşları Protestanların zaferi ile sonuçlanacaktır. Ancak bu zaferin, aslında burjuvazinin bir zaferi olduğu da unutulmamalıdır.

Değişen ekonomik yapı içinde yükselen sınıf olarak hakim bir konuma gelen burjuvazinin temel amacı, devletin denetiminde olan yeni bir kilisenin/mezhebin

örgütlenmesiydi. Nitekim Katolik Kiliseye yönelen eleştiriler, burjuvazi tarafından benimsendi ve desteklendi. Burjuvazi kendi ekonomik ve siyasi gelişiminin önündeki engelleri kaldırma amacıyla yeni bir dünya görüşü/ideoloji yaratma çabasındaydı ve bu yöndeki bütün eğilimleri destekledi. Çünkü merkezi mutlak yönetim yapısı ve devlet denetimindeki kilise örgütlenmesi çıkarlarına daha uygun düşüyordu. Bir malın fiyatını dilediği gibi arttırmasını engelleyen Katolikliğin adil değer kuramı burjuvazinin işine gelmiyordu. Zamanını dini ayinlerde harcamak ve parasını da kiliseye kaptırmak istemiyordu. Bu nedenle Katolikliğin dışında ki mezhepler desteklendi. Pek çok yerde kapitalist birikime Kalvinizm aracılık etti.

Bütün bunlardan ulaştığımız sonuç şudur ki Batı Avrupa'da yeni mezheplerin ortaya çıkışının tarihsel arka planında yatan gerçek, inanç özgürlüğünden çok ekonomik ve siyasal güç elde etme ve bu gücü sürdürme isteğidir.

Bununla birlikte yaşanan mücadeleler sonunda elde edilen haklarla, doğal olarak din ve vicdan özgürlüğü konusunda da yol alınmış oldu ve 18.yüzyıla giden sürecin hazırlık evresi bu şekilde tamamlanmış oldu.

SIRA SİZDE 9 

Dini hoşgörü konusunda Osmanlı Devleti'nin tutumu nedir?

Sanatta Osmanlı-Avrupa Etkileşimi

Osmanlı ve Avrupa arasındaki etkileşim sanat alanında da karşılıklı izler bırakmıştır.

Siyasal ilişkilerin yanı sıra Batı ile kültür alışverişine giren ilk Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet olmuştur. Antik tarihe ve kültüre ilgi duyan Fatih, kütüphanesini tarih, coğrafya, tıp, felsefe konularında yazılmış çok çeşitli dillerdeki eserlerle doldurmuştur. İstanbul'da yaşayan gayri Müslim ve Avrupalı bilim adamlarıyla ve tüccarlarla ilişki içinde bulunan Fatih'in kütüphanesinde, İtalyan ve Katalan haritalarıyla; İtalyan sanatçıların mitolojik konulu gravürleri de yer alıyordu.

Öte yandan rönesans sanatına karşı da ilgisiz kalmayan Fatih Sultan Mehmed, İtalyan sanatçılarına (Costanzo da Ferrara, Gentile Bellini) kendi madalya ve portrelerini yaptırarak, gücünü ve otoritesini göstermek; kendi imparator imajını Avrupa'ya yaymak istedi. Bu portreli madalyalar 15 ve 16.yy Rönesans Avrupa'sının diplomatik ve kültürel etkileşiminin de bir örneğini oluşturdu. Bununla birlikte İtalyan sanatçılar da (Bellini, Antonio Pisonello, Vitello Carpaccio, Bernerdina Pintura vb.) resimlerinde Türk figürlerine, giysilerine, Türk desenlerine ve halılarına yer verdiler.

Bu dönemde Osmanlı padişah portrelerine Avrupa'da büyük ilgi duyulmaya başlandı. Osmanlı saray hayatı da Avrupalıların ilgi odağı haline geldi. Fatih'in ölümünden sonra yaşanan taht mücadelesinde Cem Sultan, Osmanlı ile Avrupa diplomasisinin merkezine yerleşirken, onun Avrupa'daki maceralı yaşamı da çeşitli eserlere konu oldu.

Kanuni Sultan Süleyman dönemine gelindiğinde fetihlerin ilerlemesi, Avrupa ile artan siyasi ve ticari ilişkiler, kültürel etkileşimi arttırdı ve bu etkileşim sanata da yansıdı.

Bu dönemde Avrupa sanatı üzerinde Osmanlı etkisi iki şekilde ortaya çıktı. Bunlardan biri, Osmanlı ilerleyişine ve üstün otoritesine karşı duyulan korku ve tepki ile üretilen eserlerden oluşurken; diğeri ise Osmanlı yükselişini anlamaya ve Osmanlı kültürünü tanımaya yönelik verilen daha nesnel ve bilimsel çalışmalar ile sanat eserlerinden oluşuyordu.

16.yüzyılda Osmanlılar, Avrupa'dan silah ve teknik malzemeler alırken; Osmanlı kumaşları, halıları, seramikleri, ebruları ve deri ciltleri de Avrupa pazarlarında alıcı buluyordu. Bu Osmanlı ürünlerine öylesine bir talep vardı ki bu talebi karşılamak için Avrupa'da Osmanlı halılarını ve seramiklerini kopya eden atölyeler kurulmuştu.

Kanuni Sultan Süleyman Avrupa'da en çok resmi yapılan Osmanlı padişahlarından biri oldu. Şüphesiz bu, onun Avrupa siyasetinde yarım yüzyıla yakın bir süre oynadığı etkin rol ile ilişkilidir. Özellikle Viyana kuşatması sonrasında Avrupa'da, Kanuni Süleyman'ın portreleri yaygınlaştı. Venedikli ünlü sanatçı *Tiziano* padişahın büst portresini yapmış; Alman ressam *Albrecht Dürer* de daha 1526 yılında Kanuni'nin portresini çizmişti. Bu aynı zamanda bir otoritenin sanat yoluyla gösterilmesiydi. Nitekim portresini yaptıran Fatih Sultan Mehmet'in egemenlik anlayışına benzer şekilde Kanuni Sultan Süleyman da Avrupa hükümdarlarına üstünlüğünü göstermek için Batılılar gibi bir imparatorluk tacı takacaktır.

Kanuni Sultan Süleyman fetihleri ve yaşantısıyla Avrupa'yı öylesine etkilemiştir ki çok sayıda edebi esere, bale ve operaya esin kaynağı olmuştur. Padişahın bizzat kendisi, eşi Hürrem Sultan, sadrazamı İbrahim Paşa ve şehzadesi Mustafa çeşitli eserlere konu olmuştur. Fransız yazar Gabriel Bounin kaleme aldığı *La Sultana* adlı trajedisinde, şehzade Mustafa'nın öldürülmesini işlemiştir. Ünlü İspanyol yazar Cervantes'in de Türkleri konu alan eserleri (*La Gran Sultana, El Trato de Constontinopli*) vardır. Bütün bu örnekler Osmanlı saray yaşamının Batı'da ilgi odağı haline geldiğinin bir göstergesidir.

16.yüzyıldan sonra Avrupa'yla diplomatik ilişkilerin artması, kültürel etkileşimi hızlandırmıştır. Bunun sonucunda 17.yüzyılda Avrupada daha gerçekçi bir Türk imajı oluşmuştur. Bunda Osmanlı Devletine gelen elçilik heyetine eşlik eden ressamların yaptığı resimlerin etkisi vardır. Resmi törenler, padişah ve ailesi, Osmanlı kıyafetleri ve günlük yaşam sıklıkla resmedilmiştir.

İngiliz Büyükelçisi Sir Paul Rycaut, İstanbul'da kaldığı 1661-1668 yılları arasındaki gözlemlerini kaleme aldığı eserini 1668'de Londra'da yayımlamıştır. Bir çok dilde basılan bu eserde Rycaut, Osmanlı devlet örgütü ve günlük yaşamıyla ilgili bilgiler vermiş, Osmanlı kıyafetlerinin çizimlerini yapmış ve dönemin padişahı IV. Mehmet'in portresini de eserine eklemiştir.

Bununla birlikte Osmanlı Devletinden Avrupa'ya giden elçilerin de kültürel etkileşimde payı vardır. Osmanlı elçilik heyetlerinin Avrupa da özel bir ilgi ve merak uyandırdığı bilinmektedir. Özellikle Osmanlı kıyafetleri ilginin odak noktasıydı. Nitekim 1610 yılında Fransa'da sahnelenen bir bale gösterisinde müzisyenler Türk giysileri ile sahne aldılar. Ayrıca saraydaki maskeli balolarda da Türk giysilerini giyme modası başladı. Ünlü yazar Moliere de eserinde Türk törenine yer verdi. Bütün bu örnekler, Avrupalıların Osmanlı kültürüne olan ilgisini gösteriyordu.

Şekil 11.4



Holbein Tablosunda Osmanlı Halısı

17.yüzyıla gelindiğinde Osmanlılar da Avrupa'yı daha yakından tanıma çabası içine girdiler. Evliya Çelebi'nin yazdığı seyahatname, bu yüzyılda bir Türk'ün Avrupa'yı nasıl gördüğünü gösteren güzel ve renkli bir eserdir.

Avrupa kültürüne ve bilimine duyulan ilginin artmasıyla 17.yüzyılda çok sayıda eser Türkçeye çevrildi. Aynı yüzyılda Avrupa'da Türklerle ilgili eserler de yaygınlaştı. 17.yüzyıl Avrupa resimlerinde de Türk motifleri kullanılmaya devam edildi. Ünlü Flaman ressam Peter Paul Rubens, Türk kıyafet çizimleri yaptı. 17.yüzyıl Hollanda resmine Türk motifleriyle girmeye başladı. Bunda 1612'de Hollandalılara ticaret hakkının tanınmasıyla hızlanan diplomatik ve kültürel ilişkilerin de etkisi vardır. Bunun sonucunda Osmanlı seramik ve halılarının Hollanda'ya girmesiyle, Hollanda'daki atölyelerde Osmanlı motifli çiniler ve seramikler üretilmeye başlandı. Ayrıca 16.yüzyılda elçi Busbecq'in Viyana'ya götürdüğü soğanlardan üretilen lalelerin yaygınlaşmasıyla, lale üzerine kitaplar yazılmaya başlanmış, lale günlük yaşama girmiş ve en çok kullanılan bezeme motifi olmuştur. Bu arada Osmanlı kıyafetli modeller resimlere konu olmuştur. Ünlü Hollandalı ressam Rembrandt'ın *Tevrat* konulu resimlerinde peygambere Osmanlı kıyafeti giydirmesi ise dikkat çekicidir.

II. Viyana bozgunundan sonra Osmanlı Devleti, Avrupa ülkelerine gönderdiği elçileri aracılığıyla bilim, teknik ve kültürüyle ilgili daha kapsamlı bilgi edinme yoluna gitmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'ya giden Osmanlı elçilerinin yazdıkları sefaretnameler bu amaca hizmet etmiştir. 1721 yılında Paris'e elçi olarak giden Mehmet Çelebi, *Sefaretnamesinde* Fransa sarayındaki bahçeleri, örf ve adetleri anlatmış; teknik bilgiler de vermiştir. Ayrıca Fransa'da opera ve konserlere de giden Mehmet Çelebi'nin ardından 1742'de Paris'e elçi olarak giden oğlu Said Efendi'nin ziyaretleri, götürdükleri hediyeler ve kıyafetleri büyük ilgi uyandırmıştır.

Bu elçilik ziyaretleri sonunda Fransa'da edebiyat, resim, sahne dekorasyonunda Türk temaları yaygınlaşmış; özellikle fantastik dekorlar içinde Türk karakterlerine yer veren bale ve operalar birbirini izlemiştir. Bu dönemde Türk kıyafetleriyle portre yaptırmak moda olmuştur. Türk motifleri mobilyalar ve porselenlerde kullanılarak evlerin içine kadar girmiştir.

Türk temalarını işleyen eserler arasında Türkleri yücelten eserler de dikkat çekmektedir. 1735'te sahnelenen Rameau'nun operasının ilk perdesi *Gönlü Yüce Türk* (Le Turc Genereux) adını taşırken Carolet'in balesindeki bir perde de İyi Türk (Le Bon Turc) adını taşıyordu. Yüzyılın sonlarında Türk ezgileri Mozart, Haydn ve Beethoven gibi ünlü besteciler tarafından kullanılacaktır. Beethoven'in ünlü *9.senfonisinin* sonundaki mehter ezgileri bu etkileşimin güzel bir örneğidir.

Özet



Yeniçağ'da Batı Avrupa'da yaşanan ekonomik ve sosyal değişimler ve bu değişimlere yol açan temel nedenler nedir?

Yeniçağ'da Batı Avrupa'da yaşanan dönüşümün temelinde ekonomik değişim yatmaktadır. Ortaçağ'ın Çağın kendi içine kapalı, tüketime yönelik ekonomik yapısı, Haçlı Seferleri ile başlayan ve sonrasında hızlanan ticaret sayesinde değişti. Ticaret, ekonomik yapıda dışa açık sosyal bir üretimi başlattı. Ticaretle elde edilen sermaye ise imalathanelerin örgütlenmesinde kullanıldı. Böylece kapitalist sistemin ortaya çıkışını sağlayan gerekli altyapı hazırlanmış oldu. Ekonomik yapıdaki bu değişim, sosyal yapıdaki değişimi de beraberinde getirdi. Bu sistemde üretici güçler üretim araçlarından ayrıldılar ve girişimci sınıfın örgütlediği imalathanelerde ücretli olarak çalışmaya başladılar.Böylece işçi sınıfı ortaya çıkmaya başladı. Burjuvazi ise bu dönemde yükselen sınıfı temsil etti.



Yeniçağ'da Batı Avrupa'da yaşanan düşünsel değişim ve yeni düşünsel yapıyı şekillendiren gelişmeler nelerdir?

Yeniçağ'da Avrupa, hümanizm, Rönesans, reform ve Aydınlanma Dönemi'ni yaşamıştır. Düşünsel yapıda yaşanan bu değişimin temelinde ekonomik ve sosyal yapıda meydana gelen dönüşüm yatmaktadır. Altyapıda meydana gelen bu dönüşüm, üstyapıyı etkilemiş ve düşünsel yapıda da değişimi başlatmıştır.Döneme damgasını vuran egemen sınıfın amacı, kendi dünya görüşüne uygun bir üstyapının şekillenmesiydi. Böylece düşünsel yapı, değişen ekonomik ve sosyal yapının ihtiyaçlarına cevap verebilecekti. Bu aslında egemen sınıfın gücünü meşrulaştıracak ve sürekliliğini sağlamış olacaktı.



Hümanizm ve hümanizm akımının özellikleri nelerdir?

Hümanizm, insanı ön plana çıkaran, Ortaçağ boyunca insanı sınırlayan engelleri ortadan kaldırmayı amaçlayan bir düşünce akımıdır."İnsancılık" anlamına gelen hümanizm akımı ile insan merkezli bir düşünce sistemi gelişmeye başlar.Hümanizm akımı ile insanın dünyadaki ve evrendeki yeri yeniden araştırılır. Böylece sorgulayan, araştıran, bağımsız ve özgür insan tipi ortaya çıkar. Aynı zamanda , insanın tek başına bir değer taşıdığını savunan bu düşünce akımı, hümanist bireyciliğin gelişmesine yol açar.



Rönesans ve reform nedir, bu döneme damgasını vuran düşünürler kimlerdir?

Rönesans, 15 ve 16. yüzyılda Avrupa'da edebiyat ve güzel sanatlar alanındaki yeniliklerin ve sanat anlayışının tümünü ifade eder. Rönesans'ın, yeniden doğuş olarak ifade edilmesi, antik dönem sanat ve kültürünün örnek alınmasından kaynaklanmaktadır. Antik Dönemi'n örnek alınmasının nedeni ise dünyasal ve canlı olması ve bu dönemin ihtiyaçlarına cevap vermesidir. Döneme damgasını vuran klasik dönem sanatçıları içinde ilk sırada *Leanardo da Vinci, Michealangelo* ve *Rafaello* gelmektedir. Düşünürler arasında ise *Machiavelli*, *Bodin* ve *Hobbes'u* sayabiliriz.Bu düşünürlerin düşüncelerini, yaşadıkları ülkelerin içinde bulunduğu koşullar belirlemiştir.Birleştikleri nokta, mutlak monarşik bir yönetimin sorunları çözeceği, kargaşa ve iç savaşlara son vereceği öngörüsüdür.

Reform, Katolik Kilisesini hedef alan, dinsel olduğu kadar ideolojik ve sosyal boyutu da olan bir eylemdir.Amaç Katolik ideolojiyi yıkarak kapitalist düzenin devamlılığını sağlayacak olan yeni bir ideoloji yaratmaktı. Burjuvazi, ekonomik gelişiminin önünde engel olarak gördüğü Katolik Kilisesine karşı kendi kilisesini örgütledi. Böylece Protestan Kilisesi ve Hristiyanlığın önemli mezheplerinden biri ortaya çıkmış oldu. Döneme damgasını vuran en ünlü reformcu düşünürler arasında *Luther*, *Calvin* ve *Münzer*'i sayabiliriz.



Modern Avrupa'nın doğuşunda Osmanlı Devleti'nin rolü nedir?

Osmanlı Devleti İstanbul'un fethinin ardından içeride merkezi teşkilatını güçlendirirken dışarıda da Avrupa içlerine doğru ilerlemesini sürdürdü. Aynı coğrafyada birbirleriyle siyasi, ticari ve kültürel ilişki içinde bulunan Avrupalı Devletler Osmanlı Devletinin siyasi organizasyonundan etkilendiler. Yeniçağ Avrupasında devletlerin öncelikli hedefleri siyasal birliklerini sağlayarak merkezi krallıklarını kurmak ve monarşik bir siyasal rejimi yerleştirmekti. İşte bu noktada Osmanlı siyasal rejimi, Avrupalı Devletlere örneklik etti. Osmanlı yönetimine ilgi duyulmaya ve Osmanlı siyasal rejimi araştırılmaya başlandı. Osmanlı yönetim biçimi çeşitli eserlere konu oldu. 16. Yüzyılda gücünün zirvesinde olan Osmanlı Devletinin sahip olduğu otoritesi, yönetim biçimiyle ilişkilendirildi ve Avrupalı devletlere örnek oldu. Ayrıca Avrupalı devletlerin Papalık otoritesine karşı çıkarak ulusal devletlerini kurma sürecinde de Osmanlı Devleti'nin etkisi oldu.



Osmanlı kültürü Avrupa'yı nasıl etkilemiştir?

Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönem'de sahip olduğu siyasi otoritesinin ve aynı zamanda Avrupa siyasi dengesini belirleyen ve Avrupa siyasetine yön veren bir konumda bulunmasının doğal bir sonucu olarak Osmanlı kültürü Avrupa'da ilgi uyandırdı. Diplomatik ilişkiler sırasında gidip gelen elçilerin kılık-kıyafetleri, tavır ve davranışları Avrupalı halkların ilgisini çektiği kadar sanatçıların eserlerine de konu oldu. Yazılan edebi eserlerde, yapılan resimlerde, oynanan tiyatro oyunlarında Osmanlı kültürünün izleri açıkça görüldü. Yine ünlü bestecilerin eserlerinde Türk ezgilerine yer verildi. Bunun sonucunda Avrupa saraylarında Türk modası başladı. Osmanlı kumaşları, halıları, seramikleri, ebruları ve deri ciltleri Avrupa pazarlarında öylesine rağbet görüyordu ki Avrupa atölyelerinde Osmanlı motifli çiniler ve seramikler üretilmeye başlandı. Ayrıca dokuma, desen ve boyama tekniği açısından Osmanlıyı taklit eden bir tekstil sanayi oluştu. Bütün bunların yanı sıra Osmanlı ordularının Avrupa içlerine kadar ilerlemesi ve elde ettiği başarılar Avrupalıların Osmanlı ordusu ve savaş yöntemi üzerine araştırmalar yapmalarına neden oldu. Bu araştırmaların sonucunda Osmanlı hafif süvarilerini örnek alan Avrupa Devletleri, piyadelerini yeniden düzenleyerek zırh kullanımını en aza indirdiler. Ayrıca seferlerde Osmanlı askerlerini cesaretlendiren, manevi gücünü arttıran Osmanlı Mehterhanesi'nden etkilenerek kendi askeri bandolarını oluşturdular. Avrupa'nın sosyal yaşamında da Osmanlı kültürünün izlerini görmek mümkündür. Osmanlı toplumunda bir araya toplanma işleviyle öne çıkan ve sosyal iletişimi sağlayan kahvehaneler de Avrupalı devletlerce örnek alınarak Avrupa şehirlerinde kahvehaneler açıldı ve sosyal yaşamın vazgeçilmez bir kültür unsuru haline geldi.



Yeniçağ'da dini hoşgörü konusuna Osmanlı ve Avrupa Devletlerinin bakış açıları nasıldı?

Osmanlı Devleti ve Avrupa Devletlerinin dini hoşgörü konusuna bakış açıları ve uygulamaları birbirinden çok farklıdır. Osmanlılar, toprakları üzerinde yaşayan gayrimüslimlerin her türlü hakkını devlet güvencesi altına alırken; aynı dönemde Batı Avrupa'daki Katolik devletler, Katolik olmayanlara yaşam hakkı dahi tanımıyorlardı. Osmanlı yönetiminde gayrimüslimlerin can ve malları devletin koruması altına alınırken inanç ve ibadet özgürlüğü de teminat altına alınıyordu. Gelenek ve adetlerini yaşamalarına izin veriliyor; kendi inançları doğrultusunda kendi hukuk kurallarına tabi olmalarına imkan tanınıyordu. Buna karşılık Avrupa'da Hıristiyanların kendi aralarında bile dini hoşgörü yaşanmıyordu. Bu hoşgörüsüzlüğün bir sonucu olarak ortaya çıkan ve bitmek bilmeyen mezhep savaşları yeniçağ Avrupa'sına damgasını vurmuştur. Benzer şekilde Müslümanlara ve Yahudilere ise yaşam hakkı tanımayarak topraklarından sürmüşlerdir. Canlarını zor kurtaran bu göçmenler ise yerleşmek için, dinlerini özgürce yaşayabilecekleri Osmanlı topraklarını tercih etmişlerdir. Ayrıca Avrupalılar kendi toprakları dışındaki coğrafyalarda yaşayan toplumlara da dini hoşgörü göstermemişler; İnka ve Aztekleri zorla Katolik yapmaya çalışmışlar, kabul etmeyenleri ise öldürmüşlerdir. Nitekim Coğrafi keşiflerin bir amacı da Katolikliği yaymaktı. Kısaca Osmanlı Devletinde, bir devlet politikası olarak uygulanan dini hoşgörü sayesinde, farklı dinden insanlar bir arada uyum içinde yaşamışlardır. Buna karşılık aynı dönemde Batı Avrupa'da farklı dinden ve mezhepten insanların bir arada uyum içinde yaşadığına dair bir örneğe rastlayamıyoruz.

Kendimizi Sınayalım

1. Prens adlı eserinde ülkesinin siyasal birliğinin ne pahasına olursa olsun gerçekleştirilmesi gerektiğini savunan ve amaca ulaşmada her türlü aracı meşru sayan düşünür kimdir?

a. Machiavelli
b. Bodin
c. Morus
d. Luther
e. Hobbes

2. Aşağıdakilerden hangisi Magellan'ın gezisinin önemini ifade eder?

a. Yeni bir kıtanın keşfedilmesi
b. Batı Avrupa ile Hint Okyanusu arasında ilk kez doğrudan ilişki sağlanması
c. Amerika'daki eski uygarlıkların tarihe karışması
d. Afrika Kıtası'nı güneyden dolaşarak, Hindistan'a gidilen ilk gezi olması
e. Dünya çevresindeki ilk gezi olması.

3. Yeniçağ'da, Batı Avrupa'da yaşanan düşünsel devrimin **en önemli** nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

a. Düşünürlerin ortaya çıkması
b. Teknik alanda gelişmelerin olması
c. Bilim ve sanat alanındaki gelişmeler
d. Ekonomik ve toplumsal düzenin değişmesi
e. Yeni yerlerin keşfedilmesi

4. Kapitalizmin doğuşuyla birlikte ortaya çıkan yönetim biçimi aşağıdakilerden hangisidir?

a. Aristokrasi
b. Mutlak Monarşi
c. Cumhuriyet
d. Demokrasi
e. Oligarşi

5. Özel mülkiyetin kaldırılması ile insanların mutluluğa erişeceğini düşünen ve görüşlerini "Ütopya" adlı eserinde dile getiren düşünür kimdir?

a. Petrarca
b. Campenalla
c. Hobbes
d. Bodin
e. Morus

6. Aşağıdakilerden **hangisi** Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin devlet güvencesi altına alınan haklarından biridir?

a. Yaşama hakkı
b. Mal güvenliği
c. Can güvenliği
d. İnanç özgürlüğü
e. Hepsi

7. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'daki Ortodoks Kilisesinin haklarını tanımasının ve Ortodoksları himaye etmesinin sonuçları arasında yer almayan seçenek hangisidir?

a. Katolik Kilise ile birleşme ihtimali tamamen ortadan kaldırılmış oldu.
b. Ortodoks halklar Osmanlı yönetimini tercih ettiler.
c. Yeni mezheplerin kurulması engellendi.
d. Papalığın otoritesi sarsılmaya başladı.
e. Balkanlarda Osmanlılar, desteği aranan bir güç oldu.

8. Çağdaş Avrupa'nın doğuşunda Osmanlı Devleti'nin **nasıl** bir etkisi olmuştur?

a. Ulusal devletlerin ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır.
b. Mezhep mücadelelerine neden olmuştur.
c. Avrupa devletlerine ticari ayrıcalıklar vermiştir.
d. Papalık otoritesinin artmasında etkili olmuştur.
e. Avrupa devletlerini birbirlerine karşı kullanmıştır.

9. Osmanlı kültürünün izleri Avrupa'da **hangi** alanda görülür?

a. Resimde
b. Tekstilde
c. Edebi eserlerde
d. Kılık kıyafette
e. Hepsi

10. Hangi ünlü besteci eserinde mehter ezgilerine yer vermiştir?

a. Mozart
b. Beethoven
c. Rossini
d. Haydn
e. Rameau

Okuma Parçası

Batıda Özgürlükleri Geliştiren Tarihsel Etmenler

"Yeniçağ Avrupa'sındaki siyasal gelişmelerle ilgili olarak söylenebilecek bir şey de, Doğu'nun merkezi siyasal örgütlerine karşılık, Batı'nın dağınık feodal siyasal yapısının, uzun dönemde vatandaş hak ve özgürlüklerini geliştirip, kurumlaştırıp, güvenlik altına alan sonuçlar doğurmasıdır. İktidarın tekçi ve merkezi olmaktan çok çoğulcu dağılımı, özgürlüklerin gelişeceği koşulları yaratmıştır.

Önce feodal beyler, 1215 Magna Carta belgesinde ve onu izleyen öteki belgelerde görüldüğü gibi, krala karşı bazı haklar ve özgürlükler elde etmişlerdi. Aristokratların bu ayrıcalıklı hakları, sonra burjuvaları (Yakınçağda da işçileri) içerecek biçimde toplumsal savaşımlarla genişletildi. Öte yandan egemen aristokrat sınıfın iki kampı, laik aristokratlar ve dinsel aristokratlar arasındaki çekişmeler de siyasal iktidarın tek merkezde yoğunlaşıp, bireysel hakları ve özgürlükleri baskı altında tutucu bir duruma gelmesini önlemiştir. Bu iki kamp birbirlerine karşı bazı haklar elde edip bunları kurumlaştırırlarken, vatandaşlar, birinden silleyi yediğinde ötekine sığınabilmiş, o kamp da , kuşkusuz vatandaşları yanına çekip, öteki kampa, egemen sınıfın öteki kanadına karşı gücünü arttırabilmek için, vatandaşların o konudaki davasını benimseyip savunabilmiştir.

Feodal beylerle kralların, kilise ile devletin çatışmaları kadar, yerel kiliselerle papalığın, krallarla parlamentoların, parlamento içinde de aristokrat meclisleriyle burjuva meclislerinin çatışmaları ve birbirlerine karşı kopardıkları haklar, çatışmalar boyunca uzayan bir haklar ve özgürlükler listesi yaratmıştır. Batı demokrasilerindeki hakların ve özgürlüklerin köklülüğüne karşılık, Batı demokrasilerinin yöntemlerini benimseyen azgelişmiş ülkelerdeki hakların ve özgürlüklerin köksüzlüğü altında yatan nedenlerden biri de onların böyle bir tarihsel boyuttan yoksun olmalarıdır".

Kaynak: Şenel, A. (1996). **Siyasal Düşünceler Tarihi,** Ankara, s.288

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız yanlış ise "Siyasal Değişim: Mutlak Monarşiyi Savunan Düşünürler" konusunu tekrar okuyunuz.
2. d	Yanıtınız yanlış ise "Değişen Siyasal Yapı" konusunu tekrar okuyunuz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise "Avrupa'nın Sömürgecilik Faaliyetleri'' konusunu tekrar okuyunuz.
4. e	Yanıtınız yanlış ise "Avrupa'nın Sömürgecilik Faaliyetleri" konusunu tekrar okuyunuz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise "Düşünsel Değişim" konusunu tekrar okuyunuz.
6. e	Yanıtınız yanlış ise "Yençağ'da Dini Hoşgörü Konusunda Osmanlı ve Avrupa" konusunu tekrar okuyunuz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Yeniçağ'da Dini Hoşgörü Konusunda Osmanlı ve Avrupa" konusunu tekrar okuyunuz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise "Osmanlı Devleti'nin Çağdaş Avrupa'nın Doğuşundaki Rolü ve Etkisi" konusunu tekrar okuyunuz.
9. e	Yanıtınız yanlış ise "Avrupa Kültüründe Osmanlı Etkisi" konusunu tekrar okuyunuz.
10. b	Yanıtınız yanlış ise "Sanatta Osmanlı Avrupa Etkileşimi" konusunu tekrar okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Haçlı seferleri ile başlayan denizaşırı ticaret, Yeniçağ'da Batı Avrupa'da ekonomik ve sosyal yapıda bir dönüşüme yol açtı. Ticaretle birlikte kapalı ekonomik yapının yerini ticarete dayalı, dışa açık, sosyal bir üretim biçimi aldı. Ticaret sermayesinin oluşmasıyla, bu sermayeye sahip yükselen bir burjuva sınıfı döneme damgasını vurdu. Bu girişimci sınıf daha sonra imalathaneleri örgütleyerek, yeni bir sınıfın ortaya çıkışına önayak oldu. Haçlı Seferleri, ekonomik yapının değişiminde bir dönüm noktası oldu. Bu seferler düzenlenirken, egemen sınıfların mevcut ekonomik ve sosyal yapıyı devam ettirmeleri amaçlandıysa da uzun vadedeki sonuçları tam aksine düzenin değişmesine yol açtı. Bunun temel nedeni Haçlı Seferleri ile başlayan ticaret ve ticaretten elde edilen sermaye olmuştur. Böylece ekonomik yapıda dönüşüm gerçekleşmiştir. Feodal ekonomik yapı çözülürken, ticaretle elde edilen sermaye birikimi kapitalist sisteme geçişi sağlayacaktır.

Sıra Sizde 2
Yeniçağ ile birlikte Batı Avrupa'da başlayan ekonomik yapıdaki değişimin sürdürülebilmesi, değişen ekonomik yapının ihtiyaç duyduğu ham madde ve insan gücünün teminine bağlıydı. Bu ihtiyaç, Avrupa'nın dünyaya açılmasına ve yeni coğrafyalar keşfetmesine yol açtı. Bu durum aynı zamanda keşfedilen bu yerlerin sömürülmesiyle ve geniş sömürge imparatorluklarının kurulmasıyla sonuçlandı.

Sıra Sizde 3
15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Avrupa'da öyle değişimler olmuştur ki bu dönemi Ortaçağ'dan ayırmak gerekmiştir. Dönemin karakteristik özellikleri bir önceki dönemden tamamen farklılaşmıştır. Ekonomik ve sosyal yapıda yaşanan dönüşümle başlayan değişimler, siyasal ve düşünsel yapıyı da etkilemiştir. Böylece yeni bir döneme geçilmiştir. Bu çağın başlangıcı olarak bir tarih belirlemek gerekirse; ister İstanbul'un Türkler tarafından fethedildiği 1453 yılı, ister Amerika kıtası'nın keşfedildiği 1492 yılı kabul edilsin, esas olan Batı Avrupa'da büyük bir değişimin yaşandığı ve bunun da 15.yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığı gerçeğidir.

Sıra Sizde 4
Siyasal yapıda mutlak monarşik yönetimlerin kurulmak istenmesinin temel nedeni burjuvazinin çıkarlarına uygun düşmesidir. Ekonomik gücü eline geçiren burjuvazinin ilk aşamada siyasal yapıya ilişkin görüşleri, çok başlı siyasal birimlerin ortadan kaldırılarak güçlü kralların desteklenmesi yönündedir. Amacı ülkenin her yerinde aynı alışveriş yasalarını geçerli kılarak güven içinde ekonomik ilişkilerini sürdürebilmektir.

Sıra Sizde 5
Hümanizm, "*insancılık*" anlamına gelen, bireyin tek başına değerli ve önemli olduğunu savunan bir düşünce akımıdır. Burada önemli olan bireyin Ortaçağ boyunca kendisini bağlayan zincirleri kırmaya başlamış olmasıdır. Her şeyi sorgulayan birey, kendisini ve evrendeki yerini de sorgulamaya başlamış ve böylece insan merkezli bir düşünce sistemi gelişmeye başlamıştır. Öte yandan burjuvazi, bireyciliği ön plana çıkararak hümanizmi kendi çıkarlarına uydurmuştur. Hümanizm akımı ile insanın önemli olduğu vurgulanıyordu ama bu düşünce, sosyal yapı içindeki bütün sınıfları kapsamadı. Burjuvazi bireyciliği ön plana çıktı. Bir yandan insanın değerli olduğundan söz edilirken bir yandan köle ticareti yapılıyordu. Aşağı halk tabakalarının durumları gittikçe kötüleşiyordu. Bu durum hümanizmin çelişkisini ortaya çıkardı; idealize edilen ile gerçekler birbirinden farklıydı.

Sıra Sizde 6
Rönesans'la birlikte sanatçı yaptığı eseri imzalayarak kendi kimliğini ortaya koymaya başlamıştır. İnsan merkezli düşünüşün bir ürünü olarak portre sanatı gelişmiştir. Perspektif kullanılmaya başlanmış, peyzaj başlı başına önem kazanmıştır. Figürler gerçek doğanın içinde resmedilmişlerdir. Jest ve mimikler ile hareket kazandırılan figürlerin duygularına da resim ve heykellerde yer verilmiş, anatomi bilgisinden de yararlanılmıştır. Sanat uluslararası bir nitelik kazanmıştır.Ayrıca insanın zayıflığını temsil eden Ortaçağ heykellerinin aksine bu dönemde güçlü, kahraman insanı temsil eden heykeller yapılmaya başlanmıştır. Sanat ve bilim birbirinden ayrışmamıştır.

Sıra Sizde 7
Reformun hümanist fikirlerle yakından ilişkisi vardır. Hümanizm akımı ve matbaa yoluyla düşüncelerin geniş kitlelere iletilmesi, kutsal kitap çevirilerinin yapılarak halka ulaştırılması reformu hızlandırıcı bir etki yapmıştır. Hümanist fikirlerin halka indirgenmesi ve eyleme dönüşmesi reform hareketi ile olmuştur.

Sıra Sizde 8
Osmanlı Devleti, siyasi gücünü ve otoritesini Avrupalı devletler üzerinde etkin bir şekilde kullanmıştır. Müttefiki olan Avrupalı devletleri Papalık otoritesine karşı ve rakibi Habsburg hanedanına karşı himaye ederek, Avrupa siyasetinde kendi lehine bir denge sağlamıştır. Osmanlı Devleti, Habsburgların üstünlük mücadelesine karşı desteğine ihtiyaç duyulan bir kurtarıcı olarak görülüyordu. Başta Fransa olmak üzere diğer Avrupalı devletlere tanınan ticari ayrıcalıkların temelinde de bu amaç öne çıkmaktadır. Yine İtalya kent devletleri arasında yapılan savaşlarda da yardımı aranan bir güç olmuştu. Bu rakip kent devletleri, birbirlerini Osmanlıyı yardıma çağırmakla tehdit ediyorlardı. Ayrıca Katolikliğe karşı Protestanlığın Avrupa'da yayılmasında Osmanlıların Protestanlara olan desteğinin de etkisi vardır. Özetle Osmanlı Devleti Klasik Dönemde Avrupa siyasi dengesini belirleyen en temel güç olmuş ve Avrupa siyasetinin merkezinde yer almıştır.

Sıra Sizde 9
Osmanlılar, toprakları üzerinde yaşayan gayrimüslimlerin her türlü hakkını devlet güvencesi altına alırken; aynı dönemde Batı Avrupa'daki Katolik devletler, Katolik

olmayanlara yaşam hakkı dahi tanımıyorlardı. Osmanlı yönetiminde gayrimüslimlerin can ve malları devletin koruması altına alınırken inanç ve ibadet özgürlüğü de teminat altına alınıyordu. Gelenek ve adetlerini yaşamalarına izin veriliyor; kendi inançları doğrultusunda kendi hukuk kurallarına tabi olmalarına imkan tanınıyordu. Buna karşılık Avrupa'da Hristiyanların kendi aralarında bile dini hoşgörü yaşanmıyordu. Bu hoşgörüsüzlüğün bir sonucu olarak ortaya çıkan mezhep savaşları Yeniçağ Avrupa'sına damgasını vurmuştur. Benzer şekilde Müslümanlara ve Yahudilere ise yaşam hakkı tanımayarak topraklarından sürmüşlerdir. Ayrıca Avrupalılar kendi toprakları dışındaki coğrafyalarda yaşayan toplumlara da dini hoşgörü göstermemişler; İnka ve Aztekleri zorla Katolik yapmaya çalışmışlar, kabul etmeyenleri ise öldürmüşlerdir. Nitekim Coğrafi keşiflerin bir amacı da Katolikliği yaymaktı. Kısaca Osmanlı Devletinde, bir devlet politikası olarak uygulanan dini hoşgörü sayesinde, farklı dinden insanlar bir arada uyum içinde yaşamışlardır. Buna karşılık aynı dönemde Batı Avrupa'da farklı dinden ve mezhepten insanların bir arada uyum içinde yaşadığına dair bir örneğe rastlayamıyoruz.

Yararlanılan Kaynaklar

Aktürk, Ş. (2009-2010). "Osmanlı Devletinde Dini Çeşitlilik: "Farklı Olan Neydi", **Doğu Batı,** yıl:12, sayı:51, ss.133-158.

Akyürek, E. (1994). **Ortaçağdan Yeniçağa Felsefe ve Sanat,** İstanbul.

Amittay, J.B. (1983). **Siyasal Düşünceler Tarihi. Çağlar Boyunca Siyasal Düşüncenin Değişimi,** Ankara.

Aydın M.A. (1994). "Osmanlıda Hukuk", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi,** Ed: E.İhsanoğlu, C.I, İstanbul.

Baykal, B. S. (1961). **Yeni Zamanda Avrupa Tarihi,** Ankara.

Braude, B. (1982). "Foundation Myths of Millet System", **Chtistians and Jews in the Ottoman Empire,** C.I, Newyork.

Braudel, F. (1991). **Maddi Medeniyet ve Kapitalizm,** İstanbul.

Burckhardt, J. (1974, 1977). **İtalya'da Rönesans Kültürü I-II,** (çev. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara.

Burke, P. (2003). **Avrupa'da Rönesans,** (çev.Uygar Abacı, İstanbul.

Coşan, L. (2009). **Tanrım Bizi Türklerden Koru,** İstanbul.

Dobb.M-P.Sweezy-C.Hill-K.H.Takahashi-R.Hilton (2000). **Feodaliteden Kapitalizme Geçiş,** (çev. Çetin Yetkin), İstanbul.

Emecen, F. (2009). **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset,** İstanbul.

Febvre, L. (1995). **Rönesans İnsanı,** Ankara.

Göze, A. (1993). **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler,** İstanbul.

Hobson, J. (2010). **Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri,** İstanbul.

İhsanoğlu,E.(2004)."Osmanlı İmparatorluğunda Bilim",(ss.318-343) ve "Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim",(ss.344-385), **Osmanlı Uygarlığı,** C.I, Yay.Haz: Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara.

İhsanoğlu, E.(Yay.Haz.),(1992). **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, Yeni Araştırmalar,** Yeni Görüşler, İstanbul.

İnalcık, H. (2004). "Siyaset, Ticaret, Kültür Etkileşimi", **Osmanlı Uygarlığı,** C.2, (ss.1048-1089), Yay. Haz: Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara.

İnalcık, H. (2010). **Osmanlılar Fütuhat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler,** İstanbul.

Karpat, K. (Haz.), (2000). Osmanlı ve Dünya: **Osmanlı Devleti ve Dünya Tarihindeki Yeri,** İstanbul.

Küçükkalay, A.M. (2001). **Coğrafi Keşifler ve Ekonomiler. Avrupa ve Osmanlı Devleti,** Konya.

Machiavelli, N. (1984). **Hükümdar,** (çev. S. Bağdatlı), İstanbul.

Michelet, J. (1948). **Rönesans,** (çev. Kazım Berker), İstanbul.

Renda G. (2004). "Sanatta Etkileşim", **Osmanlı Uygarlığı,** C.2, (ss.1090-1121), Yay. Haz: Halil İnalcık, Günsel Renda, Ankara.

Sabine, G. (1969). **Siyasal Düşünceler Tarihi, Yeniçağ,** C.II., (çev: Alp Öktem), Ankara.

Sarıca, M. (1987). **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi,** İstanbul.

——————— (1980). **Siyasal Tarih,** İstanbul.

Şenel A. (1996). **Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş,** Ankara.

Tanilli S. (1990). **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, XVI. ve XVII. Yüzyıllar,** III, İstanbul.

——————— (2004). **Uygarlık Tarihi,** İstanbul.

Tunçay, M. (1969). **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, Yeniçağ,** C.II, Ankara.

Uzunçarşılı, İ.H.(1983-1984). **Osmanlı Tarihi,** C.II, Ankara.

UYGARLIK TARİHİ

12

Amaçlarımız

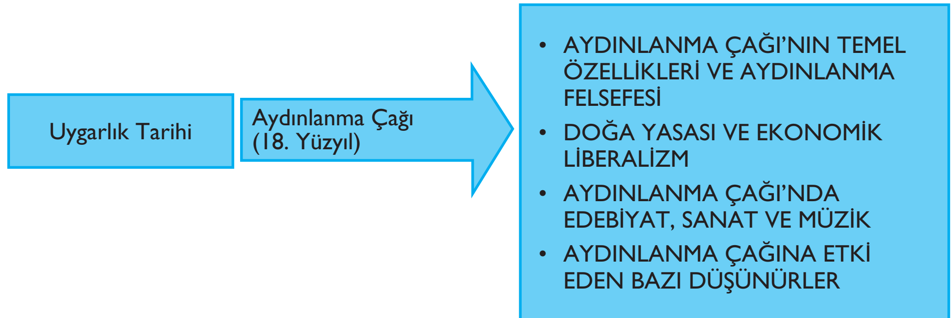
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- Aydınlanma kavramı nedir,
- Aydınlanma Çağı'nın temel özellikleri nelerdir,
- Aydınlanma Çağı'na etki eden düşünürler kimlerdir

sorularına yanıt verebilecek bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Aydınlanma
- Akılcılık
- Bilim
- Özgürlük
- Eşitlik

İçindekiler



Aydınlanma Çağı (18. Yüzyıl)

AYDINLANMA ÇAĞI'NIN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE AYDINLANMA FELSEFESİ



Aydınlanma Çağı'nın temel özelliklerini ve Aydınlanma Felsefesinin ilkelerini öğreneceksiniz.

Yeniçağ Batı Avrupa'sında, ekonomik ve sosyal alanda başlayan dönüşüm, siyasal düşünce yapısında da değişimi beraberinde getirdi. Döneme damgasını vuran burjuvazi, ekonomik yapıya hâkim olduktan sonra, siyasal yapıda da etkinliğini arttırma mücadelesi içine girdi. Onun bu isteğini kuramsal anlamda dile getirenler Aydınlanma Dönemi düşünürleri oldu.

İşte bu yeni dünya görüşü, **Aydınlanma Felsefesi** olarak adlandırılmıştır. Aydınlanma Felsefesi İngiltere'de başlayarak Fransa'ya geçmiş ve Fransız İhtilali'nin düşünsel yönünü oluşturmuştur. Aydınlanma düşünürleri 1789 Fransız Devrimi'nin öncüleri olmuşlardır. Almanya'yı da etkileyen Aydınlanma Felsefesi, her ülkede o ülkenin sosyopolitik yapısına göre şekillenmiştir. Aydınlanma Felsefesinin İngiltere'de *deneyci,* Fransa'da akılcı, Almanya'da ise *mistik akılcı* yönü ön plana çıkmıştır. Aydınlanma düşüncesinin temelini bireyin özgürlüğü düşüncesi oluşturmuştur.

Aydınlanma Felsefesi: Avrupa'da 17. yüzyıl ortalarından 19. yüzyılın ilk yarısına kadar süren Rönesans, Reform, Hümanizma akımlarıyla bağlantılı bir fikir hareketidir. Aydınlanma Çağı'nın, siyaset bilimine önemli katkısı, siyasi iktidarın kaynağının Tanrısal kökenli olmayıp halka ait olduğunun kabul edilmesidir.

Aydınlanma Felsefesinin özü *akılcılığa* dayalıdır ve amacı *peşin yargıları* yıkmaktır. Dolayısıyla hedefi Katolikliğin getirdiği peşin yargılar ile siyasal peşin yargılardır. Bu peşin yargılara karşı çıkış *Rönesans* ve *Reform* hareketleriyle başlamış ve 18. yy. *Aydınlanma Dönemi'nin* hazırlayıcısı olmuştur.

Aydınlanma Çağı, toplumsal yaşamın ve düşünüşün aklın rehberliğinde yeniden düzenlendiği bir çağ olmuştur. Kant'ın "Aklını kendin kullanma cesaretini göster!" sözü, Aydınlanma Felsefesinin bu yönüne vurgu yapmaktadır. Nitekim insanın aklını kullanma cesareti bu dönemin parolası olmuştur. Aklın kullanılması da bilimin gelişmesinin önünü açmış; doğa bilimleri, deney ve gözlemin, aklın uygulama aracı olarak kullanılması sonucunda büyük bir gelişme göstermiştir. Newton ve Kopernik ile insanın evrene ilişkin görüşleri köklü bir değişime uğramış; Decartes ve Kant ile bu değişimin felsefi yönü oluşturulmuştur.

Evrensel akla dayanan ve genel yararı esas alan bu düşünce sistemi, 18. yy.'a damgasını vurmuştur. Aydınlanma Felsefesi, burjuvazinin yeni dünya görüşü idi. Bu dönemde burjuvazi, aklı esas alarak, siyasi rejimi kendi çıkarlarına göre şekillendirme mücadelesi içine girmiştir. Fransız burjuvazisi, bu dünya görüşünü, sade-

ce Fransızları değil, bütün insanlığı içine alan evrensel bir felsefe haline getirecektir. Dolayısıyla bu yeni dünya görüşünün temel esasları, bütün insanlığı kapsayan ve onların mutluluğunu hedefleyen esaslardır. Amaç; insanın mutlu olmasıdır. Bu evrensel bir dünya görüşüdür. Nitekim İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (1789)'nin evrensel yönü de bunu vurgulamaktadır. Esas olan insanların mutlu olmasıdır, siyasal yapı da buna göre düzenlenecektir. İnsanı mutlu edecek bir yönetim biçimi hedeflenmektedir. En önemlisi de siyasal erkin kaynağının değişmiş olmasıdır. İktidarın kaynağı Tanrı'dan halka indirgenmiştir.

Öte yandan insanların mutluluğunun sağlanması için öncelikle yapılması gereken, birtakım ayrıcalıklara son verilerek, onların eşitliğinin sağlanmasıydı.Amaç, insanların doğuştan birtakım haklara sahip olduklarını kabul eden, akla dayalı evrensel hukuk ilkelerini geçerli kılmaktı.

Kan soyluluğuna dayalı birtakım ayrıcalıkların ortadan kaldırılması, mutlak monarşik yöntemlerin sona ermesi anlamına geliyordu. Böylece zaten ekonomik güce sahip bulunan burjuvazi, hukuki ayrıcalıkların kaldırılmasıyla siyasi yapıda da güç sağlayabilecekti.

Aydınlanma Felsefesi ile akılcı ve ilerlemeye açık, insanların mutluluğunu hedefleyen bir dünya görüşü hâkim olmaya başladı. Öte dünya mutluluğu ile avutulan insanların bu dünyada mutlu olabilecekleri, herkesin eşit ve özgür olduğu düşüncesi, bütün insanlığın ihtiyaçlarına cevap veriyordu. Ama bundan en çok burjuvazi yararlandı. Bu akılcı dünya görüşünü, özgürlük fikrini, bir yandan eşitliği sağlamada, bir yandan da ticaret hacmini genişletmede kullandı. Sonuçta özel mülkiyetin dokunulmazlığı, üretimin artması, üretim araçlarının sahibi olan ve ticareti elinde tutan burjuvazinin gücüne güç kattı. Aydınlanma Dönemi'nde ileri sürülen düşünceler de burjuvazinin siyasal iktidarını meşrulaştırmış oldu. Sonuçta Aydınlanma Felsefesi bir burjuva felsefesi oldu.

SIRA SİZDE 1 

Aydınlanma Felsefesi nedir?

Aydınlanma Felsefesinin İlkeleri

1. Bilim, Doğa ve Felsefe: Bu dönemde doğa bilimlerine duyulan ilgi artmış, uygulama ön plana çıkmıştır. Dönemin düşünürleri bir yandan felsefi kuramlarını geliştirirken bir yandan da doğa bilimleriyle ilgilenmişlerdir. Örneğin Voltaire matematikle, Diderot, anatomi, fizyoloji ve kimya ile, J.J. Rousseau botanikle uğraşmıştır. Bilim ve felsefe arasında bir ayırım veya bir sınır yoktur. Doğa üzerinde edinilen bilgiler halkla paylaşılmaktadır. Halkın anlayabileceği eserler, sözlükler ve ansiklopediler döneme damgasını vurmuştur. D'Alembert ve Diderot'un Ansiklopedisi, 18.yüzyılın simgesi olacaktır.

Bilim her alanda gelişme içindedir. Aynı zamanda bilimsel anlamda yeni denemeler devam ettirilmektedir. Bu dönem astronomi, fizik ve kimya alanlarında bilimsel gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Örneğin, Newton'un çekim kuramı, düşünceye yenilik getirir; Lagrange ve Laplace gök mekaniği ile ilgili önemli veriler elde ederler; Lavoisier kimya alanında önemli atılımlar yapar; Buffon (1707-1788) ise doğa bilimleriyle ilgili pozitif ve laik görüşler ileri sürer.

Bir yandan bilimsel gelişmeler yaşanırken, bir yandan da yeni felsefi kuramlar geliştirilmiştir. 18.yy. filozoflar yüzyılı olmuştur. Doğanın nasıl inceleneceği konusunda filozofların kuramsal yaklaşımları etkili olmuştur. Bu noktada filozofların her şeye kuşkuyla yaklaşmaları dikkat çekmektedir. Tarihsel dinleri reddeden bir eğilim içinde olan filozoflar, görüşlerini akıl yoluyla ortaya koymaya çalışmışlardır.

Düşüncelere, çözümleme ve yararlılık egemen olmuş ve sosyal olaylar incelenmeye başlanmıştır. Bu, son derece önemli bir adımdır. Örneğin Voltaire *14. Louis'in Yüzyılı* adıyla ilk tarih kitabını yazar. Fizyokratlar, toplumun ekonomik yapısını inceleyerek, gelirin toplumda nasıl üretildiğini ve nasıl paylaştırıldığını araştırırlar ve iktisat biliminin temel esaslarını ortaya koyarlar. Montesquieu, iklimin ve coğrafi yapının, yönetim yapısı üzerindeki etkisini inceleyerek sosyal bilimin olasılığını gösterir. Locke ise liberalist görüşleri ile siyaset biliminin temellerini ortaya koyar.

Bu bilimsel gelişmelerin ışığında, mutlak monarşi ve geleneksel yapı sorgulanmaya başlanır. Yönetime ilişkin yeni çözüm önerileri getirilir; bazı düşünürler aydınlardan oluşan bir yönetimi yani aydın *despotizmini* savunurken, bir kısmı despotluğa şiddetle karşı çıkarak, *bireyin özgürlüğünü* amaç edinir. Bu düşünürlerden Montesquieu, despotizmi, özgürlüğün düşmanı olarak görür; özgürlüğün sağlanabilmesi için de yasama, yürütme ve yargı gücünü birbirinden ayırır. Daha sonra bu ilke, güçler ayrılığı olarak kabul görecektir. Öte yandan Rousseau ise eşitliği savunarak halk yönetiminden yana görüşler ileri sürer. Bu görüşler sonraki yüzyılları da derinden etkiler ve 19.yy.da çeşitli ideolojik mücadelelere kaynaklık eder.

2. Akıl: Akılcılık, Aydınlanma Dönemi'ne damgasını vurmuş olan en önemli ilkedir. Bu dönemde akıl, geleneğin ve Tanrı iradesinin yerine geçer. Her şey akıl süzgecinden geçirilir. İnsana ve evrene ilişkin görüşler aklın rehberliğinde şekillenir. Akıl, her şeyin ölçüsüdür. İnsanlığın ilerlemesi ve mutluluğu ancak evrensel akıl ile sağlanabilir düşüncesi, döneme hâkim olmuştur.

3. Laiklik: Aydınlanma Dönemi'nde her şeyin aklın rehberliğinde, bilimsel bir metotla incelenmesi ve laik temele oturtulması esas olmuştur. Din, ahlak ve siyaset laikleştirilmeye çalışılmıştır.

4. Mutluluk: Aydınlanma Dönemi'nin amaçlarından biri de insanın bu dünyada mutlu olmasını sağlamaktır. Bunu sağlamak için de peşin yargılardan kurtulması gereklidir. Esas olan bütün insanlığın mutluluğunun sağlanmasıdır.

5. Özgürlük: İnsanın düşünme ve düşündüğünü ifade etme özgürlüğü vardır. Peşin yargılar ve sınırlamalar olmaksızın insanın kendini, evrendeki yerini ve doğayı anlama çabası, akılcılığın gereklerindendir. Ayrıca Voltaire'in formülleştirdiği; ticaretin zenginliği, zenginliğin özgürlüğü, özgürlüğün ticaretin gelişmesini ve ticaretin gelişmesinin de devletin büyüklüğünü sağladığı inancı döneme hâkim olmuştur.

6. Kendine Güven: Kendine güvenen, akılcı ve özgür insan, Aydınlanma Dönemi insan tipidir. İlerleme ve gelişme ancak insan aklına duyulan güvenle sağlanabilir. Bu güven mutluluğu da sağlar.

7. Hukuk: Aydınlanma Dönemi'nin amaçlarından biri de hukuk ilkelerini akla uygun, eşitlikçi, adaletçi bir hale getirmek; hukuk reformunu gerçekleştirmektir.



Aydınlanma Felsefesinin temel ilkeleri nelerdir?

DOĞA YASASI VE EKONOMİK LİBERALİZM



Doğa yasası ve bunun ekonomiye yansımasını öğreneceksiniz.

Aydınlanma Çağı'nda bilimsel alanda devrim olarak nitelendirilebilecek gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerin temelinde, insanı ve evreni düzenleyen doğa yasalarını bulma amacı yatmaktadır. Buna göre doğanın bir makine olduğu ve insanın da

bu doğa yasalarına bağlı bulunduğu ileri sürülüyordu. Bu konuda Descartes (1596-1650) ve Newton (1642-1727)'un görüşleri büyük yankı bulmuştur.

Rasyonalizmin babası sayılan Descartes, bilgiyi doğadan öğrenmenin gerekliliğine dikkat çekmişti. Bunun için rasyonel bir yöntem izlemiş; her şeyden şüphe ederek ve her şeyi sorgulayarak kesin bilgiye ulaşmaya çalışmıştır. Bunu da Descartes, "Düşünüyorum o halde varım!" söylemiyle ifade etmiştir.

Sonuç olarak doğadaki hiçbir şeyin keyfî olmadığını ve doğanın evrensel matematik kanunlarına bağlı olduğunu savunan Descartes'ın bu görüşleri Newton'un düşüncelerine temel olacaktır. Nitekim Newton da genel çekim yasasını bularak tüm evreni tek bir çekim yasasının hâkim olduğu dev bir makine olarak görecektir. Birbirine yakın iki cismin ağırlıklarıyla doğru orantılı olarak birbirini çektiğini ileri süren Newton, böylece gezegenlerin güneş etrafında sabit bir yörünge ile dönme nedenine de açıklık getirecektir.

Bu dönemde yaşanan, doğa ile ilgili bilimsel gelişmeler sonucunda, insanlığın evrene bakış açısı değişmiş; evrenin tam bir uyum ve düzen içinde olduğu ve bu düzenin doğa yasaları sayesinde mükemmel bir saat gibi işlediği düşüncesi hâkim olmuştur. Bu düşünce, Aydınlanma Çağı düşünürlerinin kuramlarının temelini oluşturacak ve Modern Çağ'a geçişi sağlayan bir dönüm noktası olacaktır.

Newton'un doğa yasasına ilişkin düşüncelerinin ekonomik yaşama uygulanmasıyla yeni bir toplum bilim dalı olarak politik ekonomi gelişmeye başlamıştır. Bu alanda görüş ileri süren düşünürler, ekonomik yaşamın da kendine özgü kuralları olduğunu savunmuşlardır. Görüşlerinin temelini, her türlü müdahaleden uzak bir ekonomik yaşam biçimi oluşturuyordu. Fizyokratlar olarak anılan bu düşünürler, ekonomide "Laissez-faire" (bırakınız yapsınlar) ilkesini geliştirdiler. Fizyokratlara göre ekonomik, toplumsal ve siyasal tüm kurumlar, doğal yasalara bağlı bulunuyordu. Bu durumda ekonomiye dışarıdan yapılan herhangi bir müdahale, bu düzeni bozacağından insanların mutsuz olmasına neden olacaktı. Bu nedenle yapılacak düzenlemelerin doğal düzene uygun olması gerekliydi ve devlet ancak özel mülkiyeti korumak için ve kamuyla ilgili bazı konularda müdahalede bulunabilirdi. Ayrıca fizyokratlar bir ulusun zenginliğinin kaynağı olarak doğayı görüyorlardı.

Öte yandan Adam Smith (1727-1790) de ekonomik yaşamın doğal yasalara bağlı bulunduğunu savunmuş ancak ulusların zenginliğinin kaynağının doğa değil emek olduğunu ileri sürmüştür. Nitekim 1776'da yayınlanan *Ulusların Zenginliği* adlı ünlü eseri kapitalizmin temel kitabı olacaktır. Ona göre ülke çıkarlarının korunması için serbest dolaşımın sağlanması ve gümrük duvarlarının kaldırılması gerekiyordu.

Görüldüğü gibi bu düşüncelerle devletin ekonomiye müdahalesinin önüne geçilmeye çalışılıyor; ekonomik alanda liberalizmi savunan görüşler ileri sürülüyordu.

SIRA SİZDE 3 

Doğa yasası nedir?

AYDINLANMA ÇAĞI'NDA EDEBİYAT, SANAT VE MÜZİK



Aydınlanma Dönemi edebiyatını, müzik ve sanat anlayışını öğreneceksiniz.

Edebiyat

Aydınlanma Çağı edebiyatta düz yazı çağı olarak anılmaktadır. Özellikle matbaanın yaygınlaşması ve eserlerin ulusal dillerde çevrilmeye başlanması edebî eserle-

rin geniş çevrelere ulaşmasını sağlamıştır. Bu dönemde edebiyata ve sanata duyulan ilgi ekonomik gelişmişlikle de paralellik gösterir.

18. yüzyıl Fransız edebiyatında Voltaire, Condorcet ve Rousseau öne çıkan isimler arasındadır.

Voltaire, *Candide* adlı romanında insanlığın sorunlarının bilimsel ilerleme ile çözümlenebileceğine duyulan inancı eleştirerek, teknolojik gelişmelere bel bağlamak yerine insanın kendi kendisini geliştirmesi yani "kendi bahçesini ekmesi" zorunluluğunu vurgular. Rousseau ise eğitim konusuna eğilmiş ve *Emile* adlı romanında eğitimin amacının, insana yaşama sanatını öğretmek olması gerektiğine dikkat çekmiştir. Aydınlanma Çağı'nda İngiltere'de özellikle yergi alanında Jonathan Swift (1667-1745)'in ve Samuel Johnson (1709-1784)'ın ismi geçmektedir. Swift, *Gulliver'in Gezileri* adlı ünlü eserinde savaşı, kavgayı, kötülüğü eleştirmektedir. Johnson da eleştiri ve hiciv yazılarıyla, yazdığı *İngiliz Dili Sözlüğü* ve şiirleriyle İngiliz edebiyatında önemli bir yere sahiptir.

Bu yüzyılda Alman edebiyatında öne çıkan isim ise Gotthold Lessing (1739-1781)'dir. Alman tiyatro türünün babası sayılan Lessing, eserlerinde akıl çağı konularını ele almıştır.

Sanat

Aydınlanma Çağı'nın sanat anlayışının hazırlık evresi Rönesans Dönemi olmuştur. Ancak bu yüzyılda aklın egemenliği sanat anlayışına da yansımış ve resim sanatı daha demokratik bir içerik kazanmıştır. Heykelde ise daha duygusal ve hareketli figürler öne çıkmıştır.

Mimaride klasik Rönesans mimarisi ile barok üslubun birleştirilerek yeni bir tarzın oluşturulduğu görülür. Versailles Sarayı bu mimarinin en güzel örneklerinden biridir.

Müzik

Rönesans Dönemi'nde İtalya'da din dışı müziğin ilk örneği olarak ortaya çıkan opera, 18. yüzyılda da egemenliğini sürdürmüştür. Ancak bu dönemde Georg Friedrich Handel (1685-1759), Christoph Gluck (1714-1787) ve Wolfgang Amedeus Mozart (1756-1791) gibi daha çok Alman sanatçılar öne çıkmıştır. Handel aynı zamanda oratoryo müziğinin de ilk bestecisidir. Ayrıca Johann Sebastian Bach (1685-1750) da orkestra, oda müziği ve sonat gibi müziğin pek çok türüne katkıda bulunmuştur.

Görüldüğü gibi 18. yüzyılda pek çok alanda olduğu gibi müzik alanında da bir devrim yaşanmıştır. İlk senfoni ve quartet örneklerini veren Franz Joseph Haydn (1732-809) ile her türden çok sayıda eser besteleyen Mozart, Çağ'a isimlerini vermişlerdir. Haydn ve Mozart Çağı olarak da bilinen 18. yüzyılda müziğin merkezi olarak Viyana sivrilmeye başlar. Sonuç olarak 18. yüzyıl her alanda gelişmelerin olduğu renkli bir yüzyıldır.

AYDINLANMA ÇAĞI'NA ETKİ EDEN BAZI DÜŞÜNÜRLER



Aydınlanma Çağı'na etki eden bazı düşünürleri ve savundukları fikirleri öğreneceksiniz.

J. Locke (1632-1704)

Şekil 12.1

John Locke



Kaynak: *http://www.artunframed.com/images/artmis18/kneller88.jpg (erişim: 14.01.2007)*

Liberal bireyciliğin babası sayılan Locke, mutlak iktidarın sınırlandırılmasına ilişkin görüşleriyle burjuvazinin sözcülüğünü yapmıştır. Nitekim siyasetle ilgili *Hükümet Üzerine İki Deneme* adlı eserini 1690 yılında, yani burjuva devriminin zaferle sonuçlandığı tarihte kaleme almış ve burjuvazinin ideallerini dile getirmiştir. Bunlar arasında hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması, özellikle mülkiyet hakkının tanınması ve mutlak iktidarın sınırlandırılması başta gelmektedir. Gerçekte ihtiyaç duyulan, değişen ekonomik yapıya uygun bir siyasal yapılanmayı sağlamaktır. Bir başka deyişle kapitalist sistemin devamı için ihtiyaç duyulan kurumların oluşturulması gerekiyordu.

Locke da Hobbes gibi devletin oluşumunu bir sözleşmeye dayandırır. Ancak Hobbes'tan ayrıldığı nokta, insanların doğal yaşama halinde yani devlet kurulmadan önce tam bir eşitlik ve özgürlük içinde olduğu ve insanların temelde *iyi* olduğu görüşüdür. Yani Hobbes'taki gibi "insan insanın kurdu" değildir. Toplum sözleşmesine duyulan ihtiyaç ise herkesin eşit ve özgür olduğu bir ortamda, herhangi bir suçu cezalandırma hakkının da yine herkeste bulunmasının neden olacağı karışıklıktır. Bu ortamda insanlar kendilerini, kendi güçleriyle korumaya çalışacaklar, bu da zayıfların ezilmesine neden olacaktır. Dolayısıyla insanlar sözleşmeyle yalnızca "cezalandırma haklarını" devrediyorlar, karşılığında da güvenliklerinin sağlanmasını istiyorlardı. Ayrıca doğuştan sahip olunan haklara da devletin müdahale etmesine izin verilmiyordu. Sonuçta bu devleti insanlar, kendi iradeleriyle ve kendi istekleriyle kurmuşlardır.

Görüldüğü gibi temel hak ve özgürlükler, özellikle de mülkiyet hakkı güvence altına alınmıştır. Böylece iktidar da sınırlandırılmış oluyordu. Ayrıca hakların güvence altına alınmadığı durumlarda, insanların baş kaldırma hakkı ortaya çıkıyordu. En önemlisi de çalışmanın mülkiyet hakkını doğurduğu görüşü idi. Böylece mülkiyetin dokunulmazlığı ilan ediliyordu. Ayrıca devletin ekonomi üzerindeki etkinliği azaltılarak, ekonomik liberalizm savunuluyordu. Sonuç olarak bütün bu görüşler, burjuvazinin işine yarıyordu.

İktidarın sınırlandırılması ve bu amaçla yasa yapan ve bunları uygulayan güçlerin ayrı ellerde toplanması gerektiğine ilişkin görüşleriyle Locke, demokratikleşme yolundaki önemli kilometre taşlarından biri sayılır.

Montesquieu (1699-1755)

Aristokrat bir aileden gelen Montesquieu, aristokratik libaralizmi savunur. "Yasaların Ruhu" adlı eserinde, yasaların her yerde farklı olduğuna dikkat çekerek bu farklılığın nedenini, ülkelerin coğrafi konumuna ve iklim yapısına bağlar. Pek çok sorunu çözmeye çalıştığı bu eserinde, iklimler kuramı, yönetim biçimleri kuramı ve kuvvetler ayrılığı üzerinde durmuştur.

Montesquieu'ya göre "kuvvet kuvveti durdurmalı" yoksa özgürlük olmaz. Onun bu görüşü Batı demokrasisinin temeli olacaktır. Devletin üç ayrı görevi olduğundan söz eder; yasaları yapmak, bunları uygulamak ve suçluları cezalandırmak. Böylece her güce bir karşı güç oluşturularak, kuvvetin kuvveti durdurması sağlanacaktı. Yürütme gücünün krala verilmesini, yasama gücünün ise halk ve soylulardan oluşan iki meclise verilmesini savunan Montesquieu'nun amacı; kral, soylular ve halk arasındaki siyasi ve sosyal dengeyi sağlamaktır. Öte yandan *krala* veto hakkı vermiş, yargı üzerinde de *yasamanın* yetkisini tanımıştır. Aslında Montesquieu, sınırlı yani meşruti monarşiyi savunmuştur.

Şekil 12.2



Montesquieu

Kaynak: *http://www.biografiasyvidas.com/biografia/m/fotos/montesquieu.jpg (erişim: 04.01.2007)*

Önemi, güçler ayrılığına ilişkin görüşlerinden kaynaklanmaktadır. Montesquieu'dan sonra güçler ayrılığı ilkesi demokrasinin koşulu haline getirilecektir.

J.J. Rousseau (1712-1778)

Rousseau, burjuvazinin Yükseliş Dönemi'nde halkın iktidarını, her alanda eşitliği ve mutlak demokrasiyi savunur. Üstelik demokrasinin gerçekleşmesine ilişkin herhangi bir belirtinin olmadığı bir dönemde demokrasiyi savunmuştur. Bu, onun ilerici yönünü oluşturmaktadır.

Rousseau'nun amacı *eşitlikçi* bir demokratik toplum oluşturmaktır. Araştırmacılar, Rousseau'nun, milleti, egemenliğin sahibi olarak görmesi itibarıyla, egemenliğin kaynağı yönünden "milli egemenliği", egemenliğin kullanımı yönünden ise "halk egemenliğini" savunduğunu ileri sürerler.

Şekil 12.3



Jean Jacques Rousseau

Kaynak: *http://www.raffiniert.ch/images/rousseau.jpg (erişim: 04.01.2007)*

Rousseau da toplumu bir sözleşmeye dayandırmaktadır. O, insanların doğal yaşama halinde mutlu, eşit ve özgür olduğu düşüncesinden hareket eder. Toplum hayatında da insanların doğal yaşama hâlindeki kadar özgür kalabileceği bir sistem kurmayı hedefler. Kurulan devlet tarafından herkesin özgürlüğünün güvence altına alınmasını ister. "...Bu sayede hem birey herkesle birleştiği hâlde yine kendisine itaat edecek hem de eskisi gibi özgür

kalacak"tır. Bunun için de herkesin tüm haklarını topluma devretmesi ve yine herkesin iktidara katılması gerekmektedir. Bu durumda insanlar toplum yönetimine de katılacakları için, bir bakıma haklarını kendi kendilerine devretmiş olacaklardı. Rousseau bu özelliği şu sözüyle ifade etmiştir: "...Bir birlik olarak halk, egemen varlığın oluşumuna katılmaları dolayısıyla teker teker vatandaş, devletin yasalarına boyun eğen kişi olarak da uyruktur."

Rousseau, "Toplum Sözleşmesi"nde halk egemenliğinin sonucu olarak doğrudan doğruya demokrasiyi savunur. Yasalar yasa koyucular tarafından hazırlansa bile bunları onaylayan halk meclisleri olduğuna göre, yasama yetkisi halkın elindedir ve son söz halka aittir. Ancak kapitalist sistem içinde kalabalık bir nüfusla halk egemenliğini gerçekleştirmenin zorluğu karşısında Rousseau, "Emredici Vekâlet" kavramıyla bu sorunu çözmeye çalışmıştır. Seçmenlerin ve vekillerin olduğu bu yapıda seçmenler vekillerine direktifler verecek, vekiller de bunları uygulayacaktır. Direktifler yerine getirilmediği takdirde ise seçmenler vekilleri azledebileceklerdi. Yani Emredici Vekâlet yoluyla, doğrudan doğruya bireyin temsil edilmesine çalışılacaktır. Burada önemli olan bir diğer nokta da vekillerin çeşitli sınıf veya toplulukların değil, doğrudan halkın vekili olmalarıdır.

Öte yandan eşitlikçi demokratik bir toplum özlemi içinde olan Rousseau, burjuvazi için tehlikeli bir düşünürdü. Çünkü onun amacı; ya halkın, iktidarı doğrudan kullanmasını sağlamaktı ya da halkı kendisi adına iktidarı kullanacak olan memur durumundaki vekilleri azledebilme yetkisine sahip kılmaktı. Böylece sınıfsal bilinçlenme devlet yönetimine yansıyabilecekti. Burjuvazinin çıkarlarına uygun düşen rejim ise daha çok milletin bütününü bağımsız milletvekillerinin temsil ettiği temsilî rejimdir.

Görüldüğü gibi Rousseau, demokrasiye ilişkin görüşleriyle çağını aşmış bir düşünürdür. Aynı zamanda çok yönlü bir araştırmacıdır. Siyasi düşünceye olduğu kadar edebiyat, pedagoji, müzik gibi çeşitli alanlara da ilgi duymuştur.

Voltaire (1699-1778)

Şekil 12.4

Voltaire



Kaynak: *http://www.mala.bc.ca/~mcneil/jpg/voltaire.jp (erişim 04.01.2007)*

Voltaire, 18. yüzyıla damgasını vuran en önemli düşünürlerden biridir. Hatta 18. yüzyıl "Voltaire'in Çağı" olarak kabul edilmektedir. Feodal yapıya ve Katolik Kilisesine karşı çıkışlarıyla, akılcı yaklaşımı ve alaycı üslubuyla tanınan Voltaire, Fransız İhtilali'nin düşünsel yönünü hazırlayan en önemli düşünürlerden biridir.

Voltaire, siyasal özgürlüğünü elde etmek isteyen burjuvazinin en etkili temsilcilerinden biri olmuştur. Özellikle düşünce özgürlüğünü sağlamak için büyük mücadele vermiştir. Şu sözleri onun düşünce ve ifade özgürlüğüne bakış açısını çok iyi yansıtmaktadır: "Söylediklerinizin hiçbirinde sizinle aynı düşüncede değilim; ancak onları söyleme hakkınızı ölünceye değin savunacağım."

Katolikliğe ve kiliseye karşı savaş açan Voltaire, Katolikliği peşin yargılar, boş inançlar ve bağnazlıkla eşdeğer görmektedir. Ancak bir yandan da dinin sosyal yararına inanmakta ve bağnazlıktan arınmış bir dini savunmaktadır. "Dine inanmalı

fakat papazlara asla...” diyerek din adamlarını eleştirmektedir. Özetle Voltaire’in Tanrı’sı, Newton’unki gibi kalbe değil akla seslenmektedir.

Voltaire’in zaman zaman ileri sürdüğü fikirleriyle çelişkiye düştüğü görülür. Örneğin bir yandan boş inançlara savaş açıp, aklı egemen kılma mücadelesi verirken öte yandan halkı “ayak takımı” olarak görmüş ve sosyal sınıflar arasında hiyerarşi bulunması gerektiğini savunmuştur. Dahası egemen sınıfın zenginliğine zenginlik katma çabasını, burjuva mülkiyet anlayışını desteklemiştir. Özetle burjuvazinin değerlerini savunmuştur. Aslında dönemin düşünürlerinin birçoğunda genel eğilim bu yöndedir. Esas olan ise ileri sürülen bu düşüncelerin etkileri ve evrensel sonuçlarıdır. Özellikle getirdiği somut reform önerileri ile Voltaire, dönemindeki diğer düşünürlerden ayrılır. Onun gerçekleşmesini istedikleri arasında keyfî tutuklamalara son verilmesi, işkence ve ölüm cezasının kaldırılması, cezaların suçlarla orantılı olması, vicdan ve düşünce özgürlüğünün sağlanması, bazı feodal haklara son verilmesi ve iç gümrüklerin kaldırılması gibi uygulamalar yer almaktadır. İşte Voltaire gerçekleştirmek istediği bu amaçları, ileri sürdüğü düşünceleri ve verdiği mücadeleleriyle bir çağa ismini veren bir düşünür olmuştur.


SIRA SİZDE 4

Aydınlanma Çağı’na etki eden düşünürler kimlerdir?

Özet



Aydınlanma Çağı'nın temel özelliklerini ve Aydınlanma Felsefesinin ilkelerini öğreneceksiniz.

Aydınlanma Çağı'nın en temel özelliği bu dönemin akıl çağı olmasıdır. Peşin yargılara karşı çıkılan bu dönemde, bireyin özgürlüğü düşüncesi ön plana çıkarılmıştır. İnsanın mutlu olmasını sağlayacak bir yönetim biçiminin oluşturulması hedeflenmiştir. Aynı zamanda insanlar arasında eşitliğin sağlanması amaçlanmıştır. Bu, kan soyluluğuna dayalı ayrıcalıkların ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. En önemlisi de siyasal erkin kaynağının değişmiş olmasıdır. Bu güç, Tanrısal olmaktan çıkarılıyor, halka indiriliyordu. Böylece yeni bir dünya görüşü gelişmeye başladı. Hümanist felsefe, Rönesans ve Reform hareketi ile bağlantılı olarak gelişen bu yeni dünya görüşü, Avrupa tarihinde bir dönüm noktası olan Fransız İhtilali'nin düşünsel yönünü oluşturacaktır. Aydınlanma Felsefesinin temeli akılcılığa dayalıdır. Akıl herşeyin rehberi kabul edilecek; din, ahlak ve siyaset laikleştirilmeye çalışılacaktır. Amaç insanların mutluluğunu sağlamaktır. Bunun için de insanların eşit ve özgür olduğu düşüncesi öne çıkarılacaktır. Kendine güvenen, akılcı ve özgür insan tipi Aydınlanma Dönemi'ne damgasını vuracaktır. Ayrıca bu dönem, doğa bilimleri, hukuk ve felsefe alanında önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bütün bu gelişmeler Aydınlanma Felsefesinin temel özelliklerini oluşturacaktır.



Doğa yasası ve bunun ekonomiye yansımasını öğreneceksiniz.

Aydınlanma Çağı'nda, insanı ve evreni düzenleyen doğa yasalarını bulmaya yönelik araştırmalar yapılmış ve doğanın bir makine olduğu ve insanın da bu doğa yasalarına bağlı bulunduğu ileri sürülmüştür. Bu konuda Descartes'ın, doğanın evrensel matematik kanunlarına bağlı olduğu şeklindeki görüşleri Newton'un genel çekim yasası ile tüm evren tek bir çekim yasasının hâkim olduğu dev bir makine olarak görülmüştür. Newton'un doğa yasasına ilişkin bu düşüncelerinin ekonomik yaşama uygulanmasıyla, politik ekonomi bilimi gelişmeye başlamıştır. Ekonomik yaşamın da kendine özgü kuralları olduğu ve her türlü müdahaleden uzak olması gerektiği savunulmuştur.



Aydınlanma Dönemi edebiyatı ve sanat anlayışını öğreneceksiniz.

Aydınlanma Dönemi'nde edebiyata, müzik ve sanata duyulan ilgi ekonomik gelişmişlikle ve matbaa yoluyla eserlerin geniş kitlelere ulaştırılmasıyla bağlantılıdır. Aydınlanma Çağı edebiyatta düz yazı çağı olarak anılmaktadır. Bu yüzyıl aynı zamanda müzik alanında pek çok eserin bestelendiği ve yeni türlerin görüldüğü bir müzik çağı olmuştur.



Aydınlanma Çağı'na etki eden bazı düşünürleri ve savundukları fikirleri öğreneceksiniz.

Döneme etki eden düşünürler arasında Locke, Montesquieu, Rousseau ve Voltaire'i sayabiliriz.

Locke, liberal bireycilikten ve mutlak iktidarın sınırlandırılmasından yana görüşler ileri sürmüştür. Temel hak ve özgürlüklerin özellikle de mülkiyet hakkının güvence altına alınmasını istemiş; aksi hâlde insanlara baş kaldırma hakkını tanımıştır. Böylece burjuvazinin isteklerinin tercümanı olmuştur. Ayrıca yasaları yapan ve uygulayan güçlerin ayrı ellerde toplanması gerektiğini savunarak demokratikleşme yolunda önemli bir adım atmıştır.

Montesquieu da iktidarın sınırlandırılmasına ilişkin görüşler ileri sürmüş, aristokratik liberalizmi savunmuştur. Onun demokrasiye en önemli katkısı, kuvvetler ayrılığına ilişkin görüşleridir. Ona göre kuvvet kuvveti durdurmalıdır. Özgürlüklerin sağlanmasının ön koşulu budur. Onun bu görüşü demokrasinin temeli olacaktır.

Rousseau ise halkın iktidarını ve her alanda eşitliği yani mutlak demokrasiyi savunmaktadır. Onun amacı, eşitlikçi, demokratik bir toplum düzeni oluşturmaktır.

Döneme damgasını vuran düşünürlerden biri de Voltaire'dir. Düşünce ve ifade özgürlüğüne ilişkin görüşleriyle kendisinden sonraki dönemleri de etkileyen Voltaire, somut reform önerileriyle de dikkat çekmektedir. Özellikle düşünce özgürlüğünü sağlamak için verdiği mücadele nedeniyle 18.yüzyıl "Voltaire Çağı" olarak anılmaktadır.

Sonuç olarak Aydınlanma Çağı, Batı uygarlık tarihinin en verimli dönemlerinden biri olmuştur. Bilimsel siyasal düşüncenin geliştiği bu dönem, aynı zamanda doğa bilimlerinde de bilimsel yöntemin esas alındığı bir dönemdir. Bilimsel alanda yaşanan bu atılımlar, sosyal, kültürel ve sanat alanında da kendini göstermiştir. Sosyal bilimlerin temeli bu dönemde atılmıştır. Edebiyat alanında rasyonalist roman, tiyatro eserleri verilmiş ve 18.yy. düz yazı çağı olmuştur. 17.yüzyıla damgasını vuran barok sanat ve müzik ise 18.yüzyıla yerini neoklasik tarza bırakmıştır.

Kendimizi Sınayalım

1. "Yasaların Ruhu" adlı eserinde iklimler, yönetim biçimleri ve kuvvetler ayrılığına ilişkin görüşlerini formülleştiren düşünür kimdir?
a. Hobbes
b. Bodin
c. Montesquieu
d. Locke
e. Rousseau

2. Egemenliğin kaynağı yönünden "milli egemenliği", kullanımı yönünden ise "halk egemenliğini" savunan düşünür kimdir?
a. Bodin
b. Montesquieu
c. Machiavelli
d. Locke
e. Rousseau

3. "Kuvvet kuvveti durduramazsa özgürlük olmaz." diyerek güçler ayrılığını savunan düşünür kimdir?
a. Locke
b. Montesquieu
c. Rousseau
d. Bodin
e. Machiavelli

4. Çekim Yasası'nı bularak tüm evreni tek bir çekim yasasının hâkim olduğu dev bir makineye benzeten düşünür kimdir?
a. Diderot
b. Rousseau
c. Locke
d. Newton
e. Descartes

5. Toplum sözleşmesiyle, bireylerin tüm haklarını topluma devrederken aynı zamanda iktidara da katıldıklarını, dolayısıyla herkesin aslında haklarını yine kendilerine devrettiğini savunan düşünür kimdir?
a. Locke
b. Rousseau
c. Bodin
d. Hobbes
e. Montesquieu

6. "Emredici Vekâlet" kavramıyla, seçmenlerin vekillerine direktifler vermesini ve söz konusu direktifler yerine getirilmediğinde de vekillerini azledebileceğini savunan düşünür kimdir?
a. Montesguieu
b. Rousseau
c. Locke
d. Hobbes
e. Bodin

7. Liberal bireyciliğin babası kabul edilen ve 1690 yılında "Hükümet Üzerine İki Deneme" adlı eseri yazan düşünür kimdir?
a. Hobbes
b. Bodin
c. Locke
d. Montesquieu
e. Rousseau

8. Bilgiye, herşeyi sorgulayarak ulaşmayı savunan ve bunu "Düşünüyorum o halde varım." söylemiyle ifade eden düşünür kimdir?
a. Newton
b. Diderot
c. Descartes
d. Locke
e. Rousseau

9. Ekonomide, "bırakınız yapsınlar" ilkesini savunarak her türlü müdahaleye karşı çıkan düşünürler kimlerdir?
a. Rasyonalistler
b. Fizyokratlar
c. Pozitivistler
d. Kapitalistler
e. Sosyalistler

10. Düşünce ve söz özgürlüğü için mücadele vererek Aydınlanma Çağı'na damgasını vuran düşünür kimdir?
a. Locke
b. Münzer
c. Montesquieu
d. Bodin
e. Voltaire

Okuma Parçası

XVIII.Yüzyıl Üstüne

"Aydınlıklar Yüzyılı". İşte, XVIII. yüzyıl deyince ilk akla gelen niteleyiş! "Aydınlıklar"! Aslında modern tarihin büyük devrimci yüzyılı XVII. yüzyıldadır ki insan soyunun düşüncesinde köklü bir değişim olmuştur...insan aklının önüne yeni bir yol açar; modern bilimi katlandırır, giderek yeni bir dünya koyar insanoğlunun karşısına.

XVII.yüzyılın başlarında bir dere olan akış, o yüzyılın sonlarında sel haline gelir ve XVIII. yüzyılda bir ırmak olup çıkar. XVIII. yüzyıl akılcılığa yürekten bağlanışı...bir sonuca erdirmiştir. XVIII.yüzyıl, beş yüzyıl boyunca açılıp serpilen ve XVIII. yüzyılda yepyeni bir ivme kazanan Avrupa düşüncesinin, o dev uğraşın bir çiçeklenişidir.

XVIII.yüzyıl Avrupası, eski düzenden yavaş yavaş sıyrılır; ve, eleştirici düşünceyle bilimsel ilerlemenin yanısıra, ticari ilerlemenin ve fatih bir ekonominin, yani kapitalizmin genişlettiği bir dünyaya açılır. Coğrafi durumları, yaşadıkları tarihin ağırlığı ya da iktisadi düzen bakımından, eşitsiz bir gelişme hızı içindeki toplumların Avrupa'sıdır bu. Direnen yığınla öğe vardır sosyal düzende; dahası uzun yüzyılların biriktirip koyulaştırdığı anlayışlar direnmektedir. Öyle de olsa, toplum derinden derine kımıldanmakta, hukuksal çerçeveler çatırdamakta, giderek karanlıklar gerilemektedir.

Yeni bir düzen oluşmaktadır özetle.

Gerçekten XVII.yüzyıldakinden pek farklı bir hızlanış içindedir toplumdaki değişme...Başta iktisadi durumda: 1640 yılında başlayan...iktisadi durgunluk döneminin arkasından, fiyatlarda yükseliş ve refah dönemi gelir.Bir demografik devrim vardır:..Ölüm oranı hızla bir azalış içindedir; bütün Avrupa ülkelerinde, insan yaşamının ortalama süresindeki artış bakımından halkın sayısı hızla çoğalmaktadır. Tarımda bir devrim vardır:..coğrafi buluşların arkasından Avrupa'ya getirilen yeni bitkiler, tarıma girerler, giderek beslenmede kullanılırlar; onların ekilip biçilmesi, doğaldır ki, demografik devrimin hem nedenlerinden biridir, hem de sonuçlarından biri. Bilimsel gelişmeler ve teknik ilerlemeler sayesinde, sanayi devriminin başlarındayız.

İşte... XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki parlaklık bunun sonucudur...bir başka deyişle, XVI. yüzyılın sonlarında başlamış olan bir gelişim tamamlanmaktadır...Bütün bu değişiklikler, içiçedirler ve sıkı sıkıya bağlıdırlar birbirlerine; ve, yine bütün bu değişiklikler, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında...siyasal ve sosyal devrimler dönemini açıp damgasını vuracaktır onlara.

XVIII.yüzyılın ortalarına doğrudur ki, "uygarlık"(civilisation) kelimesi doğar... Nedir uygarlık? İnsan aklındaki ilerlemelerin ve tarihsel dinamiklerin yöneldiği bir hedef;aynı zamanda, sosyal adaleti ve ortak mutluluğu sağlayan akli bir düzen! Aydınlıklar Yüzyılı'nın bize miras bıraktığı mesaj budur...

Kaynak: Tanilli, S. (2002). **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası C.IV 18.Yüzyıl: Aydınlanma ve Devrim,** İstanbul.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise "Aydınlanma Dönemi'ne Etki Eden Düşünürlerden Montesquieu" konusunu tekrar okuyunuz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise "Aydınlanma Dönemi'ne Etki Eden Düşünürlerden Rousseau" konusunu tekrar okuyunuz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise "Aydınlanma Dönemi'ne Etki Eden Düşünürlerden Montesquieu" konusunu tekrar okuyunuz.
4. d	Yanıtınız yanlış ise "Doğa Yasası ve Ekonomik Liberalizm" konusunu tekrar okuyunuz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "Aydınlanma Dönemi'ne Etki Eden Düşünürlerden Rousseau" konusunu tekrar okuyunuz.
6. b	Yanıtınız yanlış ise "Aydınlanma Dönemi'ne Etki Eden Düşünürlerden Rousseau" konusunu tekrar okuyunuz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "Aydınlanma Dönemi'ne etki eden düşünürlerden Locke" konusunu tekrar okuyunuz.
8. c	Yanıtınız yanlış ise "Doğa Yasası ve Ekonomik Liberalizm" konusunu tekrar okuyunuz.
9. b	Yanıtınız yanlış ise "Doğa Yasası ve Ekonomik Liberalizm" konusunu tekrar okuyunuz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise "Aydınlanma Dönemi'ne Etki Eden Düşünürlerden Voltaire" konusunu tekrar okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Aydınlanma Felsefesi, Avrupa'da 17. yüzyıl ortalarından 19. yüzyılın ilk yarısına kadar süren Rönesans, Reform, Hümanizma akımlarıyla bağlantılı bir fikir hareketidir. İngiltere'de başlayarak Fransa'ya geçmiş ve Fransız İhtilali'nin düşünsel yönünü oluşturmuştur. Almanya'yı da etkileyen Aydınlanma Felsefesi her ülkede o ülkenin sosyo politik yapısına göre şekillenmiştir. Aydınlanma düşüncesinin temelini bireyin özgürlüğü düşüncesi oluşturmuştur. Aynı zamanda akılcılığı esas alan Aydınlanma Felsefesinin amacı peşin yargıları yıkmaktır. Dolayısıyla hedefi Katolikliğin getirdiği peşin yargılar ile siyasal peşin yargılardır. Bu peşin yargılara karşı çıkış "Rönesans" ve "Reform" hareketleriyle başlamış ve 18. yy. Aydınlanma Dönemi'nin hazırlayıcısı olmuştur. Bu yönüyle Aydınlanma Felsefesi, burjuvazinin yeni dünya görüşü olmuştur. Bu dönemde burjuvazi aklı esas alarak siyasi rejimi kendi çıkarlarına göre şekillendirme mücadelesi içine girmiştir. İnsanı mutlu edecek bir yönetim biçimi hedeflenmektedir. Öncelikle yapılması gereken, birtakım ayrıcalıklara son verilerek insanlar arasında eşitliğin sağlanmasıydı. Kan soyluluğuna dayalı birtakım ayrıcalıkların ortadan kaldırılması, mutlak monarşik yöntemlerin sona ermesi anlamına geliyordu. En önemlisi de siyasal erkin kaynağı değişmiş; iktidarın kaynağı Tanrı'dan, halka inmiştir. Böylece zaten ekonomik güce sahip bulunan burjuvazi, siyasi yapıda da hak arayışları içine girebilecektir. Bu akılcı dünya görüşünü, özgürlük fikrini bir yandan eşitliği sağlamada bir yandan da ticaret hacmini daha da genişletmede kullanan burjuvazi gücüne güç kattı. Aydınlanma Dönemi'nde ileri sürülen düşüncelerle burjuvazinin siyasal iktidarı meşrulaştırılmış oldu. Sonuçta Aydınlanma Felsefesi bir burjuva felsefesi oldu.

Sıra Sizde 2

Aydınlanma Felsefesinin temel ilkeleri; bilim ve felsefe, akılcılık, laiklik, mutluluk, özgürlük, kendine güven ve hukuk olarak belirlenmektedir. Peşin yargılara karşı çıkılan bu dönemde, bireyin özgürlüğü düşüncesi ön plana çıkarılmıştır. İnsanın mutlu olmasını sağlayacak bir yönetim biçiminin oluşturulması hedeflenmiştir. Aynı zamanda insanlar arasında eşitliğin sağlanması amaçlanmıştır. Aydınlanma Felsefesinin temeli akılcılığa dayalıdır. Akıl her şeyin rehberi kabul edilecek; din, ahlak ve siyaset laikleştirilmeye çalışılacaktır. Amaç insanların mutluluğunu sağlamaktır. Bunun için de insanların eşit ve özgür olduğu düşüncesi öne çıkarılacaktır. Kendine güvenen, akılcı ve özgür insan tipi Aydınlanma Dönemi'ne damgasını vuracaktır. Ayrıca bu dönem, doğa bilimleri, hukuk ve felsefe alanında önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bütün bu gelişmeler Aydınlanma Felsefesinin temel özelliklerini oluşturacaktır.

Sıra Sizde 3

Aydınlanma Çağı'nda, insanı ve evreni düzenleyen doğa yasalarını bulmaya yönelik araştırmalar yapılmış ve doğanın bir makine olduğu ve insanın da bu doğa yasalarına bağlı bulunduğu ileri sürülmüştür. Bu konuda Descartes'ın, doğanın evrensel matematik kanunlarına bağlı olduğu şeklindeki görüşleri, Newton'un genel çekim yasası ile tüm evren, tek bir çekim yasasının hâkim olduğu dev bir makine olarak görülmüştür. Birbirine yakın iki cismin ağırlıklarıyla doğru orantılı olarak birbirini çektiğini ileri süren Newton, böylece gezegenlerin Güneş etrafında sabit bir yörünge ile dönme nedenine de açıklık getirecektir.

Bu gelişmelerin sonucunda, insanlığın evrene bakış açısı değişmiş; evrenin tam bir uyum ve düzen içinde olduğu ve bu düzenin doğa yasaları sayesinde mükemmel bir saat gibi işlediği düşüncesi hâkim olmuştur.

Sıra Sizde 4

Aydınlanma Çağı'na etki eden düşünürler arasında Locke, Montesquieu, Rousseau ve Voltaire'i sayabiliriz. Her biri ileri sürdükleri fikirleriyle demokratikleşme yolunda önemli kilometre taşlarından biri kabul edilmektedir. Geliştirdikleri kuramlarla hem kendi dönemlerini hem de sonraki çağları etkileyen görüşler ileri sürmüşlerdir. İktidarın sınırlandırılması, yönetimde halkın etkinliğinin artırılması, hukuksal eşitlik, özgürlük, düşünce ve ifade özgürlüğüne ilişkin görüşleriyle döneme damgasını vuran bu düşünürler demokrasinin temel ilkelerini savunmuşlardır.

Yararlanılan Kaynaklar

Akyürek, E. (1994). **Ortaçağdan Yeniçağa Felsefe ve Sanat,** İstanbul.

Amittay, J.B. (1983). **Siyasal Düşünceler Tarihi. Çağlar Boyunca Siyasal Düşüncenin Değişimi,** Ankara.

Aster, Ernest von (2004). **Fransız İhtilali'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri,** Ankara.

Göze, A. (1993). **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler,** İstanbul.

Goldmann, L. (1999). **Aydınlanma Felsefesi,** (çev. Emre Arslan), İstanbul.

Hampson, N. (1991). **Aydınlanma Çağı,** İstanbul.

Febvre, L. (1995). **Rönesans İnsanı,** Ankara.

Neill, William H. (1985). **Dünya Tarihi,** (çev. Alaeddin Şenel), İstanbul.

Perry, M. (1990). **Western Civilization,** V.II, U.S.A.

Sabine, G. (1969). **Siyasal Düşünceler Tarihi, Yeniçağ,** C.II., (çev: Alp Öktem), Ankara.

Sarıca, M. (1987). **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi,** İstanbul.

Schilling, K. (1971). **Toplumsal Düşünce Tarihi,** (çev. Nihal Önol), İstanbul.

Şenel A. (1996). **Siyasal Düşünceler Tarihi. Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş,** Ankara.

Tanilli S. (1990). **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, XVI. ve XVII. Yüzyıllar,** C.III, İstanbul.

——————-(2002). **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası. 18. Yüzyıl: Aydınlanma ve Devrim,** C.IV, İstanbul.

——————(1994). **Voltaire ve Aydınlanma,** İstanbul.

——————(2004). **Uygarlık Tarihi,** İstanbul.

Tunçay, M. (1969), **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, Yeniçağ**, C.II, Ankara.

UYGARLIK TARİHİ

13

Amaçlarımız

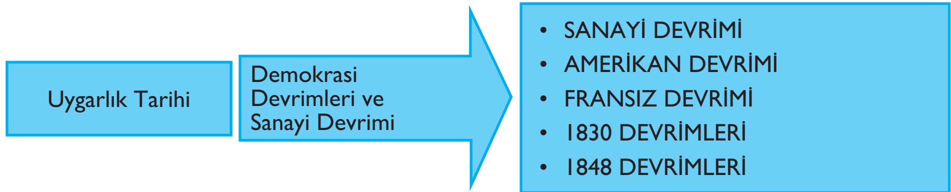
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Sanayi Devrimi'ni doğuran etmenleri ve yeni bir dünyanın oluşumundaki rolünü değerlendirebilecek,
- Amerikan Devrimi'ni hazırlayan şartları ve sonuçlarını tartışabilecek,
- Fransız Devrimi'ni doğuran nedenleri, devrimin aşamalarını ve uygarlık tarihi açısından önemini açıklayabilecek,
- 1830 Devrimlerini hazırlayan şartları, 1830 Devrimleri ve hareketlerinin Avrupa ülkelerini nasıl etkilediğini kavrayacak,
- 1848 Devrimlerini doğuran şartları ve sonuçlarını tanımlayacak bilgi ve becerilere sahip olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Devrim
- Sanayi
- Liberalizm
- Burjuvazi
- Yurttaş
- Ulusçuluk (Milliyetçilik)

İçindekiler



Demokrasi Devrimleri ve Sanayi Devrimi

SANAYİ DEVRİMİ



Sanayi Devrimi'ni doğuran etmenleri ve bu devrimin yeni bir dünyanın oluşumundaki rolünü öğreneceksiniz.

Tüm dünyada 19. yüzyılın başlarına kadar ekonomik hayat büyük ölçüde tarıma, küçük el sanatlarına ve ticarete dayanmaktaydı. Ekonomik hayatı, temel üretim aracı toprak ve ona bağlı faaliyetler belirlemekteydi. 18. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan yeni buluşlar, sanayinin bütün üretim süreçlerinde uygulandı. Buhar gücü ile çalışan makineler sayesinde, üretilen mal ve ürünlerde büyük üretim kapasitelerine ulaşıldı. Sanayi Devrimi terimi, kol gücünün yerine buharla işleyen makineler vasıtasıyla, kısa zamanda büyük üretim kapasitelerine ulaşan, fabrikalaşmış bir ekonominin doğurduğu sanayi, ticaret ve toplum yaşamında oluşan köklü değişiklikleri ifade etmektedir.

Sanayi Toplumu: Hemen her alanda üretim sürecinin makineleştiği ve toplum yaşamının da buna göre şekillendiği bir ekonomiye sahip toplum.

Sanayi Devrimi, tarım ekonomisi ve onun üretim ilişkileri yerine, arka planında sermaye ve makinelerin yer aldığı yeni bir ekonomik yaşama geçmeyi sağladı. İlk olarak İngiltere'de ortaya çıktığı gözlemlenen Sanayi **Devrim**i, kısa denilebilecek bir zaman diliminde Batı-Avrupa ülkelerine de yayıldı. Sonuçları bakımından günümüze kadar uzanan süreç boyunca da tüm dünyayı etkisi altına almayı başardı.

Devrim: Varolan siyasal, teknolojik vb. bir düzenin ortadan kaldırılıp, yerine yeni ve köklü değişiklikler içeren bir düzenin konmasıdır.

Sanayi Devrimi'nin İngiltere'de Doğuş Nedenleri

18. yüzyılın ortalarından itibaren İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin doğuşunu sağlayan pek çok faktörün bir araya geldiği görülür. Kısaca bunları sıralarsak:

- İngiltere, demokrasi tarihi bakımından Kıta Avrupa'sından farklı bir süreç yaşamıştır. 1215 Magna Charta ile başlayan ve 1689 "Haklar Bildirisi" nin kabulüne uzanan süreçte, Parlamento İngiltere'de kapitalist gelişimi ve serbest ticareti desteklemiştir.
- 16. yüzyılda İspanya'nın denizlerdeki hâkimiyetini yıkan İngiltere, Sanayi Devrimi'nin doğuşuna kadar, Denizlerdeki üstünlüğü sayesinde, büyük bir imparatorluk kurmuştu. İngiliz donanması ve güçlü ticaret filolarıyla, taşımacılık gelişmişti. Ticaret ve **sömürgecilik** yoluyla, İngiltere'de büyük servetlerin (sermaye) birikimi sağlanmış ve biriken servetler, 18. yüzyıl İngiltere'sinde *bankacılık* ve *borsa* gibi büyük finans kurumlarını geliştirmişti.

Sömürgecilik: Bir ülkenin, bir başka devleti veya toplumu siyasal bakımdan egemenliği altına alarak, doğal kaynakları ve pazarları üzerinde kendi çıkarları doğrultusunda hâkimiyet kurması.

Lonca: Aynı meslek grubuna bağlı zanaatkârların oluşturduğu, rekabeti önleyici şekilde kaynakların, üretimin, fiyatların kendi içlerinde sıkı bir disiplinle kontrol edildiği ve piyasa üzerinde devlet kontrolünü sağlar nitelikteki, mesleki birlik.

- 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın genelinde olduğu gibi İngiltere'de de hızlı nüfus artışı görülür. Artık kentlerde sanayi için gereken iş gücü hazırdı.
- 18. yüzyıla gelindiğinde İngiltere'de Ortaçağ kurumları olan **lonca** sistemine dayalı sanayi üretimi, yetersiz hâle gelerek işlevini yitirmişti. Loncalara bağlı çalışan zanaatkârlar, bağımsızlaştılar. Giderek *makinesiz, kol gücüne dayalı (manifaktur) üretim yapan imalathanelerde*, tüccarlar için bir arada çalışmaya başlamışlardı. Bu durum iş bölümünü ve ihtisaslaşmayı hazırlamıştı.
- İngiltere'nin Sanayi Devrimi öncesinde dünyanın en büyük sömürge imparatorluğu oluşu ona geniş ham madde ve pazar olanakları sağlamaktaydı.Genel nüfus artışının yarattığı talep patlaması yanında, gelişen orta sınıf ihtiyaçları çerçevesinde tüketim mallarına olan talep artışı gibi nedenler, üreticiler üzerinde talep baskısı yaratmakta ve onları üretimde gereken artışları sağlayacak yeni arayışlara yöneltmekteydi.
- İngiltere, makineleşmiş bir sanayi kurabilmek için gerekli olan kömür ve demir yönünden zengin yeraltı kaynaklarına sahipti.

İngiliz Sanayi Devrimi

Plantasyon: Sınai mallarının üretiminde kullanılan tarım ürünlerinin (pamuk, çay, kahve vb.) geniş ölçekli olarak yetiştirildiği işletme.

İngiltere'de Sanayi Devrimi, ilk önce *dokuma* ve *demir sanayiinde* gerçekleşmiştir. Tarihsel olarak, geniş otlaklarda hayvan yetiştiriciliği ve ona bağlı yün ile **plantasyonlardan** gelen pamuğa dayalı dokuma imalatı, İngiltere'de gelişkindi. Üretim, bütün aile bireylerinin katıldığı ev içi sanayisine dayalıydı. 18. yüzyıl ortalarına kadar İngiltere'de, büyük sömürgelere sahip olunmasına ve ticaretin çok canlı olmasına rağmen, gerek iç pazar ve gerekse geniş sömürge pazarları için yeteri kadar üretim yapılamamaktaydı.

19. yüzyılın başlarına kadar, gerekli üretim artışlarını sağlama konusunda, arayış çabasında olanların çoğu, makineler ve sanayi uygulamaları hakkındaki gerekli bilgilere sahip zanaatkârlardı. Bu yüzden üretim artışlarına yönelik ilk *buluş*lar da onlar tarafından gerçekleştirildi.

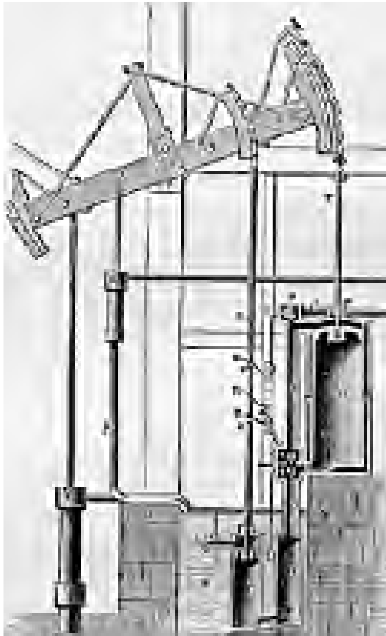
Dokuma sanayii açısından ilk önemli buluş, John Kay isminde bir dokumacı tarafından 1730'da "uçan mekik" adı verilen, yeni bir mekik bulunmasıydı. Yeni mekik, dokumacılar tarafından, kısa zamanda benimsenerek geniş bir kullanım alanı buldu. Bu sayede iplik oldukça hızlı dokunmaya başladı. Kumaşlar, eskiye oranla çok daha fazla miktarlarda dokunmaktaydı. Bu durum iplik sıkıntısına yol açtı. Özellikle 1750'lerden itibaren, dış pazarlardan gelen talep baskısı da iplik sıkıntısını artırmıştı.

Dokumacılar için gerekli ipliği hızla büküp, hazırlayacak bir makineyi 1764'te James Hargreaves isimli bir başka dokumacı icat etti. Bu yeni tezgahta, aynı anda on altı pamuk ipliği gerilebilmekteydi. 1784'te iğ sayısı seksene çıktı, yüzyılın sonuna gelindiğinde bu sayı 120'ye ulaşmıştı. Bu tezgâh sayesinde istenen miktarlarda iplik üretimine ulaşılmaktaydı. 1769'da Richard Arkwright (1732-1792) tarafından bulunan yeni bir makine, dokuma sanayiinde devrim yarattı ve seri imalata başlandı. Makine su gücüyle çalışmaktaydı.

Buna paralel olarak İngiltere'de ilk dokuma fabrikası 1771'de kuruldu. Dokuma tezgâhları su dolaplarıyla çalıştığı için sadece ırmak boylarına kurulabilmekteydi. 1785'e gelindiğinde James Watt'ın yaptığı ve buhar gücüyle işleyen motor, bir fabrikadaki bütün tezgâhları çalıştırabilmekteydi. Artık ev içi sanayi ya da sadece ırmak boylarında çalışabilen tezgâhlar yerine, kentlerde içinde büyük makinelerin çalıştırılabileceği binalar, yani *fabrikalar* açılabilir ve büyük ölçekli üretim yapılabilirdi.

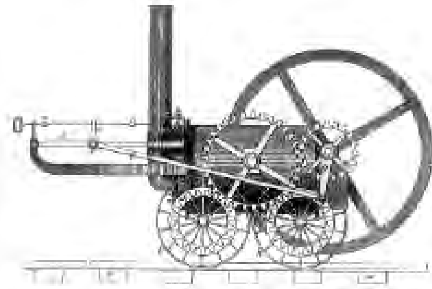
Çeyrek yüzyıl içinde İngiltere'de dokuma sanayii, fabrikalaşma ile birlikte müthiş bir sıçrama gösterdi. İngiltere'nin ihracat hacmi 1780'lerde, Hargreaves Tezgâhı'nın bulunmasından önceki, yani 1760'lardaki hacminin dört katına çıkmıştı. 1760'larda İngiltere'nin dış satımında, yıllık 250.000 sterlinlik bir paya sahip olan dokuma sanayii, 1780'lerde yıllık beş milyon sterlini aşan bir paya sahip oluyordu.

Resim 13.1



James Watt'ın Buhar Makinası
Resim 1-a

Kaynak: *http://jquarter.members.beeb.net/morejwatt.htm*



1804'de Richard Trevithick'in(1771 – 1833) yaptığı dünyadaki ilk lokomotif
Resim 1-b

Kaynak: *http://www.geocities.com/Athens/Acropolis/6914/trevie.htm*

18. yüzyılın son çeyreğinde üretim teknolojisi önemli ölçüde değişen bir diğer İngiliz sanayi kolu, demir sanayiiydi. 1709'da Abraham Darby, sınırlı bir kaynak olan odun kömürü yerine, kok kömürü kullanarak *demir* elde etmeyi başarmıştı. Kömür, odun kömürüne göre yavaş yanan bir yakıt olup, yanması sırasında gereken hava basıncı için su gücünden faydalanılmaktaydı. 1775'te James Watt'ın buhar makinesini bulmasıyla beraber demir sanayii, odun ve suya olan bağımlılığından kurtularak, kömür ve kaliteli demir cevherlerinin bulunduğu yerlere taşınabildi. Kaliteli demir üretimindeki gelişmelere paralel olarak demirden, 18. yüzyılın son çeyreğinde köprü, bina gibi inşa işlerinde geniş ölçüde yararlanılmaya başlanmıştır. 19. yüzyılın ortalarına doğru demiryolları, lokomotifler, gemiler, çeşitli makineler, hava gazı sistemleri vb. alanlarda demir, yoğun olarak kullanılacaktır.

James Watt'ın buhar makinesi tıpkı dokuma sanayiinde olduğu gibi demir sanayiinin teknolojisinde de devrimsel bir etki yaptı. Buhar gücünün bu iki sektörde ortaya çıkardığı şaşırtıcı sonuçlar dışında, ilk buluşların tetikleyici etkisiyle, 19. yüzyıl boyunca teknolojik gelişmeler hemen her alanda devam etti. Maden sanayii, kimya sanayii, dokuma sanayii vb. bütün sanayi kollarında ve teknolojik gelişmelere bağlı alanlar olan tarım, ulaşım ve haberleşmede de ilerlemeler görülecektir. 1807'de Amerikalı Robert Fulton buhar makinesini gemilere uyguladı. 1825'te demir raylar üzerinde yürüyen ve buhar kuvvetiyle çalışan ilk lokomotif çalışmaya başladı. 1844'lerden itibaren Samuel Morse'un telgrafı, 1876'dan itibaren Alexander Graham Bell'in telefonu Avrupa toplumlarını, sanayi öncesi dönemle kıyaslanmayacak şekilde değiştirdi.

Sanayinin ve ulaşımın makineleşmesinden ilk olarak faydalanan İngiltere olmuşsa da, Belçika, Fransa ve Birleşik Amerika da kısa zamanda bu yarışa katıldılar. 19. yüzyılın ortalarında Almanya sanayileşme yarışına girerken, onu İtalya, Avusturya ve İskandinav ülkeleri izledi. Böylece Batı Avrupa, dünyanın fabrikası hâline geldi. 1870 yılı itibarıyla İngiltere, Almanya, Belçika, Fransa, İtalya ve İsveç dünya imalat üretiminin %61'ini Amerika Birleşik Devletleri ise %23'ünü gerçekleştiriyordu. Sanayileşen ülkeler, denizaşırı ülkelerden, bir yandan ticaret ve sömürgecilik yoluyla gıda maddeleri ve sanayileri için ham madde alırken, diğer yandan da imal edilmiş (mamül) maddeler ile hizmetleri sattılar. Bu ticari faaliyetler sonucunda Batı Avrupa, o zamana kadar hiç erişilmemiş bir refah düzeyine ulaştı. Sanayileşmesini tamamlayan ülkelerde refah artmakla beraber, yeni toplumsal sınıflar da ortaya çıktı. Dünya, bir yandan sanayi toplumu olma özellikleri nedeniyle sınıfsal çelişkiler yaşarken, bir yandan da sanayileşen ülkelerin birbirleriyle giriştikleri müthiş bir rekabetin alanı oldu.

Sanayi Devrimi'nin Sonuçları

Ortaya çıktığı tüm ülkelerde hemen hemen aynı özellikleri gösteren Sanayi Devrimi'nin, birdenbire ve belli bir süreçte veya tek bir olayın sonunda varolduğunu söyleyemeyiz. Ancak "Sanayi Devrimi" adıyla nitelendirilebilecek özel bir gelişme biçimi, sanayileşen toplumların ekonomik ve sosyal yapılarında belirgin ve gözlemlenebilir sonuçlara yol açarken, uluslararası ilişkiler açısından da dünyayı derinden sarsan etkiler yarattı. Bu sonuçlara gruplandırarak bakarsak:

Ekonomik

- Sanayileşen ülkelerde modern bilim ve tecrübi bilgilerin, pazar için, üretim süreçlerinde geniş çaplı ve sistematik olarak uygulanması
- Ekonomik faaliyetlerin, aile içi veya yerel kullanımlardan daha çok, ülke düzeyinde ve uluslararası pazarlara yönelik oluşu ve giderek ihtisaslaşması
- Üretim birimlerinin şahsi olmaktan çıkarak, ortaklık vb. yollarla büyük sermaye yatırımı gerektiren teşebbüslere ve fabrikalaşmaya dayanması
- Sermayeye dayalı üretim süreçlerinin yoğun ve yaygın kullanımı
- İş gücünün, temel malların üretimi yerine mamül mallar ve hizmetlerin üretiminde yoğunlaşması

Toplumsal

- Tarım tekniklerindeki iyileştirmeler ve makineleşme sonucu işsiz kalan veya topraksız nüfusun, kırsal alandan kentlere yönelmesi ve kentlerin nüfusunun yoğunlaşması
- Ortaya çıkan sermayeye dayalı üretim araçlarının sahipliğinin ya da bu araçlarla olan ilişkilerin belirlediği, yeni mesleki ve sosyal sınıflar olarak burjuvazi sınıfına sanayicilerin katılması ve sanayi öncesinde de varolan işçilerin, sanayileşmeye (fabrikalaşma) paralel olarak, önemli bir toplumsal sınıf olarak ortaya çıkması

Uluslararası İlişkiler

19. yüzyıl boyunca sanayileşen Avrupa devletleri arasında, yeni ham madde kaynakları ve pazar arayışı nedeniyle, büyük bir rekabet doğdu. Uluslararası rekabet sonucu, bölgesel çatışmalar dışında, 19. yüzyılın sonuna doğru gerginlik son noktasına vardı ve 20. yüzyılın başında I. Dünya Savaşı'nı ve akabinde de II. Dünya Savaşı'nı doğurdu.



Sanayi Devrimi ilk kez nerede ve hangi koşullar altında ortaya çıkmıştır?

AMERİKAN DEVRİMİ



Amerikan Devrimi'ni hazırlayan şartları ve sonuçlarını öğreneceksiniz.

Amerika Kıtası'nın keşfi sonrası Avrupalı sömürgeci ülkeler İspanya, Fransa ve İngiltere Amerika Kıtası'nda yeni koloniler kurdular.

İngiltere 1607'de ilk ticaret kolonisini Virginia'da kurdu. İngiltere'den gelen göçmenler, bu yeni kıtaya yerleşmek suretiyle, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na kadar olan dönemde 13 koloni kurmuştu. Zamanla bu koloniler, İngiltere Krallığı'na bağlı sömürgeler hâline geldiler.

Kuzey Amerika'da oluşan bu 13 koloni halkı, diğer devletlerin kurduğu sömürge koloniler halkından önemli farklılıklar göstermekteydi. Diğer sömürgeci devletlerin kurdukları kolonilerden farklı olarak, İngiliz göçmenlerin yerleşerek oluşturdukları İngiliz kolonileri, Avrupa tipi bir toplumun yeni bir coğrafya üzerinde farklı bir örgütlenmesiydi.

Yine bu kolonilerin halkı, İngiliz ve diğer Avrupa halkları gibi monarşik bir idareye yakın olmaktan daha çok, temelini eşitlik ve özgürlük kavramlarının oluşturduğu liberal düşüncelere sahiptiler. Yeni Dünya'ya gelen bu göçmenlerin büyük çoğunluğu aynı zamanda, 16. ve 17. yüzyıllarda İngiltere'de kilisede reform yapmaya çalışan, *Tanrı önünde eşitlik* ilkesine inanmaları nedeniyle eşitliğe bağlı ve dinî kuralların basitleştirilmesini isteyen, *Prütan* hareketinin takipçisiydiler. Demokratik ilkeler ve uygulamalar, bu koloniler halkının yönetim tarzını oluşturmuştu. Amerika Kıtası'nın, kuzey bölgelerindeki bu serbestlik ortamı, özerk devletler kurma düşüncesini geliştirmiştir. Çoğunluğunu Prütanların oluşturduğu koloniler, eşitlikçi inançlarının etkisiyle, Kuzey Amerika'daki *çoğunluğa dayalı* ilk siyasal yönetimi kuracaklardır.

İngiltere'nin kendine bağlı kolonilerde, siyasi bakımdan, müdahalesinin sınırlı oluşu da, Amerikan Devrimi'nin gerçekleşmesinde bir etmen olarak kaydedil-

melidir. İngiltere'nin, kolonilerin yönetimi bakımından müdahalesi, kolonilerin başına birer vali ataması yapmakla sınırlıydı. Bu kolonilerin hepsinin birer anayasası niteliğinde, özgürlük belgeleri bulunmaktaydı. Koloniler daha ilk kuruluşlarında, özgürlüklerinin bir teminatı olarak, bunu yazılı bir belge hâline getirmeğe çalışmışlardı.

1215 tarihli *Magna Carta Libertium*'u tanıyan bu göçmen koloniler halkı, vergiler konusunda oldukça hassastı. İngiltere'ye bağlanmalarından sonra da, koloniler halkının seçtiği yasama meclisleri ile kralın tayin ettiği valiler arasında, vergilerin toplanması ve harcanmasının kontrolü konularında zaman zaman da mücadeleler olmuştu.

Bağımsızlık Savaşı

İngiliz kolonileri, yine bir vergi sorunundan doğan anlaşmazlık sonucu, İngiltere'ye karşı ayaklanarak bağımsızlıklarını kazanacaklardır. Olayların başlangıcı Fransa ve İngiltere'nin, Amerika kolonileri üzerinde denetim kurmak için giriştikleri mücadelede yatar. Bu mücadele, 7 Yıl Savaşları (1756-1763) sonunda, Fransa'nın yenilgisiyle neticelendi. Yürütülen bu savaş, İngiliz mali sisteminde sıkıntı doğurmuştu. İngiltere mali sıkıntıyı çözebilmek için, kolonilere yönelik olarak, yeni düzenlemelere gitti.

İngiliz Parlamentosu, koloniler için 1764'te *Şeker Kanunu* adını taşıyan bir kanun yayınladı. Kanuna göre, İngiliz yönetimi altında olmayan bölgelerden yapılacak rom içkisinin ithali yasaklanmakta ve şeker pekmezi üzerinden küçük bir gümrük vergisi alındıktan başka, şaraplar, ipekliler, kahve vb. lüks mallara gümrük vergisi konmaktaydı. Bu olay, koloniler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Şeker Kanunu, tüccarlar, koloni meclisleri ve mitingler yoluyla da halk tarafından protesto edilmiştir. Samuel Adams gibi koloni avukatları bu durumu "temsil edilmeksizin vergilendirme" olarak tanımlamaktaydılar. Aynı yıl çıkarılan "Kâğıt Para Kanunu" ile kolonilerin çıkaracağı kâğıt paralar da geçersiz sayıldı. 1765'te çıkarılan "Asker Konaklama Kanunu"da koloniler halkı tarafından yine hoşnutsuzlukla karşılandı. Bu kanuna göre koloniler, kendi bölgelerine yerleşen Britanya askerlerinin yiyecek ve barınmalarını sağlamakla yükümlü kılındılar.

Birbirinin peşi sıra çıkan bu kanunlara karşı, kolonilerde genel hoşnutsuzluk havası doğmakla beraber, asıl muhalefeti doğuran 1765 tarihli *Damga Pulu Kanunu* oldu. Bu kanuna göre, resmî makamlardan verilecek belgelere damga pulu yapıştırılması zorunluluğu getiriliyordu. 13 kolonide birden şiddetli protestolar ortaya çıktı. Boston'da halk sokaklara dökülürken, Virgina Meclisi *temsil edilmeksizin vergilendirmenin* kolonilerin özgürlüğünü tehdit ettiğine dair, pek çok karar almıştı. Massachusetts Meclisi, bütün Amerikan kolonilerini *Damga Pulu Kanunu'nun kendilerine yönelttiği tehditi* görüşmek üzere 1765 Ekiminde New York'ta toplantıya çağırdı.

Dokuz koloniden gelen 27 delege ile toplanan kongre, Amerikan halkının insiyatifiyle toplanan, ilk koloniler arası kongreydi. Birçok tartışmalardan sonra New York Kongresi, "kolonilerde kendi meclisleri dışında hiç kimsenin vergi koyamayacağı" kararını aldı. Kolonilerle İngiltere arasında asıl tartışma konusu, *Temsil İlkesi*'nden doğmaktaydı.

İngiliz Parlamentosu, 1766'da *Damga Pulu Kanunu*'nu kaldırmak ve *Şeker Kanunu*'nda iyileştirmelere gitmek zorunda kaldı. Koloniler kararı sevinçle karşıladılar. Ancak bu durum geçici bir barış olmaktan öteye gidemedi.

1767 yılında İngiltere Maliye Bakanı Charles Townshend yeni bir mali program tasarısı hazırladı. Bu tasarıda Amerikan ticaretinden daha fazla vergi alarak, İngiltere'deki vergi mükelleflerinin yükümlülüğünü hafifletmeyi düşünmüştü. Bu amaçla Amerika Kıtası'ndaki gümrük kontrollerinin sıkılaştırılması, İngiltere'den kolonilere ihraç edilmekte olan kağıt, cam ürünleri, boya ve çay üzerine de ihraç vergileri konulması kararları alınmıştı. Böylece kolonilerde görev yapan İngiliz memurlarının masraflarını karşılamak amacındaydı. Yine Townshend'in önerdiği başka bir kanun tasarısıyla da, kolonilerin üst mahkemelerine, gerektiği zaman, istenilen yerde arama tarama yapma yetkisi verilmekteydi. Özellikle bu arama tarama sistemi, koloniler tarafından büyük hoşnutsuzlukla karşılanmıştır.

Tüccarlar tarafından ithalat, boykotla karşılanmıştı. Tepkilerin önderliğini Massachusetts Kolonisi yürütmekteydi. Bu nedenle İngiltere, Mart 1769'da Massachusetts'i asi ilan etti. Bunun yanında *çay* dışında, diğer ürünler üzerindeki ithal vergilerini kaldırdı. Kolonilerde ithalata konan vergi nedeniyle, çayın fiyatı iki misline çıkmış, İngiltere'den ithal edilen çaya talep azalmıştı. Buna karşın İngiltere'de çay stokları artmıştı. Bu yüzden İngiliz hükümeti 1773'te, çaydan aldığı ihracat vergisini düşürerek, kolonilere çay ihracatını arttırmak istedi.

1773'te Doğu Hindistan Şirketi, İngiliz Hükümetine başvurarak, bütün kolonilere ihraç edilen çayların ihraç tekelini aldı. Şirket çaylarını, kolonilerde kendi memurları vasıtasıyla normal fiyatlardan çok daha ucuza satma yoluna gitti. Çay boykotundan itibaren kolonilerde kaçak çay ticareti yapan tüccarlara büyük bir darbe indirilmekteydi. Bu tüccarlar da giderek, kolonilerin bağımsızlığını isteyen vatansever gruba katıldılar. Şirketin İngiltere'den getirdiği çaylar, ya depolanmakta ya da İngiltere'ye geri gönderilmekteydi. Karşılıklı gerginlikler sonucu, nihayet 16 Aralık 1773 gecesi Boston Limanı'nda demirlemiş bulunan, çay yüklü üç İngiliz gemisine girilerek, çaylar denize dökülmüştü. İngiltere bu hareketi cezalandırmak amacıyla 1774 Martında *Boston Liman Kanunu*'nu yayımladı. Boston Limanı her türlü ticarete kapatıldı.

Parlamentonun bu sert kanunlarına karşı, koloniler arası haberleşme daha canlı bir şekilde faaliyete geçti. Çeşitli toplantılar düzenlenirken, gazetelerde de çeşitli yazılar kaleme alınarak, İngiltere karşıtı hareket büyüdü. Virginya, bütün kolonileri Amerika'nın birleşik menfaatleri için bir kongreye davet etti. 5 Eylül 1774'te Philadelphia'da toplanan *Birinci Continental (kıtasal) Kongre* adını taşıyan kongrede, George Washington, Benjamin Franklin ve John Adams gibi kişiler de delege olarak bulunmaktaydılar. Kongre, Massachusetts'in Boston Liman Kanunu'na direnişini destekleyerek, bir yıl süre ile İngiltere'den ithalat ve ihracatı durdurma kararı aldı.

Philadelphia Kongresi üzerine İngiltere, kolonilerde askerî tedbirlere yöneldi. Ortaya çıkan bu gerginlik içinde 18 Nisan 1775 sabahı Boston'da İngiliz askerleriyle halk arasında ilk silahlı çatışmalar başladı. Çatışmalarla birlikte 10 Mayıs 1775'te yine Philadelphia'da *İkinci Continental Kongre* toplandı. Kongre *Amerikan Kıta Ordusu* adıyla bir ordu kurulmasına ve ordunun komutanlığına da George Washington'un getirilmesine karar verdi.

Bu askerî hazırlıklara rağmen, gerek Kongre'ye katılan koloni temsilcileri ve gerekse Amerikan halkının büyük çoğunluğu tarafından, İngiltere'den tamamen kopmak fikri tam olarak benimsenmemişti. Ancak çarpışmalar devam etti ve Amerika'ya 1774'te gelen siyasal bir teorisyen olan Thomas Paine'nin 1775'de yayınladığı *Sağduyu* adını taşıyan 50 sayfalık broşürü, bağımsızlık taraftarlarını güçlendirdi. Thomas Paine, soydan geçme krallık sistemini saçma olarak nitelerken, despotik

bir yönetim altında yaşamanın alternatifinin, kendi kendini yöneten bağımsız, özgür ve bolluk içinde yaşayan bir cumhuriyet olduğunu söylüyordu. İngilizlerle yürütülen silahlı savaş süreci de, giderek kolonilerde bağımsızlık fikrini iyice belirgin hâle getirdi.

7 Haziran 1776'da Virginya, Kongre'ye bağımsızlık kararı alınmasını teklif etti. Kongre, bağımsızlık ilkesini kabul etti. Tasarının kabulü üzerine, alınan bağımsızlık kararının nedenlerini açıklamakla görevli Thomas Jefferson başkanlığında, bir heyet oluşturdu. T. Jefferson'un hazırladığı bildiri 4 Temmuz 1776'da Kongre tarafından kabul edildi.

Bağımsızlık Bildirisi, demokrasi tarihi açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bir siyaset belgesinde ilk kez, insanların doğuştan bazı haklara sahip oldukları vurgulanarak, özgür ve demokratik bir yönetimin temel ilkeleri ortaya konulmaktaydı. Bildirinin temel esasları şu şekilde tanımlanabilir:

- Tüm insanlar eşit yaratılmışlardır.
- İnsanların doğuştan sahip oldukları,vazgeçilemez ve devredilemez bazı hakları vardır. Bunlar; yaşama, özgürlük ve mutluluğa erişme haklarıdır.
- Devletler bu hakları korumak adına insanlarca kurulmuştur. Yöneticiler, yönetme gücünü yönetilenlerin onayından alırlar.
- Eğer herhangi bir hükümet şekli, bu amaçlara aykırı hareket ederse, bu yönetimi düşürmek ya da değiştirmek, yeni bir yönetim kurmak halkın hakkıdır.

Bildirinin son kısmında ise despotizme karşı koloniler halkının, *Amerika Birleşik Devletleri* adıyla bağımsız bir devlet kurmaya karar verdiği ifade edilmekteydi. Amerikan Bağımsızlık Bildirisi, yukarıda söylenen temel ilkeleriyle, dünyadaki diğer milletlere, demokrasi yolunda örnek oluşturan bir ilk belge özelliğini taşımaktadır.

Yürütülen askerî mücadele nihayet 19 Ekim 1781'de İngiltere'nin yenilgisiyle sonuçlandı. 3 Eylül 1783'te İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri'ni tanımak zorunda kaldı.

SIRA SİZDE 2 

Amerikan Kolonilerini bir siyasal devrim sürecine yönlendiren ve Amerikan Devrimi'ni yaratan temel siyasal anlayış nedir?

FRANSIZ DEVRİMİ



Fransız Devrimi'ni doğuran nedenleri, devrimin aşamalarını ve uygarlık tarihi açısından önemini öğreneceksiniz.

Liberalizm: Temelinde "özgürlük" kavramının şekillendirdiği, düşünce özgürlüğü çerçevesinde, bireylerin ifade özgürlüğünü, sınırlamalar olmaksızın özel girişimciliğin ve serbest piyasa koşullarının ekonomik alanda geçerliliğini sağlamayı amaçlayan ve bu amaçların gerçekleşmesine yönelik olarak, toplumsal yaşama devlet vb. kurumların müdahalelerini en asgari seviyede tutmayı ve hukukun üstünlüğünü esas alan bir toplum düzenini hedefleyen öğreti.

Fransa'da 1789-1799 yıllarını kapsayan, burjuvazinin önderliğinde feodal yapılanmaya ve mutlak monarşiye son vererek, ülkenin siyasal ve toplumsal yapısının temellerini değiştiren ve ülkenin birliğini kuran, siyasal ve toplumsal değişim sürecine "Fransız Devrimi" denmektedir.

Fransız Devrimi, bir yandan burjuvazinin (bu sınıfın dünya görüşü) iktidara gelişine sahne olurken, bir yandan da zafer kazanan **liberalizm** çerçevesinde, dünyada ulusçuluk ve ulus devlet düşüncesinin gelişmesine neden oldu. 1789 Fransız Devrimi uygarlık ve dünya tarihi bakımından, kendisinden sonraki dönemin olaylarını öyle derinden etkilemiştir ki, onu ve etkilerini göz önüne almadan bugünün dünyasını anlamak mümkün değildir. Bu nedenledir ki, Yeniçağ'ı kapatan ve Yakınçağ'ı başlatan olay olarak kabul edilir.

Fransız Devrimi'nin Düşünsel ve Sosyoekonomik Nedenleri

Fransa, yüzlerce yıldan beri krallar tarafından, *mutlak monarşi* anlayışıyla yönetilmekteydi. Mutlak monarşi anlayışı ise, kralın *egemenlik hakkını Tanrı'dan aldığı ve hiçbir güce karşı sorumlu olmaksızın, halkını yönetme hakkı olduğu* kabulüne dayanmaktaydı. Krallar, asiller ve din adamlarına dayanarak Fransa'yı yönetmekteydiler.

Fransız Devrimi öncesi, özellikle Fransız düşünürlerince, Aydınlanma Felsefesi'nin bir ürünü olarak aklın ışığında insanlar için en iyi yönetim biçiminin bulunabileceği inancı, mutlak monarşi anlayışını temelinden sarsmıştı. Öte yandan Fransa'nın mali durumu ve ekonomisinin içinde bulunduğu şartlar, Fransa'da bir devrimin gerçekleşmesi için gerekli altyapıyı hazırlamıştı.

Sosyal Nedenler

Fransa'da Devrim öncesi dönemde toplumsal yapıya bakıldığında, sınıf esası üzerine kurulduğu görülmektedir. Mevcut hukuk düzeni içinde Fransız toplumu, asiller, ruhban ve halk (Tiers-Etat) olmak üzere üç sınıfa ayrılmakta ve tüm bu sınıfların üzerinde de kral ve hanedan üyeleri gelmekteydi. Bu üç sınıf birbirlerinden, hukuki bakımdan sınıflarına tanınan ayrıcalıklara (imtiyaz) göre ayrılıyordu. Fransa'da 25 milyonluk nüfusun 23 milyonunu halk sınıfı oluşturmaktaydı.

Bu üç sınıftan, ayrıcalık bakımından, en geniş haklara sahip olan sınıf olan asillerin sayısı üç yüz elli bin kişiye yakın olup, nüfusun % 1,5'ini oluşturmaktaydı. Temel üretim aracı olan toprakların büyük bir kısmına sahip olan asiller, toprakları üzerinde çalıştırdıkları köylülere sayısız feodal yükümlülükler yüklemişlerdi. Öte yandan krallığın ağır vergilerini de köylülere ödettirirlerdi. Buna karşılık, asiller hiç vergi ödemezdi. Sivil ve askerî yüksek dereceli görevler ise sadece asillere aitti.

Kiliseler vasıtasıyla ruhban sınıfı, ülkedeki toprakların dörtte birine sahipti. Ruhban sınıfı da geniş bir vergi muafiyetine sahipti. Elde edilen büyük gelirlere karşılık, hemen hemen hiç vergi ödememekteydiler.

Halk sınıfı ise nüfusun büyük çoğunluluğunu oluşturan köylüler, bankacılar, tüccarlar, sanayiciler gibi büyük sermaye sahiplerinin oluşturduğu burjuvalar, doktor, avukat, küçük memurlar, aydınların oluşturduğu küçük burjuvalar ile sanatkârlar ve işçiler gibi çok çeşitli gruplardan oluşmaktaydı. Hukuki bakımdan üçüncü sınıfın ortak özelliği, bütün vergileri bu sınıfın ödemesiydi.

Feodal üretim tarzına uygun olarak, eşitsizlik temelinde kurulan bu toplum yapısı doğal olarak, bünyesinde ayrıcalıksız sınıfın, ayrıcalıklara sahip sınıflara ve krallığa karşı her zaman tepki duyulan bir ortamı hazırlamaktaydı.

Düşünsel Nedenler

Fransa'da devrimi hazırlayan şartlara bakıldığında, XVIII. yüzyıl Aydınlanma düşünürlerinin, Fransa'da devrimin düşünsel altyapısını hazırladıkları görülür. Liberal düşünürler, mutlakiyetçi yönetim yaklaşımına karşı yürütülen bu düşünsel mücadelede, Fransa'nın sınıflı yapısını, kurumlarını ve nihayet krallığını incelemişler ve İngiltere'yi örnek alarak kralın yetkilerinin sınırlandırılmasıyla, Fransız toplumuna dayanan ve özgür bir yönetimin kurulmasını istemişlerdi.

Montesquieu (1689-1755) *"Kanunların Ruhu"* isimli eserinde Fransa'da dinsel, siyasal ve sosyal kurumları incelemiş ve *mutlak monarşi* yerine *anayasalı bir monarşi*yi savunurken, devlet iktidarını oluşturan *yasama, yürütme* ve *yargının* (kuv-

vetler ayrılığı esası) birbirinden bağımsız olması gerektiğini söyleyerek Fransa'da mutlak monarşi rejimine karşı ilk darbeyi vurmuştu.

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) ise *"Toplum Sözleşmesi"* isimli eserinde, insanların devleti kendi aralarında yaptıkları bir sözleşmeyle oluşturduklarını ve kendi özgür iradeleriyle kurduklarını belirtmekteydi. Böylece egemenliğin kaynağı ilahî olmaktan çıkmaktaydı. Kralın tanrısal egemenliği yerine, *halk egemenliği* düşüncesi getirilerek, Fransa'da rejime yönelik ikinci büyük darbe vurulmaktaydı.

Diderot (1713-1784) ise, ilk cildi 1751'de yayınlanan *"Ansiklopedi"*sini 1764'te tamamladı. Avukat, hekim, profesör, rahip, akademisyen, sanayici, üretici pek çok kişinin yazımına katıldığı "Ansiklopedi"de, esaret, adaletsizlik, vergi vb. dönemin kavramları açıklanırken, halkın eğitilmesi amaçlanmıştı.

Voltaire (1699-1778) ise, kilisenin ve Katolikliğin bağnaz etkisine karşı savaş açmıştı. Bağnazlıktan arınmış bir din ile birlikte soylularla, kilisenin imtiyazlarının kaldırılması talebi yanında, vicdan ve düşünce özgürlüğünü savunmaktaydı.

18. yüzyıl filozoflarının "akıl" önderliğinde, geleneklere dayalı mutlak monarşi rejimini sert bir eleştiriye tabi tutan düşünceleri, ekonomik bakımdan giderek zengin ve etkin bir sınıf olarak ortaya çıkan burjuvazi ve halkın geniş bir kısmı tarafından benimsenmişti.

Düşünsel bakımdan önemli bir etkisi bulunan diğer bir unsur da Amerikan Devrimi'dir. Fransızlar, Aydınlanma düşünürlerinin ileri sürdükleri düşüncelerin, Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ile gerçekleşebildiğini, bir halkın özgürlüklerini ve haklarını korumak için kendi kralına karşı gelerek, despotizme karşı yapılan mücadeleyi kazandıklarını görmüşlerdi.

Ekonomik Nedenler

Devrim öncesi Fransa'da sosyal yapılanma ile Fransız ekonomisi artık uyum göstermemekteydi. Sanayi alanındaki teknik gelişmeler, Fransa'da üretim artışına neden olurken, tüccar ve sanayicilerin zenginleşmesine neden oldu. Burjuvazi adını alan bu sınıf, Fransa'daki toplumsal ve ekonomik hayat içinde gücü ve etkisi artmakla beraber, siyasal bakımdan hiçbir söz hakkına sahip değildi. Ayrıca gelişen ekonomik yaşam içerisinde, feodal ekonominin sınırlandırıcı etkileri de, burjuvazinin gelişimine engel olarak görülmekteydi. Örnek vermek gerekirse, Fransa'nın güneyinde yapılan şaraplar, şarabın yapımından önce ve sonra yerinde ödenen vergilere rağmen, ayrıca Paris'e getirilinceye kadar da kırk ayrı gümrükten geçmek zorundaydı. İç gümrükler yüzünden ticaret gelişememekteydi. Devletin, asillerin, piskoposların, manastırların kendi topraklarından geçiş karşılığında aldığı bu vergiler (iç gümrükler), Fransa'nın ekonomik birliğini de önlemekteydi.

Öte yandan kentlerde meslek loncaları, krallık için önemli gelir kaynağı olup, oldukça sıkı kontrole tabi tutulmaktaydı. Dolayısıyla loncalara dayalı üretim anlayışı, sanayi ve ticaretin serbestçe gelişimini engelleyici bir durumdaydı. Burjuvazinin ekonomik hayat içerisindeki ağırlığına rağmen, siyasal düzlemde ise belirleyici olanlar, asiller ve ruhban sınıfıydı. Doğaldır ki burjuvazi, ekonomik gücüne paralel şekilde, siyasal hayatta da etkili olma fırsatı aramaktaydı. Öte yandan özellikle Fransa'da 1785-1789 yılları arasındaki genel fiyat artışlarının %65'e ulaşması ve en fazla yükselişlerin ise gıda maddeleri üzerinde görülmesi, yoksul geniş halk kütlelerinde büyük huzursuzluk yaratmıştı.

Mali Nedenler

1756 yılına kadar Fransız maliyesi oldukça dengeli bir durumdadır. Ancak İngiltere ile yapılan 7 Yıl Savaşları'ndan sonra Fransa büyük ve kronik denilebilecek bütçe açıklarıyla karşılaşmaya başlamıştır. XV. Louis'in ölümünden sonra 1774'te Fransa Kralı olan XVI. Louis ile karısı Marie-Antoinnette, karşılaşılan bütçe açıklarının oluşumunda büyük pay sahibiydiler. 7 Yıl Savaşları'ndaki hezimetinin intikamını İngilizlerden almak isteyen Fransa, Amerikan bağımsızlık hareketine, maliyeti tahminen bir buçuk-iki milyar frank arasında olan, askerî harcama ve mali yardımda bulunmuştu.

1789 yılı itibarıyla devlet borçlarının miktarı, dört buçuk milyar frangı bulmuştu. Elde bir devlet bütçesi olmadığı için iç borçlanma ile sağlanan gelirlerin nerelere harcandığı da belli değildir. Ancak borçlanılan bu paranın büyük bir kısmının, Kral ve Kraliçe'nin masrafları ile kalabalık saray memurlarına ve Versailles (Versay) Sarayı'nda yaşayan asiller grubuna harcandığı şüphesizdi.

Devrimin Başlangıcı ve Gelişimi

Fransa'da 1787'de başbakanlığa getirilen Brienne yeni vergi kanunları çıkarmak isteyince, kral 1614 yılından beri toplanmayan sınıflar meclisi olan *Etats Généraux* (Eta jenero)'u toplantıya çağırmak zorunda kaldı.

Fransa'nın tarihi bakımından önemli yeri bulunan Etats Généraux gerçekte temsilî bir danışma meclisi niteliğindeydi. Şubat 1789'da yapılan seçimler sonucunda Etats Généraux'a seçilen üyeler, XVI. Louis'in davetiyle 5 Mayıs 1789'da Versailles Sarayı'nda toplandılar.

Etats Généraux, 279 asil, 291 ruhban ve 584 halk sınıfının temsilcilerinden oluşmuştu. Kral, meclisi açış konuşmasında, meclisin görevinin ülkenin içinde bulunduğu mali darlığa çözüm bulmak olduğunu söylemekteydi. Meclis, çalışmalarına başlar başlamaz, alınacak kararlarda oylamanın nasıl yapılacağı konusunda anlaşmazlık doğdu. Halk sınıfının temsilcileri, ferdî oy esasının kabulünü isterken, asiller her sınıfın bir bütün olarak kabul edilmesini ve buna göre oylamaların yapılmasını istemekteydi. Böylece asiller ve ruhban sınıfının iki oyuna karşılık, halk sınıfının bir oyu olacaktı.

Bu tartışmalar süresince kral, tavrını asiller yönünde belli etmekteydi.Tartışmaların uzayacağını düşünen halk temsilcileri, 17 Haziran 1789'da Fransa'nın %96'sını temsil ettiklerini belirterek, kendilerini *Ulusal Meclis* (Assemblée Nationale) ilan ettiler.

Ulusal Meclis'in ilk kararı da, Fransız ulusunun genel iradesini temsil etme hakkının bu meclise ait olduğu ve meclisin iradesi olmaksızın hiç kimsenin vergi koyamayacağına dairdi. 20 Haziran 1789'da meclis üyeleri çalışmak için toplantı salonuna gittiklerinde, salonun kral tarafından kapatıldığını gördüler. Meclis üyeleri bir anayasa yapıncaya kadar dağılmamaya yemin ettiler. Bu engelleme girişimine rağmen, meclis üyeleri çalışmalarına devam ettiler. 27 Haziran 1789'da kral, üç sınıfın üyelerinin oluşturduğu bu meclisi bir Ulusal Meclis olarak tanımak zorunda kaldı.

Gelişen olaylar nedeniyle kral, kendisini güvende hissetmemekteydi. Bu yüzden Paris'e yabancı uluslardan toplanan askerleri getirtmeye çalışıyordu. Bu olay kralın yetkilerinin sınırlandırılması düşüncesini mecliste doğurdu. Amaç krallığın ortadan kaldırılması değildi. Meclisin amacı kralın yetkilerini sınırlamak yanında, Fransız ulusunu oluşturan bireylerin özgürlüklerini ve haklarını yazılı bir belgeye geçirerek güvenceye almaktı. Meclis artık vergi konusunu bir tarafa bırakarak, bir

anayasa hazırlama çalışmasına girişti. 9 Temmuz 1789'da da Ulusal Meclis, kendisini *"Kurucu Meclis"* (Assemblée Constituante) olarak ilan etti.

Bu sırada gerek Paris kenti ve gerekse diğer kentler kaynaşma hâlindeydi. Kralın yabancı askerleri Paris'e sevk etme çabaları ve gerekse ulaşım konusunda yaşanan sıkıntıların doğurduğu ekmek kıtlığı gibi nedenler, Paris'te gergin bir ortam doğurmuştu. Meclisin dağıtılacağı söylentileri üzerine 13 Temmuz 1789'da halk tarafından Paris Belediyesi ele geçirilerek, şehir yönetimi devrim yanlılarının eline geçti ve Millî Muhafızlar isminde bir ordu kuruldu. Millî Muhafızlar'ın komutanlığına, Amerikan Devrimine de katılan *Lafayette (Lafayet)* getirildi. Bu gergin ortamda Camille Desmoulin isimli genç bir gazetecinin verdiği söylev sırasında halk galeyana gelerek, âdeta *despotik* yönetimin bir simgesi olan *Bastille Hapishanesi*'ne 14 Temmuz 1789'da saldırdı. Bütün mahkûmlar serbest bırakılırken, hapishane ateşe verildi. Paris dışındaki pek çok kentte halk, asillerin şatolarına hücum ederek ve şehirlerin yönetimini ellerine geçirerek, Komün (Commune) isimli yeni yönetimler ve yerel kuvvetler kurdular. Giderek durumun daha da tehlikeli olmaya başladığını farkeden "Kurucu Meclis", 4 Ağustos 1789'da asillerin ve ruhban sınıfının feodal hak ve imtiyazlarını kaldırdı. Böylece, eşitsizlik üzerine kurulu feodal sistem ve mutlakiyetçi yönetim anlayışı Fransa'da yıkılmıştı. Artık eşitliğe dayanan yeni bir toplumsal yapının temelleri oluşturulabilecekti.

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (26 Ağustos 1789)

Kurucu Meclis, anayasa hazırlama çalışmalarına devam etmekteydi. Gelişen olayların etkisiyle, Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nden de esinlenerek, özellikle Lafayette'nin teklifi ve katkılarıyla, yurttaşların temel hak ve özgürlüklerini belirten "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" adını taşıyan bir metnin, hazırlanmakta olan Fransız Anayasa'sının başına konması, meclis tarafından kabul edildi. 17 ana maddeye dayanan bildirinin temel ilkeleri şöyledir:

- İnsanlar özgür ve haklar bakımından birbirine eşit şekilde doğarlar ve öyle kalırlar.
- Bu haklar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı direnme hakkıdır.
- Her türlü egemenlik, esas olarak, ulusundur.
- Özgürlük, başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilme gücüdür.
- Kanun, sadece toplum için zararlı olan hareketleri yasaklayabilir, kanunun yasaklamadığı hiçbir şeyin yapılması engellenemez ve kanunun emretmediği bir şeyi yapmaya kimse zorlanamaz.
- Kanun genel iradenin açıklanmasıdır. Kanunun yapılmasına her yurttaşın kendisinin veya temsilcilerinin katılması hakkıdır. Kanun önünde her yurttaş eşittir.
- Kanunun gösterdiği durumlar dışında hiç kimse suçlanamaz, tutuklanamaz ve gözaltına alınamaz.
- Kanunsuz suç olamaz.
- Kamu düzenini zedelemedikçe, hiç kimse siyasi ve dinî inançlarından dolayı kınanamaz.
- Her yurttaş serbestçe düşünebilir, konuşabilir, yayın yapabilir.

Temelde burjuvazinin dünyaya bakışını yansıtmakla beraber, "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"nin yayınlanması, uygarlık tarihi açısından bakıldığında bir dönüm noktası özelliği taşır. Gerçekte bu bildiri, dünyada insan hakları bakımından yayınlanan ilk belge olma özelliği göstermez. Bu tip bildiriler daha önce de, en son *Amerikan Bağımsızlık Bildirisi* olmak üzere, yayınlanmıştır. Ancak Fransız *İnsan*

ve Yurttaş Hakları Bildirisi dünyadaki etkisi bakımından, diğerleriyle karşılaştırılamayacak kadar büyük etki yaratmıştır. Fransız devrimcileri de, Amerikan devlet kurucularının yaptığı gibi, insanların doğal ve başkasına devredilemez ve kutsal hakları olduğunu ilan etmişlerdi.

Ancak Fransız *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*nin etkisi ve öneminin diğerlerinden çok daha büyük olmasının nedenleri bildirinin açık, berrak bir üslupla kaleme alınmasının yanında, getirdiği ilkelerinin tüm dünyada evrensel değerler olarak kabul edilmesidir. Bildiri, adından da anlaşılacağı üzere sadece Fransız halkına yönelik değildir. Tüm insanlığı kapsar, özgürlükçü şekilde kaleme alınmıştı. Kurucu Meclis, yalnızca içinde yaşanılan çağı değil, bütün çağlar için geçerli olabilecek temel ilkeleri açıklamaktaydı. Etkisi bakımından tüm dünyada, evrensel nitelikteki ilkeler ışığında, demokratik rejimlerin kurulması noktasında, günümüz dünyasına kadar uzanan yeni bir dönemi açmıştı. Uygarlık tarihi içerisinde insan olgusunun değeri ve yeri, bu belge ile çizilmişti. *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*, günümüze kadar uzanan süreç içerisinde, kendisinden sonra ortaya çıkan tüm özgürlük ve insan haklarına yönelik belgelerde etkisini göstermiştir.

Fransa'nın, birkaç ay içerisinde, sosyo-ekonomik yapısı tamamen değişmişti. Bunu sağlayan temel unsur, halkın içerisinden çıkardığı Meclis'ti. Kurucu Meclis, asillerin ayrıcalıklarını kaldırmak yanında, ruhban sınıfının da mallarına el koydu. Kral gelişmelerden hoşnut değildi. *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi*ni kabul etmemişti. Devrim hareketini önlemek için askerî kuvvet toplamaya çalışıyordu. Bu gelişme üzerine ekonomik sıkıntılar içerisinde bulunan halk, 5 Ekim 1789'da Paris'in dışındaki Versailles Sarayı'na yürüdü. Kral ve ailesi, ulusal ordu kumandanı Lafeyette'nin girişimleriyle kurtulabildi. Kral ve ailesi Paris içerisindeki Tuileries Sarayı'na nakledildi.

1791 Anayasası

Kurucu Meclisin iki yıllık çalışma sonucu hazırladığı Anayasa, 14 Eylül 1791'de kral tarafından onaylandı. Anayasa, yasama yetkisini Ulusal Meclis'e veriyordu. Yürütmenin başı olan krala ise, sadece veto hakkı tanımaktaydı. Ancak bir kanun vetoya rağmen, meclis tarafından tekrar kabul edilirse, yürürlüğe girecekti. Egemenlik hakkının sahibi olan meclisi, kral dağıtamazdı. Kralın kanun dahi önerme hakkı bulunmamaktaydı. Yürütme gücü, kralın meclis dışından atayacağı bakanlardan oluşacak, yargı gücü ise doğrudan doğruya halk tarafından seçilen yargıçlar tarafından kullanılacaktı. Fransa'da artık yeni bir dönem, meşruti monarşi rejimi, yürürlüğe girmişti. Fransız Devrimi'nin ve Anayasası'nın dayandığı tek temel kavram *ulus egemenliği* anlayışı olmuştu. Anayasayı hazırlayan kurucu meclis, görevini tamamlamıştı. Derhal yeni seçimlere gidildi. 1 Ekim 1791'de yeni meclis 745 üyeyle çalışmalarına başladı.

Avrupa Devletleri ve Fransa'nın Savaşa Girmeleri

Fransa'da gelişen olaylar nedeniyle, Fransa'dan kaçmak zorunda kalan kral taraftarı asiller ve ruhban sınıfı üyelerinin kışkırtmaları ve özellikle ilk Fransız Anayasası'nda yazılı olan *egemenlik millete aittir, bütün iktidarlar kaynağını milletten alır, kanundan üstün otorite yoktur, kral ancak kanunla hükümdarlık yapar* anlayışı, Avrupalı devletlerce tehlikeli bir gelişme olarak görüldü. Özellikle başta Avusturya ve Prusya gibi, mutlak monarşinin hâkim rejim kabul edildiği devletlerde bu gelişmeler rahatsızlık doğurmuştu.

Fransa Kralı ise, yapılan yeni düzenlemelere istemeden razı olmakta ve kendisini âdeta tutsak kabul etmekteydi. Nihayet Fransa Kralı, Belçika sınırına yakın Mondmédy'de bulunan kral taraftarı kuzey ordusuna ulaşmak amacıyla Paris'ten kaçtı. Ancak 22 Haziran 1791'de yakalanarak, Paris'e geri getirildi.

Kralın kaçma girişimi, sonucunda Yasama Meclisi, kralı görevden aldı. Bu olay, Avrupa'nın diğer mutlak hükümdarları üzerinde büyük bir etki yaptı. Kralın tahttan indirilmesini, ayaklanan milleti önünde bir kralın küçük düşürülmesi olarak değerlendirmekteydiler.

Gelişen olaylar nedeniyle Avusturya ve Prusya İmparatorları bir araya gelerek, 27 Ağustos 1791'de, Pillnitz Bildirisi'ni yayınladılar. Bildiride, Fransa'daki olayların bütün Avrupa hükümdarlarını ilgilendirdiğini, amaçlarının Kral XVI. Louis'e yeni bir hükümet kurma imkânı sağlamak olduğunu belirtmekteydiler. Bu amacı gerçekleştirmek için görüşmelere de katılan kralın kardeşi Comte d'Artois'in kumandanlığında bir *Göçmenler Ordusu* kurulmasını da karara bağladılar.

Bu karar üzerine, Fransız Yasama Meclisinde yapılan görüşmeler sonucu, Avusturya'nın bu orduyu dağıtmasına dair bir ültimatom verilmesine karar verildi. Fransa 20 Nisan 1792'de Avusturya ve Bohemya'ya savaş ilan etti. Prusya da Avusturya'nın yanında savaşa katıldı. Bir yandan savaş sürerken, Yasama Meclisi de, 21 Eylül 1792'de, Fransa'da Cumhuriyet ilan etti. Fransa'da artık meşruti monarşi rejimi de sona eriyordu.

Konvansiyon Meclisi

Konvansiyon (Convantion) Meclisi adını alan ilk Cumhuriyet Meclisi, halk tarafından seçilen 749 üyeden oluşmuştu. Bu meclisin yaptığı ilk iş, Avrupa halklarına yönelik olarak bir bildiri yayınlamak olmuştur. Bildiride Avrupa'ya Fransız Devrimi'nin ilkeleri tanıtılıyor ve Fransız ordusuna bu ilkeleri yayma görevi veriliyordu.

Konvansiyon Meclisi, Kral XVI. Louis'i yargılayarak, ulusuna ve devletine ihanet suçuyla idama mahkum etti. Kral 21 Ocak 1793'te giyotinle idam edildi. Bu olayla birlikte İngiltere, İspanya, Hollanda, Toskana, Venedik ve Papalık da Fransa'ya karşı yürütülen savaşa katıldılar. Fransa'nın karşısındaki devletlerden oluşan bu gruba, I. Koalisyon denir. Böylece Fransa, bütün Avrupa'yı karşısına aldığı ve 1815 yılına kadar süren bir mücadeleye girişti.

Konvansiyon Meclisinin yönetiminde, Fransa'da *devrim düşmanı* olmakla suçlanan 40.000 kişinin ölüm cezasıyla cezalandırıldığı bir terör rejimi kurulmuştu. Gerçekte, hükümeti desteklemek için kurulan *Kamu Selameti Komitesi*nin başkanı olan Danton ve daha sonraki başkan Robespierre, Jakoben Derneği ve taraftarlarının etkisi altında, Fransa'yı bir terör rejimi ile yönetti.

Konvansiyon Meclisi, hazırlanan yeni anayasayı 1793'te kabul etmişti. Bu anayasa, güçler birliği esasına göre hazırlanmıştı yürütme ve yasama güçleri birleştirilmişti. Hükümet, Konvansiyon Meclisinin bir alt komisyonu gibi kabul edilmişti. Diğer yandan, genel ve eşit seçim hakkını da kabul eden yeni anayasa savaş boyunca yürürlüğe sokulmayacaktır.

Nihayet Konvansiyon Meclisinin harekete geçmesi sonucu, 27 Temmuz 1794'te Robespierre ile önde gelen Jacoben taraftarlarının tutuklanmasıyla, terör rejimi sona erdi. Konvasiyon Meclisi, birkaç gün içinde de, diktatörlük yönetimi kuranları idama yolladı.

Direktuvar Dönemi

Konvansiyon Meclisi 1795 yılında yeni bir Anayasayı, Fransa'nın III. Anayasası'nı hazırladı. Yeni yönetim dönemine, *Direktuvar Dönemi* denmektedir. Anayasaya

göre, yürütme gücü *Direktör* denilen ve 5 kişiden oluşan bir kurula verilmekteydi. Yasama ise İhtiyarlar Meclisi denilen 150 kişilik bir kurul ile Beşyüzler Meclisi adı verilen bir başka Meclise bırakılmaktaydı. Direktuvar Dönemi, Mısır seferinden dönen Napoléon Bonoparte'nin gerçekleştirdiği bir hükümet darbesiyle sona erdi.

Napolyon Dönemi (1799-1815)

Fransız Devrimi sonrası Avrupa ile yürütülen savaşlar sırasında büyük başarılar kazanarak sivrilen Napolyon, Direktuvar yönetimini devirdikten sonra, üç konsülden oluşan (Sieyés, Ducas, Napolyon) geçici bir hükümet kuruldu. Konsüllük Dönemiyle 1804'te Napolyon'un imparatorluğunu ilan edişine kadar süren Direktuvar Döneminde hazırlanan IV. anayasaya göre, bütün siyasal güç bu üç konsülde toplanmaktaydı. I. Konsül, iktidarın gerçek sahibiydi. Napolyon, I. Konsül seçilmeyi başardı.

Napolyon'un I. Konsüllük Dönemi'nde Fransa'nın bugünkü vilayet (départemen) sistemi, merkeziyetçi bir yaklaşımla yeniden düzenlendi. Yargıçların halk tarafından seçilmesi yerine hükümetçe tayin edilmesi, Fransız Merkez Bankası'nın kurulması, "Codé Napoléon" denilen ilk Fransız Medeni Kanunu'nun yayınlanması, din adamlarını devletin maaşlı görevlileri hâline getirmek gibi reformlar, toplum hayatında devletin kontrolünü artırdı. Böylece Fransa'yı birleşik ve bütünleşmiş bir yapıya dönüştürecek temel adımlar atılmaktaydı.

Napolyon, giriştiği reformlarla ülkesinde prestijini büyük oranda artırdı ve buna dayanarak, 2 Aralık 1804'te kendisini imparator ilan etti. Fransa'nın Avrupalı devletlerle yürüttüğü savaşlar sonucunda yenilgiye uğraması üzerine, Napolyon 1814 de sürgüne giderken, bozulan Avrupa haritasını *Viyana Kongresi* yeniden şekillendirdi.

Fransız Devrimi'nin Avrupa'daki Etkileri

1789 Fransız Devrimi'nin ortaya çıktığı ilk dönemler itibarıyla Avrupalı devletler, Fransa'nın yıpranmakta olduğunu düşünerek memnuniyet duymuşlardı. Ancak devrim süreci geliştikçe, bu memnuniyet yerini kaygıya bırakmıştır. Avrupa'da hükümdarlar, Fransız Devrimi'nin getirdiği ilkelerin iktidarlarını tehlikeye düşürdüğünü, anlamakta gecikmediler.

Avrupalı hükümdarları kaygılandıran en önemli noktalar, egemenliğin kaynağının ilahî olmaktan çıkartılarak *ulus egemenliği* anlayışının geçerli hâle gelişi, *laik* bir düzen anlayışının benimsenişi, çok uluslu devletlerin çıkarlarına aykırı olarak ulusçuluk (milliyetçilik) akımının, çok uluslu imparatorlukların tebaaları arasında yayılma eğilimi, geniş kitlelere yayılacak şekilde, insanların temel hakları olduğu anlayışı ve bu haklarını alma yolunda, insanların zulme direnme hakkı gibi düşüncelerdi.

1830 DEVRİMLERİ



1830 Devrimlerini hazırlayan şartlar, 1830 Devrimleri ve hareketleri Avrupa ülkelerini nasıl etkilemiştir?

Avrupa'nın büyük ve mutlaki yönetim yanlısı devletleri, Fransız Devrimi ve devamında ortaya çıkan Napolyon savaşlarının sonucunda, altüst olan Avrupa haritasını çıkarlarına göre yeniden çizmek, devrim öncesi eski düzenleri ve hanedanlıkları yeniden kurmak amacıyla, 1815'te Viyana Kongresi'ni topladılar.

Viyana Kongresi'nin aldığı bazı önemli kararlara bakarsak, Fransa'yı 1792 sınırlarına çekilmek zorunda bırakırken, Polonya'yı Rusya, Prusya ve Avusturya arasında paylaştırıyordu. Saksonya Krallığı, kuzey topraklarının büyük bir kısmını Prusya'ya vermek zorunda kaldı. Belçika ve Hollanda'nın birleştirilmesiyle Niederland adıyla yeni bir devlet kurulması, İsveç ve Norveç'in birleştirilerek İsveç - Norveç Krallığı kurulması, 22 kantondan oluşan sürekli tarafsız bir devlet olarak İsviçre'nin kurulması dışında, Napolyon savaşları sonucu, tahtlarını kaybeden hükümdarlar tahtlarına iade edilmekteydi.

Kongre'de alınan kararlarda İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın görüşleri etkili oldu. Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı ve Napolyon'un yaydığı düşüncelerin, Avrupa toplumları üzerindeki etkileri dikkate alınmadığı gibi Avrupa haritası yeniden çizilirken milliyet, din, dil gibi unsurlar da dikkate alınmamıştı. Viyana Kongresi kararlarını yürütmek amacıyla, Avrupa devletleri iki ayrı bağlaşma kurmuşlardır. Avrupa tarihinde 1815-1830 yılları arasındaki bu döneme, *Restorasyon Dönemi* denilmektedir.

Kutsal İttifak (26 Eylül 1815)

Sürgünde bulunan Napolyon'un Fransa'ya tekrar dönmesi üzerine, Viyana Kongresi'nin oluşturduğu düzeni korumak ve nerede bir ayaklanma çıkarsa bastırmak amacıyla, Avrupa'nın üç büyük devleti harekete geçti ve Rusya, Avusturya, Prusya arasında bir bağlaşma ortaya çıktı. Kutsal İttifak adı verilen bu antlaşmanın asıl hedefi, Fransız Devrimi ve onun getirdiği düşüncelere karşı olarak, mutlakiyetçi anlayışı güçlendirmekti.

Dörtlü İttifak (20 Kasım 1815)

Bu ittifakın kurucusu Prens Meternich'tir. Bu yüzden *Meternich Sistemi* de denmektedir. Kutsal İttifak'ın, liberal düşünceleri ve hareketleri önlemekte yetersiz olduğuna inanan Prens Meternich'in girişimiyle İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya'dan oluşan dört devlet, liberal düşüncelerin yayılmasını silah gücüyle durdurmayı kararlaştırmışlardı.

Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan Yunan isyanı nedeniyle Meternich, bu isyanın bastırılmasını ilgili devletlere teklif etmesine rağmen, Rusya ve Fransa aksine bir tutumla isyana yardım ettiler. Bir süre sonra İngiltere de isyana yardımcı ülkeler safına katılmıştır. Yunan isyanının uluslararası bir durum alıp, 20 Ekim 1827'de Navarinde Osmanlı donanmasının bu devletlerce yakılmasıyla beraber, Viyana Kongresi'nin imzacı devletleri, kendi imzalarını çiğnemiş ve ulusçu bir hareketi desteklemişlerdi. Kutsal İttifak'ta büyük bir çatlak oluşmuştu. 1830 Fransız Devrimi ise Kutsal İttifak'a son darbeyi vuracaktır.

Ulusçuluk ve özgürlük temelindeki liberal fikirler sadece siyasal alanda kalmayıp, dinsel ve ekonomik alanlarda da yayılarak, Avrupa toplumlarının düşünce yapısını bütünüyle değiştirmişti. 1815'te başlayan *Viyana Sistemi*, Fransa'da patlak veren 1830 olaylarına kadar sürdü. Kurulan Viyana Sistemi'ne karşı doğan 1818-1822 arasındaki ilk liberal tepkiler bastırılabilmişse de, 1830 Temmuzunda Fransa'da gelişen yeni bir devrim hareketi dalga dalga diğer Avrupa devletlerine de sıçrayarak, Restorasyon Dönemi'nin kapanmasını sağlamıştır.

Fransa 1830 Devrimi

1814'te tahta çıkan XVIII. Louis ile birlikte Fransa'da, anayasa da yürürlüğe girmiş ve meşruti monarji rejimi kurulmuştu. Ancak kral parlamentoya tamamen hâkim durumdadır. Parlamentonun Millet Meclisi kısmına ancak varlıklılar girebiliyordu. Senato ise tamamen kralın atadığı kişilerden oluşmaktaydı. Kısa sürede ülkenin yönetimi, asillerin ve kral taraftarlarının eline geçmişti. Kişi hak ve özgürlükleri zaman içinde ortadan kaldırılırken, basına da sansür getirildi. XVIII. Louis'in ölümü sonrası tahta çıkan X. Charles, mutlaki yönetimden yanaydı.

Liberaller ise her gün daha da güçlendiler. Fransa'nın Cezayir'i işgalini fırsat gören X. Charles 25 Temmuz 1830'da yayınladığı emirlerle basına yeni sınırlamalar getirirken, seçmen sayısını 100.000'den 25.000'e indirmekteydi. Kral, parlamentoda bulunan sınırlı, liberal muhalefeti de tamamen ortadan kaldırmaya yönelmişti.

27 Temmuz 1830'da Paris sokaklarında ayaklanma başladı. Liberallerin cumhuriyet yanlılarınca başlatılan bu harekete, öğrenciler, işçiler ve nihayet halk katılınca 3 gün süren çarpışmalar sonucunda X. Charles'ın tahttan indirildi ve yerine I. Louis Philippe kral ilan edildi.

Anayasa demokratik ilkelere göre değiştirilirken, kralın "Fransa Kralı" yerine "Fransızların Kralı" olduğu belirtilmekteydi. Böylece liberaller Fransa'da yönetime hâkim oldular.

1830 Devrim Hareketlerinin Sonuçları

Fransa'da ortaya çıkan ilk kıvılcım bütün Avrupa'yı sardı. Olaylar ilk olarak Belçika'ya sıçradı. Viyana Kongresi'nin, din, dil, milliyet vb. unsurları dikkate almaksızın birleştirdiği Belçika ve Hollanda'nın yeni kralı Hollandalı I. Wilhelm olmuştu. I. Wilhelm'in uygulamaları ve iki halk arasındaki farklar nedeniyle, özellikle Belçikalılar huzursuzdular.

Fransa'daki devrimden bir ay sonra 25 Ağustos 1830'da Belçika'da hem liberal hem de ulusçu bir hareket patlak verdi. Gelişen olaylar sonucu 4 Ekim 1830'da Belçika, Hollanda'dan ayrılarak, bağımsız bir devlet oldu.

Polonya'da, Ruslara karşı başlatılan (Kasım 1830) bağımsızlık hareketi başarıya ulaşamadı. İtalya coğrafyasında 1831'de Modena, Bologna ve Papalık devletlerinde ortaya çıkan liberal nitelikteki ayaklanmaları Mart 1831'de Avusturya sertçe bastırdı. Kaçan hükümdarları tekrar tahtlarına çıkardı.

1830 devrimlerinin etkisi bazı Alman prensliklerinde de hissedildi. Saksonya, Baden, Hesse-Kassel, Brunswick vb. devletlerde hükümdarlar nispeten liberal anayasaları kabul ettiler. Prusya'da ve diğer Alman prensliklerinde liberal hareketler bastırılmışsa da, ileride Alman birliğinin kurulması noktasında önemli adımlar atılmıştır.

Portekiz'de 1834'te Don Pedro'nun tahta çıkışıyla liberal hareket başarıya ulaşırken, İspanya'da 1834'te liberal bir anayasa ve meşruti bir yönetim yürürlüğe girdi.

İngiltere'de 1830 Devrimlerinin etkisi reformist bir şekilde görüldü. 1832'de yeni bir seçim kanunu kabul edilerek, seçmen sayısı artırıldı. Böylece 1830 devrimleri İngiltere'de daha iyi bir demokrasi yolunda, bir adım daha atılmasını sağladı.

1848 DEVRİMLERİ



1848 Devrimlerini doğuran şartlar ve sonuçları nelerdir?

Avrupa'da 1815-1830 yılları arasında görülen siyasi, sosyal, ekonomik vb. gelişmeler, 1830 Devrimleri ile daha güçlendi. Bunun sonucu bütün Avrupa'yı etkileyecek 1848 Devrimleri ortaya çıkmıştır. 1848 Devrimleri, liberalizmin yanında ulusçuluk ve sosyalist akımları da doğurdu. Avrupa'da ortaya çıkan devrimler ve devrim hareketleri sonucu, burjuvazi pek çok hakka sahip olurken, halkı oluşturan diğer sınıflar açısından pek önemli gelişmeler sağlanamamıştı. Seçme ve seçilme konusunda sınırlamalar devam etmekteydi. Özellikle Sanayi Devrimi sonrası güçlü bir şekilde ortaya çıkan işçi sınıfının haklarını savunmak için Avrupa'da sosyalist partiler kurulmaya başladı.

1830'dan sonra gelişen sosyalist düşüncelerin etkisi altında, burjuvazi de liberal reformlar istemeye başladı. Öte yandan İtalya ve Almanya kaynaklı, ulusçuluk anlayışı temelinde, liberal istekler 1848 devrimlerini doğurdu. İlk hareket Viyana Kongresi'nin oluşturduğu, 22 kantonlu İsviçre'den geldi. Kantonların çoğunda halk, 1830'lardan itibaren mevcut mahallî **oligarşi**lerin yönetiminden kurtulmak, merkezî ve demokratik bir idare kurmak için çaba harcıyordu. Liberal kantonlar, karşılarında bulunan Katolik 7 kantondan oluşan birliğe karşı zafer kazandılar. 1848'de hazırlanan anayasa, tamamen liberal ve özgürlükçüydü. İsviçre'deki bu hareket, tüm Avrupa'da liberaller ve sosyalistler tarafından dikkatle izlenmişti.

Oligarşi: Siyasal gücün küçük bir gruba ait olduğu yönetim biçimi.

İsviçre'deki bu hareket 1848 Devrimlerinin ilk işareti gibi gözükürse de, Avrupa'yı sarsan, 1848 Devrimleri yine ilkin Fransa'da başladı, ihtilalin patlak vermesinde liberallerin ve sosyalistlerin yanı sıra, Kral Louis Philippe'in izlediği politikalar da etkili olmuştur. Az ücret, fazla çalışma saatleri, sağlıksız ortamlarda çalışma, kadın ve çocukların çalıştırılması gibi sorunları bulunan işçi sınıfının, yeni bir devrim yapılması gerektiği konusundaki düşüncelerini, cumhuriyet taraftarları da desteklemekteydiler. Ilımlılar ve liberaller de durumdan hoşnut değildiler.

Kral, kendisine yönelik muhalefet arttıkça tutumunu sertleştirerek, giderek liberal görüşlerinden vazgeçmeye başladı. Bu çerçevede kişi ve basın özgürlüklerini kısıtlayarak, yazarları ağır cezalara çarptırdı. Bu durum 22 Şubat 1848 Devrimi'nin doğuşuna neden oldu. 24 Şubat 1848'de kral istifa etmek zorunda kaldı. 21 yaşını dolduran bütün Fransızlara oy hakkı tanındı. 250.000 civarındaki seçmen sayısı, 9 milyonu aşacak şekilde genişletildi. Bunlar gittikçe kuvvetlenen sosyalistleri tatmin etmedi. Yeniden karışıklıklar çıktı. Yeni kurulan meclis, II. Cumhuriyeti ilan etti. Aralık 1848'de, yapılan seçimi kazanan Louis Napolyon cumhurbaşkanı seçildi.

1848 Devrimi ve Avrupa Devletleri

Fransa'da gerçekleşen son devrim etkisini diğer Avrupa ülkelerinde de gösterdi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda, Meternich ve sistemine karşı halk ayaklandı. Yeni bir meclis kuruldu. Avusturya, kanlı bir şekilde başlayan Macar İhtilalini bastırarak, Macaristan'ı tekrar Avusturya'ya bağladı.

1848 Devrimi İtalya'da da liberal bir hareket olarak başlamış ve ulusal birlik hareketine dönüşmüştür. Piyemonte Kralı Charles-Albert önderliğinde Ocak 1848'de başlatılan hareket, Sicilya Krallığı'na sıçradı. Milano şehri de Avusturya'ya karşı ayaklandı. Piyemonte Kralı Charles-Albert, Mart 1848'de *İtalya Kralı* ilan edildi. Ancak Avusturya'nın İtalya ordusunu iki kez yenilgiye uğratmasıyla hareket başarıya ulaşamadı.

Almanya'da ise Alman birliğini kurmak için başlatılan hareket, Berlin'de halk isyanına neden oldu. Alman birliğini sağlamak amacıyla kurulan meclis yeni bir anayasa için çalışmalara başladı. 28 Mart 1849'da kabul edilen anayasa ile Alman birliği konusunda önemli bir adım atılmış oldu. Fakat Avusturya'nın baskısı ile birliğin gerçekleşmesi bir süre daha gecikecektir.

1848 Devrimlerinin Sonuçları

Fransa'da önce cumhuriyet ve bir süre sonra da imparatorluk rejimi kuruldu. İtalya, Prusya, Hollanda ve Belçika'da krallar uyruklarına birtakım haklar ve imtiyazlar vermek zorunda kalmışlardır. Almanya ve İtalya siyasal birliklerini oluşturma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Liberal yönetim anlayışı yanında ulusçu ve sosyalist akımlar Avrupa'da ağırlık kazanırken, mutlaki rejimler ya meşruti monarşiye dönüşmüş ya da büyük oranda yıpranmışlardı.



SIRA SİZDE 3

Avrupa'da 1848 Devrimlerinin doğuşunda, Amerikan-Fransız Devrimleri ve 1830 Devrimlerindeki özgürlükçü ve ulusçuluk temelli siyasal yaklaşımlar dışında, yeni bir siyasal faktör olarak hangi unsur etkili olmuştur?

Özet



Sanayi Devrimi'ni doğuran etmenler ve yeni bir dünyanın oluşumundaki rolü nedir?

Tarihsel, sosyal ve ekonomik gelişmeler gibi faktörlerin ilk kez İngiltere'de uyumlu birlikteliği sonucu 17. yüzyılda, Sanayi Devrimi'nin doğması mümkün olmuştur.

18. yüzyılın ortalarından itibaren buharın bir enerji kaynağı olarak kullanıma girişi, yeni buluşların birbirini zincirleme bir reaksiyon şeklinde izlemesi, teknolojik alanda büyük bir dönüşümü gerçekleştirdi. Makineleşme ve fabrikalaşma, sanayileşme öncesi üretim faaliyetleriyle karşılaştırıldığında, olağanüstü büyük miktarlarda mamul mal üretimini sağladı. Üretimdeki olağanüstü sonuçlar, ekonomik organizasyonlarda yeni metotlar kullanımına ve uluslararası pazarlar için üretim gibi etkenler ise uluslararası siyasal ilişkilerde yapısal bir dönüşüme yol açtı. Burjuvazi ve işçi sınıfları sanayileşme sürecini takip eden ülkelerde, siyasal ve toplumsal yapıda belirleyici ve güçlü birer sınıf olarak ortaya çıktılar.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Avrupa, 18. yüzyılın ortalarına kadar varlığını sürdüren, Ortaçağ kurumları ve toplumsal yapılanmasından tamamen kopmuş, farklılaşmıştır.



Amerikan Devrimi'ni hazırlayan şartlar ve sonuçları nelerdir?

Amerika Kıtası'nın keşfi sonrası Avrupalı sömürgeci ülkeler, Amerika Kıtası'nda, gerek güney ve gerekse kuzeyde koloniler oluşturdular. İngiltere kökenli göçmenlerin oluşturduğu 13 koloni halkı, dini inançlarının da etkisiyle, eşitlik ve doğuştan özgür oldukları gibi liberal düşüncelere sahiptiler. Bu yüzden Yeni Dünyada da, buna uygun bir yönetim tarzını oluşturmuşlardı. Sahip oldukları bu anlayış onlarda, kuruluşlarından itibaren, özerk devlet olma düşüncesini beslemiştir.

Kuruluşlarından itibaren, 13 kolonide yaşayan göçmen halk ile İngiltere arasında bir vergi sorunundan doğan anlaşmazlık nedeniyle gerilim, çatışmaya dönüşmüştür. Yaşanılan mücadele süreci, 1783'te İngiltere'nin Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlığını kabul etmesiyle sonuçlandı. Diğer önemli bir sonucu da Fransız Devrimi'ni etkilemesidir. Fransızlar, bir halkın özgürlükleri ve haklarını korumak için kendi kralına karşı gelerek, despotizme karşı yapılan mücadeleyi kazandıklarını görmüşlerdi.



Fransız Devrimi'ni doğuran nedenler, devrimin aşamaları ve uygarlık tarihi açısından önemi nedir?

1789 Devrimi'ne kadar geleneksel olarak Fransa, Mutlak Monarşi anlayışıyla yönetilmekteydi. Ancak özellikle Fransız düşünürleri mutlak monarşi anlayışını tartışılır hâle getirmişti. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransa'nın içine düştüğü mali bunalım, yükselen bir sınıf olarak burjuvazinin siyasal sistemde temsil talepleri ve ekonomik yaşamdaki Ortaçağ yapılanmalarının dayattığı sınırlamalardan kurtulmak istemeleri, Fransa'da bir devrim için gerekli alt yapıyı hazırlamıştı.

Amaç Fransa'da kralın yetkilerini sınırlamak ve Fransız halkının özgürlüklerini ve haklarını yazılı bir belgeye geçirmekti. Kral'ın isyan kabul ettiği bu hareketi bastırmak için askeri kuvvet toplaması, Paris'te gergin bir ortam doğurmuştu. Meclisin dağıtılacağı söylentileri üzerine 13 Temmuz 1789'da Paris şehrinin yönetimi devrim yanlılarının eline geçti. Paris dışındaki pek çok kentte halk, asillerin şatolarına hücum ederek şehirlerin yönetimini ellerine geçirdiler. Kurucu Meclis son olayları etkisiyle, 4 Ağustos 1789'da asiller ve ruhbana ait feodal hak ve imtiyazlarını kaldırdı. Böylece, eşitsizlik üzerine kurulu feodal sistem ve mutlakiyetçi yönetim anlayışı, Fransa'da ortadan kaldırılıyordu. Kurucu Meclisin, Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'nden de esinlenerek 26 Ağustos 1789 tarihli yurttaşların temel hak ve özgürlüklerini belirten "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisini" yayınlaması, uygarlık tarihi açısından bakıldığında özel bir önem arz etmektedir. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin etkisi ve önemi, diğer benzer belgelerden, çok daha büyük olmuş ve getirdiği ilkeler tüm dünyada evrensel değerler olarak kabul edilmiştir. 1789 Fransız Devrimi'nin, doğurduğu evrensel sonuçlar nedeniyle, Yeniçağ'ı kapatıp Yakınçağ'ı başlattığı kabul edilmektedir.



1830 Devrimlerini hazırlayan şartlar, 1830 Devrimleri ve hareketleri Avrupa ülkelerini nasıl etkilemiştir?

Fransa'da ortaya çıkan ilk kıvılcım bütün Avrupa'yı sardı. İlkin olayların sıçradığı Belçika bağımsız bir devlet hâline geldi. İspanya ve Portekizde 1834'de liberal hareketler başarıya ulaşırken, 1831'de Polonya'da ve İtalya coğrafyasındaki şehir devletlerinde doğan liberal nitelikteki ayaklanmalar, Rusya ve Avusturya tarafından sert bir şekilde bastırıldılar. Alman prensliklerinde ortaya çıkan liberal hareketler bastırılmıştı. Ancak 1830 Devrimleri açık bir şekilde, Fransız 1789 Devriminin siyasal yönetim, birey hak ve özgürlükleri, ulusçuluk, laiklik, hukuk devleti gibi kavramlarının ve özgürlük anlayışının, bu ulusların zihinlerde önemli bir yer edindiğini göstermekteydi.



1848 Devrimlerini doğuran şartlar ve sonuçları nelerdir?

1848 Devrimi de yine Fransa'da başladı. Devrimin patlak vermesinde liberaller ve sosyalistler kadar, Kral Louis Philippe'nin izlediği politikalar da etkili olmuştur. Kral, iktidarını burjuvaziye dayandırmıştı. Az ücret, fazla çalışma saatleri vb. sorunları bulunan işçi sınıfının, yeni bir devrim yapılması gerektiği konusundaki düşüncelerini, cumhuriyet taraftarları da paylaşmaktaydılar. Ilımlılar ve liberallerde durumdan hoşnut değildiler. Kral'ın kendisine yönelik muhalefet arttıkça tutumunu sertleştirmesi, 22 Şubat 1848 Devrimi'nin doğuşuna neden oldu. 24 Şubat 1848'de kral istifa etmek zorunda kaldı. Gerek demokratik ve gerekse insan hakları bakımından II. Cumhuriyeti ilan etti. Aralık 1848'de, yapılan seçimi kazanan, Louis Napolyon cumhurbaşkanı seçildi.

Fransa'da gerçekleşen son devrim etkisini diğer Avrupa ülkelerinde de gösterdi. İtalya, Prusya, Hollanda ve Belçika'da krallar uyruklarına bir takım haklar ve imtiyazlar vermek zorunda kalmışlardır. Mutlaki rejimler ya meşruti monarşiye dönüşmüş ya da büyük oranda yıpranmışlardır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi, İngiltere'de Sanayi Devrimi'ni hazırlayan nedenlerden **değildir?**
a. İngiltere'nin kömür ve demir gibi yeraltı kaynakları bakımından zengin oluşu
b. Büyük çaplı yatırımlara yönelebilecek sermaye birikiminin sağlanması
c. İngiliz parlamentosunun, serbest ticaret ve girişimciliği desteklemesi
d. İngiltere'de makineleşme için ilk buluşları gerçekleştiren eğitimli mühendislerin sayıca artmış olması
e. Sanayide buhar gücünün kullanımına yönelik teknik gelişmeler olması

2. Aşağıdakilerden hangisi Sanayi Devrimi'nin sonuçlarından biri **değildir?**
a. Aile içi üretim birimlerinin artışı
b. Sanayi mallarında büyük çaplı üretim artışları
c. Kentlerde nüfusun yoğunlaşması
d. Yeni pazarlar elde etme yönünde, uluslararası rekabetin artışı
e. Ekonomik faaliyetlerin, uluslararası pazarlara yönelmesi ve giderek ihtisaslaşması

3. Aşağıdakilerden hangisi, Amerikan Devrim süreci içerisinde, fiilen önemli bir rol **oynamamıştır?**
a. George Washington
b. Thomas Jefferson
c. Benjamin Franklin
d. Jean-Jacques Rousseau
e. John Adams

4. Aşağıdakilerden hangisi, 1789 Fransız Devrimi'ne yol açan faktörlerden biri **değildir?**
a. Napolyon'un Fransa içersinde giderek nüfuz kazanması
b. Burjuvazinin güçlenmesi
c. Amerikan Bağımsızlık Hareketi'ne Fransa'nın desteği
d. Fransa'nın sınıfsal ayrıcalıklara dayalı bir toplumsal yapıya dayanması
e. Fransa Kralı olan XVI. Louis ile karısı Marie-Antoinnette'in kişisel harcamaları

5. 1789 Fransız Devrimi'ni kronolojik olarak başlatan olay aşağıdakilerden **hangisidir?**
a. Kral tarafından Etats Généraux (eta jenero)'un toplanması
b. Burjuvazinin güçlenmesi
c. XVI. Louis'in Paris'ten kaçma girişimi
d. XVIII. Louis'in tahta çıkışı
e. Maliye Bakanı R. Jacques Turgot'un uyguladığı mali tedbirler

6. Aşağıdakilerden hangisi düşünceleriyle Fransız Devrimi'ne ilham veren düşünürlerden biri **değildir?**
a. Voltaire
b. Montesquieu
c. Jean-Jacques Rousseau
d. Charles Dickens
e. Diderot

7. Aşağıdakilerden hangisi, Fransız "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"nde **yer almaz?**
a. Egemenlik ulusundur.
b. Kanunsuz suç olmaz.
c. Çocuk hakları bakımından, çocukları ebeveynleri temsil eder.
d. İnsanlar, özgür ve haklar bakımından eşit doğarlar.
e. Özgürlük, başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilme gücüdür.

8. Aşağıdakilerden hangisi, 1789 Fransız Devrimi'nin yaydığı ve Avrupalı devletlerce tehlikeli olarak kabul edilen düşüncelerden biri **değildir?**
a. Ulus egemenliği
b. Sosyal devlet anlayışı
c. Laiklik
d. İnsan Hakları
e. Ulusçuluk

9. Aşağıdakilerden hangisi, Avrupa'da gerçekleşen 1830 ve 1848 devrimlerinin sonuçlarından biri **değildir?**
a. Liberal akımların güçlenmesi
b. Sosyalist akımların güçlenmesi
c. Mutlak monarşi yanlılarının güçlenmesi
d. Ulusçuluk akımının güçlenmesi
e. Anayasal taleplerin güçlenmesi

10. Günümüz dünyasının kabul ettiği değerler açısından, aşağıdakilerden hangisinin, 19. yüzyıl öncesi Avrupa'sında var olduğu, **söylenebilir?**
a. Siyasal, toplumsal eşitsizlik
b. Ulus egemenliği
c. Eşitlik
d. İnsan hakları
e. Anayasa

Okuma Parçası

Zaman İle Makine

Zaman hepimiz biliyoruz çok yeni bir bulgudur. ...Sanayiciliğin bir yan-ürünüdür... Zaman bizim acımasız yöneticimizdir. Birbirini kovalayan akreple yelkovanı sürekli izleriz. İzlememiz gereklidir. Yetişilecek trenler, basılacak kartlar, belirlenmiş dönemler içinde yapılacak görevler, bir anlık ayrımlarla kırılan rekorlar, hızı ayarlayan, uyulması gerekli makineler vardır. Zamanın en küçük birimlerinin bilinci içindeyiz artık...

Zamanın en çok vurgulandığı bir başka yer de fabrikadır, bürolarıyla birlikte bir fabrika. Fabrikaların amacı belirli bir zaman içersinde belirli bir sayıda mal yapmaktır, varlıkları buna dayanır. Eski zanaatçı kendine uyduğunca çalışırdı; bu nedenle de ısmarladıkları mal için tüketicileri genellikle uzun süre bekletirdi... Fabrika işçisi (büroda çalışan da gerekli değişikliklerle) zamanı küçük birimlerine değin bilmek zorundadır. El-işi çağında ise dakikalarla saniyelerin bu denli bilincine varma zorunluluğu yoktu.

Zaman bilincimiz öylesine yoğun bir dereceye vardı ki, yolculuklarımız bizi dünyada insanların dakikalarla saniyelerle ilgilenmediği bir köşeye götürdüğünde çok sıkıntı çekeriz. Sözgelimi Doğu'nun zaman kavramından yoksunluğu, belirli yemek- zamanlarına, düzenli tren-saatlerine alışmış bir kimseye ilk anda çok korkunç gelir. Modern bir Amerikalı ya da İngiliz için bekleme psikolojik bir işkencedir. Bir Hintli boş saatleri boyun eğerek, üstelik hoşnutlukla, karşılar. Bir şey yapmama sanatını yitirmemiştir o... Tıpkı eski Yunanlılara olduğunca. Sanayi –öncesi bir dünyada yaşayan kişiler için zaman ağır ağır, yavaş yavaş ilerler; dakikalara aldırmazlar bile, bunun için de güzel bir nedenleri vardır, dakikaların varolduğu bilinci verilmemiştir onlara çünkü.

Bu da bizi açık bir paradoksa götürür. Zamanın –saatli çalışmakla, trenlerin kalkış-varış saatleriyle, makinelerdeki devimlerle ölçülen zamanın– en küçük bölümlerinin titizlikle bilincindeki sanayileşmiş insanoğlu daha geniş bölümlü eski zaman bilincini büyük ölçüde yitirmiştir. Bizim bildiğimiz zaman yapma, makine-yapımı zamandır. Güneşle ayla ölçülen, doğal uzay zamanı üstüne hemen hiç bilgimiz yok. Sanayi öncesi insanları zamanı günlük, aylık, mevsimlik ölçütler içinde düzenli gidişlerle bilirlerdi. Güneşin doğuşu, öğle, güneşin batışını, dolunay ile yeniay'ı, gündönümünü, İlkbaharla yazı, sonbaharla kışı bilirlerdi.

Sanayileşme ile kentleşme tüm bu düzeni değiştirmiştir. Kentliler güneşin gökyüzündeki günlük devinimini farketmeden, ayla yıldızları hiç görmeden yaşayabilirler. Bizim Samanyolumuz Broadway ile Piccadilly'dir; takım yıldızlarımız ise neon tüpleri içinde belirlenir. Mevsim değişimleri bile kentlileri pek az etkiler. Yapma bir evrenin, doğa dünyasından büyük ölçüde ayrılmış bir evrenin, kişileridirler onlar. Yeni bir bilinçlenme içindeyiz, ancak eski bilincimize malolmuştur bu bilinçleniş.

Kaynak: Huxley, A. (1980). **Denemeler**, (çev. A. Usluata), Assos Yayınları, İstanbul. s.116-118.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız yanlış ise "Sanayi Devrimi'nin İngiltere'de Doğuş Nedenleri" konusunu tekrar okuyunuz.
2. a	Yanıtınız yanlış ise "Sanayi Devrimi'nin Sonuçları" konusunu tekrar okuyunuz.
3. d	Yanıtınız yanlış ise "Bağımsızlık Savaşı" konusunu tekrar okuyunuz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise, "Fransız Devrimi'nin Düşünsel ve Sosyoekonomik Nedenleri" konusunu tekrar okuyunuz.
5. a	Yanıtınız yanlış ise "Devrimin Başlangıcı ve Gelişimi" konusunu tekrar okuyunuz.
6. d	Yanıtınız yanlış ise Düşünsel Nedenler konusunu tekrar okuyunuz.
7. c	Yanıtınız yanlış ise "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (26 Ağustos 1789)" konusunu tekrar okuyunuz.
8. b	Yanıtınız yanlış ise "Fransız Devrimi'nin Avrupadaki Etkileri" konusunu tekrar okuyunuz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise "1830 Devrim Hareketlerinin Sonuçları ve 1848 Devrimlerinin Sonuçları" konularını tekrar okuyunuz.
10. a	Yanıtınız yanlış ise "Fransız Devrimi, 1830 Devrimleri ve 1848 Devrimleri" konularını tekrar okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Sanayi Devrimi ilk kez İngiltere'de doğmuştur. Tarihsel olarak bir İngiliz Parlamentosu'nun varlığı, diğer ülkelere göre, İngiltere'yi demokratik haklar ve gelişmeler bakımından daha avantajlı kılmaktaydı. Çünkü Parlamento kapitalist gelişimi ve serbest ticareti destekleyici bir unsur olurken, bir ada devleti olan İngiltere coğrafi şartları nedeniyle, özellikle 16. yüzyıldan itibaren denizcilik ve ticaret bakımından dünyanın en güçlü ülkesiydi. Denizlerdeki üstünlüğü onu denizaşırı ülkelerde sömürgeler elde etmeye yöneltmişti. Sömürgecilik vasıtasıyla büyük servetlere (kapitale) sahip bir burjuva sınıfı İngiltere'de doğmuştu. Öte yandan İngiltere'de sanayi devrimi arifesinde gerekli iş gücünü (işçi sınıfı) oluşturacak nüfus da kentlerde yoğunlaşmış durumdaydı. Geniş ölçekli İngiliz denizaşırı ticaretinin karşılaştığı gerek ham madde ve gerekse mamul mal ihtiyacına yönelik talep baskısı, İngiliz müteşebbisleri yeni üretim metotlarını aramaya yönlendirmesi, üretimde yeni teknolojik arayışları ve iyileştirmeleri sağladı.

Sıra Sizde 2

Amerikan Devrimi arifesinde, koloniler daha ilk kuruluşlarından itibaren demokratik temsil esasına bağlı yasama organlarına ve yazılı bazı özgürlük belgelerine sahiptiler. Koloniler, daha ilk kuruluş günlerinden gelen, eşitlik-özgürlük kavramlarının oluşturduğu demokratik bir geleneğe ve liberal anlayışa yakındılar. Kolonilerle İngiltere arasında devrim sürecini başlatan olaylar da, demokratik yaşamın temel unsuru olan *temsil ilkesi*nden doğmuştur. Kolonicilere göre, *temsil edilmeksizin vergilendirme* kolonilerin özgürlüğünü ortadan kaldırmaktaydı. İngiliz Parlamentosu'nda, koloniler halkı seçilmiş üyeleriyle temsil edilmedikçe, kolonilere yönelik alınan kararlar geçerli değildi. Nitekim koloniciler temel siyasal yaklaşımlarını, bir siyaset belgesi olan 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde *"Yöneticiler, yönetme gücünü yönetilenlerin onayından alırlar."* ifadesiyle açıklamışlardır. Uygarlık tarihi bakımından çağdaş dünyamızı da şekillendiren bir değer olarak, *"Egemenliğin kaynağı ulustur."* ya da başka bir deyişle, *"Hâkimiyet milletindir."* ifadelerinde, Amerikan Devrimi'ni başlatan temel siyasal anlayışı bulmak mümkündür.

Sıra Sizde 3

Sanayi Devrimi sonucu, Avrupa ülkelerinde toplumlar yeniden yapılanırken, kentlerde ve fabrikalarda yoğunlaşan işçiler, yeni bir sınıf olarak ortaya çıkmaktaydı. Siyasal gelişmeler ve devrimler, Avrupa insanının düşünce yapısını, özgürleşmeye ve demokratikleşmeye yönelik olarak, radikal bir dönüşüme uğrattı. Bu demokratik gelişmeler, bir yandan burjuvaziyi güçlendirirken, bir yandan da oluşan işçi sınıfının taleplerini ortaya çıkardı. Ücretler, çalışma saatleri, daha sağlıklı ortamlarda çalışma gibi konularda işçilerin iyileştirme istekleri, Avrupa'da sosyalist partileri doğurdu. İtalya, Almanya ve Macaristan'da ulusçuluk anlayışı temelinde, Prusya, Hollanda ve Belçika'da ise vatandaşlarının krallarından haklar talepleri şeklindeki liberal istekler, Fransa ve İngiltere de ise sosyalistlerin talepleri şeklinde başlayan istekler, 1848 devrimlerini doğurdu. Yeni bir siyasal unsur olarak işçi sınıfı doğmaktaydı.

Yararlanılan Kaynaklar

Armaoğlu, F. (1997). **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Aster E. Von. (2004). **Fransız İhtilâli'nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri,** (haz. Şennur Şenel), Phoenix Yayınları, İstanbul.

Aulard, A. (1987). **Fransa İnkılâbının Siyasi Tarihi**, cilt I., (çev. Nazım Poroy), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Clough, S. B. (1965). **Uygarlık Tarihi,** (çev. Nihal Önol), Varlık Yayınları, İstanbul.

Deane, P. (1988). **İlk Sanayi İnkılâbı**, (çev. Tevfik Güran), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Gray W. ve R. Hofstader (—). **Amerikan Tarihinin Ana Hatları**, (Baskı yeri yoktur.)

Hobsbawm, E.J. (2003). **Sanayi ve İmparatorluk**, (çev. A. Ersoy), Dost Yayınları, Ankara.

Huxley, A. (1980). **Denemeler**, (çev. A. Usluata), Assos Yayınları, İstanbul, s.116-118.

McNeill, W. H. (2003). **Dünya Tarihi**, (çev. Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi, İstanbul.

Musulin, J. (1983). **Hürriyet Bildirgeleri**, (çev. Necmi Zeka), Belge Yayınları, İstanbul.

Sarıca, M. (1980). **Siyasal Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Sarıca, M. (2000). **100 Soruda Fransız İhtilali**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Uçarol, R. (1985). **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Üçok, Ç. (1980). **Siyasal Tarih (1789-1960)**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Yeliseva N.V. ve A. Z. Manfred (1978). **Yakın Çağlar Tarihi**, (çev. Ö. İnce-E. Tuncalı), Konuk Yayınları, İstanbul.

14

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

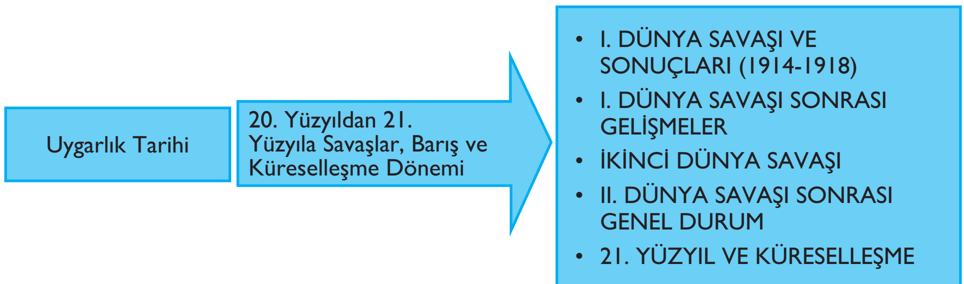
- Birinci Dünya Savaşı'nın tarihsel kökenlerini açıklayabilecek,
- Birinci Dünya Savaşı sonunda galip devletlerin paylaşım hırslarının, yeni bir savaşın tohumlarını nasıl attığını tartışabilecek,
- Birinci Dünya Savaşı'ndaki benzer hatalardan ders alınmamasının dünyayı II.Dünya Savaşı sonrasında da nasıl kutuplaşmaya götürdüğünü kavrayacak,
- İkinci Dünya Savaşı sonrasında artan bağımsızlık savaşlarını ve sona eren sömürge imparatorluklarını kavrayacak,
- Küreselleşmenin nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığı, dünyayı nereye yönelttiği hakkında tartışabilecek

bilgi ve becerilere sahibi olacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Sevr Antlaşması
- I. Dünya Savaşı
- Küreselleşme
- Türk Kurtuluş Savaşı
- II. Dünya Savaşı
- Faşizm
- Nazizim

İçindekiler



20. Yüzyıldan 21. Yüzyıla: Savaşlar, Barış ve Küreselleşme Dönemi

I. DÜNYA SAVAŞI VE SONUÇLARI (1914-1918)



Birinci Dünya Savaşı'nın tarihsel kökenlerini öğreneceksiniz.

Birinci Dünya Savaşı, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında meydana gelen olay ve gelişmelerin bir sonucudur. Özellikle 1871-1914 devresi, artık Fransız İhtilali'nin etkilerinin geride kaldığı ve Avrupa'da diplomatik ilişkilerin, bu ilişkiler içerisindeki mücadele ve çatışmaların ağırlık kazandığı bir aşamadır. Dönemin bu niteliğinde İtalyan ve Alman ulusal birliklerinin kurulması, fakat özellikle ve birinci planda Alman İmparatorluğu'nun bir kuvvet olarak sivrilmesi başlıca rolü oynamıştır. Diplomatik ilişkilerin bu yeni yapısı ve bu yapı içindeki gelişmeler, sömürgecilik mücadelelerinin de eklenmesiyle 1914 yılında genel bir savaş ortamını hazırlamıştır.

Savaşın Nedenleri
a. Genel Nedenler 1. Fransız Devrimi'nin yaydığı milliyetçilik düşüncesi, 2. Bağımsızlık isyanlarının artması, 3. Devletler arası bloklaşma, 4. Ham madde ve pazar arayışı, 5. Silahlanma yarışının hızlanması, 6. Sömürgecilik
b. Özel Nedenler 1. Almanya ve İngiltere arasında ham madde ve pazar arayışından kaynaklanan rekabet, 2. Fransa'nın 1871 Sedan Savaşı'nda Almanya'ya kaptırdığı Alsas Loren'i geri almak istemesi, 3. Balkanlar'da Avusturya ve Rusya'nın emperyalist emellerinin çatışması, 4. İtalya'nın Akdeniz'e egemen olma arzusu, 5. Rusya'nın tarihî emellerine ulaşmak istemesi (Boğazlar-Panslavizm), 6. Uzak Doğu ve Afrika sömürgelerinde yaşanan rekabet, 7. Avusturya-Macaristan Veliahdı Ferdinand'ın Saraybosna'da öldürülmesi.

Birinci Dünya Savaşı'nın özel nedenleri arasında yer alan ve Rusya ile Avusturya-Macaristan'ı karşı karşıya getiren temel sebep nedir?



Savaşın Başlaması ve Gelişmeler

Avrupa'da üçlü ittifak ve üçlü itilaf bloklarının kurulmasından sonra özellikle 20. yy. başlarından itibaren, bloklar arasında birbirlerine karşı savaş hazırlıkları sürmekteydi. Fakat kurulan denge, savaşı önlüyordu. Ancak, dünya genelinde paylaşım süreci geliştikçe denge bozulmaya başladı. Bu bakımdan küçük bir olay büyük bir savaşa neden olabilecekti. Bu olay Saray-Bosna'da patlak verdi.

Balkanlar'da genişlemek isteyen Avusturya, aynı bölgede aynı amaçlarla hareket eden Sırbistan'a gücünü göstermek üzere, 1914 yılı Haziran ayı sonlarında Bosna'da bir manevra yapmaya yöneldi. Buna katılmak üzere Avusturya Veliahdı Arşidük Ferdinand Saray-Bosna'ya gelmişti. Ancak Veliaht ve karısı 28 Haziran 1914 günü Princip adında bir Sırplı tarafından öldürüldü. Bu da Birinci Dünya Savaşı'na yol açan olayların başlangıcı oldu.

Bu olaydan yararlanıp Sırbistan'ı Balkanlar'da etkisiz duruma getirmek isteyen Avusturya, Rusya'nın Sırbistan'ı destekleyeceğini göz önünde bulundurarak Almanya'dan destek aldı ve ordusunu savaşa hazırladı. Suikast olayından bir ay sonra 23 Temmuz 1914'te Sırbistan'a 48 saatlik bir ültimatom vererek çok ağır isteklerde bulundu. Bazı isteklerinin reddedilmesi üzerine 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilan etti ve Belgrat'ı bombalamaya başladı. Avusturya'nın bu davranışı Rusya'yı seferber duruma getirdi. Buna karşılık Almanya, Avusturya'nın yanında yer aldı. Arkasından Almanya 3 Ağustos 1914'te Fransa'ya, 4 Ağustos 1914'te Belçika'ya saldırdı. Gelişen olaylar üzerine İngiltere, müttefiki Fransa'nın yanında yer alarak 4 Ağustosta Almanya'ya savaş ilan etti. Avusturya ise 6 Ağustosta Rusya'ya savaş ilan etti. Uzak Doğu'ya bakıldığında ise Japonya 23 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş ilan ederek, bölgedeki Alman sömürgelerini ele geçirip Kasım 1914'te savaştan ayrıldı.

Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi

Osmanlı Devleti, özellikle 19. yy. sonu ile 20. yy. başında bir dizi savaşlarla, barış antlaşmalarıyla ciddi anlamda toprak kaybına uğramıştı. Avrupa'nın aklı esas alarak bilimde, sanatta, teknikte ilerlemesi, Osmanlı'nın bu gelişmelere kayıtsız kalması, devleti Avrupa karşısında "Hasta Adam" konumuna getirmişti. Tüm bunlara ilaveten ayrıca Türkleri Avrupa'dan ve Anadolu'dan sürüp çıkarmak diye özetleyeceğimiz "Doğu Sorunu" da eklenince Osmanlı sonun başlangıcına gelmişti.

II. Meşrutiyet'in ilanı (23 Temmuz 1908) sonrasında yapılmaya çalışılan yenileşme hareketlerinin (idari-askerî) tam olarak gerçekleşmemiş olması, dünya savaşının ön günlerinde Osmanlı'yı, oluşan bloklara yanaşmaya itti. Kısmen bloklaşan dünyada yalnız kalma korkusu, biraz da yüzyıl başından beri kaybedilen toprakları tekrar kazanma arzusu ile Osmanlı Devleti kendini Almanya'nın yanında buluverdi (2 Ağustos 1914 Osmanlı-Alman İttifakı). İttifakın hemen sonrası genel seferberlik ilan edilerek ordu hazır duruma getirilmeye çalışıldı. Bu arada devlet, tarafsızlığını ilan etti ve Meclis-i Mebusan dağıtıldı.

Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler		
	Taarruz Cepheleri	**Savunma Cepheleri**
ANA CEPHELER	1 - Kafkas (Doğu) Cephesi	3 - Çanakkale
	2 - Kanal (Süveyş) Cephesi	4 - Irak
YAN CEPHELER		5 - Suriye-Filistin
		6 - Hicaz-Yemen
	Sınırlarımız Dışında Müttefiklerimiz için Kuvvet Gönderilen Cepheler	7 - Galiçya
		8 - Romanya
		9 - Makedonya



Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı ana cepheleri sıralayınız.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girdiğinde topraklarının genişliği 1.700.000 kilometre kare olup, sınırlarının uzunluğu 12.000 km'yi buluyordu. Nüfusu ise 1914 sayımındaki bazı eksikliklere rağmen 22-23 milyon tahmin edilmekteydi. 1914 yılında iki Alman (Goeben-Breslav) gemisinin Boğazlara sığınması ve satın alındığı ilan edilen bu gemilerin Karadeniz'de Rusya'nın sahillerini bombalaması üzerine Osmanlı fiilen savaşın içine girdi.

Osmanlı Devleti savaş süresince Çanakkale Cephesi hariç, diğer cephelerin hiçbirinde başarı sağlayamadı ve Bulgaristan'ın ardından ateşkes imzalayarak savaştan çekildi (30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması). Osmanlı'yı diğer müttefikleri izledi.

Şekil 14.1



Çanakkale Anafartalar Grup Komutanı M. Kemal Muharebe Arkadaşlarıyla (1915)

Soldan; Kur. Bşk. Yb. İzzettin (Org. Çalışlar), arkasında Kur. Yzb. Tevfik (Kur. Alb. Bıyıklıoğlu), Grup K. Kur. Alb. M. Kemal, Dr. Hüseyin, Süvari Yzb. Pertev, Kur. Yb. Neşet (Bora), Süvari Ütğm. Saim (Korg. Önhon), Yzb. Hamit, Ütğm. Zeki (Org. Doğ)

http://www.canakkale. gen.tr/ kara.html (erişim: 21.06.2006)

Avrupa Cephelerinde Durum

Almanya, çevresindeki iki büyük devlete (Rusya ve Fransa) aynı anda savaş açmıştı. Her gün 10 km ilerlemeyi öngören Alman planlarına göre her şey hazırdı. Tarihte ilk defa stratejik bir konuma sahip olan tren yollarının yardımı ile hızlı ve ha-

reketli bir savaş bekleniyordu. Ateşli çıkışların ardından birkaç hafta sonunda, Almanlar Paris'in kuzeyinde Marne'da, Ruslar Doğu Prusya'da Tannenberg'de durduruldu. Tahmin edilmeyen bir siper savaşı başlamak üzereydi. Fakat bu defa savaş Kuzey Denizi'nden, İsviçre sınırına kadar, Baltık'tan Karpatlar'a kadar milyonlarca insanın savaştığı kilometrelerce alana yayıldı. Avrupa cephesinde üç sene boyunca 10 km'den fazla ilerlenemedi. Bu 10 km'lik alan içerisinde 4 milyondan fazla genç hayatını kaybetti.

Dominyon: Eskiden Britanya İmparatorluğu'na ya da Commonwealth 'e bağlı *ülkeleri* belirten terim. Bu devletler *Kanada, Yeni Zelanda, Avustralya, Güney Afrika Birliği, İrlanda* ve *Newfoundland*'dır. Bunlar yasal açıdan özerk olmakla ve dış işlerinin yönetimini kendileri üstlenmekle birlikte, *Büyük Britanya* imparatorunu hükümdar olarak kabul ediyorlardı. Dominyon teriminin yerine *1947*'den sonra, "Commonwealth üyesi" ya da "Comnonwealth devleti" terimi kullanılmaya başlandı.

Savaşın uzun sürmesi onun geniş bir coğrafyaya yayılmasına neden oldu. Savaşanlar yönünden dolaysız olarak 3 kıtaya, fakat **dominyonlar** ve sömürgeler açısından da dolaylı olarak 5 kıtaya yayıldı. Avrupa'da İspanya, İsviçre ve İskandinav ülkeleri dışında 14 devlet bu savaşın içinde yer aldı. Asya'dan Japonya, Amerika Kıtası'ndan ABD eylemli olarak buna katılırken, Afrika'daki sömürgelerle Avustralya ve Yeni Zelanda gibi İngiliz dominyonları da kendilerini bu savaşın dışında tutamadı.

Savaş Sonunda İmzalanan Ateşkes ve Barış Antlaşmaları

Devlet Adı	Ateşkes Adı ve Tarihi	Barış Antlaşması ve Tarihi
Bulgaristan	Selanik 28 Eylül 1918	Nöyyi 27 Kasım 1919
Osmanlı İmparatorluğu	Mondros 30 Ekim 1918	Sevr 10 Ağustos 1920
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu	(Macaristan) Belgrat 3 Kasım 1918	Triyanon 4 Haziran 1920
	(Avusturya) Willaquiste 4 Kasım 1918	Sen Jermen 10 Eylül 1919
Almanya	Redhondes 11 Kasım 1918	Versay 28 Haziran 1919

Genel Değerlendirme

1. 28 Temmuz 1914'te başlayan Dünya Savaşı 11 Kasım 1918'e kadar 4 yıl 3 ay 14 gün sürdü. Bu hâliyle dönemi itibarıyla tarihin kesintisiz en uzun savaşıydı.
2. Başlangıçta 3 kıtaya, daha sonra getirilen askerler açısından 5 kıtaya yayıldı.
3. Nüfuslarının toplamı 1.170.735.000' i bulan ülkelerden, 66.058.810 kişilik ordular karşı karşıya geldi [22.850.000 Bağlaşma (İttifak), 43.188.810 Anlaşma (İtilaf)].
4. Savaştaki insan kayıpları, 17 milyona yakını Bağlaşma, 22 milyonu Anlaşma devletlerine ait olmak üzere 39 milyonu aştı.
5. Yapılan hesaplara göre 4 yıl boyunca toplam savaş harcamaları Bağlaşıkların 60, Anlaşma devletlerininki 125 milyar doları aşmış olup, toplamı 186 milyar dolara ulaşmaktaydı.
6. Bu savaş içerisinde Osmanlı Devleti'nin savaş giderleri de 1.430.000.000 dolar olarak hesaplanmaktaydı.
7. Dünya Savaşı'nın en önemli özelliklerinden biri de bazı yeni silahların bu savaşta ilk kez kullanılmasıydı. Bunlar arasında başta uçak olmak üzere en etkili zırhlı araç tank, denizaltı ve zehirli gazlar vardı.

8. Rusya'da Bolşevik Devrimi gerçekleşti. İktidara geçen Bolşeviklerin ilk işi 3 Mart 1918' de Rusya ile ona karşı savaşan devletler (Avusturya-Macaristan, Almanya, Osmanlı Devleti, Bulgaristan) arasında Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalamak oldu. Bu arada yeni yönetim, savaş içerisinde Anlaşma Devletleri arasında yapılan Anadolu'yu paylaşım planlarını (Gizli Anlaşmalar) da açığı vurdu.

Dünya Savaşı'nda İmzalanan Gizli Anlaşmalar
İstanbul Anlaşması 18 Mart -10 Nisan 1915 **Taraflar:** İngiltere, Fransa, Rusya **Paylaşılması Tasarlanan Alan:** İstanbul ve Çanakkale Boğazları ve çevresi savaştan sonra Rusya'ya verilecek.
Londra Anlaşması 26 Nisan 1915 **Taraflar:** İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya **Amaç:** İtalya'yı kendi yanlarına çekebilmek Anlaşmaya göre, İtalyan işgalinde olan Rodos ve 12 Ada ile Bingazi ve Derne (Trablusgarb)'deki Osmanlı hakları İtalya'ya geçiyor, ayrıca Anadolu Asya'sı paylaşıldığında Antalya ve çevresi İtalyanlara vadediliyordu.
Sykes-Picot Anlaşması (26 Nisan 1916) **Taraflar:** İngiltere, Fransa, Rusya **Amaç:** Orta Doğu ve Doğu Anadolu/Karadeniz'in paylaşımı Buna göre paylaşım şu şekilde idi: Rusya; Van, Erzurum illeri ile Trabzon ve Bitlis'in doğu bölümleri, ayrıca Sivas, Harput (Elazığ) ve Diyarbakır illerinin bir kısmını, Fransa; Adana, Beyrut, Aladağ, Kayseri, Akdağ, Yıldızdağ, Zara, Eğin arasında kalan toprakların tamamı ile, Şam, Sivas, Halep, Harput ve Diyarbakır illerinin bir kısmını alacaktı. İngiltere'ye ise Bağdat ve Basra illerini içeren Güney Irak verilecekti.
St. Jean de Maurienne Anlaşması (19-21 Nisan 1917) **Taraflar:** İngiltere, Fransa, Rusya ile İtalya **Amaç:** İtalya'nın Anadolu Asyası üzerindeki haklarının belirlenmesini sağlamaya çalışması. Anlaşmaya göre Antalya, Konya, Aydın, İzmir ve kuzeyi İtalya'ya bırakılıyordu.

İşgallere Karşı Tepkiler ve Türk Kurtuluş Savaşı

Osmanlı Devleti'nin Mondros Ateşkesi'ni imzalamasından hemen sonra kimi zaman Ateşkes'in farklı yorumlanabilecek üstü kapalı maddelerinden yararlanılarak, kimi zaman da Ateşkes hükümlerine aykırı olarak Anadolu İtilaf Devletleri tarafından işgale başlandı. Osmanlı Padişahı ve yöneticileri bu durum karşısında sessiz kalıp taç ve tahtını koruma derdine düşmüş, Anadolu'yu/halkını yüzüstü bırakmıştı. Hatta işgallere direniş hareketlerini isyancılıkla suçlamıştı. İtilaf Devletleriyle işbirliği içerisinde olan Osmanlı yönetimi ve onun Anadolu'daki temsilcilerinin tavrı Türk halkını ve bu halkın önderi Mustafa Kemal'i yıldırmadı.

Kurtuluş Savaşı başlarken hemen her olgu ve olanak değerlendirilmiş ve "üç" temel saptama yapılmıştı:

1. Türk toplumu tarihsel, sosyal ve kültürel yapısı gereği yabancı işgale karşıdır ve bağımsız yaşama geleneğine sahiptir, Türk halkına güven esastır.

2. Rus Devrimi, ulusal kurtuluş savaşları için önemli bir güç yaratmıştır. Bu güçle gerçekleştirilecek dayanışma "Türk Kurtuluş Savaşı" na önemli katkı sağlayacaktır.
3. Büyük devletler dört yıllık Dünya Savaşı'ndan sonra savaşacak durumda değildirler, bu nedenle Anadolu'nun içlerine uzanarak bir silahlı çatışmayı göze alamazlar.

Bilindiği gibi Türk Devrimi'nin önderi ve kuramcısı tek başına Mustafa Kemal'dir. O, toplumsal bilinç ve kararlılık açısından en yakın çevresinden çok ilerideydi. Bu nedenle Türk Devrimi'nin kuramsal ve eylemsel stratejisi onun tarafından belirlendi ve uygulandı. Ona göre Türkler Anadolu'daki yaşam sürelerinin tümünde, yaşadıkları toprakların egemeni olmuşlardı. Tutsaklık dönemleri yoktu. Kurdukları askerî devlet yapılarıyla akıncı bir geleneği sürdürmüşlerdi, 300 yıllık gerileme ve duraklama dönemlerinde birçok kez yenilmişler, toprak yitirmişler, ancak boyunduruk altına girmemişlerdi.

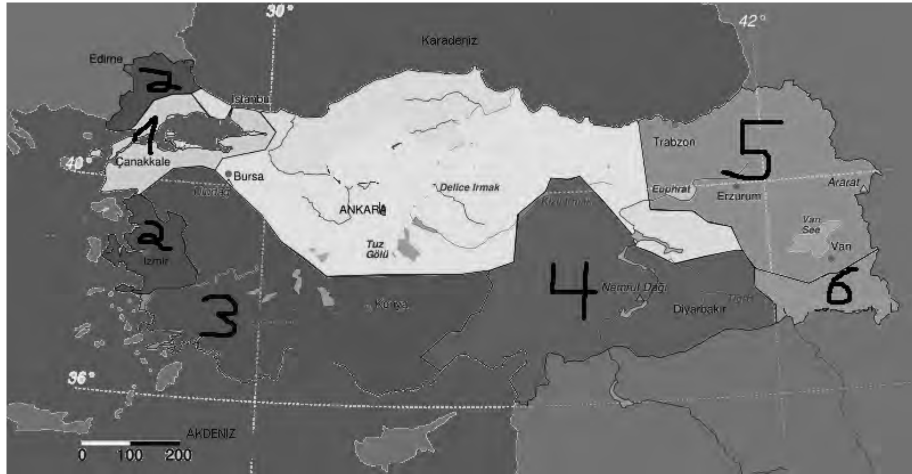
Halkını çok iyi tanıyan Mustafa Kemal, Kongreler yoluyla örgütlenen halkı Sivas Kongresi (4 -11 Eylül 1919)'nde bir araya getirip, İstanbul'un işgali sonrasında Ankara'da açılan yeni Meclis (23 Nisan 1920)'te tek çatı altında birleştirdi.

Mustafa Kemal'in başkanlığındaki Büyük Millet Meclisi ile önderin izindeki Anadolu halkı emperyalizme ve onun iş birlikçilerine karşı mücadele verirken; Saray ve hükümeti Türk ulusunun yok oluş belgesini çekinmeden imzaladı (10 Ağustos 1920 Sevr Antlaşması).

Şekil 14.2

Sevr Antlaşması

http://tr.wikipedia. org/wiki/Sevr_antlasmasi



1: İngiliz ve Fransız Ortaklaşa İşgal Bölgesi, İngiliz İşgalleri;
2: Yunan İşgal Bölgesi, Yunan İşgalleri, Türk-Yunan Cephesi;
3: İtalyan İşgal Bölgesi, İtalyan İşgalleri;
4: Fransız İşgal Bölgesi, Fransız İşgalleri, Türk-Fransız Cephesi;
5: Ermeni İşgal Bölgesi; Ermeni ve Gürcü İşgalleri; Türk-Ermeni Cephesi;
6: İngiliz İşgal Bölgesi

TBMM ve Hükümeti bu anlaşmayı reddettiği gibi onu imzalayanları da "vatan haini" saydı. Bunun üzerine İtilaf Devletleri Ankara'ya Sevr'i kabul ettirebilmek için var güçleriyle işgalleri genişletmeye çalıştı. TBMM Hükümeti'nin ise Milis Kuvvetlerle düzenli orduya karşı bir başarı kazanılamayacağını görmesi ve şartların da algılanması üzerine düzenli orduya geçildi. Kurtuluş Savaşı'nda, Batı Cephesi'nde yapılan

başarılı savaşlar üzerine zafere ulaşıldı. İtilaf Devletleri ateşkes istedi. Mudanya'da yapılan görüşmeler sonunda varılan anlaşma ile savaşın askerî yönü kapandı (Mudanya Ateşkes Antlaşması 11 Ekim 1922). Sıra barış görüşmelerine gelmişti. Mustafa Kemal bu görüşmelerin İzmir'de yapılmasını istemekteydi. Ancak belirlenen yer İsviçre'nin Lozan kentiydi. 20 Kasım 1922 - 4 Şubat 1923 tarihleri arasında gerçekleşen konferansın I. bölümü batılı devletlerin emperyalist istekleri nedeniyle sonuçsuz kaldı. Mustafa Kemal'in Anadolu'daki kararlı atılımları ile 23 Nisan 1923'te yeniden toplanıldı. Lozan'ın uzun süren sinir bozucu görüşmeleri tam anlamıyla diplomatik bir taktik savaşıydı. Kurtuluş Savaşı'nın Türkiye açısından kazanımları, görüşmelerle en aza indirilmek isteniyor, gözdağı dahil her yol deneniyordu. Her iki taraf da birbirinin dayanma sınırını ve kararlılığını anlamaya çalışıyordu. En küçük bilginin bile önem kazandığı bu ortamda, Türk heyetinin Ankara ile Yunanistan bağlantılı olarak yaptığı görüşmelerinin tümü İngilizlerce biliniyordu. Mustafa Kemal de bu olasılığı biliyor ve haberleşmesini ona göre yapıyordu. Böylece Lozan görüşmelerinde, yalnız diplomaside değil, iletişimde de taktik savaşı verilmişti. Nisan ayında başlayan II. toplantı 24 Temmuz 1923'te anlaşmayla sona erdi.

Lozan'dan kalan birtakım sorunlar da daha sonra ikili anlaşmalarla ekonomik, siyasi, hukuki bağımsızlık çerçevesinde giderilmeye çalışıldı. Cumhuriyetin ilanıyla başlatılan toplumsal ilerleme ve çağdaşlaşma mücadelesi, yokluklar ve yoksunluklar ile sürdürüldü. Bu, o insanlar için sıradan bir ekonomik kalkınma hareketi değildi; vaktiyle çağdaş zamana yetişemeyip geride kalmış olan Türklerin bunu yakalama hamlesiyle, tüm ulusça girişilen, devrimci bir başkaldırıydı. Değeri bundan ötürü büyüktü. Cumhuriyeti kuranlar, onu yaşatıp geliştirmeye de sahip çıkmışlardı. Bu bir uygarlık özlemiydi. Yusuf Hikmet Bayur'un 1939'da yaptığı değerlendirmeye göre; Cumhuriyet'in 15 yılda başardıkları, "Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklük devrinde" gerçekleştirdiği zaferlerden daha büyüktü. Bu yönüyle Türk Devrimi, dünyanın emperyalist devletler tarafından paylaşıldığı ve aralarındaki pazar çatışmalarının aralıksız sürdüğü bir ortamda, ulusal bağımsızlığın korunarak nasıl kalkınılacağını gösteren ilk uygulama oldu.



Sevr Antlaşması sizce hangi planların uygulamaya konulmasıdır?

I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GELİŞMELER



Birinci Dünya Savaşı sonunda galip devletlerin paylaşım hırslarının, yeni bir savaşın tohumlarını nasıl attığını öğreneceksiniz.

Birinci Dünya Savaşı'ndan galibiyetle çıkanlar, sürekli bir barış sağlayacak konferansın Paris'te toplanmasını kararlaştırmışlardı. Bu konferansa Bağlaşık Devletlere karşı savaşmış ya da onlara savaş ilan etmiş olan 32 devleti çağırmışlardı. Ancak söz konusu devletleri üç gruba ayırmışlar, böylece beş büyük devlet yetkiyi kendi ellerinde toplamışlardı: ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya. Bu devletlerin başbakan ve dışişleri bakanlarından oluşan *Onlar Konseyi*, en yetkili kurul kabul edilmişti. Ayrıca kimi sorunlarda Japonya'nın dışında öteki devletlerin katıldığı *Dörtler Konseyi* öngörülmüştü. Baş gösteren anlaşmazlık yüzünden İtalya bir ara konferanstan çekilince de ABD Başkanı Wilson ile İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Fransa Başbakanı Clamenceau dünya barışı adına kararlar almaktan çekinmemişler, böylece *Üç Büyükler* denen güç odağını oluşturmuşlardı.

Paris Barış Konferansı, Fransızların gururunu okşamak için Bismarck'ın Alman İmparatorluğu'nu ilan edişinin yıl dönümünde 18 Ocak 1919'da açıldı. Konferansa, yenilen ülke temsilcileri çağrılmadı. Konferans sonunda Almanya temsilcisi çağrılarak antlaşmayı imzalaması emredildi. Paris'in banliyösü Versay'da imzalanan anlaşmaya göre Almanya bir daha kendine gelemeyecek şekilde cezalandırılıyordu.

Yenilen diğer ülkeler de benzer antlaşmaları imzalamak zorunda bırakıldı. Osmanlı Devleti ile yapılacak anlaşma konusunda, devletler paylaşım planlarında anlaşamadığından, Londra, San Remo ve Spa'da ayrı konferanslar düzenlendi. Nihayet yine Paris'in Sevr kasabasında 10 Ağustos 1920'de Osmanlı temsilcileri (Hadi Paşa, Reşat Halis, Rıza Tevfik - 433 Madde) tarafından Sevr Antlaşması imzalandı.

Fakat M. Kemal Atatürk önderliğindeki Ulusal Mücadelenin başarıya ulaşmasıyla ölü doğmuş bir antlaşma oldu. Saltanat'ın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı ve Lozan Antlaşması'yla Türkiye Cumhuriyeti Devleti bağımsız ve eşit koşullarda dünyadaki yerini aldı.

SIRA SİZDE 4



Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devletinin imzaladığı barış antlaşması hangi süreçten geçerek imzalanmıştır?

1919 Barış Konferansı'nın sonuçları şu şekilde özetlenebilir:

1. Avrupa'da yedi yeni devlet yaratıldı: Çekoslovakya, Yugoslavya, Finlandiya, Polonya, Estonya, Litvanya, Letonya.
2. Wilson'un "halkların kendi kaderini tayin hakkı" (self-determination) ilkesi benimsenmiş gözüküldü. Ancak sınırlar, egemen devletlerin belirlediği şekilde gerçekleşti. Ama yine de Avrupa'da milliyetçi akımların güçlenmesine zemin hazırladı. Self-determination ilkesinin pek çok farklı dili konuşan Doğu Avrupa'da uygulanmasının güçlüğü anlaşıldı.
3. Fransa'nın ısrarları üzerine Almanya'nın ağır biçimde cezalandırılması Alman halkında olumsuz tepkilere yol açtı ve Hitler'in iktidara gelmesinin alt yapısını oluşturdu.
4. ABD Kongresi Versay Antlaşması'nı onaylamadı. Aslında, Amerikan Kongresi "inziva politikası"na başka deyişle Avrupa'nın iç işlerine karışmama ilkesine geri dönmek niyetindeydi.
5. ABD'nin bu tutumu, Fransa'yı tedirgin etti ve bu nedenle Almanya'yı izole etmek için onun komşuları ile ittifak antlaşmaları yapmaya başladı.
6. Versay anlaşmasının onaylanmaması, kuruluş fikri Wilson'a ait olan Milletler Cemiyetini zayıflattı.

ABD Başkanı Wilson ve Milletler Cemiyeti

1913'te ABD'nin 28. Başkanı olan Woodrow Wilson, Dünya Savaşı'na kadar *Monroe Doktrini* ve *Açık Kapı İlkesi* adı verilen iki ana ilkeyi dış politika esası olarak belirledi. Birincisi ile Avrupa devletlerini kıtadan uzak tutmaya çalışırken, diğeriyle de Amerika'nın dışa açılımı sağlanmak istenmekteydi. Bu nedenlerle de başlangıçta Amerika'yı savaştan uzak tutmaya çalıştı. Ancak, Alman denizaltılarının Amerikan ticaret gemilerini 1915 ve 1917'de torpillemeleri üzerine Wilson'un Almanya'ya savaş ilan isteği, 50 red oyuna karşı 373 oyla kabul edildi. Çünkü Almanya'nın Orta Doğu, Afrika ve Uzak Doğu'da önemli ölçüde nüfuz sahibi olması, ABD'nin Açık Kapı İlkesi'ne büyük darbe vuruyordu. Özellikle Atlantik'te dolaşan Alman denizaltıları Amerikan ticaret gemilerine saldırınca, denizlerdeki serbest dolaşım önlenmiş, Amerikan ekonomisi zarar görmüştü.

ABD'nin savaşa girdiği süreçte İngiltere ve Fransa da barış şartları ile ilgili görüşler ileri sürmekteydi. Bu nedenle Wilson, Fransa ve İngiltere'nin barış koşullarını kendi çıkarları lehine belirlemelerinden çekiniyordu. Bu ortamda, Albay House'dan barış koşullarının belirlenmesi sırasında ABD ulusal çıkarlarını temsil edecek esasların saptanması için bir kurul oluşturulmasını ve bir memorandum hazırlanmasını istedi.

The City College Başkanı S.E. Mezes ve gazeteci Walter Lippmann'ın içinde bulunduğu kurulun 22 Aralık 1917, 2 Ocak 1918 ve 4 Ocak 1918'de yayınladığı raporlar Wilson ilkelerini oluşturdu. Barış koşulları konusunda İtilaf Devletleri ile Amerika arasındaki temel fark şuydu: Biri Türkiye'nin tamamen haritadan silinmesini planlarken diğeri parçalara ayrılmış (Ermenistan, Suriye, Mezopotamya), ancak varlığını sürdüren bir yapıyı tercih ediyordu. Çünkü ABD'nin bölgede oldukça çok sayıda vatandaşı ve misyoner okulları bulunmaktaydı.

Yapılan tüm bu çalışmalardan sonra ABD başkanı, 8 Ocak 1918'de kendi adıyla anılan ilkelerini ilan etti. Bu ilkelerin 14. maddesi şöyleydi: "Küçük-büyük devletlere karşılıklı olarak siyasi bağımsızlık ve arazi bütünlüğü sağlamak maksadıyla özel anlaşmalarla bir *Genel Milletler Cemiyeti* teşkil olunmalıdır." Böylece kuruluş fikri ABD Başkanı Wilson'dan kaynaklanan Cemiyet, 18 Ocak 1919 Paris Barış Konferansı'nda görüşülmüş ve nihayet dünya barışının kalıcı kılınması, anlaşmazlıkların barış yoluyla çözülmesi, büyük devletlerin olduğu kadar küçük devletlerin de bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesini sağlamak, adalete dayalı yeni bir dünya düzeni kurmak vb. amaçlarla 8 Ocak 1920'de İsviçre'nin Cenevre kentinde kuruldu.

Ancak Wilson'un bir dünya örgütü olarak düşündüğü *Milletler Cemiyeti*, Wilson'un seçim yenilgisi ve yeni başkan Harding'in, Avrupa politikasından uzak durma ilkesini benimsemesiyle kuruluşu, ABD boyutundan yoksun bıraktı. Diğer kanat güç Sovyetler Birliği, zaten kuruluşun dışında bırakıldığından Milletler Cemiyeti, Avrupa içinde güvenlik sistemi kurmayı amaçlayan iki Avrupa devletinin (İngiltere-Fransa) elinde kaldı. Özetle kuruluştaki düşünce ve amaçların aksine Milletler Cemiyeti bir Avrupa örgütü olmaktan kurtulamadı.

En güçlü devletlerin yer almadıkları, alanların ise Milletler Cemiyetinin amacı konusunda görüş birliğine varamadıkları (İngiltere-Fransa) bu kuruluş, daha doğuşunda sakatlanmıştı. İşleyişte de kuruluş amacına uygun hareket etmedi. İçerisinde yer alan emperyal devletlerin söz sahibi olduğu, güçsüz devletlerin hakkının yenildiği bir ortam oluştu. Örneğin 400 yıllık Osmanlı vilayeti olmasına ve yaşayanların büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturmasına rağmen, İngiltere'nin lehine kararlar verilerek Musul İngiliz egemenliğine bırakıldı.

Görüldüğü gibi Milletler Cemiyeti pek çok eksiği, sakıncayı beraberinde getirmekteydi ve müttefiklerin elinde yeni bir tip emperyalizm olan **manda** sistemi'ni genişletmek amacıyla kullanılıyordu. Böylece Wilson ilkelerine karşı gelinmeden emperyalist amaçlara bir kılıf bulunmuştur. Savaştan sonra kendi kendini idare edemeyecek ülkelere bir *"vesayeti vekil"* tayin edilecekti. Bu, sömürgeciliğin I. Dünya Savaşı sonrasının ad değiştirmiş şekli idi.

Manda: Dünya siyasi tarihinde I. Dünya Savaşı'ndan sonra kullanılmaya başlayan bu terim, kelime anlamı olarak Latince "madatum", Fransızca "manda" kelimelerinden gelmekte olup özellikle "vekâlet" anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve lideri Mustafa Kemal'in o dönemde izlediği "tam bağımsızlıkçı" politika sayesinde Milletler Cemiyetine davet üzerine üye olundu. Bu durum Milletler Cemiyeti tarihinde ilk ve tek uygulamadır.



SIRA SİZDE 5

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Sevr Anlaşması için niçin ölü doğmuş bir antlaşma yorumu yapılmaktadır?

İki Savaş Arası Dönem

İki savaş arası dönem, Avrupa'nın ve sonra dünyanın bir dünya savaşından başka bir dünya savaşına girişini hazırlayan dönemdir. Bir büyük savaşı bitiren barış düzenlemelerinin içine, başka büyük bir savaşı oluşturan unsurların nasıl konulduğu, bunların savaşın çıkışını nasıl etkilediği, saldırgan devletlere karşı öteki barışçı devletlerin nasıl etkili bir cephe oluşturamadıklarını ve Avrupalı devlet adamlarının yakın tehdit ve tehlikeler karşısındaki aymazlıkları dönemin genel karakteristiğidir. Bu dönemin daha kolay anlaşılabilmesi için iki alt döneme ayırabiliriz: Geçici Barış Dönemi (1919-1929) ve Barışın Yıkılması Dönemi (1929-1939).

Geçici Barış Dönemi (1919-1929)

Locarno Antlaşmaları (16 Ekim 1925): Almanya Başbakanı Streseman'ın 1925 Şubatında Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya arasında bir saldırmazlık paktı imzalanması teklifiyle başlayan görüşmeler, 16 Ekim 1925'te İsviçre'de Locarno Antlaşmalarının imzalanmasıyla sonuçlandı. Belgelerden biri Almanya, Belçika, Fransa, İngiltere ve İtalya arasında olup Almanya-Fransa, Almanya-Belçika sınırlarını kesinleştiriyordu. Yine beş devlet arasında imzalanan diğer anlaşmayla da İngiltere ve İtalya birinci anlaşmayı garanti altına alıyordu. Birinci ve ikinci belgelerle Almanya'nın sadece batı sınırları söz konusuydu ve Almanya sadece bu sınırlar hakkında garanti vermiş, ancak doğu sınırları yani Polonya ve Çekoslovakya ile ilgili bir garanti vermemişti. Fransa yine aynı gün Polonya ve Çekoslovakya ile imzaladığı anlaşmalarla bunların Almanya ile olan sınırlarına garanti verdi. Bu anlaşmalar, Almanya'yı tekrar uluslararası iş birliğine sokması bakımından iki savaş arası dönemin önemli bir dönüm noktasıdır.

ABD'nin Milletler Cemiyetine girmemesi ve Fransa'nın Almanya üzerinde baskı kurmak amacıyla öncülük ettiği anlaşmaları onaylamaması üzerine, Fransa Almanya'yı kıskaca alacak şekilde ittifak anlaşmalarına girişti. Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da ve dünyanın diğer yerlerinde en çok ihtiyaç duyulan şey barıştı. Ancak Fransa'nın tasarladığı barış, Almanya ile Sovyetler Birliği'nin toprak kayıpları ile Avusturya-Macaristan'ın dağılmış hâli idi.

1925'te Avrupa devletlerinin imzaladığı **Locarno Antlaşmaları** bütün sınırların güvenliğini ve bütün anlaşmazlıkların görüşmeler yoluyla çözümlenmesini karara bağlıyordu.

Geçici barış döneminin önemli konularından birisi de silahsızlanma meselesidir. Başkan Wilson'un yer verdiği silahsızlanma meselesi söyle idi: "İç güvenliğin gerekleri göz önünde tutularak, silahlanmalarda en büyük indirimler sağlanmalıdır." Bu düşünce Milletler Cemiyetinin 8. maddesinde de aynı şekilde yer aldı.

Silahsızlanmayla ilgili yapılan ilk girişim *"Washington Deniz Silahsızlanması Konferansı"* idi. ABD'nin buradaki amacı Uzak Doğu'da giderek güçlenen Japonya'nın sınırlandırılmasıydı. Kasım 1921'de başlayan ABD-Japonya görüşmeleri bir dizi anlaşmanın imzalanmasıyla 6 Şubat 1922'de sona erdi. Silahsızlanma ile ilgili diğer bir girişim "Londra Deniz Silahsızlanma Konferansı" idi. Burada da daha önce Washington'da büyük gemiler için getirilen kısıtlamalar küçük gemiler için getirilmeye çalışıldı.

Dönemin en önemli gelişmesi ise Fransa Dışişleri Bakanı Briand ile ABD Dışişleri Bakanı Kellog'un karşılıklı teklifleri üzerine gelişen "savaşı bir ulusal politika aracı olarak kullanmaktan vazgeçme" taahhüdünün tüm dünya devletlerince imzalanacak çok taraflı bir anlaşmada yer alması düşüncesiydi. Bu iki devletin girişimleri sonucunda 27 Ağustos 1928'de ilk önce 9 devlet (ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Belçika ve Çekoslovakya) arasında imzalanan Briand-Kellog Paktı veya Paris Paktı'na göre; bu ülkeler anlaşmazlıklarını savaş yoluyla çözmeyeceklerini ve her zaman barışçı girişimleri ön planda tutacaklarını taahhüt etmekteydi.

Tüm bu barışçıl girişimlere rağmen, devletlerin silahlanma süreçleri de belirli bir gizlilik altında sürdürülüyordu. Nitekim 1920'li yılların sonunda Locarno ve Briand-Kellog Anlaşmaları, Milletler Cemiyeti, Fransa-Almanya görüş ayrılığının sona erdirilmesi, cemiyet toplantıları ve refahın genel olarak yeniden sağlanması, uluslararası ilişkiler yönünden Dünya Savaşı'nın nihayet sona erdiğine işaret ediyor gibi görünüyordu. Ancak bir iki yıl daha geçtikten sonra, maliye ve sanayi alanlarında yaşanan perişan edici çöküntü, bu uyumu sarsmış ve Japon, Alman; sonraları İtalyan milliyetçilerinin mevcut düzene yönelttikleri eleştirilerle etkileşim içine gir-

mişti. Çok kısa bir süre içinde savaş bulutları yeniden kendini göstermeye başlamıştı. Korku, nefret ve güvensizlik gitgide artıyor, ekonomik ve siyasal krizler çoğalıyordu. Bu karmaşa ve düzensizlik totaliter rejimlerin gelişmesi için elverişli ortamı oluşturdu. Bunun sonucunda kısa bir süre içinde Rusya, İtalya, Almanya ve İspanya'da totaliter rejimler işbaşına geçti.


SIRA SİZDE 6

Locarno Anlaşmalarının önemi nedir?

Rusya'da Bolşevik Devrimi/Çarlıktan Sovyet Rusya'ya

13 Şubat 1917'de Rusya'nın başkenti Petrograd'da açlık çeken insanların özellikle de kadınların öncülüğünde "Barış ve Ekmek" diye başlayan ayaklanma, kısa zamanda ülke geneline yayıldı. 300 yıllık Rus Çarlığı, başkentinde yoğunlaşan kitle eylemleriyle birkaç gün içerisinde yıkıldı.

Şubat devriminden sonra Kerenski başkanlığında Bolşeviklerin katılmadığı geçici bir hükümet kuruldu. Ancak geçici hükümetin kendini iktidar yapan kitlelerle giderek bağını koparması ve düzeni sağlama adına onların karşısında yer almasıyla, Bolşeviklerin önderliğinde ekim ayındaki ayaklanma ile Paris Komününden sonra ilk kez bir sosyalist iktidar kuruldu.

Ekim Devriminden hemen sonra bir dizi ekonomik, sosyal ve idari düzenlemeler getirildi. Toprak mülkiyeti kaldırıldı. Özel çiftlikler devletleştirildi. İşçiler 8 saatlik iş gününe kavuştular. Ancak savaş sürecinin ülkeyi oldukça yıpratması nedeniyle 1919 başlarında ürünlere devletçe el konulmaya başlandı (Savaş Komünizmi). Lenin'in ölümünden sonra (1924) Stalin iktidara geldi. Özellikle Troçki'nin yurt dışına sürülmesiyle başlayan süreç, gelecek 10 yılda, idam, hapis ve toplama kamplarıyla donatılmış parti içi, kanlı bir iç hesaplaşmasının başlangıcı oldu. Hiçbir devrim kendi evlatlarını bu ölçüde yememişti.

1927-1937 arasındaki on yıl, politik baskının yanında dev boyutlu sosyal ve ekonomik atılımların gerçekleştirildiği bir dönemdir. Bu dönemde üç temel kalkınma girişimi görülür; çiftliklerin kolektifleştirilmesi, hızlı sanayileşme ve eğitimde devrim. Gelişmiş kapitalist ülkeler 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın yıkıcı etkileriyle uğraşırken, Sovyetler Birliği bu üç alanda şaşırtıcı bir gelişme sağladı. 1920'lerin açlık ve yoksulluk altındaki bu köylü ülkesi, 20 yıl içinde ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük sanayi ülkesi haline geldi.

İtalya'da Faşizm 1928-1939

Sovyet Rusya'dan sonra I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı yeni rejimlerden biri de İtalya'da faşizm olmuştur. **Faşizm**, bir tür sağ otoriter idare biçimidir. Bir kuramdan daha çok bir eylem biçimi olarak başlamış, faşistler iktidara geçtikten sonra kuramlarını geliştirmiştir. Mussolini belirli bir süreç içerisinde iktidarı ele geçirdikten sonra, faşizmin bir felsefeye gereksinimi olduğuna karar verdi. Bu görevi de uzun süreden beri Hegelci felsefenin İtalyan okuluyla özdeşleştirilen Giovanni Gentile'ye verdi. Gentile'nin elinde hazır Hegel devlet kuramı vardı ve çok zamanı olmadığından bunu kullandı. Mussolini Gentile'nin kendisine sunduğu öneriyi aldı ve sonuç olarak İtalyan faşizminin kuramının, bir devlet kuramı, devletin üstünlüğünün, kutsallığının ve her şeyi kapsar oluşunun kuramı olduğunu ileri sürdü.

Faşizm: İtalyanca "fascio" sözcüğünden gelmektedir. Bu sözcüğün asıl anlamı çubuk demeti bağıdır. Mecazi olarak ise siyasal birlik anlamında kullanılır. Aslında siyasal ilkelere dayanmamaktadır. Devlet otoritesini sağlamlaştırmak ve zaferden elde edilen sonuçları korumak amacıyla hareket eden siyasal bir akımdan başka bir şey değildir. Bunun dışında bağlanmak istediği siyasal kurallar ulusalcılık ve emperyalizmdir.

Politik terörün egemen olduğu faşist düzen, iş gücü ile sermaye, endüstri ve tarımı *Ulusal Uyuşum (Armoni)* adı verilen ve büyük sermaye grupları ile toprak sa-

hiplerinin belirleyici olduğu korporasyon örgütlerinde bir araya getirdi. Daha sonra Mussolini *Aşırı Faşist Kanunlar* adıyla bilinen yasaları çıkardı. Bu yasalar bütün demokratik hak ve özgürlükleri kaldırıyor, sansürü ve diktatörlüğü getiriyordu. İtalyan hükümeti ve Faşist Parti birleştiriliyor; böylece Mussolini İtalya'nın tek hâkimi oluyordu.

Mussolini sınırsız bir özgürlük içerisinde devlet kurumlarını özelleştirerek İtalyan halkını sonu kanla bitecek bir maceraya sürüklerken aynı yıllarda Atatürk, yoksul Anadolu'da devletçilik yoluyla mucizeler yaratıyor, sosyal bir halk devleti kuruyordu.

Yoğun devlet desteği ve yüksek gümrük duvarlarıyla korumaya alınan sanayi üretiminde belirli artışlar oldu ama bu artışlar İtalya'yı zengin bir sanayi ülkesi haline getirmeye yetmedi. Dış pazar yetersizliği kronik bir sorun halinde baskısını sürdürdü. Bu amaçla 1923'te Yugoslavya'dan Fiume, 1927'de Arnavutluk, Libya'nın sömürgeleştirdiği Habeşistan işgali gerçekleştirildi. Tüm bu emperyalist girişimler yetmiyormuş gibi, 1934'ten sonra yoğun bir silahlanmaya gidildi. Ekonomi bu gelişmelerle kısa sürede canlandıysa da İtalya ve dünya kendini büyük bir çatışmanın içinde buldu.

Almanya'da Nasyonal Sosyalizm (Nazizm)

Nazizmin kurucusu Adolf Hitler, evlilik dışı bir ilişkiden 1886 yılında bir sınır köyünde doğdu. Bütün yöre halkı gibi o da kaba, zevklerine düşkün, karanlık yaşantılı biriydi. Sağlıksız bir aile ortamında sevgisiz, dengesiz ilişkiler içinde büyüdü. 16 yaşında okulu bıraktı. Ama ailesi zor durumda olmasına karşın bir işe giremedi. Yoksulluk yılları içerisinde Yahudi düşmanlığı, aşırı milliyetçi ve ırkçı düşünceler edindi. Münih'te İşçi Partisi adlı küçük bir milliyetçi gruba girdi ve bu partinin adını 1920'de Nasyonal Sosyalist Parti olarak değiştirerek başına geçti. Bu parti yeni adıyla 1920-24 arasında toplumda giderek sivrildi. Hatta Hitler'in 1923'te Mussoli'nin *Roma Yürüyüşü* benzeri, *Berlin Yürüyüşü*'nü düzenlemesi onun tutuklanmasıyla sonuçlandı. 5 yıl ceza aldı ve *Mein Kämpf (Kavgam)* adlı kitabını burada yazdı. 1924-29 yılları arasında bu nedenle parti zayıfladı. Nitekim 1924 seçimlerinde Sosyal Demokratlar % 33 oy alırken, Nasyonal Sosyalist Parti yalnızca %3 oy almıştı. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın tüm dünya gibi Alman ekonomisini de olumsuz etkilemesi, daha Dünya Savaşı'nın olumsuz koşullarını üzerinden atamayan Almanya'da kaos ortamı yarattı. Bu durumdan kendi ve parti çıkarlarına yararlanmak isteyen Hitler, partide militarist bir örgütlenmeye giderek *Hücum Kıtaları (SA)* ve *Muhafız Kıtaları (SS)* oluşturdu. Naziler, Komünist ve Sosyal Demokrat Parti taraftarlarına, işçilere, Yahudilere, bunların binalarına, yayın organlarına saldırarak sokak egemenliğini ellerine geçirdi. Ekonomik buhranla birlikte ortaya çıkan işsizlik ve durgunluk, halkın Nazi Partisine destek vermesini sağladı. 1928 yılı seçimlerinde 810.000 (%2) oy alıp sadece 12 milletvekiline sahip olan parti, 1930 seçimlerinde oy oranını %18,3 (6.409.000 oy)'e yükselterek 107 milletvekiliyle parlamentoda ikinci büyük parti haline geldi. 1932 seçimlerinde Hücum Kıtaları (SA)'nın ağır baskı ve terörüne rağmen Naziler yine çoğunluğu sağlayamadı. Ancak oy ve milletvekili (13.745.000 oy-230 milletvekili) sayısını artırarak Almanya'nın en büyük partisi oldu. Hitler, parlamento çoğunluğunu ele geçirmek için bir kez daha (Kasım 1932) seçime gittiyse de amacına ulaşamadı. Ancak Cumhurbaşkanı Hindenburg 30 Ocak 1933'te başbakanlığı kendisine verdi.

Devlet gücünü ele geçiren Hitler bir kez daha seçime gitti. Baskı, şiddet ve terör altında gerçekleştirilen bu seçimde (5 Mart 1933) de çoğunluğu sağlayamadı.

Ancak yine de oy oranı ve milletvekili sayısını artırdı (%44 oy-288 milletvekili). Bu seçim Almanya'nın son çok partili seçimiydi. Hitler 1933'te tutuklattırdığı Komünist ve Sosyal Demokrat milletvekillerinin olmadığı Reichstag (Meclis)'dan, Hücum Kıtaları (SA) ve Muhafız Kıtaları (SS)'nın tehditleri altında 4 yıl için olağanüstü yetkileri istedi ve *Tam Yetki Yasası* olarak tanımlanan yasayı kabul ettirdi. 1934 Ağustosunda Hindenburg'un ölümü üzerine, hükümet başkanlığının yanında, devlet başkanlığını da alarak Almanya'nın Führer'i hâline geldi. Daha sonra bütün partileri yasaklayarak diktatörlüğünü kurdu. Böylece 1945'e kadar sürecek Nazi iktidarı başlamış oldu. Hitler, iç politikada Nazilere tam teslimiyet dışında hiçbir şeyi tanımıyordu. Ayrıca saf Alman ırkını Yahudiler, Slavlar ve diğer düşük ırklardan temizleyerek oluşturabileceği düşüncesiyle toplama kampları, fırınlar ve sürgünlerle amacına ulaşmaya çalışıyordu.

Dış politikada ise üç aşamalı bir plan uygulamaktaydı:

I. Almanya'nın Versay Barış Antlaşması'nın sınırlayıcı ağır koşullarından kurtarılması,
II. Almanya'nın dışında yaşayan bütün Almanların birleştirilmesi: Tek Ulus, Tek Devlet ilkesinin gerçekleştirilmesi,
III. Hayat Sahası (Lebensraum) teziyle Almanya'nın refah seviyesinin artırılması. Hitler'in ismini koyduğu bu tez, Almanya'nın emperyalist bir politika sürdüreceğinin en belirgin işaretiydi.

Japonya

Japonya I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Uzak Doğu'nun en güçlü devleti haline geldi. Bu süreçte İngiltere'nin desteği de önemliydi. Nitekim Uzak Doğu'da Rus ve ABD yayılmasına karşı İngiltere Japonya'yı bir denge unsuru olarak görmekteydi. Ancak, bir süre sonra Japonya'nın Çin üzerindeki emperyalist istekleri/planları yüzünden İngiltere ile ilişkileri bozuldu.

1930'lardan itibaren dünyadaki dengeleri gözeten Japonya Uzak Doğu'da yayılmaya başladı ve önce Mançurya'yı işgal etti ve bölgenin denetimini 1932'de eline aldı. Bu ortamda ne ABD ne Sovyet Rusya ne de Milletler Cemiyeti etkin olarak bir şey yapamadı. Bu ortamdan yararlanmak isteyen Japonlar, Çin ile savaşa girişti ve ABD'nin protestolarına aldırmayarak, Çin'in iç kısımlarına doğru ilerledi.

Japonya'nın bölgedeki üstünlüğü ele alması, Pasifik'teki güç dengesini bozdu. Durumdan rahatsız olan ABD başta olmak üzere Sovyet Rusya ve İngiltere, Çin'e yardıma başladılar. Bölgedeki gerilim II. Dünya Savaşı'nın 2. yılında, Japonya'nın ABD'nin Pasifik'teki deniz üssü Pearl Harbor'a hava saldırısıyla en üst düzeye ulaştı.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı

İki dünya savaşı arası dönemin en önemli ekonomik gelişmesi *Büyük Buhran* adı verilen ve tüm dünya ülkelerini etkileyen ekonomik bunalımdır.

Ekonomik bunalımın bazı unsurları, başta Avrupa olmak üzere birçok ülkede var olmasına rağmen krizin başlangıcında, dünyanın birkaç önemli ekonomi ve ticaret merkezlerinden birisi olan New York "*Wall Street Borsası*"nın çöküşü rol oynadı. Kriz ABD'den bütün dünyaya yayıldı.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin alacaklarından vazgeçmesine rağmen refah seviyesi oldukça yüksekti. Ancak bu durum tüm sektörler için geçerli değildi. Örneğin 1921-25 arası üretim %26 artarken, maaşlar %14 oranında arttı. Maaşları zaten yetersiz olan halk, tüketim olanaklarını kısıtladı. Halkın alım gücü-

nün gerilemesine rağmen kârlar hâlâ büyük boyutlara ulaşmaktaydı. Bu nedenle ellerinde yoğun sermaye birikimi olan zenginler, üretim sektörü yerine paralarını borsaya yatırmaya başladılar. 1925'lerden itibaren borsadan çok yüksek kârlar elde etmeye başlandılar. Borsanın çılgın artışı onu ekonomik gerçeklerin dışına taşıdı. Borsadaki hisse fiyatları dörde katlanırken üretim iki katına bile çıkamadı. Millî gelir ise sadece 1/3 oranında artabildi. Küçük bir karışıklık bu kâğıttan şatoyu yerle bir edebilirdi.

1929'un yazında Amerikalı yetkililer kredileri kısıtlamaya karar verdiler. Bu da çöküş için psikolojik ortamın yaratılmasını sağladı. Çöküş 23 Ekim 1929'da patladı. Birbirini takip eden 22 gün içerisinde kurlar çöktü, 12 milyon hissenin satışa sunulduğu 24 Ekim Kara Perşembe'den sonra 29 Ekim kara Salı'da bu rakamlar 16 milyonla rekor düzeye ulaştı.

Birkaç hafta içinde hisse fiyatları %40 oranında düştü. Pek çok kişi iflas etti, iş yerleri kapandı ve Amerikan ekonomisi felç oldu. Amerikan krizinin etkileri, dağılacağı güne kadar güdümlü bir ekonomi taraftarı olan Rusya'nın dışında, bütün dünyayı etkiledi. Bunda iki temel faktör belirleyici rol oynadı: Ham madde fiyatları ve Amerikan sermayesine bağımlılık. Amerikan ekonomisindeki buhran, Amerika'nın ithalatını azaltması, diğer devletlere verdiği borçları geri istemesi ve yeni krediler açılmasını durdurması sonucunda Avrupa'da da hızla yayıldı. Kriz ilk önce Amerikan sermayesine bağımlı Avusturya gibi ülkeleri vurdu. Buradan Avusturya bankaları ile iyi ilişkileri olan Almanya'ya sıçradı. Almanya'nın ödeme güçlüğüne düşmesi ile ondan alacakları savaş tazminatları üzerinden plan yapan İngiltere ve Fransa'nın krize girmesine neden oldu. ABD hükümeti, Avrupa ülkelerinin, savaş borçlarının ertelenme isteğini geri çevirince ekonomik buhran daha da yoğunlaştı. Artık hükümetler borçlarını ödeyemez, bütçelerini denkleştiremez hâle geldi. Tarım ve ham madde fiyatlarının düşüşü ile fabrikalar birbiri ardınca kapanmaya başladı ve ekinler tarlalarda çürümeye terk edildi.

Ekonomik bunalımdan çıkış için çeşitli yollar denendi. İthalat azaltıldı. İhracat artırılmaya çalışıldı. Devletler kendi ürettikleri ürünlerinin rekabet gücünü koruyabilmek için gümrük duvarlarını yükselttiler. Üretimde *Kota Sistemi*, tüketimde *Karne Sistemi* uygulanmaya başlandı. Ticareti artırabilmek için ulusal paralarının değerini düşürdüler. Örneğin 1934'te ABD, doların değerini %41 oranında devalüasyona tabi tuttu. Tüm geçerli paraların değerlerini aynı anda düşürmesi, yöntemi etkisiz hâle getirmekle beraber, uluslararası geçerliliği olan paraların -sterlin, dolar, frank- savaşımına da dönüştü.

Ekonomik bunalımın yarattığı işsizlik, açlık, yoksulluk geniş halk kitlelerinin otoriter yönetimlere eğilimlerini artırdı. Bu toplumsal durumun yarattığı siyasal sonuç ise diktatörlüklerin kurulması oldu. Böylesi ortamda halka ekmek ve iş vadeden diktatörler, aç kitlelerin desteğini kolayca elde etmişler ve II. Dünya Savaşı'nın en belirleyici rollerini paylaşmışlardı.

SIRA SİZDE 7

Ekonomik bunalıma yönelik bazı belirtiler olmasına rağmen, krizi asıl başlatan olay nedir?

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI



Birinci Dünya Savaşı'ndaki benzer hatalardan ders alınmaması, dünyayı II. Dünya Savaşı sonrasında da nasıl kutuplaşmaya götürdüğünü öğreneceksiniz.

Nedenleri

1. I. Dünya Savaşı'ndan sonra galip devletlerin dayatmalarıyla oluşan şartları ağır antlaşmalar,
2. Dünya Savaşı sonrası emperyalist çıkarlar doğrultusunda çizilen yeni sınırlar (Milliyet ilkesinin göz önünde bulundurulmaması),
3. Milletler Cemiyetinin barışı koruyacak, savaşı önleyecek yapıya sahip olmaması,
4. Almanya'nın her fırsattan yararlanarak Versay koşullarını esnetmesi,
5. İtalya'da faşizmin, Almanya'da Nazizmin ortaya çıkışı,
6. Militarist eğilimlerle birlikte emperyalist düşüncenin de artması (ırkçılık ve saldırganlık),
7. Avrupa ülkelerinde, Mussolini ve Hitler'e istediklerini vererek yatıştırma politikasının başarısızlığı,
8. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve korumacı ekonominin getirdiği yüksek gümrük duvarlarının devletler arası rekabete ve sürtüşmelere yol açması,
9. Hitler'in Hayat Sahası (Lebensraum) ve Almanya'yı dünyanın hâkimi yapma çaba ve arzusu (hakimiyet hırsı),
10. Savaşan Tarafların Mihver Devletleri: Almanya, İtalya, Japonya; Müttefikler: İngiltere, Fransa, ABD, SSCB şeklinde bloklaşması,

Savaşın Başlaması

23 Ağustos 1939'da Hitler ve Stalin arasında yapılan Almanya ile Sovyetler Birliği saldırmazlık anlaşmasından bir hafta sonra, Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgaliyle savaş başladı. Hitler'in Fransa ve İngiltere'nin birlikte verdikleri ültimatomu reddetmesiyle, bu iki devlet Almanya'ya savaş ilan etti (3 Eylül 1939). Polonya'nın durumu SSCB'yi harekete geçirdi. Sovyet orduları 17 Eylülde Polonya sınırını aşarak 23 Ağustos 1939 tarihli Alman-Sovyet Antlaşması'nda kendilerine ayrılan yerleri işgale başladı. Doğu sınırını güvenlik altına alan Almanya batıya yöneldi. Danimarka, Norveç, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'u işgal etti. Alman orduları kısa süre içerisinde Paris'e girdi. Yapılan ateşkesle Fransa'nın kuzeyi Almanya'nın denetimi altına alındı.1941 yılına gelindiğinde Almanya, Avrupa'nın büyük kısmına Balkanlar'a, Doğu Akdeniz'e ve Ege Denizi'ne egemen olmuştu.

Uzak Doğu ve Japonya

Batıda Almanya'nın genişlemesi sürerken Japonya Uzak Doğu'da bir süreden beri başlattığı yayılmacı politikalarına hız verdi. Avrupa'da savaşın devam etmesi, ona bu fırsatı vermekteydi. Amacı, *Pasifik İmparatorluğu*'nu kurmaktı. Fakat bu noktada ABD ve Sovyet Rusya ile çıkarları çatışmaktaydı. Japonya, Sovyet Rusya ile olan anlaşmazlığını, 13 Nisan 1941'de Moskova'da bir *Tarafsızlık ve Saldırmazlık Anlaşması* ile giderdi. Böylece batısını güvenlik altına aldı.

Uzak Doğu savaşı ise Japonya'nın ABD'nin Hawaii'de Pearl Harbour'da bulunan deniz üslerini bombalamasıyla başladı ve hızla genişledi.

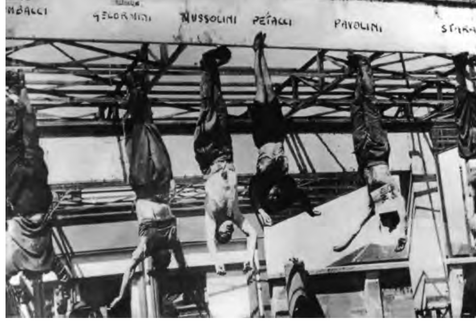
Savaşın Sonucu

1943'ten sonra savaş Almanya'nın aleyhine döndü. Özellikle müttefiklerin Normandiya Çıkarması'yla Alman düşüşü başladı.

Şekil 14.3

Mussolini ve Hitler'in Sonu

Kaynak: *Holmes, R. (2000).* ***World War II in Photographs,*** *London.*





Uzak Doğu'da ise Japonya, ABD'nin 6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya, 9 Ağustos 1945'te Nagasaki'ye atom bombası atmasıyla kayıtsız şartsız teslim oldu. 1945 yılında *mihverin* tamamı (Almanya-Japonya-İtalya) öne sürülen şartları kabul ederek savaştan çekildi.

II. Dünya Savaşı Sırası ve Sonrasında Yapılan Toplantılar

Yaklaşık altı yıl süren, milyonlarca insanın can kaybına, bir o kadar insanın sakat kalmasına ve hatta atom bombası nedeniyle uzun bir süre psikolojik bunalımlara neden olan II. Dünya Savaşı daha sona ermeden savaş sonrası durumlar için konferanslar yapılmaya başlanmıştı.

Atlantik Demeci (Bildirisi) (14 Ağustos 1941)

ABD'nin daha savaşa girmeden önce, savaş sonrası düzenle ilgili olarak hazırlamış olduğu bu bildiri 14 Ağustos 1941'de Rooswelt ve Churchill tarafından Atlantik'te bir savaş gemisinde imzalandı. 1 Ocak 1942'de Washington'da 26 devlet tarafından imzalanmış demeç şu şekilde özetlenebilir:

- ABD ve Büyük Britanya topraklarını genişletmek istememektedirler.
- Toprak (sınır) değişikliği arzu edilmemektedir.
- Her ulus kendi istediği hükümet biçimini seçebilecektir.
- Bütün devletler dünya ticaretine eşit bir şekilde katılabilecektir.
- Uluslararasında ekonomik anlamda tam işbirliği istenmektedir.
- Deniz ve okyanuslarda serbest dolaşım (ticaret).
- Nazi istibdadının yıkılmasından sonra, bütün ulusların güvence içinde yaşadıkları bir barışın sağlanması.

Casablanca Konferansı (14-24 Ocak 1943)

Bu konferans Rooswelt ve Churchill arasında yapıldı. Toplantıya Stalin de davet edilmişse de gelemedi. Konferansta şu karar alındı: Rusya üzerideki baskıyı hafifletmek için Sicilya'ya çıkarma yapmak, Balkanlar'da yeni bir cephe açmak için Türkiye'yi savaşa katılmaya ikna etmek. Konferans, müttefiklerin siyasi birliğini sağlayamamakla birlikte stratejik yönden uyum sağladıkları bir toplantı oldu.

Washington Konferansı (12-16 Mayıs 1943)

Yine Rooswelt ve Churchill'in katıldığı bir konferanstır. Konferansta şu kararlar alınmıştır: İtalya'nın işgal edilmesi, Türk havaalanlarından yararlanılması (savaşa katılması), ikinci cephenin Fransa'da açılması, savaş sonrası barışı koruma sorumluluğunun ABD, İngiltere, Sovyet Rusya ve Çin'e verilmesi.

Şifre adı dolayısıyla *Trident Konferansı* da denilen bu toplantıda ayrıca, bu dört devletin oluşturduğu Dünya Konseyi'ne bağlı olmak üzere; Avrupa, Amerika ve Uzak Doğu Bölge Konseyleri oluşturulacaktır. Avrupa, Tuna, Balkan ve İskandinav federasyonlarından oluşacak bir konfederasyon kurulacaktır. Türkiye de Balkan federasyonuna dahil olacaktır.

Quebec Konferansı (11-12 Ağustos 1943)

Savaşın ortalarında yapılan bu toplantıda Churchill ve Rooswelt; Almanya'nın silahsızlandırılmasını ve kontrol altına alınmasını, Türkiye'nin savaşa sokulmasını, ikinci cephenin Balkanlar'da açılmasını tartıştı ve görüştüler. Ancak ikinci cephenin Fransa'da açılması kararlaştırıldı.

Moskova Konferansı (19 Ekim-1 Kasım 1943)

ABD, İngiltere, Sovyet Rusya ve Çin dışişleri bakanları 19 Ekim 1943'te Moskova'da, savaşta meydana gelen son gelişmeleri görüşmek ve savaş sonrası Almanya'nın durumunu değerlendirmek amacıyla bir araya geldi. Konferansta ayrıca Türkiye'ye hemen savaşa katılması için baskı yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca üç devletin hükümet başkanları arasında bir konferansın yapılması da kabul edildi.

Kahire Konferansı (22-26 Kasım 1943)

ABD, İngiltere ve Rusya'nın devlet başkanlarının yapacağı toplantı öncesinde, Rooswelt ve Churchill görüşmeye karar verdiler. Uzak Doğu sorunlarının da görüşüldüğü bu toplantıya Çin Devlet Başkanı Çan Kay Şek de çağrıldı. Toplantıda herhangi bir karar verilmeyip, sadece görüş alışverişi yapıldı.

Tahran Konferansı (28 Kasım-1 Aralık 1943)

Dışişleri bakanlarının Moskova Konferansı'nda, üç devletin hükümet başkanlarının toplanmasına karar verilmişti. Ancak toplantının yeri uzun süren görüşmelere neden oldu. Düşünülen yerler Ankara, Bağdat ve Tahran idi. Sonuçta Stalin'in ısrarı üzerine toplantının Tahran'da yapılması kararlaştırıldı.

Churchill, Rooswelt ve Stalin'in bir araya gelmesiyle oluşturulan toplantıda savaş ve savaş sonrası düzen ele alındı. Tahran Konferansı'nın önemli sonucu, zafere yaklaşıldıkça müttefikler arası görüş ayrılıklarının giderek belirginleşmeye başlamasıydı.

Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945)

Üç büyüklerin (ABD, İngiltere, Rusya) bir araya geldiği bu toplantıda savaş sonrası dünyanın alacağı biçim üzerinde duruldu. Savaş sürecinde gözlerden saklanan gizli düşünceler barış düzeninin sürecinde yavaş yavaş açığa çıktı. Her üç devlet de kendi amaç ve tasarılarını gündeme getirmeye başladı. Bu nedenle Yalta Konferansı 1815 Viyana Konferansı'na benzetilebilir.

Konferansta Türkiye ile ilgili olarak Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi'nde yer alan boğazların statüsünün Rusya lehine değiştirilmesine ve durumun Türkiye'ye bildirilmesine de karar verildi.

Konferans, Büyük İttifak'ın sonunu getirdi ve bundan sonra ittifak devletleri arasında rekabet ve mücadele başladı.

Potsdam Konferansı (17 Temmuz-12 Ağustos 1945)
Savaşın sona ermesi birçok sorunu da beraberinde getirdi. Sorunların çözümü için üç büyük devlet temsilcisi Berlin yakınında Potsdam'da bir araya geldi. Birçok konunun (Polonya, Almanya, Avusturya, İtalya, İspanya, İran, Boğazlar vs.) görüşüldüğü toplantıda, Almanya dört bölgeye ayrıldı. Bu bölgeler ABD, İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından yönetilecekti. Doğu Prusya, Rusya ve Polonya arasında bölüşüldü. Almanya'nın sanayisinin azaltılmasına ve ordusunun lağvedilmesine karar verildi.

II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI GENEL DURUM



İkinci Dünya Savaşı sonrasında artan bağımsızlık savaşlarını ve sona eren sömürge imparatorluklarını öğreneceksiniz.

Avrupa

II. Dünya Savaşı sona erdiğinde dünyada artık barışın egemen olacağı sanılmıştı. Çünkü savaş sonunda Avrupa ülkeleri tam bir çöküntü içerisindeydi. Almanya ise, bir enkaz durumundaydı. Ekonomisi ve sanayisi çökmüş, halkı şaşkın bir durumdaydı. Savaştan sonra Avrupa'nın gücünü yitirmesiyle dünya politikasına iki yeni kuvvet, ABD ve Sovyet Rusya yön verir olmuştu. Sovyet Rusya'nın etkinliği ile yine dünya politikasında ideoloji de ön plana çıkmış oldu. Sovyet Rusya'nın komünist düzen ve ideolojiyi yayma girişimlerine karşı ABD de *Truman Doktrini* ve ardından *Marschall Planı* ile engel olmaya çalıştı. Bu da iki kutuplu dünyada *soğuk savaşın* başlangıcı oldu.

Bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri de sömürgeciliğin tasfiyesidir. 19. yy. da Japonya'nın gerçekleştirdiği kalkınmayı, 20. yy. ın ilk çeyreğinde Anadolu'da Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Anadolu halkının da farklı bir açıdan (bağımsızlık savaşı ile) gerçekleştirmesi Asyalı ve Afrikalı uluslara örnek oldu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu uluslar bağımsızlık için ayaklanmaya başladılar. En azından fiilî emperyalizmin sonu geldi.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemin bir başka önemli gelişmesi ise ABD öncülüğünde NATO'nun kurulmasıdır (*Kuzey Atlantik Paktı*, 1949). Buna Sovyet Rusya'dan cevap gecikmedi; ekonomik işbirliği ve koordinasyonu sağlayacak COMEKON ve *Varşova Paktı* (1955) kuruldu.

Japonya ve Çin

II. Dünya Savaşı'nda atılan iki atom bombası ile maddi ve manevi bir çöküntü yaşayan Japonya bu travmayı hemen atlatarak, kısa sürede demokrasi ve sanayi hamlelerini gerçekleştirdi. Siyasi ve ekonomik alanda atılan doğru adımlarla mucizevi bir şekilde kalkınarak dünyanın en zengin ve güçlü devletleri arasına girdi. Çin'de ise II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında iç savaş başladı. 1950'lerden sonra Mao Tse Yung liderliğinde komünist bir rejim kuruldu.

Orta Doğu

Savaş sonrası dönemde Avrupa'da karşılıklı barış dönemi egemen olurken, Orta Doğu, sonuçları sonraki yüzyıllarda da devam edecek trajedi dönemine sürükleniyordu.

I. Dünya Savaşı içinde İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'un yayınladığı deklarasyonla Filistin'e Yahudi göçü hızlandı. Bu süreç Hitler'in iktidarıyla birlikte büyük rakamlara ulaştı. BM'nin 1947'de İngiltere'nin önerisiyle Filistin'i iki devlete ayırma planı Orta Doğu'yu iyice gerdi. Sonunda 14 Mayıs 1948'de İsrail devleti kuruldu ve Orta Doğu'da artık sular hiç durulmadı. İlk Arap-İsrail savaşı 1948'de çıktı ve 1949'da İsrail'in zaferiyle sonuçlandı. Bu arada Sovyetler Birliği de Orta Doğu'da Mısır ile işbirliği içerisine girdi. Ancak, aklın galip gelmesiyle yeni bir savaş durumunun kıyısından dönüldü. Bununla birlikte ABD ve Rusya, Orta Doğu'da karşı karşıyaydı.

Sonuç olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya yeni gelişmelerle birlikte (Küba Krizi, Orta Doğu vs.) üçüncü bir dünya savaşının eşiğine gelmiş, ancak sağduyunun galip gelmesiyle buna izin verilmemiştir. Dünya böylesi gergin bir şekilde 15 yıl geçirdi. Bu döneme *Soğuk Savaş Dönemi (1945-1960)* denildi. Soğuk Savaş Döneminin uygarlık tarihi açısından en önemli özelliği ise bu dönemde Asya ve Afrika'daki sömürge ulusların bağımsızlaşma sürecine girmeleri oldu. Bu ülkelerin örnek alacakları diğer ülkeler de gelecek 15 yılda bağımsızlıklarına kavuşacaklardı. Nitekim Birleşmiş Milletler kurulduğunda 51 üyesi varken, bağımsızlık hareketleriyle birlikte bu sayı 131'e yükseldi. 80 yeni devletten 59'u yeni bağımsızlığını kazanan, Avrupalıların Afrika ve Asyalı sömürgelerinden oluşuyordu ve *Üçüncü Dünya Ülkeleri* olarak adlandırılmaktaydı. Tüm bunlara Avrupa ve Amerika'daki yoğun sanayileşme ve sermaye birikimini de ekleyince uluslararası kapitalin yeni yollar bulması da kaçınılmaz olmaktaydı.

Ortaya çıkan yoğun sermaye birikimine karşılık Üçüncü Dünya Ülkelerindeki sermaye açığı, borçlanmayı beraberinde getirdi. Böylece uluslararası sermaye, bağımlılaştırma için yeni bir yol buldu. Bu süreçte gelişmiş ülkeler zenginliklerini artırırken, az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerin önce ekonomilerini sonra ticaretini en sonunda da siyasetini Batılı merkezlere bağımlı hale getirdi.

II. Dünya Savaşı sonrasında ve yakın dönemde dünyayı etkileyen diğer gelişmeler ise ABD ve Rusya arasındaki uzay savaşları, ABD'nin Vietnam yenilgisi, Kore Savaşı, Rusya'nın Afganistan'ı işgali, Yugoslavya'nın parçalanması, İran- Irak savaşı ve ABD'nin Irak'ı işgali sayılabilir.

21. YÜZYIL VE KÜRESELLEŞME



Küreselleşmenin nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığını öğreneceksiniz.

Küreselleşme kavramı 1980'lere doğru Harward, Stanford, Columbia gibi prestijli Amerikan işletme okullarında kullanılmaya başlandı ve yine bu çevrelerden çıkmış bazı iktisatçılar tarafından popüler hâle getirildi. Yeni binyılın sihirli sözlerinden biri olan bu kavramın tanımı ve içeriği konusunda pek çok araştırma yapılmış olmasına rağmen bunlar, sosyolog Emre Kongar'a göre "körlerin fili tanımlaması" gibidir. Kimileri küreselleşme denince dünya ekonomilerinin birbiriyle entegrasyonunu anlıyor. Kimileri dünyanın küçülmesinden, global bir köy haline dönüşmesinden bahsediyor, kimileri kültür farklılıklarının ortadan kalkmasından. Bunların yanında ortaya atılan yeni tezlerle ulus devletin ortadan kalktığı, her etnik topluluğun devlet haline geleceği de ileri sürülmektedir. Oysaki küreselleşmenin içeriğinde hepsi birlikte olmakla beraber, tek başına hiçbiri bir anlam ifade etmemektedir.

Kongar'a göre, *küreselleşme* dünyanın yaşadığı tarım ve endüstri devrimlerinden sonra ortaya çıkan üçüncü büyük devrimin, iletişim ve bilişim (telefon ve bil-

gisayar) devriminin görüntülerinden biridir. Buna bir de Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle, 1945'ten bu yana devam eden Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve iki kutuplu dünyadan tek kutuplu/merkezli dünyaya geçilmesi eklenince süreç tamamlanmaktadır. Bu yaklaşımı şematik olarak Baskın Oran şöyle tanımlamaktadır: *"Bugün yaşananların üçüncü küreselleşme olduğu söylenebilir"*. Bunu bir tabloyla şematize edecek olursak şöyle bir sonuç ortaya çıkacaktır:

	Birinci Küreselleşme	**İkinci Küreselleşme**	**Üçüncü Küreselleşme**
İtici Güç	Denizcilikteki gelişmeler Merkantalizm	Sanayileşme ve doğurduğu gereksinimler	1. 1970'lerde çok uluslu şirketler 2. 1980'lerde İletişim Devrimi 3. SSCB'nin yıkılması ile 1990'larda Batı'nın rakibinin kalmaması
Yöntem	Önce kâşifler sonra askerî işgal	Önce misyonerler, sonra kâşifler, sonra ticaret şirketleri en sonra işgal	Kültürel ideolojik etki Böylece ülkenin her yanı ekonomik, siyasal, sosyal olarak kendiliğinden etkileniyor.
Haklı Gösteriş	Putperestlere Tanrı'nın dinini götürme	"Beyaz Adamın Yükü" "Uygarlaştırıcı görev", ırkçı teoriler	En yüksek uygarlık düzeyi, Uluslararası topluluğun iradesi, Piyasanın gizli eli. Küreselleşme herkesin ortak çıkarınadır.
Sonuç	SÖMÜRGECİLİK	EMPERYALİZM	GLOBALLEŞME

Siyaset Bilimi, İşletme, Finans, Sosyoloji gibi birçok farklı disiplinin küreselleşme kavramını kendi perspektifleri açısından ele almaları sonucunda, küreselleşmenin birbirinden bağımsız 8 farklı boyutu ortaya konmuştur:

1. **Ekonomik Küreselleşme:** Çok uluslu firmaların dünyanın her yerinden sermaye ve emek kullanan yeni küresel üretim sistemlerine geçmesi.
2. **Siyasal Küreselleşme:** Serbest pazar ekonomisi, kamu harcamalarının kısılması, özelleştirilme vs. yi öngören neo-liberal politikaların tüm dünyaya yayılması.
3. **Sosyal Küreselleşme:** "Dünya toplumu" fikirlerinin yaygınlaşması, uluslararası sivil toplum hareketlerinin yaygınlaştığının düşünülmesi.
4. **Teknolojik Küreselleşme:** Başta internet olmak üzere bilişim teknolojilerinin yaygınlaşması.
5. **Finansal Küreselleşme:** Dünya sermaye piyasalarının artan karşılıklı bağımlılıkları ve ortaklıklar kurmaları.
6. **Coğrafi Küreselleşme:** Artan iletişim ve ulaşım fikriyle *sınırsız dünya* fikri.
7. **Kültürel Küreselleşme:** Başta Amerikan olmak üzere Batılı kültürel değerlerin egemenliğinde tek boyutlu bir *dünya kültürünün* oluşması ve küresel ürünlerin tüketilmesi.

8. **Ekolojik Küreselleşme:** Sınır tanımayan "*küresel ekolojik sorunlar*"ın ortaya çıkışı ve ortak eylem planı gerektirmeleri.

Özetlenecek olursa, E. Kongar'ın belirttiği gibi küreselleşme, *SİYASAL, EKONOMİK ve KÜLTÜREL* ölçülerde oluşmaktadır.

Küreselleşmenin siyasal ayağı çok kısaca ABD'nin siyasal liderliği ve dünya jandarmalığıdır. Ekonomik ayak, küreselleşmede uluslararası sermayenin egemenliği anlamına gelmektedir. Yani uluslararasında dolaşan, Türkiye'nin gelirlerinin on katı bir para var. Dünyaya egemen olan bu para her şeyi belirliyor. Kültürel ayak ise iki boyutludur: Birinci boyut, tüketim kültürünün dünyadaki egemenliğidir. Aynı tarz beslenme, aynı markaları giyinme, aynı kanallardan benzer şeyleri izleme. Kültürel ayağın diğer boyutu ise *mikro milliyetçilik* ve *mikro dincilik* olarak özetlenebilir. Bu her bir alt kültür grubunun siyasal birlikten koparılarak bağımsızlığa kavuşturulması eğilimidir. Yani insanlığın tekdüze bir tüketim kültüründe marka ve firma imajlarıyla birleştirilmesi, bütünleştirilmesi sağlanırken, siyasal bazda kültür temeline dayalı olarak mikro parçalara bölünerek siyasetten iyice uzaklaşması hedeflenmektedir.

Yukarıda söylediklerimizden de anlaşılacağı üzere küreselleşmenin temel hedefi "*ulus-devletler*"dir. Bunlara göre, *ulusal bağımsızlık* diye bir kavrama da gerek yoktur. Çünkü bağımsızlık bir ulusa, çıkarlarını savunmak için gereklidir. Oysa küreselleşme ülke (ulus) sınırlarını ve gümrüklerini kaldırdığına göre artık ortada ne diğerlerininkinden farklı bir ulusal ülke çıkarları ne de çıkarları savunulacak bir ülke kalacaktır. Bu ve benzeri dayatmalarla dünyada değişim o kadar baş döndürücü bir şekilde yaşanmakta ki, yerel hükümet yetkilileri, bürokratlar, siyasetçiler ulusal kimliklerini yitirirken şirket yöneticileri, gazete patronları öne çıkmaktadır. *Küresel Kültür* piyasalarının yarattığı yeni insan tipi, kendi ülkesine yabancılaşırken, özendiği ülkelerce de kabul edilmemektedir. Bu kişiler yerel ülke sorunlarını, uluslararası finans örgütlerinin küresel reçeteleriyle çözeceklerine inanıyor, ancak büyüyen yeni sorunlarla karşılaşmaktadır. Eskiden dünya savaşlarıyla değiştirilen ülke sınırları artık *barış içinde güle oynaya yenileniyor* ya da ilgili ülkelerin başkan, dışişleri bakanı ya da başbakanlarınca açıklanıyor.

Dünya ticaret hacminin büyümesine karşın yoksul ülkeler daha çok yoksullaşıyor. Yoksulluk yalnızca az gelişmiş ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de yayılmakta. Sermaye ihracı üretimsizliğe, üretimsizlik yeni toplumsal sorunlara yol açıyor: Terörizm. Ne yazık ki küreselleştirilmeye çalışılan dünyada terörizm de küreselleşmektedir.

Sonuç olarak "küreselleşme" olgusu yadsınamaz bir gerçek, onaylayıp onaylamamak bireylere kalmış bir konu. Ancak, bunu tamamlanmış bir süreç saymak doğru olmayacaktır. Çünkü küreselleşmenin en ileri aşamalarında bile bağımsızlık bir gereksinim olarak varlığını devam ettirecektir. Belki de bu düzenin doğal sonucu olarak, dünya şimdiden yeni bir bloklaşmaya başlamış durumda. Üç büyükler arka bahçelerinde kendi imparatorluklarını kuruyorlar. Genişletilmiş ortak pazarlarla 21. yüzyılın *süper blokları* oluşturuluyor. Sanki zaman içinde geçmişe gidiliyor. 20. yy. başında İngiltere'nin Devletler Topluluğu; Fransa'nın Kuzey Afrika'sı, ABD'nin Güney Amerika'sı varken, şimdi, Almanya'nın AB'si, ABD'nin NAFTA'sı, Japonya'nın APEC'i var. Ancak bloklar, global düzeydeki etkinliklerin yarısını ortadan kaldırıyor. Ekonomik alanda yakalanan, hatta geçilen ABD, askerî üstünlüğünü sürdürmede kararlı görünüyor. Bunun için bütün dünyada ve Avrupa'da özellikle güvenlik konularının uluslaşmasını istemiyor. Tarih sanki yeniden yaşanıyor ve dünya 21. yüzyıla, yüz yıl öncesine benzer koşullarda giriyor.

Özet



Birinci Dünya Savaşı'nın tarihsel kökenleri nelerdir?

I. Dünya Savaşı'nın nedenleri 1815-1914 arasının siyasal ve diplomatik gelişmelerinde yatmaktadır. Özellikle Fransız Devrimi ile milliyetçiliğin ortaya çıkması, Avrupa güç dengesini ve uluslararası ilişkileri derinden etkilemiştir.



Birinci Dünya Savaşı sonunda galip devletlerin paylaşım hırslarının, yeni bir savaşın tohumlarını nasıl atmıştır?

Özellikle Almanya'da Hitler'i iktidara dünya savaşının galiplerinin ezici politikaları taşıdı. 1 Eylül 1939'da Almanların Polonya'yı işgaliyle II. Dünya Savaşı başladı. Avrupa haritasını tamamen değiştiren Alman işgalleri (Polonya, Fransa, Danimarka, Norveç vs.) ile devam eden savaş ABD'nin Japonya'ya attığı iki atom bombası ile sona erdi.



Birinci Dünya Savaşı'ndaki benzer hatalardan ders alınmaması dünyayı II. Dünya Savaşı sonrasında da nasıl kutuplaşmaya götürmüştür?

I. Dünya Savaşı sonunda yapılan barış antlaşmalarındaki benzer hatalar II. Dünya Savaşı sonrasında da tekrarlandı. Artık dünyada iki süper güç vardı: ABD ve Sovyet Rusya. Bu nedenle II. Dünya Savaşı sonrası dönemin ilk 15 yılı (1945-1960) Soğuk Savaş Dönemi diye adlandırıldı (Varşova Paktı-Kuzey Atlantik Paktı). Ancak daha sonra bu bloklar içerisinde de kısmi yapı değişiklikleri oldu. Hatta iki güç Orta Doğu'da yeni bir savaşın eşiğinden döndü. Sonraki süreç ise silahsızlanma antlaşmalarının yoğunlaştığı bir dönem oldu ki bu dönem de Yumuşama (Detant) olarak adlandırıldı.



İkinci Dünya Savaşı sonrasında artan bağımsızlık savaşları ve sona eren sömürge imparatorluklarının sonunun geldiğini kavrayalım.

Süreç içerisinde dünyadaki diğer coğrafyalarda bağımsızlık hareketlerinin arttığı ve yeni devletlerin kuruluşu gözleniyordu. Bu hareketler sömürge imparatorluklarının (İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, Belçika, Hollanda vs.) sonunu getirdi ve bu devletler sömürgeleri birer birer terk etmek zorunda kaldı.



Küreselleşme nasıl ve ne şekilde ortaya çıkmıştır? Küreselleşme dünyayı nereye yöneltmektedir?

1985 yılına gelindiğinde dünyayı ilgilendiren önemli bir gelişme Sovyet Rusya'da Mihail Gorbaçov'un iktidara gelişiydi. Glasnost (Ekonomide Açıklık) ve Perestroika (Yeniden Yapılanma) olarak adlandırılan reformlara ivme kazandırılması Rusya'da bağımsızlık eğilimlerini artırdı ve SSCB dağıldı. Artık dünya tek kutuplu ve tek merkezliydi. ABD bu yapıyı güçlendirmek ve hatta daha da sağlamlaştırmak için ideolojik temeller oluşturmaya başladı. Yeni dünya düzeni veya küreselleşme (globalleşme) Amerikan çevrelerinde işlenmeye ve dünyaya dayatılmaya çalışıldı. Uluslararası sermaye ve onun güdümündeki resmî kuruluşlar (Dünya Bankası, İMF) aracılığı ile de tüm dünyada yaşanan bir süreç haline getirildi.

Kendimizi Sınayalım

1. Türk Kurtuluş Savaşı'nın askerî yönü hangi antlaşmayla sona ermiştir?

a. Lozan Antlaşması (1923)
b. Ankara Antlaşması (1921)
c. Mondros Ateşkesi (1918)
d. Londra Antlaşması (1915)
e. Mudanya Ateşkes Antlaşması (1922)

2. Aşağıdakilerden hangisi I. Dünya Savaşının genel nedenlerinden biri **değildir**?

a. Bloklaşma
b. Silahlanma yarışı
c. Milliyetçilik
d. Sömürge arayışı
e. İtalya'nın emperyalist amaçları

3. Aşağıdakilerden hangisi, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı ana cephelerden biri **değildir**?

a. Kafkas
b. Galiçya
c. Çanakkale
d. Kanal
e. Irak

4. Aşağıdaki, I. Dünya Savaşı'na son veren devlet ve barış anlaşmaları eşlemelerinden hangisi **yanlıştır**?

a. Osmanlı-Mondros
b. Bulgaristan -Nöyyi
c. Macaristan-Trianon
d. Almanya-Versay
e. Avusturya-Sen Jermen

5. Ulusal Kurtuluş Savaşı'mızın "kongreler yoluyla örgütlenme" sürecinde, M. Kemal hangi kongrede tüm ulusal örgütleri tek çatı altında birleştirmiştir?

a. Erzurum Kongresi
b. Sivas Kongresi
c. Balıkesir Kongresi
d. Alaşehir Kongresi
e. Afyonkarahisar Kongresi

6. Aşağıdakilerden hangisi I. ve II. Dünya Savaşı arasındaki dönemde de gerçekleşen olaylardan biri **değildir?**

a. İtalya'da Faşizm
b. Almanya'da Nasyonal Sosyalizm
c. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı
d. Japonya'nın Uzak Doğu'ya Yayılımı
e. Yalta Konferansı

7. II. Dünya Savaşı içerisinde (28 Kasım - 1 Aralık 1943) toplanan ve ABD (Rooswelt), İngiltere (Churchill) ve Sovyet Rusya (Stalin)'nın bir araya gelmesiyle oluşan, savaşın ve savaştan sonraki düzenin ele alındığı toplantı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Tahran Konferansı
b. Quebec Konferansı
c. Yalta Konferansı
d. Moskova Konferansı
e. Potsdam Konferansı

8. I. Toprak (sınır) değişikliği arzu edilmemektedir.

II. Her ulus kendi istediği hükümet biçimini seçebilecektir.

III. Deniz ve okyanuslarda serbest dolaşım (ticaret) sağlanacaktır.

IV. Uluslararası alanda ekonomik anlamda tam bir iş birliği istenmektedir.

Yukarıdaki maddeler, aşağıdakilerden hangisinin içeriğinde yer almaktadır?

a. Atlantik Demeci
b. Milletler Cemiyeti Tüzüğü
c. Casablanka Konferansı
d. Washington Konferansı
e. Tahran Konferansı

9. Üç büyüklerin (ABD, İngiltere, Rusya) bir araya gelerek, II. Dünya Savaşı sonrası dünyanın alacağı biçim üzerinde durdukları; hatta Montreux (Montrö) Boğazlar sözleşmesinin Rusya lehine değiştirilmesine karar verdikleri toplantı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Qubec Konferansı
b. Postdam Konferansı
c. Yalta Konferansı
d. Tahran Konferansı
e. Adana Konferansı

10. Aşağıdakilerden hangisi, küreselleşmenin boyutlarından biri **değildir**?

a. Ekonomik
b. Siyasal
c. Kültürel
d. Ekolojik
e. İklimsel

Okuma Parçası

Batı toprakları; başlayan değişiklikten tedirgin. Batı eyaletleri; fırtınadan önce atlar gibi tedirgin. Büyük mal sahipleri; ortada bir değişiklik sezinlemişler, değişikliğin niteliğini de bilmiyorlar; tedirgin. Büyük mal sahipleri ilk önlerine gelene vurmak için çırpınıyorlar: Hükümetin genişlemesi, işçi birliklerinin gelişmesi; yeni vergiler, yeni tasarılar. Bilmiyorlar bunların "neden" değil, "sonuç" olduğunu; bunlar neden değil, sonuç; Nedenler derinlerde yatıyor; pek de yalın: Nedenler karnın içindeki açlık; milyon kez kat kat olmuş açlık; tek bir canda açlık; sevince, güvenliğe susamışlık, milyon kez kat kat susamışlık. Kaslar, kafalar büyümeye, çalışmaya, yaratmaya can atmanın sancısını çekiyor; milyon kez kat kat olmuş bir sancı. İnsanın en son belirli işlevi: Kaslar çalışmaya can atıyor; kafalar bir tek gereksinmenin ötesinde yaratmaya can atıyor. İşte, insan bu. Duvar örmek, ev yapmak, kurmak; duvara, eve, su bendine İnsan'dan bir şeyler katmak; duvardan, evden, bentten İnsan'a bir şeyler almak; kalkınmadan sert kaslar elde etmek, tasarlamadan da duru çizgiler, biçimler yaratmak. Çünkü insan evrendeki örgensel ya da örgensel-dışı hiçbir şeye benzemez; yaptığı işten daha öte büyür, kavramlarının basamaklarından yukarı çıkar, başarılarından daha ileri fırlar. İnsan için şunu söyleyebilirsiniz: Kuramları değiştirme, çökünce, okullar, felsefeler, gerek ulusal, gerek dinsel, gerek geçimsel düşüncenin o dar, karanlık yolları büyüyüp parçalanınca, İnsan uzanır, ileri atılır; kimi vakit de acı çekerek, yanılgılara uğrayarak. İleri doğru adım atınca geriye kaydığı da olur ama, ancak yarım adım; hiçbir zaman geriye tam adım değil.

Bunu söyleyebilirsiniz; görürsünüz de. Kara uçaklardan çarşı alanına bombalar yağarken, tutsaklar domuz sürüleri gibi tıkış-tıkış götürülürlerken, yere serilmiş gövdelerden toz-toprak içinde kanlar pis pis akarken görürsünüz bunu. Böyle görür anlarsınız. Adım atılmasaydı, ileriye fırlama sancısı duyulmasaydı bombalar yağmaz, boğazlar kesilmezdi. Bombacılar sağ olup da bombalar yağmazsa korkun; çünkü her bomba kafanın ölmediğinin kanıtıdır. Büyük malsahipleri sağ olup da zorlamaların ardı kesilirse korkun; çünkü her zorlamanın kesilmesi ileri adımın atıldığının kanıtıdır.

İnsan'ın bir kavram uğruna acı çektiğini, can vermediğini görürseniz korkun; çünkü bu özellik İnsan'ın temelidir. Bir tek bu özellik İnsan'dır; İnsan'ı evren içinde İnsan yapan özellik.

Batı eyaletleri; değişikliğin başlamasından tedirgin. Texas, Oklahoma, Kansas, Arkansas, New Mexico, Arizona, California. O topraklardan bir tek aile göç etti. Baba bankadan borç para almıştı, şimdi banka toprağı istiyor. Toprak işleten ortaklık -sizin anlayacağınız, toprağı ele geçiren banka- o topraklarda traktör ister, aile değil. Traktör kötü bir şey mi? Uzun uzun izler açan güç kötü bir iş mi yapıyor? Bu traktör bizim olsaydı iyi sayılırdı; "benim" değil, "bizim" olsaydı. O, uzun uzun saban izlerini bizim traktör açsaydı iyi bir iş yapmış olurdu; benim toprağımda değil, bizim topraklarda. Bu topraklar bizimken onu nasıl seviyorsak o traktörü da severdik. Gelgelelim, bu traktör iki şey yapıyor: Toprağı alt-üst ediyor; bizi de, toprağımızdan söküp atıyor. Bu traktörle tank arasında pek bir ayrım yok. İkisi de insanları, korku içinde, önüne katıp sürüyor. Bunun üzerinde düşünmeliyiz. Toprağından sürülmüş bir adam, bir aile; anayolda batıya doğru tangır-tungur giden şu paslı araba. "Toprağımı yitirdim, bir tek traktör toprağımı elimden aldı. Yapayalnızım, şaşkına döndüm." Sonra, geceleyin, bir aile çukur bir yerde mola veriyor, bir aile daha geliyor, çadırlar kuruluyor. İki adam da yere çöküp oturuyorlar; kadınlarla çocuklar dinliyorlar. İşte düğüm burada; siz ki değişiklikten tiksinirsiniz, devrimden korkarsınız. Çömelmiş oturan bu iki adamı birbirinden ayırın; birbirlerinden tiksinsinler, korksunlar, kuşkulansınlar. İşte sizin korktuğunuz şeyin esası bu. Döllenmiş tohumdur bu. Çünkü, "Toprağımı yitirdim" değişmiştir artık: Göze çatlamıştır; bu çatlamadan da sizin tiksindiğiniz şey büyümektedir: "Toprağımızı yitirdik". Tehlike burada işte. Çünkü iki adam bir tek adam gibi tek başlarına değillerdir, şaşkın değillerdir artık. Bu ilk "biz"den daha da tehlikeli bir şey büyür: "Azıcık bir yiyeceğim var" artı "Hiç yiyeceğim yok". Bu sorunun toplamı "Azıcık bir yiyeceğimiz var" ise iş yoluna girmiş, devinim bir yön tutmuş demektir. Şimdi, küçücük bir çarpım işlemi: "Bu toprak, bu traktör bizim." Çukur yerde çömelmiş oturan o iki adam, o ufacık ateş, tek bir tencerede haşlanan sıyırma et, o taş gözlü sessiz kadınlar; arkada, kafalarının kavrayamadığı sözcükleri canlarıyla dinleyen o çocuklar. Gece ilerliyor. Bebecik üşütmüş. "Al şu battaniyeyi. Yündür. Anamın battaniyesi. Al, bebeciği sar." İşte bombalanacak şey. Başlangıçtır bu. "Ben"den "Biz"e.

Başkalarının olması gereken şeyin sahibi olan sizler bunu anlayabilirseniz, varlığınızı koruyabilirsiniz. Sonuçlardan nedenleri ayırabilirsiniz, Painelerin, Jeffersonların, neden değil, sonuç olduklarını anlayabilirsiniz, varlığınızı koruyabilirsiniz. Gelgelelim, anlayamazsınız ki. Çünkü malsahibi olma niteliği sizi hep dondurur. "Ben" yapar, hep "Biz"den kesip ayırır.

Batı eyaletleri başlayan değişiklikten tedirgin. Gereksinme kavramın dürtüşüdür, kavram da eylemin. Yarım milyon kişi ülkede göç halinde; bir milyonu isteksiz daha; on milyonu da ilk tedirginliğini duyumsuyor.

Traktörler de boş topraklarda toprağı sürüyor.

Kaynak: Steinbeck, J. (1992). **Gazap Üzümleri**, (çev. Vahdet Gültekin), Engin Yayıncılık, İstanbul. s.212-214.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e	Yanıtınız yanlış ise "İşgallere Karşı Tepkiler ve Türk Kurtuluş Savaşı" konusunu yeniden okuyunuz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise "I. Dünya Savaşı ve Sonuçları (1914-1918) konusunu tekrar okuyunuz.
3. b	Yanıtınız yanlış ise "Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi " konusunu tekrar okuyunuz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise "Savaş Sonunda İmzalanan Ateşkes ve Barış Antlaşmaları" konusunu tekrar okuyunuz.
5. b	Yanıtınız yanlış ise "İşgallere Karşı Tepkiler ve Türk Kurtuluş Savaşı" konusunu tekrar okuyunuz.
6. e	Yanıtınız yanlış ise "İki Savaş Arası Dönem" konusunu tekrar okuyunuz.
7. a	Yanıtınız yanlış ise "Tahran Konferansı" konusunu yeniden okuyunuz.
8. a	Yanıtınız yanlış ise "Atlantik Demeci/Bildirisi" konusunu tekrar okuyunuz.
9. c	Yanıtınız yanlış ise "İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Yapılan Toplantılar" konusunu tekrar okuyunuz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise "21. yy. ve Küreselleşme" konusunu tekrar okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Her iki ülkenin de Osmanlı Devleti'nin Balkan toprakları üzerinde genişlemek istemesi.

Sıra Sizde 2

Kafkas, Kanal, Irak ve Çanakkale cepheleri.

Sıra Sizde 3

Birinci Dünya Savaşı içerisinde yapılan ve Anadolu'yu paylaşma planlarını içeren gizli anlaşmaların uygulamaya konulmasıdır.

Sıra Sizde 4

Paris Barış Konferansı ile başlayan süreç, asıl şeklini Londra, San Remo, Spa Konferanslarında almıştır.

Sıra Sizde 5

Türk ulusu Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde başlattığı ulusal kurtuluş mücadelesini kazanarak kendisine dayatılan antlaşmayı geçersiz kılmıştır. Ayrıca bu yönüyle de tüm dünyaya emperyalizme karşı mücadele edilebileceği mesajını vererek bağımlı uluslara da örnek olmuştur.

Sıra Sizde 6

Locarno Anlaşmaları Almanya'yı tekrar uluslararası iş birliğine sokması bakımından iki savaş arası dönemin önemli bir dönüm noktasıdır.

Sıra Sizde 7

Ekonomik bunalımın bazı unsurları başta Avrupa olmak üzere birçok ülkede var olmasına rağmen krizin başlangıcında, dünyanın birkaç önemli ekonomi ve ticaret merkezlerinden birisi olan New York "Wall Street Borsası"nın çöküşü önemli bir rol oynadı. Kriz ABD'den bütün dünyaya yayıldı.

Yararlanılan Kaynaklar

Aça, M. ve H. Durgut (2004). **Küreselleşen Dünya ve Türk Kimliği**, İstanbul.

Aren, S. (1994). "Uluslararası Bütünleşme-Küreselleşme Üzerine", **Yeni Marksizm ve Gelecek**, sayı:2, s.5-10.

Armaoğlu, F. (1986). **20. yüzyılın Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

Aydoğan, M. (2005). **Yeni Dünya Düzeni, Kemalizm ve Türkiye**, c. I-II, İzmir.

Çimen, A. ve G. Göğebakan (2006). **Tarihi Değiştiren Savaşlar**, İstanbul.

Davies, N. (2006). **Avrupa Tarihi**, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara.

Gombrich, E. H. (1997). **Dünya Tarihi**, (çev. Ahmet Mumcu), İstanbul.

Gürsan, T. (2005). **20. Yüzyılın Dünya Tarihinin Perde Arkası**, İstanbul.

Holmes, R. (2000). **World War II in Photographs**, London.

Kennedy, P. (1996). **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri**, (çev. Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

Kışlalı, A. T. (2003). **Siyaset Bilimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Kongar, E. (2005). **Küresel Terör ve Türkiye**, İstanbul.

Langlois, Boismenu, J. G., Lefebure L., Reginbald P. (2000). **20. Yüzyıl Tarihi**, İstanbul.

Oran, B. "Hangi Küreselleşme", **http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/giriş1.htm**

Özkan, İ. R. (2001). **Yeni Mandacılık**, Ankara.

Ribard, A. (1983). **İnsanlığın Tarihi**, (çev. Erdoğan B. Berktay, Şiar Yalçın, Halil Berktay), İstanbul.

Roberts, J. M. (2003). **Yirminci Yüzyıl Tarihi**, (çev. Sinem Gül), Ankara.

Sabine, G. (1969). **Siyasal Düşünceler Tarihi III-Yakınçağ**, (çev. Özer Ozankaya), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara.

Sander, O. (1989). **Siyasi Tarih**, c. I-II, Ankara.

Seignobos, C. (2006). **Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi**, (çev. Samih Tiryakioğlu), İstanbul.

Turan, Ş. (1991). **Türk Devrimi Tarihi**, 1.Kitap, İstanbul.

Uçarol, R. (1985). **Siyasal Tarih**, İstanbul.

Üçok, C. (1975). **Siyasal Tarih 1789-1960**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.

Ülman, B. "Uzun Süreçte Küreselleşme: Bir Sihirli Kavramı Tarihteki Yerine Koyma Denemesi", **http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/giriş1.htm**

Sözlük

A

Abakus: Antik sütun başlığında dörtgen taş bir levha, üst yapıyı taşıyan bir elemandır.

Acheulean: Bir baltanın uç kısmını hatırlattığı için el baltası denen iki yüzü de işlenmiş, simetrik, genellikle damla biçimli aletlerden oluşan taş alet teknolojisi. Alt Paleolitik'te görülür.

Afrika'dan Çıkış Modeli: Homo sapienslerin yaklaşık 200 ilâ 150 bin yıl önce Afrika'da evrimleşip sonra Afrika dışına yayıldıklarını savunan teoridir.

Agora: Antik Yunan şehirlerinde ticari, resmi, adli ve dini fonksiyonları olan açık alandır. En basit tanımıyla pazaryeri demektir

Ağaç Halkaları Yöntemi (Dendrokronoloji): Ağaç gövdelerinde halkalar halinde gözlemlenebilen ağacın yaşlanma sürecinin ölçülmesine dayanan tarihleme yöntemidir.

Akropolis: Yukarı şehir. Antik Yunan'da şehrin en yüksek ve savunmaya en müsait yerine kurulan iç kaleye verilen isimdir. Genellikle sarp bir tepe üzerine inşa edilmiştir.

Ambrosia: Eski Yunanlılara göre Olympos Tanrıları'nın yiyeceği. Mitolojiye göre, baldan tatlı ve güzel kokulu olan bu gıdadan yiyenler ölümsüzlük kazanıyorlardı.

Amfitiyatro: Antik Roma'da gladyatör gösterilerinin, vahşi hayvan mücadelelerinin yapıldığı, daire ya da oval planlı etrafı basamaklı oturma alanı ile çevrili yapıdır. Türkiye'de bu form nadir olarak kullanılmıştır.Yarım daire planlı tiyatroların bu kelime ile adlandırılması yanlıştır.

Aminoasit: Protein yapı taşlarıdır.

Anglikanizm: İngiltere'de reform hareketleri sonrası ortaya çıkan Kalvenizm ve Katolikliğin birleşmesinden oluşan yeni bir mezhepdir. Kral VIII. Hanri eşinden boşanabilmek için bu mezhebi ve kilisesini kurmuştur. Kraliçe I. Elizabeth döneminde (1588-1603) ise resmi mezhep olarak tanınmıştır.

Antropoid (Anthropoidea): Eski ve Yeni Dünya maymunları, büyük maymunlar ve insanın üyesi olduğu primat alt takımıdır.

Aquadukt: Suyun arazideki eğimleri ve çukur yerleri aşması için inşa edilen kemerler üzerinde yükselen su köprüleridir.

Arianism: Hristiyan inancında bir akım olup, İskenderiyeli rahip Ariyus'tan adını almaktadır. Bu akım temel olarak Oğul'un, Baba'nın tanrısallığına katılmayıp, Baba'ya bağımlı olduğunu ileri sürüyordu. Buna göre Oğul, Baba'nın sadece ilk ve en yüce yaratığıdır.

Arkeolojik Tarihleme Yöntemleri: Tabakalanma, tipoloji ve göreli tarihlendirme gibi tarihlenme yöntemleridir.

Arkeometri: Fizik, kimya, jeoloji gibi bilim dallarının yöntemleriyle arkeolojik buluntuların ve yerleşimlerin tarihlendirilmesidir.

Arkeometrik Tarihleme Yöntemleri: Karbon 14, potasyum-argon, ağaç halkaları yöntemi (dendrokronoloji) ve termolüminesans gibi tarihleme yöntemleridir.

Artı Ürün: Hanenin veya iktisadi birimin geçimlik ihtiyacından fazlasını temsil eden üründür. Bu ürüne sahip olan toplumsal tabakaya ekonomik temelli bir güç sağlar.

Atlılar (Equestrii): Para zenginliği ile asil unvanı kazanan sınıftır.

Atriumlu Ev: Odaları merkezi ve tepesi açık bir avlunun etrafında yer alan ev planı tipidir.

Aurignacian: Üst Paleolitik dönemde, 34-27 bin yılları arasında görülen alet kültürüdür.

Australopithecus: Güney, doğu ve kuzey Afrika'da günümüzden 4,4 milyon yıl ilâ 1 milyon yıl öncesinde yaşamış olan hominlerdir.

B

Balbal: Orta Asya'da ölen savaşçıların mezarlarının etrafına dikilmiş, savaşçının öldürdüğü düşmanları simgeleyen insan figürlü taş heykellere verilen isimdir.

Basilika: Roma mimarisinde mahkeme ve borsa binasıdır.

Big Bang (Büyük Patlama): Evrenin oluşumunu açıklayan bir teori. Bu teoriye göre evren, 15 milyar yıl önce saf enerjiden oluşan bir noktanın büyümeye başlamasıyla oluşmuştur.

Bipedalizm: İki ayak üzerinde dik duruş ve hareket biçimidir.

Boule: Eski Yunan'da danışma meclisi görevinin yanı sıra, parasal konularla, savaş ve dış siyaset sorunlarıyla uğraşan, halk meclisinde görüşülecek maddeleri hazırlayan etkin bir hükümet organıdır.

Bouleterion: Eski Yunanlıların siyaset yaşamında önemli bir role sahip ve günümüzdeki meclis binalarıyla aynı işlevi olan kamu yapısıdır.

Börü: Süvari ağırlıklı Hun ordusuna verilen isimdir.

Burjuvazi: Yeniçağ Batı Avrupa'sının sınıfsal yapısı içinde yükselen sınıfı oluşturan, zenginliği ticarete dayalı olan, ekonomik yapıda üstünlüğü ele geçiren ve sonrasında siyasal yapıda hak arayışları içine giren, döneme damgasını vuran bir sınıftır.

C-Ç

Caesoropapistik: Tevrat'taki David (Davud) gibi rahip-kral yönetici modelidir.

Comitia Curiata: Üyelerini Roma kentinin aristokratlarının meclistir.

Comitia Tributa: Delegelerin Roma kenti çevresindeki yerleşim birimlerinden seçilerek gelmelerini esas alan ve plepler tarafından kurulan meclistir.

Cro-Magnon: Üst Paleolitik dönemde Avrupa'da yaşamış olan anatomik açıdan modern Homo sapienslerdir.

Çekirdek: Alet yapmak amacıyla yontularak yonga çıkartılan taş parçasıdır.

Çok Merkezli Evrim Modeli: Afrika, Asya ve Avrupa'ya yayılan Homo erectusların, bulundukları bölgelerde yani birçok merkezde bölgesel evrimler geçirdiklerini, ancak aralarındaki genetik alışverişin hiç kesilmediğini savunan teoridir.

D

Demokrasi: Yunanca demos "halk", kratein/krasia ise yönetmek anlamına gelir. Yani, halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimidir.

Dilgi: Boyu eninin iki katından daha uzun olan ince, uzun taş yongadır. Üst Paleolitik'te yaygındır.

Dioecesis: Roma eyaletlerinin toplandığı büyük idari bölgedir.

DNA: Deoksiribonükleik asit. Genetik kodu taşıyan moleküldür.

Dominyon: Eskiden Britanya İmparatorluğu'na ya da Commonwealth 'e bağlı ülkeleri belirten terim. Bu devletler yasal açıdan özerk olmakla ve dış işlerinin yönetimini kendileri üstlenmekle birlikte, Büyük Britanya imparatorunu hükümdar olarak kabul ediyordu.

Dükalık: Bir krallık içerisindeki en büyük toprak parçasıdır.

E

Ekhinos: Eski Yunan mimarlığında Dor düzeninde abakusun altında kalan dış bükey kesitli silme.

Ekonomik Çıkar Bölgesi: Bir toplumun geçimini sağlayacak genişlikteki alandır.

Endüljans: Tam kurtuluş için affedilmeyen günahların cezasının bağışlanmasıdır.

Etrüskler: Kuzey İtalya'da Demir Çağı'nda kurulan bir kültürdür. Etrüsklerin muhtemelen Anadolu kökenli olduğu da öne sürülmüştür

Evrim: Biyolojik türlerin zaman içerisinde sistematik olarak değişikliğe uğramasıdır.

F

Faşizm: Bir tür sağ otoriter idare biçimidir. Devlet otoritesini sağlamlaştırmak ve zaferden elde edilen sonuçları korumak amacıyla hareket eden siyasal bir akımdır. Bağlanmak istediği siyasal kurallar ulusalcılık ve emperyalizmdir.

Fief: Ortaçağ'da Lord tarafından vasale verilen toprağın adıdır. Fief elde eden vasal, kendi fiefi üzerinde başkalarına fief tanıyabiliyordu.

Fosil: Eski canlı formlarının mineralleşmiş kalıntıları veya izleridir.

Fotosentez: Bitkiler tarafından karbondioksitin güneş enerjisi kullanarak sentezlenmesi. Bu işlem sonucunda oksijen açığa çıkar.

G

Gondwana: Güney yarıküredeki kıtadır. Bugünkü Güney Amerika, Afrika, Hindistan, Avustralya ve Antarktika kıtalarının parçalanmadan önceki birleşik halidir.

Göreli Tarihleme: Arkeolojik buluntuların tipolojileri ve hangi tabakada yer aldıklarına dayanarak birbirleriyle karşılaştırılmaları ve hangisinin daha eski ya da daha yeni olduğunun belirlenmesidir.

Gravettian: Üst Paleolitik dönemde, günümüzden 27-21 bin yıl öncesinde görülen alet kültürüdür.

Gregoryen Takvimi: Miladi takvimin yanlış olduğunu düşündüğü yerlerini düzeltmek için Papa Gregorie tarafından yaptırılan takvimdir. 1582 yılında kabul edilmiştir.

Grifon: Doğu sanatına özgü, hayali bir yaratıktır. Kanatlı veya kanatsız aslan vücuduna, genellikle kartal olan yırtıcı kuş başına, gagaya ve at veya eşek kulağına sahiptir.

Gymnasium: Antik Yunan'da gençlerin düşünsel ve bedensel yönden eğitilip, öğrenim gördükleri ve spor etkinliklerinde bulundukları yapıya verilen isimdir.

H

Hades: Yeraltı tanrısıdır. Aynı zamanda antik Yunan dünyasında ölümden sonra gidilen yeraltı dünyasına bu isim verilmiştir.

Halaf: Erken Kalkolitik'te Kuzey Mezopotamya'da görülen gelişmiş köy kültürlerinden biridir.

Hassuna: Geç Neolitik'te Kuzey Mezopotamya'da görülen gelişmiş köy kültürlerinden biridir.

Hellenizm: Büyük İskender'in Asya seferi ile Yunan kültürünün Yunanistan sınırlarından çıkarak Doğu Akdeniz ve Ön Asya'nın eski ve köklü kültürleri ile karışması ve kaynaşması sonucunda oluşan evrensel kültürün ismidir.

Hiyeratik Yazı: Hiyerogliflerin el yazısı hali olarak düşünülmelidir. Mısır rahipleri ve katipler tarafından kayıt tutmak için kullanılmıştır.

Hiyeroglif Yazı: Resim ve simgeler kullanan yazı sistemlerinin ortak adıdır. Kutsal yazı anlamına gelmektedir.

Holosen: Günümüzden 10 bin yıl önce başlayıp hâlâ devam eden jeolojik dönem. Dördüncü zamanın ikinci evresidir.

Hominid (Hominidae): Primatlar takımı içerisinde bir ailedir. Orangutan, goril, şempanze gibi büyük maymunlar ve insan bu ailenin üyelerini oluştururlar.

Hominin: İnsan ve insanın atalarından oluşan tribus. Bu tribusun üyelerini diğerlerinden ayıran anatomik özellik bipedalizm yani iki ayak üzerinde hareket biçimidir.

Homo Erectus: Alt Paleolitik dönemde Afrika, Asya ve Avrupa'da yaşamış olan insan türü.

Homo Ergaster: Homo erectusların erken örneklerine verilen isimdir.

Homo Genusu: İnsan türlerini kapsayan genus ya da cinstir.

Homo Habilis: Alt Paleolitik dönemde Afrika'da yaşamış olan insan türüdür.

Homo Neanderthalensis: Orta Paleolitik dönemde Avrupa'da ve Güneybatı Asya'da yaşamış insan türüdür.

Homo Rudolfensis: Alt Paleolitik dönemde Afrika'da yaşamış olan insan türü. Homo habilislerle büyük benzerlikler gösterir.

Homo Sapiens: Anatomik açıdan modern insan. Yaklaşık 200 bin yıl önce ortaya çıktığı kabul edilmektedir.

Höyük: İnsanoğlunun bin yıllar boyunca aynı yerde üst üste kurmuş olduğu yerleşmelerin yıkıntılarının oluşturduğu yapay tepelere verilen isimdir.

Hümanizm: Latince kökenli bir kelime olup "insancılık" anlamına gelmektedir. Rönesans Avrupasında antik dönem metinlerinin incelenmesiyle ortaya çıkan, insanı temel alan, insanın her şeyin ölçüsü olduğunu kabul eden düşünce akımına verilen isimdir. Hümanizm, öte dünya görüşüne karşılık bu dünya görüşünü öne çıkarır. İnsan, evrenin merkezinde Tanrı'nın yerini alır. Hümanizmle, bireycilik ve laiklik gibi görüşler ön plana çıkar.

Hymation: Antik Yunanda kadınlar ve erkeklerin kullandığı uzun ve pelerine benzeyen bir elbisedir.

İ

İkili Teşkilat: Eski Türklerde devlet yönetiminin kolaylık sağlasın diye çoğunlukla doğu ve batı olarak ayrılması idi. Kağan doğuda otururken, batının yönetimi hükümdar ailesinden önde gelen bir kişiye -genelde kağanın kardeşi- bırakılırdı.

İnorganik: Karbon içermeyen moleküllerdir.

İnvestiture: Piskoposların imparator huzurunda resmi bir törenle makam sembolü olan yüzük ve asayla donatılması uygulamasıdır.

İşçi Sınıfı: Yeniçağ Avrupa'sında ekonomik ve sosyal yapıda meydana gelen değişimle birlikte ortaya çıkan ve imalathanelerde işbölümü esasına göre çalışan; ücret karşılığı emeklerini satarak geçinen yeni sınıfa verilen isim. Bu sınıfı oluşturanlar serfler ve zanaatçılardı.

K

Kambriyen Patlama: Kambriyen veya Birinci Zaman adı verilen jeolojik dönemde çok hücreli canlıların sayısındaki büyük artış.

Kapitalist Sınıf: Yeniçağ'da Batı Avrupa'da ortaya çıkan, ekonomik sistemin değişmesini sağlayan sermaye sahibi, girişimci sınıftır.

Kapitalizm: Yeniçağ'da Batı Avrupa'da ortaya çıkan, üretici güçlerin üretim araçlarından ayrılığı esasına dayanan, sermaye sahibi girişimci bir sınıf ile işçi sınıfının ekonomik ilişkisine dayalı sisteme verilen isimdir.

Karbon 14 (C 14) Yöntemi: Canlıların bünyelerinde bulunan ve canlının ölümünden sonra azalmaya başlayan Karbon 14 izotoplarının miktarının ölçülmesine dayanan tarihleme yöntemidir.

Kardinal: Katolik kilisesine bağlı başpapazın taşıdığı unvandır.

Karum: Assurca liman ve rıhtım anlamına gelen yerleşmelerdir. Bu yerleşmelerde Assurlu tüccarlar belirli bir serbesti içinde yaşayıp ticaret yapmaktaydılar.

Kent Devleti: Etrafındaki daha küçük yerleşimlerin de bağlı olduğu kent tipi idari merkezdir. İlk kent-devletleri Mezopotamya'da tapınak ekonomisi esasına dayanan bir sistem etrafında şekillenmişlerdir.

Khiton: Antik Yunanda dikdörtgen bir kumaşın karşılıklı iki kenarının birbirine dikilmesi ya da iğneler ile tutturulmasıyla yapılan ve adeta alt kısmı olmayan bir çuval gibi görünen hem erkek hem kadınların giydiği bir giysidir.

Kilise Kanonu: Roma kilisesinin kendi içindeki düzenlenmeleri yürütmek üzere oluşturmuş olduğu kanunları anlatmak için kullanılan bir terimdir. Genelde bu kanunlar ara ara toplanan kilise meclislerinde görüşülen sorunları çözmek amacıyla alınan kararlar ya da önlemlerdir.

Konsil: Hristiyan din önderlerinin, hristiyanlıkla ilgili tartışmalı konuları aydınlatmak ve bir sonuca bağlamak için tartışılacak konunun önemi ve ilgilendirdiği bölge oranında düzenledikleri büyük toplantılardır.

Konsül: Roma Devleti'ni yönetmek için comitia curiata üyeleri arasından her yıl seçilen iki üyeye verilen isimdir.

Kopt Yazısı: Hıristiyan Mısırlıların (Kıpti) Yunan alfabesine yaptıkları altı harflik ilave ile oluşan yazı.

Kore: Arkeolojide giysili genç kız heykellerine verilen isimdir.

Kotuz/Sorguç: Orta Asya'da hükümdarlık sembolü olarak başlığa takılan bir tutam yabani sığır ya da at kılı.

Kurgan: Eski Türk mezarlarına verilen addır. Genelde devlet yöneticileri için yapılan bu mezarlar, bazen taş bazen tahtalarla çevrili mezar odasının üzerine toprak yığılması ile oluşturulurdu.

Kuros: Arkaik Çağ'da çıplak, genç erkek heykellerine verilen isimdir.

Kut: Gök Tanrı tarafından Kağan'a verildiğine inanılan, şans, baht açıklığı talih, devleti yönetme yetkisi olup kan yoluyla, kağanın çocuklarına geçtiği düşünülürdü.

L

Latinler: İtalya'nın kuzeyindeki Latium bölgesinin yerli halkıdır.

Laurasia: Kuzey yarıküredeki kıtadır. Bugünkü Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya kıtalarının parçalanmadan önceki birleşik bir halidir.

Liberalizm: Temelinde "özgürlük" kavramının şekillendirdiği, düşünce özgürlüğü çerçevesinde, bireylerin ifade özgürlüğünü, sınırlamalar olmaksızın özel girişimciliğin ve serbest piyasa koşullarının ekonomik alanda geçerliliğini, sağlamayı amaçlar. Bu amaçların gerçekleşmesine yönelik olarak, toplumsal yaşama devlet vb. kurumların müdahalelerini en asgari seviyede tutmayı ve hukukun üstünlüğünü esas alan, bir toplum düzenini hedefleyen öğretidir.

Limes: Roma'nın sınır boylarında kurduğu kaleler ve surlardan oluşan savunma sistemidir.

Litosfer: Yer kabuğunun sert dış yüzeyidir.

Lonca: Aynı meslek grubuna bağlı zanaatkarların oluşturduğu, rekabeti önleyici şekilde kaynakların, üretimin, fiyatların kendi içlerinde sıkı bir disiplinle kontrol edildiği ve piyasa üzerinde devlet kontrolünü sağlar nitelikteki, mesleki birliktir.

Lotus: Sığ sularda yetişen geniş yapraklı ve kokulu çiçek açan bir bitkidir. Yunan sanatında gerek vazolarda gerekse mimari plastikte dekoratif bir süsleme öğesi olarak kullanılmıştır.

M

Magdalanian: Üst Paleolitik dönemde 16-11 bin yıl öncesinde görülen alet kültürüdür.

Manda Sistemi: Dünya siyasi tarihinde I. Dünya Savaşından sonra kullanılmaya başlayan bir terimdir. Kelime anlamı olarak Latince "Madatum", Fransızca "Manda" kelimelerinden gelmekte olup özellikle "vekalet" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Sömürgeciliğin I. Dünya Savaşı sonrasının ad değiştirmiş şeklidir. Savaştan sonra kendi kendini idare edemeyecek ülkelere bir vesayeti vekil tayin edilecekti.

Maniyerizm: 16. yüzyılın ikinci yarısında Rönesans sanatına karşı duyulan bir tepkinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Rönesans'ın insanı ön plana alan, sıkı bir geometriye dayanan akılcı tutumuna karşı çıkma, katı kalıpları yıkma eylemidir.

Meander: Kelimenin kökeni Menderes Nehri'ne dayanır. Geometrik kıvrımlar yapan şerit biçiminde bir bezeme motifidir. Antik Dönem'de mimari süslemelerde ve seramik sanatında uygulanmıştır.

Mezopotamya: Coğrafi olarak Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan bölgeye verilen isimdir.

Mikrolit: Mezolitik/Epipaleolitik'te yaygın olarak kullanılan 3 cm'den daha ufak boyutlu; üçgen, trapez, dikdörtgen ve kare biçimli olabilen küçük taş aletlerdir.

Missi Dominici: Frank kralı ve 2. Reich'ın yani 2. Batı Roma İmparatorluğunun kurucusu Büyük Karl'ın taşradaki kont ve dük gibi devlet görevlilerinin icraatlarını kontrol etmek üzere merkezden yolladığı biri sivil diğeri ruhbandan oluşan müfettişler.

Mitoloji: Yunanca mitos (mythos) masal, efsane, logos söz ve bilgi anlamına gelip, çok tanrılı dinlerde tanrıların yaşantısı ile onların insanlar ve diğer efsanevi yaratıklarla ilişkileri hakkındaki öyküleri kapsayan efsaneler bilgisidir.

Mitos: Tanrıların insanlarla olan maceralarını anlatan edebi eserlerdir.

Moleküler Saat: Mutasyonların ortaya çıkma ve birikme süresinin hesaplanması.

Mousterian: Önceden hazırlanmış bir taştan yonga adı verilen parçalar çıkartılması ve bu parçaların tekrar şekillendirilerek alet olarak kullanılması yöntemine dayanan taş alet teknolojisi.

Mutasyon: DNA'da meydana gelen değişimdir.

N

Natron: Karbonat, bikarbonat, klorid ve sodyum sülfat karışımıdır. Nil Nehri'nin kenarında doğal olarak bulunuyordu ve Mısır'da mumyalamada organların kurutulmasında kullanılıyordu.

Natufyen Kültürü: Doğu Akdeniz bölgesinde günümüzden 12 bin yıl ilâ 10 bin yıl öncesinde, Epipaleolitik Çağ'da yaşanan kültür evresidir.

Nektar: Eski Yunan Tanrılarının içkisi. Onlara ölümsüzlük kazandırır. Homeros'a göre nektar kırmızı şarabı andırır. Tatlı bir tadı ve hoş kokusu vardır..

Nome: Eski Yunancada eyalet anlamına gelen "nomos"dan türemiştir. Mısır'da kabile niteliğindeki yönetim birimleridir.

O

Obol: Sikkenin en küçük birimidir.

Obsidyen: Siyah renkli volkanik taştır.

Olduvan: En eski taş alet teknolojisi. Çakıl taşlarının basit bir yöntemle yontulması esasına dayanır. En eski örnekleri 2,5 milyon yıl öncesine aittir.

Oligarşi: Siyasal gücün küçük bir gruba ait olduğu, yönetim biçimidir.

Onluk Teşkilat: Türklerin dünya askeri tarihine katmış oldukları en önemli kavramdır. Günümüzde orduların hemen tamamı bu sistem ile düzenlenmektedir.

Optimatlar: Kan bağı, memuriyet veya büyük toprak sahipliği vasıflarıyla, güç ve sonrasında asalet ünvanları kazanan eski patricius, plepler ve memurlardan oluşan sınıftır.

Organik: Canlı organizmaları oluşturan moleküller. Bu moleküller hidrojen, oksijen, karbon ve nitrojen içerir.

Otağ: Orta Asya'da hükümdar çadırına verilen isimdir.

P

Palestra: Antik Yunan'da genelde gymnasiuma bağlı ve güreşlerin yapıldığı alana verilen isimdir.

Pangea: Bütün kıtaların birleşik hali olan tek kıta. Bu kıta 200 milyon yıl önce parçalanmaya başlamış ve sonuçta bugünkü kıtalar ortaya çıkmıştır.

Papirüs: Nil Nehri'nde yetişen saz türü bir bitkidir. Mısırlılar yazı yazmak için kullanmışlardır. Bitkiyi kağıt haline getirmek için, gövdesinden ince şeritler kesilir, düz bir zemine önce yatay daha sonra dikey olarak dizilir ve preslenerek kurutulurdu. Yaklaşık 48x43 cm boyutlarındaki her tabaka uç uca eklenerek 40 m uzunluğa kadar ulaşan papirus ruloları yapılabilirdi.

Paranthropus: İri yapılı Australopithecuslardır.

Patricius/ Patricii: Roma kentinin yerel aristokrasisine verilen isimdir.

Peloponnes: Yunanistan'ın güney ucundaki Mora Yarımadası'nın antik çağdaki ismidir.

Plantasyon: Sınai mallarının üretiminde kullanılan tarım ürünlerinin (pamuk, çay, kahve vb.) geniş ölçekli olarak yetiştirildiği işletme.

Pleistosen: Günümüzden 2 milyon yıl öncesinden 10 bin yıl öncesine kadar süren jeolojik dönem. Dördüncü zamanın ilk evresidir.

Plep: Köken olarak aşağı tabakadan gelen veya sonradan Roma vatandaşlığına alınan yurttaşlara verilen isimdir.

Polis: Antik Yunan'da Polis hem şehir hem şehir devleti demektir. Şehir ve devlet birbiri içine girmiş bir kavramdı. Polis çevre köyleri içine alan ve genellikle tabii sınırlara dayanan siyasi bir topluluktur.

Pontif (ex) Maximus: Roma İmparatorluğu döneminde imparatorların taşıdığı dinsel nitelikle bir ünvandır. İmparatorlar en yüksek idareci olduğu gibi en yüksek ruhani liderdi. Bu yüzden, büyük dini görevli anlamına gelen bu ünvanı kullanmışlardır. Ortaçağ'da ise bu paye, dinsel işleri yürüten Roma'nın mirasçısı Papalar tarafından taşınmıştır.

Potasyum-Argon Yöntemi: Volkanik kayaçlarda bulunan radyoaktif potasyumun argona dönüşme hızının ölçülmesine dayanan tarihleme yöntemidir.

Praetoria: Roma'da saray muhafızları birliğidir.

Prehistorik Arkeoloji (Tarih Öncesi Arkeolojisi): Yazının bulunuşundan önceki toplumlara ait toprak altında kalmış maddi kültür unsurlarını kazılar yaparak ortaya çıkaran, bu buluntuları sınıflandırıp ve karşılaştırarak eski kültürleri araştıran bilimdir.

Prehistorya: Tarih öncesi, yazının bulunuşundan önceki dönemlerdir.

Primat: Zoolojik sınıflandırmada memeliler sınıfının bir takımı. Anthropoid ve prosimiyenleri kapsar. Primatlar büyük beyinli, çoğunlukla ağaçta yaşayan, üç boyutlu ve renkli görme yeteneğine sahip, tutucu el ve ayakları olan, sosyal canlılardır.

Prokonsül/Propraetor: Bir Roma eyaletini yönetmek için gönderilen validir.

Proletaria: Şehirlerde yaşayan yersiz, yurtsuz ve çoğu zaman işsiz insan kitlelerinden oluşan sınıftır.

Prosimiyen (Prosimii): Maymun benzeri ufak primatlar olan Lemurlar, Lorisiler ve Tarsierlerden oluşan primat alt takımı.

Protein: Hücreleri meydana getiren ve yaşamsal işlevler gören moleküller.

Protohistorik Çağ: Bir toplum henüz kendisi ile ilgili dolaysız bilgi sağlayan belge yaratma aşamasına gelmemiş, fakat çevresinde bulunan ve yazıyı kullanmasını bilen başka toplumların belgeleri o toplumla ilgili bilgi veriyorsa, söz konusu insan topluluğu protohistorik bir çağ yaşıyor demektir.

Pseudodipteros: Hellenistik Çağ'da iki sütun ekseni genişliğinde bir sütun çemberi ile çevrelenmiş tapınak planıdır.

R

Reform: Daha iyi duruma getirmek için yapılan değişiklik, iyileştirme, düzeltme, ıslahat anlamlarına gelmektedir. Reform, 16.yüzyıl başlarından itibaren, Katolik Kilisesinin yozlaşmasına karşı çıkışla başlayan ve Protestanlık mezhebinin ortaya çıkışına yol açan, dinsel bir hareket-tir. Önce Almanya'da, daha sonra Fransa, İngiltere ve Kuzey Avrupa ülkelerinde etkili olmuştur.

Roma Hamamları: Sadece yıkanma amacıyla sınırlı kalmayan, eğitim, spor ve kültürel faaliyetler içinde kullanılan çok mekanlı ve çok amaçlı büyük yapılardır.

Rönesans: 15.ve16.yüzyılda Avrupa'da edebiyat ve güzel sanatlar alanındaki yeniliklerin ve sanat anlayışının tümüdür.

Ruhban Sınıfı: Hristiyanlıkta tanrı ile kul arasında kendilerine yine tanrı tarafından yetki verildiğine inanılan, bu yetkilere dayanarak standartlar koyan, bu standartlara uyulmasının tanrıya ulaştığını öne süren sınıftır.

S-Ş

Safran: Soğanlı çiğdeme benzeyen mor çiçekli bitkidir. Eski Yunan ve Roma'da kokusu ve ilaç etkisiyle çiğneniyor, boya olarak kullanılıyordu.

Samarra: Geç Neolitik'te Kuzey Mezopotamya'da görülen gelişmiş köy kültürlerinden biridir.

Sanayi Toplumu: Hemen her alanda üretim sürecinin makineleştiği ve toplum yaşamının da buna göre şekillendiği bir ekonomiye sahip toplumdur.

Sarkophagus/Sarkofaj/Lahit: Yunanca kelime anlamı et yiyici demektir. Taştan yapılmış sandık şeklinde 2–3 metre ebatlarında olan bir mezar tipidir.

Satir/Satyr: Yunan mitolojisinde yer alan yarı insan yarı hayvan biçimli yaratıklara verilen isimdir.

Satraplık: Perslerde eyalet sisteminin ismidir.

Sebasteion: Tanrıça Roma ve tanrılaşmış Roma İmparatoruna tapmak için inşa edilen tapınaktır.

Senatus (Senato): Roma Devleti'nde üyeleri patriciuslar arasından konsüller tarafından seçilen meclistir.

Serf: Feodal dönemde güçlü beylerin, derebeylerinin, lordların arazilerinde çalışan ve onların mülkü sayılan, toprakla uğraşan köylülerdir. Bu insanlar topraktan aldıkları hasılatın bir bölümünü kendileri kullanırken bir kısmını da güvenlikleri için lordlara verirdi.

Sikke: Ticaret ve günlük alışverişte ödeme aracı olarak kullanılan, ağırlığı ve içindeki değerli maden miktarı onu basan devlet tarafından konan resim ve yazı ile garantiye alınmış küçük madeni parçadır. Sikkeden önce tahıl ürünleri, maden kazanlar, sığır ve benzerleri para olarak kullanılmaktaydı. Sikke bu çeşitliliğe son vermiş ve standartlaştırmıştır.

Simoni: Kilise makamlarının para ile satın alınması uygulamasıdır.

Skene: Antik tiyatronun sahne yapısına verilen isimdir.

Solutrean: Üst Paleolitik Dönem'de görülen alet kültürüdür.

Sömürgecilik: Bir ülkenin, bir başka devleti veya toplumu siyasal bakımdan egemenliği altına alarak, doğal kaynakları ve pazarları üzerinde kendi çıkarları doğrultusunda hakimiyet kurmasıdır.

Stel: Dikilmiş, yüksekliği eninden uzun yekpare bir taştan oluşan yapıt. Biçim olarak dikdörtgen ince bir taş levha veya silindirik bir sütun gibi biçimlerde görülür. Mezopotamya'da steller genellikle kral buyruklarının yazılı olduğu ya da salt bir anıt niteliği olan yapıtlardır. Eski Yunan'da da kabartmalı ve yazıtlı mezar taşlarına bu isim verilmiştir.

Sukkal: Eski Mezopotamya'da kralın vekili olarak davalara bakan yüksek komiser.

Sunak/Altar: Üzerinde kurban kesilen ve tanrıya sunu yapılan, masaya benzer, yüksekçe, genelde taştan, yuvarlak veya dörtgen şeklinde yapılan ve kurban kanlarının akması için bir deliği bulunan mimari öğe. Genelde tapınaklarda veya yakınında bulunur. Eski Yunan mimarlığında tapınak dışında, tiyatroların orkestrası içine ve agoralara yerleştirilmiştir.

Synkretik: Pek çok değişik pagan tanrısının kültleri ve dolayısıyla özelliklerinin birleştirilmesi ile ortaya çıkan karışık kültlerdir.

Şaman/Kam: Ruhlarla insanlar arasında iletişimi transa geçerek sağlayan kişi. Büyücü rahip.

Şamanizm: İlkel kavimlerde görülen, ruhlarla insanlar arasında aracılık yaptığı ve hastaları iyileştirme gücüne sahip olduğu kabul edilen şamanlar çevresinde yoğunlaşan inanç sistemidir.

T

Tabakalanma: Bir yerleşim yerinin, uzun zaman boyunca iskan edilmesi sonucu üst üste biriken katmanların arkeologlar tarafından ayırt edilmesi.

Tablet: Eski çağlarda yazı malzemesi olarak kullanılan, genellikle killi topraktan, bazen de madenden yapılma dikdörtgen levhadır.

Tapınak Ekonomisi: Üretilen artı ürünün dini merkez olan tapınakta toplanıp ve yeniden dağıtılması esasına dayanan sistem. Bu sistemde bütün üretimi tapınak ve tapınak rahipleri kontrol eder.

Tarihi Dönemler: Yazının bulunuşundan sonra, tarihin kaydının tutulmaya başladığı dönemler.

Tengri: Eski Türkçede gök veya Gök Tanrısı anlamlarına gelmektedir.

Teokrasi: Yönetimin tanrının temsilcileri olduklarına inanılan din adamlarının elinde bulunduğu, dini kökenli toplumsal, siyasi düzen demektir.

Terek/Kaoche: Orta Asya Türkleri için gezici birer ev niteliği taşıyan atlı arabalara verilen isimdir. Arabaların yüksekliği yüzünden yabancı toplumlar Türklere "yüksek arabalı kavim" adını vermişlerdir.

Termolüminesans: Maddede biriken radyasyon enerjisinin miktarının ölçülmesine dayanan tarihleme yöntemi.

Tholos: Halaf kültürüne ait yerleşmelerde görülen, çapı 3 ile 7 m arasında değişen yuvarlak planlı, kubbeli bir oda ile bu odaya eklenmiş dikdörtgen planlı bir başka odadan oluşan yapıdır. Bunlar, balçık, kerpiç ya da taştan yapılıyorlardı; Miken Dönemi'nde daire planlı, kubbeli mezarlar için de aynı terim kullanılmıştır.

Tipoloji: Kazılarda bulunan çeşitli maddi kültür ürünlerinin yapım teknikleri ve stillerine göre dönemlerinin ayırt edilmesidir.

Totemcilik: Bir kabilenin atası olarak kabul edilen bir hayvana ya da bir bitkiye tapınma, onu kutsal sayma biçiminde beliren ilkel inançtır.

Toy/Kurultay: Eski Türklerde devleti oluşturan boy beylerinden oluşan bir meclis idi. Yılda genellikle üç kez toplanır, bu toplantılarda devlet işleri görüşülürdü.

Töre: Yazısız hukuk kurallarıdır.

Tribus: Tribe veya infrafamily. Biyolojik sınıflandırma sisteminde bir kategoridir. Alt aile (subfamily) olarak adlandırılan kategorinin altında yer alır.

Triumvirlik: Roma devlet yönetiminin üç kişi arasında paylaşılmasıdır.

Tunç: Bakır ve arsenik veya bakır ve kalayın belirli oranlarda birbirine karıştırılmasıyla elde edilen sert alaşımdır.

Tyran: Bazen halk, bazen aristokrat kesimin desteğini alarak bir darbeyle iktidara gelen kişi.

U-Ü

Ubeyd: Kalkolitik Çağ'da Güney Mezopotamya'da köylerin kentlere dönüştüğü aşamayı temsil eden kültür evresi.

Uruk: Kalkolitik Çağ'da Güney Mezopotamya'da ilk kent-devletlerinin ortaya çıktığı kültür evresi.

Üç Çağ Sistemi: Tarihöncesi ve erken tarihi çağların araç-gereç yapımında kullanılan hammaddeleri esas alarak Taş Çağı, Tunç Çağı, Demir Çağı şeklinde üç evreye bölünmesi.

Ütopya: Büyük ölçüde zihinde tasarlanmış, olması istenen, düşlenen ya da bazı verilerden yola çıkarak olacağı kabul edilen düşler, isteklerdir.

V

Vabartum: Konuk anlamına gelen, Assurlu tüccarların ana merkezler arasında konakladıkları, belki mallarını geçici olarak depoladıkları bir çeşit kervansaraylardır.

Vasal: Kendi başına hükümdar olmayıp bir başka hükümdara bağlı olarak hükmeden yönetim biçimidir

Venüs Heykelcikleri: Üst Paleolitik dönemde görülen; göğüs, karın ve kalçaları abartılı bir biçimde yapılmış; taş veya kilden küçük kadın heykelcikleri.

Verimli Hilâl: Filistin'den başlayarak Batı ve Kuzey Suriye'yi, Kuzey Mezopotamya'yı ve Dicle nehrinin doğusunda kalan Zagros Dağları'nın batı eteklerini kapsayan bölge.

W

Wanax: Miken Uygarlığı'nda kral demektir. Hem ordunun başkomutanı hem başrahip konumundadır.

Y

Yargan: Eski Türklerde basit suçlara bakan yargıçlara verilen isimdir.

Yonga: Bir taş parçasından başka bir taş yardımıyla kopartılarak elde edilen, boyu eninin iki katından az olan parça.

Z

Zafer Takı: Bir zaferi kutlamak için inşa edilen anıtsal kapıdır.

Ziggurat: Eski Mezopotamya'da basamaklı bir piramit biçimindeki tapınağın ismidir. En kutsal yer, en üsttedir. Dik açıda birleşen üç merdiven ile çıkılır. Burası, tanrı evi olmanın yanında yazıcı okulu, kütüphane ve arşiv işlevlerini de görüyordu.

Dizin

A

B

C-Ç

F

G

H

I-İ

J

K

L

M

N

O-Ö

P

U-Ü

V